

UJEDINJENI NARODI

Međunarodni sud za krivično
gonjenje osoba odgovornih za
teška kršenja međunarodnog
humanitarnog prava počinjena
na teritoriji bivše Jugoslavije
od 1991.

Predmet br. IT-98-34-T
Datum: 31. mart 2003.
Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM

U sastavu: sudija Liu Daqun
sudija Maureen Clark
sudija Fatoumata Diarra

Sekretar: g. Hans Holthuis

Presuda od: 31. marta 2003.

TUŽILAC

protiv

**Mladena NALETILIĆA zvanog TUTA
i
Vinka MARTINOVIĆA zvanog ŠTELA**

PRESUDA

Tužilaštvo:

g. Kenneth Scott
g. Douglas Stringer
g. Vassily Poriovaev
g. Roeland Bos

Odbrana:

g. Krešimir Krsnik za Mladena Naletilića
g. Christopher Meek

g. Branko Šerić za Vinka Martinovića
g. Želimir Par

SADRŽAJ

I. UVOD	1
A. OPTUŽENI I OPTUŽBE	1
B. OPĆA RAZMATRANJA U VEZI S OCJENJIVANJEM DOKAZA	3
II. OPĆI ZAKLJUČCI.....	5
A. HISTORIJAT DOGAĐAJA	5
B. SUKOB NA RELEVANTNOM PODRUČJU.....	10
1. Sovići i Doljani - napad 17. aprila 1993. i sljedećih dana	10
2. Mostar – događaji između 9. maja 1993. i januara 1994.....	15
3. Raštani- napad 22. septembra 1993.....	20
4. Posljedice sukoba.....	21
C. INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST I ODGOVORNOST NADREĐENOG.....	22
1. Mjerodavno pravo	22
(a) Individualna krivična odgovornost po članu 7(1) Statuta	22
(b) Zapovjedna odgovornost ili odgovornost nadređenog prema članu 7(3) Statuta.....	24
(c) Kumulativna primjena članova 7(1) i 7(3) Statuta	28
2. Opća zapovjedna struktura u Hrvatskom vijeću obrane (HVO).....	29
3. Kažnjenička bojna (KB)	32
(a) Uvod	32
(b) Zapovjedni položaj Mladena Naletilića	33
(c) Jedinice KB-a	36
(i) Matična jedinica Širokobriješka kažnjenička bojna.....	36
(ii) Vinko Martinović i ATG "Vinko Škrobo" ili ATG "Mrmak"	36
(iii) ATG "Baja Kraljević"	39
(iv) ATG "Benko Penavić"	40
(v) ATG "Kruško".....	41
(vi) Još neki pripadnici KB-a.....	42
(d) Zaključak.....	43
4. Zapovjedni položaj optuženog u pojedinim operacijama	43
(a) Sovići i Doljani.....	43
(b) Mostar.....	51
(i) Zapovjedna struktura HVO-a u Mostaru.....	51
(ii) Zapovjedni položaj Mladena Naletilića u operacijama u Mostaru na koje se odnosi Optužnica.....	53
a. Napad 9. maja 1993.....	54
b. Napad 17. septembra 1993.....	56
c. Odnos nadređeni-podređeni	58
(iii) Zapovjedni položaj Vinka Martinovića u operacijama u Mostaru na koje se odnosi Optužnica.....	60
(c) Raštani	61
D. UVJETI PREMA ČLANU 2 STATUTA.....	66
1. Oružani sukob i nesusus s terećenim krivičnim djelima	67
2. Priroda sukoba	68
(a) Direktna intervencija vojske Republike Hrvatske (HV)	71
(b) Opća kontrola koju je Republika Hrvatska vršila nad HVO-om	74
3. Zaštićene osobe i imovina.....	77
(a) Civilni i ratni zarobljenici.....	77
(b) Ratni zarobljenici	78

(c) Okupacija.....	79
E. UVJETI IZ ČLANA 3 STATUTA	83
F. UVJETI IZ ČLANA 5 STATUTA	87
III. ZAKLJUČCI PO POJEDINIM TAČKAMA OPTUŽNICE.....	93
A. TAČKE 2-8: PROTIVPRAVNI RAD I ŽIVI ŠTIT.....	93
1. Mjerodavno pravo.....	93
(a) Nečovječno postupanje, okrutno postupanje i nehumana djela.....	93
(b) Ubistvo i hotimično lišavanje života.....	94
(c) Protivpravni rad.....	95
2. Zaključci	101
(a) Zatočenici koji su radili za ATG “Vinko Škrobo”	101
(i) Incidenti od 17. septembra 1993.	108
a. Incident s drvenim puškama.....	108
b. Korištenje živog štita i pogibija 15 zatočenika	116
(b) Zatočenici koji su radili u Šantićevoj ulici.....	116
(c) Zatočenici koji su obavljali vojne zadatke u Rašanima	118
(d) Zatočenici koji su obavljali vojne zadatke u Stotini	120
(e) Pomaganje pripadnicima KB-a prilikom pljačkanja muslimanskih kuća i imovine	120
(f) Zatočenici koji su radili na privatnim imanjima pripadnika i zapovjednika KB-a.....	123
(i) “Tutin bazen” u Širokom Brijegu	123
(ii) Izgradnja privatne vile Mladena Naletilića	124
(iii) Iskapanje kanala u blizini vile Mladena Naletilića	125
(iv) Ostali poslovi za pripadnike KB-a na privatnoj osnovi	127
a. Pripadnici ATG-a “Vinko Škrobo”	127
b. Ostali pripadnici KB-a	127
(g) Zatočenici koji su gradili odbrambena utvrđenja na položajima snaga KB-a, HV-a ili HVO-a na lokacijama koje nisu bile na liniji fronta	128
3. Sažetak zaključaka.....	129
(a) Mladen Naletilić	129
(b) Vinko Martinović	129
B. TAČKE 9-12: MUČENJE I ZLOSTAVLJANJE.....	129
1. Mjerodavno pravo.....	130
(a) Mučenje	130
(b) Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja.....	131
(c) Nečovječno postupanje, okrutno postupanje i nehumana djela.....	132
2. Zaključci	132
(a) Mučenje i zlostavljanje u Sovićima i Doljanima za koje se tereti Mladen Naletilić.....	132
(i) Mučenje ili nanošenje velikih patnji zatočenim bosanskim Muslimanima u Sovićima za koje se tereti Mladen Naletilić	133
(ii) Poticanje na mučenje ili nanošenje velike patnje muslimanskim zatočenicima u Sovićima za koje se tereti Mladen Naletilić	134
(iii) Mučenje i nanošenje velikih patnji zatočenim Muslimanima u Doljanima za koje se tereti Mladen Naletilić.....	136
(iv) Poticanje na mučenje i nanošenje velike patnje zatočenim Muslimanima u Doljanima za koje se tereti Mladen Naletilić	142
(b) Mučenje i zlostavljanje svjedoka “B” koje je počinio Mladen Naletilić	142
(c) Mučenje i zlostavljanje svjedoka “M” za koje se tereti Mladen Naletilić	143
(d) Premlaćivanja muslimanskih civila za koja se tereti Vinko Martinović.....	146
(i) Premlaćivanja muslimanskih civila tokom deložacija	146
(ii) Premlaćivanja zatočenih Muslimana na području pod zapovjedništvom Vinka Martinovića	147

(e) Mučenje i zlostavljanje koje su u raznim bazama KB-a vršili podređeni Mladena Naletilića i Vinka Martinovića	151
(i) Mostar	151
(ii) Baze KB-a u Lištici-Širokom Brijegu	153
a. Policijska stanica	153
b. Duhanska stanica	157
(iii) Osnovna škola u Dobrkovićima	161
(iv) Ljubuški i zatvor u Ljubuškom	162
(v) Heliiodrom	166
(vi) Ostala mjesta	172
a. Zapovjedništvo HVO-a, ribnjak u Doljanima	172
b. Zapovjedništvo ATG-a "Vinko Škrobo" i Bulevar	172
c. Dretelj i Gabela	173
(f) Opetovano počinjenje krivičnog djela mučenja i zlostavljanja u periodu od maja 1993. do januara 1994. godine	174
(i) Mladen Naletilić	174
(ii) Vinko Martinović	177
3. Sažetak zaključaka	178
(a) Mladen Naletilić	178
(b) Vinko Martinović	178
C. TAČKE 13-17: NENAD HARMANDŽIĆ	179
1. Mjerodavno pravo	179
(a) Okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji odnosno teških povreda tijela ili zdravlja	179
(b) Ubistvo i hotimično lišavanje života	180
2. Činjenice	180
3. Zaključci	193
(a) Premlaćivanje i zlostavljanje Nenada Harmandžića	193
(b) Ubistvo Nenada Harmandžića	196
(c) Osuda	200
D. TAČKA 18: PROTIVPRAVNO PREMJEŠTANJE	201
1. Mjerodavno pravo	201
2. Zaključci	204
(a) Sovići i Doljani	204
(b) Mostar	207
(i) Civili koji su silom odvedeni iz svojih domova u neki od zatočeničkih centara pod kontrolom HVO-a	208
(ii) Civili koji su silom natjerani da napuste teritoriju pod kontrolom HVO-a i pređu na teritoriju pod kontrolom ABiH	208
a. 9. maj 1993.	210
b. 25. maj 1993.	211
c. 13. i 14. juni 1993.	212
d. 29. septembar 1993.	215
e. Drugi incidenti	217
(c) Sažetak zaključaka	217
E. TAČKE 19, 20 i 22: RAZARANJE I UNIŠTAVANJE	218
1. Tačke 19 i 20: razaranje kuća	219
(a) Mjerodavno pravo	219
(i) Uništavanje imovine širokih razmjera	219
(ii) Bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom	220
(b) Zaključci	221
(i) Razaranje kuća BH Muslimana u Sovićima i Doljanima	221

(ii) Razaranje kuća BH Muslimana u Raštanima.....	225
2. Tačka 22: Uništavanje ustanova namijenjenih religiji.....	226
(a) Mjerodavno pravo	226
(b) Zaključci.....	227
F. TAČKA 21: PLJAČKANJE.....	229
1. Mjerodavno pravo.....	229
2. Zaključci	232
G. TAČKA 1: PROGON.....	238
1. Mjerodavno pravo.....	238
2. Zaključci	241
(a) Protivpravno zatvaranje i zatočavanje.....	241
(i) Mjerodavno pravo	242
(ii) Zaključci.....	243
a. Sovići i Doljani	243
b. Mostar	245
c. Ljubuški.....	247
d. Drugi zatočenički centri.....	249
(b) Uvjeti na Heliodromu.....	250
(c) Prisilno premještanje i deportacija	251
(d) Mučenje, okrutno postupanje i hotimično nanošenje teške patnje.....	252
(e) Ubijanja u zatočeničkim centrima	257
(f) Ubistvo Nenada Harmandžića	257
(g) Protivpravni rad i živi štit.....	258
(h) Pljačka	260
(i) Razaranje imovine.....	261
(j) Sažetak zaključaka	262
IV. KUMULATIVNE OSUDE	264
A. MJERODAVNO PRAVO	264
B. ZAKLJUČCI	265
1. Mladen Naletilić.....	265
2. Vinko Martinović.....	268
V. ODMJERAVANJE KAZNE	271
A. MJERODAVNO PRAVO.....	271
B. ZAKLJUČCI	273
1. Mladen Naletilić.....	273
2. Vinko Martinović.....	276
VI. DISPOZITIV.....	279
DODATAK I – OPTUŽNICA.....	283
DODATAK II – HISTORIJAT POSTUPKA.....	304
PRILOG III – POJMOVNIK	316

I. UVOD

1. Činjenice na kojima počiva ova presuda pokazuju složenost situacije u Bosni i Hercegovini nakon proglašenja nezavisnosti 1992. godine. Geografsko područje na koje se presuda odnosi obuhvaća Mostar i okolne općine u jugozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Mostar je nazvan po čuvenom mostu koji se nalazio na Neretvi. Sada je Mostar tragičan primjer multikulturnog grada podijeljenog sukobom. Nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje u tekstu: SFRJ), Mostar i njegova okolica bili su poprište nekoliko sukoba između raznih grupa. Ova presuda se bavi razdobljem od aprila 1993. do januara 1994., odnosno sukobom između BH Hrvata¹ i BH Muslimana.² Te dvije etničke grupe su saradivale i 1992. se zajedno, na istoj strani, borile protiv srpsko-crnogorskih snaga.³ Razni faktori, kojima se ova presuda neće baviti, doveli su do izbijanja žestokog sukoba između BH Hrvata i BH Muslimana i do podjele Mostara na istočni dio, pod vlašću Muslimana, i zapadni dio, pod vlašću Hrvata.

A. Optuženi i optužbe

2. Dvojica optuženih su Mladen Naletilić (Tuta) i Vinko Martinović (Štela). Mladen Naletilić ima 56 godina, a rođen je 1. decembra 1946. u Širokom Brijegu,⁴ u Bosni i Hercegovini. Mladen Naletilić je živio izvan Bosne i Hercegovine, a najduže u Njemačkoj. Godine 1990.-1991. vratio se u Široki Brijeg i osnovao vojnu formaciju pod nazivom Kažnjenička bojna (dalje u tekstu: KB), koja se pod njegovim vodstvom borila protiv srpskih snaga u Mostaru u proljeće 1992.

¹ Pretresno vijeće je zapazilo da su odbrana Mladena Naletilića i njeni svjedoci često tvrdili da bosanski Hrvati ne postoje, nego da postoje samo "Hrvati iz Bosne i Hercegovine". No svjedoci su često nesvjesno i sâmi koristili naziv bosanski Hrvati. Vijeće primjećuje da se ta zemlja koja se može podičiti tako dugim imenom često zove skraćenim imenom Bosna, ali će, iz obzira prema izraženoj tankočutnosti, sudionike zvati "BH Hrvatima".

² Vijeće primjećuje da je čudno da se neka grupa ljudi naziva prema vjeroispovijesti i uvažava da nisu svi ljudi koji se ubrajaju u tu grupu islamski vjernici. Neki svjedoci sebe radije nazivaju Bošnjacima. Vijeće je u ovu grupu uključilo ljude koji joj pripadaju po vjerskoj, etničkoj ili kulturnoj osnovi ili se s njom poistovjećuju. Pretresno vijeće za tu grupu koristi naziv "BH Muslimani" i napominje da se u Bosni i Hercegovini izraz "Musliman" koristio za zasebnu grupu u odnosu na Hrvate i Srbe.

³ Te snage se nekad nazivaju snagama JNA, ili srpskim snagama. Baveći se kontekstom optužbi u ovom predmetu Vijeće je primijetilo podudarnost s kojom su svjedoci opisivali te tragične događaje. Rat protiv Srba zovu "srpskom agresijom" ili "srpsko-crnogorskom agresijom", ali sukob između HVO-a i ABiH, odnosno između BH Hrvata i BH Muslimana, zovu "ratom".

⁴ Po rođenju je BH Hrvat i ima hrvatsko državljanstvo. Široki Brijeg se ranije zvao Lištica. Smješten je četrnaest kilometara zapadno od Mostara i ima manje od 30.000 stanovnika.

3. Vinko Martinović (Štela) ima 39 godina, a rođen je 21. septembra 1963. u Mostaru, u Bosni i Hercegovini. Odrastao je u mostarskom naselju Rodoč.⁵ Prije rata uglavnom se bavio trgovinom, a neko vrijeme je bio vozač taksija u Mostaru.⁶ Kad je 1992. godine u Mostaru započeo sukob sa srpsko-crnogorskom vojskom, Vinko Martinović se pridružio HOS-u i postao zapovjednik.⁷ Vinko Martinović nije nikad bio politički angažiran.⁸

4. Optužnica sadrži ukupno dvadeset dvije tačke.⁹ Mladen Naletilić se tereti za progone na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi (tačka 1). Tačke 2-8 sadrže optužbe za protivpravni rad i korištenje zatočenika za živi štit. Tačke 9-12 odnose na optužbe za mučenje, okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji. Tačka 18 odnosi se na optužbe za protivpravno premještanje stanovništva, a tačke 19-22 na optužbe za pljačku i razaranje imovine.

5. Vinko Martinović se takođe tereti za progone (tačka 1) kao i za protivpravni rad i korištenje zatočenika za živi štit (tačke 2-8). Tačke 11-12 odnose se na optužbe za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji. Tačke 13-17 odnose se na ubistvo, hotimično lišavanje života i nanošenje teške patnje, a vezane su konkretno za smrt Nenada Harmandžića. Tačka 18 odnosi se na optužbe za protivpravno premještanje civila. Tačka 21 odnosi se na optužbe za pljačku.

6. Prije početka suđenja, 16 svjedoka optužbe dalo je u Hagu vanraspravne iskaze u skladu s pravilom 71 Pravilnika.¹⁰ Svjedočenja dvanaest osoba koje su prethodno svjedočile u predmetu *Blaškić* ili u predmetu *Kordić* uvrštene su u dokazni materijal ovog predmeta prihvaćanjem relevantnih transkripata u spis.¹¹

7. Suđenje je započelo 10. septembra 2001. i završilo 31. oktobra 2002. Vijeće je saslušalo 56 svjedoka optužbe *viva voce*, a ukupan broj svjedoka optužbe je 84. Naletilićeva odbrana je imala ukupno 35 svjedoka, uključujući 3 sudska vještaka.¹² Martinovićeva

⁵ Svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13753.

⁶ Svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13752.

⁷ Svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13753.

⁸ Svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13760-13761.

⁹ Optužnica je priložena kao Dodatak I.

¹⁰ Detaljan opis postupka nalazi se u Dodatku II: Historijat postupka.

¹¹ Za detalje vezane za ovu odluku Vijeća *vidi* Dodatak II: Historijat postupka.

¹² Sudski vještaci se smatraju zajedničkim svjedocima i za Naletilićevu i za Martinovićevu odbranu. Taj broj uključuje i svjedočenja u okviru replike na pobijanje.

odbrana je imala ukupno 27 svjedoka, uključujući 2 vještaka. U toku suđenja prihvaćeno je otprilike 2.750 dokaznih predmeta.¹³

B. Opća razmatranja u vezi s ocjenjivanjem dokaza

8. Vijeće je primijenilo pravila o dokazima iz Pravilnika, sadržana u pravilu 89 Pravilnika. Gdje Pravilnik ne sadrži upute za rješavanje nekog pitanja koje se nalazilo pred Vijećem, ono je primijenilo pravila o dokazima koja najviše idu u prilog pravičnom odlučivanju o toj stvari i koja su u duhu Statuta i općih pravnih načela.¹⁴

9. Član 21(3) Statuta postavlja prezumpciju nevinosti na koju svaki optuženi ima pravo. Teret dokazivanja krivice optuženog van razumne sumnje u skladu s pravilom 87(A) Pravilnika u potpunosti je na optužbi. Vijeće je donijelo osuđujuće presude samo onda kada su svjedočenjem svjedoka i drugim dokazima na koje se optužba oslanjala činjenice navedene u Optužnici i odgovornost optuženog dokazani van razumne sumnje, usprkos svjedočenju svjedoka odbrane i dokaznim predmetima odbrane. Član 21(4)(g) Statuta predviđa da optuženi ima pravo da ne bude primoran svjedočiti protiv sebe. Mladen Naletilić i Vinko Martinović odlučili su da ne svjedoče na suđenju. U skladu sa članom 21(4)(g), Vijeće tim njihovim odlukama nije pridalo nikakvu dokaznu vrijednost.

10. Prilikom ocjenjivanja dokaza koje su dali svjedoci, Vijeće je uzelo u obzir da su se događaji za koje se tereti desili gotovo deset godina prije nego što su svjedoci iznijeli svoje svjedočenje na sudu. Vijeće prihvaća da, s obzirom na to da je od terećenih događaja do suđenja proteklo mnogo vremena, nije realno od svjedoka očekivati da se sjete svih pojedinosti, kao što su tačan datum ili sat kad se nešto desilo. Vijeće nadalje napominje da su mnogi od svjedoka optužbe prošli kroz više različitih zatočeničkih objekata, što je za neke od njih moglo biti traumatično iskustvo. Vijeće smatra da se od tih svjedoka ne može očekivati da se prisjete baš svake pojedinosti u vezi s tačnim slijedom događaja. Vijeće nadalje dijeli mišljenje Pretresnog vijeća II da u većini slučajeva usmeno svjedočenje nekog svjedoka neće biti identično onome što je rekao u prethodnoj izjavi. Sasvim je prirodno za krivični postupak da se svjedoku na suđenju mogu postaviti pitanja različita od onih u prethodnim razgovorima i da se on na sudu može sjetiti dodatnih detalja kad ga se o njima

¹³ 2.305 dokaznih predmeta za optužbu, 370 za Naletilićevu odbranu i 76 za Martinovićevu odbranu.

¹⁴ Pravilo 89(B) Pravilnika.

konkretno upita.¹⁵ Vijeće stoga nije pridalo naročitu važnost manjim nedosljednostima u svjedočenju nekog svjedoka ili beznačajnim odstupanjima u pogledu sporednih stvari u svjedočenjima raznih svjedoka koji su svjedočili o istim događajima. Vijeće je, međutim, pridalo dokaznu vrijednost svjedočenjima samo onih svjedoka koji su barem suštinu događaja mogli prenijeti dovoljno precizno.

11. Zbog specifičnih okolnosti ovog predmeta, o nekim incidentima za koje se optuženi terete svjedočio je samo po jedan svjedok. Ovo vijeće smatra, jednako kao i Žalbena vijeće,¹⁶ da svjedočenje samo jednog svjedoka o nekoj pravno relevantnoj činjenici formalnopravno ne zahtijeva potkrepljivanje. Ono je, međutim, takva svjedočenja samo jednog svjedoka veoma pažljivo ispitalo prije nego što će na osnovu toga proglasiti krivicu. Vijeće smatra da Pravilnik generalno ne onemogućava da se prihvati svjedočenje iz druge ruke.¹⁷ Ono je, međutim, uzelo u obzir da će težina ili dokazna vrijednost koju treba pridati svjedočenju iz druge ruke obično biti manja nego u slučaju kad je svjedok svjedočio pod zakletvom i kad je unakrsno ispitan.¹⁸

12. Vijeće je pažljivo razmotrilo transkripte vanraspravnih iskaza i transkripte suđenja iz predmeta *Blaškić i Kordić* i uzelo je u obzir činjenicu da su svi ti svjedoci provjereni u unakrsnom ispitivanju, mada ne i pred ovim Vijećem.¹⁹ U slučajevima kad su dokazi pribavljeni putem vanraspravnog iskaza ili iz transkripata s drugih suđenja protivrječili dokazima datim *viva voce* u sudnici, Pretresno vijeće je pažljivo ispitalo sve iznesene dokaze. Vijeće smatra da je općenito primjereno da se najveća dokazna vrijednost prida dokazima onih svjedoka koji su stupili pred Vijeće *in personam*.

¹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 21.

¹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 62.

¹⁷ *Tužilac protiv Aleksovskog*, predmet br. IT-95-14/1-AR, Odluka po žalbi tužitelja u vezi s prihvatljivošću dokaza, 16. februar 1999., par. 15. *Vidi i: Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-T, Odluka po podnesku odbrane u vezi s dokazima iz druge ruke, 5. august 1996. i Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić* par. 555; *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, predmet br. IT-95-14-T, Odluka u vezi sa trajnim protivljenjem odbrane prihvaćanju dokaza iz druge ruke bez ispitivanja njihove pouzdanosti, 26. januar 1998.

¹⁸ *Tužilac protiv Aleksovskog*, predmet br.: IT-95-14/1-AR, Odluka po žalbi tužitelja u vezi s prihvatljivošću dokaza, 16. februar 1999. par. 1.

¹⁹ *Vidi supra* par. 6.

II. OPĆI ZAKLJUČCI

A. Historijat događaja²⁰

13. U junu 1991. i Slovenija i Hrvatska su proglasile nezavisnost u odnosu na SFRJ.²¹ To je dovelo do kratkotrajne vojne intervencije u Sloveniji od strane JNA, kojom se upravljalo i rukovalo iz Beograda. U Republici Hrvatskoj je sukob u pravom smislu izbio u drugoj polovici 1991. godine. U januaru 1992. potpisan je mirovni sporazum i Republika Hrvatska je priznata u proljeće 1992.²² Usprkos bojkotu BH Srba, u Bosni i Hercegovini je 29. februara i 1. marta 1992. održan referendum o nezavisnosti od SFRJ. Dana 3. marta 1992. je proglašena nezavisnost, za koju se izjasnila velika većina BH Hrvata i BH Muslimana.²³

14. Nakon proglašenja nezavisnosti, BH Srbi su napali dijelove Bosne i Hercegovine. Državna uprava Bosne i Hercegovine je *de facto* prestala funkcionirati budući da je izgubila kontrolu nad cjelokupnom teritorijom. BH Srbi nisu bili jedini koji su imali teritorijalne pretenzije; BH Hrvati i njihov vođa Franjo Tuđman takođe su željeli da neki dijelovi Bosne i Hercegovine budu hrvatski. Već u martu 1991. održani su tajni razgovori između Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića o podjeli Bosne i Hercegovine. Politika Republike Hrvatske i njenog vođe Franje Tuđmana prema Bosni i Hercegovini nikad nije bila potpuno transparentna i uvijek je uključivala krajnji cilj Franje Tuđmana za proširenje hrvatskih granica.

15. BH Hrvati su sudjelovali u institucijama nove nezavisne Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Čak i prije referenduma o nezavisnosti osnovana je HZ HB.²⁴ HZ HB je počela da

²⁰ Vijeće je u ovom dijelu razmotrilo iskaze iz transkripta svjedoka Kljuića, Pajića, McLeoda, Ribičića i Donije; svjedoka odbrane Ivana Bendera, Milana Kovača; Bože Rajića, Joze Marića, Ivića Pašalića, Damira Zorića, Slobodana Praljka, Željka Glasnovića, NA, NC, NM, NN, NR, NV; svjedoka Salka Osmića, O, P, U, Y, JJ; i sudskog vještaka Mladena Ančića. Među dokumentarnim dokazima koji su pregledani između ostalog je i dokazni predmet PP 892, takozvani "Predsjednički transkripti".

²¹ Evropska zajednica je priznala Republiku Sloveniju 15. januara 1992. Republika Slovenija je postala članica Ujedinjenih naroda 22. maja 1992.

²² Evropska zajednica je Republiku Hrvatsku priznala 15. januara 1992. Republika Hrvatska je postala članica Ujedinjenih naroda 22. maja 1992.

²³ Evropska zajednica priznala je Republiku Bosnu i Hercegovinu 6. aprila 1992. Republika Hrvatska je priznala Republiku Bosnu i Hercegovinu 6. ili 7. aprila 1992. Republika Bosna i Hercegovina je postala članica Ujedinjenih naroda 22. maja 1992.

²⁴ Dokazni predmet PP 104, Odluka o uspostavi HZ HB, u kojoj se u članu 2 navodi da HZ HB čine sljedeće općine: Jajce, Kreševo, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Kiseljak, Fojnica, Skender Vakuf /Dobratići/, Kakanj, Vareš, Kotor Varoš, Tomislavgrad, Livno, Kupres, Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor,

igra važniju ulogu kao stvarni zakonodavni i upravni organ na područjima koja su relevantna za ovu optužnicu. Postojala su razna očekivanja u pogledu osnivanja HZ HB; neki su je vidjeli kao privremenu instituciju koja je trebala popuniti prazninu nastalu praktičnim raspadom državne vlasti Bosne i Hercegovine. Drugi su je vidjeli kao korak prema njenom priključenju Republici Hrvatskoj ili prema stvaranju nezavisne države. U svakom slučaju, mnogi BH Hrvati su željeli preuzeti inicijativu i uspostaviti sistem odbrane od Srba.

16. Dana 10. aprila 1992. predsjednik HZ HB, Mate Boban, izdao je zapovijed kojom se osniva HVO.²⁵ HVO je postao vrhovno izvršno i obrambeno tijelo HZ HB i BH Hrvata. Sâm Mate Boban postao je vrhovni zapovjednik HVO-a.²⁶ To je značilo da je u tom dijelu Bosne i Hercegovine stvarnu vlast imao HZ HB.

17. Tokom prvih mjeseci 1992. situacija se u Mostaru pogoršala i izbio je vojni sukob. U aprilu 1992. Krizni štab općine Mostar je izjavio da se "općina Mostar nalazi u stanju djelimične okupacije od strane jedinica takozvane Jugoslovenske narodne armije i paravojnih formacija koje u sadejstvu sa njom vrše oružana dejstva".²⁷ Krizni štab općine u početku su činili predstavnici raznih naroda, ali su ga srpski predstavnici napustili.

18. BH Hrvati i BH Muslimani organizirali su zajedničku odbranu od srpskih snaga.²⁸ U Mostaru i okolnim općinama odbrana je organizirana pod okriljem HVO-a. Iako je HVO bio vojna formacija Hrvata, u ovom razdoblju su ga činili i Hrvati i Muslimani. Muslimani su osnovali vlastite vojne jedinice koje su se borile pod općim zapovjedništvom HVO-a.²⁹ To znači da su se, dok su se suprotstavljali Srbima, Hrvati i Muslimani borili pod

Konjic, Jablanica, Posušje, Mostar, Široki Brijeg, Grude, Ljubuški, Čitluk, Čapljina, Neum, Stolac, Trebinje /Ravno/.

²⁵ Dokazni predmet PP 123.2, Zapovijed kojom se Hrvatsko vijeće odbrane (HVO) priznaje kao isključivo vrhovno zapovjedništvo snaga, koju je potpisao Mate Boban 10. aprila 1992.

²⁶ Svjedok odbrane Slobodan Praljak koji je označio dokazni predmet DD1/82, Shematski prikaz strukture HVO iz razdoblja 1993. godine, svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9574. O strukturi HVO-a vidi *infra* par. 82-85, opća zapovjedna struktura u HVO-u.

²⁷ Dokazni predmet PP 125.1, odluka Kriznog štaba Skupštine općine Mostar Republike Bosne i Hercegovine br. 427/92, od 29. aprila 1992.

²⁸ Dokazni predmet PP 125.1, odluka Kriznog štaba Skupštine općine Mostar Republike Bosne i Hercegovine, od 29. aprila 1992.; Dokazni predmet PP 159, Sporazum o prijateljstvu i suradnji između Alije Izetbegovića i Franje Tuđmana, od 21. jula 1992. Alija Izetbegović i Franjo Tuđman su se dogovorili o koordinaciji obrambenih djelatnosti i međusobnom priznavanju HVO-a i ABiH.

²⁹ Dokazni predmet PP 125.1, odluka Kriznog štaba Skupštine općine Mostar Republike Bosne i Hercegovine br. 427/92, od 29. aprila 1992., u paragrafu III navodi se da "Hrvatsko vijeće obrane čine pripadnici muslimanskih i hrvatskih naroda te pripadnika drugih naroda i narodnosti koji priznaju legalne

jedinstvenim zapovjedništvom HVO-a. Tokom ljeta 1992. nastavilo se granatiranje Mostara, a srpske snage su i ujesen, iako su se povukle iz Mostara, nastavile granatirati grad. Došlo je do manjih incidenata između BH Hrvata i BH Muslimana. Mladena Naletilića su smatrali velikim braniocem Mostara pa su po čitavom Mostaru i okolici bili postavljeni plakati s njegovom slikom.

19. Ulagani su napori da se pronade rješenje za sukob u Bosni i Hercegovini. U januaru 1993. pokrenuta je mirovna inicijativa u obliku takozvanog Vance-Owenovog plana,³⁰ prema kojem je u Bosni i Hercegovini trebalo biti uspostavljeno 10 provincija. Plan je bio da u toku prelaznog razdoblja pojedinim provincijama upravljaju zajedno sve tri grupe, ali da najbrojnija grupa postavlja guvernera.³¹ BH Hrvati bi bili u većini u tri provincije, koje su u planu označene brojevima 3, 8 i 10.³² Za optužnicu je relevantna provincija broj 8, koja je obuhvaćala sljedeće općine: Čitluk, Čapljina, Grude, Jablanica, Konjic, Ljubuški, Mostar, Neum, Posušje, Prozor, Stolac, te dijelove Trebinja.³³

20. U ime BH Hrvata Vance-Owenov plan je 2. januara 1993. potpisao Mate Boban.³⁴ Plan tada nisu potpisali ni predstavnici BH Srba niti BH Muslimana. Usprkos tome što su znali da druge strane nisu potpisale, ali uzdajući se da imaju podršku svjetske javnosti, BH

organe vlasti Republike Bosne i Hercegovine i kojima iskažu svoju lojalnost. Muslimani mogu formirati sopstvene oružane formacije koje se stavljaju pod jedinstvenu komandu HVO Općinski stožer Mostar.”

³⁰ Mirovni razgovori su održani u Ženevi od 23. januara do 30. januara 1993. Među sudionicima su bili vođe triju strana u Bosni i Hercegovini - predsjednik Alija Izetbegović, g. Radovan Karadžić, g. Mate Boban. Takođe su bili prisutni predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman i predsjednik Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), g. Dobrica Ćosić, dokazni predmet PP 239, str. 1. Vance-Owenov plan se u nekim dokumentima naziva Ženevskim dogovorom, dokazni predmet PP 214.

³¹ Dokazni predmet PP 239.1, *Dokumenti Vijeća sigurnosti /Security Council Official Records Supplement/* za januar, februar i mart 1993., New York 1995.; dokazni predmet PP 239.2 Vance-Owenov plan, u kojem se pod D(1) navodi sljedeće: "U toku privremenog perioda svaka provincija će imati Privremenu provincijsku vladu sastavljenu od guvernera, zamjenika guvernera i preostalih 10 članova koje predlažu stranke. Odluku o drugim predstavnicima donosi Privremeno predsjedništvo na temelju sastava stanovništva u provinciji (zasnovano na rezultatima popisa stanovništva iz 1991. godine), pod uvjetom da nijedan od tri konstitutivna naroda ne smije ostati bez predstavnika ni u jednoj provinciji i da guverner mora biti pripadnik najbrojnijeg konstitutivnog naroda, a zamjenik guvernera iz naroda koji je drugi po veličini”.

³² Dokazni predmet PP 207.1.

³³ Dokazni predmet PP 207.1.

³⁴ Dokazni predmet PP 239, Izvještaj generalnog sekretara o radu Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji */Report of the Secretary General on the Activities of the International Conference on the Former Yugoslavia/, UN Doc. S/25221, 2. februar 1993.*

Hrvati su pokušali unilateralno sprovesti Vance-Owenov plan.³⁵ Taj događaj doveo je do dramatičnog povećanja napetosti između BH Hrvata i BH Muslimana.³⁶

21. Pregovori vezani za Vance-Owenov plan nastavili su se u februaru i martu 1993. i predsjednik Izetbegović je 25. marta 1993. potpisao plan u ime BH Muslimana.³⁷ Predstavnici BH Srba još uvijek se nisu složili s planom.

22. U Vance-Owenovom planu se navodi da će “i Bosanska armija i HVO [...] biti razmještene u provincije 5, 8, 9 i 10 u skladu s međusobno dogovorenim uvjetima”.³⁸ To znači da su u provinciji na koju se odnosi ova optužnica, provinciji br. 8, BH Hrvati i BH Muslimani ostvarili dogovor. Nakon što su BH Hrvati potpisali Vance-Owenov plan, stav Hrvata je u pogledu dogovora vezanih za vojne snage bio jasan. Mate Boban je sastavio

³⁵ Pokušaji Hrvata vidljivi su iz niza odluka koje su donesene. Predsjednik HVO-a HZ HB, Jadranko Prlić izdao je 15. januara 1993. odluku u kojoj stoji da se sve jedinice ABiH u provincijama 3, 8 i 10 iz Vance-Owenovog plana potčinjavaju Zapovjedništvu Glavnog stožera HVO-a od 20. januara 1993., a da se jedinice HVO-a u provincijama BH Muslimana potčinjavaju Zapovjedništvu Armije BiH, dokazni predmet PP 214. U kasnijoj naredbi predstojnik Odjela obrane HVO-a g. Bruno Stojić, pojašnjavajući implementaciju odluke Jadranka Prlića, nalaže da u provincijama 3, 8 i 10 pripadnici ABiH koji odbiju priznati vrhovno zapovjedništvo HVO-a trebaju napustiti područje provincije ili biti razoružani i privedeni i da oficiri ABiH trebaju ući u Zapovjedništvo HVO-a "srazmjerno broju vojnika koji se nalaze na bojišnici", dokazni predmet PP 215. Dana 15. januara 1993. brigadir Milivoj Petković, načelnik Glavnog stožera HVO-a, izdao je zapovijed istog sadržaja kao i gorespomenuta zapovijed, dokazni predmet PP 216. Kad su izdane ove zapovijedi, vodstvo HVO-a je znalo da predstavnici BH Muslimana nisu potpisali Vance-Owenov plan; svjedok odbrane Božo Rajić je to zanijekao i izjavio da je bilo rečeno da je Izetbegović prihvatio plan u cijelosti što se tiče razgraničenja između BH Hrvata i BH Muslimana, ali da ga je kasnije odbacio. Međutim, svjedok odbrane Božo Rajić je objasnio da je on znao da Vance-Owenov plan nije u cijelosti potpisan, ali da je mislio da ne postoje neslaganja između BH Hrvata i BH Muslimana. On je nadalje ustvrdio da je, prije no što je izdao zapovijed, razgovarao s Matom Bobanom, ali ne i s Alijom Izetbegovićem, koji nije bio voljan da razgovara o tim pitanjima. Svjedok odbrane Božo Rajić je kategorički ustvrdio da je, kada je izdao zapovijed 16. januara 1993., dokazni predmet DD1/90, djelovao samostalno, kao ministar odbrane Bosne i Hercegovine, a ne kao jedan od vođa BH Hrvata, svjedok odbrane Božo Rajić, T. 9934, 9941, 9950. Međutim, Vijeće se ne slaže s ovom potonjom tvrdnjom i smatra da je Božo Rajić djelovao s ciljem promoviranja interesa BH Hrvata budući da je zapovijed izdana nakon njegovog razgovora s Matom Bobanom, pregovaračem BH Hrvata za Vance-Owenov plan. Nadalje, zapovijed je poništena odlukom od 29. januara 1993., što takođe ukazuje na to da se u toj zapovijedi ne promoviraju interesi Bosne i Hercegovine, dokazni predmet PP 223.2, odluka kojom se poništava zapovijed ministra odbrane Republike Bosne i Hercegovine, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 29. januar 1993.

³⁶ Glavni štab UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu izvijestio je 24. januara 1993. da su “[u] posljednjih nekoliko sedmica politički i vojni vođe Hrvatske zajednice HERCEG-BOSNA [HZ HB] počeli implementirati ‘svoje viđenje’ predloženog rješenja sukoba u BH. Ovaj preuranjeni pokušaj nadmetanja oko kontrole nad provincijama 3, 8 i 10 [Vance-Owenovog plana] rezultirao je izuzetno velikim napetostima u tim i okolnim područjima, i žestokim borbama između muslimanskih i hrvatskih jedinica u i oko GORNJEG VAKUFA”, dokazni predmet PP 230.

³⁷ Dokazni predmet PP 239.1, str. 280, dokument S/25479, Izvještaj generalnog sekretara o radu Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji: Mirovni pregovori o Bosni i Hercegovini /*Report of the United Nation Secretary General on the activities of the International Conference on the Former Yugoslavia: Peace talks on Bosnia and Herzegovina*/, 26. mart 1993.

³⁸ Dokazni predmet PP 239.1, str. 280.

prijedlog za zajedničku izjavu, za koju je zamislio da je potpišu Alija Izetbegović i on, u kojem je opisao kako će snage jedne i druge strane djelovati u pojedinim provincijama. Međutim, Alija Izetbegović nije potpisao tu izjavu, što znači da nikad nije ni bilo "zajedničke izjave", nego samo "Bobanova izjava".³⁹ U svojoj izjavi Mate Boban je ponovio zahtjeve BH Hrvata, da se u "hrvatskim" provincijama sve jedinice ABiH trebaju potčiniti HVO-u.⁴⁰

23. Dokazi ne daju osnovu za zaključak da je postavljen rok, 15. april 1993., ali BH Hrvati su ponovo BH Muslimanima jasno dali do znanja svoj stav.⁴¹ Politika pretvaranja ovih područja u hrvatska područja bila je dvojaka: i) da se ustanovi vojna fronta između "hrvatskih" provincija 8 i 10 i "muslimanske" provincije 9, i ii) da se eliminira sav otpor Muslimana u tim provincijama kako bi BH Hrvati imali punu vojnu kontrolu nad "svojim"

³⁹ Naletilićeva odbrana je iznijela argument da je postojala zajednička izjava (dogovor) koji su potpisale obje strane, i BH Hrvati i BH Muslimani, u kojoj se utvrđuje kako će njihove vojske djelovati unutar pojedinih provincija. Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 28-29, u kojem se upućuje na dokazne predmete DD1/90, PP 271, PP 295, svjedok odbrane NC, T. 10487–10491; svjedok odbrane Božo Rajić, T. 9782–9784. Vijeće je razmotrilo dokaze na koje se pozvala Naletilićeva odbrana; dokazni predmet PP 271 je kopija takozvane zajedničke izjave, koja nosi potpis samo Mate Bobana; dokazni predmet PP 295 je izvještaj PMEZ-a od 10. - 11. aprila 1993., u kojem se izvještava o zajedničkoj izjavi koju su potpisali Mate Boban i Alija Izetbegović u Mostaru 2. aprila 1993; dokazni predmet DD1/90 je zapovijed koju je izdao ministar odbrane Bosne i Hercegovine Božo Rajić radi implementiranja Vance-Owenovog plana, svjedok odbrane Božo Rajić, T. 9783, *supra*, fusnota 35. Međutim, dokazima na koje se pozvala odbrana protivriječi dokazni predmet PP 272, pismo predsjednika Alije Izetbegovića u kojem stoji da on nije potpisao tu izjavu i da nije bio u Mostaru 2. aprila 1993. Nadalje, u dokaznom predmetu PP 273.1, zapisnik sa 34. sjednice HVO-a održane 3. aprila 1993., navodi se da Izetbegović "nije potpisao izjavu". Na sastanku su vođe HVO-a i HZ HB najavile svoju namjeru da uspostave vladu HVO-a u provincijama 3, 8, i 10, bez obzira na to da li je Izetbegović potpisao izjavu: "HVO HZ HB izražava nadu da će g. Izetbegović [...] potpisati i ovaj dokument", ali "ako ne dođe do sprovedbe Zajedničke izjave nadležna vojna i druga tijela HVO HZ HB sprovede će taj stavak Temelnog dokumenta Mirovnog plana na području provincija 3, 8 i 10". Vijeće smatra da su pismo Alije Izetbegovića i zapisnik sa sastanka HVO-a vjerodostojni. Vijeće je uvjeren da je optužba dokazala da je izjavu potpisao samo Mate Boban i da to nije bila zajednička izjava.

⁴⁰ Dokazni predmet PP 271, u izjavi se takođe BH Hrvati obavezuju da će se povući ili se potčiniti muslimanskim snagama u provincijama kojima upravljaju BH Muslimani.

⁴¹ Optužba se pozvala na, *inter alia*, sljedeće dokumente: dokazni predmet PP 274, arhivski izvještaj Reutersa, od 4. aprila 1993., u kojem stoji da je "komanda HVO [...] odredila 15. april kao rok Aliji Izetbegoviću da potpiše zajednički dokument", dokazni predmet PP 275. Članak iz Slobodne Dalmacije, od 4. aprila 1993., u kojem se navodi da HVO HZ HB-a izražava nadu da će Izetbegović potpisati zajedničku izjavu i da će, ako on to ne učini "primijeniti odrednice Mirovnog plana po kojima se svaka nacionalna oružana snaga ima povući u svoje domicilne provincije"; dokazni predmet PP 277, članak iz Borbe, od 5. aprila 1993., u kojem se kao izvor informacija navodi Reuters. Budući da je izvještaj Reutersa već uveden kao dokazni predmet 274, ovaj članak nema vrijednosti sam po sebi; dokazni predmet PP 273, izvještaj PMEZ-a, od 6. aprila 1993., u kojem se navodi da je Mate Boban tražio od predsjednika Alije Izetbegovića da provede Vance-Owenov plan, što bi značilo da bi se ABiH trebala povući iz provincija 3, 8 i 10 ili prihvatiti da bude pod zapovjedništvom HVO-a; dokazni predmet PP 288, *Foreign Broadcast Information Services, Daily Report*, od 12. aprila 1993., "Sukobi između BH Hrvata i Muslimana eskaliraju" / "Clashes Between BH Croats, Muslims Escalating"/, u kojem se navodi da "međutim, i Hrvati i Muslimani očekuju da će pravi sukob tek početi nakon 15. aprila, roka koji je postavio vođa BH Hrvata Mate Boban za povlačenje svih muslimanskih jedinica iz takozvanih hrvatskih provincija iz Vance-

provincijama. BH Muslimani su odbacili želje izražene u “Bobanovoj izjavi”,⁴² međutim, BH Hrvati su nakon toga preuzeli kontrolu na ovim područjima.

24. Incidenti između BH Hrvata i BH Muslimana krajem 1992. i u proljeće 1993. uticali su na formiranje i sastav oružanih snaga u Bosni i Hercegovini. U JNA, bivšoj vojsci Jugoslavije, dominirali su Srbi i uglavnom je i kontrolirali. Odbrana koju su organizirali BH Hrvati i BH Muslimani uglavnom se sastojala od lokalne Teritorijalne odbrane (koja se često naziva TO) i drugih jedinica koje su BH Hrvati i BH Muslimani uspjeli staviti pod svoju kontrolu. Odbrana BH Hrvata i BH Muslimana bila je organizirana u okviru HVO-a. Međutim, to su bile jedinice BH Hrvata, BH Muslimana i miješane jedinice ili, kako ih je opisao jedan svjedok, “u sastavu oružanih snaga bili su svi oni koji su bili spremni da se bore za Bosnu i Hercegovinu”.⁴³ Došlo je do razdvajanja i jasnije podjele: BH Muslimani su ili napuštali jedinice HVO-a i sa sobom odnosili oružje da bi se pridružili sve većem broju jedinica BH Muslimana, ili su bili otpušteni i izbacivani iz svojih jedinica HVO-a.

25. Napetost je i dalje rasla, a sredinom aprila 1993. pretvorila se u pravi sukob između HVO-a i ABiH u srednjoj Bosni i na područjima na koja se odnosi Optužnica. Optužbe se odnose na zločine vezana za tri napada: Sovići i Doljani 17. aprila 1993., Mostar 9. maja 1993. i Raštani 23. septembra 1993.

B. Sukob na relevantnom području

1. Sovići i Doljani - napad 17. aprila 1993. i sljedećih dana⁴⁴

26. Sela Sovići i Doljani nalaze se u općini Jablanica, oko 50 kilometara sjeverno od Mostara.⁴⁵ Prije sukoba Sovići su imali oko 800 stanovnika, koji su uglavnom bili BH

Owenovog plana”. Međutim, suprotno navedenom u tim dokumentima, u dokaznom predmetu PP 295, izvještaju PMEZ-a, stoji da je postojala zajednička izjava HVO-a i ABiH od 2. aprila 1993.

⁴² Na nekim mjestima se naziva zajedničkom izjavom. Međutim, kao što je gore rečeno, predsjednik Alija Izetbegović tu izjavu nije nikad potpisao.

⁴³ Svjedok Safet Idrizović, T. 16305.

⁴⁴ Optužba tvrdi da je “[d]ana 17. aprila 1993., u općini Jablanica, KB [...] zajedno s drugim jedinicama HV-a i HVO-a napao sela Sovići i Doljani, te nakon toga proveo prisilno premještanje bosansko-muslimanskog stanovništva, razaranje njihove imovine i rušenje džamije u Sovićima”. Optužnica, par. 25. Naletilićeva odbrana tvrdi da sukob u Sovićima nije počeo zato što je HVO provodio plan protjerivanja Muslimana, nego zato što je bojna HVO-a “Mijat Tomić”, raspoređena u Sovićima i Doljanima, bila u okruženju ABiH koja je bila stacionirana u planinama iznad Sovića i čak i u samim Sovićima, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26.

⁴⁵ Dokazni predmet PP 2.

Muslimani.⁴⁶ I Sovići i Doljani smješteni su u dolini okruženoj planinama, a čini ih nekoliko zaselaka. Doljani su od Sovića udaljeni oko šest kilometara, u pravcu Jablanice.⁴⁷ Zapovjedništvo HVO-a je od početka aprila 1993. bilo u kući s ribnjakom, takozvanom ribnjaku u Orlovcu, jednom od zaselaka u Doljanima (dalje u tekstu: ribnjak).⁴⁸ Teritorijalna odbrana, organizirana 1992. za vrijeme sukoba sa Srbima, sada je bila podijeljena, pa su HVO i ABiH imali zasebne položaje oko sela.⁴⁹

27. HVO je počeo granatirati Soviće rano ujutro 17. aprila 1993.⁵⁰ Granatiralo se iz pravca Risovca, koji je južno od Sovića.⁵¹ Neki svjedoci su izjavili da je napad bio iznenadan jer prije toga nije bilo animoziteta između BH Hrvata i BH Muslimana i da su BH Muslimani pružili vrlo slab otpor.⁵² Vijeće, međutim, smatra da je na tom području već neko vrijeme vladala izuzetna napetost, da je s obje strane bilo provokacija i da su bile u stanju visoke pripravnosti.⁵³

28. Pripadnik 3. bojne "Mijat Tomić", koji je bio na ribnjaku tokom čitave operacije, vodio je dnevnik o događajima u Doljanima, takozvani Radošev dnevnik.⁵⁴ U njemu je 16. aprila 1993. zapisano:

⁴⁶ Svjedok Y, T. 3355. Svjedok A je iznio da je selo imalo 1.200 stanovnika; svjedok A, T. 492; prema procjeni svjedoka W u selu je živjelo 150-200 porodica, svjedok W, T. 3174.

⁴⁷ Svjedok NW, T. 14985.

⁴⁸ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2711-2712; svjedok TT, T. 6633; svjedok Y, T. 3430-3431; svjedok odbrane NN, T. 12887, 12925; svjedok NW, T. 14979-14981. Što se tiče svjedočenja svjedoka Ralfa Mrachacza i Falka Simanga, njemačkih plaćenika koji su služili u KB-u, Naletilićeva odbrana tvrdi da su oni bili "kupljeni i plaćeni" i da su njihova svjedočenja "bezvrijedna", Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 89-110. Obojica trenutno izdržavaju zatvorsku kaznu u Njemačkoj zbog ubistva dvojice drugih plaćenika dok su služili u KB-u. Vijeće je razmotrilo njihova svjedočenja u svjetlu ovih podataka. Njihova svjedočenja su potkrijepljena drugim dokazima. Oni su pokazivali poštovanje prema Mladenu Naletiliću kao vođi i prema tome što je iskazivao brigu za vojnike koje je vodio. Činjenica da je Falk Simang izrazio nadu da će njegov predmet u Njemačkoj biti ponovo otvoren po završetku ovog postupka ne čini, po mišljenju Vijeća, njegovo svjedočenje ništa manje pouzdanim i vjerodostojnim. Vijeća smatra da su njihova svjedočenja pouzdana i dosljedna.

⁴⁹ Svjedok AF, T. 15983; svjedok W, T. 3173-3176.

⁵⁰ Svjedok A, T. 495; svjedok D, T. 904-905; svjedok Salko Osmić, T. 3126; svjedok X, T. 3306; svjedok AF, T. 15917-15919; svjedok RR, T. 6441.

⁵¹ Svjedok A, T. 494; svjedok RR, T. 6446; svjedok W, T. 3176.

⁵² Svjedok A, T. 493; svjedok X, T. 3306; svjedok W, T. 3177; svjedok Y, T. 3354.

⁵³ Svjedok Falk Simang je izjavio da je ABiH pomaknula liniju fronte, svjedok Falk Simang, T. 3794-3796. Dana 15. aprila 1993., prema izjavama svjedoka, bilo je eksplozija i otvarala se vatra iz Risovca; svjedok AF, T. 15919; svjedok Safet Idrizović, T. 16327. Svjedok Y izjavio je da je HVO granatirao Jablanicu, svjedok Y, T. 3362-3363. Svjedok odbrane NN izjavio je da je ABiH očekivala sukob i da je postavila kontrolni punkt u Bokulji, svjedok odbrane NN, T. 12916. Svjedok Salko Osmić je došao iz Prozora s još četiri vojnika i javio se u ABiH, svjedok Salko Osmić, T. 3124-3125. Svjedok C izjavio je da su se odnosi među stanovnicima sela pogoršali, svjedok C, T. 854-855.

⁵⁴ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik. Vijeće taj dnevnik smatra veoma pouzdanim u pogledu načina na koji opisuje događaje, budući da drugi dokazi potkrepljuju njegov sadržaj. Sljedeći dokazi su, među

Na radiju u vozilima slušamo vijesti. Borbe Armije BiH i HVO u cijeloj srednjoj Bosni: Zenica, Vitez, Travnik, Busovača, Konjic, Jablanica. Srebrenica je na izdisaju; šalju apele svemu svijetu. Zaboravio sam navesti da su tokom proteklih dana dolazile delegacije Armije BiH - Zajko i Džino, pa Zajko i Salih Jusić, međ. Crvenog križa Mark Deperot 2 puta i evropski promatrači 1 put. Ovi veliku krivicu pripisuju HVO-u, lokalnim moćnicima; naši ih upućuju na potpisane dokumente Ve[n]s-Ovenova plana.

29. BH Hrvati su bili riješeni da provedu svoje viđenje Vance-Owenovog plana i BH Muslimani su znali da će, ako ne pristanu na zahtjeve BH Hrvata, sukob biti neizbježan.⁵⁵ Vojnici ABiH, kao i brojne žene i djeca BH Muslimani iz Doljana, napustili su selo.⁵⁶

30. Napad na Soviće i Doljane bio je dio veće ofenzive HVO-a usmjerene na zauzimanje Jablanice,⁵⁷ najvažniji grad na tom području pod kontrolom BH Muslimana. Zapovjednici HVO-a su procijenili da im je za zauzimanje Jablanice potrebno dva dana.⁵⁸ Sovići su bili strateški važni za HVO jer se nalaze na putu za Jablanicu. Za ABiH to je bio prolaz za visoravan Risovac, čime bi se stvorili uvjeti za daljnji prodor ka jadranskoj obali.⁵⁹ Veća ofenziva HVO-a na Jablanicu već je bila počela 15. aprila 1993.

31. HVO je bez prestanka granatirao Soviće do oko 17:00 sati 17. aprila 1993.⁶⁰ Artiljerijom je razoren gornji dio Sovića,⁶¹ kao i neke kuće.⁶² ABiH je uzvratila vatru, ali se

ostalim, pomogli Vijeću da zaključi da je Radošev dnevnik pouzdan; dokazni predmeti PP 314.1 i PP 314.2, koji potvrđuju da je Mladen Naletilić pustio iz zatočeništva jednog Muslimana zato što je njegov brat bio u njegovoj jedinici (*vidi* Radošev dnevnik, str. 75); dokazni predmet PP 314, koji potvrđuje da su 19. aprila 1993. poginula dva pripadnika KB-a (*vidi* Radošev dnevnik, str. 76); činjenica da se u njemu takođe spominje da je Čikota (Mario Hrkač) poginuo 20. aprila 1993. i da su prekinuli borbe da bi odali posljednju počast (*vidi* Radošev dnevnik, str. 77), koju takođe potvrđuje svjedok Falk Simang. U dnevniku ima i malih, ličnih detalja koji ni na koji način nisu povezani s ratom. Vijeće stoga smatra Radošev dnevnik pouzdanim izvorom usprkos svjedočenju svjedoka odbrane NW, koji je izjavio da Radošev dnevnik nije pouzdan jer se u njemu navodi da je svjedok odbrane NW prisustvovao sastanku za koji on tvrdi da na njemu nije bio, svjedok odbrane NW, T. 14987-14989. Naletilićeva odbrana, oslanjajući se na svjedočenje svjedoka Safeta Idrizovića, tvrdi da Radošev dnevnik nije napisan rukopisom Alojza Radoša, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 35. Međutim, svjedok Safet Idrizović je izjavio da njemu nije poznat rukopis Alojza Radoša kada piše štampanim slovima, ali je potvrdio da se radi o Radoševom dnevniku, svjedok Safet Idrizović, T. 16374.

⁵⁵ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 67-68. Vijeće smatra da Radošev dnevnik tačno opisuje atmosferu koja je vladala na tom području prije napada i da potvrđuje da je HVO bio riješen da provede Vance-Owenov plan.

⁵⁶ Svjedok NX, T. 16463; svjedok C, T. 856; dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 71.

⁵⁷ Svjedok Safet Idrizović, T. 16327; dokazni predmet PP 325, izvještaj jednog međunarodnog posmatrača od 21. aprila 1993., u kojem se navodi da je ofenziva HVO-a na Slatinu i Doljane imala za cilj prodor ka Jablanici, dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 84.

⁵⁸ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 65.

⁵⁹ Svjedok Željko Glasnović, T. 11339-11340.

⁶⁰ Svjedok W, T. 3177; svjedok Y, T. 3364.

⁶¹ Svjedok Y je izjavio da su 17. aprila 1993. na Obruču bila dva tenka, koja su otvarala vatru na gornji dio Sovića, rušeći sve zgrade od džamije nadolje, jednu za drugom, svjedok Y, T. 3369-3370. I svjedok A je vidio jedan tenk, T. 559.

Džemal Ovnović, zapovjednik ABiH u Sovićima, predao oko 17:00 sati.⁶³ Usprkos činjenici da se njihov zapovjednik predao, neki vojnici ABiH nisu položili oružje, nego su pobjegli u brda i u šume, ili su se sakrili u kućama i nastavili pucati.⁶⁴ Sveukupno je pod Ovnovićevim zapovjedništvom bilo oko 170 vojnika koji su pripadali 4. korpusu ABiH.⁶⁵ Predalo se otprilike 70 do 75 vojnika ABiH.⁶⁶ Vojnici HVO-a su pretresli kuće u Sovićima u potrazi za skrivenim oružjem i vojnicima.⁶⁷ Nekoliko civila je dovedeno u školu, ali većini žena, djece i starijih naređeno je da ostanu u svojim kućama.⁶⁸

32. Glavni centar u kojem su bili zatočeni i u kojem su ispitivani zarobljeni pripadnici ABiH bila je osnovna škola u Sovićima.⁶⁹ Rano uveče 18. aprila 1993. zatočeni vojnici ABiH odvedeni su iz škole u Sovićima⁷⁰ te su prebačeni u zatvor u Ljubuškom,⁷¹ oko 26 kilometara jugozapadno od Mostara.

33. Nakon prebacivanja zarobljenih vojnika ABiH u zatvor u Ljubuški, nastavile su se borbe na brdima oko Sovića i stav HVO-a se zaoštrio.⁷² Dana 18. aprila 1993., ubijena su tri vojnika HVO-a. Dana 20. aprila 1993. Doljani su granatirani, a manja je grupa vojnika ABiH, koja je HVO-u pružala otpor nekoliko dana, zarobljena i dovedena na ispitivanje u zapovjedništvo HVO-a na ribnjaku. S tim vojnicima se oštrije postupalo.⁷³ Uveče 20. aprila

⁶² Svjedok A je izjavio da su uništene samo kuće Rame i Omera Kovača, svjedok A, T. 500; svjedok W, T. 3181.

⁶³ Svjedok A, T. 495, 548; svjedok Salko Osmić, T. 3125 (povjerljivo); svjedok W, T. 3175-3177; svjedok odbrane NW, T. 14960 (povjerljivo).

⁶⁴ Svjedok Salko Osmić, T. 3127-3129; svjedok odbrane NW, T. 14982-14983.

⁶⁵ Dokazni predmet PP 314.3 (povjerljivo).

⁶⁶ Svjedok W, T. 3175.

⁶⁷ Svjedok C, T. 860-864, dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 73.

⁶⁸ Svjedok C, T. 858. Vidi: svjedok odbrane NN, T. 12895.

⁶⁹ Svjedok W, T. 3190-3191, svjedok A, T. 496, svjedok Y, T. 3382-3386. *Vidi i infra*, par. 123 i 643.

⁷⁰ Dječaci koji nisu bili dovoljno odrasli odvajani su i ostavljani u školi, svjedok RR, T. 6459.

⁷¹ *Vidi i infra*, par. 654 i 417. Svjedok odbrane NN potvrdio je da je vojnike ABiH koji su se predali 17. aprila 1993. vod vojne policije odveo u Ljubuški, svjedok odbrane NN, T. 12894 i T. 12934; dokazni predmet PP 333, izvještaj od 23. aprila 1993. Marka Rožića, na ruke predstojnika Ureda za obranu Jablanica Slobodanu Božiću, u Odjelu obrane, HVO, HZ HB, broj 02-106/93, navodi da su 94 vojna obveznika poslana u zatvor u Ljubuškom. *Vidi i* svjedok Salko Osmić, T. 3142; svjedok RR, T. 6459; svjedok odbrane NX, T. 16468-16469; Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26.

⁷² Svjedok Falk Simang je svjedočio o borbama oko bunkera, svjedok Falk Simang, T. 3794-3796. Dana 20. aprila 1993. operativni zapovjednik KB-a sa sjedištem u Širokom Brijegu Mario Hrkač (Čikota) poginuo je u borbi, što pokazuje da su borbe još trajale, dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 72-73.

⁷³ *Vidi i infra*, par. 353-369.

1993., operativni zapovjednik KB-a sa sjedištem u Širokom Brijegu, Mario Hrkač (Čikota), poginuo je u borbi, na što se KB povukao u Široki Brijeg da mu oda posljednju počast.⁷⁴

34. Vojnici HVO-a su od 18. aprila 1993. počeli prisiljavati civile da se okupe u školi u Sovićima ili u jednu od šest ili sedam kuća u zaseoku Junuzovići, dok su civili BH Hrvati ostali u svojim kućama.⁷⁵ Ukupno je zatočeno najmanje 400 civila, BH Muslimana.⁷⁶ Čuvali su ih vojnici HVO-a. Stariji muškarci su uglavnom bili zatočeni u školi,⁷⁷ a žene i djeca u kućama u Junuzovićima.⁷⁸

35. Dana 3. maja 1993. Soviće i Doljane je posjetila zajednička komisija u kojoj je HVO predstavljao general Petković, a ABiH general Halilović, zajedno s međunarodnim predstavnicima i medicinskim osobljem.⁷⁹ Sljedeće večeri su civili zatočeni u školi i u Junuzovića kućama⁸⁰ pozvani da iziđu te se su prebačeni u mjesto u blizini Gornjeg Vakufa, koje je kontrolirala ABiH.⁸¹

36. Napredovanje HVO-a prema Jablanici zaustavljeno je nakon što je sklopljen sporazum o prekidu vatre.⁸² Krajem jula 1993. ABiH je ponovo zauzela dio Doljana.⁸³

⁷⁴ Svjedok Falk Simang, T. 3796, 3798.

⁷⁵ Svjedok D, T. 907-909. Naletilićeva odbrana priznaje da su civili bili u školi po okončanju sukoba, ali da su ondje bili iz bezbjednosnih razloga, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26. *Vidi i:* svjedok odbrane NN, T. 12895.

⁷⁶ Svjedok C, T. 865-866. U dokaznom predmetu PP 314, u izvještaju Stipe Pole, zapovjednika 3. bojne "Mijat Tomić" brigade "Herceg Stjepan", od 19. aprila 1993., navodi se da se "u rejonu sela Sovići akcija čišćenja privodi [...] kraju" i da se ukupan broj zatočenika "popeo na skoro 100". Nadalje se navodi da su "u jutrašnjem čišćenju zaseoka Pačići i Iline Grude poginula ... dvojica pripadnika naših postrojbi (Tutini)".

⁷⁷ Dokazni predmet PP 363; svjedok JJ, T. 5008-5009; svjedok odbrane NN, T. 12355-12362; svjedok odbrane Ivan Bagarić, T. 12355-12356; svjedok odbrane NX, T. 16499-16501; dokazni predmet PP 5.

⁷⁸ Svjedok X, T. 3329 (povjerljivo), svjedok C, T. 864-869, 892, 899 (povjerljivo); svjedok D, T. 915-918.

⁷⁹ Dokazni predmet PP 363; svjedok JJ, T. 5008-5009; Svjedok odbrane NN, T. 12895; svjedok odbrane Ivan Bagarić, T. 12355-12356 ; svjedok odbrane NX, T. 16500; dokazni predmet PP 5.

⁸⁰ Svjedok C, T. 865, izjavio je da je bilo zatočeno 400 civila, svjedok D, T. 917 govori o 540 ljudi, u dokaznom predmetu PP 333 navodi se broj od 422 civila.

⁸¹ Svjedok NW, T. 16468-16469; svjedok RR, T. 6459; svjedok W je izjavio da su mu njegova žena i dijete rekli da su bili odvedeni "na prvo mjesto u pravcu Bugojna iz pravca Makljena. Mislim da je to bio Gornji Vakuf", T. 3192; dokazni predmet PP 443.I, koji takođe ukazuje na to da su civili iz Sovića i Doljana bili u Gornjem Vakufu.

⁸² Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2717-2724. *Vidi i* dokazni predmet 928, Radošev dnevnik, str. 85.

⁸³ Svjedok odbrane Željko Glasnović, T. 11343; svjedok Safet Idrizović, T. 16281-16282. Ovaj incident se ne tereti u Optužnici.

2. Mostar – događaji između 9. maja 1993. i januara 1994.⁸⁴

37. Mostar je najveći grad u jugoistočnoj Bosni i Hercegovini i historijski glavni grad Hercegovine. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, općina Mostar je imala 126.628 stanovnika, od kojih je bilo 34.6% Muslimana, 33.9% Hrvata i 18.8% Srba.⁸⁵ Ostali su bili "Jugosloveni"⁸⁶ i ostali. Uslijed sukoba 1992. godine između BH Hrvata i BH Muslimana na jednoj strani i Srba na drugoj, većina Srba je otišla ili je bila istjerana iz Mostara. U maju 1993., između 16.000 i 20.000 civila BH Muslimana sklonilo se u Mostaru bježeći od rata u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine.⁸⁷ Dolaskom izbjeglica BH Muslimana iz mjesta izvan Mostara stvorena je muslimanska većina.⁸⁸ Vlasti HZ HB su tu muslimansku većinu smatrale demografskom agresijom te su preduzele mjere u cilju ekspanzije Hrvata u Zapadnom Mostaru.⁸⁹ U Mostaru su BH Hrvati imali političku premoć.⁹⁰ Vojnu vlast je u Mostaru vršio HVO, a civilnu HZ HB, no te su institucije bile usko povezane.⁹¹

38. Nakon što su u ljeto 1992. godine Srbi otišli, povećala se napetost između BH Hrvata i BH Muslimana i u Mostaru je došlo do sporadičnih incidenata. Dana 15. aprila 1993., došlo je do oružanog incidenta između HVO-a i jedinice ABiH stacionirane u hotelu

⁸⁴ Optužba tvrdi da je "prisilno premještanje i zatvaranje civila bosanskih Muslimana počelo [...] istovremeno s napadima HV-a i HVO-a, dakle 9. maja 1993., i nastavilo se najmanje do januara 1994. godine." Optužnica, par. 26. Naletilićeva odbrana tvrdi da nije HVO napao muslimansko BH stanovništvo, nego da je ABiH napala lokacije HVO-a, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 44, koja se poziva na svjedočenje svjedoka odbrane NC, NO, NB, ND i NA. Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 17-18.

⁸⁵ Na ukupnoj teritoriji Bosne i Hercegovine omjer je bio sljedeći: 44% Muslimana i 17.5 % Hrvata, svjedok odbrane NA, T. 9144.

⁸⁶ Kategorija "Jugosloveni" je u popisu korištena za one koji nisu smatrali da pripadaju nekoj određenoj nacionalnosti.

⁸⁷ Svjedok P, T. 2244-2250, 2334-2339 (povjerljivo). Dokazni predmet PP 370 uključuje pismo predstojnika Ureda za izbjeglice HZ HB u Mostaru u kojem stoji da se u Mostar doselilo 16.500 BH Muslimana iz okolice i drugih općina (povjerljivo).

⁸⁸ Svjedok P, T. 2244-2250, 2334 (povjerljivo).

⁸⁹ Dokazni predmet PP 370, odgovor na protest međunarodnih organizacija na tu odluku rasvjetljuje stav HZ HB: "Treba uzeti u obzir da se u gradu Mostaru sistematski, a bez legalnog smještaja (mimo znanja i evidencije ovog Ureda i Policije) naselilo 16.500 žitelja, Muslimana iz okoline i drugih općina, želeći time promijeniti demografske odnose u njihovu "korist" - onda Vam mora postati jasno da u tom neredu i te kako ima sistema kojim se kordinirano vrši demografska agresija na općinu Mostar." (povjerljivo)

⁹⁰ Lokalna vlast u Mostaru formirana je nakon izbora 1989. HDZ je imao većinu. Koalicija s drugim strankama je trajala do aprila 1992., kad su Srbi otišli. Krizni štab su tada činili samo HDZ i SDA, a gradonačelnik je tada postao Jadranko Topić iz HDZ-a, koji je na tom položaju zamijenio g. Gagru, svjedok WW, T. 7011.

⁹¹ *Vidi* na primjer službene dokumente koji često nose oznake i HVO-a i HZ HB.

"Mostar", koji se nalazio na liniji razdvajanja između hrvatskog i muslimanskog dijela grada.⁹²

39. I HVO i ABiH su imali vojne formacije na položajima u gradu. Mostar je bio podijeljen na zapadni dio, koji je kontrolirao HVO, i istočni dio u kojem je uglavnom bila koncentrirana ABiH. Međutim, komanda ABiH je bila u zapadnom Mostaru, u podrumu zgrade "Vranice".⁹³ Rano ujutro 9. maja 1993. HVO je napao Mostar artiljerijom, minobacačima, teškim i lakim oružjem.⁹⁴ HVO je kontrolirao ulaze u Mostar, a međunarodnim organizacijama nije bio dozvoljen pristup.⁹⁵ Na radiju Mostar objavljeno je da svi Muslimani moraju na prozorima istaknuti bijele zastave.⁹⁶ Napad HVO-a je bio dobro pripremljen i planiran.⁹⁷

40. Jedna od meta bila je komanda ABiH u zgradi "Vranice", koja je bila i stambena u kojoj je stanovalo oko 200 civila.⁹⁸ Oko podneva 10. maja 1993. u toj zgradi je izbio požar, nakon čega su se i civili i vojnici predali.⁹⁹ Dvadeset do trideset vojnika ABiH se, prije nego što su izišli iz zgrade, presvuklo iz uniformi u civilnu odjeću.¹⁰⁰ Nakon toga su okupljeni u dvorištu Ekonomske škole, koja se nalazi pokraj zgrade "Vranice".¹⁰¹ Obratio im se Juka Prazina, zapovjednik ATG-a "Kruško", kao i pukovnik Željko Bošnjak, koji je takođe bio pripadnik KB-a.¹⁰² Juka Prazina je naredio zarobljenicima da se razvrstaju u tri grupe: i)

⁹² Svjedok WW, T. 7013.

⁹³ Svjedok AA, T. 3655, 3658; svjedok CC, T. 4372-4373; svjedok E, T. 994; svjedok JJ, T. 5272-5276; dokazni predmeti PP 11.18, PP 11.18/3.

⁹⁴ Vrijeme prema svjedočenjima varira između 03.30 i 06.00 sati: svjedok EE, T. 4510; svjedok DD, T. 4464; svjedok AA, T. 3655, dokazni predmeti PP 375 (povjerljivo), PP 379, par. 2.

⁹⁵ Dokazni predmeti PP 375 (povjerljivo), PP 379, par. 2.

⁹⁶ Na radiju Mostar: "Da, gospođa Zlata Brbor, novinarka i spikerica, objavila je da HVO preuzima oružani napad protiv Armije BiH, da će to brzo biti gotovo, da se stanovništvo ne brine. Vrlo brzo poslije nje na radio postaji čula sam glas gospodina Topića [gradonačelnika] koji je isto to ponovio i uz to zamolio građane Muslimane da izbace bijele krpe, zastave, tako nešto tako da im se ništa neće desiti", svjedok WW, T. 7014-7015; svjedok XX, T. 7111.

⁹⁷ Dokazni predmeti PP 379 i PP 376, svjedok U, T. 2925; svjedok WW, T. 7015; svjedok YY, T. 7251.

⁹⁸ U dokaznom predmetu PP 375 stoji da je "glavna meta bila Američki most (Titov most) i Komanda Armije (BiH) [zgrada "Vranice"]", svjedok EE, T. 4510; svjedok DD, T. 4464; svjedok AA, T. 3655.

⁹⁹ Svjedok DD, T. 4464; svjedok AA, T. 3657; svjedok O, T. 2133.

¹⁰⁰ Svjedok AA, T. 3659-3660.

¹⁰¹ Dokazni predmet PP 17.2, video snimak HTV-a (TV Republike Hrvatske) koji prikazuje zarobljene vojnike ABiH u dvorištu Ekonomske škole. Svjedok AA, T. 3669; svjedok ZZ, T. 7796-7799.

¹⁰² Dokazni predmet PP 585, potvrda o pripadništvu KB-a koju je potpisao pukovnik Željko Bošnjak, zapovjednik inženjerije KB-a; dokazni predmet PP 704, str. 11, u kojem je Željko Bošnjak naveden kao pukovnik u KB-u. Bošnjak je sudjelovao u napadu na Mostar 9. maja 1993. i toga dana je govorio na Hrvatskoj televiziji i opisao te događaje; dokazni predmet PP 17.1 (video); dokazni predmet PP 17.3 zamrznuti kadar video-snimka, dokazni predmet PP 17.1, na kojem se vidi Željko Bošnjak tokom intervjua, a identificirao ga je svjedok odbrane NR, T. 13287. Svjedok BB je posvjedočio da je Željka

muškarci i žene BH Hrvati, kojima je bilo dozvoljeno da odu; ii) muškarci civili, žene, djeca i starci BH Muslimani, koji su prevezeni na stadion "Veleža"; i iii) vojnici ABiH koji su se predali, i koji su odvedeni u Duhanski institut u Mostaru.¹⁰³

41. Približno 30 do 35 muškaraca Muslimana natjerano je da pješke otiđe u Duhanski institut. Tu grupu zarobljenika dočekaao je Mladen Naletilić zajedno s drugim dužnosnicima HVO-a¹⁰⁴ i velikom grupom vojnika.¹⁰⁵ Grupa je pod stražom odvedena u stanicu MUP-a u Širokom Brijegu,¹⁰⁶ četrnaest kilometara zapadno od Mostara. To je BH hrvatski grad s manje od 30,000 stanovnika.

42. Dana 9. maja 1993. krenulo se s akcijom protiv civilnog BH muslimanskog stanovništva Mostara. Od otprilike 05:00 sati, naoružane jedinice HVO-a okružile su stambene zgrade i kuće te su iz njih izvele i okupile civile BH Muslimane.¹⁰⁷ Iz nekih su zgrada, u kojima su živjeli i BH Muslimani i BH Hrvati, istjerani samo BH Muslimani.¹⁰⁸ Žene, djeca, muškarci i stariji ljudi su istjerani iz svojih kuća. Svjedoci su te deložacije opisali na razne načine. Jedan svjedok je iznio sljedeće:

“Bilo je zastrašivanja, pucnjave, prijetnje. Recimo, sam mi je brat ispričao da su njega i njegovo dijete, koje je negdje 5 - 6 godina starosti, kad su došli u stan probudili, pošto nije se već bio probudio, sa automatima ušli i uperili i htjeli da pucaju između ostalog. Tako su se ponašali bahato i prema nama. Ko je slučajno malo sporiji bio, bio je i udaren od tih vojnika, ili nogom ili puškom.”¹⁰⁹

43. Ured za prognanike i izbjeglice HVO-a i HZ HB izdao je odluku kojom se 9. maj 1993. utvrđuje kao rok za ljude koji su se sklonili u napuštene stanove u Mostaru nakon ratnih zbivanja u istočnoj Bosni i Hercegovini (tj. BH Muslimane) da ih napuste, a da pri

Bošnjaka vidio zajedno s Mladenom Naletilićem u Širokom Brijegu kada je svjedok BB tamo "radio na kanalu", svjedok BB T. 4246.

¹⁰³ Svjedok AA, T. 3661 i T. 3669; svjedok ZZ, T. 7796-7799, svjedok CC, T. 7796; svjedok E, T. 1004-1005; svjedok O, T 2133.

¹⁰⁴ Među dužnosnicima HVO-a bili su Branko Kvesić, ministar unutarnjih poslova HZ HB, nadležan za civilnu policiju, svjedok odbrane NC, T. 10517. Svjedok odbrane Božo Rajić je bio jedan od najviših dužnosnika HVO-a i HZ HB, svjedok odbrane Božo Rajić, T. 9731. U dokaznom predmetu PP 169, dokumentu HVO-a od 22. augusta 1992. spominje se Petar Zelenika kao zamjenik zapovjednika Glavnog stožera HVO-a. "Mišić" je Mladen Mišić, zapovjednik 4. bojne HVO-a, svjedok F, T. 1094. "Lašić" je Miljenko Lašić, zapovjednik Jugoistočne operativne zone HVO-a, svjedok T, T. 2822; svjedok odbrane NO, T. 12977; svjedok odbrane NC, T. 10814 (povjerljivo).

¹⁰⁵ Svjedok AA, T. 3663-3665; svjedok BB, T. 4245; svjedok CC, T. 4387-4390; svjedok DD, T. 4468.

¹⁰⁶ Svjedok O, T. 2133. O postupanju sa zatočenicima u stanici MUP-a u Širokom Brijegu vidi *infra*, par. 395-405.

¹⁰⁷ Svjedok U, T. 2926; svjedok MM, T. 5737-5738.

¹⁰⁸ Svjedok WW je izjavio da je u stambenoj zgradi bilo šesnaest stanova i da je 9. maja 1993. deložirano i izbačeno iz kuće svih jedanaest porodica BH Muslimana, dok se njihovim susjedima BH Hrvatima nije ništa dogodilo, svjedok WW, T. 7019.

tom nije osiguran alternativni smještaj. Osim toga, uskraćeno im je pravo na humanitarnu pomoć koja se daje izbjeglicama.¹¹⁰ Ovom odlukom pogođeno je otprilike 10.000 BH Muslimana.¹¹¹

44. Međunarodni posmatrači su primijetili da HVO provodi etničko čišćenje.¹¹² Svjedok Falk Simang, pripadnik KB-a, opisao je kako je KB tjerala BH Muslimane iz njihovih kuća i stanova te kako su ih sakupljali i prevozili uglavnom na stadion "Veleža".¹¹³

45. Svjedoci su opisali kako ih je probudila paljba i kako su gradom počele prolaziti kolone ljudi.¹¹⁴ Na stadion "Veleža" su odvođene na stotine ljudi. Većina njih je završila na Heliodromu,¹¹⁵ u Rodoču, zapadno od Mostara, koji je postao glavni zatočenički centar HVO-a na tom području. Toga dana okupljeno je i u zatočeničkom centru Heliodrom zatočeno ukupno 1.500 do 2.500 civila Muslimana.¹¹⁶

46. Međunarodni posmatrači su posvjedočili da su imali priliku da vide zatvorenike na Heliodromu i da s njima razgovaraju.¹¹⁷ Kad su ih hapsili nije im dat razlog niti im je rečeno zašto ih zatvaraju.¹¹⁸ Vlasti BH Hrvata su tvrdile da su ljudi preseljeni zbog njihove vlastite bezbjednosti. Međunarodni posmatrači su posvjedočili da je većina zatočenika bila muslimanske nacionalnosti te da se, budući da nije bilo zatočenih BH Hrvata, to ne može

¹⁰⁹ Svjedok GG, T. 4746.

¹¹⁰ Dokazni predmet PP 370, Odluka o statusnim pravima izbjeglica, prognanika i raseljenih osoba na području općine Mostar, broj 01-272/93 od 29 (povjerljivo).

¹¹¹ Svjedok P, T. 2253-2258 (povjerljivo), dokazni predmet PP 369 (povjerljivo).

¹¹² Dokazni predmet PP 376, par. 1 (povjerljivo), "[č]ini se da je etničko čišćenje Muslimana u Mostaru uzelo maha"; dokazni predmet PP 375.

¹¹³ Svjedok Falk Simang, T. 3817. Vijeće je utvrdilo da je stadion o kojem je ovdje riječ stadion "Veleža" u Mostaru.

¹¹⁴ Svjedok WW, T. 7015.

¹¹⁵ Svjedok U je doveden na stadion "Veleža" zajedno sa svojim bratom i 35 drugih BH Muslimana. Samom svjedoku U bilo je dozvoljeno da se vrati, ali je on izjavio da su neki njegovi rođaci bili zatočeni na Heliodromu pet do petnaest dana, svjedok U, T. 2926-2931. Muž i sin svjedokinje AD bili su zatočeni, svjedokinja AD, T. 8175-8177; svjedok GG je zatočen 9. maja 1993. i u zatočeničkom centru na Heliodromu je bio 15 do 20 dana, a njegova žena, šogorica i nećak bili su zatočeni nekoliko dana, svjedok GG, T. 4754.

¹¹⁶ Po procjeni svjedoka P bilo je 2.000 BH Muslimana i nešto BH Srba, T. 2273 (povjerljivo); dokazni predmet PP 406, Izvještaj Tadeusza Mazowieckog, 2. periodički izvještaj - Stanje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije /2nd Periodic Report – Situation of Human Rights in the territory of the former Yugoslavia/, 19. maj 1993., navodi brojku od 1.500 ljudi; dokazni predmet PP 382, Izvještaj PMEZ-a, od 11. maja 1993., navodi brojku 2.500.

¹¹⁷ Svjedok P, T. 2273 (povjerljivo); svjedok Van der Grinten, T. 7355-7359.

¹¹⁸ Svjedok P, T. 2274 (povjerljivo).

opravdati njihovom bezbjednošću.¹¹⁹ Svjedoci su takođe spomenuli činjenicu da je na Heliodromu bilo starijih muškaraca i malodobnih dječaka.¹²⁰

47. Uslijed pritiska međunarodne zajednice, zatočene žene i djeca su pušteni nakon nekoliko dana. Dana 12. maja 1993. potpisan je sporazum o prekidu vatre između HVO-a i ABiH u kojem je dogovoreno i da se puste svi zarobljenici.¹²¹ Nisu pušteni svi zarobljenici. Dana 18. maja 1993. održan je još jedan sastanak kojem su prisustvovali predsjednik Republike Hrvatske, Franjo Tuđman, i predsjednik Bosne i Hercegovine, Alija Izetbegović, kao i međunarodni predstavnici visoke razine.¹²² Generalu Morillionu iz UNPROFOR-a dozvoljeno je da posjeti Heliodrom. Nakon njegove posjete pušten je veliki broj zatočenih muškaraca BH Muslimana.¹²³

48. Maltretiranje BH Muslimana time što su istjerivani iz svojih stanova ili zatvarani postalo je uobičajena i raširena pojava od 9. maja pa tokom čitave jeseni 1993.¹²⁴ Mnogi BH Muslimani, koji su 9. maja 1993. odvedeni na Heliodrom i kasnije pušteni, vratili su se u svoje stanove iz kojih su bili odneseni vrijedni predmeti i pokretna imovina.¹²⁵

49. Nakon 9. maja 1993. uslijedile su teške i ogorčene borbe između HVO-a i ABiH. Te dvije vojske razdvajao je Bulevar, glavna mostarska ulica. Boreći se za svaki metar i za svaku zgradu obje strane su neprestano bile na oprezu očekujući napad i paljbu druge strane.¹²⁶ Položaji suprotstavljenih snaga bili su tako blizu da su se mogli dovikivati.

¹¹⁹ Svjedok P, T. 2274 (povjerljivo).

¹²⁰ Svjedok XX, T. 7118, svjedok RR, T. 6465-6467, svjedok AF, T. 16134.

¹²¹ Dokazni predmet PP 388, sporazum o prekidu vatre koji je u Međugorju u ime ABiH potpisao Sefer Halilović, a u ime HVO-a Milivoj Petković.

¹²² Dokazni predmeti PP 400, PP 400.1, PP 403. Sastanku su prisustvovali lord Owen i g. Stoltenberg.

¹²³ Svjedok P, T. 2275; dokazni predmeti PP 405, PP 407.

¹²⁴ Mnogi rođaci svjedoka odbrane MA te drugi ljudi bili su istjerani od strane HVO-a, svjedok odbrane MA, T. 13952-13954. Dana 1. jula 1993. nepoznati vojnici su rekli svjedoku G da uđe u autobus, vojnici su ulazili u sve stanove (čak i one BH Hrvata) u njegovoj zgradi tražeći BH Muslimane koji su se skrivali, a on je tada odveden u zatočenički centar Dretelj, svjedok G, T. 1185. Dana 2. jula 1993. vojnici su ušli u stan svjedoka odbrane MF i odveli ga u zatočenički centar na Heliodromu, svjedok MF, T. 14165. Svjedok P je posvjedočio da su se istjerivanja nastavila i tokom jesenskih mjeseci, svjedok P, T. 2283 (povjerljivo). *Vidi i* dokazni predmet PP 625, izvještaj od 6. oktobra 1993., dokazni predmeti PP 384, par. 11, PP 401.

¹²⁵ Za detaljan prikaz u vezi s oduzimanjem imovine, *vidi*: tačka 21: pljačka.

¹²⁶ Svjedok MM, T. 14504-14509; svjedok S, T. 2542; dokazni predmeti PP 524-528, PP 530-531, PP 533, PP 539, PP 540-543, PP 547, izvještaji zapovjedništva 1. bojne Vojne policije, u kojima se opisuje svakodnevna situacija u Mostaru od 16. jula do 30. jula 1993.

50. Veliki broj BH Muslimana prešao je na istočnu stranu Mostara.¹²⁷ Teško je pouzdano procijeniti ukupan broj protjeranih osoba.¹²⁸ Stanovništvo istočnog Mostara se od 29. juna 1993. povećalo s otprilike 30.000 na 55.000.¹²⁹ Humanitarna situacija je na istočnoj strani Mostara bila strašna. Nije bilo tekuće vode, struje ni hrane.¹³⁰ Istočna strana je bila u potpunom okruženju. Neprestano se granatiralo. U izvještaju PMEZ-a iz juna 1993. stoji kako je HVO pokušavao da ostvari potpunu kontrolu nad Mostarom i da mu je cilj bio da “očisti zapad od svih nehrvata”.¹³¹

51. Opsada istočnog Mostara trajala je do početka 1994., dakle, u razdoblju na koje se odnosi ova Optužnica.

3. Raštani- napad 22. septembra 1993.¹³²

52. Selo Raštani smješteno je sjeverno od Mostara i nalazi se na zapadnoj obali Neretve. Čine ga nekoliko zaselaka, silos i hidroelektrana na Neretvi i ono je zapravo predgrađe

¹²⁷ Svjedok Sead Smajkić, T. 4045; svjedok Van der Grinten iz PMEZ-a posvjedočio je da su vojnici mnoge ljude istjerali iz njihovih domova i otjerali na istočnu stranu. Situacija se pogoršala u junu, svjedok Van der Grinten, T. 7338-7339 i T. 7361. *Vidi i* dokazni predmet PP 435.1, protestno pismo Arifa Pašalića, komandanta 4. korpusa ABiH, od 7. juna 1993., u kojem stoji da HVO forsira i protjeruje BH Muslimane; u dokaznom predmetu PP 456.3, izvještaju PMEZ-a od 14. juna 1993. navodi se da je više od 100 ljudi istjerano sa zapadne strane na istočnu stranu Mostara; u dokaznom predmetu PP 462, izvještaju PMEZ-a od 16. juna 1993. stoji: “etničko čišćenje muslimanskih obitelji na zapadnoj obali od strane HVO-a još uvijek traje”. Svjedok sir Martin Garrod, T. 8410-8412, svjedok GG, T. 1184, svjedok Jeremy Bowen, T. 5807-5808. *Vidi i* dokazni predmet PP 620.1.

¹²⁸ Svjedok Van der Grinten, T. 7338-7339, i T. 7396, posvjedočio je da je bilo teško doći do pouzdanog broja, u dokaznom predmetu PP 456.3, izvještaju PMEZ-a od 14. juna 1993. navodi se da je posljednja dva dana sa zapadne strane na istočnu stranu Mostara istjerano više od 100 ljudi, svjedok Van der Grinten svjedočio je o dokumentu T. 7361, dokazni predmet PP 498; dokazni predmet PP 670.

¹²⁹ Dokazni predmet PP 670 (povjerljivo), procjena uključuje istočnu stranu Mostara, uključujući centralno gradsko područje i okolna područja pod kontrolom ABiH.

¹³⁰ Svjedok J, T. 5021, dokazni predmet PP 508 (povjerljivo), svjedok Van der Grinten iz PMEZ-a, svjedočio je da se slaže s opisom situacije u dokaznom predmetu PP 435.1, protestno pismo Arifa Pašalića, zapovjednika 4. korpusa ABiH od 7. juna 1993., u kojem se navodi da “[b]olnica ne dobiva nikakvu pomoć, građanima nije dozvoljeno snabdijevanje vodom”.

¹³¹ U dokaznom predmetu PP 458 navodi se sljedeće “HVO nastoji u Mostaru ostvariti potpunu kontrolu nad Muslimanima. Napad HVO-a je usmjeren na čišćenje svih nehrvata sa zapadne obale i na konačno iseljavanje svih Muslimana iz grada. Muslimani su sada okruženi na istočnoj obali, bez vode, struje i komunikacija”.

¹³² Optužba navodi da je 22. septembra 1993. KB, kojom je zapovijedao Mladen Naletilić, napala snage ABiH u Raštanima i zauzela to selo. Nakon tog napada i zauzimanja sela, pripadnici KB-a su natjerali muslimanske zarobljenike da sudjeluju u pretresu kuća, pri čemu su ovi zapravo služili kao živi štit. Takođe se navodi da je KB namjerno palila muslimanske kuće, takozvane “Dumporove” kuće, tako da se oni kasnije ne bi imali kamo vratiti, Završni podnesak optužbe, str. 166. Naletilićeva odbrana tvrdi da je u sukobu u Raštanima zapovjednik bio Milan Štampar, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 80, gdje se upućuje na dokazni predmet DD1/390. Tvrdi se takođe da su tokom sukoba u Raštanima domobrani i brigade zaustavile napad ABiH i da ni HV ni KB nisu sudjelovale u napadu, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 80-81.

Mostara.¹³³ Što se tiče nacionalnog sastava sela, stanovništvo Raštana su sačinjavali uglavnom BH Srbi i BH Muslimani, otprilike u jednakom omjeru, a u selu je bilo samo jedno hrvatsko domaćinstvo.¹³⁴ Jedan od BH muslimanskih dijelova sela je zaselak od nekoliko kuća, takozvane "Dumporove kuće".¹³⁵

53. Između ABiH i HVO-a došlo je do niza sukoba za kontrolu nad Raštanima, čemu je razlog možda bila strateška lokacija hidroelektrane. Krajem augusta 1993. godine, kontrolu nad Raštanima preuzeo je HVO.¹³⁶ Dana 20. septembra 1993. kontrolu nad selom je ponovo preuzela ABiH.¹³⁷

54. Dana 22. septembra 1993. i 23. septembra 1993. HVO je pokrenuo uspješni protivnapad da bi ponovno zauzeo Raštane.¹³⁸ Gorjele su kuće. Granatiranje sela bilo je najjače granatiranje na tom području 1993. godine.¹³⁹ HVO je u napadu za preuzimanje kontrole nad Raštanima otvarao artiljerijsku vatru s područja s kojih se pruža pogled na Raštane, kao što su Đubrani.¹⁴⁰

4. Posljedice sukoba

55. Hiljade civila Muslimana bile su prisiljene da napuste svoje domove u Sovićima, Doljanima i zapadnom Mostaru. Jedna od posljedica napada bilo je i zarobljavanje velikog broja ratnih zarobljenika i civila, koji su odvođeni u razne zatočeničke centre na tom području. Glavni zatočenički centar je bio Heliodrom, u kojem je ponekad bilo na hiljade zatočenika. Heliodrom je ranije bio kasarna JNA i činilo ga je nekoliko zgrada i hangara. Zatvor u Ljubuškom je postao zloglasan jer su ga namijenili za "specijalne" zarobljenike. Dokazi pokazuju da su zarobljenici premješteni iz jednog mjesta na drugo ili iz jednog zatočeničkog centra u drugi. Na primjer, vojnici ABiH koji su se predali ili su zarobljeni u Sovićima i Doljanima 18. aprila 1993. dovedeni su u zatvor u Ljubuškom, a kasnije su premješteni na Heliodrom. Među zatočenicima u zatvoru u Ljubuškom bili su muškarci koji

¹³³ Dokazni predmeti PP 34.1-PP 34.9, karte i fotografije sela Raštani; dokazni predmet PP 35, video snimka Raštana.

¹³⁴ Svjedok SS, T. 6603.

¹³⁵ Svjedok SS, T. 6601.

¹³⁶ Svjedok VV, T. 6907.

¹³⁷ Svjedok VV, T. 6907; svjedok L, T. 1620-1623.

¹³⁸ Svjedok VV, T. 6907-6908; svjedok L, T. 1622-1623.

¹³⁹ Svjedok VV, T. 6912-6914.

¹⁴⁰ Svjedok SS, T. 6568-6573.

su se borili na području Sovića, Doljana i Jablanice¹⁴¹ i oni iz zgrade "Vranice" u Mostaru¹⁴² koji su se predali ili su zarobljeni na drugi način.¹⁴³ U zatvoru u Ljubuškom bilo je i zatočenih neboraca.¹⁴⁴

56. Zarobljenici s Heliograma odvođeni su da rade na raznim lokacijama, ali uglavnom na liniju fronta u Mostaru. Zarobljenici su takođe držani u stanici MUP-a i u Duhanskom institutu u Širokom Brijegu. Vojnici zarobljeni u Raštanima u jesen 1993. zatočeni su u stanici MUP-a.¹⁴⁵ Većina zarobljenih muškaraca iz zgrade "Vranice" premješteni su oko 10. maja 1993. iz Duhanskog instituta u Mostaru u stanicu MUP-a u Širokom Brijegu.¹⁴⁶

C. Individualna krivična odgovornost i odgovornost nadređenog

1. Mjerodavno pravo

57. U Optužnici se navodi da su Mladen Naletilić i Vinko Martinović za krivična djela koja se terete odgovorni po članu 7(1) i članu 7(3) Statuta.¹⁴⁷

(a) Individualna krivična odgovornost po članu 7(1) Statuta

58. U članu 7(1) Statuta stoji sljedeće:

Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počimila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

59. "Planiranje" znači da "jedna ili više osoba smišljaju izvršenje krivičnog djela, u pripremnoj fazi kao i u fazi sprovođenja."¹⁴⁸ Postojanje plana može se dokazati i posredno

¹⁴¹ Svjedok Salko Osmić, T. 3136-3137; svjedok W, T. 3175-3178; svjedok RR, T. 6441-6446; svjedok UU, T. 6822; svjedok BB, T. 4257.

¹⁴² Svjedok AA, T. 3659-3660, 3691; svjedok CC, T. 4368; svjedok TT, T. 6645.

¹⁴³ Svjedok odbrane NN je potvrdio da je vojnike ABiH koji su se predali 17. aprila 1993. vod Vojne policije odveo u vojni zatvor u Ljubuškom, svjedok odbrane NN, T. 12894 i T. 12934; *vidi i* dokazni predmet PP 333, Izvještaj od 23. aprila 1993. Marka Rožića, predstojnika Ureda obrane općine Jablanica na ruke Slobodanu Božiću, u Odjelu obrane HVO-a, HZ HB-a, broj 02-106/93, u kojem stoji da su 94 vojna obveznika poslana u zatočenički centar u Ljubuškom. *Vidi i* Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26.

¹⁴⁴ Svjedok QQ, T. 6185-6186, 6194; svjedok FF, T. 4677-4679.

¹⁴⁵ Svjedok VV i svjedok L.

¹⁴⁶ Svjedok AA, svjedok BB, svjedok CC, svjedok EE i svjedok ZZ.

¹⁴⁷ Bez obzira na formulaciju člana 2 Statuta, Pretresno vijeće smatra da alternative iz člana 7 Statuta vrijede i za član 2 Statuta.

¹⁴⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 480, koja se citira u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 279.

izvedenim dokazima.¹⁴⁹ Osoba za koju se utvrdi da je počinila krivično djelo neće se smatrati odgovornom za planiranje tog krivičnog djela.¹⁵⁰

60. "Poticanje" je definirano kao "provociranje druge osobe da počini krivično djelo"¹⁵¹ bilo činjenjem ili nečinjenjem.¹⁵² Za *actus reus* zahtijeva se jasan doprinos ponašanju druge osobe, ali nije neophodno dokazati da krivično djelo ne bi bilo počinjeno da nije bilo učešća optuženog.¹⁵³ Zahtijevana *mens rea* jeste u tome da je optuženi namjeravao izazvati ili navesti na počinjenje zločina ili je bio svjestan značajne mogućnosti da će vjerovatna posljedica njegovih postupaka biti počinjenje zločina.¹⁵⁴

61. "Naređivanje" "pretpostavlja postojanje odnosa podređenosti između naredbodavca i izvršioca".¹⁵⁵ Nije potrebno da postoji formalan odnos nadređeni-podređeni, ali se mora dokazati da je optuženi imao ovlasti da izdaje naređenja.¹⁵⁶ Naređenje ne mora biti izdano u nekoj određenoj formi te može biti eksplicitno ili implicitno.¹⁵⁷ Postojanje naređenja može se dokazati posrednim dokazima.¹⁵⁸ Nije nužno da je naređenje bilo izdato direktno osobi koja ga je izvršila.¹⁵⁹

62. "Počinjenje" jeste fizičko i osobno počinjenje krivičnog djela od strane samog prekršioca, ili kažnjivi propust kojim se krši neko pravilo krivičnog prava.¹⁶⁰ U vezi s istim krivičnim djelom može postojati više počinitelja, pod uvjetom da ponašanje svakog od njih ispunjava tražene elemente predmetnog krivičnog djela.¹⁶¹

63. "Pomaganje i podržavanje" je definirano kao davanje znatnog doprinosa počinjenju zločina. Taj doprinos se može sastojati u konkretnoj pomoći, ohrabrenju ili moralnoj

¹⁴⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 279.

¹⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 386.

¹⁵¹ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 482, citirano u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 280, i podržano u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 387.

¹⁵² Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 280; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387.

¹⁵³ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 387; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 252.

¹⁵⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 252, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*, par. 482.

¹⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 483, podržano u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 281.

¹⁵⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388.

¹⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388, podržano u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 281.

¹⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 281; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 388.

¹⁵⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 282.

¹⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 188.

¹⁶¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 390.

podršci.¹⁶² Nije potrebno dokazati postojanje uzročno-posljedične veze između sudjelovanja i izvršenja zločina.¹⁶³ Do sudjelovanja može doći prije, tokom ili nakon počinjenja zločina.¹⁶⁴ Pomaganje i podržavanje može biti počinjeno i nečinjenjem, pod uvjetom da je to nečinjenje imalo znatan učinak na počinjenje krivičnog djela i da je popraćeno traženom *mens rea*.¹⁶⁵ Položaj vlasti nadređene osobe nije dostatan za zaključak da sâmo prisustvo te osobe na mjestu zločina predstavlja znak ohrabrenja ili podrške počinjenju zločina. Prisustvo nadređene osobe može se, međutim, smatrati značajnom indicijom ohrabrivanja i podržavanja.¹⁶⁶ Što se tiče popratnog ponašanja, Pretresno vijeće u predmetu *Furundžija* je bilo mišljenja da je optuženi pomogao drugom optuženom u počinjenju silovanja jer je nastavio da ispituje žrtvu dok je silovana.¹⁶⁷ Što se pak tiče tražene *mens rea*, nužno je da je pomagač i podržavatelj znao, tj. da je bio svjestan, da pomaže u počinjenju zločina.¹⁶⁸ Takođe se mora pokazati da je on bio svjestan bitnih elemenata zločina, što znači i tražene *mens rea* glavnog počinioaca.¹⁶⁹ Nije nužno da je podržavatelj tačno znao o kojem krivičnom djelu se radi pod uvjetom da je znao da će jedno od više krivičnih djela biti počinjeno, uključujući i ono koje je zaista počinjeno.¹⁷⁰

(b) Zapovjedna odgovornost ili odgovornost nadređenog prema članu 7(3) Statuta

64. U članu 7(3) Statuta stoji sljedeće:

Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni

¹⁶² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 229; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 164. Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 352.

¹⁶³ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 61, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Aleksovski*, par. 164.

¹⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 62; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 391; *Kvočka*, par. 256.

¹⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 284.

¹⁶⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 65; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 284. Pretresno vijeće u predmetu *Akayesu* proglasilo je krivim jednog gradonačelnika za pomaganje i podržavanje s obzirom na njegovo pasivno prisustvo neposredno pokraj mjesta zločina, uzevši u obzir i njegovo prijašnje ohrabrujuće ponašanje, Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 693.

¹⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 273-274, potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Furundžija*, par. 126.

¹⁶⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 229; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 249.

¹⁶⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162, gdje se upućuje na Prvostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, par. 245 i 249.

¹⁷⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 246; prihvaćeno u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 287. Zaključak u Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, par. 229, da se mora pokazati da je pomagač i podržavatelj znao da pomaže počinjenju konkretnog krivičnog djela nije protivrječno jer se treba čitati samo u kontekstu isticanja razlike između pomaganja i podržavanja i sudjelovanja u zajedničkom cilju ili nakani. *Vidi* i Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 163.

znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.

65. Vijeće se oslanja na Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, u kojoj su osnovni elementi zapovjedne odgovornosti izloženi na sljedeći način:

(i) postojanje odnosa nadređeni-podređeni

(ii) nadređeni je znao ili imao razloga da zna da će biti počinjeno ili je već počinjeno krivično djelo; i

(iii) nadređeni je propustio da preduzme neophodne i razumne mjere za sprečavanje krivičnog djela ili kažnjavanje počinioce.¹⁷¹

66. Temelj odnosa nadređeni-podređeni jeste moć nadređenog da kontrolira djelovanje svojih podređenih. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* konstatiralo je sljedeće:

neophodno je da nadređena osoba ima efektivnu kontrolu nad osobama koje su počinile prvobitna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, u smislu da je imala stvarnu mogućnost da spriječi i kazni izvršenje tih prekršaja. Uz ogradu da takva moć može biti i *de facto* i *de jure* po karakteru, Pretresno vijeće shodno tome dijeli stav koji je izrekla Komisija za međunarodno pravo da doktrina odgovornosti nadređenog obuhvata civilne nadređene osobe samo u onoj mjeri u kojoj one kontrolišu svoje podređene u stepenu sličnom onome koji imaju vojni komandanti.¹⁷²

67. Ključno pitanje je, dakle, stvarno posjedovanje ili neposjedovanje moći da se nekoga kontrolira. Premda je formalno posjedovanje funkcije važan vid zapovjedne nadležnosti ili vlasti nadređenog, za pripisivanje krivične odgovornosti po toj osnovi u odsustvu imenovanja *de jure* dovoljno je vršenje kontrole *de facto*.¹⁷³ To je slučaj u mnogim današnjim sukobima, u kojima sudjeluju samo vlasti *de facto*, samoprogllašene vlasti, i njihove *de facto* vojske i paravojske grupe.¹⁷⁴ Mogućnost da se potpiše nalog upućuje na određeni stupanj vlasti, ali da bi se utvrdila stvarna moć kontrole nadređenog nužno je takođe uzeti u obzir sadržaj potpisanih dokumenata te da li se po njima postupilo.¹⁷⁵ I *de facto* i *de jure* nadređeni moraju, da bi ih se smatralo odgovornima za djela podređenih,

¹⁷¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 346.

¹⁷² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 378.

¹⁷³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 736; potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 195.

¹⁷⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 193.

¹⁷⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 421.

imati efektivnu kontrolu, odnosno značajnu mogućnost da spriječe ili kazne kriminalno ponašanje.¹⁷⁶

68. Mada se doktrina odgovornosti nadređenog prvobitno odnosila samo na vojne zapovjednike, sada je jasno da ona obuhvaća i civilne nadređene osobe na položajima vlasti.¹⁷⁷ Ono što je odlučujuće jeste mogućnost efektivne kontrole za koju nije dovoljno samo dokazati postojanje značajnog uticaja.¹⁷⁸

69. Čak i osoba bez čina koja zapovijeda malom grupom ljudi može snositi odgovornost nadređenog.¹⁷⁹ Kad je podređeni izvršilac imao dvojicu nadređenih, obojica nadređenih mogu se smatrati odgovornima za isto krivično djelo.¹⁸⁰

70. Odgovornost nadređenog prema članu 7(3) Statuta ne povlači automatski objektivnu odgovornost nadređenih. Ono što se traži jest da je nadređeni "znao ili da je bilo razloga da zna".

71. Stvarno znanje nadređenog može se utvrditi neposrednim i posrednim dokazima.¹⁸¹ Ako ne postoje izravni dokazi, stvarno znanje pretpostavljenog ne može se prezimirati.¹⁸² Pretresno vijeće u predmetu *Aleksovski* ipak je ocijenilo da je zapovjedni položaj pojedinca *per se* u najmanju ruku važna indicija da je on znao za zločine koje su počinili podređeni.¹⁸³ Međutim, značaj te indicije ovisi o dodatnim faktorima poput onih koji su nabrojani u prvostepenim presudama u predmetima *Čelebići* i *Blaškić* koje, pozivajući se na Izvještaj komisije eksperata, daju otvoreni opis takvih faktora:

broj, vrsta i obim nezakonitih djela, period u kojem su počinjena; broj i tip vojnika koji su u njima učestvovali; logistička sredstva koja su eventualno upotrebljena; geografsko mjesto djela; brzina operacija; *modus operandi* sličnih nezakonitih djela; starješine i ljudstvo koji su upleteni; i mjesto gdje se nalazio komandant u trenutku izvršenja djela.¹⁸⁴

¹⁷⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 196 i 256.

¹⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 76; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 195-196.

¹⁷⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 840.

¹⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 398.

¹⁸⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 106; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 303; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 93.

¹⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 383.

¹⁸² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 386.

¹⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 80.

¹⁸⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 307, gdje se citira Završni izvještaj Komisije eksperata, par. 58 i prihvaćaju nalazi Prvostepene presude u predmetu *Čelebići*, par. 386.

72. Što se tiče geografskih i vremenskih okolnosti, to znači da je, što je nadređeni fizički udaljeniji, potrebno to više dodatnih indicija da se dokaže da je znao za zločine. S druge strane, ako su zločini počinjeni neposredno pokraj radnog mjesta nadređenog, to je dovoljno da bi se smatralo važnom indicijom da je nadređeni znao za zločine, pogotovo ako su se zločini ponavljali.¹⁸⁵

73. Dokazivanje stvarnog znanja može olakšati činjenica da je vojni zapovjednik najvjerojatnije dio organizirane strukture u kojoj postoji sistem raportiranja i nadzora. Za *de facto* zapovjednike u manje formalnim vojnim strukturama i za civilne pretpostavljene prag dokazivanja je viši.¹⁸⁶

74. Vijeće smatra da je nadređeni imao "razloga da zna" onda kada su ispunjeni sljedeći kriteriji koje je iznijelo Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići*:

nadređeni [se] može smatrati krivično odgovornim samo ako je stvarno imao na raspolaganju konkretne informacije koje bi ga upozorile na krivična djela koja su počinili njegovi podređeni. Te informacije ne moraju biti takve da su same po sebi dovoljne da nagnaju na zaključak o postojanju takvih zločina. Dovoljno je da su informacije nadređenog navele na dalje istrage, ili drugim riječima, da su ukazale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili ili se spremaju počiniti krivična djela.¹⁸⁷

75. Tumačeći sintagmu imao "razloga da zna", Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* razmotrilo je formulaciju člana 86(2) Dopunskog protokola I. U toj odredbi stoji da nadređeni mogu snositi krivičnu ili disciplinsku odgovornost ako su "znali ili imali informacije koje su im u datim okolnostima omogućavale da zakluče da je [potčinjeni] počinio ili da će počiniti takvu povredu". Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* također je napomenulo da su sastavljači člana 86(2) Dopunskog protokola I izričito odbacili sintagmu "trebalo je da zna".¹⁸⁸ Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* podržalo je stav Pretresnog vijeća, ocijenivši da nadređeni ne mora znati za djela svojih potčinjenih, ali mora posjedovati "informacije opšteg karaktera koje su ga mogle upozoriti na eventualna

¹⁸⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 80.

¹⁸⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 428.

¹⁸⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 393.

¹⁸⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 390-391. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, nakon analize sudske prakse u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, zaključeno je pak da se nadređeni može smatrati odgovornim za krivična djela koja su počinili njegovi podređeni "ako nije upotrebio sredstva koja su mu bila na raspolaganju kako bi se informirao o kršenju i ako je, u datim okolnostima, trebalo da zna, te njegovo neznanje predstavlja kriminalno zanemarivanje dužnosti", Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 322. Nalaz Pretresnog vijeća u predmetu *Blaškić* odbačen je u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*.

protivpravna djela njegovih podređenih".¹⁸⁹ Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* je razjasnilo da se izrazi "imati na raspolaganju" i "posjedovati" koriste ekvivalentno i ne znače da se nadređeni "morao stvarno upoznati s tim informacijama".¹⁹⁰

76. Nadređeni je morao propustiti da poduzme potrebne i razumne mjere da spriječi zločine ili da kazni njihove počinioce. Vijeće se slaže sa zaključkom Pretresnog vijeća u predmetu *Blaškić* da je

upravo stepen efektivne kontrole komandanta, odnosno njegova stvarna mogućnost, temelj na osnovu kojeg će Vijeće procijeniti da li je on razumno preduzeo potrebne mjere da bi spriječio krivično djelo ili kaznio počinioce.¹⁹¹

77. Traže se samo izvedive mjere čije poduzimanje je u moći nadređenog, što se pak ocjenjuje od slučaja do slučaja.¹⁹²

(c) Kumulativna primjena članova 7(1) i 7(3) Statuta

78. Pretresno vijeće u predmetu *Kordić* je zaključilo da je odgovornost nadređenog posredan oblik odgovornosti jer se ne zasniva na neposrednom sudjelovanju nadređenog u činjenju krivičnog djela, nego na njegovom propustu da spriječi ili kazni takva djela.¹⁹³ Ono je, prema tome, bilo mišljenja da je, kada nadređeni nije samo znao ili je bilo razloga da zna za djela svojih podređenih, nego ih je i planirao, poticao, naredio ili na drugi način pomagao ili podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje tih krivičnih djela, takvu vrstu odgovornosti prikladnije svrstati u polje primjene člana 7(1) Statuta.¹⁹⁴

¹⁸⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 238.

¹⁹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 239.

¹⁹¹ Prema nalazu pretresnog vijeća u predmetu *Čelebići* i Pretresnog vijeća u predmetu *Blaškić*, par. 335.

¹⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 81. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* zaključilo je da u određenim okolnostima nadređeni može svoju obavezu da spriječi ili kazni ispuniti obavještanjem nadležnih vlasti o datom pitanju; Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić*, par. 335. To se može odnositi na nadređene koji sami nemaju moć da kazne, kao što su na primjer civilni nadređeni čija dužnost ili mogućnost djelovanja može biti ograničena na traženje reakcije nadležnih vlasti, Pretresno vijeće u predmetu *Kordić*, par. 446.

¹⁹³ Pretresno vijeće u predmetu *Kordić*, par. 369.

¹⁹⁴ Ako propust nadređenog ohrabri počinioca i tako doprinese krivičnom djelu, nadređeni se može smatrati odgovornim prema članu 7(1), Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 371. Sličan je stav zauzet u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 337, i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić*, par. 605. Vidi i presudu u predmetu *Kayishema and Ruzindana*, par. 223.

79. Pretresno vijeće u predmetu *Krnojelac* je ocijenilo da, budući da nije primjereno proglasiti krivnju na osnovu oba vida odgovornosti za isto ponašanje, pretresno vijeće ima diskreciono pravo da odabere onaj koji je primjereniji.¹⁹⁵

80. Pretresno vijeće u predmetu *Blaškić* zagovaralo je kumulativnu primjenu članova 7(1) i 7(3) Statuta u slučajevima kad je kasnije došlo do počinjenja još krivičnih djela. Vijeće je bilo mišljenja da propust da se kazne već počinjena krivična djela ne mora povlačiti samo odgovornost nadređenog po članu 7(3) Statuta, nego može biti i osnova za odgovornost po članu 7(1) Statuta, bilo za "pomaganje i podržavanje" bilo za "poticanje" na počinjenje novih krivičnih djela.¹⁹⁶

81. Ovo vijeće se pridružuje zaključku Pretresnog vijeća u predmetu *Krnojelac* odabirući između članova 7(1) i 7(3) Statuta najprikladniji vid odgovornosti. Kao što je konstatirano u drugostepenim presudama u predmetima *Čelebići* i *Aleksovski*, oblik odgovornosti koji nije odabran mora se smatrati otežavajućom okolnošću, jer bi konačna kazna trebala odražavati ukupnost kažnjivog ponašanja.¹⁹⁷

2. Opća zapovjedna struktura u Hrvatskom vijeću obrane (HVO)

82. Vrhovni zapovjednik na vrhu zapovjednog lanca HVO-a 1993. godine bila je politička ličnost, u to vrijeme Mate Boban, predsjednik HZ HB.¹⁹⁸ Na čelu Odjela obrane HZ HB bio je ministar odbrane Bruno Stojić, koji je bio potčinjen vrhovnom zapovjedniku.¹⁹⁹ Ispod Odjela obrane bio je Glavni stožer HVO-a, na čelu kojeg je bio načelnik Glavnog stožera HVO-a, a tokom jednog razdoblja u 1993. godini i zapovjednik.²⁰⁰ U raznim razdobljima 1993. načelnici, odnosno zapovjednici, Glavnog

¹⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 173.

¹⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 337.

¹⁹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 745, gdje se prihvaćaju zaključci Drugostepene presude u predmetu *Aleksovski*, par.183.

¹⁹⁸ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, koji je označio dokazni predmet DD1/82 (Shematski prikaz strukture HVO iz razdoblja 1993. godine), svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9574. *Vidi i* svjedok F, T. 1161-1162; svjedok odbrane NA, T. 9126 (povjerljivo); svjedok odbrane NC, T. 10630 (povjerljivo); svjedok odbrane Ivan Bender, T. 11580.

¹⁹⁹ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, koji je označio dokazni predmet DD1/82 (Shematski prikaz strukture HVO iz razdoblja 1993.), svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9574. *Vidi i* svjedok odbrane NC, T. 10593 (povjerljivo); svjedok Marko Prelec, T. 4576.

²⁰⁰ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9568; svjedok odbrane NP, T. 13154-13155. Svjedok odbrane Slobodan Praljak je izjavio da su i zapovjednik i njegov zamjenik bili nadređeni načelniku, svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9570.

stožera HVO-a bili su Žarko Tole, Milivoj Petković, Slobodan Praljak i Ante Roso.²⁰¹ Krajem 1992. formirane su četiri operativne zone pod zapovjedništvom Glavnog stožera HVO-a.²⁰² To su bile Operativna zona Središnja Bosna (Vitez), kojom je zapovijedao Tihomir Blaškić, Operativna zona Sjeverozapadna Hercegovina (Orašje), kojom je zapovijedao Željko Šiljeg, Operativna zona Jugozapadna Hercegovina (Tomislavgrad), kojom je zapovijedao najprije Miljenko Lasić, a zatim Obradović, i Operativna zona Jugoistočna Hercegovina (Mostar), kojom je zapovijedao Miljenko Lasić.²⁰³ Načelnik Glavnog stožera HVO-a izdavao je zapovijedi – obično u dogovoru s Odjelom odbrane - zapovjednicima operativnih zona. Postojala su dva zapovjedna lanca. Opći zapovjedni lanac je bio sljedeći: zapovjednik brigade, zapovjednik bojne, zapovjednik satnije, zapovjednik jedinice. Drugi zapovjedni lanac je važio za linije fronta: Glavni stožer HVO-a, zapovjednik operativne zone, zapovjednik određenog sektora linije fronta i postrojbi koje su bile potčinjene zapovjedniku sektora. Te postrojbe su se uglavnom sastojale od smjena koje su se popunjavale iz brigada.²⁰⁴

83. Pri Odjelu obrane djelovala je Vojna policija.²⁰⁵ U vojnoj zapovjednoj strukturi njen položaj je bio paralelan Glavnom stožeru HVO-a, osim u situacijama kad su jedinice Vojne policije bile raspoređene u vojnim operacijama i primale operativne zapovijedi.²⁰⁶

84. Izvan zapovjednog lanca redovnih postrojbi HVO-a postojale su profesionalne postrojbe i postrojbe za specijalne namjene. One su djelovale pri Glavnom stožeru HVO-a preko Odjela odbrane.²⁰⁷ Postojale su četiri profesionalne jedinice: "Kažnjenička bojna" (dalje u tekstu: KB), postrojba "Baja Kraljević", postrojba "Ludvig Pavlović" i postrojba

²⁰¹ Od januara do otprilike sredine jula 1993. Milivoj Petković je bio zapovjednik Glavnog stožera HVO-a, dok je Slobodan Praljak bio zamjenik zapovjednika, a zatim je Slobodan Praljak bio zapovjednik Glavnog stožera HVO-a do novembra 1993., a Milivoj Petković zamjenik zapovjednika. U novembru 1993., Slobodana Praljka je zamijenio Ante Roso. Žarko Tole je 1993. godine bio načelnik Glavnog stožera; svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9518, T. 9531-9532, T. 9568-9572; svjedok odbrane NO, T. 12977; svjedok Francisco Aguirre, T. 5156-5158; svjedok Marko Prelec koji se poziva na PPIAC 67, T. 4594. *Vidi i* dokazni predmet PP 631, potvrda zamjenika zapovjednika HVO-a Petkovića, od 11. oktobra 1993; dokazni predmet PP 534.1.

²⁰² Dokazni predmet DD1/82 (PP 904).

²⁰³ Svjedok odbrane Željko Glasnović, T. 11463-11464; svjedok odbrane NO, T. 12977.

²⁰⁴ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9483 i 9698; svjedok Marko Prelec, T. 4567-4568.

²⁰⁵ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9420.

²⁰⁶ Svjedok odbrane Slobodan Praljak je iznio da je razlog za to bio cilj da se uspostavi samostalnija Vojna policija koja ne bi bila potčinjena vojsci i ne bi odgovarala Glavnom stožeru, osim kada je operativno raspoređena, svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9689, 9722.

²⁰⁷ Svjedok odbrane Slobodan Praljak koji je označio dokazni predmet DD1/82, Shematski prikaz strukture HVO iz razdoblja 1993., svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9420, 9576-9578.

"Ante Bruno Bušić".²⁰⁸ Postrojbe za specijalne namjene bile su takozvane antiterorističke grupe (dalje u tekstu: ATG), koje su u strukturnom smislu bile podjedinice drugih postrojbi. Uobičajeni zapovjedni lanac za te postrojbe bio je takav da bi ih Glavni stožer HVO-a pozvao kad bi ih trebao.²⁰⁹ Glavni stožer HVO-a je mogao pozvati ATG za neku izričitu potrebu, no ATG-i su uglavnom radili za svoje matične postrojbe ili lokalno, na općinskoj razini, jer su imali malen broj pripadnika.²¹⁰ Kada bi profesionalne postrojbe ili ATG-i stigli na liniju fronta, zapovjednik tog sektora linije fronta bi im rekao koji su im tačno zadaci.²¹¹ ATG-i nisu na liniji fronta djelovali nezavisno,²¹² nego su bile pod zapovjedništvom zapovjednika sektora dok ne bi završile zadatke.²¹³ Profesionalne jedinice bi se priključile zapovjedniku sektora, ali bi ostale pod direktnim zapovjedništvom Glavnog stožera HVO-a.²¹⁴ Obavljanje zadataka dodijeljenih profesionalnim postrojbama bilo je stvar diskrecionih ovlaštenja njihovih zapovjednika.²¹⁵ Kada nisu bile na borbenom zadatku, profesionalne postrojbe su boravile u kasarni, a pripadnici ATG-a bi otišli svojim kućama.²¹⁶

²⁰⁸ Svjedok odbrane NP, T. 13155 za 1992. godinu; svjedok Željko Glasnović, T. 11405-11406; dokazni predmet PP 927/2, str. 5, gdje se KB navodi kao profesionalna postrojba; dokazni predmet PP 206.1, izvještaj od 31. decembra 1992. o profesionalnoj strukturi HVO-a gdje se spominju "Kažnjenička bojna-Mostar-Heliodrom i ATG 'Baja Kraljević'-Mostar-Heliodrom"; dokazni predmet PP 662.02, zapovijed zapovjednika Glavnog stožera HVO-a Slobodana Praljka od 30. oktobra 1993. u kojoj se KB i druge profesionalne postrojbe upućuju da budu pripremljene da djeluju kao rezervne jedinice po nalogu Glavnog stožera HVO-a; dokazni predmeti PP 563, PP 564, PP 566, zapovijedi načelnika Glavnog stožera HVO-a Žarka Tole iz augusta 1993. koje se odnose na "ATG-e Tuta" i "ATG-e i Kažnjeničku bojnu"; dokazni predmet PP 678, zapovijed zapovjednika Glavnog stožera HVO-a Ante Rose, od 19. novembra 1993., u kojem se traže izvještaji od postrojbi HVO-a, uključujući i KB. Nekoliko svjedoka je posvjedočilo da su svi pripadnici KB-a nosili uniforme sa oznakama HVO-a, svjedok Allan Knudsen, T. 5604; svjedok Ralf Mrachacz, koji je bio pripadnik KB-a, naveo je da je osim oznake HVO-a postojala i oznaka po kojoj se vidjelo kojem dijelu KB-a je ko pripadao, svjedok Ralf Mrachacz T. 2686. *Vidi i* dokazni predmet PP 354.1 (iskaznica HVO-a pripadnika KB-a Falka Simanga).

²⁰⁹ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9577; svjedok odbrane NB u vezi s KB, T. 10238-10239. Predstojnik Ureda odbrane mogao je takođe ATG-u izdati zapovijed direktno, a ne samo preko Glavnog stožera HVO-a, ali to se obično činilo u dogovoru s Glavnim stožerom HVO-a, svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9580.

²¹⁰ Svjedok odbrane NP, T. 13078 i T. 13081-13082; svjedok odbrane Željko Glasnović, T. 11317-11318.

²¹¹ Svjedok odbrane NP, T. 13156-13157; dokazni predmet PP 732.

²¹² Svjedok odbrane NB, T. 10232.

²¹³ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9574-9578; svjedok odbrane NB, T. 10232.

²¹⁴ Svjedok odbrane NR u vezi s ATG-om "Baja Kraljević", koja je bila prilično profesionalna jedinica pod direktnim zapovjedništvom Glavnog stožera HVO-a, svjedok odbrane NR, T. 13249-13250; dokazni predmet PP 564.1, zapovijed zapovjednika Glavnog stožera HVO-a, Slobodana Praljka, od 13. augusta 1993., u kojoj se navodi da će jedinice kao što su "ATG Tuta" biti pod direktnim zapovjedništvom Glavnog stožera HVO-a; PP 327 (povjerljivo).

²¹⁵ Svjedok odbrane NP, T. 13124 (povjerljivo).

²¹⁶ Svjedok odbrane NP, T. 13064 (povjerljivo).

85. Mada su ATG-i i profesionalne jedinice imali gorenavedene različite karakteristike, izraz "ATG" ponekad se koristio i za profesionalne jedinice.²¹⁷

3. Kažnjenička bojna (KB)

(a) Uvod

86. "Kažnjeničku bojnu" je osnovao Mladen Naletilić, zvan Tuta,²¹⁸ 1. juna 1991. godine.²¹⁹ Svjedoci odbrane su izjavili da se zvala "Kažnjenička bojna" jer je organizirana od ljudi koji su bili politički proganjani za vrijeme komunističkog režima.²²⁰ KB i Mladen Naletilić, koji je bio vrlo poznata osoba u Mostaru i Širokom Brijegu, smatrani su veoma zaslužnima za oslobađanje Mostara tokom sukoba sa Srbima 1992. godine.²²¹ Mladen Naletilić je smatran ratnim herojem i ljudi su mu vjerovali.²²² Imao je ogroman autoritet i utjecaj i izvan KB-a.²²³

87. Nakon restrukturiranja HVO-a krajem 1992. i početkom 1993. KB je postao takozvana profesionalna i samostalna jedinica koja se koristila za posebne borbene namjene.²²⁴ Kao takva bila je pod direktnim zapovjedništvom Glavnog stožera HVO-a.²²⁵ KB je imao bazu u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu.²²⁶ KB-u je bilo pridruženo

²¹⁷ *Vidi* na primjer dokazni predmet PP 628, "ATG Tuta"; dokazni predmet PP 732, "ATG Tuta"; PP 564.1, "ATG Tuta".

²¹⁸ Dokazni predmeti PP 704; PP 730, pismo "Mladena Naletilića-Tute".

²¹⁹ Dokazni predmet PP 757. Međutim, svjedoci odbrane NH i NL izjavili su da je osnovana 1992., svjedok odbrane NH, T. 11986; svjedok odbrane NL, T. 12675-12676.

²²⁰ Svjedok odbrane NM, T. 12745; svjedok odbrane NH, T. 11986-11987.

²²¹ Svjedok odbrane NJ, T. 12169.

²²² Svjedok odbrane NR je u vezi s dokaznim predmetom PP 939 (poster Mladena Naletilića, na kojem piše "Tuta" i "Naša pobjeda"), izjavio da su Hercegovina i Široki Brijeg bili puni takvih plakata i da još i danas u Širokom Brijegu po zidovima ima plakata i grafita s napisima "Volimo Tutu"; svjedok odbrane NR, T. 13322-13323. Za Mladena Naletilića se takođe pričalo da je donio novac za pomoć siromašnima, svjedok odbrane NJ, T. 12170.

²²³ Mladen Naletilić je mogao preporučiti ljude ministru odbrane Bruni Stojiću, dokazni predmet PP 558. On je takođe mogao izdavati dozvole za slobodan prolaz, svjedok R, T. 2481 upućujući na dokazne predmete PP 262.1 (povjerljivo), PP 54 (povjerljivo). Kao što pokazuje dokazni predmet PP 558 Mladen Naletilić se hrvatskom ministru odbrane Gojku Šušku obraćao po imenu, što je doprinosilo njegovom utjecaju.

²²⁴ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, koji je označio dokazni predmet DD1/82 (takođe PP 904), svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9574; dokazni predmet PP 437, pismo Mladena Naletilića kao "zapovjedniku Samostalne postrojbe za specijalne namjene, Kažnjeničke bojne", Odjelu obrane, od 9. juna 1993. *Vidi i* dokazne predmete PP 200.1; PP 268.1; PP 368; PP 437; PP 494; PP 613. Krajem novembra i početkom decembra 1993. došlo je do novog restrukturiranja HVO-a, kojom prilikom su profesionalne postrojbe reorganizirane u gardijske brigade. Tada je KB postala dijelom 2. gardijske brigade, svjedok odbrane NM, T. 12753-12754 i T. 12803-12804; svjedok odbrane NQ, T. 13190-13191.

²²⁵ Dokazni predmet PP 564.1, zapovijed zapovjednika Glavnog stožera HVO-a Slobodana Praljka, po kojoj je "ATG Tuta" pod direktnim zapovjedništvom Glavnog stožera HVO-a, od 13. augusta 1993.

²²⁶ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2692; svjedok T, T. 2814; svjedok DD, T. 4475; svjedok AC označio je zapovjedništvo na dokaznom predmetu DD1/43, svjedok AC, T. 7935, 8070; svjedok odbrane NG označio

nekoliko ATG-a.²²⁷ Izraz KB nije se koristio samo za matičnu jedinicu s bazom u Širokom Brijegu, nego i - kao jedinstveni naziv - za matičnu jedinicu i njoj pridružene ATG-e.²²⁸ Pripadnici KB-a nosili su oznake dijela KB-a kojem su pripadale.²²⁹

88. U maju 1992. Širokobriješka kažnjenička bojna imala je oko 40 do 50 pripadnika.²³⁰ Nakon uspješne operacije u Mostaru u junu 1992. postala je popularna i broj njenih pripadnika se povećao na 80 do 100.²³¹ U vremenu koje je uslijedilo, KB je ojačao, između ostalog i zbog ATG-a koji su mu se pridruživali.²³² Sudeći prema platnom spisku KB-a od novembra 1993. Širokobriješka kažnjenička bojna imala je u svom sastavu 282 vojnika i oko deset ATG-a.²³³ ATG-i su imali između 20 i 80 pripadnika. Širokobriješka kažnjenička bojna je zajedno s ATG-ima imala 846 pripadnika.²³⁴

(b) Zapovjedni položaj Mladena Naletilića

89. Optužba tvrdi da je tokom razdoblja na koje se odnosi Optužnica Mladen Naletilić bio najviši zapovjednik KB-a.²³⁵

90. Naletilićeva odbrana osporava tvrdnju da je Mladen Naletilić bio zapovjednik KB-a 1993. i 1994. godine. Slaže se da je Mladen Naletilić bio jedan od osnivača KB-a 1991. i da je bio njen zapovjednik tokom takozvanog oslobađanja Mostara od Srba 1992. godine.²³⁶ Naletilićeva odbrana tvrdi da se Mladen Naletilić povukao iz KB-a u jesen 1992. godine i da u razdoblju na koje se odnosi Optužnica nije bio vojnik niti je imao ikakav čin.²³⁷ On je,

je dokazni predmet DD1/342, svjedok odbrane NG, T. 11942-11943. Tamo je bila stacionirana i Širokobriješka brigada, svjedok odbrane NQ, T. 13211; svjedok odbrane NG, T. 11943, zajedno s "Poskok" bojnomo i zapovjedništvom Domobranske bojne, svjedok odbrane NG, T. 11943.

²²⁷ Dokazni predmet PP 927/2.

²²⁸ Kada se u presudi koristi izraz "KB" bez posebnog objašnjenja, koristi se kao jedinstveni naziv.

²²⁹ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2686.

²³⁰ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2671.

²³¹ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2681.

²³² Postojali su i ATG-i koje je osnovao KB; dokazni predmet PP 927/2.

²³³ Dokazni predmet PP 704 u kojem se objašnjavaju razlike između raznih borbenih grupa stacioniranih u Širokom Brijegu i ATG-a. Nasuprot tome, svjedok odbrane NQ je izjavio da je KB 1993. bio mala jedinica s oko 60 vojnika, svjedok NQ, T. 13178. *Vidi i:* svjedok odbrane NL koji govori o oko 60 ili 70 ljudi, svjedok odbrane NL, T. 12682.

²³⁴ *Vidi i* dokazni predmet PP 927/2 prema kojem je KB obuhvaćao osam ATG-a i 1300 vojnika.

²³⁵ Završni podnesak optužbe, str. 11.

²³⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 21, 31 i 41; dokazni predmeti PP 327 (povjerljivo), PP 757.

²³⁷ Svjedok odbrane NH, T. 11989; svjedok odbrane NL, T. 12682. Mnogi svjedoci su svjedočili da 1993. nije bilo činova i da su oni uvedeni tek 1994; *vidi:* svjedok odbrane NQ, T. 13187; svjedok odbrane NH, T. 11989; svjedok odbrane NL, T. 12682. Svjedok odbrane NB posvjedočio je da su činovi uvedeni u martu 1994., T. 10235. Međutim, *vidi* dokazni predmet PP 353 u kojem se nalazi prijedlog za dodjelu činova, koji je izgleda potpisao Ivan Andabak preko odštampanog imena "Tuta", od 27. aprila 1993.

tvrdi odbrana, 1993. godine bio dogradonačelnik u širokobriješkom općinskom vijeću, tj. “u civilnom ogranku HVO-a”.²³⁸ Naletilićeva odbrana nadalje tvrdi da su početkom 1993. godine zapovjednici KB-a bili Mario Hrkač zvan Čikota, i Ivan Andabak.²³⁹

91. Svjedoci Ralf Mrachacz i Falk Simang, koji su bili pripadnici Širokobriješke kažnjeničke bojne,²⁴⁰ svjedok Q, pripadnik ATG-a "Vinko Škrobo"²⁴¹ i svjedok T, pripadnik ATG-a "Kruško",²⁴² redom su svjedočili da je Mladen Naletilić bio vrhovni ili sveukupni zapovjednik KB-a.²⁴³ Iznesceni su mnogi detalji koji predstavljaju jake indicije sveukupnog zapovjednog položaja Mladena Naletilića. Mladena Naletilića su pripadnici KB-a zvali “generalom” ili “šefom”.²⁴⁴ Mladen Naletilić je izdavao vojne iskaznice pripadnicima Širokobriješke kažnjeničke bojne i ATG-a "Baja Kraljević"²⁴⁵ i vodio vojne koordinativne sastanke.²⁴⁶ Svakodnevnim jutarnjim sastancima su predsjedavali bilo Mladen Naletilić bilo njegovi zamjenici, Čikota, koji je bio zapovjednik snaga stacioniranih u Širokom Brijegu,²⁴⁷ ili Lija, koji je bio zapovjednik ATG-a "Baja Kraljević"²⁴⁸. To je bila neka vrsta prozivke, koja se održavala uglavnom u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu.²⁴⁹ Mladen Naletilić ili ljudi iz njegovog kruga donosili su novac za plaće vojnika²⁵⁰ koji su

²³⁸ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 54 i 64. *Vidi i* svjedok odbrane NM, T. 12870. Prema riječima svjedoka odbrane NH, Mladen Naletilić, kao ratni veteran “pokrivao je područje logistike i spone s jedinicama koje su tada bile na području Širokog Brijega”, svjedok odbrane NH, T. 11981.

²³⁹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 22, 65, 67, gdje se poziva na svjedoka odbrane NR, koji je posvjedočio da je Andabak postao zapovjednik nakon što je Čikota poginuo u aprilu 1993., svjedok odbrane NR, T. 13251; i svjedok odbrane NM, koji je posvjedočio da je Čikota bio zapovjednik KB-a, svjedok odbrane NM, T. 12751. *Vidi i* svjedok odbrane Slobodan Praljak koji je izjavio da je Andabak bio zapovjednik, koliko je njemu poznato, i tokom 1992., svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9207-9208, 9424, 9540.

²⁴⁰ Ralf Mrachacz je bio pripadnik Širokobriješke kažnjeničke bojne od sredine 1992. do sredine 1995., svjedok Ralf Mrachacz, T. 2668, 2864. Falk Simang je bio pripadnik Širokobriješke kažnjeničke bojne od februara 1993. do februara ili marta 1994., svjedok Falk Simang, T. 3787.

²⁴¹ Svjedok Q je bio pripadnik ATG-a "Vinko Škrobo" od otprilike augusta 1993. pa, najvjerojatnije, barem do kraja septembra 1993., svjedok Q, T. 2349-2353, 2371.

²⁴² Svjedok T. je bio pripadnik ATG-a "Kruško" od 1993. do 1996., svjedok T, T. 2806.

²⁴³ To obuhvaća KB stacioniran u Širokom Brijegu, ATG "Baja Kraljević", ATG "Vinko Škrobo", ATG "Benko Penavić", ATG "Kruško" i ATG "Željko Bošnjak", svjedok Ralf Mrachacz, T. 2670, 2677, 2684-8266; svjedok Falk Simang, T. 3788-3789; svjedok Q, T. 2354-2356, 2371-2372; svjedok T, T. 2808-2809.

²⁴⁴ Mladen Naletilić je svjedoku Falku Simangu predstavljen kao general, svjedok Falk Simang, T. 3780-3781, 3930; svjedok Z je posvjedočio da se Mladenu Naletiliću jedan od njemu podređenih zapovjednika, Juka Prazina, obratio s “generale” kad je od njega tražio da potpiše zahtjev za puštanje zatočenih ljudi, svjedok Z, T. 3547; svjedok CC, T. 4400.

²⁴⁵ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2686, 2688. Vijeće iz svjedočenja svjedoka Ralfa Mrachacza zaključuje da se ovo odnosilo na Širokobriješku kažnjeničku bojnu i ATG "Baja Kraljević", svjedok Ralf Mrachacz T. 2685.

²⁴⁶ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2696.

²⁴⁷ *Vidi infra*, par. 96.

²⁴⁸ *Vidi infra*, par. 104.

²⁴⁹ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2698-2699.

²⁵⁰ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2705-2706.

svoju jedinicu zvali "Tutina ekipa" ili "brigada".²⁵¹ Svjedok Ralf Mrachacz je takođe svjedočio o dvije zapovijedi koje je "Tuta" izdao pred tim jedinicama, u vezi s vojnom disciplinom. Prema tim zapovijedima, pripadnici KB-a koji počine krivično djelo nad civilima biće kažnjeni, a stranci koji dezertiraju i prijeđu na drugu stranu će biti ustrijeljeni.²⁵² Svjedok Ralf Mrachacz je takođe izjavio da su u vojnim akcijama bili direktno podređeni Mladenu Naletiliću. U njegovoj odsutnosti naređenja su izdavali "Čikota" i "Lija".²⁵³

92. Mnogi dokumenti ukazuju na visok zapovjedni položaj Mladena Naletilića u KB-u 1993. godine. To su, između ostalog, dopisi ministra odbrane HZ HB Brune Stojića, načelnika Glavnog stožera HVO-a Ante Rose i načelnika sektora sigurnosti Glavnog stožera HVO-a Marijana Biškića, naslovljeni na zapovjednika KB-a Mladen Naletilića, Tutu, u novembru i decembru 1993.²⁵⁴

93. Nekoliko svjedoka je izjavilo da je Ivan Andabak bio zamjenik Mladena Naletilića.²⁵⁵ Ivan Andabak se i sam nekolicini svjedoka predstavio kao "Tutin zamjenik".²⁵⁶ Dokumenti potkrepljuju položaj Ivana Andabaka. On je u ime Mladena Naletilića pisao dopise te je, na mjestu predviđenom za njegov potpis, potpisivao zahtjeve i potvrde o pripadništvu KB-u.²⁵⁷

94. Vijeće je uvjeren da je Mladen Naletilić tokom 1993. i 1994. godine obnašao najvišu zapovjednu funkciju u KB-u. Vijeće nadalje konstatira da su Mario Hrkač, zvan

²⁵¹ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2684.

²⁵² Međutim, koliko je poznato svjedoku Ralfu Mrachaczu, nijedan pripadnik KB-a nikad nije bio kažnjen za zločine nad civilima, T. 2710-2711.

²⁵³ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2677, 2708.

²⁵⁴ Dokazni predmet PP 732, zapovijed "n/r generala Naletilić Mladen ["TUTA"] koju je izdao zapovjednik Glavnog stožera HVO-a Ante Roso 23. decembra 1993., da se rasporede "ATG 'TUTA' - Kažnjenička bojna, bojna 'Baja Kraljević' i 'Benko Penavić' i druge pod Vašim zapovjedništvom"; PP 428, zahtjev Mladena Naletilića kao zapovjednika samostalne postrojbe za specijalne namjene, "Kažnjeničke bojne", Bruni Stojiću za novac za kupovinu oružja za KB i ATG "Baja Kraljević", od 2. juna 1993; (platni spisak KB-a za novembar 1993. koji je potpisao "zapovjednik 'Kažnjeničke bojne' i ATG, Mladen Naletilić-Tuta"; PP 589, potvrda o pripadništvu KB-u preko imena i funkcije "zapovjednik 'Kažnjeničke bojne' i ATG, Mladen Naletilić-Tuta". *Vidi i* dokazni predmeti PP 665, PP 697 (povjerljivo).

²⁵⁵ Svjedok T, T. 2815; svjedok sir Martin Garrod, T. 8416; svjedok Ralf Mrachacz, T. 2670, 2709; svjedok Falk Simang, T. 3792. Svjedok Ralf Mrachacz je posvjedočio da, nakon neuspjeha Ivana Andabaka u jednoj akciji kod Mostara u junu 1992., nikome nije bilo dozvoljeno da od njega prima naređenja i otad je radio samo u administraciji i logistici, svjedok Ralf Mrachacz, T. 2708.

²⁵⁶ Svjedok BB, T. 4273; svjedok CC, T. 4418.

²⁵⁷ *Vidi* dokazne predmete PP 613, PP 671, PP 730, PP 731, PP 734, PP 752, PP 753, PP 540, PP 263, izvještaji Vojne policije o problemima otkad je ATG stigao u vojarnu HVO-a Dretelj, od 22. marta 1993., u kojem se Andabak spominje kao osoba kojoj se treba obratiti u vezi s disciplinskim pitanjima.

Čikota, i Ivan Andabak bili zapovjednici potčinjeni Mladenu Naletiliću kao sveukupnom ili vrhovnom zapovjedniku.²⁵⁸

(c) Jedinice KB-a

95. Sljedeće nabranje i opis jedinica koje su pripadale KB-u sadrži samo one jedinice koje su relevantne za Optužnicu.²⁵⁹

(i) Matična jedinica Širokobriješka kažnjenička bojna

96. Zapovjednik Širokobriješke kažnjeničke bojne bio je Mario Hrkač zvan Čikota do svoje smrti 20. aprila 1993.²⁶⁰ Nakon smrti Marija Hrkača, operativni zapovjednik Širokobriješke kažnjeničke bojne je postao Ivan Andabak.²⁶¹ Prema riječima svjedoka odbrane, uz Ivana Andabaka operativni zapovjednik Širokobriješke kažnjeničke bojne bio je i Željko Vukoja.²⁶² Kao sveukupni zapovjednik KB-a Mladen Naletilić je imao kancelariju u bazi KB-a u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu.²⁶³

(ii) Vinko Martinović i ATG "Vinko Škrobo" ili ATG "Mrmak"²⁶⁴

97. Optužba navodi da je ATG "Vinko Škrobo" bila jedinica potčinjena KB-u, i da je njen zapovjednik Vinko Martinović bio podređeni Mladena Naletilića.²⁶⁵

²⁵⁸ Dokazni predmet PP 927/2 u kojem se oni nazivaju pukovnicima KB-a. U dokaznom predmetu PP 268.1 (popis pripadnika KB-a s posebnim dozvolama za vrijeme trajanja policijskog sata) takođe su nazvani pukovnicima "Samostalne postrojbe za specijalne namjene – Kažnjeničke bojne" s potpisom Ivana Andabaka kao "zapovjednika Samostalne postrojbe za specijalne namjene".

²⁵⁹ Za potpuniju sliku, *vidi* dokazni predmet PP 704, platni spisak KB-a za novembar 1993.; dokazni predmet PP 927/2.

²⁶⁰ Svjedok odbrane NJ, T. 12171; svjedok Ralf Mrachacz, T. 2684.

²⁶¹ Svjedok odbrane NJ, T. 12171. Svjedok LL je tokom razgovora s Ivanom Andabakom shvatio da "Tuta izdaje zapovijedi Ivanu Andabaku i da je on zapovjednik; da je Ivan Andabak zapravo zapovjednik njegovih specijalnih snaga", T. 5216. *Vidi i* dokazni predmet PP 327 (povjerljivo). Neko vrijeme je Ivan Andabak bio i pomoćnik zapovjednika Glavnog stožera HVO-a za profesionalne postrojbe, vjerovatno nakon što je KB krajem 1993. prestao postojati, svjedok NM, T. 12755; svjedok NP za kraj 1993. odnosno 1994., T. 13078; svjedok NR za decembar 1995., T. 13295-13296; *vidi i* dokazni predmet PP 299.1, u kojem se spominje pukovnik Ivan Andabak kao predstavnik Glavnog stožera HVO-a za 15. april 1993.

²⁶² Svjedok odbrane NM, T. 12771. *Vidi i* svjedok odbrane NL, koji je posvjedočio da su nakon pogibije Marija Hrkača KB vodili Andabak i Željko Vukoja, svjedok odbrane NL, T. 12683.

²⁶³ Mnogi svjedoci su svjedočili da je baza KB-a bila u Duhanskoj stanici u Širokom brijegu i da su ondje vidjeli zapovjednika stožera Mladena Naletilića; svjedok T, T. 2814; svjedok AC, T. 7935. Prema svjedočenju Ralfa Mrachacza, Mladen Naletilić je od sredine 1992. do 1993. koristio i ured u Ministarstvu odbrane u Mostaru, gdje su bili zastupljeni svi zapovjednici, od sredine 1992. do 1993.; T. 2692 i T. 2694.

²⁶⁴ ATG "Vinko Škrobo" se ranije zvao "Mrmak", a naziv je promijenio početkom augusta 1993., svjedok odbrane MQ, T. 15074, 15158; dokazni predmet PP 577; dokazni predmet PP 702.

²⁶⁵ Završni podnesak optužbe, str. 6, 32.

98. Tokom izvođenja dokaza optužbe Martinovićeve odbrana je osporila da je Vinko Martinović, zvani Štela, bio zapovjednik ATG-a "Vinko Škrobo". Tokom izvođenja svojih dokaza odbrana je promijenila svoj stav, pa sada priznaje zapovjednu funkciju Vinka Martinovića.²⁶⁶ Martinovićeve odbrana ne osporava da je baza ATG-a "Vinko Škrobo" bila u Kalemovoj ulici u Mostaru²⁶⁷ i da je ona držala dio linije fronta u odbrani sektora Obrana grada Mostara.²⁶⁸

99. Martinovićeve odbrana navodi da Vinko Martinović "nije bio vojni zapovjednik u smislu koji podrazumijeva tradicionalno poimanje zapovjedne odgovornosti."²⁶⁹ Ona tvrdi da je Vinko Martinović "bio civil, koji je [...] dobrovoljno sudjelovao u nekoj vrsti civilne zaštite", da "on nije prošao rigoroznu vojnu obuku niti se uspeo po ljestvici vojne hijerarhije," i da "nije bio dio precizno definiranog zapovjednog lanca u redovnoj vojsci koja je dio državne strukture".²⁷⁰ Odbrana stoga navodi da je pravi test za njegovu zapovjednu odgovornost onaj koji se primjenjuje na civilne ili kvazi-vojne zapovjednike. Ona tvrdi da taj test treba biti stroži nego u slučaju vojnika u redovnoj vojsci.²⁷¹ Martinovićeve odbrana nadalje navodi da Vinko Martinović nije imao moć efektivne kontrole nad vojnicima u svojoj jedinici kakvu ima vojni zapovjednik, osim dok su bili s njim na liniji fronte.²⁷²

100. Vijeće je uvjeren da je ATG "Vinko Škrobo" bio u sastavu KB-a.²⁷³ Sam Vinko Martinović je tokom krivičnog postupka protiv Mladena Naletilića na Županijskom sudu u Zagrebu 1997. izjavio da je bio pripadnik KB-a, koji je vodio Mladen Naletilić, a da je on u okviru KB-a bio zapovjednik ATG-a "Vinko Škrobo".²⁷⁴ Svjedoci Allan Knudsen i Q, obojica pripadnici ATG-a "Vinko Škrobo", svjedočili su da je ATG "Vinko Škrobo" bio

²⁶⁶ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 38 i 54. *Vidi i* svjedok odbrane NO, T. 12953.

²⁶⁷ Svjedok U, T. 2939; svjedok KK, T. 5197; svjedok AD, T. 8192; svjedok AE, T. 8231-8233.

²⁶⁸ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 38 i 54.

²⁶⁹ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 31.

²⁷⁰ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 31.

²⁷¹ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 33-36.

²⁷² Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 38-39.

²⁷³ Svjedok U, T. 2973; svjedok T, T. 2810. *Vidi i* svjedok FF, koji je svjedočio da su Tuta i Štela bili pripadnici KB-a, T. 4721. *Vidi i* dokazni predmet PP 556, izvještaj Vojne policije HVO-a u kojem se ATG "Vinko Škrobo" navodi kao dio KB-a, te da uživa specijalni status; dokazni predmet PP 705.1, izvještaj vojne policije HVO-a; dokazni predmet PP 594, potvrda o pripadništvu "Kažnjeničkoj bojni", ATG "Vinko Škrobo", od 9. septembra 1993.; dokazni predmet PP 707.

²⁷⁴ Dokazni predmet PP 830.1. Svjedok Jan van Hecke, koji je bio prisutan u sudnici u Zagrebu, potvrdio je izjavu Vinka Martinovića, svjedok Jan van Hecke, T. 1980-1982, 2038-2039. Osim toga, tu izjavu nije osporila Martinovićeve odbrana.

jedinica u sastavu KB-a.²⁷⁵ Osim toga, oznaka ATG "Vinko Škrobo" pokazivala je da je bio u sastavu KB-a.²⁷⁶

101. Vijeće nadalje konstatira da je ATG "Vinko Škrobo", kao dio KB-a, bio u sastavu HVO-a, čvrsto strukturirane vojske s jasno utvrđenim zapovjednim lancem.²⁷⁷ Kako je HZ HB bila *de facto* strukturirana vlast, Vinko Martinović je kao zapovjednik u HVO-u obnašao funkciju u *de facto* vojsci. Vinko Martinović se stoga može smatrati regularnim vojnim zapovjednikom čija zapovjedna odgovornost se temelji na tome što je imao *de facto* kontrolu nad pripadnicima ATG-a "Vinko Škrobo".

102. Prema izjavama nekoliko svjedoka odbrane, ATG "Vinko Škrobo" je osnovao Vinko Martinović.²⁷⁸ Premda dokazi nisu dosljedni u pogledu toga kada je tačno ATG "Vinko Škrobo" formalno osnovan, Vijeće smatra da je Vinko Martinović bio zapovjednik grupe vojnika koji su držali položaje na liniji sukoba pokraj Doma zdravlja, najkasnije od sredine maja 1993.²⁷⁹

103. Vinku Martinoviću su bili potčinjeni Dubravko Pehar zvani Dubi, koji je bio zamjenik zapovjednika ATG-a "Vinko Škrobo",²⁸⁰ Ernest Takač zvani Brada, koji je bio vođa grupe ATG-a "Vinko Škrobo",²⁸¹ Nino Pehar zvani Dolma,²⁸² Dražen Galić,²⁸³ Marin

²⁷⁵ Svjedok Allan Knudsen, T. 5596-5597, 5602-5605; svjedok Q, T. 2354-2355. Te dokaze potkrepljuje dokazni predmet PP 702, izvještaj Uprave Vojne policije HVO-a, od 30. novembra 1993.; svjedok sir Martin Garrod, koji je posvjedočio da je Vinko Martinović imao niži položaj u KB-u, svjedok sir Martin Garrod, T. 8416.

²⁷⁶ Dokazni predmet PP 51, fotografija oznake ATG-a "Vinko Škrobo".

²⁷⁷ Vidi svjedok Van der Grinten, T. 7444-7446; svjedok Alister Rule, T. 8153-8154; dokazni predmeti PP 86.1; PP 122, PP 123, PP 532.1.

²⁷⁸ Svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13755; svjedok odbrane MP, T. 15072.

²⁷⁹ Svjedok odbrane NO posvjedočio je da je ATG "Vinko Škrobo" formiran sredinom maja 1993., svjedok odbrane NO, T. 12962. Svjedok odbrane MT je posvjedočio da je ATG "Vinko Škrobo" formalno osnovan sredinom maja ili u drugoj polovici maja 1993., svjedok odbrane NT, T. 15289. Svjedok odbrane Jadranko Martinović je posvjedočio da je ATG "Vinko Škrobo" osnovan najranije mjesec dana nakon 9. maja 1993. i da je u danima nakon 9. maja 1993. Vinko Martinović bio na liniji fronta s grupom bivših pripadnika HOS-a koji su mu bili potčinjeni, svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13768, 13773. Svjedok odbrane MQ izjavio je da je vidio Vinka Martinovića 10. maja 1993. i da su sakupili malu jedinicu od oko 25 ljudi, koja nije bila službena i koja je još uvijek bila u procesu formiranja te da su Vinka Martinovića izabrali za zapovjednika. Imali su položaje pokraj Doma zdravlja; svjedok odbrane MQ, T. 15156-15158. Svjedok odbrane MP je izjavio da mu je krajem maja ili početkom juna 1993. jedan prijatelj rekao da se Vinko Martinović sprema da sastavi jedinicu od bivših pripadnika HOS-a, svjedok odbrane MP, T. 15072-15073. Dokazni predmet PP 492, zapovijed načelnika Glavnog stožera HVO-a Milivoja Petkovića, od 2. jula 1993., kojom se "ATG Mostar (iz sastava ATG - Tuta)" potčinjava zapovjedništvu sektora Obrana grada Mostara.

²⁸⁰ Svjedok KK, T. 5188; dokazni predmet PP 704, str. 30 (br. 2).

²⁸¹ Svjedok KK, T. 5188; svjedok odbrane MP, T. 15184; svjedok BB, T. 4281-4283; dokazni predmet PP 633 (Zapisnik s ispitivanja Vinka Martinovića od strane Vojne policije HVO-a, od 11. oktobra 1993.); PP 590.1; PP 634; PP 699; PP 704, str. 30 (br. 5).

Čuljak,²⁸⁴ Semir Bošnjčić zvani Sema,²⁸⁵ Dinko Knežević,²⁸⁶ Otto Wild,²⁸⁷ Zdenko Zdena i Zdravko Buhovac zvani Hecko.²⁸⁸

(iii) ATG "Baja Kraljević"

104. Nema sumnje da je ATG-om "Baja Kraljević", stacioniranim na Heliodromu,²⁸⁹ zapovijedao Predrag Mandić, zvani Lija. Od kraja juna ili početka jula 1993. zamjenik zapovjednika je bio Stanko Sopta dok nije, u oktobru 1993., postavljen za zapovjednika 3. brigade HVO-a.²⁹⁰

105. Optužba navodi da je ATG "Baja Kraljević" bio jedinica potčinjena KB-u.²⁹¹

106. Naletilićeva odbrana tvrdi da je jedinica "Baja Kraljević" bila profesionalna jedinica i da nije bila u sastavu KB-a. Ona je dobivala naređenja iz Glavnog stožera HVO-a.²⁹² Nadalje se tvrdi da je jedina veza koja je postojala između jedinice "Baja Kraljević" i KB-a bila to da su pripadnici Širokobriješke kažnjeničke bojne prelazili u jedinicu "Baja Kraljević" kad je ona osnovana.²⁹³

107. Vijeće je uvjeren da je ATG "Baja Kraljević" bio u sastavu KB-a. Ovaj zaključak se temelji i na dokumentima²⁹⁴ i na pouzdanim svjedočenjima svjedoka. Prema izjavi pripadnika KB-a, svjedoka Ralfa Mrachacza, postojale su dvije jedinice koje su bile

²⁸² Svjedok KK, T. 5188; svjedok BB, T. 4281-4283; dokazni predmet PP 704, str. 31 (br. 53).

²⁸³ Svjedok odbrane MP, T. 15103-15104.

²⁸⁴ Dokazni predmet PP 704, str. 31 (br. 56); PP 635.

²⁸⁵ Svjedok KK, T. 5188; svjedok SS je izjavio da je Semir Bošnjčić zvao Vinka Martinovića "šefom", svjedok SS, T. 6554; dokazni predmet PP 704, str. 31 (br. 51).

²⁸⁶ Dokazni predmet PP 704, str. 30 (br. 28).

²⁸⁷ Dokazni predmet PP 704, str. 31 (br. 72).

²⁸⁸ Svjedok KK, T. 5188; dokazni predmet PP 704, str. 31 (br. 77).

²⁸⁹ Svjedok odbrane NB, T. 10170; dokazni predmet PP 177.

²⁹⁰ Svjedok odbrane NM, T. 12785-12786 (povjerljivo). Svjedočenje ovog svjedoka potvrđeno je dokaznim predmetom PP 621.

²⁹¹ Završni podnesak optužbe, str. 41.

²⁹² Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 43, 61-65; svjedok odbrane NR, T. 13249-13250; svjedok odbrane NK, T. 12661-12662.

²⁹³ Svjedok odbrane NM, T. 12866; svjedok odbrane NP, T. 13082.

²⁹⁴ Predrag Mandić je 16. jula 1993. potpisao potvrdu o pripadništvu KB-u kao "zapovjednik 'Kažnjeničke bojne', dokazni predmet PP 524.3; i 30. novembra 1993. kao "zapovjednik 'Kažnjeničke bojne' i ATJ", dokazni predmet PP 702.1. *Vidi* i dokazni predmet PP 785, potvrdu o pripadništvu KB-u, koju je izdao zamjenik zapovjednika ATG-a "Baja Kraljević" i u kojoj stoji da je ATG "Baja Kraljević" u sastavu KB-a; dokazni predmet PP 873, evidencija HVO-a, iz koje se vidi da je Mladen Naletilić bio zapovjednik ATJ "Baja Kraljević"; dokazni predmet PP 428, molba Mladena Naletilića kao zapovjednika "Samostalne postrojbe za specijalne namjene 'Kažnjeničke bojne'" Bruni Stojiću za nabavu oružja za KB i ATG "Baja Kraljević", od 2. juna 1993.; dokazni predmet PP 621, PP 705.1, PP 759.1 (povjerljivo), PP 804.1 (povjerljivo).

direktno podređene Mladenu Naletiliću. Jedna jedinica je imala bazu u Širokom Brijegu i njome je zapovijedao Čikota, a druga na Heliodromu i njome je zapovijedao Lija.²⁹⁵ Svjedok Ralf Mrachacz je izjavio da su te dvije jedinice činile jezgru KB-a, kojoj su se tada priključile druge jedinice (tj. ATG-i).²⁹⁶ Svjedok Falk Simang je izjavio da su on i još jedan njemački plaćenik, kada su stigli u Mostar u februaru 1993., bili predstavljeni dvojici zapovjednika, od kojih se jedan zvao Lija,²⁹⁷ a drugi Baja. Lija im je rekao da treba da budu predstavljeni "generalu Tuti", koji će donijeti konačnu odluku o tome da li će oni postati pripadnici njihovih jedinica. Nakon što ih je Tuta primio, vraćeni su u Mostar, gdje su, u Lijinoj kancelariji na Heliodromu, morali ispuniti formulare u koje su upisali svoje osobne podatke.²⁹⁸ Takođe, svjedočenje svjedoka Falka Simanga pokazuje da su pod zapovjedništvom Mladena Naletilića bili Predrag Mandić zvani Lija, i njegov ATG kao i ATG "Benko Penavić", kojim je zapovijedao Mario Miličević, zvani Baja.²⁹⁹

108. Vijeće konstatira da je ATG "Baja Kraljević" imao poseban položaj među ATG-ima. Ta jedinica je imala određeni stepen nezavisnosti i, za razliku od ATG-a "Vinko Škrobo" i ATG-a "Benko Penavić", bila je elitna jedinica. ATG "Baja Kraljević" je imao položaj profesionalne jedinice, koju je Glavni stožer pozivao prema potrebi, jer ta jedinica nije bila samo ATG priključen KB-u nego jedna od prvobitnih jedinica KB-a koja je činila samu jezgru KB-a.³⁰⁰

(iv) ATG "Benko Penavić"

109. ATG "Benko Penavić" je bio stacioniran u Mostaru i njime je zapovijedao Mario Miličević, zvani Baja.³⁰¹ Svjedok S je posvjedočio da je 8. maja 1993. od samog Baje

²⁹⁵ Svjedok Ralf Mrachacz je takođe iznio da su te dvije jedinice djelovale na različitim mjestima, svjedok Ralf Mrachacz, T. 2684-2685.

²⁹⁶ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2685, 2869, 2887.

²⁹⁷ Svjedok Falk Simang je prepoznao Predraga Mandića zvanog Lija, na dokaznom predmetu PP 41.1, svjedok Falk Simang, T. 3781.

²⁹⁸ Svjedok Falk Simang, T. 3778-3784.

²⁹⁹ Vijeće ne smatra vjerodostojnima iskaze svjedoka odbrane NM, T. 12750, 12801, 1288, i svjedoka odbrane NR, T. 13318, prema kojima ATG "Baja Kraljević" nije bio u sastavu KB-a, budući da se ne podudaraju s drugim dokazima. *Vidi* dokazne predmete PP 759.1 (povjerljivo), PP 804.1 (povjerljivo).

³⁰⁰ Formiran je podjelom Širokobriješke kažnjeničke bojne prije nego što su drugi ATG-i, npr. ATG "Vinko Škrobo", priključene KB-u, *vidi* dokazni predmet PP 927/2. Dugi razlog za njegov poseban položaj bile su možda i kvalitete njenog zapovjednika kao profesionalnog vojnika.

³⁰¹ Svjedok S, T. 2530; dokazni predmet PP 650 (povjerljivo); dokazni predmet PP 620 (potvrda o pripadništvu, od 1. oktobra 1993. koju je potpisao Mario Miličević, zapovjednik ATG-a "Benko Penavić"; dokazni predmet PP 621.1 (potvrda o pripadništvu, od 3. oktobra 1993., u kojoj za izvjesnu osobu stoji da je od 9. maja 1993. pripadnik "elitne postrojbe ATG 'Benko Penavić' Kažnjenička bojna", s potpisom "Mario Miličević, zapovjednik".

saznao da će on biti zapovjednik ATG-a pod nazivom ATG "Benko Penavić".³⁰² Vijeće je uvjereno da je ATG "Benko Penavić" službeno osnovan 9. maja 1993.³⁰³

110. Baza ATG-a "Benko Penavić" je bila na Rondu, u Mostaru,³⁰⁴ a njegova zona odgovornosti na liniji fronta bila je uz južni dio zone odgovornosti ATG-a "Vinko Škrobo".³⁰⁵

111. Vijeće je uvjereno da je tačan navod optužbe³⁰⁶ da je ATG "Benko Penavić" pripadao KB-u.³⁰⁷ Prema izjavi svjedoka AC, Muslimana koji je bio pripadnik ATG-a "Benko Penavić", Mladen Naletilić je postavio Bajju da vodi ATG "Benko Penavić".³⁰⁸ Svjedok AC je nadalje posvjedočio da mu je Baja rekao da je ATG "Benko Penavić" bio pod "Tutinom vlasti" i da je on, Baja, morao tražiti od Tute dozvolu da primi svjedoka AC u svoju jedinicu, jer je Musliman.³⁰⁹

112. Krajem 1993. Mario Miličević je postao zapovjednik novoformiranog ATG-a "Željko Bošnjak" u sastavu KB-a.³¹⁰

(v) ATG "Kruško"

113. ATG "Samir Kafedžić Kruško" je najprije bio stacioniran na Heliodromu, a od oktobra 1993. u Mostaru.³¹¹ Taj ATG je imao oko 90 pripadnika svih nacionalnosti,³¹² a

³⁰² Svjedok S, T. 2527.

³⁰³ Svjedok AC, T. 7904-7909, svjedok S, T. 2527.

³⁰⁴ Svjedok U, T. 2940; svjedok AE, T. 8253.

³⁰⁵ Svjedok AC koji je označio dokazni predmet PP 11.18/11 i PP 14.5/12, svjedok AC, T. 7916-7917.

³⁰⁶ Završni podnesak optužbe, str. 40.

³⁰⁷ Svjedok T, T. 2811; dokazni predmet PP 629, izvještaj Vojne policije HVO-a u kojem se spominje "ATG 'Benko Penavić' - 'Kažnjenička bojna'"; dokazni predmet PP 556, Izvještaj Vojne policije HVO-a u kojem se "Benko Penavić" navodi kao jedinica u sastavu "Kažnjeničke bojne" s posebnim statusom; dokazni predmet PP 620, potvrda o pripadništvu od 1. oktobra 1993. koju je potpisao Mario Miličević, zapovjednik ATG-a "Benko Penavić" u kojem za izvjesnu osobu navodi da je "pod zaštitom i kontrolom ATG 'Benko Penavić' Kažnjenička bojna"; dokazni predmet PP 621.1.

³⁰⁸ Svjedok AC, T. 7975-7976.

³⁰⁹ Svjedok AC, T. 7906-7907. Svjedok S je takođe izjavio da je Tuta bio nadređen ATG-u "Benko Penavić", svjedok S, T. 2514, 2546-2548.

³¹⁰ Svjedok Allan Knudsen, T. 5651; svjedok Q, T. 2371-2372; dokazni predmet PP 701, izvještaj vojne policije HVO-a, od 30. novembra 1993., u kojem stoji da je ATG "Željko Bošnjak" u sastavu KB-a; PP 720, tjeralica Vojne policije HVO zbog dezertiranja pripadnika postrojbe "Kažnjenička bojna"-ATJ "Željko Bošnjak". Svjedoku Allanu Knudsen, koji se priključio ATG-u "Željko Bošnjak" u novembru 1993., rečeno je da je to novi vod za akcije u pozadini, svjedok Allan Knudsen, T. 5649-5655. Potvrda o pripadništvu Allana Knudsena "Kažnjeničkoj bojni"-ATG "Željko Bošnjak", od 5. novembra 1993., dokazni predmet PP 241.1. Baza ATG-a "Željko Bošnjak" bila je u Ljubuškom, svjedok Allan Knudsen, T. 5649; dokazni predmet PP 927/2.

³¹¹ Svjedok T, T. 2806-2808; dokazni predmet PP 529.

³¹² Svjedok T, T. 2811.

vodio ga je Musliman, Jusuf Prazina zvani Juka.³¹³ Kad je Jusuf Prazina nestao u oktobru 1993. zamijenio ga je njegov zamjenik Božo Šain.³¹⁴

114. Vijeće konstatira da je ATG "Kruško" takođe bio jedinica u sastavu KB-a,³¹⁵ kako je navela optužba.³¹⁶ Svjedok T, pripadnik ATG-a "Kruško", posvjedočio je da su pripadnici ATG-a "Kruško" nosili maskirne uniforme s oznakama "ATG Kruško KB".³¹⁷ On je posvjedočio da mu je Juka Prazina rekao da je njegov zapovjednik Mladen Naletilić³¹⁸ i da su mu obojica u aprilu 1993. potpisali propusnicu koja mu je omogućila slobodu kretanja Bosnom i Hercegovinom i Hrvatskom.³¹⁹

(vi) Još neki pripadnici KB-a

115. Još neki od pripadnika KB-a bili su Juka Prazina,³²⁰ Vedran Bijuk zvani Splićo,³²¹ Robert Medić zvani Robo, Roba, Robi i Robia,³²² Željko Bošnjak,³²³ Boro Pusić,³²⁴

³¹³ Svjedok odbrane NT, T. 13423, 13433; svjedok T, T. 2808, 2817, 2819; dokazni predmet PP 706.1, izvještaj Vojne policije HVO-a u kojem se spominje Božo Šain, pripadnik KB-a i zapovjednik ATG-a "Kruško".

³¹⁴ Svjedok odbrane NT, T. 13423 i T. 13439; svjedok T, T. 2827.

³¹⁵ Svjedok QQ, T. 6214; svjedok Z koji je posvjedočio da su mu Jusuf (Juka) Prazina i njegovi vojnici rekli da im je Tuta nadređen i da se Jusuf Prazina obratio Mladenu Naletiliću sa "generale" kad je od njega tražio da potpiše zahtjev da se pusti 16 zatočenika kako bi se pridružili jedinici Jusufa Prazine, svjedok Z, T. 3532-3533, 3547; svjedok CC je posvjedočio da mu je Jusuf (Juka), kad ga je pozvao da se priključi njegovoj jedinici, rekao da mu je zapovjednik Mladen Naletilić, zvani Tuta, svjedok CC, T. 4378. *Vidi i* dokazni predmet PP 706.1, izvještaj Vojne policije HVO-a; dokazni predmet PP 501, odobrenje Vojne policije HVO-a izdano pripadniku "Kažnjeničke bojne - Kruško" (povjerljivo); dokazni predmet PP 494, zahtjev da se odobri priključak telefonskog aparata za Jusufa Prazinu, zapovjednika "Kažnjeničke bojne - Kruško", koji je potpisao Andabak u ime Mladena Naletilića.

³¹⁶ Završni podnesak optužbe, str. 42.

³¹⁷ Svjedok T, T. 2811.

³¹⁸ Svjedok T, T. 2834-2835, 2808-2809.

³¹⁹ Svjedok T. koji je uputio na dokazni predmet PP 303 (povjerljivo), svjedok T, T. 2819-2823.

³²⁰ Svjedok Z, T. 3532 (povjerljivo).

³²¹ Svjedok Z, T. 3547-3548 (povjerljivo).

³²² Svjedok CC je svjedočio da je Robo Medić bio pripadnik Širokobriješke kažnjeničke bojne i da je imao neki čin budući da je bio zapovjednik regrutima koji su ondje bili na obuci, T. 4399-4400, T. 4425; dokazni predmet PP 607.2 (Izvještaj Središnjeg vojnog zatvora, od 21. septembra 1993., u kojem stoji da je Mladen Naletilić ovlastio Roberta Medića da odabere zatvorenike), PP 702 str. 2 (izvještaj Uprave Vojne policije, od 30. novembra 1993., u kojem se navodi Robert Medić kao pripadnik Kažnjeničke bojne), PP 704, str. 23 (ime Robert Medić nalazi se na platnom spisku KB-a za novembar 1993.), PP 745 (izvještaj Ministarstva odbrane od februara 1994. u kojem stoji da je Robert Medić odvodio zatvorenike s Heliostrova za potrebe Kažnjeničke bojne).

³²³ Svjedok BB, T. 4245-4246, 4299-4300; svjedok CC, T. 4400, 4403-4404, 4439, 4449, 4455; dokazni predmet PP 704, str. 11, platni spisak KB-a za novembar 1993; dokazni predmet PP 585, potvrda o pripadništvu KB-u koju je potpisao pukovnik Željko Bošnjak, zapovjednik "'Inžinjerije' 'Kažnjeničke bojne'; dokazni predmet PP 419, zapovijed od 29. maja 1993., za preuzimanje terenskog vozila koje se nalazi u Doljanima "za potrebe Samostalne postrojbe za specijalne namjene 'Kažnjenička bojna'", koju je potpisao Željko Bošnjak.

³²⁴ Dokazni predmet, PP 757.

Miroslav Kolobara zvan Droba,³²⁵ Robert Kolobarić,³²⁶ Romeo Blažević,³²⁷ Ivica Kraljević,³²⁸ i Ivan Hrkač zvan Čikota³²⁹ koji je bio brat Marija Hrkača zvanog Čikota.³³⁰

(d) Zaključak

116. Utvrđeno je da je tokom čitavog razdoblja na koje se odnosi Optužnica Mladen Naletilić bio sveukupni zapovjednik KB-a i njemu priključenih ATG-a. Međutim, da bi se Mladen Naletilić proglasio odgovornim po članu 7(3) Statuta za krivična djela koja su počinili pripadnici KB-a, za svaki incident za koji se on tereti u Optužnici mora se dokazati da je on znao ili da je bilo razloga da zna za to krivično djelo i da je imao stvarnu mogućnost da ga spriječi ili da kazni njegove počinioce.

4. Zapovjedni položaj optuženog u pojedinim operacijama

(a) Sovići i Doljani

117. Optužba tvrdi da je Mladen Naletilić bio "sveukupni zapovjednik na terenu" snaga HVO-a u napadu na Soviće /Doljane koji je započeo 17. aprila 1993.³³¹

118. Naletilićeva odbrana ne osporava da su Širokobriješka kažnjenička bojna i ATG "Baja Kraljević" bili angažirani u akciji u Sovićima/Doljanima u aprilu 1993.³³² Ona tvrdi da Mladen Naletilić nije bio ni sveukupni zapovjednik u vojnoj operaciji u Sovićima/Doljanima niti je bio prisutan u Sovićima 17. i 18. aprila 1993., odnosno u Doljanima nakon 19. aprila 1993.³³³ Naletilićeva odbrana tvrdi da je Mladen Naletilić proveo uskršnje praznike, od 12. aprila (Uskršnji ponedjeljak) do 19. aprila 1993., sa

³²⁵ Svjedok SS, T. 6599-6600. *Vidi i* dokazne predmete PP 457, PP 648, PP 677, PP 680, PP 702 str. 3, PP 704, str. 9 (platni spisak KB-a za novembar 1993. u kojem se Miroslav Kolobara navodi kao satnik jedne od borbenih jedinica KB-a), PP 707str. 44.

³²⁶ Dokazni predmeti PP 619.1, PP 739, PP 753, PP 677.

³²⁷ Svjedok AA je posvjedočio da su svi u Mostaru znali da su Romeo Blažević i Ernest Takač u Štelinoj jedinici, svjedok AA, T. 3680; svjedok BB je identificirao Romea Blaževića kao jednog od Štelinih vojnika, svjedok BB, T. 4281. *Vidi i* dokazni predmet PP 540, službeni dopis predsjednika Komisije Operativne zone Jugoistočna Hercegovina, od 27. jula 1993., u vezi s dodjelom stanova "pripadnicima ATG-a", temeljem usmene zapovijedi predstojnika Odjela obrane, a sukladno dogovoru s Ivanom Andabakom, u kojem se između ostalih navodi Romeo Blažević zajedno s Vinkom Martinovićem i Marijem Miličevićem; dokazni predmet PP 704, str. 7.

³²⁸ Dokazni predmet PP 704, str. 14.

³²⁹ Svjedok BB, T. 4256-4258; dokazni predmet PP 704, platni spisak KB-a za novembar 1993., str. 10.

³³⁰ Svjedok CC, T. 4394, svjedok odbrane NQ, T. 13202.

³³¹ Optužnica, par. 25, Završni podnesak odbrane, str. 56.

³³² Svjedok odbrane NR, T. 13252, 13268; svjedok odbrane NM; T. 12761-12763.

³³³ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 22-24; Svjedok odbrane NR, T. 13256.

svojom djecom u kući jednog prijatelja u Risovcu.³³⁴ Naletilićeva odbrana nadalje tvrdi da je sveukupni zapovjednik trebao biti zapovjednik sektora, a da Mladen Naletilić nije bio “zapovjednik Sektora niti je uopće bio zapovjednik”.³³⁵

119. Svjedok odbrane NL nije znao gdje se Mladen Naletilić nalazio 15. i 16. aprila 1993. budući da je napustio kuću i otišao u Široki Brijeg 12. aprila, a u Risovac se vratio tek kasno popodne 16. aprila 1993.³³⁶ On je posvjedočio da je Mladen Naletilić bio s njim u Risovcu 17. i 18. aprila 1993. On je nadalje izjavio da su dolazili vojnici i rekli im što se zbiva. Prema izjavi svjedoka odbrane NL, kasno popodne 19. aprila 1993. došla su dva pripadnika KB-a i obavijestila Mladena Naletilića da je poginuo jedan vojnika KB-a. Mladen Naletilić je navodno tada otišao s njima i vratio se oko sedam naveče, a potom je sa svjedokom odbrane NL otišao u Široki Brijeg. Svjedok odbrane NL nije znao gdje se Mladen Naletilić nalazio poslije večeri 19. aprila 1993. kada su napustili Risovac. Vidio ga je tek na pogrebu pripadnika KB-a Bore Barbarića zvanog Boka,³³⁷ 21. aprila, i na pogrebu Marija Hrkača zvanog Čikota, 22. aprila 1993.³³⁸

120. Vijeće je uvjerenom da je Mladen Naletilić zapovijedao operacijom Sovići/Doljani, koja je bila – kako je već navedeno³³⁹ - dio veće operacije za zauzimanje Jablanice. Utvrđeno je da je Mladen Naletilić bio prisutan u Sovićima/Doljanima u razdoblju na koje se odnosi Optužnica i da je vodio napad na Soviće/Doljane, te da pri tom nije zapovijedao samo Širokobriješkom kažnjeničkom bojnom i ATG-om "Baja Kraljević", nego i drugim snagama koje su sudjelovale.

121. Kuća u Risovcu u kojoj Mladen Naletilić tvrdi da je boravio nalazi se između sela Sovići i Doljani, koja su jedno od drugog udaljena oko šest kilometara,³⁴⁰ a od Doljana oko 13 kilometara.³⁴¹ Vijeće je uvjerenom da je Risovac dovoljno blizu Sovića i Doljana da Mladen Naletilić, ako je ondje zaista boravio, time nije bio onemogućen da sudjeluje u operaciji Sovići/Doljani.

³³⁴ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 23; Svjedok odbrane NL, T. 12687-12688, 12713-12714.

³³⁵ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 22.

³³⁶ Svjedok odbrane NL, T. 12713.

³³⁷ Svjedok odbrane NM posvjedočio je da je Boka Barbarić bio pripadnik KB-a i da je poginuo 20. aprila 1993., svjedok odbrane NM, T. 12766.

³³⁸ Svjedok odbrane NL, T. 12690-12693, 12701-12704, 12707-12709, 12713-12715.

³³⁹ Vidi *supra* par. 30.

³⁴⁰ Svjedok odbrane NW, T. 14985.

³⁴¹ Svjedok odbrane NL, T. 12713.

122. Čak i ako je Mladen Naletilić bio sa svjedokom odbrane NL u Risovcu 17. aprila 1993.,³⁴² on je svejedno mogao izdavati naređenja svojim ljudima bilo putem motorole bilo preko vojnika koji su dolazili u kuću svjedoka NL tokom ta dva dana. Više svjedoka je takođe posvjedočilo da je, kada je napad počeo 17. aprila 1993., granatiranje uglavnom dolazilo iz Risovca.³⁴³

123. Vijeće je uvjereneno da je Mladen Naletilić 18. aprila 1993. barem neko vrijeme bio u Sovićima. Nekoliko svjedoka je posvjedočilo da su vidjeli Mladena Naletilića u školi u Sovićima 18. aprila 1993.³⁴⁴ i da su njegovi ljudi bili među vojnicima koji su zarobljenike iz škole odvodili u autobuse i vozili ih za Ljubuški.³⁴⁵ Svjedok Y je posvjedočio da je 18. aprila 1993. čovjek koji se predstavio kao "Mladen Naletilić - Tuta" izišao iz kuće Jure Groznice zvanog Juka,³⁴⁶ koja je bila smještena u naselju Srednja Mahala u Sovićima.³⁴⁷ Prema svjedočenju svjedoka Y, s Mladenom Naletilićem su bili Stipe Pole, zapovjednik 3. bojne "Mijat Tomić", Čikota i Ivan Andabak, koji su zatim ispitivali svjedoka Y u školi u Sovićima.³⁴⁸

³⁴² Samo je svjedok Y tvrdio da je vidio Mladena Naletilića u Sovićima 17. aprila, svjedok Y, T. 3370-3379. Budući da ta izjava nije potkrijepljena drugim svjedočenjima, Vijeće je nije smatralo dovoljno pouzdanom.

³⁴³ Svjedok A, koji je pouzdano identificirao Mladena Naletilića u sudnici, svjedok A, T. 495 i T. 508-510; svjedok C, T. 856, svjedok AF, T. 15917-15918, svjedok Y, T. 3363. Svjedok Ekrem Lulić je ustvrdio da je KB bio na Risovcu, svjedok Ekrem Lulić, T. 702.

³⁴⁴ Svjedok A je posvjedočio da je Mladen Naletilić došao u školu dok je Ivan Rogić držao govor zatvorenici, koji su bili postrojeni u školskom dvorištu, o pobuni protiv legalne vlasti u BiH, svjedok A, T. 506-508. Svjedok AF je takođe tvrdio da su Tuta i lokalni zapovjednici postrojili zatvorenike ispred školske zgrade i da je Ivan Rogić čitao dokument u kojem je stajalo da su kažnjeni za pobunu protiv legalne vlasti u Herceg-Bosni, svjedok AF, T. 15925-15926. Svjedok AF je u sudnici identificirao Mladena Naletilića kao osobu koja je toga dana bila prisutna u Sovićima, svjedok AF, T. 16131. Njegovo svjedočenje nije manje pouzdano zbog toga što je izjavio da je Tuta njegove visine ili čak i viši mada je svjedok visok 182 centimetra (T 16012) budući da se osoba koja ima moć ljudima može učiniti mnogo višom nego što jest. Odbrana je tvrdila da svjedok AF nije spomenuo Tutu u svojoj prvoj izjavi, ali nije svjedoku pročitala niti ga je suočila s tom izjavom, T. 16014 i 16044. Svjedok Ekrem Lulić, čiji opis događaja u Sovićima Vijeće smatra vjerodostojnim, izjavio je da je Mladen Naletilić postrojio zarobljenike u školskom dvorištu i optužio ih za organizaciju oružane pobune protiv legalnih hrvatskih vlasti, svjedok Ekrem Lulić, T. 647-648, T. 650-651.

³⁴⁵ Svjedok Ekrem Lulić, T. 649; svjedok AF spomenuo je "Robija" i "Čikotu", svjedok AF, T. 15929. Svjedok A je posvjedočio da su zarobljenici u Ljubuškom saznali da su vojnici bili "Tutini ljudi", svjedok A, T. 511-512. Svjedok Y je posvjedočio da je autobus morao stati u blizini Junuzovića kuća i da se Mladen Naletilić iznenada pojavio i intervenirao kad su tukli svjedoka, svjedok Y, T. 3388-3392 (povjerljivo). Vijeće smatra da je svjedočenje svjedoka Y, promatrano u kontekstu izjava ostalih svjedoka, pouzdano iako u njegovom opisu Mladena Naletilića nije tačna svaka pojedinost (svjedok Y, T. 3451).

³⁴⁶ Zapovjednik satnije/voda 3. bojne "Mijat Tomić", svjedok Y, T. 3442; svjedok odbrane NW, T. 14996. *Vidi i* svjedok X, T. 3339; svjedok odbrane NX, T. 16466.

³⁴⁷ Svjedok Y, T. 3367 (povjerljivo).

³⁴⁸ Svjedok Y, T. 3378-3386 (povjerljivo). To da je Ivan Andabak ispitivao muslimanske zarobljenike 18. aprila 1993. potkrijepljeno je izvještajem Blaža Azinovića, koji je bio pripadnik 3. bojne HVO "Mijat Tomić" i prisustvovao tim ispitivanjima, dokazni predmet PP 368.

124. Vijeće ne prihvaća da je Mladen Naletilić bio sa svjedokom NL u Risovcu do kasno popodne 19. aprila 1993. U Radoševom dnevniku,³⁴⁹ koji je napisao pripadnik 3. bojne HVO-a "Mijat Tomić", a koji je bio prisutan u zapovjedništvu HVO-a na ribnjaku u Doljanima tokom čitave operacije Sovići/Doljani, za 19. aprila 1993. stoji da u zapovjedništvu HVO-a "gotovo tačno u podne stiže TUTA".³⁵⁰ Vijeće smatra da dnevnik navodi tačno vrijeme dolaska Mladena Naletilića u Doljane 19. aprila 1993. budući da taj dokazni predmet veoma precizno opisuje kako je Mladen Naletilić po prvi put došao na ribnjak i ostavio dojam velikog autoriteta.³⁵¹

125. Dva pripadnika KB-a posvjedočila su da su Širokobriješka kažnjenička bojna i ATG "Baja Kraljević" pod vodstvom Mladena Naletilića sudjelovale u operaciji Sovići/Doljani. Svjedok Ralf Mrachacz koji je vozio kamion za snabdijevanje,³⁵² posvjedočio je da je Mladen Naletilić zapovijedao akcijom Sovići/Doljani budući da je vidio Mladena Naletilića u zapovjedništvu na ribnjaku.³⁵³ Svjedok je izjavio da je zbog Čikotine pogibije operacija podijeljena u dvije akcije.³⁵⁴ Rekao je da je, nakon Čikotine pogibije u prvoj akciji u Doljanima, Mladen Naletilić prije druge akcije naredio da se ne uzimaju zarobljenici.³⁵⁵ Pripadnik KB-a, svjedok Falk Simang takođe je ustvrdio da je Mladen Naletilić zapovijedao Širokobriješkom kažnjeničkom bojnomo i ATG-om "Baja Kraljević" u operaciji Sovići/Doljani.³⁵⁶ On je, nadalje, izjavio da je Čikota poginuo prvog dana njihovog zadatka

³⁴⁹ Vidi *supra*, fusnota 54.

³⁵⁰ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 74.

³⁵¹ Prisustvo Mladena Naletilića u Doljanima 19. aprila 1993. potkrepljuju i svjedočenja svjedoka odbrane NR koji je posvjedočio da je sreo Mladena Naletilića na cesti u Doljanima popodne 19. aprila 1993. i svjedoka odbrane NN koji je Mladena Naletilića vidio "sa dvojicom-trojicom njegovih vojnika" popodne ili naveče 19. aprila 1993. ispred zapovjedništva HVO-a, svjedok odbrane NR, T. 13256; svjedok odbrane NN, T. 12902.

³⁵² Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2888, 2711-2712.

³⁵³ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2718, 2722.

³⁵⁴ Nedvojbeno je da je Mario Hrkač zvani Čikota, sudjelovao u operaciji. Svjedok odbrane NM posvjedočio je da je, kada je 17. aprila 1993. otvorena vatra, Mario Hrkač otišao s vojnicima Kažnjeničke bojne, ATG-a "Baja Kraljević" i drugim jedinicama na vatrenu liniju, T. 12761-12763. To ne znači da "Mladen Naletilić nije bio zapovjednik jedinica u tom sukobu", kako se tvrdi u Završnom podnesku Naletilićeve odbrane, str. 23.

³⁵⁵ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2711-2712.

³⁵⁶ Svjedok Falk Simang, T. 3795. Vijeće ne vjeruje svjedoku odbrane NK, koji je posvjedočio da Falk Simang nije mogao sudjelovati ni u kakvoj akciji u Doljanima oko 19. i 20. aprila 1993. jer je sa svjedokom NK išao u Mostar da bi majku svjedoka NK odveli na očnu kliniku. Svjedok odbrane NK je posvjedočio da je Falk Simang bio s njim na Čikotinom pogrebu, ali da nijedan od njih dvojice nije otišao u Doljane nakon pogreba, T. 12622-12624. Svjedok odbrane NK, bivši pripadnik KB-a, nije se činio vjerodostojnim jer je njegova izjava bila pristrana. Osim toga, odbrana nije nikad svjedoka Falka Simanga tokom unakrsnog ispitivanja suočila s tvrdnjom da on nije bio u Sovićima/Doljanima jer je sa svjedokom odbrane NK i njegovom majkom išao na očnu kliniku. Svjedočenje Falka Simanga potkrepljuju i izjave drugih svjedoka. Takođe, tvrdnja u Završnom podnesku Naletilićeve odbrane, str. 20, da je svjedok Falk

u Doljanima i da je Mladen Naletilić naredio da se čitav KB povuče u Široki Brijeg radi pogreba.³⁵⁷ On je takođe posvjedočio da su Mladen Naletilić i Ivan Andabak ispitivali Muslimane zarobljene u uniformama pored ribnjaka u zapovjedništvu.³⁵⁸ Tu izjavu svjedoka Falka Simanga potvrdili su drugi svjedoci koji su u svom svjedočenju dali još više pojedinosti o tome kako je Mladen Naletilić 20. aprila 1993. ispitivao zarobljene pripadnike ABiH na ribnjaku.³⁵⁹ Svjedok Falk Simang takođe je potvrdio svjedočenje Ralfa Mrachacza da je, nakon što su se vratili sa Čikotinog pogreba, Mladen Naletilić naredio da se ne uzimaju zarobljenici. Svjedok je nadalje ustvrdio da je Mladen Naletilić naredio potpuno čišćenje Doljana.³⁶⁰

126. Svjedočenja pripadnika KB-a potkrepljuje i Radošev dnevnik. U njemu se spominju zapovjednici Širokobriješke kažnjeničke bojne i ATG-a "Baja Kraljević", Čikota i Lija, kao pripadnici Tutine ekipe u operaciji Sovići/Doljani. U njemu se nadalje navodi da je Mladen Naletilić 20. aprila 1993. stalno zvao Čikotu i Liju dok je izdavao naređenja u vezi s paljbom po Doljajima.³⁶¹ Taj dokaz naročito pokazuje zapovjednu vlast Mladena Naletilića u operaciji u Sovićima/Doljanima kao vođe Širokobriješke kažnjeničke bojne i ATG-a "Baja Kraljević".

127. Uzeti u cjelini, dokumentarni dokazi pokazuju da je Mladen Naletilić strateški planirao i vodio napad na Soviće/Doljane kao zapovjednik svih snaga razmještenih u tu svrhu. Vijeće je uvjereno da su među jedinicama koje su združeno djelovale pod

Simang pogrešno opisao put za Doljane i izjavio da ne bi prepoznao Soviće (T 3894) ne umanjuje pouzdanost njegovog svjedočenja. Budući da je svjedok Falk Simang bio u Doljanima, ali ne i u Sovićima, moguće je da je zaboravio to selo, a moguće je i da nije uopće ni čuo za Soviće.

³⁵⁷ Svjedok Falk Simang, T. 3796, 3798.

³⁵⁸ Svjedok Falk Simang, T. 3796, 3798-3799, 3800-3807.

³⁵⁹ Svjedok Salko Osmić, koji je identificirao Mladena Naletilića u sudnici, svjedok Salko Osmić, T. 3129-3139. Naletilićeva odbrana je ustvrdila da svjedok Osmić nije nikad u svojim prijašnjim izjavama spomenuo da mu se Mladen Naletilić predstavio kao "general Tuta". Međutim, Naletilićeva odbrana nije te izjave pročitala svjedoku niti ga je suočila s tim izjavama, T. 3162. Svjedok B je posvjedočio da je čuo kako vojnici HVO-a optuženog kojeg je identificirao u sudnici zovu "Tuta", svjedok B, T. 783-788. Odbrana je iznijela tvrdnju da svjedok B nije spomenuo "Tutu" u svojoj izjavi iz 1993., nego samo u svojoj izjavi iz 1997., no Naletilićeva odbrana nije svjedoku pročitala te izjave niti ga s njima suočila, T. 842-843. Svjedok RR je posvjedočio da je čovjek koji je stajao pred vojnicima na ribnjaku Mladen Naletilić jer su im vojnici koji su ih zarobili rekli da ih moraju predati "Tuti". Svjedok RR je ustvrdio da je Blaž iz Jablanice, pripadnik jedinice Mladena Naletilića, ovoga oslovio s "Tuta" kad je pokušavao da spasi živote dva zarobljena muslimanska vojnika, svjedok RR, T. 6448-6450, 6452, 6456-6458, 6494. Svjedočenje svjedoka RR potvrđuje svjedok TT, jedan od spašenih vojnika BH Muslimana, koji je izjavio da je njegov drug, koji mu je spasio život, rekao da je to "Tuta", svjedok TT, T. 6633-6634, 6639-6643. Promatrano u kontekstu drugih svjedočenja, Vijeće smatra svjedočenje svjedoka RR pouzdanim iako nisu tačne sve pojedinosti u njegovom opisu Mladena Naletilića, *vidi* na primjer, svjedok RR, T. 6496.

³⁶⁰ Svjedok Falk Simang, T. 3799-3800.

³⁶¹ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 74, 75, 77.

zapovjedništvom Mladena Naletilića, osim Širokobriješke kažnjeničke bojne i ATG-a "Baja Kraljević" bile i 3. bojna "Mijat Tomić" brigade "Herceg Stjepan", kojom je zapovijedao Stipe Pole, te 4. posuška bojna brigade "Kralj Tomislav" pod zapovjedništvom Ivana Bage.³⁶²

128. Jedna zapovijed, od 15. aprila 1993., pokazuje da je Mladen Naletilić sudjelovao u planiranju napada.³⁶³ Na osnovu dogovora s Miljenkom Lasićem, zapovjednikom Operativne zone Jugoistočna Hercegovina, "koordinаторom za Herceg-Bosnu, Mladenom Naletilićem "Tutom", "predstavnicima Glavnog stožera i pukovnikom Ivanom Andabakom", Ivan Bago, zapovjednik 4. posuške bojne,³⁶⁴ naredio je da istoga dana vojnici zauzmu položaje na Sovićkim Vratima, koja su oko 2,5 km udaljena od Risovca.³⁶⁵ Taj dokaz potkrijepljen je izvještajem od 16. aprila 1993. Željka Šiljega, zapovjednika Operativne zone Sjeverozapadna Hercegovina, o koordinaciji s Mladenom Naletilićem preko Posuške postrojbe na Sovićkim Vratima.³⁶⁶ Postoji izvještaj, od 20. aprila 1993., časnika HVO-a Stanka Marića, vojnog glasnogovornika zapovjedništva HVO-a,³⁶⁷ u kojem se obavještavaju Tuta, Mićo (Miljenko Lasić),³⁶⁸ i Slavko (Slavko Puljić)³⁶⁹ da su SPABAT i PMEZ na putu za Soviće/Doljane.³⁷⁰

129. U izvještaju jednog pripadnika 3. bojne HVO "Mijat Tomić" opisuje se položaj sveukupnog zapovjedništva Mladena Naletilića u operaciji Sovići/Doljani:

³⁶² Dokazni predmet PP 299.1, PP 368, PP 928, Radošev dnevnik.

³⁶³ Dokazni predmet PP 299.1.

³⁶⁴ Pozivajući se na dokazni predmet PP 299.1, svjedok odbrane Željko Glasnović, koji je bio zapovjednik brigade "Kralj Tomislav" HVO-a, svjedočio je da je Posušku bojnu brigade "Kralj Tomislav" Željko Šiljeg 1993. prerasporedio na područje Konjica i da ta bojna i njen zapovjednik Ivan Bago nisu bili pod njegovim direktnim zapovjedništvom, svjedok odbrane Željko Glasnović, T. 11465, 11499.

³⁶⁵ Svjedok odbrane NL, T. 12686, 12713.

³⁶⁶ Dokazni predmet PP 301.1. U istom izvještaju govori se o uspostavljanju žične veze sa zapovjedništvom bojne "Mijat Tomić" koje se nalazilo na ribnjaku u Doljanima. U drugom borbenom izvještaju Sjeverozapadne operativne zone, od 22. aprila 1993., žale se na neučinkovitost vatre Tutine artiljerije sa Sovićkih Vrata i pogibiju jednog pripadnika Tutine jedinice po imenu Čikota, dokazni predmet PP 326.

³⁶⁷ Svjedok Van der Grinten, T. 7354, 7447.

³⁶⁸ U svjetlu drugih dokumenata Vijeće smatra da je "Mićo" Miljenko Lasić. *Vidi i* svjedok odbrane NN, T. 12924.

³⁶⁹ Vijeća smatra da dokazni predmeti PP 928, str. 72 i 75, identificiraju "Slavka" kao Slavka Puljića. Svjedok Van der Grinten je izjavio da je Slavko Puljić najprije bio načelnik Glavnog stožera HVO-a, a kasnije zapovjednik jedne od jedinica, svjedok Van der Grinten, T. 7518.

³⁷⁰ Dokazni predmet PP 318.1.

Cijelom operacijom je zapovijedao gosp. Tuta, a na ovom prostoru (Risovac, Sovići i Doljani) boravili i borili se vojnici i sa strane kao npr. Kažnjenička bojna, Poskok bojna, Grđani, Posuške minobacačlije i ostali.³⁷¹

130. Ovo potkrepljuju dva izvještaja međunarodnih posmatrača iz aprila 1993. u kojima se zaključuje da je Mladen Naletilić vodio snage HVO-a u napadu na Soviće/Doljane.³⁷² Ti izvještaji upućuju na izvore HVO-a, u kojima stoji sljedeće:

[C]ilj ofanzive na Slatinu [...] i Doljane [...] je da se izvrši proboj do Jablanice. Ovu ofanzivu vodi čovjek od velikog političkog, ekonomskog i vojnog uticaja, kojem je dosta potpisa [...] i političkih sporazuma. On stoga ne želi podržati sporazum o prekidu vatre, postignut između Armije [...] i HVO-a [...]. Taj čovjek je poznat pod nadimkom "Tuta". Odabrao je dvojicu svojih saradnika koji su bili s njim u operaciji *Bura* - Ivana Andabaka i brigadira Lasića.³⁷³

131. Položaj sveukupnog zapovjedništva Mladena Naletilića prikazan je i u Radoševom dnevniku. U njemu se opisuje da je Mladen Naletilić 19. aprila 1993. došao sa svojom ekipom u zapovjedništvo HVO-a:

Odmah se sjeda za stol, karta ispred sebe i čini se plan i razrada. Tuta uvažava svakoga, ali glavno je njegovo. Tu su još i Mića Lasić i Slavko Puljić koji se pitaju, ostali sugeriraju [...] očistiti se Doljani. [...] I onda počinje. Tu je prava kanonada pucanja iz MB-a, boforsa, dvocjevaca i drugog.³⁷⁴

Radošev dnevnik pokazuje da je Mladen Naletilić i 20. aprila 1993. bio u zapovjedništvu HVO-a, i "izdavao zapovijedi brzo i autoritativno", da mu je pomagao Miljenko Lasić te da su se "uvažavala mišljenja i drugih većih zapovjednika".³⁷⁵ I ovdje se opisuje kako zatim počinje borba i kako "Tuta zapovijeda" prateći situaciju. Posljedica je da "u Doljanima gore kuće."³⁷⁶ U Radoševom dnevniku nadalje se navodi da je Mladen Naletilić, kada je uveče 20. aprila 1993. išao na Čikotin pogreb, naredio nekome iz Posušja da preuzme

³⁷¹ Dokazni predmet PP 368. Svjedok odbrane NW osporava da je potpis na dokumentu potpis Blaža Azinovića, T. 14991-14993. Vijeće je uvjeren da je dokazni predmet PP 368 pouzdan i autentičan jer je Blaža Azinovića identificirao svjedok X kao nekoga ko je bio prisutan i sudjelovao u okupljanju civila u zaseoku Junuzovići, svjedok X, T. 3327, i da je sudjelovanje Vlade Čurića potkrijepljeno dokaznim predmetom PP 928, Radošev dnevnik, str. 90, 93, 95.

³⁷² Dokazni predmeti PP 325 (povjerljivo), PP 361 (povjerljivo). Bez obzira na to što su informacije prenijete u tim izvještajima samo informacije iz druge ruke, Vijeće smatra da imaju dokaznu vrijednost kad se promatraju u kontekstu ostalih dokumenata.

³⁷³ Dokazni predmet PP 325, str. 5 (povjerljivo). Vijeće je uvjeren da je "Ivan Andavak" Ivan Andabak. Prema dokaznom predmetu PP 361, str. 8 (povjerljivo) "snage HVO na ovom području [Sovićima, Doljanima i Slatini] vodi Tuta, avanturist koji ima velik utjecaj na Bobana i Petkovića i koji je odlučan da nastavi ofanzivu do 'oslobođenja' hrvatskih sela uz cestu sve do Konjica, ali ne i sam Konjic koji će, kako on predviđa, lako pasti u ruke Srba."

³⁷⁴ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 74-75.

³⁷⁵ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 76.

³⁷⁶ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 77.

zapovjedništvo.³⁷⁷ U kontekstu svjedočenja Falka Simanga da je Mladen Naletilić naredio da se čitava KB povuče u Široki Brijeg radi pogreba, ova tvrdnja potvrđuje da Mladen Naletilić nije bio zapovjednik samo Širokobriješke kažnjeničke bojne i ATG-a "Baja Kraljević", nego i svih snaga raspoređenih u operaciji Sovići/Doljani. Da nije tako, ne bi bilo razloga da neko drugi ne preuzme zapovjedništvo kad je Mladen Naletilić otišao s KB-om.

132. Prema Radoševom dnevniku, "operacijama" je zapovijedao Miljenko Lasić,³⁷⁸ te Željko Šiljeg iz pravca Prozora.³⁷⁹ Ako se Radošev dnevnik čita u kontekstu, može se zaključiti da se riječ "operacije" odnosi na sve operacije koje su činile veću operaciju za zauzimanje Jablanice.³⁸⁰ Miljenko Lasić i Željko Šiljeg kao zapovjednici Operativne zone Jugoistočna Hercegovina odnosno Operativne zone Sjeverozapadna Hercegovina bili su zaduženi za čitavu operaciju za zauzimanje Jablanice.³⁸¹ Kao zapovjednici operativne zone, Željko Šiljeg i Miljenko Lasić su obojica bili direktno podređeni Glavnom stožeru HVO-a, kao što je to bio i Mladen Naletilić kao zapovjednik profesionalne postrojbe.³⁸² Dokumentarni dokazi pokazuju da su sva trojica planirali operaciju Sovići/Doljani³⁸³, ali da je samo Mladen Naletilić donosio konačne odluke u pogledu toga kako ona treba biti

³⁷⁷ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 77.

³⁷⁸ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 65. Slavko Puljić se takođe spominje kao "dio zapovjedništva na čelu sa Lasićem i Puljićem", str. 72.

³⁷⁹ Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 73, 80.

³⁸⁰ Opisuje se kako su 15. aprila "mnogi visoki dužnosnici na čelu sa Miljenkom Lasićem koji zapovijeda operacijama" bili na Risovcu odakle su počela dejstva i da su bili "spremni da se posao 'odradi' za 2 dana", pa da "popij[u] kavu u Jablanici"; dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 65.

³⁸¹ U Radoševom dnevniku takođe se opisuje kako je Mladen Naletilić dolazio u zapovjedništvo HVO-a i 23., 24. i 25. aprila 1993. da izda zapovijedi u vezi s većom operacijom za zauzimanje Jablanice. Željko Šiljeg i Željko Glasnović, koji je u to vrijeme bio zapovjednik brigade "Kralj Tomislav", došli su u zapovjedništvo 22. aprila 1993. da isplaniraju i pripreme daljnje operacije za zauzimanje Jablanice. Vojnici, koji su se prema sporazumu trebali uključiti, čekali su Tutu. Kad je Mladen Naletilić stigao 23. aprila 1993., "[p]romijenio je neke detalje oko plana i dao određena zaduženja". Dana 25. aprila 1993. "Tuta i njegovi došli su najranije do sada. Odmah je sjeo i razrađivao plan. Tražio je da ovog puta idu do kraja, ali temeljito i sigurno. Tražio je vezu sa Šiljegom i koordinaciju. Izdao je zapovijed da MB-i počnu djelovati. Sve je izgledalo da će ovoga puta cilj biti dostignut i da će se ići do Zlata i ulaza u Jablanicu.", dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 84. Vijeće prema tome smatra da ovaj dokazni predmet pokazuje da je Mladen Naletilić bio i zapovjednik veće operacije za zauzimanje Jablanice.

³⁸² *Vidi supra*, par. 82 i 84.

³⁸³ Uz već opisane dokaze, dokazni predmeti PP 299.1, PP 301.1. *Vidi i* dokazni predmet PP 424.1, zapisnik sa sastanka koji je 30. maja 1993. održala 3. bojna HVO-a "Mijat Tomić" zbog "direktiva iz zone i zapovjednika Naletilić-Tuta".

izvedena.³⁸⁴ Vijeće je stoga uvjereni da je Mladen Naletilić imao centralnu zapovjednu ulogu u operaciji Sovići/Doljani, koja je bila dio veće operacije za zauzimanje Jablanice.³⁸⁵

(b) Mostar

(i) Zapovjedna struktura HVO-a u Mostaru

133. Do 30. juna 1993. jedinice u gradu Mostaru bile su pod zapovjedništvom Operativne zone Jugoistočna Hercegovina (Mostar).³⁸⁶ Zapovjednik Općinskog stožera Mostar bio je Miljenko Lasić, a dozapovjednik Petar Zelenika.³⁸⁷

134. Kratko vrijeme od 12. maja do 30. juna 1993., grad Mostar je bio podijeljen u tri sektora. Sektor I bio je pod zapovjedništvom Zdenka Gavrana, časnika 2. brigade HVO-a; sektor II bio je pod zapovjedništvom Zlatana Mije Jelića,³⁸⁸ zapovjednika 1. lakojurišne bojne Vojne policije HVO-a,³⁸⁹ a sektor III je bio pod zapovjedništvom Fadila Haljičića, časnika za operacije koji je pripadao 3. brigadi HVO-a. Zapovjednici sektora zapovijedali su svim jedinicama razmještenim u njihovim zonama odgovornosti, a sami su bili potčinjeni zapovjednicima svojih brigada i operativne zone.³⁹⁰

135. Prema svjedočenju svjedoka odbrane NB ta struktura nije smatrana učinkovitom.³⁹¹ Početkom jula 1993. Operativna zona Jugoistočna Hercegovina odnosno Operativna zona

³⁸⁴ Mladen Naletilić je prilikom planiranja sljedećih koraka u napadu na Doljane konsultirao samo Miljenka Lasića, dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 75, 76.

³⁸⁵ Svjedok odbrane NR posvjedočio je da je sveukupni zapovjednik operacije Sovići/Doljani bio zapovjednik sektora u kojem se provodila akcija i da on misli da je to bio Šiljeg, svjedok odbrane NR, T. 13252. U svjetlu jakih dokaza da je Mladen Naletilić bio zapovjednik odgovoran za operaciju Sovići/Doljani Vijeće ne smatra vjerodostojnim svjedočenje svjedoka odbrane NR u tom pogledu budući da je on veoma dobar prijatelj Mladena Naletilića. Svjedok odbrane Željko Glasnović svjedočio je da je Tomislavgradska brigada, kojom je zapovijedao, bila angažirana u borbenim aktivnostima na području Sovića/Doljana krajem aprila 1993. i da je Željko Šiljeg bio nadređeni oficir koji je dijelio zaduženja, dok Mićo Lasić u to vrijeme nije bio na tom području, svjedok odbrane Željko Glasnović T. 11412, 11462-11463. Kako je svjedok odbrane Željko Glasnović došao u zapovjedništvo HVO-a tek 22. aprila 1993. da pripremi daljnje napade za zauzimanje Jablanice, njegovo svjedočenje nije relevantno za operaciju Sovići/Doljani.

³⁸⁶ Svjedok odbrane NO, T. 12961.

³⁸⁷ Dokazni predmet PP 169, popis članova Općinskog stožera Mostar od 22. augusta 1992.; dokazni predmet PP 242 (povjerljivo); za sredinu aprila 1993., svjedok odbrane NB, T. 10184; dokazni predmet PP 376.1 za 9. maj 1993.; dokazni predmet PP 443 za 9. juni 1993.; dokazni predmet PP 627 za 8. oktobar 1993. *Vidi i* dokazne predmete PP 299.3 i PP 314, PP 325 (povjerljivo).

³⁸⁸ *Vidi i* dokazni predmet PP 262.1 (povjerljivo), potvrda za slobodan prolaz, koju je 21. marta 1993. potpisao zapovjednik Obrane grada Mostara Zlatan Mijo Jelić.

³⁸⁹ Jelić je 10. februara 1993. imenovan zapovjednikom 1. lakojurišne bojne Vojne policije HVO-a; svjedok odbrane NO koji je uputio na dokazni predmet PP 246.1, svjedok odbrane NO, T. 12975-12976.

³⁹⁰ Svjedok odbrane NB, T. 10223-10228.

³⁹¹ Svjedok odbrane NB, T. 10225.

Mostar³⁹² bila je dakle reorganizirana i podijeljena u tri sektora - sektor Sjever, sektor Obrana grada Mostara i sektor Jug. Zapovijed je izdao načelnik Glavnog stožera HVO-a Milivoj Petković u dogovoru s predstojnikom Odjela za obranu Brunom Stojićem.³⁹³ Zapovjedništvo sektora Sjever povjereno je, među ostalima, "M. Naletiliću" i "M. Andriću". Zapovjedništvo sektora Grad Mostar povjereno je,³⁹⁴ među ostalima, Zlatanu Miji Jeliću.³⁹⁵ Zapovjedništvo sektora Jug povjereno je Nedjeljku Obradoviću i Ivanu Primorcu.³⁹⁶ Tom zapovijedi je nadalje određeno da će svi zapovjednici biti direktno potčinjeni Glavnom stožeru HVO-a dok se ne obave povjereni im zadaci.³⁹⁷

136. Početkom septembra 1993., struktura se promijenila u odnosu na juli i došlo je do nove podjele Operativne zone Jugoistočna Hercegovina na sektor Sjever kojim je zapovijedao Ivan Primorac,³⁹⁸ sektor Obrana grada Mostara kojim je zapovijedao Zlatan Mijo Jelić sa, među ostalima, pukovnikom Milanom Štamparem kao načelnikom stožera sektora, i sektor Jug kojim je zapovijedao Nedjeljko Obradović.³⁹⁹

137. Od jula 1993. jedinice HVO-a razmještene u sektoru Obrana grada Mostara bile su ATG "Vinko Škrobo", ATG "Benko Penavić", 4. i 9. bojna 3. brigade HVO-a,⁴⁰⁰ kojom je od oktobra 1992. do 20. jula 1993. zapovijedao Ivan Primorac,⁴⁰¹ te 2. bojna 2. brigade HVO-a.⁴⁰²

138. Zona odgovornosti ATG-a "Vinko Škrobo", dužine oko 200 metara, bila je na Bulevaru pokraj Doma zdravlja, koji je bio poliklinika.⁴⁰³ Prema jugu zona odgovornosti

³⁹² Korištena su oba termina, *vidi* svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9583.

³⁹³ Svjedok Marko Prelec upućujući na dokazni predmet PP 492, svjedok Marko Prelec T. 4646.

³⁹⁴ *Vidi i* svjedok odbrane NC, T. 10660-10662 (povjerljivo).

³⁹⁵ *Vidi i* takođe svjedok odbrane NO, T. 12948.

³⁹⁶ Svjedok odbrane NB potvrdio je da je to bio Ivan Primorac, svjedok odbrane NB, T. 10259 (povjerljivo).

³⁹⁷ Dokazni predmet PP 492.

³⁹⁸ Prema izjavi svjedoka odbrane NB, Ivan Primorac je postao zapovjednik sektora Sjever 25. augusta 1993., svjedok odbrane NB, T. 10248 (povjerljivo).

³⁹⁹ Dokazni predmet PP 590.

⁴⁰⁰ Svjedok odbrane NB koji je uputio na dokazni predmet PP 492, svjedok odbrane NB, T. 10265-10266, 10233. Dokazni predmet PP 478. Zapovjedništvo 3. brigade HVO-a je bilo na Heliodromu, svjedok odbrane NB, T. 10169.

⁴⁰¹ Svjedok odbrane NB, T. 10168, 10252 (povjerljivo). Njega je zamijenio Božo Pavlović, svjedok odbrane NB, T. 10298 (povjerljivo). *Vidi i* dokazni predmet PP 582.

⁴⁰² Svjedok odbrane NO, T. 12951; dokazni predmet PP 492, zapovijed načelnika Glavnog stožera HVO-a iz jula 1993. kojim se "ATG Mostar (iz sastava ATG-a Tuta)" potčinjava zapovjedništvu grada Mostara; dokazni predmet PP 590, zapovijed načelnika Glavnog stožera HVO-a iz septembra 1993. kojom se ATG "Mrmak" i ATG "Benko Penavić" potčinjavaju zapovjedništvu grada Mostara.

⁴⁰³ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 104-105. *Vidi i* takođe svjedok U, T. 2938; dokazni predmet PP 496, Izvještaj Vojne policije HVO-a.

ATG-a "Vinko Škrobo" graničila je sa zonom odgovornosti ATG-a "Benko Penavić",⁴⁰⁴ koja se protezala oko kuće dr. Aleksića na drugoj strani ulice.⁴⁰⁵ Zatim je slijedila zona odgovornosti 4. bojne HVO-a "Tihomir Mišić".⁴⁰⁶ U Šantićevoj ulici, koja se nastavlja prema sjeveru, izmjenjivale su se razne jedinice. Ta zona je pripadala 2. bojni 2. brigade HVO.⁴⁰⁷

(ii) Zapovjedni položaj Mladena Naletilića u operacijama u Mostaru na koje se odnosi Optužnica

139. Optužba navodi da je Mladen Naletilić imao "vodeću ulogu u napadu HVO-a u zapadnom Mostaru koji je počeo 9. maja 1993." i koji je bio dio "šire kampanje HVO-a usmjerene na istjerivanje svih Muslimana, boraca ili civila, iz Mostara".⁴⁰⁸ Takođe tvrdi da je on "aktivno sudjelovao u planiranju i pripremanju operacije istjerivanja svih Muslimana iz zapadnog Mostara".⁴⁰⁹

140. Naletilićeva odbrana općenito osporava da je Mladen Naletilić bio zapovjednik KB-a ili da je imao bilo kakav vojni položaj za vrijeme događaja na koje se odnosi Optužnica te tvrdi da je optužba iznijela samo neprecizne dokaze i dokaze iz druge ruke u vezi s ulogom Mladena Naletilića u Mostaru.⁴¹⁰ Naletilićeva odbrana nadalje tvrdi da Mladen Naletilić "nije ni na koji način bio umiješan u događaje vezane za linije sukoba u Mostaru [...] ni kao vojnik, ni kao zapovjednik niti u bilo kom drugom svojstvu", a "niti mu je Vinko Martinović bio potčinjen."⁴¹¹

141. Vijeće je uvjeren da je Mladen Naletilić bio jedan od vodećih zapovjednika u napadima na Mostar.

⁴⁰⁴ Svjedok AC koji je označio dokazni predmet PP 11.18/11 i PP 14.5/12, T. 7916-7917; svjedok U, T. 2938-2939.

⁴⁰⁵ Svjedok FF, T. 4734-4735. Dokazni predmet PP 496, Izvještaj Vojne policije HVO-a, od 4./5. jula 1993.

⁴⁰⁶ Svjedok AC koji je označio dokazni predmet PP 11.18/11, svjedok AC, T. 7916-7917, 7976.

⁴⁰⁷ Svjedok U, T. 2939; svjedok FF, T. 4691-4692.

⁴⁰⁸ Završni podnesak optužbe, str. 85, 86.

⁴⁰⁹ Završni podnesak optužbe, str. 103.

⁴¹⁰ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 69.

⁴¹¹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 73.

a. Napad 9. maja 1993.

142. Mnogi svjedoci su povezali Mladena Naletilića s napadima na Mostar 9. i 10. maja 1993. Svjedok AC, Musliman i pripadnik ATG-a "Benko Penavić", posvjedočio je da mu je Mario Miličević zvan Baja, nakon sastanka s Mladenom Naletilićem 8. maja 1993. rekao da će 9. maja 1993. oko 05:00 sati izbiti rat između Muslimana i Hrvata i da će neki dijelovi grada biti "etnički očišćeni" od Muslimana.⁴¹² Baja mu je nadalje rekao da će ATG "Benko Penavić" biti jedinica pod Mladenom Naletilićem i da će ona sudjelovati u etničkom čišćenju civila Muslimana u Mostaru.⁴¹³ Svjedok AC je izjavio da je Mladen Naletilić imao kontrolu nad većinom snaga u Mostaru, mada se složio da mu nije poznato da li je Mladen Naletilić imao kontrolu nad svim bojnama u gradu Mostaru.⁴¹⁴

143. Svjedok F, Musliman i pripadnik 4. bojne HVO-a, posvjedočio je da su 9. maja 1993. pripadnici 4. bojne HVO-a zajedno s "Tutinim i Jukinim ljudima" izvodili Muslimane iz njihovih stanova.⁴¹⁵ Svjedoci WW i GG posvjedočili su da su među vojnicima koji su ih izvodili iz njihovih stanova bili Vinko Martinović, Ernest Takač i Nino Pehar zvani Dolma, i da je tu operaciju vodio Vinko Martinović.⁴¹⁶

144. Nekoliko svjedoka je posvjedočilo da su nakon napada na zgradu "Vranice" 9. maja 1993. održani pregovori o predaji sa zapovjednikom ATG-a "Kruško", Jusufom Prazinom, zvanim Juka. Nakon predaje ljudi su bili okupljeni pokraj zgrade "Vranice" u Ekonomskoj školi gdje su ih čekali Jusuf Prazina i Željko Bošnjak s drugim pripadnicima KB-a. Muškarci BH Muslimani osumnjičeni da su bili pripadnici ABiH potom su odvedeni u Duhanski institut.⁴¹⁷ U Duhanskom institutu muslimanske zarobljenike dočekali su Mladen Naletilić i drugi visoki predstavnici HVO-a i HZ HB, kao što su zapovjednik Operativne

⁴¹² Svjedok AC, T. 7901-7904. Svjedočenje svjedoka AC potkrepljuje svjedok S, svjedok S, T. 2525-2528.

⁴¹³ Svjedok AC je izjavio da su nakon napada 9. maja 1993. izbacivali BH Muslimane iz njihovih stanova te da je Baja noću odnosio njihovu imovinu, svjedok AC, T. 7907, 7956-7957.

⁴¹⁴ Svjedok AC, T. 7974. U unakrsnom ispitivanju svjedok AC je rekao da mu je poznato da je Zlatan Mijo Jelić bio zapovjednik sektora Mostar, svjedok AC, T. 8004.

⁴¹⁵ Svjedok F, T. 1094.

⁴¹⁶ Svjedok WW je izjavio da su ta trojica bili poznati u gradu i da je Vinko Martinović kao bivši čelnik HOS-a bio manje-više poznat svima u gradu, svjedok WW, T. 7016-7018, 7020, 7051. Svjedok GG, T. 4744, 4776. Svjedok WW tvrdio je takođe da su 13. juna 1993. Štela, Dolma i Takač ponovo došli i prisilili ih da napuste zgradu i da je i tada Štela bio glavni, svjedok WW, T. 7034-7036. To da su uglavnom isti ljudi koji su deložirali 9. maja 1993 došli da ponovo deložiraju 13. juna 1993. potkrepljuje svjedok GG; svjedok GG, T. 4757-4758.

⁴¹⁷ Svjedok AA, T. 3661; svjedok CC, T. 4384; svjedok E, T. 1005, 1008.

zone Mostar Miljenko Lasić, njegov zamjenik Petar Zelenika,⁴¹⁸ ministar unutarnjih poslova HZ HB Branko Kvesić, tadašnji ministar odbrane RBiH Božo Rajić,⁴¹⁹ tadašnji zapovjednik 4. bojne HVO-a Mladen Mišić,⁴²⁰ i zapovjednik 3. brigade HVO-a, Ivan Primorac.⁴²¹ Juka Prazina je predao zarobljene BH Muslimane Mladenu Naletiliću.⁴²² Mladen Naletilić je pustio svjedoka E i dao mu dokument kojim mu se garantira slobodan prolaz.⁴²³ Druga dva bivša zarobljenika BH Muslimana posvjedočila su pred Vijećem da su ih Mladen Naletilić i Mladen Mišić htjeli pogubiti, ali da su se tome suprotstavili Jusuf (Juka) Prazina i Miljenko Lasić jer su ih trebali za razmjenu. Na kraju je Mladen Naletilić naredio da ih se odvede u Široki Brijeg.⁴²⁴

145. Svjedoci Ralf Mrachacz i Falk Simang posvjedočili su da je KB⁴²⁵ sudjelovao u operacijama u Mostaru 9. maja 1993.⁴²⁶ Oba svjedoka su bila dodijeljena artiljeriji (boforsi) iznad Mostara; Mladen Naletilić je motorolom javljao ciljeve.⁴²⁷ Svjedok Ralf Mrachacz je

⁴¹⁸ *Vidi i* dokazni predmet PP 376.1, zapovijed od 9. maja 1993. koju je potpisao Petar Zelenika u ime zapovjednika Operativne zone Jugoistočna Hercegovina, Miljenka Lasića, u vezi s raspoređivanjem jedne jedinice 4. brigade HVO-a "Stjepan Radić" pod zapovjedništvo zapovjednika jedinice "Ludvig Pavlović" Dragana Čurčića radi potreba u gradu Mostaru.

⁴¹⁹ Prije nego što je bio pomoćnik zapovjednika za informiranje i propagandu HVO-a; T. 9734.

⁴²⁰ Svjedok F, T. 1087.

⁴²¹ Svjedok BB, koji je Mladena Naletilića poznao od ranije, svjedočio je da su "Tuta", "Mišić" i "Primorac" stajali pred grupom od oko 100 vojnika, svjedok BB, T. 4245-4248. Svjedok AA, koji je bio bivši službenik Sigurnosno-informativne službe bosanskih Hrvata (SIS), vidio je Branka Kvesića, Božu Rajića, Petra Zeleniku i Mladena Naletilića, koga je poznao otprije, kada je dolazio u SIS Branku Kvesiću, svjedok AA, T. 3663-3668. Svjedok CC je vidio Mladena Naletilića, "Mišića" i "Lasića", svjedok CC, T. 4387-4389. Svjedok ZZ je svjedočio da su, kad je došao Tuta, zarobljenici bili postrojeni ispred Ministarstva, okruženi vojnicima HVO-a i Tutinim tjelohraniteljima, svjedok ZZ, T. 7796. Takođe svjedok odbrane NP je posvjedočio da je Jusuf Prazina odveo zatvorenike u zgradu Ministarstva odbrane, ispred koje je vidio i Mladena Naletilića, svjedok odbrane NP, T. 13070-13074.

⁴²² Svjedok DD, T. 4468; svjedok E, T. 1009.

⁴²³ Svjedok E, koji je identificirao Mladena Naletilića u sudnici, T. 1013-1014, i uputio na dokazni predmet PP 54, "Pustite gospodinu slobodan prolaz", s potpisom "Tuta", (povjerljivo).

⁴²⁴ Svjedok CC, T. 4387-4390; svjedok DD, koji se nije mogao sjetiti ko je, osim Mladena Naletilića, sudjelovao u prepirki, T. 4468-4469.

⁴²⁵ Vijeće iz svjedočenja Ralfa Mrachacza zaključuje da to uključuje barem Širokobriješki KB i ATG "Baja Kraljević". Vidi: svjedok Ralf Mrachacz, T. 2685. *Vidi i* izvještaj Vojne policije, prema kojem je ATG "Baja Kraljević" sudjelovao u operaciji dovođenja i zatočenja Muslimana na Heliodromu 10. maja 1993., dokazni predmet PP 413, str. 3.

⁴²⁶ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2724. Falk Simang je opisao tri operacije u Mostaru, ali se nije mogao sjetiti tačnih datuma. Iako je svjedočio da su prve dvije operacije bile na početku rata prije Čikotine smrti, Vijeće smatra da je prva operacija koju je opisao napad 9. maja 1993. Svjedok Falk Simang je više puta rekao da se ne sjeća datuma i da bi ih mogao pobrkati. Sjetio se da je on u prvoj operaciji bio raspoređen u artiljeriju (boforsi) u 05:00 sati, svjedok Falk Simang, T. 3814, 3821-3822. Kako je napad 9. maja 1993. bio takođe na početku rata između BH Hrvata i BH Muslimana i da je, prema tvrdnjama svih svjedoka, počeo oko 05:00 sati, Vijeće smatra da je svjedok Falk Simang, kada je govorio o prvoj operaciji, mislio na napad 9. maja 1993.

⁴²⁷ Svjedok Falk Simang, T. 3814-3815, svjedok Ralf Mrachacz, T. 2724. Svjedok Ralf Mrachacz je takođe izjavio da su, uvijek kada je korištena artiljerija (boforsi), naređenja uglavnom dolazila od Tute, svjedok Ralf Mrachacz, T. 2729-2730. Svjedok odbrane NK svjedočio je da KB nije imala "boforse", i da je on bio

izjavio da je Mladen Naletilić imao zapovjednu vlast nad KB-om tokom svih operacija u Mostaru.⁴²⁸

146. Vijeće odbacuje svjedočenje svjedoka odbrane NP da Mladen Naletilić nije zapovijedao nijednoj jedinici umiješanoj u napad na Mostar 9. i 10. maja 1993.⁴²⁹ budući da je taj iskaz nepodudaran sa svjedočenjem brojnih drugih svjedoka.

147. Vijeće je uvjereno da je nekoliko jedinica KB-a sudjelovalo u vojnim operacijama u Mostaru 9. i 10. maja 1993. Vijeće je nadalje uvjereno da je Mladen Naletilić naredio pripadnicima KB-a da artiljerijom gađaju Mostar te da je u prisustvu visokih vojnih i civilnih predstavnika HVO-a naredio da se zarobljeni BH Muslimani odvedu u Široki Brijeg. Vijeće stoga smatra da je Mladen Naletilić bio jedan od zapovjednika u toj operaciji.

b. Napad 17. septembra 1993.

148. Postoje dokumentarni dokazi koji Mladena Naletilića povezuju s pokušajem da se 17. septembra 1993. položaji HVO-a pomaknu unaprijed. Izvještaj SIS-a, od 22. septembra 1993.⁴³⁰ navodi da je 16. septembra 1993. Mladen Naletilić pozvao zapovjednike tri ATG-a - Franju Ćorića, tadašnjeg zapovjednika 4. bojne "Tihomir Mišić", i Zlatana Miju Jelića, zapovjednika sektora Obrana grada Mostara, u Široki Brijeg. Zapovjednik Operativne zone Jugoistočna Hercegovina Miljenko Lasić je, zajedno sa Zlatanom Mijom Jelićem, isto veče otišao u Široki Brijeg. Ujutro 17. septembra 1993. održan je sastanak svih zapovjednika jedinica u Sektoru koje su bile predviđene za tu operaciju. Zapovijedanje na tom području, od gimnazije do Huma, povjereno je Mariju Miličeviću, nakon što je najprije ponuđeno Vinku Martinoviću, koji to nije prihvatio. Prema tom izvještaju, planiranje za tu operaciju zasnivalo se na borbenim grupama (ATG-ima), među kojima su bile ATG "Vinko Škrobo" i

raspoređen sa svjedocima Falkom Simangom i Ralfom Mrchaczem iznad Mostara od 11 dopodne 9. maja 1993. do popodneva 10. maja 1993., i da nisu otvarali vatru na Mostar, svjedok odbrane NK, T. 12624-12625. Vijeće ne smatra svjedočenje svjedoka odbrane NK pouzdanim budući da je bilo pristrano, svjedočenja svjedoka Falka Simanga i Ralfa Mrchacza smatra pouzdanim i vjerodostojnim.

⁴²⁸ Svjedok Ralf Mrchacz, T. 2690. Svjedok Falk Simang je takođe svjedočio o drugoj operaciji u Mostaru tokom koje nisu korišteni bofors. On je izjavio da ga je Mladen Naletilić rasporedio u grupu BH Hrvata, s kojom je umarširao u Mostar da etnički očiste jednu stranu grada. On je nadalje svjedočio da su "sve jedinice pod zapovjedništvom generala Tute, [...] i još jedna grupa iz HV-a ", sudjelovale u toj operaciji i da je "vrhovni zapovjednik [...] bio general Tuta" svjedok Falk Simang, T. 3816-3819, 3829. Sudjelovanje KB-u u toj operaciji potvrđuje i dokazni predmet PP 809, dokument kojim širokobriješki Ured za obranu odobrava invalidske povlastice pripadniku KB-a ranjenom na Bulevaru 16. maja 1993.

⁴²⁹ Svjedok NP, T. 13075.

⁴³⁰ Dokazni predmet PP 608.

ATG "Benko Penavić". Nakon više odlaganja, napad je započeo tačno u podne 17. septembra 1993.⁴³¹ Načelnik Glavnog stožera HVO-a, Žarko Tole, nije znao za početak te borbene operacije niti ju je odobrio.⁴³² U izvještaju se izražava negodovanje zbog nepostojanja zapovjedništva u sektoru Obrana grada Mostara,⁴³³ budući da je Sektor započeo napad bez odobrenja odnosno znanja Glavnog stožera HVO-a.

149. Prema svjedočenju Falka Simanga i Ralfa Mrachacza, u napadu 17. septembra 1993. sudjelovali su pripadnici KB-a pod vodstvom Mladena Naletilića. Ti svjedoci i ovaj put su bili raspoređeni u artiljeriju (bofors) i primali su naređenja od Mladena Naletilića.⁴³⁴ Prije nego što su zauzeli položaje na boforsima, Mladen Naletilić im je dao kartu i uputstva o ciljevima.⁴³⁵ Sudjelovanje KB-a u tom napadu potvrđuje dokument koji je potpisao Ivan Andabak na mjestu predviđenom za potpis imenom i funkcijom Mladena Naletilića kao "zapovjednika Kažnjeničke bojne", koji pokazuje da je od Vojne policije iz Ljubuškog zatražio 20 zatvorenika u Ljubuškom, koje je Kažnjenička bojna hitno trebala dan prije napada.⁴³⁶

150. Vijeće konstatira da je Mladen Naletilić, u najmanju ruku zajedno sa zapovjednikom operativne zone Miljenkom Lasićem i zapovjednikom sektora Obrana grada Mostara Zlatanom Mijom Jelićem⁴³⁷ igrao važnu ulogu u planiranju i izvođenju napada 17. septembra 1993.

⁴³¹ Dokazni predmeti PP 608, PP 603.

⁴³² Dokazni predmet PP 604 (izjava Žarka Tole, od 18. septembra 1993. da nije bio obaviješten o napadu i da ga nije odobrio).

⁴³³ Dokazni predmet PP 602, zapovijed Žarka Tole za ofenzivno-obrambenu akciju 17. septembra 1993. upućena "ATG-u Tuta" i "Obrani Mostara".

⁴³⁴ Svjedok Falk Simang je posvjedočio da je u kasnijoj fazi sudjelovao u trećoj operaciji u Mostaru, koja je započela u podne, svjedok Falk Simang, T. 3835-3836. Svjedok Ralf Mrachacz je izjavio da je Tuta jednog dana u ljeto 1993. naredio da se granatiraju džamije na drugoj strani Mostara, svjedok Ralf Mrachacz, T. 2732-2733. Prema dokaznim predmetima PP 608, PP 603 napad 17. septembra 1993. je započeo u podne.

⁴³⁵ Svjedok Falk Simang je takođe izjavio da je Mladen Naletilić kasnije dao dozvolu za povlačenje, svjedok Falk Simang, T. 3835-3837.

⁴³⁶ Dokazni predmet PP 601.

⁴³⁷ Svjedok odbrane NO je potvrdio da je Zlatan Mijo Jelić zapovijedao operacijom 17. septembra 1993., svjedok odbrane NO, T. 12973.

c. Odnos nadređeni-podređeni

151. Budući da za odgovornost nadređenog mjerodavno pravo zahtijeva stvarnu moć kontrole, mora se utvrditi da li je Mladen Naletilić, uz to što je bio jedan od zapovjednika u toj operaciji, imao stvarnu kontrolu nad ATG-ima koji su u njoj sudjelovali.

152. Optužba tvrdi da je ATG "Vinko Škrobo", dok je bio raspoređen na liniji sukoba u Mostaru, i dalje bio dio KB-a i da je kao takav bio pod zapovjedništvom Mladena Naletilića.⁴³⁸

153. Naletilićeva odbrana tvrdi da su ATG "Vinko Škrobo", ATG "Benko Penavić" i sve druge jedinice raspoređene na liniji sukoba u Mostaru bile podređene zapovjedništvu sektora Obrana grada Mostara i da Mladen Naletilić nije nad njima imao vlast.⁴³⁹

154. Vijeće smatra da su ATG "Vinko Škrobo" i ATG "Benko Penavić", kao i sve druge jedinice raspoređene u gradu Mostaru, bile pod zapovjedništvom Operativne zone Jugoistočna Hercegovina, koja je od jula 1993. postala sektor Obrana grada Mostara.⁴⁴⁰ Svjedok odbrane NO je posvjedočio da je zapovjednik sektora Obrana grada Mostara određivao zadatke tim lokalnim podjedinicama i da je svakodnevno održavao sastanke s njihovim zapovjednicima.⁴⁴¹ Prema izjavi svjedoka odbrane NO, zapovjednik sektora Obrana grada Mostara je bio neposredni nadređeni Vinka Martinovića, a sâm je bio podređen načelniku Glavnog stožera HVO-a i Operativne zone Jugoistočna Hercegovina.⁴⁴²

155. Međutim, za napad 17. septembra 1993. je ustanovljeno da su Mladen Naletilić, Miljenko Lasić i Zlatan Mijo Jelić djelovali bez odobrenja Glavnog stožera HVO-a, te da su dakle ignorirali zapovjednu strukturu HVO-a koju je odredio Glavni stožer HVO-a. Službenik SIS-a koji je napisao izvještaj o događajima 17. septembra 1993. tvrdio je da "zapovjedništvo sektora 'Obrana grada' ne postoji - odnosno ne funkcioniра".⁴⁴³ O situaciji se izjasnio i koordinator centra SIS-a koji je ustvrdio da ona odražava "alarmantnu situaciju u rukovođenju i uvezivanju naših postrojbi na svim nivoima".⁴⁴⁴ Osim toga, budući da je

⁴³⁸ Završni podnesak optužbe, str. 6.

⁴³⁹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 55-56, 73, u kojem se upućuje na svjedočenje svjedoka odbrane NO.

⁴⁴⁰ Svjedok odbrane NB, T. 10233; svjedok odbrane NO, T. 12951. Dokazni predmeti PP 492, PP 590.

⁴⁴¹ Svjedok odbrane NO, T. 12954, 13052.

⁴⁴² Svjedok NO, T. 12956.

⁴⁴³ Dokazni predmet PP 608, str. 3.

⁴⁴⁴ Dokazni predmet PP 608, str. 4, mišljenje priloženo uz izvještaj.

Mladen Naletilić zapovijedao profesionalnom jedinicom koja je pozivana za specijalne zadatke, zapovjedništvo je u operacijama za koje ju je Glavni stožer pozivao moglo biti povjereno njemu bez obzira na redovnu zapovjednu strukturu u Operativnoj zoni Jugoistočna Hercegovina. Iz tog razloga Vijeće nalazi da se zapovjedna struktura koju je odredio Glavni stožer HVO-a ne može smatrati jedinim pouzdanim izvorom u pogledu stvarne zapovjedne strukture. Vijeće stoga mora ocijeniti sve činjenične dokaze da utvrdi stvarnu zapovjednu strukturu.

156. Mladen Naletilić je bio jedan od zapovjednika u napadima 9. maja i 17. septembra 1993. Dokazi pokazuju da je Mladen Naletilić zapovijedao Širokobriješkom kažnjeničkom bojnom i ATG-om "Kruško" 9. maja 1993. Nema dovoljno dokaza koji povezuju Mladena Naletilića s Vinkom Martinovićem 9. maja 1993.⁴⁴⁵ Vijeće je dobilo zadovoljavajuće dokaze o zapovjednoj ulozi Mladena Naletilića, uz zapovjednika sektora Obrana grada Mostara Zlatana Miju Jelića, u napadu 17. septembra 1993. Mladen Naletilić je planirao operaciju i zapovijedao artiljerijom u čijem su sastavu bili pripadnici Širokobriješke kažnjeničke bojne. Međutim, što se tiče ove operacije, nema dovoljno dokaza da je Mladen Naletilić zapovijedao ATG-om "Vinko Škrobo", ATG-om "Benko Penavić" ili Zlatanu Miji Jeliću.

157. Pitanje je, dakle, da li je Mladen Naletilić samo na osnovu toga što je bio sveukupni zapovjednik KB-a imao efektivnu kontrolu nad ATG-ima.

158. Vijeće smatra da su, bez obzira na zapovjednu strukturu koju je za sektor Obrana grada Mostara utvrdio Glavni stožer HVO-a i činjenicu da je utvrđeno da je Mladen Naletilić bio samo jedan od zapovjednika u tim napadima, koji nije nužno zapovijedao ATG-ima tokom tih napada, ATG-i sve vrijeme bili jedinice u sastavu KB-a.⁴⁴⁶ Dokumentarni dokazi potvrđuju da je Mladen Naletilić kao sveukupni zapovjednik KB-a kontinuirano imao zapovjedništvo nad ATG-ima.⁴⁴⁷ Za ATG "Vinko Škrobo" i ATG

⁴⁴⁵ Vijeće ne razmatra ATG "Vinko Škrobo" za 9. maj 1993. jer je već konstatiralo da je on službeno osnovan tek sredinom maja 1993. *Vidi supra*, par.102.

⁴⁴⁶ *Vidi* svjedočenje svjedoka odbrane NB koji je za 4. i 9. bojnu 3. brigade HVO-a izjavio da su one morale obezbijediti smjene za vojnike na liniji fronta u Mostaru i da su, dok su izvodile zadatke na liniji fronta, bile potčinjene zapovjedniku sektora Obrana grada Mostara, ali su vojnici i dalje bili pripadnici svojih bojni, svjedok odbrane NB, T. 10266-10267.

⁴⁴⁷ Dokazni predmet PP 627, u kojem se opisuje oružani incident između pripadnika ATG-a "Vinko Škrobo" i ATG-a "Benko Penavić", pokazuje da su oba ATG-a općenito bila pod zapovjedništvom Mladena Naletilića, a ne Miljenka Lasića zapovjednika Operativne zone Jugoistočna Hercegovina.

"Benko Penavić" kaže se da su to bile jedinice s "posebnim statusom" među jedinicama raspoređenim u Mostaru.

Pošto se ove dvije jedinice vode kao dijelovi "Kažnjeničke bojne", imaju iz nepoznatih razloga poseban status. Taj poseban status se ogleda u tome što ni Vojna policija, a niti i jedan drugi organ gonjenja ne poduzima nikakve mjere prema počiniocima krivičnih djela iz tih jedinica.⁴⁴⁸

Kako je posebni status ta dva ATG-a proizlazio iz toga što su bili podjedinice KB-a pod zapovjedništvom Mladena Naletilića, to pokazuje da je Mladen Naletilić imao moć da im obezbijedi imunitet u pogledu istraga od strane policijskih organa. Svjedok AC je svjedočio o incidentu u kojem je zapovjednik ATG-a "Benko Penavić", Mario Miličević zvan Baja, samoinicijativno izvršio čišćenje jednog sela. Mladen Naletilić ga je upozorio i rekao mu da se u vezi sa svakom odlukom, uključujući i "etničko čišćenje", najprije mora posavjetovati s njim.⁴⁴⁹ Taj dokaz pokazuje da je Mladen Naletilić imao efektivnu kontrolu nad ATG-om "Benko Penavić", jedinicom koja je istovremeno bila i pod zapovjedništvom sektora Obrana grada Mostara.

159. Vijeće je stoga uvjerenom da je Mladen Naletilić imao efektivnu kontrolu nad ATG-ima u Mostaru tokom operacija na koje se odnosi Optužnica.

(iii) Zapovjedni položaj Vinka Martinovića u operacijama u Mostaru na koje se odnosi Optužnica

160. Kako je Vijeće već konstatiralo da ATG "Vinko Škrobo" formalno nije bio osnovan prije sredine maja 1993.,⁴⁵⁰ Vinko Martinović se za krivična djela počinjena 9. maja 1993. ne može smatrati odgovornim u svojstvu zapovjednika.

161. Martinovićeva odbrana općenito ne dovodi u pitanje to da je ATG "Vinko Škrobo" imao položaje pokraj Doma zdravlja.⁴⁵¹ Ona tvrdi da Vinko Martinović nije imao nikakvu

Dokazni predmet PP 556, izvještaj Odjela kriminalističke vojne policije - Središte Mostar od 3. augusta 1993. *Vidi i* dokazni predmet PP 699, izvještaj Odjela kriminalističke vojne policije - Središte Mostar od 28. novembra 1993., u kojem se navodi da su "pripadnici 'Kažnjeničke bojne', [...], stavljeni u posebno zaštićeni položaj, jer je djelatnicima VP zabranjeno da ureduju prema istima, [...] dok se status pripadnika 'Kažnjeničke bojne' na političkoj razini točno ne definiše, djelatnici ovog Odjela nisu u mogućnosti postupati prema istima".

⁴⁴⁹ Svjedok AC, T. 7921.

⁴⁵⁰ *Vidi supra*, par. 102. Martinovićeva odbrana tvrdi da on 9. maja 1993. nije postojao, *vidi* Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 107.

⁴⁵¹ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 105.

zapovjednu odgovornost za ono što se dogodilo na liniji sukoba 17. septembra 1993.⁴⁵² Martinovićeva odbrana se poziva na već spominjani izvještaj SIS-a,⁴⁵³ u kojem stoji sljedeće:

Zapovijedanje u rejonu od Gimnazije do Huma, nuđeno je Vinku Martinoviću "ŠTELI" što on nije prihvatio....Nakon toga za zapovjednika je određen Mario Miličević "BAJA..."⁴⁵⁴

162. Ova tvrdnja pokazuje samo to da Vinko Martinović nije za operaciju 17. septembra 1993. prihvatio dodatnu zapovjednu ovlast nad drugim zapovjednicima, i njihovim jedinicama, iz svih drugih zona odgovornosti od gimnazije do Huma. Vijeće stoga smatra da ta tvrdnja ništa ne mijenja u pogledu njegove zapovjedne uloge nad ATG-om "Vinko Škrobo" i njegovom zonom odgovornosti pokraj Doma zdravlja. Postoje takođe brojna svjedočenja da je Vinko Martinović 17. septembra 1993. zapovijedao ATG-om "Vinko Škrobo".⁴⁵⁵

163. Kao zapovjednik ATG-a "Vinko Škrobo", Vinko Martinović se može smatrati odgovornim za krivična djela koja su počinili pripadnici njegove jedinice konkretno u njenoj zoni odgovornosti na liniji fronta od sredine maja 1993., ako je znao ili je bilo razloga da zna za ta krivična djela, a nije poduzeo mjere da spriječi njihovo počinjenje ili da kazni protivpravno ponašanje svojih podređenih.

(c) Raštani

164. Optužba tvrdi da je 22. i 23. septembra 1993. "Kažnjenička bojna, pod zapovjedništvom optuženog Naletilića, napala snage ABiH u Raštanima i zauzela selo".⁴⁵⁶

165. Naletilićeva odbrana tvrdi da Mladen Naletilić nije imao nikakvu ulogu u sukobu u Raštanima 22. i 23. septembra 1993. i da KB nije sudjelovao u tom napadu. Naletilićeva odbrana nadalje tvrdi da je u sukobu u Raštanima zapovjednik bio Milan Štampar.⁴⁵⁷

166. Vijeće konstatira da je KB pod zapovjedništvom Mladena Naletilića sudjelovao u operaciji u Raštanima 22. i 23. septembra 1993.

⁴⁵² Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 79.

⁴⁵³ Dokazni predmet PP 608.

⁴⁵⁴ Dokazni predmet PP 608, str. 2.

⁴⁵⁵ *Vidi infra* par. 276-290.

⁴⁵⁶ Završni podnesak optužbe, str. 165.

⁴⁵⁷ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 79-81.

167. Dokumentarni dokazi pokazuju da je KB sudjelovao u operaciji u Raštanima sredinom augusta 1993. Na temelju zapovijedi Operativne zone Jugoistočna Hercegovina, zapovjednik sektora Sjever, Miro Andrić, zapovjedio je 24. augusta 1993. da se izvrši smjena profesionalne postrojbe "Tuta" na području Raštana.⁴⁵⁸ Dana 25. augusta 1993. zapovjednik Glavnog stožera HVO-a, Slobodan Praljak, povjerio je zapovjedništvo linije fronta u Raštanima Milanu Štamparu i naredio da se sve jedinice u Raštanima potčine njemu.⁴⁵⁹ Odbrana sada tvrdi da je Milan Štampar bio zapovjednik operacije 22. i 23. septembra 1993.⁴⁶⁰ Međutim, Vijeće smatra da to ne znači da Glavni stožer HVO-a nije za interventne zadatke prilikom ponovnog zauzimanja Raštana u septembru mogao pozvati i KB kao profesionalnu jedinicu za posebne namjene.⁴⁶¹ U tom slučaju, KB je kao profesionalna jedinica bio podređen Milanu Štamparu kao zapovjedniku tog konkretnog dijela linije fronta i on mu je određivao zadatke. Zapovjednik profesionalne jedinice je pak bio odgovoran za to kako se zadatak treba provesti.⁴⁶² Ako odluči da organizira neku operaciju, on je odgovoran za njeno izvršenje. Tako je, mada je zapovjednik određene zone bio odgovoran za izvršenje zadatka koji bi mu povjerio Glavni stožer HVO-a, Mladen Naletilić kao zapovjednik profesionalne jedinice KB-a bio je odgovoran za izvršenje konkretnog zadatka koji mu je bio povjeren.⁴⁶³

168. Nekoliko svjedoka je posvjedočilo da je KB sudjelovao u operaciji u Raštanima 22. i 23. septembra 1993. Svjedok VV, pripadnik ABiH, je posvjedočio da su pripadnici HVO-a koji su ga zarobili 23. septembra 1993. u Raštanima nosili oznake po kojima se vidjelo da pripadaju KB-u.⁴⁶⁴ On je nadalje izjavio da je prepoznao pripadnika KB-a po imenu Kolobara, kojeg je identificirao kao Marinka Kolobaru.⁴⁶⁵ Svjedok VV je posvjedočio da je

⁴⁵⁸ Dokazni predmet PP 573. Ova zapovijed je uslijedila iza zapovijedi načelnika Glavnog stožera HVO-a Žarka Tole Operativnoj zoni Jugoistočna Hercegovina da obezbijedi smjene za KB u selu Raštani, jer su oni "vođenjem borbe zamoreni". Takođe je naredeno da postrojba "Ludvig Pavlović", takođe profesionalna jedinica, "ostaje do daljnjeg u rejonu Raštani kao pričuva snagama koje zaposjedaju prvu crtu", dokazni predmet PP 575.

⁴⁵⁹ Dokazni predmet DD1/390.

⁴⁶⁰ Svjedok odbrane NS posvjedočio je da je prilikom oslobađanja Raštana u septembru 1993. zapovjednik u Raštanima bio Milan Štampar; svjedok odbrane NS, T. 13388-13389. *Vidi i* svjedok odbrane NM, T. 12770.

⁴⁶¹ Ovaj nalaz dapače potvrđuju svjedočenja svjedoka odbrane NM i NL, koji su posvjedočili da je barem dio KB-a bio razmješten u Đubranima, koji su samo oko dva kilometra udaljeni od Raštana i dijela linije fronta u Raštanima, svjedok odbrane NO, T. 12958, od 30. juna do kraja 1993.; T. 12752-12753, 12679-12681.

⁴⁶² *Vidi supra* par. 84.

⁴⁶³ Svjedok odbrane NP, T. 13123-13124 (povjerljivo), 13156-13157.

⁴⁶⁴ Svjedok VV, T. 6916.

⁴⁶⁵ Prema svjedočenju svjedoka VV, Marinka Kolobara je, kao i "drugi Kolobara", zvani Droba, bio pripadnik KB-a, svjedok VV, T. 6916-6920, 6972-6973.

Kolobara pozvan motorolom i da je potom rekao vojnicima da zatvorenike treba žive prebaciti u Široki Brijeg jer je tako naredio "stari".⁴⁶⁶ Svjedok VV u to vrijeme nije znao ko je "stari", ali je kasnije, kad je bio zatočen u njegovoj bazi u Širokom Brijegu, saznao da je to Mladen Naletilić.⁴⁶⁷ Svjedočenje svjedoka VV potkrijepio je svjedok SS, bivši pripadnik ABiH, koji je bio zatočen na Heliodromu i poslan u Raštane 22. septembra 1993. Svjedok SS je posvjedočio da je u Raštanima vidio jednu od grupa KB-a kojom je zapovijedao Kolobara.⁴⁶⁸ Svjedok SS je takođe izjavio da je jedan vojnik rekao da je "stari" zvao motorolom i naredio da se zatvorenici dovedu živi.⁴⁶⁹ Svjedok L, takođe zarobljeni pripadnik ABiH, posvjedočio je da su vojnici koji su ga zarobili u Raštanima 23. septembra 1993. bili pripadnici jednog ATG-a iz Mostara i jednog ATG-a iz Širokog Brijega.⁴⁷⁰ Zaključio je da su iz mostarskog ATG-a jer je bio prisutan Miro Kolobara, a kasnije je, kad ga je ponovo vidio u zatvoru u Ljubuškom, saznao da je on iz mostarskog ATG-a.⁴⁷¹ Znao je da su neki od pripadnika HVO-a iz širokobriješkog ATG-a po tome što su on i svjedok VV odvedeni u njihovu bazu, koja se nalazila u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu.⁴⁷² Vijeće je uvjerenjeno da je osoba po imenu Kolobara pripadnik KB-a Miro(slav) Kolobara.⁴⁷³ Sva tri svjedoka su takođe posvjedočila da je u operaciji u Raštanima sudjelovao vojnik zvan Splicić.⁴⁷⁴ Vijeće konstatira da je Splicić Vedran Bijuk, koji je imao nadimak Splicić, također bio pripadnik KB-a.⁴⁷⁵

⁴⁶⁶ Svjedok VV, T. 6916.

⁴⁶⁷ Svjedok VV, T. 6920-6921. Vijeće smatra da je svjedočenje svjedoka VV takođe vjerodostojno u tom smislu mada ga je odbrana osporila, T. 6969-6970.

⁴⁶⁸ Svjedok SS, koji se nije siguran kako se Kolobara zvao, misli da mu je ime moglo biti "Mario" ili "Marin", svjedok SS, T. 6599-6600.

⁴⁶⁹ Svjedok SS, T. 6606. Svjedok SS je nadalje posvjedočio da je, kad mu je 22. septembra 1993. naređeno da ide u selo Raštani, vidio vojnika koji je pobjegao iz bitke u selu i koji je nekoga molio da obavijesti "Tutu, i da mu kaže" da se vratio jer je bolestan, svjedok SS, T. 6598.

⁴⁷⁰ Svjedok L, T. 1624.

⁴⁷¹ Svjedok L, T. 1624. Da je pripadnik Kažnjeničke bojne Miro(slav) Kolobara bio u zatvoru u Ljubuškom potkrepljuje dokazni predmet PP 677.

⁴⁷² Svjedok L, T. 1624-1626.

⁴⁷³ Vijeće je svoj nalaz utemeljilo na izjavama svjedoka i dokaznom predmetu PP 648, prema kojima je jedinica Mire Kolobare bila pod zapovjedništvom Mladena Naletilića. *Vidi i* dokazni predmet PP 704, platni spisak KB-a za novembar 1993. u kojem se Miroslav Kolobara navodi kao satnik borbene grupe 6, str. 9.

⁴⁷⁴ Svjedok L, T. 1625; svjedok VV, T. 6916; svjedok SS je posvjedočio da je Splicić znao Heliodrom i da ga je kasnije vidio u KB-u, svjedok SS, T. 6541, 6602.

⁴⁷⁵ Dokazni predmeti PP 538.1, izvještaj o izjavi od 26. jula 1993. "Vedrana Bijuka - Splicić" u kojoj je ovaj izjavio da je bio pod zapovjedništvom Juke Prazine; dokazni predmet PP 704, platni spisak KB-a za novembar 1993., str. 9. *Vidi i* dokazne predmete PP 607.2, PP 614, koji potkrepljuju tvrdnju da je Vedran Bijuk sudjelovao u toj akciji.

169. Dokumenti potkrepljuju svjedočenja ovih svjedoka. Prema izvještaju Središnjeg vojnog zatvora od 21. septembra 1993. koji je potpisao ravnatelj zatvora Stanko Božić, 20. i 21. septembra 1993. puštena su 24 pritvorenika na temelju zapovijedi Mladena Naletilića, jer su mu bili potrebni zbog manjka ljudstva na liniji fronta.⁴⁷⁶ U pismu predstojniku Odjela obrane Bruni Stojiću od 29. septembra 1993., načelnik Odjela kriminalističke vojne policije - Središte Mostar tuži se da su među tim izabranim pritvorenicima, koji su svi Hrvati, četvorica ubojice.⁴⁷⁷ U pismu se nadalje navodi da su pritvorenici predani sedmicu dana ranije, zbog zapovijedi Mladena Naletilića i da su oni "svi [...], navodno, otišli u akciju oslobađanja Raštana." Prema izvještaju Središnjeg vojnog zatvora od 21. septembra 1993., jedan od puštenih zatvorenika je bio Robert Kolobarić.⁴⁷⁸ Potvrda koju je 8. marta 1994. potpisao Mladen Naletilić, ne samo da potvrđuje da je Robert Kolobarić od 20. septembra 1993. do 1. januara 1994. bio pripadnik KB-a,⁴⁷⁹ nego i da je bio "ranjen u akciji Raštani dana 22.09.1993. godine od neprijateljske granate u predio desne ruke".⁴⁸⁰

170. Zapisnik o izjavi koju je Ante Bradić dao SIS-u potvrđuje da su pušteni zatvorenici odvedeni da bi zajedno s KB-om pod zapovjedništvom Mladena Naletilića sudjelovali u operaciji u Raštanima 22. i 23. septembra 1993.⁴⁸¹ Ante Bradić je izjavio da je bio zatočen na Heliodromu do 21. septembra 1993., kada je, s još 20 pritvorenika, odveden Mladenu Naletiliću. Mladen Naletilić im je rekao da "tko pristupi Kažnjeničkoj bojni da mu se sve stegovne i krivične sankcije brišu". Sutradan, 22. septembra 1993.,

zadužili smo svi AP, odore, streljivo i odma taj dan smo učestvovali u akciji oslobađanja naselja Raštani. (...) Poslije ove akcije učestvovali smo u akciji na Vrdima i Višnjici. Zapovjednik naše postrojbe je Miro Kolobara,⁴⁸² svako jutro zapovjednik odlazi na

⁴⁷⁶ Dokazni predmet PP 607.2. Mladen Naletilić se obratio Josipu Praljku, doravnatelj Središnjeg vojnog zatvora Mostar, dokazni predmet PP 682. Tvrdnju da je 21. septembra 1993. s Heliodroma pušteno 20 zatvorenika kako bi se priključili KB-u potkrepljuje i izvještaj SIS-a od 4. decembra 1993., u kojem se to puštanje proglašava nelegalnim, dokazni predmet PP 707. U izvještaju o situaciji na Heliodromu od 3. februara 1994. takođe se navodi da je "dana 22.09.1993. godine, uoči muslimanskog napada na Raštane, gosp. Ivan Andabak u pratnji 15 vojnika, bez pismenog naloga preuzeo 20 zarobljenika", dokazni predmet PP 745.

⁴⁷⁷ Dokazni predmet PP 614.

⁴⁷⁸ Dokazni predmet PP 607.2, str. 2. Ovo potkrepljuje dokazni predmet PP 739, izvještaj Uprave Vojne policije, od 5. januara 1994.

⁴⁷⁹ Pušteni zatvorenici "su čak stekli legalitet vojaka u postrojbama HVO-a", što potkrepljuje PP 614. Robert Kolobarić i pušteni pritvorenici Rade Maričić, Drago Klemo, Vedran Bijuk i Vlado Anić navedeni u dokaznom predmetu PP 607.2 takođe su nabrojani kao pripadnici KB-a u dokaznom predmetu PP 704, platnom spisku KB-a za novembar 1993, str. 9.

⁴⁸⁰ Dokazni predmet PP 753. Robert Kolobarić se takođe navodi kao pripadnik borbene grupe KB-a na njegovom platnom spisku za novembar 1993., dokazni predmet PP 704, str. 9.

⁴⁸¹ Dokazni predmet PP 648.

⁴⁸² Izjavu Ante Bradića da je jedinica Mire Kolobare bila pod zapovjedništvom Mladena Naletilića i da je bila stacionirana u Rudarskoj ulici br. 163, u Rudniku, dokazni predmet PP 648, str. 3, potvrđuje i dokazni

Široki Brijeg kod Mladena Naletilića Tute, te nama prenosi zapovijedi. [...] Pod direktnim smo zapovjedništvom "Kažnjeničke bojne" i Mladena Naletilića - Tute.⁴⁸³

171. Izjava Ante Bradića podudara se s drugim dokumentima. Činjenica da Ante Bradić nije naveden kao jedan od puštenih zatvorenika u izvještaju Središnjeg vojnog zatvora od 21. septembra 1993. ne umanjuje pouzdanost njegove izjave. Drugi izvještaj Središnjeg vojnog istražnog zatvora od 5. januara 1994.⁴⁸⁴ pokazuje da u izvještaju od 21. septembra 1993. nisu bili navedeni svi pušteni pritvorenici i zbog toga se taj izvještaj ne može smatrati potpunim.

172. Dana 23. septembra 1993. ministar odbrane Bruno Stojić pohvalio je KB i njegovog zapovjednika Tutu

za pokazanu izuzetnu hrabrost i ratnu vještinu u borbama u mjestu Raštani i za hidroelektranu Mostar.⁴⁸⁵

KB jeste sudjelovao u operaciji u Raštanima 24. augusta 1993.,⁴⁸⁶ ali ova izjava sama za sebe nije dovoljna da dokaže sudjelovanje KB-a u operaciji u Raštanima 22. i 23. septembra 1993. Međutim, kad se uzmu u obzir drugi dokazi, Vijeće je uvjereno da se taj navod odnosi na 22. i 23. septembar 1993., zbog njegove vremenske povezanosti s tom operacijom. Tom zaključku nadalje ide u prilog izvještaj zapovjednika Operativne zone Jugoistočna Hercegovina Miljenka Lasića Glavnom stožeru HVO-a od 23. septembra 1993., u kojem se spominje veliki uspjeh snaga u Raštanima 22. i 23. septembra 1993. U tom izvještaju Miljenko Lasić pohvaljuje "nadjudsku hrabrost vojaka i artiljerije" i navodi da se "može [...] slobodno reći da je ovo najveća pobjeda nad MOS-om od kako je počeo rat od prije dvije godine".⁴⁸⁷

173. Svjedočenje svjedoka odbrane NB-a ne protivrječi niti umanjuje dokaze koje je izvela optužba o prisustvu KB-a i Mladena Naletilića u Raštanima. Svjedok odbrane NB

predmet br. PP 707, izvještaj SIS-a od 4. decembra 1993., u kojem stoji da su vojnici iz KB-a koji borave u Rudarskoj ulici, br. 163 i 163 a, pod zapovjedništvom Mire Kolobare. Dokazni predmet PP 704, platni spisak KB-a za novembar 1993. na kojem se Miroslav Kolobara pojavljuje kao satnik borbene 6. grupe, str. 9.

⁴⁸³ Dokazni predmet PP 648.

⁴⁸⁴ Dokazni predmet PP 739. U izvještaju se navodi da je 20. septembra 1993. pet navedenih pritvorenika, od kojih jedan nije spomenut u izvještaju 21. septembra 1993., pušteno po zapovijedi Mladena Naletilića.

⁴⁸⁵ Dokazni predmet PP 611.

⁴⁸⁶ Dokazni predmet PP 573.1, izvještaj Uprave vojne policije od 24. augusta 1993. *Vidi i* dokazni predmet PP 574, str. 3, izvještaj od 24. augusta 1993. u kojem se navodi da je "grupa od 24 vojaka sudjelovala u akciji oslobađanja Raštana sa Tutinom postrojbom".

⁴⁸⁷ Dokazni predmet PP 610.

svjedočio je da on ne zna šta se tačno dogodilo u Raštanima i da su samo "pripadnici" KB-a bili s njim na mjestu po imenu Goranci, Jedrinje, između 20. i 24. septembra 1993.⁴⁸⁸ Prema svjedočenju NB-a moguće je, dakle, da je neka druga borbeno grupa KB-a pod zapovjedništvom Mladena Naletilića u to vrijeme bila u Raštanima.⁴⁸⁹

174. Izjave svjedoka su zajedno s dokumentarnim dokazima uvjerile Vijeće da je KB pod zapovjedništvom Mladena Naletilića sudjelovao u operaciji u Raštanima 22. i 23. septembra 1993. godine.

175. Nije utvrđeno da je Mladen Naletilić, dok je tokom te operacije zapovijedao svojim vojnicima, i sam bio prisutan u Raštanima. Međutim, Vijeće je uvjeren da je Mladen Naletilić bio u selu iznad Raštana 23. septembra 1993.⁴⁹⁰ i izdavao zapovijedi radio-vezom pomoću svoje motorole.⁴⁹¹

D. Uvjeti prema članu 2 Statuta

176. Član 2 Statuta bavi se teškim povredama Ženevskih konvencija iz 1949.⁴⁹² Za primjenu člana 2 Statuta postoje četiri preduvjeta: mora postojati oružani sukob;⁴⁹³ mora postojati neksus između sukoba i terećenih krivičnih djela;⁴⁹⁴ oružani sukob mora biti

⁴⁸⁸ Svjedok odbrane NB, T. 10239-10240, 10317-10318. Svjedok odbrane NM koji je pozvan s jedinicom "Baja Kraljević" u Gorance, Jedrinje 23. septembra 1993., takođe je posvjedočio je da je na to područje "upućena postrojba Kažnjičke bojne"; svjedok odbrane NM, T. 12768. *Vidi i* svjedočenje svjedoka odbrane NB u kojem spominje drugu operaciju, kada je kao i 19. septembra 1993. zatražio postrojbu za specijalne namjene i da su mu poslali dio KB-a, svjedok odbrane NB, T. 10302 (povjerljivo).

⁴⁸⁹ Svjedoci odbrane Slobodan Praljak i NS posvjedočili su da KB nije sudjelovao u toj akciji, svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9426-9427; svjedok odbrane NS, T. 13388-13389. Vijeće ovo ne smatra pouzdanim budući da se te izjave ne podudaraju s pouzdanim svjedočenjima svjedoka VV, SS i L i dokumentarnim dokazima.

⁴⁹⁰ Svjedok SS koji je identificirao Mladena Naletilića u sudnici, izjavio je samo da je vidio Mladena Naletilića, koji mu je bio poznat iz medija, u selu iznad Raštana 23. septembra 1993., svjedok SS, T. 6573-6574, 6590-6591.

⁴⁹¹ *Vidi* svjedočenja svjedoka VV i SS.

⁴⁹² U članu 2 Statuta navodi se sljedeće: " Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počine teške povrede Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949., odnosno sljedeća djela protiv osoba ili imovine zaštićenih odredbama relevantne Ženevske konvencije: (a) hotimično lišavanje života; (b) mučenje ili nečovječno postupanje, uključujući biološke eksperimente; (c) hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja; (d) uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno; (e) prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila na služenje u snagama neprijateljske sile; (f) hotimično uskraćivanje prava ratnom zarobljeniku ili civilu na pravičan i redovan sudski postupak; (g) protivpravna deportacija ili premještanje ili protivpravno zatočenje civila; (h) uzimanje civila za taoce."

⁴⁹³ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.84.

⁴⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 182-185, 193-195.

međunarodni;⁴⁹⁵ i osobe i imovina nad kojima su počinjene teške povrede moraju biti definirani kao "zaštićeni" u Ženevskim konvencijama.⁴⁹⁶

1. Oružani sukob i neksus s terećenim krivičnim djelima

177. Prema jurisprudenciji Međunarodnog suda, oružani sukob postoji:

svuda gde se pribeglo oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države [...] bez obzira vode li se tamo borbe ili ne.⁴⁹⁷

Norme međunarodnog humanitarnog prava su primjenjive onda kada se ustanovi da se na nekoj teritoriji dogodio oružani sukob.⁴⁹⁸ Nije potrebno da se utvrdi da je na nekom konkretnom dijelu te teritorije došlo do borbenih djelovanja.⁴⁹⁹ Postojanje neksusa s oružanim sukobom ustanovljeno je ako su terećena krivična djela "bila usko vezana uz neprijateljstva".⁵⁰⁰

178. Naletilićeva odbrana ne dovodi u pitanje postojanje oružanog sukoba između HVO-a i ABiH.⁵⁰¹ Ona osporava karakter tog sukoba. Martinovićeva odbrana ne dovodi u pitanje postojanje sukoba. Vijeću nije jasno za koji datum se Martinovićeva odbrana slaže da je datum početka sukoba.⁵⁰²

179. Vijeće je uvjeren da je oružani sukob postojao u razdoblju na koje se odnosi Optužnica, tj. u najmanju ruku od 17. aprila 1993. do kraja februara 1994.⁵⁰³

⁴⁹⁵ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.84.

⁴⁹⁶ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.80.

⁴⁹⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.70.

⁴⁹⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.70.

⁴⁹⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.70.

⁵⁰⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par.70.

⁵⁰¹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 116, "[n]aravno, nema spora o tome da je *u vrijeme i na području na koje se odnosi Optužnica* u hercegovačkim općinama i u Središnjoj Bosni došlo do oružanog sukoba između BH Hrvata i BH Muslimana, ali nema nikakvog razloga da se karakter tog tipa sukoba ocijeni kao međunarodni". (kurziv dodan)

⁵⁰² Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 15, "[s]ukob je, bez obzira na to, započeo 23. oktobra [1992.]; na str. 17, "[p]očetak sukoba između Armije BiH i HVO-a dogodio se 9. 5. 1993"; na str. 18, "rano ujutro 30. 6. 1993 [...] izbio je pravi sukob između Muslimana i Hrvata u općini Mostar".

⁵⁰³ Dokazi koji su pred Vijećem pokazuju da je do borbi u Sovićima i Doljanima došlo 17. aprila 1993. u okviru šire ofenzive za zauzimanje Jablanice. Tih dana je bilo incidenata između vojnih formacija HVO-a i ABiH u Mostaru. U ranim satima 9. maja 1993. u Mostaru je izbio sukob širokih razmjera. Pojedinačni napadi su se nastavili tokom ljeta i jeseni 1993., a prestali su tek krajem februara 1994., nakon Washingtonskog sporazuma.

180. Vijeće je uvjeren da su djela za koja se terete Mladen Naletilić i Vinko Martinović počinjena tokom, i kao posljedica, oružanog sukoba između HVO-a i ABiH. Žrtve tog sukoba živjele su na predmetnoj teritoriji u razdoblju na koje se odnosi Optužnica. Nadalje, oba optužena su bili pripadnici oružanih snaga koje su sudjelovale u neprijateljstvima. Vijeće je prema tome uvjeren da je u ovom predmetu zadovoljen traženi neksus.

2. Priroda sukoba

181. U svom pretpretresnom podnesku optužba se poduhvatila toga da postojanje međunarodnog oružanog sukoba dokaže po dva osnova: (1) na temelju aktivnog sudjelovanja HV-a u Bosni i Hercegovini, koji je zajedno s HVO-om bio angažiran u borbi protiv ABiH,⁵⁰⁴ i (2) na temelju opće kontrole koju je Republika Hrvatska vršila nad HVO-om tokom čitavog sukoba.⁵⁰⁵

182. S tim u vezi Žalbeno vijeće je bilo mišljenja da se unutrašnji sukob može smatrati međunarodnim ako "druga država sopstvenim trupama interveniše u sukobu ili [...] neki od učesnika u unutrašnjem oružanom sukobu djeluju u ime te druge države".⁵⁰⁶ Što se tiče prvoga od ova dva pravna testa, tj. direktnog sudjelovanja stranih snaga na teritoriji neke države, i jedna i druga odbrana prihvaćaju da je oružani sukob međunarodni ako snage druge države interveniraju u unutrašnjem oružanom sukobu.⁵⁰⁷

183. Što se tiče drugog testa, tj. vršenja opće kontrole od strane Republike Hrvatske nad HVO-om, Naletilićeva odbrana se poziva na zaključke Međunarodnog suda pravde u predmetu *Nikaragva*,⁵⁰⁸ i time iznosi argumente koje je Žalbeno vijeće već odbacilo. Test

⁵⁰⁴ Što se tiče prvog testa, optužba se oslanja na definiciju u Komentaru člana 2 Ženevske konvencije IV, prema kojem međunarodni oružani sukob postoji uvijek kada "bilo kakvo neslaganje između dvije države dovede do intervencije pripadnika oružanih snaga". Pretpretresni podnesak optužbe, str. 37.

⁵⁰⁵ Što se tiče ovog drugog testa, optužba se oslanja na jurisprudenciju Žalbenog vijeća koja definira što predstavlja opću kontrolu i kada se može smatrati da oružane snage djeluju u ime strane sile i time naizgled unutrašnji sukob pretvaraju u međunarodni sukob. Završni podnesak optužbe, str. 38, gdje se upućuje na Drugostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 137.

⁵⁰⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par.84.

⁵⁰⁷ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 111, 116-117; Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 21.

⁵⁰⁸ *Vojne i paravojne aktivnosti u Nikaragvi i protiv nje (Nikaragva protiv SAD-a) (meritum) /Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)(Merits)/*, Presuda, *Dokumenti Međunarodnog suda pravde /ICJ Reports/* (1986.) (dalje u tekstu: predmet *Nikaragva*). Naletilićeva odbrana tvrdi da je u tom predmetu "razmatrana razina kontrole koja se traži u građanskopravnom sporu, a ne u krivičnom predmetu, što je ovdje slučaj. Međutim, nema čvrste osnove za tvrdnju da se za krivičnu odgovornost traži niži stupanj kontrole. Ovaj Sud bi u najmanju ruku trebao tražiti jače dokaze za proglašenje krivice u krivičnom predmetu. Standardi bi u odnosu na predmet *Nikaragva protiv SAD* trebali biti barem isti". Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 119. Odbrana se

definiran u predmetu *Nikaragva* za utvrđivanje da li su pojedinci, ako nisu imali formalni status državnih službenika, djelovali *de facto* u ime države posebno je razmatralo Žalbena vijeće ovog Suda u predmetu *Tadić*.⁵⁰⁹ Zaključivši da test za efektivnu kontrolu iz predmeta *Nikaragva* ne bi bio u skladu ni s pravnom logikom principa odgovornosti država niti sa sudskom praksom i praksom država, Žalbena vijeće ga nije prihvatilo. Ono je umjesto toga zaključilo da je, ovisno o karakteru relevantnog entiteta, da bi se pokazalo da su sudionici u unutrašnjem oružanom sukobu djelovali u ime druge države, moguće upotrijebiti jedan od sljedeća tri testa. Prvi je test konkretnih uputstava (ili naknadnog javnog odobravanja) za pojedince ili grupe bez vojne organizacije.⁵¹⁰ Za dokazivanje da je neka država imala kontrolu nad organiziranim ili hijerarhijski strukturiranim grupama, tj. oružanim snagama ili milicijama ili paravojnim jedinicama, postoji drugi test. Mora se pokazati da je država organizirala, koordinirala i planirala vojne akcije te vojne grupe te da je financirala, obučavala i opremila ili joj obezbijedila operativnu podršku.⁵¹¹ To je poznato kao test opće kontrole.⁵¹² Treći test koji se koristi da se pokaže da su sudionici u unutrašnjem sukobu djelovali u ime druge države zahtijeva dokazivanje da su privatne osobe djelovale "u sklopu oružanih snaga ili su s njima bile povezane, ili pak u dosluhu s državnim vlastima".⁵¹³

184. U ovom predmetu, budući da su oba optužena bili pripadnici organiziranih hijerarhijski strukturiranih grupa, tj. vojnih jedinica,⁵¹⁴ prikladan test je onaj opće kontrole, koji je Žalbena vijeće definiralo na sljedeći način:

[K]ontrola države nad *podređenim vojnim snagama, milicijama ili paravojnim jedinicama* može imati opšti karakter (i mora obuhvatati više od pukog pružanja finansijske pomoći, vojne opreme ili obuke). Taj uvjet, međutim, ne ide tako daleko da zahtijeva izdavanje konkretnih naređenja ili rukovođenje svakom pojedinom operacijom od strane države. Prema međunarodnom pravu, nije nipošto potrebno da vlasti koje vrše kontrolu takođe i planiraju sve operacije jedinica koje od njih zavise, da biraju ciljeve ili daju konkretna uputstva za vođenje vojnih operacija i eventualnih kršenja međunarodnog

ranije pozivala na zaključke u Drugostepenoj presudi u predmetu *Aleksovski*, u kojoj je Žalbena vijeće potvrdilo svoju raniju praksu u vezi sa stupnjem kontrole koja je potrebna da bi se smatralo da su oružane snage djelovale u ime strane države, tj. test opće kontrole. *Vidi* Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 115. Kako nije jasno na koji od ovih testova se odbrana zapravo poziva, Vijeće će ispitati argumente iznesene u prilog testa koji je proizašao iz predmeta *Nikaragva*.

⁵⁰⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 98-145.

⁵¹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 141. Žalbena vijeće je konstatiralo sljedeće: "Ako je potrebno utvrditi da li je jedno privatno lice ili grupa koja nije vojno organizovana djelovala kao *de facto* organ države u izvršavanju određenog djela, valja ustanoviti da li je ta država dotičnom pojedincu ili grupi izdala konkretna uputstva za izvršenje tog konkretnog djela; alternativno, valja utvrditi da li je država *ex post facto* podržala ili odobrila protivpravno djelo." Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 137.

⁵¹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 137.

⁵¹² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 141.

⁵¹³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 141, 144.

⁵¹⁴ *Vidi supra*, par. 94, 100.

humanitarnog prava za koja se tvrdi da su se dogodila. Može se smatrati da postoji kontrola kakvu traži međunarodno pravo kad država (odnosno, u kontekstu oružanog sukoba, strana u sukobu) *igra ulogu u organizovanju, koordinisanju ili planiranju vojnih akcija* vojne grupe, uz to što grupu još i finansira, obučava i oprema ili joj pruža operativnu podršku.⁵¹⁵

185. Žalbeno vijeće je već razmatralo i pitanje odnosa odgovornosti država nasuprot individualnoj krivičnoj odgovornosti, koje je iznijela Naletilićeva odbrana,⁵¹⁶ i konstatiralo da ta distinkcija nije relevantna:

Naprotiv, pitanje je utvrđivanja kriterijuma za pravnu pripisivost državi djela koja su izvršili pojedinci koji nemaju status funkcionera države. U prvom slučaju, ako se dokaže da su ta djela pripisiva državi, država snosi međunarodnu odgovornost; u drugom slučaju, posljedica je ta da se oružani sukob mora okvalifikovati kao međunarodni.⁵¹⁷

186. Martinovićeva odbrana je iznijela još jedan argument u vezi s pitanjem za koje entitete ili pojedince se može smatrati da djeluju u ime druge države. On je formuliran na sljedeći način:

Samo se za one entitete ili pojedince koji djeluju u ime neke države može zaista reći da su sudionici tog međunarodnog oružanog sukoba. Pojedinci koji djeluju u ime entiteta koji nije država i djeluju u kontekstu unutrašnjeg oružanog sukoba koji se odvija paralelno s međunarodnim oružanim sukobom i ne mogu se smatrati odgovornima u smislu općih odredbi Ženevskih konvencija.⁵¹⁸

187. Žalbeno vijeće je već napravilo distinkciju između privatnih osoba i neorganiziranih grupa s jedne strane, i organiziranih i hijerarhijski strukturiranih grupa, kao što su vojne jedinice, s druge strane. Što se tiče ovog potonjeg, ono je zauzelo stav da se može smatrati da grupa djeluje u ime države ako je ona, "kao cjelina", pod općom kontrolom države.⁵¹⁹ Vijeće je već konstatiralo da su optuženi bili pripadnici organizirane i hijerarhijski strukturirane tvorevine, HVO-a.⁵²⁰ Činjenično pitanje na koje Vijeće još treba dati odgovor jeste da li je HVO, kao cjelina, djelovao u ime Republike Hrvatske. Pitanje da li su pojedini

⁵¹⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 137.

⁵¹⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 119.

⁵¹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 104.

⁵¹⁸ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 21. Ona nadalje navodi da optužba "nije uspjela da pokaže van razumne sumnje intervenciju snaga koje predstavljaju neku državu u zoni sukoba g. Martinovića na liniji fronte u Mostaru. Tvrdimo da takva intervencija ionako ne bi utjecala na pravni status g. Martinovića u zoni sukoba budući da je on djelovao u ime entiteta koji nije samostojna država i stoga nije mogao biti pripadnik strane u sukobu za svrhu opće primjene Ženevskih konvencija. Optužba, osim toga, nije dokazala van svake razumne sumnje, a niti uopće, da se u kontekstu konkretnih borbi u kojima je sudjelovao g. Martinović Hrvatska zajednica Herceg-Bosna borila na strani Republike Hrvatske, a ne za svoj račun", Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 22.

⁵¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 120.

⁵²⁰ *Vidi gore*, par. 87 i 101.

pripadnici individualno djelovali za entitet koji nije država je irelevantno. Vijeće stoga odbacuje taj argument Martinovićeve odbrane.

188. Vijeće će sada analizirati dokaze izvedene tokom suđenja kako bi utvrdilo da li se može smatrati da je u relevantnom kontekstu ovog predmeta postojao međunarodni oružani sukob. Pri tom će najprije utvrditi da li postoje dostatni dokazi da se dokaže van razumne sumnje da su oružane snage Republike Hrvatske direktno intervenirale na teritoriji Bosne i Hercegovine na strani HVO-a, a protiv ABiH. Vijeće će potom donijeti zaključke o tome da li je Republika Hrvatska vršila opću kontrolu nad HVO-om, imajući na umu da su gorespomenuta dva testa alternativna.

(a) Direktna intervencija vojske Republike Hrvatske (HV)

189. Prvo pitanje koje treba postaviti jeste da li su tokom relevantnog razdoblja snage vojske Republike Hrvatske (dalje u tekstu: HV) intervenirale u sukobu između HVO-a i ABiH, a naročito na području na koje se odnosi Optužnica, tj. "u Mostar[u], i drug[im] opštin[ama] Bosne i Hercegovine".⁵²¹ Optužba navodi da je direktna umiješanost Republike Hrvatske u oružani sukob između HVO-a i ABiH pokazana kako samim prisustvom snaga na području sukoba, tako i postavljenjem hrvatskih časnika u zapovjedništvo HVO-a.⁵²²

190. Naletilićeva odbrana tvrdi da je do takve intervencije Republike Hrvatske došlo 1992. i da je ona bila usmjerena na borbu protiv srpskih snaga, a ne 1993. u sukobu između HVO-a i ABiH.⁵²³ Ona nadalje tvrdi da Republika Hrvatska nije vojno intervenirala na mjestima gdje je navodno došlo do kršenja.⁵²⁴ Iako prihvaća da su jedinice HV-a sudjelovale u nekim operacijama u Bosni tokom 1993., Martinovićeva odbrana navodi da to nije bio slučaj u Hercegovini i da HV nikad nije bio prisutan u značajnijem broju.⁵²⁵ Takođe navodi da su vojnici i časnici prisutni na teritoriji Bosne i Hercegovine bili bosanski građani koji su se ranije priključili HV-u i dobrovoljno se vratili u HVO nakon završetka rata u Republici Hrvatskoj.⁵²⁶

⁵²¹ Optužnica, par. 7.

⁵²² Završni podnesak optužbe, str. 276-283.

⁵²³ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 116.

⁵²⁴ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 117.

⁵²⁵ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 26-27. U tom kontekstu Martinovićeva odbrana nadalje tvrdi da snage HV-a "nikad nisu bile angažirane ni u kakvom činu vršenja vlasti, što je ključno za svaku okupacionu silu". Taj argument je odbijen tokom rasprave vezane o okupaciji. Vidi *infra*, par. 210-223.

⁵²⁶ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 26.

191. Vijeće je saslušalo brojna svjedočenja i dobilo brojne dokumentarne dokaze koji pokazuju prisustvo vojnika i jedinica HV-a na teritoriji Bosne i Hercegovine u kontekstu sukoba između HVO-a i ABiH.

192. Usprkos poricanju političkih dužnosnika iz Republike Hrvatske i HZ HB,⁵²⁷ osoblje PMEZ-a i UNPROFOR-a je uočilo prisustvo i direktnu intervenciju snaga HV-a u Bosni i Hercegovini općenito, a naročito na području Mostara, tokom čitave 1993.⁵²⁸ Vijeće takođe napominje da postoje brojni dokumenti Ujedinjenih naroda u kojima se osuđuje prisustvo snaga HV-a na tom području. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda je još 1992. godine usvojio rezolucije u kojima se traži da prestanu svi oblici miješanja izvana i da se sve "snage, a naročito elementi Hrvatske vojske povuku, ili da se stave pod kontrolu Vlade Republike Bosne i Hercegovine, ili da se rasformiraju ili razoružaju".⁵²⁹ Nadalje, početkom 1994. generalni sekretar Ujedinjenih naroda je obavijestio Vijeće sigurnosti da Republika Hrvatska pruža podršku HVO-u, posebno navodeći sljedeće:

Hrvatska vojska (HV) već neko vrijeme direktno podržava HVO u pogledu ljudstva, opreme i naoružanja. Ocjenjuje se da se u Bosni i Hercegovini nalazi ukupno otprilike 3.000 do 5.000 redovnih vojnika HV-a, što odgovara broju vojnika tri hrvatske brigade.⁵³⁰

193. Ove dokaze nadalje potkrepljuje svjedočenje mnogih očevidaca, koji su vidjeli snage HV-a na više relevantnih lokacija.⁵³¹ Ti vojnici HV-a pripadali su raznim jedinicama i bili

⁵²⁷ Vidi dokazne predmete PPIAC-17, PPIAC-45, PPIAC-46, PPIAC-53.

⁵²⁸ Sljedeći dokazni predmeti su izvještaji osoblja međunarodnih organizacija o umiješanosti HV-a od kraja 1992. do početka 1994: PPIAC-23 (povjerljivo), PPIAC-24 (povjerljivo), PPIAC-25 (povjerljivo), PPIAC-26 (povjerljivo), PPIAC-29 (povjerljivo), PPIAC-40 (povjerljivo), PPIAC-42 (povjerljivo), PPIAC-46 (povjerljivo), PPIAC-47 (povjerljivo), PPIAC-48 (povjerljivo), PPIAC-52 (povjerljivo), PPIAC-54 (povjerljivo), PPIAC-55 (povjerljivo), PPIAC-56 (povjerljivo), PPIAC-57 (povjerljivo), PPIAC-58 (povjerljivo), PPIAC-59 (povjerljivo), PPIAC-62 (povjerljivo), PPIAC-66, PPIAC-68 (povjerljivo), PPIAC-69 (povjerljivo), PPIAC-70 (povjerljivo), PPIAC-73, PPIAC-74, PPIAC-75, PPIAC-76 (povjerljivo), PPIAC-77 (povjerljivo), PPIAC-78 (povjerljivo), PPIAC-79 (povjerljivo), PPIAC-81 (povjerljivo), PPIAC-84 (povjerljivo), PPIAC-85 (povjerljivo), PPIAC-87 (povjerljivo), PPIAC-91 (povjerljivo), PP 595.1 (povjerljivo), PP 612 (povjerljivo). Vještak odbrane Davor Marijan priznao je prisustvo HV-a u operativnim zonama Jugoistočna i Sjeverozapadna Hercegovina, T. 15532-15533.

⁵²⁹ Dokazni predmet PPIAC-18. Vidi i PPIAC-9.

⁵³⁰ Dokazni predmet PPIAC-82. Vidi i PPIAC-88.

⁵³¹ Svjedočenje iz transkripta Edwarda Vulliamyja, BT 8593; svjedok PP, T. 6160-6162; svjedok QQ, T. 6256-6261; svjedok CC, T. 4426-4427; svjedok NN, T. 5879-5880; svjedok Jeremy Bowen, T. 5806-5807; svjedok sir Martin Garrod, T. 8423; svjedočenje iz transkripta Michaela Buffinija, BT 5566-5567.

stacionirani na raznim lokacijama⁵³² te su u nekim prilikama sudjelovali u počinjenju zločina nad muslimanskim stanovništvom.⁵³³

194. Mada je iz dokaza jasno da su snage HV-a direktno sudjelovale u sukobu u Mostaru i okolici,⁵³⁴ to nije bio slučaj u napadima HVO-a na Soviće/Doljane i Raštane.⁵³⁵ Iz ove konstatacije ne proizlazi zaključak da na Soviće/Doljane i Raštane Ženevske konvencije nisu primjenjive. Ne postoji uvjet da se mora dokazati da su snage HV-a bile prisutne na svakom pojedinom području na kojem su počinjeni terećeni zločini. Naprotiv, sukob između ABiH i HVO-a mora se promatrati kao cjelina: ako se utvrdi da je on međunarodnog karaktera zbog sudjelovanja snaga HV-a, član 2 Statuta biće primjenjiv na čitavo područje sukoba.⁵³⁶

195. Brojni svjedoci odbrane su posvjedočili da su vojnici HV-a koji su bili prisutni u Bosni i Hercegovini zapravo bili dobrovoljci koji su velikom većinom otišli iz Bosne i Hercegovine da se bore u Republici Hrvatskoj i vratili se da brane svoju domovinu.⁵³⁷

⁵³² Više svjedoka je posvjedočilo da su jedinice HV-a kao što su 1. i 2. gardijska brigada bile stacionirane u zatočeničkom centru na Heliodromu, u Mostaru. Svjedok U, T. 2654-2655; svjedok OO, T. 5938 i T. 6032-6036; svjedok odbrane NN, T. 5879-5880; svjedok YY, T. 7279-7280. svjedok U spomenuo je i prisustvo vojnika HV-a koji su pripadali jedinici iz Osijeka. Prema njegovom svjedočenju, ta jedinica je bila raspoređena južno od Mostara i bila je odgovorna za presijecanje komunikacije između ABiH u Mostaru i BH Muslimana u Blagaju, svjedok UU, T. 2956-2959. Svjedoci NN i PP posvjedočili su da su na tom području bile prisutne i jedinice iz Splita, Rijeke ili Karlovca, svjedok PP, T. 6160; svjedok NN, T. 5879.

⁵³³ Svjedok AE je posvjedočio da su rano ujutro 9. maja 1993. muslimanski civili bili uhapšeni od strane vojnika koji su nosili i uniforme i oznake HV-a i HVO-a, svjedok AE, T. 8236. Bivši pripadnik KB-a, svjedok Falk Simang, posvjedočio je da su pripadnici HV-a, zajedno s HVO-om, sudjelovali u deložacijama BH Muslimana u Mostaru, svjedok Falk Simang, T. 3817-3819.

⁵³⁴ Svjedok QQ, T. 6265; svjedok CC, T. 4426-4427; svjedok NN, T. 5879-5880; svjedok SS, T. 6562-6567; svjedok OO, T. 5938; svjedok DD, T. 4481; svjedok EE, T. 4544. *Vidi i* dokazni predmet PP 373 prema kojem je HV sudjelovao u sukobu u Mostaru 9. maja 1993.; dokazni predmeti PPIAC-42; PPIAC-43; PPIAC-48; PPIAC-52; PPIAC-54; PPIAC-55; PPIAC-56; PPIAC-57; PPIAC-65; PPIAC-68.

⁵³⁵ Svjedok VV je posvjedočio da je, kad je zarobljen 23. septembra 1993., na putu za Bakinu Luku vidio oko 50 pripadnika HV-a, svjedok VV, T. 6921. Svjedok QQ je takođe posvjedočio da su snage HV-a bile razmještene u Raštanima, svjedok QQ, T. 6265-6266. Međutim, Vijeće smatra da nema dovoljno dokaza da se zaključi da su ti vojnici sudjelovali u napadu koji se dogodio tog istog dana. Isto tako, mada su ponuđeni dokumenti kao dokazi za prisustvo snaga HV-a na području između Prozora i Jablanice (dokazni predmeti PPIAC-58; PPIAC-62; PPIAC-63; PPIAC-70; PPIAC-76; PPIAC-80), Vijeću nije predočeno dovoljno dokaza koji bi pokazali da su snage HV-a sudjelovale u napadu na Soviće i Doljane 17. aprila 1993.

⁵³⁶ Odluka o nadležnosti u predmetu Tadić, par. 68.

⁵³⁷ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9322-9823. Slobodan Praljak je osobno zaniijekao da je išao u Bosnu i Hercegovinu po nalogu predsjednika Republike Hrvatske ili ministra odbrane, i time poriče sadržaj sastanka održanog 8. marta 1993. u uredu predsjednika Tuđmana. Dokazni predmet PP 892/PT-7, str. R0180812, R0181148. On je naveo da je išao samoinicijativno zbog moralnih i etičkih razloga. Međutim, priznao je da nije dao otkaz u HV-u kad je odlazio, jer je vojska tolerirala odlaske i "borbu protiv zla" u Bosni i Hercegovini. On je nadalje posvjedočio da su drugi viši časnici HV-a u Bosni i Hercegovini takođe išli dobrovoljno. Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9461-9463, 9511, 9529. *Vidi i* svjedok odbrane

Vijeće ne prihvaća ovu verziju događaja. Ako su neki od pripadnika HV-a prisutnih u Bosni i Hercegovini i bili dobrovoljci branioci, Republika Hrvatska je ta koja je organizirala slanje velike većine njih,⁵³⁸ a istovremeno je pokušavala prikriti njihovo prisustvo tako što je od njih tražila da, na primjer, svoje uniforme i oznake zamijene onima HVO-a.⁵³⁹ Vijeće primjećuje da su snage HV-a u Bosni i Hercegovini zadržale svoja prava kao pripadnici HV-a, uključujući i pravo na mjesečnu plaću.⁵⁴⁰ Vijeće primjećuje da je Vlada Republike Hrvatske početkom 1994. godine, izjavljujući da "nema moralno pravo da spriječi hrvatske dragovoljce da pomognu ugroženoj zajednici Hrvata u BiH",⁵⁴¹ priznala prisustvo redovnih jedinica HV-a, mada ograničeno na granična područja, i izjavila da će organizirati njihovo povlačenje.⁵⁴²

196. Vijeće stoga konstatira da je sukob između HVO-a i ABiH u Bosni i Hercegovini postao međunarodni intervencijom snaga Republike Hrvatske.

(b) Opća kontrola koju je Republika Hrvatska vršila nad HVO-om

197. Mada je, da bi se dokazalo da je sukob bio međunarodnog karaktera, dovoljno dokazati direktnu intervenciju snaga HV-a, Vijeće će u interesu cjelovitosti ispitati da li je u ovom predmetu zadovoljen drugi pravni test, tj. da li je Republika Hrvatska tokom sukoba vršila opću kontrolu nad HVO-om.

198. Nema sumnje da je Republika Hrvatska imala snažne veze s Hrvatima iz Bosne i Hercegovine.⁵⁴³ Primjeri takve povezanosti uključuju činjenicu da su BH Hrvati lako mogli

Željko Glasnović, T. 11501; svjedok odbrane NJ, T. 12168; svjedok odbrane Ivan Bender, T. 11554-11555; svjedok odbrane Ivić Pašalić, T. 12274-12276; svjedok odbrane Milan Kovač, T. 11188; svjedok odbrane Damir Zorić, T. 11072-11074; svjedok odbrane NP, T. 13076, 13173; svjedok odbrane NO, T. 12994; svjedok odbrane NB, T. 10270-10273; vještak odbrane Davor Marijan, T. 15532-15533; *vidi i* dokazni predmeti PPIAC-53.

⁵³⁸ Dokazni predmeti PPIAC-35; PPIAC-36; PPIAC-38. Sam Mate Boban je u toku sastanka s predsjednikom Tuđmanom i ministrom odbrane Gojkom Šuškom rekao sljedeće: "[z]amoliti ću spisak svih Hrvata iz Herceg-Bosne, ako se u roku od 24 sata ne vrate, recimo u Bosnu, pod prisilom policije, mi ćemo poslati našu policiju, pohapsiti i povezati, i sa njima u Herceg-Bosnu", na što je ministar odbrane Gojko Šušak odgovorio: "Praljak je napravio listu imena, nekoliko pukovnika i bojnika, uključujući maloga Luburića prebaciti dolje." Dokazni predmet PP 892/PT-7, str. R0180823, R0180828. *Vidi i*: dokazni predmet PP 892/PT-8, str. 12.

⁵³⁹ Dokazni predmeti PPIAC-5; PPIAC-19; PPIAC-20; PPIAC-22. *Vidi i*: svjedok NN, T. 5895; svjedok odbrane NS, T. 12168; svjedok odbrane NB, T. 10270-10273. Predstavnici međunarodnih organizacija daju potvrdu da je tačno da se tako postupa, dokazni predmeti PPIAC-91; PPIAC-92; PPIAC-93.

⁵⁴⁰ Vještak odbrane Davor Marijan, T. 15699. *Vidi i* dokazni predmet PP 122.2

⁵⁴¹ Dokazni predmet PPIAC-83.

⁵⁴² *Vidi* pisma stalnog predstavnika Hrvatske generalnom sekretaru Ujedinjenih naroda, od 16. i 17. februar 1993., dokazni predmeti PPIAC-86 i PPIAC-90; *vidi i* PPIAC-83.

⁵⁴³ Svjedok Jeremy Bowen, T. 5806-5807; svjedok sir Martin Garrod, T. 8402.

dobiti hrvatsku putovnicu, imati hrvatsko državljanstvo⁵⁴⁴ i glasati na izborima u Republici Hrvatskoj.⁵⁴⁵ Nekoliko svjedoka odbrane je svjedočilo o posebnoj obavezi navedenoj u članu 10 Ustava Republike Hrvatske da se vodi briga o Hrvatima u drugim državama pa, konkretno, i o Hrvatima u Bosni i Hercegovini s obzirom na opasnosti kojima su u to vrijeme bili izloženi.⁵⁴⁶ Ta jaka veza nije, međutim, sama po sebi dovoljna da se ustanovi da je Hrvatska vršila opću kontrolu nad HVO-om. Optužba mora pokazati da je Republika Hrvatska:

- i) obezbjeđivala finansijsku pomoć i obuku, vojnu opremu i operativnu podršku, te da je;
- ii) sudjelovala u organizaciji, koordinaciji ili planiranju vojnih operacija.

199. Vijeće je uvjeren da je Republika Hrvatska financirala i obezbjeđivala vojnu opremu za HVO tokom njegovog sukoba s ABiH. Dokazi pokazuju da je pomoć u smislu obezbjeđivanja vojne opreme bila znatna. Zaista, u mnogo navrata je uočeno prisustvo velikog broja vozila i naoružanja HV-a,⁵⁴⁷ što je dokaz *de facto* logističke podrške iz Republike Hrvatske. Ministar odbrane Republike Hrvatske Gojko Šušak je izjavio:

ako preračunamo bez ičega drugoga, samo naoružanje, da brojka 100 milijuna dolara je mala brojka što smo mi na te teritorije dostavili.⁵⁴⁸

Zapovjednici HVO-a su se u vezi s municijom obraćali direktno Gojku Šušku.⁵⁴⁹ Svjedočenje svjedoka odbrane da je ABiH, dok nije izbio sukob između HVO-a i ABiH, takođe dobivala vojnu opremu preko Republike Hrvatske,⁵⁵⁰ ne dovodi u pitanje ovaj zaključak. Slobodan Praljak je takođe priznao da su vojnici HVO-a slani na obuku na vojnu

⁵⁴⁴ Svjedok sir Martin Garrod, T. 8402; *Vidi i* dokazne predmete PPIAC-30; PPIAC-33; PPIAC-34; PPIAC-41; PPIAC-44; PPIAC-50 i PPIAC-51.

⁵⁴⁵ Svjedok sir Martin Garrod, T. 8402.

⁵⁴⁶ Svjedok odbrane Ivić Pašalić, T. 12197-98; svjedok odbrane Milan Kovač, T. 11166. Milan Kovač je pojasnio da je ova obaveza uvedena u kontekstu raspada bivše Jugoslavije i opasne situacije u kojoj su se našli BH Hrvati, svjedok odbrane Milan Kovač, T. 11291.

⁵⁴⁷ *Vidi* na primjer: svjedok sir Martin Garrod, T. 8424. *Vidi i* dokazne predmete PPIAC-46; PPIAC-47; PPIAC-49.

⁵⁴⁸ Dokazni predmet PP892/PT-7, str. R0180827-28. Nadalje, Ralf Mrachaz je potvrdio da je većina opreme KB-a dolazila iz Hrvatske, T. 2673, 2705-2706. *Vidi i* dokazni predmet PPIAC-13.

⁵⁴⁹ Svjedok odbrane NB, T. 10267-10269, koji je uputio na dokazni predmet PP 301.2.

⁵⁵⁰ Svjedok odbrane Damir Zorić, T. 11071; svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9331-9340, koji je uputio na dokazne predmete D1/53 to D1/63.

akademiju HV-a.⁵⁵¹ Vojnim osobljem je rukovala i zapovjedna struktura HVO--a i ona HV-a,⁵⁵² a pripadnici HVO-a su primali plaće direktno iz Republike Hrvatske.⁵⁵³

200. Vijeće je nadalje uvjereni da je Republika Hrvatska sudjelovala u organizaciji, planiranju ili koordinaciji vojnih operacija vođenih u kontekstu sukoba između HVO-a i ABiH. Nema sumnje da su Republika Hrvatska i HZ-HB imale isti krajnji cilj, a to je priključenje hrvatskih provincija Bosne i Hercegovine jedinstvenoj hrvatskoj državi. U tom smislu Vijeće podsjeća na riječi samog predsjednika Tuđmana na sastanku održanom 22. oktobra 1993:

Ja sam pred par mjeseci izložio situaciju, dao zadaću ministru obrane Šušku i generalu Bobetku, naša pomoć i naše angažiranje u Herceg-Bosni, jer se tamo rješava - rekao sam im da se tamo rješava pitanje budućih granica Hrvatske države. I, kod toga sam ukazao da je veoma važno da se obrane tada, oni položaji, koji su, onaj teritorij, koji je HVO tamo držao. (...) Opća politička situacija je takva da danas i rijetko tko od međunarodnih čimbenika računa da će se ta Unija Bosne i Hercegovine održati.⁵⁵⁴

201. Da bi se omogućilo provođenje ovog zajedničkog cilja, rukovodstvo Hrvatske je izdavalo zapovijedi za kretanje snaga⁵⁵⁵ i vojne strategije HVO-a ili HV-a⁵⁵⁶ u Bosni i Hercegovini. Ono je također osiguralo kontrolu nad HVO-om postavljajući časnike HV-a na najviši položaj u zapovjednoj strukturi HVO-a.⁵⁵⁷

202. Iz gorenavedenih razloga, Vijeće konstatira da je Republika Hrvatska u kontekstu sukoba kojim se bavi ovaj predmet vršila opću kontrolu nad HVO-om.

⁵⁵¹ Svjedok odbrane Slobodan Praljak, T. 9603-9605; *vidi i* dokazne predmete PP 662.1; PPIAC-67.

⁵⁵² Dokazni predmeti PPIAC-35; PPIAC-36; PPIAC-38; PPIAC-39.

⁵⁵³ Svjedok Ralf Mrachacz, T. 2673, 2688. Zapovjednici HVO-a su također upućivali zahtjeve da njihove vojnike isplati HV, a ne HVO, svjedok odbrane NP, T. 13140-13141. *Vidi* dokazni predmet PP 761.1.

⁵⁵⁴ Dokazni predmet PP892/PT-11, str. R0180830-31, usprkos činjenici da je prema izjavi svjedoka odbrane Milana Kovača, pitanje pripojenja hrvatskih područja u Bosni i Hercegovini nikad nije izriječno uključeno kao cilj bilo koje hrvatske političke stranke, svjedok odbrane Milan Kovač, T. 11194, koji je uputio na dokazni predmet D1/301; svjedok Paddy Ashdown potvrdio je aspiracije predsjednika Tuđmana u tom pogledu, svjedok Paddy Ashdown, BT 7344-7348. Svjedok sir Martin Garrod je izjavio da su predsjednik Tuđman i Mate Boban o tome imali isto mišljenje, svjedok sir Martin Garrod, T. 8402.

⁵⁵⁵ Dokazni predmeti PPIAC-7; PPIAC-8; PPIAC-10; PPIAC-13.

⁵⁵⁶ Dokazni predmet PPIAC-37. Mate Boban je u vezi s tim, na jednom od sastanaka s predsjednikom Tuđmanom u Zagrebu, izjavio sljedeće: "Ni jedan dokument nema koji je došao iz bilo kog hrvatskog prostora meni ili našim službama koje smo mi organizirali da nije prosljeđen predsjedniku Tuđmanu i ministru Šušku", dokazni predmet PP 892/PT-7, str. R0181130. *Vidi i* dokazni predmet PP 562.12.

⁵⁵⁷ Na primjer, Milivoja Petkovića je 24. jula 1993. na položaju zapovjednika Glavnog stožera HVO-a zamijenio Slobodan Praljak, dokazni predmet PP 534.1. Kasnije je Slobodana Praljka zamijenio Ante Roso koji je zapovjednikom Glavnog stožera HVO-a imenovan po zapovijedi Franje Tuđmana, dokazni predmet PP 664.2.

3. Zaštićene osobe i imovina

(a) Civili i ratni zarobljenici

203. Optužba se poziva na član 4(1) Ženevske konvencije IV, koji zaštićene osobe definira kao one "osobe [...] koje se [...] nađu" u rukama strane u sukobu ili okupacione sile čiji nisu državljani.⁵⁵⁸ Ona nadalje navodi da izraz "u rukama" ne treba tumačiti doslovno, i da su osobe koje se nađu na teritoriji koja je pod kontrolom okupacione sile zaštićene prema članu 4(1) Četvrte ženevske konvencije.⁵⁵⁹

204. Naletilićeva odbrana tvrdi da žrtve, da bi dobile status "zaštićenih osoba" moraju biti različitog državljanstva u odnosu na počinioc terećenog krivičnog djela.⁵⁶⁰ Martinovićeva odbrana pak tvrdi da je sukob bio politički, a ne nacionalni, i da se žrtve ne mogu smatrati zaštićenim osobama "budući da su istog državljanstva kao i protivnička vojska".⁵⁶¹

205. Član 4 Ženevske konvencije IV definira zaštićene osobe kao "osobe koje se, u slučaju sukoba ili okupacije, u bilo kojem trenutku ili na bilo koji način nađu u rukama strane u sukobu ili okupacijske sile čiji nisu državljani".⁵⁶² Prema Komentaru uz Ženevsku konvenciju IV postoje dva glavna tipa zaštićenih osoba: (i) "građani koji su državljani neprijateljske sile" i (ii) "čitava populacija" na okupiranim teritorijama (što ne uključuje državljane okupacione sile).⁵⁶³

⁵⁵⁸ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 39.

⁵⁵⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 39.

⁵⁶⁰ Naletilićev pretpretresni podnesak, str. 11.

⁵⁶¹ "Smatramo da je optužba trebala pokazati, a to nije učinila, da je ovo bio sukob između nacionalnih grupa, za razliku od sukoba među političkim frakcijama neke zemlje. Dokazi su pokazali, ili su barem dali razloga za razumnu sumnju u vezi s tim pitanjem, da je barem u zoni odgovornosti g. Martinovića, sukob bio politički, a ne nacionalni budući da su BH Muslimani bili pripadnici HVO-a, a naročito jedinice g. Martinovića. Prema tome, tvrdimo da se žrtve u relevantnoj zoni sukoba ne mogu smatrati zaštićenim osobama u kontekstu Ženevske konvencije IV jer su imali isto državljanstvo kao i suprotna strana." Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 38.

⁵⁶² Član 4 Ženevske konvencije IV glasi: "Ova konvencija štiti osobe koje su, u slučaju sukoba ili okupacije, u bilo kojem trenutku i na bilo koji način, nađu u rukama strane u sukobu ili okupacione sile čiji nisu državljani. Konvencija ne štiti državljane države koja nije njome vezana. Državljan neutralne države koji se nađu na teritoriji zaraćene države i državljani države saučesnice u ratu ne smatraju se zaštićenim osobama dokle god država čiji su državljani ima redovito diplomatsko zastupstvo u državi u čijoj se vlasti nalaze. [...] Osobe zaštićene Ženevskom konvencijom za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u rata od 12. augusta 1949., ili Ženevskom konvencijom o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949., ili Ženevskom konvencijom za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. augusta 1949., ne smatraju se zaštićenim osobama u smislu ove Konvencije."

⁵⁶³ Komentar Ženevske konvencije IV, str. 46.

206. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*, konstatirano je da je svrha Ženevskih konvencija da štite civile "koji nemaju državljanstvo strane u sukobu u čijim se rukama nalaze ili koji su lica bez državljanstva",⁵⁶⁴ imajući na umu da "već 1949. pravna veza državljanstva nije smatrana ključnom".⁵⁶⁵ S tim u vezi, Žalbeno vijeće je utvrdilo sljedeće:

[Č]lan 4 Ženevske konvencije IV, protumačen u svjetlu svog cilja i svrhe, teži što je moguće većoj zaštiti civila. Stoga se njegova primjenjivost ne ograničava na formalne veze i čisto pravne odnose [...]. Pri pružanju te zaštite, član 4 mora uzimati u obzir suštinu neke veze, a ne njenu pravnu kvalifikaciju.⁵⁶⁶

207. Taj pristup je potvrđen i u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* u kojoj se konstatira da se "u ovom kontekstu formalno državljanstvo ne može smatrati odlučujućim faktorom, i da je realnost veza možda tačnije izražena u faktoru etniciteta".⁵⁶⁷ Vijeće će se pridržavati dosljedne prakse u pogledu ovog pitanja i razmotrit će, od slučaja do slučaja, stvarnu pripadnost žrtava nekoj strani, a ne njihovo formalno državljanstvo.

208. Nadalje, Vijeće prihvaća argument optužbe da se izraz "u rukama" neke strane ili okupacione sile, iz člana 4 Ženevske konvencije IV, odnosi na osobe koje su se našle na teritoriji pod kontrolom te strane ili okupacione sile.⁵⁶⁸

(b) Ratni zarobljenici

209. Član 4 Ženevske konvencije III štiti ratne zarobljenike, tj. osobe koje su pale pod vlast neprijatelja,⁵⁶⁹ a pripadaju u jednu od kategorija navedenih u članu 4.⁵⁷⁰ U članu 5

⁵⁶⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 164.

⁵⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 165.

⁵⁶⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 168. *Vidi i* Drugostepenu presudu u predmetu *Aleksovski*, par. 151, 152.

⁵⁶⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 82. Žalbeno vijeće je bilo sljedećeg mišljenja: "[Č]lan 4 Ženevske konvencije IV treba tumačiti kao član čija je namjera da se što je moguće više zaštite civili koji su se našli u internacionalnom ili internacionalizovanom sukobu. Državljanstvo koje traži član 4, dakle, treba procijeniti tek na osnovu uvida u 'suštinu odnosa', a ne na osnovu pravne karakterizacije u domaćem zakonodavstvu. U savremenim etničkim sukobima, u smislu primjene humanitarnog prava, a posebno člana 4 Ženevske konvencije IV, žrtve se mogu 'asimilirati' sa vanjskom državom koja je umiješana u sukob mada formalno imaju isto državljanstvo kao i oni koji ih drže u zatočeništvu. Zato se Žalbeno vijeće slaže sa Drugostepenom presudom predmetu *Tadić* da bi stoga 'čak i kad bi se u okolnostima ovog slučaja smatralo da počinioci i žrtve imaju isto državljanstvo, član 4 ipak bio primjenjiv.'", Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 83.

⁵⁶⁸ U Komentaru Ženevske konvencije IV, str. 47, u vezi sa članom 4 Ženevske konvencije IV navodi se sljedeće: "Izraz 'u rukama' koristi se u izuzetno općenitom smislu. Tu se ne radi samo o tome da je neko u rukama neprijatelja izravno, kao zarobljenik. I sama činjenica da je neko na teritoriji strane u sukobu ili na okupiranoj teritoriji implicira da je ta osoba u vlasti ili u "rukama" okupacione sile."

⁵⁶⁹ Izraz "pasti pod vlast neprijatelja" ima široko značenje i pokriva slučaj vojnika koji su postali zarobljenici, a da se nisu borili, na primjer, nakon predaje. Komentar Ženevske konvencije IV, str. 10.

⁵⁷⁰ U članu 4 Ženevske konvencije III stoji sljedeće: "(1) pripadnici oružanih snaga strane u sukobu, kao i pripadnici milicija i dobrovoljačkih odreda koji ulaze u sastav tih oružanih snaga (2) pripadnici ostalih

Ženevske konvencije III stoji da su ratni zarobljenici zaštićeni "čim padnu pod vlast neprijatelja pa do njihovog konačnog oslobađanja i repatrijacije".⁵⁷¹

(c) Okupacija

210. Okupacija je relevantna u razmatranju optužbi za protivpravni rad civila (tačka 5), prisilno premještanje civila (tačka 18) i razaranja imovine (tačka 19). Optužba se poziva na odredbe Ženevske konvencije IV, koje nisu primjenjive ako ne postoji stanje okupacije.⁵⁷² Stoga se u svrhu primjene tih odredbi u ovom predmetu postavlja pitanje što predstavlja okupaciju.

211. U završnom podnesku optužbe pitanje okupacije se razmatra samo u vezi s uništavanjem imovine velikih razmjera. Navodi se da okupacija, kako je definirana u članu 6 Ženevske konvencije IV, ima šire značenje nego u članu 42 Haškog pravilnika⁵⁷³ i da u skladu s jurisprudencijom Suda, okupirano područje predstavlja "svaka teritorija pod općom kontrolom strane u sukobu".⁵⁷⁴ Optužba nadalje naglašava da je "okupacija i dalje činjenično pitanje".⁵⁷⁵ Vijeće se slaže da je utvrđivanje postojanja stanja okupacije činjenično pitanje.

milicija i pripadnici ostalih dobrovoljačkih odreda, uključujući i pripadnike organiziranih pokreta otpora, koji pripadaju strani u sukobu i koji djeluju izvan ili unutar vlastitog područja, čak i ako je ono okupirano, pod uvjetom da te milicije i dobrovoljački odredi, uključujući i te organizirane pokrete otpora, ispunjavaju ove uvjete: (a) da im zapovijeda osoba odgovorna za svoje potčinjene; (b) da imaju određeni i na daljinu prepoznatljiv znak raspoznavanja; (c) da otvoreno nose oružje (d) da svoje operacije izvode u skladu sa zakonima i običajima ratovanja (3) pripadnici redovnih oružanih snaga koji izraze vjernost nekoj vladi ili vlasti koju nije priznala sila u čijoj su vlasti (4) osobe koje prate oružane snage, a da im neposredno ne pripadaju, kao i civilni članovi posada vojnih zrakoplova, ratni dopisnici, dobavljači, članovi radnih jedinica i službi čija je dužnost briga o udobnosti oružanih snaga, pod uvjetom da su za to dobile odobrenje od oružanih snaga koje prate i koje su im u tu svrhu izdale osobnu iskaznicu sličnu priloženom uzorku (5) članovi posada, uključujući zapovjednike, pilote i vježbenike, trgovačke mornarice i posade civilnog zrakoplovstva strana u sukobu, koji ne uživaju povoljniji postupak na temelju drugih odredaba međunarodnog prava. (6) stanovništvo neokupiranog područja koje se prilikom približavanja neprijatelja spontano lati oružja da bi se oduprlo postrojbama napadača, ne imajući vremena organizirati se kao redovite oružane snage, ako otvoreno nose oružje i ako poštuju zakone i običaje ratovanja."

⁵⁷¹ Član 5 Ženevske konvencije III.

⁵⁷² Članovi 49, 51 odnosno 53 Ženevske konvencije IV koji se bave prisilnim premještanjem, radom i uništavanjem imovine nalaze se u dijelu te Konvencije koji se odnosi na okupirane teritorije. Ti pravni temelji kasnije će biti zasebno razmotreni u dijelovima koji se bave svakim od ovih krivičnih dijela.

⁵⁷³ U odsustvu jasne definicije u Ženevskoj konvenciji IV, Pretresno vijeće u predmetu *Kordić* poslužilo se definicijom iz Haškog pravilnika kao potvrdom međunarodnog običajnog prava. *Vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 338.

⁵⁷⁴ Završni podnesak optužbe, str. 289, u kojem se optužba poziva na Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 149-150, i Odluka o pregledu optužnice u predmetu *Rajić*, par. 40-42.

⁵⁷⁵ Završni podnesak optužbe, str. 289.

212. Naletilićeva odbrana tvrdi da okupacija, "za razliku od invazije, postoji kad se neprijateljska teritorija stvarno stavi pod kontrolu vojske napadača".⁵⁷⁶ Martinovićeva odbrana tvrdi da "okupacija predstavlja više od pukog prisustva snaga, te da podrazumijeva i da datim područjem upravlja strana država putem kontrole svojih snaga".⁵⁷⁷ Ona tvrdi da po ovoj osnovi optužba nije uspjela dokazati da su relevantna područja bila okupirana.⁵⁷⁸

213. U prilog svom argumentu optužba se poziva na Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, u kojoj je konstatirano:

Služeći se istom logikom kao i pri utvrđivanju međunarodnog karaktera sukoba, zbog globalne kontrole koju je Hrvatska vršila nad HVO-om, imovina bosanskih Muslimana je u trenutku njenog razaranja bila pod kontrolom Hrvatske i nalazila se na okupiranoj teritoriji.⁵⁷⁹

214. Ovo vijeće primjećuje da je praksa Suda u pogledu utvrđivanja primjerenog pravnog testa nedosljedna. U tom smislu, Vijeće se, uz dužno poštovanje, ne slaže sa zaključkom u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* na koji se poziva optužba. Test opće kontrole, koji je iznesen u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, nije primjenjiv kod utvrđivanja postojanja okupacije. Vijeće je mišljenja da postoji bitna distinkcija između načina utvrđivanja stanja okupacije i načina utvrđivanja stanja međunarodnog oružanog sukoba. Test opće kontrole primjenjiv je na ovo potonje. Za utvrđivanje okupacije traži se viši stepen kontrole. Okupacija se definira kao prelazno razdoblje koje nastupa nakon invazije, a prethodi sporazumu o obustavi neprijateljstava. Ta distinkcija okupacionoj sili nameće teže zadatke od onih koje ima strana u međunarodnom sukobu.

215. Prema Komentaru Ženevske konvencije IV, odjeljak koji se bavi okupiranim teritorijama

predstavlja prvi pokušaj da se kodificiraju pravila međunarodnog prava u vezi s okupacijom od sklapanja Haških konvencija 1899. i 1907. o zakonima i običajima ratovanja na kopnu. Pravila izložena u Odjeljku III *dopuna* su dijelova II i III Pravilnika u prilogu tih Konvencija, tako što će razjasniti brojna pitanja.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 112.

⁵⁷⁷ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 27.

⁵⁷⁸ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 27.

⁵⁷⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 149.

⁵⁸⁰ Komentar Ženevske konvencije IV, na Odjeljak III, str. 272 (kurziv dodan). Nadalje, član 154 Ženevske konvencije IV glasi: "U odnosima između sila koje su vezane Haškim konvencijama o zakonima i običajima ratovanja na kopnu [...] i koje su strane ove Konvencije, potonja predstavlja dopunu dijelova II i III Pravilnika priloženog spomenutim Haškim konvencijama."

Vijeće smatra da Ženevska konvencija IV, mada predstavlja daljnju kodifikaciju prava i obaveza okupacione sile, ne abrogira Haški pravilnik u vezi s tim pitanjem.⁵⁸¹ Stoga, s obzirom da u Ženevskim konvencijama nema definicije "okupacije", Vijeće upućuje na Haški pravilnik i u njemu datu definiciju, imajući na umu njegov običajni karakter.⁵⁸²

216. Član 42 Haškog pravilnika daje sljedeću definiciju okupacije:

[T]eritorija se smatra okupiranom kad je stvarno stavljena pod vlast neprijateljske vojske. Okupacija se proteže samo na teritoriji gdje je takva vlast uspostavljena i može se vršiti.

Vijeće se slaže s tom definicijom.⁵⁸³

217. Prilikom utvrđivanja da li je vlast okupacione sile stvarno uspostavljena mogu biti od koristi sljedeće smjernice:

- okupaciona sila mora biti u mogućnosti da organe vlasti okupiranih teritorija, koji su morali biti onemogućeni u javnom funkcioniranju, zamijeni svojim organima vlasti;⁵⁸⁴
- neprijateljske snage su se predale, poražene su ili su se povukle. U tom pogledu, područja borbi ne mogu se smatrati okupiranom teritorijom. Međutim, sporadičan lokalni otpor, čak i uspješan, ne utječe na stvarnost okupacije.⁵⁸⁵
- okupaciona sila ima dovoljno snaga na terenu, ili je u mogućnosti da u razumnom roku pošalje snage tako da se vlast okupacione sile osjeti;⁵⁸⁶

⁵⁸¹ Haški pravilnik. *Vidi Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu /Manual of Military Law of War on Land/, Ujedinjeno Kraljevstvo, Poglavlje III, 1958., str. 140.*

⁵⁸² *Vidi Izvještaj generalnog sekretara, par. 41, u kojem se navodi da "Haška (IV) konvencija o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907. i njoj priložen Pravilnik čine drugo važno područje međunarodnog humanitarnog prava iz konvencija koje je postalo dijelom korpusa međunarodnog običajnog prava".*

⁵⁸³ Ovaj stav je zauzelo i Pretresno vijeće u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 339. Žalbeno vijeće se dosad nije odredilo po tom pitanju.

⁵⁸⁴ Odluka o pregledu optužnice u predmetu *Rajić*, par. 41-42, u kojoj se citira Adam Roberts, "Što je vojna okupacija?" /"What is a Military Occupation?"/, sv. 53, *British Yearbook of International Law*, str. 249 i 300 (1984). *Vidi i Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu, Ujedinjeno Kraljevstvo, Dio III, 1958., par. 503; "Pravo ratovanja na kopnu" /"The Law of Land Warfare"/, Terenski priručnik /Field Manual/ br. 27-10, Ministarstvo vojske Sjedinjenih Država, 18. juli 1956., poglavlje 6, par. 355; Privremeni priručnik prava oružanih sukoba /Interim Law of Armed Conflict Manual/, Obrambene snage Novog Zelanda, 26. novembar 1992., par. 1302.4.*

⁵⁸⁵ *Vidi Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu, Ujedinjeno Kraljevstvo, Dio III, 1958., par. 502, 506 i 509; "Pravo ratovanja na kopnu", Terenski priručnik br. 27-10, Ministarstvo vojske Sjedinjenih Država, 18. juli 1956., poglavlje 6, par. 356 i 360; Privremeni priručnik prava oružanih sukoba, Obrambene snage Novog Zelanda, 26. novembar 1992., u par. 1302.2 i 1302.5. Vidi i Humanitarno pravo u oružanim sukobima, Priručnik /Humanitarian Law in Armed Conflicts, Manual/ koji je izdalo Savezno ministarstvo odbrane Savezne Republike Njemačke, august 1992., par. 528.*

- na datoj teritoriji je uspostavljena privremena uprava;⁵⁸⁷
- okupaciona sila je izdala uputstva civilnom stanovništvu i obezbijedila njihovo provođenje;⁵⁸⁸

218. Okupaciono pravo je primjenjivo samo na područja pod stvarnom kontrolom okupacione sile, a prestaje biti primjenjivo kada okupaciona sila više ne vrši stvarnu vlast nad okupiranom teritorijom.⁵⁸⁹ Zbog toga, Vijeće smatra da mora od slučaja do slučaja utvrditi da li je ta razina kontrole postojala u vrijeme i na mjestima na koje se odnosi optužnica. Ne postoji uvjet da čitava teritorija bude okupirana, ako su izolirana područja na kojima vlast okupirane sile još uvijek funkcionira “*de facto* odsječena od ostatka okupirane teritorije”.⁵⁹⁰

219. U Komentaru Ženevske konvencije IV jasno je navedeno da se primjena okupacionog prava na civilno stanovništvo razlikuje od njegove primjene prema članu 42 Haškog pravilnika:

U svim slučajevima okupacije, bilo da je provedena silom bilo da joj nije pružen nikakav otpor, Konvencija postaje primjenjiva na pojedince, tj. zaštićene osobe, od trenutka kada oni padnu u ruke okupacione sile.⁵⁹¹

220. U njemu se nadalje navodi:

Iz ovoga slijedi da riječ "okupacija", u smislu u kojem se koristi u tom članu, ima šire značenje od onoga u članu 42 Haškog pravilnika u prilogu Haške (IV) konvencije iz

⁵⁸⁶ *Vidi Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu*, Ujedinjeno Kraljevstvo, Dio III, 1958., par. 502, 506; “Pravo ratovanja na kopnu”, *Terenski priručnik* br. 27-10, Ministarstvo vojske Sjedinjenih Država, 18. juli 1956., poglavlje 6, par. 356; *Privremeni priručnik prava oružanih sukoba*, Obrambene snage Novog Zelanda, 26. novembar 1992., par. 1302.2, 1302.3 i 1302.5.

⁵⁸⁷ *Vidi Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu*, Ujedinjeno kraljevstvo, Dio III, 1958., par. 501. *Vidi i*, Lauterpacht, u *Oppenheimovo međunarodno pravo /Oppenheim's International Law/*, 7. izd., sv. II, 1952., par. 167.

⁵⁸⁸ *Vidi* član 43 Haškog pravilnika, prema kojem, “[b]udući da je vlast sa zakonite vlade faktično prešla u ruke okupanta, on će poduzeti sve mjere koje su u njegovoj moći da uspostavi i osigura, koliko je god moguće, javni red i mir, poštujući, osim u slučaju krajnje onemogućenosti, zakone koji su na snazi u toj zemlji”; *Humanitarno pravo u oružanim sukobima*, *Priručnik*, koji je izdalo Savezno ministarstvo odbrane Savezne Republike Njemačke, august 1992., par. 527; Dieter Fleck, *Priručnik humanitarnog prava u oružanim sukobima /The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts/*, Oxford University Press, 1999., par. 525.2.

⁵⁸⁹ Član 42 Haškog pravilnika; *vidi i*, *Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu*, Ujedinjeno Kraljevstvo, Dio III, 1958., na str. 142. *Vidi i*, Dieter Fleck, “Priručnik humanitarnog prava u oružanim sukobima”, Oxford University Press, 1999., par. 527-528.

⁵⁹⁰ L.C. Green, “Suvremeno pravo oružanih sukoba” /“The Contemporary Law of Armed Conflicts”/, Manchester University Press, 2. izd., 2000., poglavlje 15. *Vidi i* “Priručnik vojnog prava ratovanja na kopnu”, Ujedinjeno Kraljevstvo, Dio III, 1958., par. 502.

⁵⁹¹ Komentar Ženevske konvencije IV, str. 60.

1907. *Kada su u pitanju pojedinci, primjena Ženevske konvencije IV ne ovisi o postojanju stanja okupacije u smislu gorepomenutog člana 42. Odnosi između civilnog stanovništva neke teritorije i vojske koja zauzima tu teritoriju, bez obzira na to vode li se borbe ili ne, regulirani su ovom Konvencijom. Ne postoji prelazno razdoblje između faze koja bi se mogla nazvati fazom invazije i faze uspostavljanja stabilnog okupacionog režima.*⁵⁹²

221. Vijeće prihvaća da to znači da primjena okupacionog prava, kada su u pitanju "pojedinci" kao civili zaštićeni Ženevskom konvencijom IV, nije uvjetovana time da okupaciona sila ima stvarnu vlast. Kad je riječ o zaštiti prava tih pojedinaca, stanje okupacije postoji od trenutka kada oni padnu "u ruke okupacione sile". U suprotnom bi civili, tokom tog prelaznog razdoblja, bili manje zaštićeni nego u razdoblju kad je uspostavljena okupacija.

222. Zbog toga će se Vijeće poslužiti raznim pravnim testovima kako bi utvrdilo da li je primjenjivo okupaciono pravo, ovisno o tome da li su posrijedi pojedinci ili imovina i druga pitanja. U predmetu koji je pred Vijećem, ono nalazi da su prisilno premještanje (tačka 18 Optužnice) i protivpravni rad (tačka 5 Optužnice) civila bili zabranjeni od trenutka kad su oni pali u ruke suprotne strane, neovisno o fazi neprijateljstava. Nema potrebe da se dodatno utvrđuje da je stvarno stanje okupacije u smislu u kojem je definirano u članu 42 Haškog pravilnika postojalo u vrijeme i na mjestu na koje se odnosi Optužnica. Međutim, takvo stanje okupacije traži se za optužbu za uništavanje imovine (tačka 19). U pogledu toga, Vijeće će primijeniti test stvarne vlasti, kako je gore definirana.

223. Činjenični nalazi Vijeća u vezi s postojanjem stanja okupacije na relevantnim područjima izneseni su u dijelu koji se bavi uništavanjem imovine.⁵⁹³

E. Uvjeti iz člana 3 Statuta

224. Član 3 Statuta⁵⁹⁴ se tumači kao opća i rezidualna klauzula koja obuhvaća sva kršenja humanitarnog prava koja ne potpadaju pod članove 2, 4 ili 5 Statuta, konkretnije: (i) kršenja

⁵⁹² Komentar Ženevske konvencije IV, str. 60 (kurziv dodan).

⁵⁹³ *Vidi infra*, par. 587 i *infra*, fusnota 1481.

⁵⁹⁴ Član 3 Statuta (Kršenja zakona i običaja ratovanja) glasi: "Međunarodni krivični sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su prekršile zakone i običaje ratovanja. Ta kršenja uključuju, ali nisu ograničena na: (a) korištenje otrovnih oružja ili drugih oružja smišljenih za nanošenje nepotrebnih patnji; (b) bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom; (c) napad, ili bombardovanje, bilo kojim sredstvima, nebranjenih gradova, sela, stambenih objekata ili zgrada; (d) zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, istorijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim djelima; e) pljačkanje javne ili privatne imovine."

haškog prava koje regulira međunarodne sukobe; (ii) kršenja odredbi Ženevskih konvencija osim onih koja te konvencije kvalificiraju kao “teške povrede”; (iii) kršenja zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija (dalje u tekstu: zajednički član 3) i drugih običajnih pravila unutrašnjih sukoba, i (iv) kršenja sporazuma koji obavezuju strane u sukobu, a koji se smatraju pravom međunarodnih ugovora, tj. sporazuma koji još nisu stekli status međunarodnog običajnog prava.⁵⁹⁵

225. Da bi krivično djelo bilo sankcionirano po članu 3 Statuta, moraju biti ispunjena dva preliminarna uvjeta.⁵⁹⁶ Prvo, mora postojati oružani sukob⁵⁹⁷ unutrašnjeg ili međunarodnog karaktera⁵⁹⁸ u vrijeme kada su krivična djela navodno počinjena.⁵⁹⁹ Drugo, mora postojati bliski *neksus* između oružanog sukoba i navodno počinjenog krivičnog djela, što znači da djela optuženog moraju biti “usko povezana”⁶⁰⁰ s neprijateljstvima. Kao što je već ranije utvrđeno, ti su uvjeti u ovom predmetu ispunjeni.⁶⁰¹

226. Što se prakse Međunarodnog suda tiče, Vijeće se mora uvjeriti da su ispunjena četiri dodatna uvjeta.⁶⁰²

- (i) kršenje mora predstavljati povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava;

⁵⁹⁵ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 89.

⁵⁹⁶ Ti uvjeti su zajednički i kod primjene člana 2 Statuta (teške povrede Ženevskih konvencija).

⁵⁹⁷ Smatra se da oružani sukob postoji “svuda gde se pribeglo oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države... bez obzira vode li se tamo borbe ili ne”. Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 70.

⁵⁹⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 137: “na osnovu člana 3, Međunarodni sud ima nadležnost nad krivičnim delima navedenim u optužnici bilo da su ona počinjena u okviru unutrašnjeg ili međunarodnog oružanog sukoba”. Taj zaključak je podržalo i Žalbeno vijeće u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 140 i 150.

⁵⁹⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 67. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 160; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 22; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, 22. februar 2001., par. 402; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 480; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 123; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 51.

⁶⁰⁰ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 170. Žalbeno vijeće je smatralo da je “dovoljno da su zločini za koje se tereti bili tijesno povezani sa neprijateljstvima koja su se događala u drugim dijelovima teritorija”. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Čelebići*, par. 193 i 197; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 65 i 69; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 32; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 402; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 480; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 123; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 51. Prema tome, ne postoji uvjet da se oružani sukob “odvijao u tačno vrijeme i na tačnom mjestu počinjenja zabranjenih djela za koja se tvrdi da su se dogodila”, niti da su krivična djela “dio politike ili prakse koju zvanično odobrava ili toleriše jedna od strana u sukobu, ili da djelo sprovodi određenu politiku koja je povezana sa vođenjem rata ili je u stvarnom interesu strane u sukobu”, Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 573.

⁶⁰¹ *Vidi supra* par. 179-180.

⁶⁰² Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94. *Vidi* i Prvostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 610; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1154; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 403; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 123; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 52.

- (ii) pravilo mora biti običajno po karakteru ili, ako pripada pravu međunarodnih ugovora, moraju biti ispunjeni traženi uvjeti;⁶⁰³
- (iii) kršenje mora biti “teško”, odnosno mora predstavljati povredu pravila koje štiti značajne vrijednosti i povreda mora imati teške posljedice po žrtvu;⁶⁰⁴
- (iv) kršenje pravila mora za sobom povlačiti, shodno običajnom pravu ili pravu ili konvencija, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je prekršila pravilo.

227. U skladu s tim, neki od ovih potonjih uvjeta mogu se razlikovati, ovisno o konkretnom osnovu relevantnih optužbi na osnovu člana 3 Statuta. U ovom predmetu, iako optužbe za bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20 Optužnice), pljačkanje javne ili privatne imovine (tačka 21 Optužnice), te zauzimanje, razaranje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji (tačka 22 Optužnice) proizlaze direktno iz paragrafa (b), (d) odnosno (e) člana 3 Statuta, optužbe za okrutno postupanje (tačke 4, 11 i 16 Optužnice) i ubistvo (tačke 8 i 15 Optužnice) temelje se na zajedničkom članu 3. Osim toga, optužbe za protivpravni rad (tačka 5 Optužnice) temelje se na članu 51 Ženevske konvencije IV i članovima 49, 50 i 52 Ženevske konvencije III. Pretresno vijeće, stoga, mora utvrditi da li iz primjene tih vanstatutarnih odredbi proizlaze dodatni uvjeti.

228. Optužbe za okrutno postupanje i ubistvo podignute su na temelju zajedničkog člana 3.⁶⁰⁵ U jurisprudenciji Međunarodnog suda je danas neosporno da član 3 Statuta pokriva kršenja zajedničkog člana 3.⁶⁰⁶ Potvrđeno je, takođe, da je zajednički član 3 stekao status

⁶⁰³ S tim u vezi, Žalbena vijeće je dodalo da se za optužbu koja se temelji na pravu međunarodnih ugovora traži da su ispunjena dva dodatna uvjeta, naime, da su ugovori (i) nesumnjivo bili obavezujući za strane u vrijeme navodnog počinjenja krivičnog djela; i (ii) nisu bili u suprotnosti sa ili izuzeti od čvrstih normi međunarodnog prava. Odluka o nadležnosti suda u predmetu *Tadić*, par. 143.

⁶⁰⁴ *Vidi* član 1 Statuta koji Međunarodnom sudu daje nadležnost nad “teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava”.

⁶⁰⁵ Zajednički član 3 predviđa: “U slučaju oružanog sukoba koji nema međunarodni karakter i koji izbije na području jedne od visokih stranaka ugovornica, svaka stranka sukoba dužna je primjenjivati barem ove odredbe: s osobama koje izravno ne sudjeluju u neprijateljstvima, uključujući pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i osobe koje su izvan bojnog ustroja (“hors de combat”) zbog bolesti, rana, lišenja slobode ili bilo kojega drugog razloga, u svakoj će se prilici postupati čovječno, bez ikakvoga nepovoljnog razlikovanja utemeljenoga na rasi, boji kože, vjeroispovijedi ili uvjerenju, spolu, rođenju ili imovinskom stanju, ili bilo kojem drugom sličnom kriteriju. U tu su svrhu prema gore navedenim osobama zabranjeni i ostaju zabranjeni, u svako doba i na svakom mjestu, ovi čini: (a) nasilje protiv života i tijela, osobito sve vrste ubojstava, sakaćenja, okrutnog postupanja i mučenja”.

⁶⁰⁶ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 89: “može se smatrati da je član 3 opšta klauzula koja obuhvata sve povrede humanitarnog prava koje ne potpadaju pod član 2 ili su pokrivene članovima 4 ili 5, ili tačnije: [...] kršenja zajedničkog člana 3 i drugih običajnih pravila unutrašnjih sukoba”. Taj zaključak je potvrđen u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 136.

međunarodnog običajnog prava⁶⁰⁷ i da se primjenjuje bez obzira da li se radi o sukobu unutrašnjeg ili međunarodnog karaktera.⁶⁰⁸ Osim toga, iz prakse Međunarodnog suda proizlazi da zajednički član 3 Statuta za sobom povlači individualnu krivičnu odgovornost.⁶⁰⁹ Prema tome, u ovom su predmetu navedeni uvjeti ispunjeni.

229. Prema zajedničkom članu 3, žrtve moraju biti osobe koje izravno ne sudjeluju u neprijateljstvima. Što se prakse Međunarodnog suda tiče, ovaj uvjet se proteže na “svakog pojedinca koji ne sudjeluje u neprijateljstvima”,⁶¹⁰ i stoga je širi od onog iz Ženevske konvencije IV prema kojem se status “zaštićene osobe” pripisuje samo u definiranim okolnostima.⁶¹¹ Vijeće je uvjeren da su sve žrtve u ovom predmetu bile civili ili ratni zarobljenici i da kao takve, nisu ili više nisu sudjelovale u neprijateljstvima. Vijeće, stoga, konstatira da je i taj uvjet ispunjen.

230. Što se tiče optužbi koje su podignute upravo na osnovu zajedničkog člana 3, Vijeće još treba utvrditi, od slučaja do slučaja i u svjetlu dokaza izvedenih u ovom predmetu, da li je kršenje dovoljno teško da bi potpalo pod nadležnost Međunarodnog suda općenito,⁶¹² odnosno konkretno pod član 3 Statuta.

⁶⁰⁷ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 98, 134; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 139; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 406; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 124.

⁶⁰⁸ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 102: “ta pravila poštuju ‘elementarne principe humanosti’ primjenjive u skladu s međunarodnim običajnim pravom na sve oružane sukobe, bilo međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera (predmet *Nikaragva*, par. 218). Karakter sukoba je, stoga, barem s obzirom na minimum pravila u zajedničkom članu 3, irelevantan”. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, Žalbeno vijeće je smatralo da se “zajednički član 3, dakle, može posmatrati kao ‘minimalno mjerilo’ za pravila međunarodnog prava sličnog sadržaja koja su primjenjiva i na unutrašnje i na međunarodne sukobe”, par. 147. Vijeće je u vezi s pitanjem da li se zajednički član 3 primjenjuje na međunarodne oružane sukobe, dodalo da “ono što je zabranjeno u unutrašnjim sukobima nikako ne može biti dopustivo u međunarodnom sukobu, gdje su pravila obuhvatnija”, par. 150.

⁶⁰⁹ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 129. Iako je Žalbeno vijeće utvrdilo da zajednički član 3 Ženevske konvencije ne govori eksplicitno o krivičnoj odgovornosti za kršenje njegovih odredbi, ono se oslonilo na zaključke Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu, praksu država, nacionalno zakonodavstvo uključujući i zakonodavstvo bivše Jugoslavije, rezolucije Vijeća sigurnosti i sporazum sklopljen 22. maja 1992. pod pokroviteljstvom MKCK-a. Njegov je zaključak potvrđen u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 174.

⁶¹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 420.

⁶¹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 420.

⁶¹² Član 1 Statuta daje Međunarodnom sudu nadležnost za “teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava”.

231. Što se tiče uvjeta koji proizlaze iz primjene člana 51 Ženevske konvencije IV i članova 49, 50 i 52 Ženevske konvencije III,⁶¹³ Vijeće se upućuje na raspravu u odlomku koji se bavi protivpravnim radom.⁶¹⁴

F. Uvjeti iz člana 5 Statuta

232. Opći uvjeti za zločine protiv čovječnosti u više su navrata analizirani u praksi oba Međunarodna suda.⁶¹⁵ Kao što je Žalbena vijeće nedavno potvrdilo, da bi se neko djelo na osnovu člana 5 (a) do (i) Statuta okvalificiralo kao zločin protiv čovječnosti moraju biti ispunjeni sljedeći uvjeti:

- (i) mora postojati napad;
- (ii) djela optuženog moraju biti dio tog napada;
- (iii) napad mora biti usmjeren protiv civilnog stanovništva bilo koje kategorije;
- (iv) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;
- (v) počinitelj mora znati da njegova djela ulaze u okvir obrasca rasprostranjenih ili sistematskih zločina usmjerenih protiv civilnog stanovništva, te da njegova djela slijede taj obrazac.⁶¹⁶

233. Pojam napada je definiran kao obrazac ponašanja koji uključuje činjenje djela nasilja.⁶¹⁷ Prema međunarodnom običajnom pravu, napad može prethoditi oružanom sukobu, može trajati dulje od tog sukoba ili trajati tokom sukoba, no ne mora nužno biti dio

⁶¹³ Osim što se “autonomno” tereti kao kršenje zakona i običaja ratovanja (tačka 5 Optužnice), protivpravni rad također se kumulativno tereti kao nečovječno djelo (tačka 2 Optužnice), nečovječno postupanje (tačka 3 Optužnice) i okrutno postupanje (tačka 4 Optužnice). Nadalje, smrt koja je posljedica takve prakse tereti se kao za ubistvo i hotimično lišavanje života (tačke 6 do 8 Optužnice).

⁶¹⁴ *Vidi infra* par. 250-261.

⁶¹⁵ U praksi ovog Međunarodnog suda, *vidi* Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 618; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 543; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 201-214; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 172-187; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 50-57; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 410; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 482; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 127; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 53; Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 247-272; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 82-105. U sudskoj praksi Međunarodnog suda za Ruandu, *vidi* Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 563-584, Prvostepena presuda u predmetu *Musema*, par. 199-211; Prvostepena presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 34-35, Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema/Ruzindana*, par. 119-134; Drugostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 460-469.

⁶¹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 85.

⁶¹⁷ *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br.: IT-94-1-A; Odluka o formi optužnice, 14. novembar 1995., par. 9; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 415; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 54. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* utvrđeno je da je pojam “napada” u Prvostepenoj presudi ispravno definiran, Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 89.

sukoba. Međutim, nadležnost Međunarodnog suda na osnovu člana 5 Statuta obuhvaća samo djela nekog optuženog koja su počinjena u “oružanom sukobu”.⁶¹⁸

234. Djela optuženog ne smiju biti izolirana već moraju biti dio napada.⁶¹⁹ To znači da djelo, po svojoj prirodi ili posljedicama, objektivno mora biti dio napada.⁶²⁰ Jedino pitanje u vezi s općim uvjetima iz člana 5 Statuta koje je u praksi Međunarodnog suda izazvalo kontroverzne stavove bilo je pitanje da li djela optuženog moraju biti povezana i s nekom politikom ili planom.⁶²¹ Dok se s jedne strane smatralo da djela moraju biti izvršena u sklopu “sprovođenja neke politike”,⁶²² druga pretresna vijeća su primijenila liberalnije stanovište.⁶²³ Žalbena vijeće je pojasnilo da postojanje određene politike ili plana može poslužiti kao dokaz kod utvrđivanja da li je napad usmjeren protiv civilnog stanovništva i da li je rasprostranjen ili sistematski. To, međutim, ne predstavlja zasebni ili dodatni pravni element krivičnog djela jer niti je ugrađeno u Statut Međunarodnog suda niti je uvjet predviđen običajnim pravom.⁶²⁴

235. Pojam “stanovništvo” u smislu člana 5 Statuta ne znači da je napadnuto cijelo stanovništvo geografske cjeline u kojoj je došlo do napada. Taj element krivičnog djela je ostvaren ako se može pokazati da je napad bio usmjeren protiv dovoljnog broja pojedinaca, ili da su oni napadnuti na način koji će vijeće uvjeriti da je cilj napada doista bilo civilno stanovništvo, a ne samo ograničeni broj nasumce odabranih pojedinaca.⁶²⁵ Napad je “usmjeren protiv” civilnog stanovništva ako je civilno stanovništvo primarni cilj napada.⁶²⁶

⁶¹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 249; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 86.

⁶¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248.

⁶²⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248, 251, 271; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 99.

⁶²¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 432; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 181.

⁶²² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 626 i 653; Prvostepena presuda u predmetu *Akayesu*, par. 580.

⁶²³ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić* izražena je “sumnja da li je to strogi uvjet, kao takav, za zločine protiv čovječnosti”, i utvrđeno je da, u svakom slučaju, “nije nužno da takva politika bude eksplicitno formulirana, niti da bude politika države”, par. 551. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* smatrano je da postojanje plana ili politike treba smatrati samo indikacijom sistematskog karaktera krivičnih djela koja se terete na osnovu člana 5 Statuta, Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 182. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac* veza između djela počinitelja i politike ili plana nije prihvaćena kao poseban element člana 5 Statuta već je zaključeno, sukladno zaključcima u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, da takav plan ili politika mogu biti indikacijom za utvrđivanje da li je napad rasprostranjen ili sistematski i da li su djela optuženog dio tog napada, Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 58.

⁶²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 98.

⁶²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 90.

⁶²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 91. Kod utvrđivanja da li je došlo do napada na civilno stanovništvo irelevantno je da je druga strana takođe počinila zvjerstva protiv civilnog stanovništva suprotne strane, Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 87.

Stanovništvo koje je cilj napada smatra se civilnim ako ga čine pretežno civili.⁶²⁷ To znači ne samo da definicija civilnog stanovništva obuhvata pojedince koji su možda u nekom određenom trenutku pružili otpor i osobe izvan bojnog ustroja, već i da prisustvo određenog broja necivila ne potire pretežno civilni karakter napadnutog stanovništva.⁶²⁸

236. Napad mora biti ili rasprostranjenog ili sistematskog karaktera. Element “rasprostranjenosti” odnosi se na opsežnost napada i na broj žrtava. Element “sistematičnosti” podrazumijeva organiziranost djela i malu vjerovatnoću da je do tih djela došlo nasumce.⁶²⁹

237. Osim toga, kod optuženog mora postojati tražena *mens rea*. Optuženi je morao imati namjeru da počini osnovno krivično djelo za koje je optužen i morao je znati da je došlo do napada na civilno stanovništvo i da je njegovo djelo dio tog napada.⁶³⁰

238. Vijeće je uvjeren da je u vremenu na koje se odnosi Optužnica postojao rasprostranjeni i sistematski napad usmjeren protiv muslimanskog civilnog stanovništva u Mostaru, Sovićima i Doljanima. Napad je imao različite oblike. Započeo je okupljanjem i zatvaranjem muslimanskih civila nakon žestokih borbi oko Sovića i Doljana, nakon čega su ovi prebačeni u zatočeničke centre, pa potom na teritoriju pod kontrolom ABiH.⁶³¹ Kuće BH Muslimana na tom području spaljene su da bi se osiguralo da se muslimansko stanovništvo nikad ne vrati.⁶³² Vjerski objekti BH Muslimana, poput džamija na tom području, sistematski su uništavani.⁶³³ Zatočenički centri za muslimanski dio stanovništva otvarani su na cijelom tom području.⁶³⁴ Vojnici koji su imali nesmetani pristup

⁶²⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 638; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 180; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 56.

⁶²⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 638-639.

⁶²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 94, citat iz Prvostepene presude u predmetu *Kunarac*, par. 429 i Prvostepene presude u predmetu *Tadić*, par. 648.

⁶³⁰ Počinilac je, u najmanju ruku, morao prihvatiti rizik da je njegovo djelo dio takvog napada. Međutim, on ne mora nužno biti upoznat s pojedinostima napada, niti je nužno, ako su ispunjeni svi ostali uvjeti, da optuženi dijeli istu svrhu ili cilj koji su motivirali napad da bi se smatrao odgovornim za zločin protiv čovječnosti; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 102-103.

⁶³¹ *Vidi supra*, par. 30-35.

⁶³² *Vidi infra*, par. 582-585.

⁶³³ Svjedok Said Smajkić je posvjedočio da od 20 džamija na tom području nije ostala nijedna u koju bi vjernici mogli doći na molitvu, budući da je uništavanje bilo velikih razmjera, svjedok Said Smajkić, T. 4079. Svjedok O je potkrijepio taj iskaz i posvjedočio da su sve džamije doslovno srušene sa zemljom, svjedok O, T. 2158.

⁶³⁴ *Vidi supra*, par. 55 i *infra* par. 643-665.

zatočeničkim centrima, podvrgavali su zatočene muslimanske civile i vojnike izvan bojnog ustroja ponižavajućem i brutalnom zlostavljanju.⁶³⁵

239. Kampanja protiv muslimanskog stanovništva na tom području dostigla je vrhunac nakon napada na Mostar početkom maja 1993. godine, kada je nakon izbijanja neprijateljstava, muslimansko stanovništvo usklađenim djelovanjima istjerano iz zapadnog Mostara. Svjedočenja pokazuju kako su grupe vojnika noću silom deložirale porodice civila, BH Muslimana, iz njihovih stanova, izbacujući ih doslovno na ulicu i prisiljavajući ih da sve svoje stvari ostave u stanu.⁶³⁶ Nastali teror prisilio je civile, BH Muslimane, da u velikim kolonama napuštaju zapadni dio Mostara.⁶³⁷ Ono malo civila, BH Muslimana, koji su se kasnije imali priliku vratiti u svoje stanove ustanovili su da je njihova imovina opljačkana ili uništena.⁶³⁸

240. Humanitarni uvjeti na istočnoj obali Mostara bili su stravični. Istovremeno s ogromnim povećanjem broja muslimanskog stanovništva zbog intenzivnih istjerivanja sa zapadne obale, opskrba vodom i strujom je prekinuta, a humanitarnim organizacijama je tjednima uskraćivan pristup. Osnovne javne službe, poput bolnice, nalazile su se na zapadnoj obali Mostara i stoga nisu više bile dostupne muslimanskom civilnom stanovništvu.⁶³⁹ Sve što je arhitekturom odražavalo orijentalni uticaj, kao na primjer stari most u Mostaru, bilo je uništeno.⁶⁴⁰ Nakon što je muslimansko stanovništvo istjerano iz zapadnog Mostara, promijenjena su imena ulica.⁶⁴¹ Prema tome, na osnovu dokaza je utvrđeno da je na području na koje se odnosi Optužnica postojao rasprostranjen i sistematski napad na muslimanski dio civilnog stanovništva. Utvrđeno je, osim toga, da je ta kampanja imala konkretan cilj: transformirati prethodno etnički miješano područje u Mostaru i oko njega⁶⁴² u hrvatsko područje s etnički čistim stanovništvom, BH Hrvatima.

⁶³⁵ *Vidi infra*, par. 346-456.

⁶³⁶ *Vidi supra*, par. 42-45 i *infra* par. 532-571.

⁶³⁷ *Vidi supra*, par. 45.

⁶³⁸ *Vidi infra*, par. 618-631.

⁶³⁹ Svjedok P, T. 2287-2288; dokazni predmet PP 623.

⁶⁴⁰ Svjedok Said Smajkić, T. 4074. Svjedok O, arhitekt, također je posvjedočio da je u Mostaru bilo 17 spomenika koji su svi srušeni, svjedok O, T. 2158. Svjedok P. je posvjedočio da je istočni dio Mostara bio povijesni dio s otomanskom arhitekturom, dok je zapadni dio bio moderniji i u njemu su se nalazili svi važniji objekti, kao npr. bolnica, svjedok P, T. 2330.

⁶⁴¹ Dokazni predmet PP 793.1 je popis imena ulica u zapadnom Mostaru koje su nakon sukoba preimenovane.

⁶⁴² Svjedok P. je posvjedočio da je Mostar imao najveći postotak mješovitih brakova u odnosu na sve ostale gradove u Bosni i Hercegovini i da je ranije vladala čvrsta povezanost između Hrvata iz BiH i Muslimana iz BiH budući da je to bio grad s visokim stepenom zajedništva, svjedok P, T. 2244.

241. Vijeće je osvjedočeno da su djela koja su počinili Mladen Naletilić i Vinko Martinović i za koja se oni terete u Optužnici bila dio tog rasprostranjenog i sistematskog napada na muslimansko civilno stanovništvo na tom području. Napad na civilno stanovništvo odvijao se paralelno sa žestokom borbom za teritorij. Mladen Naletilić je u borbama sudjelovao kao zapovjednik KB-a. Vinko Martinović je u borbama sudjelovao kao zapovjednik ATG-a “Vinko Škrobo”. Njihova djela su direktno doprinijela općem cilju kampanje uperene protiv civilnog stanovništva, naime istjerivanju muslimanskog stanovništva s područja Sovića, Doljana i Mostara te su, dakle, bila dio napada.

242. Vijeće je, nadalje, osvjedočeno da je Mladen Naletilić znao za napad. U svojoj ulozi zapovjednika KB-a, Mladen Naletilić se kretao između Sovića, Doljana i Mostara i u različita vremena je bio prisutan na svim tim lokacijama.⁶⁴³ Ne postoji razumna mogućnost da nije znao za situaciju u kojoj se našlo bosansko-muslimansko stanovništvo na tim područjima. Osim toga, Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić namjerno sprovodio ciljeve napada na muslimansko civilno stanovništvo na tom području te je, stoga, znao i da njegova djela slijede obrazac napada. Svjedok LL, kojeg Vijeće smatra pouzdanim i vjerodostojnim svjedokom, posvjedočio je da su mu Mladen Naletilić i Ivan Andabak, tokom večere u kući Ivana Andabaka, veoma otvoreno rekli da im je cilj protjerati muslimansko stanovništvo s tog područja i osnovati Republiku Herceg-Bosnu.⁶⁴⁴ Vijeće je, stoga, osvjedočeno da su, što se Mladena Naletilića tiče, osnovni uvjeti iz uvodnog dijela odredbe člana 5 Statuta ispunjeni.

243. Vijeće je, takođe, osvjedočeno da je Vinko Martinović znao za opći napad na muslimansko civilno stanovništvo u Mostaru. Zapovjedništvo ATG-a “Vinko Škrobo”, čiji je Vinko Martinović bio zapovjednik, nalazilo se u Kalemovoj ulici, a njegova zona odgovornosti je bio Bulevar koji se nalazi u centru Mostara i na samoj liniji fronte između istočnog i zapadnog djela Mostara. Vinko Martinović se za vrijeme operacija kretao po cijelom gradu.⁶⁴⁵ Prema tome, ne postoji nikakva razumna mogućnost da nije znao za situaciju u kojoj se našlo muslimansko civilno stanovništvo u Mostaru. Vijeće je

⁶⁴³ *Vidi supra*, par. 123, 142-147.

⁶⁴⁴ Nadalje je posvjedočio da mu je Mladen Naletilić objasnio da očekuju da će istjerivanje Muslimana iz Mostara, pojačati pritisak i postaviti primjer za protjerivanje Muslimana sa čitavog prostora, svjedok LL, T. 5218-5219.

⁶⁴⁵ *Vidi supra*, par. 138, 161-163. Budući da Vinko Martinović nije optužen za krivična djela koja su, kako se tereti, počinjena u Sovićima i Doljanima, Vijeće drži da je irelevantno da li je Vinko Martinović takođe znao za napad na muslimansko stanovništvo u tim mjestima.

osvjedočeno da je Vinko Martinović, znajući za napad, odlučio ostvariti cilj napada i znao da su njegova djela dio tog napada.

244. Vijeće je, stoga, uvjeren da su ispunjeni uvjeti iz člana 5 Statuta.

III. ZAKLJUČCI PO POJEDINIM TAČKAMA OPTUŽNICE

A. Tačke 2-8: protivpravni rad i živi štit

245. Vinko Martinović i Mladen Naletilić terete se u sedam tačaka navodima da su zatočenike BH Muslimane koristili za prisilni rad i kao živi štit.⁶⁴⁶ Praksa protivpravnog rada se kumulativno tereti kao nehumano djelo (tačka 2), nečovječno postupanje (tačka 3) i okrutno postupanje (tačka 4). Nadalje, u slučajevima gdje je zbog takvih postupaka došlo do smrti žrtava, optuženi se terete za ubistvo i hotimično lišavanje života (tačke 6 do 8). Ovaj Međunarodni sud je već ranije presudio da korištenje zatočenika za određene oblike fizičkog rada i za živi štit može predstavljati nehumana djela, nečovječno postupanje, okrutno postupanje⁶⁴⁷ i/ili ubistvo i hotimično lišavanje života, kada su zadovoljeni specifični elementi tih krivičnih djela.

1. Mjerodavno pravo

(a) Nečovječno postupanje, okrutno postupanje i nehumana djela

246. U jurisprudenciji Međunarodnog suda vidljivo je da su krivična djela nečovječnog postupanja i okrutnog postupanja rezidualna klauzula prema članu 2, odnosno članu 3 Statuta.⁶⁴⁸ U materijalnom smislu elementi tih krivičnih djela su isti.⁶⁴⁹ Nečovječno postupanje definirano je kao a) namjerno djelo ili propust kojom se nanosi teška duševna ili tjelesna patnja odnosno povreda, ili koja predstavlja ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo,⁶⁵⁰ a koja je b) počinjena protiv zaštićene osobe.⁶⁵¹ Okrutno postupanje sastoji se od a) namjernog djela ili propusta kojom se nanosi teška duševna ili tjelesna patnja odnosno povreda, ili koja predstavlja ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo,⁶⁵² a koja je b) počinjena nad osobom koja ne sudjeluje aktivno u neprijateljstvima.⁶⁵³ Stepenn tjelesne ili

⁶⁴⁶ Optužnica, par. 35-44.

⁶⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 713; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 773.

⁶⁴⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 552.

⁶⁴⁹ U Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* Žalbeno vijeće je smatralo da, što se tiče krivičnih djela okrutnog postupanja i nečovječnog postupanja, "jedini razlikovni element proizlazi iz uvjeta da žrtve budu zaštićene osobe iz člana 2 Statuta".

Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 426.

⁶⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 154; primijenjeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 426.

⁶⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 426.

⁶⁵² Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 41; primijenjeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 424.

⁶⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 424.

duševne patnje koji se traži za dokazivanje bilo kojeg od tih krivičnih djela niži je od stepena koji se traži za djelo mučenja, ali je jednake visine kao prag za dokazivanje optužbe za “hotimično nanošenje teške patnje ili ozbiljne povrede tijela ili zdravlja”.⁶⁵⁴

247. Slično tome, član 5(i) Statuta (druga nehumana djela) je rezidualna klauzula koja obuhvaća djela koja ne potpadaju pod neki drugi stav člana 5 Statuta, a dovoljno su sličnog stepena težine kao i drugi nabrojani zločini.⁶⁵⁵ Nehumana djela su “[...] djela ili propusti kojima je cilj da se nekoj osobi nanese namjerna duševna ili tjelesna patnja.”⁶⁵⁶ Budući je riječ o zločinima protiv čovječnosti, ta djela uz to moraju biti i rasprostranjena ili sistematska.⁶⁵⁷

(b) Ubistvo i hotimično lišavanje života

248. Elementi krivičnog djela ubistva prema članu 3 odnosno članu 5 Statuta i hotimičnog lišavanja života prema članu 2 Statuta identični su.⁶⁵⁸ Riječ je o sljedećim elementima:

- a. smrt žrtve kao posljedica postupaka optuženog,
- b. koji je imao namjeru lišiti života ili nanijeti teške tjelesne ozljede za koje je morao razumno pretpostaviti da bi mogle prouzročiti smrt,⁶⁵⁹

249. Za ova krivična djela vrijede opći uvjeti iz članova 2, 3 i 5 Statuta.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 161.

⁶⁵⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 206. Vijeće je konstatiralo da su “...sakaćenje i druge vrste teških tjelesnih povreda, premlaćivanje i druga nasilna djela, teške tjelesne i duševne povrede, prisilno premještanje, nehumano i ponižavajuće postupanje, prisilna prostitucija i prisilni nestanak osoba” nabrojani u jurisprudenciji Međunarodnog suda kao djela koja potpadaju pod ovu kategoriju, par. 208.

⁶⁵⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kayishema/Ruzindana*, par. 151; primijenjeno u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 240.

⁶⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 239-242.

⁶⁵⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 422, gdje se raspravlja o hotimičnom lišavanju života prema članu 2 Statuta i ubistvu prema članu 3 Statuta; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 236, gdje se raspravlja o hotimičnom lišavanju života i ubistvu prema članovima 3 i 5 Statuta; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 422; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 153.

⁶⁵⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 153.

⁶⁶⁰ U smislu člana 2 Statuta djelo mora biti počinjeno protiv zaštićene osobe; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 422. U smislu člana 3 Statuta djelo mora biti počinjeno protiv osobe koja ne sudjeluje aktivno u neprijateljstvima; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 423. U smislu člana 5 Statuta ubistvo mora biti počinjeno kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 236. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić* Vijeće citira iste definicije i za član 3 i za član 5 Statuta, Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 485. *Vidi i* Prvostepenu presudu u predmetu *Jelisić*, par. 51.

(c) Protivpravni rad

250. Protivpravni rad se tereti i na osnovu člana 51 Ženevske konvencije IV, te članova 49, 50 i 52 Ženevske konvencije III.⁶⁶¹ Kršenja tih odredbi, za koja se tvrdi da su počinjena, potpadaju pod član 3 Statuta, odnosno konkretnije, ulaze u kategoriju – kako je to definiralo Žalbeno vijeće⁶⁶² - onih kršenja odredbi Ženevskih konvencija koja nisu klasificirana kao teške povrede. Kao takva, ta kršenja očito predstavljaju povredu pravila međunarodnog humanitarnog prava. Štaviše, iz jurisprudencije Međunarodnog suda očigledno je da su Ženevske konvencije kao cjelina, uključujući i gorespomenute odredbe, postale dio međunarodnog običajnog prava,⁶⁶³ i da nužno povlače individualnu krivičnu odgovornost počinitelja.⁶⁶⁴ Shodno tome, Vijeće smatra da su u ovom predmetu zadovoljeni uvjeti iz člana 3 Statuta. Dodatni uvjet prema kojem krivična djela protivpravnog rada, za koja se tvrdi da su počinjena, moraju biti dovoljno teškog oblika da bi potpala u obuhvat člana 3 Statuta,⁶⁶⁵ razmatraće se za svako djelo zasebno, a u svjetlu predočenih dokaza.

251. Pretresno vijeće konstatira da dodatni uvjeti, osim postojanja međunarodnog oružanog sukoba,⁶⁶⁶ proizlaze iz primjene određenog režima fizičkog rada predviđenog Ženevskim konvencijama. Tužilac se poziva na član 51 Ženevske konvencije IV kojim se uređuje rad civila. Jasno je iz formulacije ovog člana da se on primjenjuje na (1) zaštićene osobe (2) koje se nalaze na okupiranim teritorijama. Vijeće je ta dva uvjeta već obradilo.⁶⁶⁷ Tužilac se uz to oslanja i na članove 49, 50 i 52⁶⁶⁸ Ženevske konvencije III u vezi s radom ratnih zarobljenika.⁶⁶⁹ Da bi se te odredbe mogle primjenjivati, osobe koje obavljaju rad

⁶⁶¹ Tačka 5 Optužnice.

⁶⁶² Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 89.

⁶⁶³ U Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* iznesena je ocjena da je “neosporno da Ženevske konvencije pripadaju ovoj kategoriji univerzalnih multilateralnih ugovora koji izražavaju pravila prihvaćena i priznata od strane cijele međunarodne zajednice. Učešće u Ženevskim konvencijama je gotovo univerzalno”. Tome se dodaje da “u svjetlu cilja i svrhe Ženevskih konvencija – garancije zaštite određenih temeljnih vrijednosti čovječanstva u vrijeme oružanog sukoba – i u svjetlu običajne prirode njihovih odredbi, Žalbeno vijeće nema nikakvih sumnji u pogledu toga da sukcesija država ni na koji način ne utječe na obaveze koje proističu iz tih fundamentalnih humanitarnih konvencija. U ovom smislu treba spomenuti Izvještaj generalnog sekretara iz vremena osnivanja Međunarodnog suda, koji poimence spominje Ženevske konvencije kao jedan od instrumenata međunarodnog humanitarnog prava koji su ‘van svake sumnje dio običajnog prava’”, par. 112 i 113.

⁶⁶⁴ U vezi s optužbama koje proizlaze iz zajedničkog člana 3, vidi *supra*, par. 228.

⁶⁶⁵ Vidi *supra*, par. 230.

⁶⁶⁶ Vidi *supra*, par. 176-202.

⁶⁶⁷ Vidi *supra*, par. 203-223.

⁶⁶⁸ Član 52 Ženevske konvencije III pridodan je kao temelj za optužbe za protivpravni rad u Izmijenjenoj optužnici od 4. decembra 2000., nakon što je 28. novembra 2000. Vijeće donijelo “Odluku po zahtjevu Tužilaštva za izmjenu tačke 5 Optužnice”.

⁶⁶⁹ U članovima 49, 50 i 52 stoji sljedeće:

moraju biti zaštićene osobe u smislu člana 4 rečene Konvencije, odnosno ratni zarobljenici.⁶⁷⁰

252. Tužilac je u svom završnom podnesku naveo da će, budući da postoje poteškoće u razlikovanju civila i ratnih zarobljenika, “primjenjivati samo niže standarde navedene u Ženevskoj konvenciji III, odnosno da će sve žrtve prisilnog rada smatrati ratnim zarobljenicima”.⁶⁷¹ Martinovićeva odbrana u svom se završnom podnesku ovim argumentom konkretno ne bavi, nego rad koji su obavljali ratni zarobljenici samo spominje.⁶⁷² Vijeće ovu izjavu tužioca tumači kao priznanje da nije uspio dokazati status žrtava.⁶⁷³ Međutim, s obzirom na činjenicu da su sve osobe koje su prisiljavali da obavljaju protivpravni rad bile zatočene u raznim zatočeničkim centrima, Vijeće prihvaća da su sve žrtve bile zaštićene osobe u smislu Ženevskih konvencija III ili IV, bilo u statusu ratnih zarobljenika ili civila. Vijeće prihvaća da je primjena režima iz Ženevske konvencije III u vezi s prisilnim radom povoljnija za optuženog od zaštite koju civilnim zatočenicima daje Ženevska konvencija IV. Budući da je tome tako, Vijeće će u vezi s radom ratnih zarobljenika primijeniti niži standard iz Ženevske konvencije III.

253. Optužba se poziva na članove 49, 50 i 52 Ženevske konvencije III kako bi potkrijepila optužbe koje se odnose na korištenje ratnih zarobljenika za obavljanje protivpravnog rada. Preliminarno treba napomenuti da je očigledno kako u vrijeme

Član 49 – Opće odredbe: “Sila koja drži ratne zarobljenike može upotrebljavati zdrave ratne zarobljenike kao radnike, vodeći računa o njihovoj dobi, spolu, činu i fizičkim sposobnostima, osobito da bi ih održala u dobrom stanju fizičkog i mentalnog zdravlja.

Podoficiri ratni zarobljenici mogu obavljati samo nadzorne poslove. Oni koji ne bi bili podvrgnuti tim poslovima mogu tražiti neki drugi posao koji im odgovara i koji će im se pružiti u granicama mogućnosti.

Ako oficiri ili osobe istog položaja traže neki posao koji im odgovara, naći će im se takav posao u granicama mogućnosti. Oni se ni u kojem slučaju ne mogu prisiliti da rade.” Član 50 – Dozvoljeni rad:

“Osim poslova u vezi s administracijom, uređivanjem ili održavanjem svog logora, ratni zarobljenici se mogu podvrgnuti samo poslovima koji pripadaju ovim kategorijama: (a) poljoprivreda; (b) industrija u vezi s proizvodnjom ili vađenjem sirovina i tvorničke industrije, uz izuzetak metalurške, mašinske i kemijske industrije; javni radovi i građevinarstvo koji nisu vojne prirode ili nemaju vojnu namjenu; (c) prijevoz te utovar i istovar koji nisu vojne prirode niti imaju vojnu namjenu; (d) trgovačke i zanatske djelatnosti; (e) kućanski poslovi; (f) komunalne usluge koje nisu vojne prirode niti imaju vojnu namjenu. U slučaju kršenja navedenih odredbi, ratni se zarobljenici mogu koristiti pravom žalbe, u skladu s članom 78.”

Član 52 – Opasni ili ponižavajući rad: “Nijedan se ratni zarobljenik, osim ako se za to sam dobrovoljno ne javi, ne smije zaposliti na opasnim poslovima i na poslovima štetnim za zdravlje. Nijedan se ratni zarobljenik neće rasporediti na neki posao koji bi se mogao smatrati ponižavajućim za pripadnika oružanih snaga sile koja drži ratne zarobljenike. Čišćenje mina i drugih sličnih naprava smatra se opasnim poslom.”

⁶⁷⁰ Vidi *supra*, par. 209.

⁶⁷¹ Završni podnesak optužbe, str. 200-201.

⁶⁷² Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 72-87. Naletilićeva odbrana o tom pitanju nije iznijela nikakav argument.

oružanog sukoba nije zabranjen svaki oblik rada, no pritom valja poštovati određene odredbe.⁶⁷⁴ Osim toga, prisilni rad ne predstavlja uvijek protivpravni rad. Članom 49 Ženevske konvencije III uspostavlja se načelo obaveznog rada za ratne zarobljenike. Temeljno načelo koje se iznosi u stavu 1 te odredbe jest da “sila koja drži ratne zarobljenike njih može upotrebljavati za rad”.⁶⁷⁵ Usprkos tome, u vezi s ovim načelom postoje dva temeljna uvjeta, od koji se prvi odnosi na same zarobljenike, a drugi na prirodu posla koji im se daje.

254. Dakle, od ratnih zarobljenika se može tražiti da rade ako je to u njihovom interesu,⁶⁷⁶ pri čemu u obzir valja uzeti njihovu dob i spol,⁶⁷⁷ fizičku sposobnost⁶⁷⁸ i čin.⁶⁷⁹ S tim u vezi vrijedi još primijetiti da se prema članu 51 Ženevske konvencije III ratnim zarobljenicima moraju osigurati “primjereni uvjeti rada, osobito što se tiče smještaja, ishrane” i “uvjeta podneblja.”⁶⁸⁰

255. U članovima 50 i 52 Ženevske konvencije III definira se kakva se vrsta rada može zahtijevati, a kakva ne. U Komentaru se naglašava sljedeće:

... srž pitanja i dalje ostaje neophodno razlikovanje aktivnosti za koje se smatra da su povezane s ratnim operacijama od onih koje to nisu.⁶⁸¹

256. Dakle, ratne zarobljenike se može prisiliti da obavljaju neke vrste poslova. Kao prvo, članom 50 Ženevske konvencije III daje se opće dopuštenje za svaki posao koji je “u vezi s administracijom, uređivanjem ili održavanjem logora,” pri čemu se ima u vidu da tu

⁶⁷³ Vijeće se s tim u vezi pozabavilo svakim pojedinačnim relevantnim svjedokom i ustanovilo da su golemu većina njih doista bili ratni zarobljenici.

⁶⁷⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 542; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 359. Međutim, u te dvije presude o protivpravnom radu se govori samo kao o osnovi optužbe za porobljavanje, kao zločina protiv čovječnosti.

⁶⁷⁵ *Vidi* Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 260.

⁶⁷⁶ *Vidi* Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 260: ta odredba se temelji na humanitarnim obzirima, a njena je primarna svrha da se očuva tjelesno zdravlje i moral ratnih zarobljenika, čime se ujedno olakšava upravljanje logorom i poboljšava materijalna situacija zarobljenika.

⁶⁷⁷ *Vidi* član 16 Ženevske konvencije III, prema kojem se “povlašteni postupak [...] može priznati [zarobljenicima] zbog njihovog zdravstvenog stanja, dobi ili stručne kvalifikacije”.

⁶⁷⁸ Prema Komentaru uz Ženevsku konvenciju III, “sila koja drži ratne zarobljenike može samo od fizički sposobnih zarobljenika zahtijevati da rade, i to upravo zato da bi se održalo njihovo dobro tjelesno i psihičko stanje”, str. 260. Članom 55 rečene Konvencije u tu se svrhu zahtijeva liječnički pregled.

⁶⁷⁹ Stavom 2 člana 49 Ženevske konvencije III izričito se predviđa da se od podoficira može tražiti samo da obavljaju nadzorne poslove, a stavom 3 da se oficire ni u kojem slučaju ne može prisiliti da rade.

⁶⁸⁰ Član 51 Ženevske konvencije III, stav 1.

⁶⁸¹ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 266. Ovu izjavu valja čitati u svjetlu člana 23 Ženevske konvencije III, u kojem stoji da se “nijedan ratni zarobljenik ne može ni u jednom trenutku poslati ili zadržati u nekoj regiji u kojoj bi bio izložen vatri borbene zone, niti se smije upotrijebiti za to da svojim prisustvom zaštiti od vojnih operacija određena mjesta ili određene regije”.

vrstu posla “ratni zarobljenici obavljaju u vlastitom interesu”.⁶⁸² Kao drugo, od ratnih se zarobljenika može uvijek zahtijevati da obavljaju poslove u vezi s poljoprivredom, trgovinom, zanatskim i kućanskim poslovima, bez obzira na to jesu li “proizvodi njihovog rada namijenjeni vojnicima na bojištu ili civilnom stanovništvu dotične zemlje”.⁶⁸³ Kao treće, od ratnih se zarobljenika može tražiti da obavljaju poslove u industriji s izuzetkom metalurške, mašinske i kemijske industrije, javne radove i građevinske poslove, poslove prijevoza te utovara i istovara, kao i komunalne usluge, uz uvjet da ti poslovi nisu vojne prirode niti imaju vojnu namjenu. Iako nije lako jednoznačno interpretirati uvjet prema kojem poslovi ne smiju biti vojne prirode niti imati vojnu namjenu, u tumačenju donekle pomaže Komentar uz dotičnu Konvenciju. U njemu stoji sljedeće:

*... sve čime zapovijedaju i upravljaju vojne vlasti vojne je prirode, za razliku od onoga u vezi s čim naloge izdaju i čime upravljaju civilne vlasti.*⁶⁸⁴

Komentarom se nadalje sugerira fleksibilno tumačenje pojma “vojne namjene”:

*Ratne se zarobljenike stoga može zapošljavati na svim poslovima koji [...] pod normalnim okolnostima služe održavanju civilnog života, čak ako uslijed toga korist nuzgredno imaju i vojne vlasti. Sudjelovanje ratnih zarobljenika u takvim poslovima je, međutim, zabranjeno kad god se ti poslovi obavljaju isključivo ili prvenstveno za vojsku, uz isključivanje civila.*⁶⁸⁵

257. No, ratnim se zarobljenicima ne mogu nametati neke druge vrste rada. Kao što je upravo izloženo, to se prije svega odnosi na poslove u industriji, javne i građevinske radove, prijevoz te utovar i istovar, kao i komunalne usluge koje su vojne prirode ili imaju vojnu namjenu. Osim toga, članom 50 Ženevske konvencije III izričito se zabranjuje prisilno zapošljavanje ratnih zarobljenika u metalurškoj, mašinskoj i kemijskoj industriji. U Komentaru se ta zabrana naglašava, “jer u slučaju općeg rata, te se grane industrije uvijek prenamjenjuju za proizvodnju oružja”.⁶⁸⁶ Nadalje, članom 52 Ženevske konvencije III zabranjuje se prisiljavanje ratnih zarobljenika da obavljaju opasne poslove ili poslove štetne po zdravlje, osim ako se zarobljenici sami ne jave za obavljanje takvih poslova. Iako se u ovoj odredbi kao opasni posao izričito navodi samo čišćenje mina, u Komentaru se iznose dodatne smjernice i razlikuju tri situacije: (1) rad koji nije opasan sam po sebi, no koji može

⁶⁸² Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 266.

⁶⁸³ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 266.

⁶⁸⁴ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 267 (kurziv dodan).

⁶⁸⁵ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 268 (kurziv dodan).

⁶⁸⁶ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 268. S tim u vezi važna je i bezbjednost ratnih zarobljenika, jer upravo te grane industrije uvijek predstavljaju mete neprijateljskih napada iz zraka. Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 269.

biti opasan zbog općih uvjeta u kojima se obavlja: ova se situacija osobito odnosi na poslove “u blizini bilo ključnih vojnih ciljeva [...] bilo bojišta”,⁶⁸⁷ (2) rad koji je po samoj svojoj prirodi opasan ili štetan po zdravlje⁶⁸⁸ i (3) rad koji sam po sebi nije opasan, ali koji bi to mogao biti ili postati ako se obavlja u neodgovarajućim tehničkim uvjetima.⁶⁸⁹ Jedan od suštinskih aspekata zaštite koju uživaju ratni zarobljenici jeste odgovornost sile u čijoj se vlasti zarobljenici nalaze da obezbijedi da se rad obavlja pod najsigurnijim mogućim okolnostima.⁶⁹⁰ I konačno, u članu 52 Ženevske konvencije III iznosi se zabrana da se ratnim zarobljenicima dodijeli posao koji bi se smatrao ponižavajućim za pripadnika sile koja drži ratne zarobljenike.⁶⁹¹

258. Vijeće primjećuje da su ti oblici rada dopušteni samo onda kada se ratni zarobljenik dobrovoljno javi za obavljanje takvog posla ili na njega pristane. Dok se u članu 52 Ženevske konvencije III izričito govori o mogućnosti da zarobljenici izraze svoj pristanak, u članu 50 nema jasne odredbe u vezi s mogućnošću da ratni zarobljenici pristanu na obavljanje poslova vojne prirode.⁶⁹² U tom kontekstu Vijeće ovaj član i s njim povezani Komentar⁶⁹³ tumači kao odredbu čija je namjera regulirati korištenje samo onog rada koji se odvija pod prisilom. Članom 50 Ženevske konvencije III predviđa se da ratni zarobljenici mogu biti *podvrgnuti /compelled/* tome da obavljaju određene oblike rada. Prema tome, zabranjeno djelo jeste *podvrgavanje* ratnog zarobljenika protiv njegove ili njezine volje. Na osnovu *travaux préparatoires* čini se da se do izbora riječi “podvrgnuti” došlo nakon odbacivanja alternativnog prijedloga koji bi isključio mogućnost da ratni zarobljenici

⁶⁸⁷ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 274-275.

⁶⁸⁸ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 275.

⁶⁸⁹ Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 275.

⁶⁹⁰ S tim u vezi, u Komentaru uz Ženevsku konvenciju III stoji da “aspekt dobrovoljnosti ni na koji način ne umanjuje odgovornost sile koja drži zarobljenike i ne može predstavljati ispriku za neselektivnost prilikom upućivanja zarobljenika na takav rad. Sila koja drži zarobljenike mora između prijavljenih dobrovoljaca izabrati one koji su najkvalificiraniji da na najbezbjedniji mogući način obave potrebni posao, pri čemu im mora osigurati potrebnu obuku ili, ako zarobljenici ustvrde da su već obučeni za taj posao, provjeriti njihovu sposobnost da ga obavljaju i odbiti sve one koji ne ispunjavaju potrebne uvjete,” Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 277.

⁶⁹¹ Prema Komentaru uz Ženevsku konvenciju III, ovdje je riječ o objektivnim pravilima koja se redovno primjenjuju u oružanim snagama, a ne o individualnim osjećajima nekog od pojedinih pripadnika oružanih snaga. Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 277.

⁶⁹² U formulaciji člana 50 Ženevske konvencije III, gdje stoji da se “ratni zarobljenici mogu podvrgnuti samo poslovima koji pripadaju” kategorijama navedenim u tom članu, ništa se izričito ne kaže o mogućnosti da zarobljenici dobrovoljno pristanu na posao na koji ih se ne prisiljava.

⁶⁹³ Ako je namjera “zaštititi zarobljenike od ratnih opasnosti”, onda nema zapreke da ratni zarobljenik dobrovoljno obavlja posao koji bi se, da je prinudan, smatrao protivpravnim. Komentar uz Ženevsku konvenciju III, str. 264.

dobrovoljno obavljaju poslove vojne prirode.⁶⁹⁴ Takvo je tumačenje u skladu i s članom 52 Ženevske konvencije III, u kojem se zarobljenicima dopušta da dobrovoljno obavljaju poslove koji su opasni ili štetni po zdravlje.

259. Na osnovu svega gore navedenog Vijeće će se morati pozabaviti svakim navodom pojedinačno kako bi utvrdilo da li se rad za koji se tereti u Optužnici doista obavljao dobrovoljno ili su zatočenici bili primorani obavljati te poslove. Kako bi se utvrdilo da li neka osoba nije imala mogućnost “pravog izbora”⁶⁹⁵ u vezi s obavljanjem posla koji je protivpravan, u skladu s prethodnom sudskom praksom mogu se razmotriti sljedeći kriteriji: (a) nepostojanje u biti ikakve naknade za obavljani posao; (b) ranjivost položaja zatočenika; (c) navodi da su zatočenici koji nisu bili sposobni za rad ili nisu htjeli da rade bili ili prisiljavani na rad ili zatvarani u samicu; (d) tvrdnje o trajnim posljedicama rada; (e) samo zatočeništvo i nehumani uvjeti zatočeništva;⁶⁹⁶ i (f) fizičke posljedice rada po zdravlje zatočenika.⁶⁹⁷

260. Kako bi se ispunio traženi uvjet *mens rea* za krivično djelo protivpravnog rada, tužilac mora dokazati da je počinitelj imao namjeru da žrtva obavlja zabranjeni posao. Namjera se može pokazati izravnim eksplicitnim dokazima ili, ako takvi dokazi ne postoje, postojanje namjere može se izvesti zaključivanjem na osnovu okolnosti u kojima se posao obavljao.

⁶⁹⁴ *Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949 /Konačna verzija zapisnika s diplomatske konferencije 1949. u Ženevi/*, sv. III, dio A, str. 342-44. Vidi takođe Howard S. Levie, “Prisoners of war in International Armed Conflict” /“Ratni zarobljenici u međunarodnim oružanim sukobima”/, *International Law Studies /Studije o međunarodnom pravu/*, sv. 59, str. 231 *et seq.*, gdje se kaže sljedeće: “Valja imati na umu da je zabrana o kojoj se raspravlja usmjerena samo protiv toga da se ratnog zarobljenika *podvrgava* radu u navedenim industrijskim granama [...] U tom se slučaju postavlja pitanje mogu li se oni dobrovoljno javljati za rad u zabranjenim granama industrije. Iz rasprava vođenih na diplomatskoj konferenciji 1949. jasno proizlazi da zabrane sadržane u raznim odredbama člana 50 nisu po svojoj prirodi apsolutne, niti su tako zamišljene, te da se ratni zarobljenici mogu dobrovoljno javiti za obavljanje zabranjenih poslova, upravo kao što se članom 52 izričito dopušta dobrovoljno obavljanje posla koji je ‘opasan ili štetan za zdravlje’. Naravno, ovdje će se javiti problem utvrđivanja da li je riječ o ratnom zarobljeniku koji je doista dobrovoljac, odnosno da nije korištena ni psihološka prisila niti fizička sila kako bi ga se ‘navelo’ da se dobrovoljno javi za obavljanje posla koji inače ulazi u kategorije zabranjenih poslova. Međutim, činjenica da postoji taj konkretni problem [...] ne može opravdati netačno tumačenje ovih odredbi Konvencije, za koje postoji neosporna interpretacija izvedena na diplomatskoj konferenciji 1949., kako je očito iz *travaux préparatoires*,” “Prisoners of war in International Armed Conflict”, str. 231-32 (fusnote ispuštene).

⁶⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 372.

⁶⁹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 373.

⁶⁹⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 378.

261. Zbog navedenih razloga Vijeće smatra da se krivično djelo protivpravnog rada nametnutog ratnim zarobljenicima može definirati kao namjerno djelo ili propust kojima je ratni zarobljenik bio prisiljen obavljati rad zabranjen članovima 49, 50, 51 i 52 Ženevske konvencija III.

2. Zaključci

262. I Mladena Naletilića i Vinka Martinovića tereti se za nehumana djela, nečovječno postupanje, okrutno postupanje, protivpravni rad, ubistvo i hotimično lišavanje života zato što su, kako se tvrdi, Muslimane iz raznih zatočeničkih centara prisiljavali “na rad u vojnim operacijama i koristili ih kao živi štit na Bulevaru i u Šantićevoj ulici, u Raštanima, Stotini i na drugim mjestima na liniji fronta u općini Mostar”,⁶⁹⁸ kao i na drugim lokacijama koje nisu bile na liniji fronta, gdje su zatočenici, kako se navodi, bili prisiljeni da “*inter alia*, obavljaju sljedeće radove i u njima sudjeluju: izgradnju, održavanje i popravke na privatnim imanjima pripadnika i zapovjednika KB-a, kopanje rovova, podizanje odbrambenih utvrđenja na položajima KB-a ili drugih snaga HV-a i HVO-a, te pomaganje pripadnicima KB-a u pljački domova i imovine bosanskih Muslimana”.⁶⁹⁹

(a) Zatočenici koji su radili za ATG “Vinko Škrobo”

263. U paragrafu 37 Optužnice tužilac navodi da su od maja 1993. do januara 1994. godine zatočenici iz logora Heliostrom i drugih zatočeničkih centara odvođeni u baze KB-a u Mostaru radi slanja na linije sukoba, gdje ih se prisiljavalo da izvršavaju razne pomoćne vojne zadatke.⁷⁰⁰ Tvrdi se da su Mladen Naletilić i Vinko Martinović bili svjesni opasnosti kojoj su zatočenici bili izloženi.⁷⁰¹ Osim toga, Vinka Martinovića se konkretno optužuje da je u svojoj zoni odgovornosti koristio zatočenike za prisilni rad u vojnim operacijama te kao živi štit na linijama sukoba.⁷⁰²

264. Martinovićeve odbrana ne osporava navode da su ratni zarobljenici zatočeni na Heliostromu redovito slani na rad u ATG “Vinko Škrobo”.⁷⁰³ Međutim, odbrana tvrdi da je

⁶⁹⁸ Optužnica, par. 35.

⁶⁹⁹ Optužnica, par. 44.

⁷⁰⁰ Optužnica, par. 37.

⁷⁰¹ Optužnica, par. 38.

⁷⁰² Optužnica, par. 40.

⁷⁰³ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 73. Ova tvrdnja se potkrepljuje, među ostalim, dokaznim predmetom PP 434, koji sadrži uzorak od ukupno 440 zapovijedi kojima se u razdoblju od 5. juna do 9. decembra 1993. dozvoljava otpuštanje ratnih zarobljenika na rad za razne jedinice HV-a i HVO-a,

zapovijedi na osnovu kojih su zarobljenici izdvajani za rad u određenim jedinicama izdavalu zapovjedništvo Vojne policije.⁷⁰⁴ Uz to se iznosi i sljedeće:

Sva odgovornost za postupanje prema ratnim zarobljenicima bila je u isključivoj nadležnosti zapovjedništva Heliodroma i zapovjedništva odbrane Mostara, a pojedine jedinice, kao što je bila ATG “Vinko Škrobo”, samo su izvršavale naređenja nadređenih zapovjedništava u vezi s ratnim zarobljenicima.⁷⁰⁵

Martinovićeve odbrana poziva se na više zapovijedi u vezi sa slanjem ratnih zarobljenika u ATG “Vinko Škrobo”, kao i na svjedočenje zapovjednika 1. lakojurišne bojne Vojne policije, koji je te zapovijedi potpisivao.⁷⁰⁶ Međutim, na osnovu pregleda tih dokumenata, čitanih u svjetlu drugih sličnih naređenja, očito je da je ATG “Vinko Škrobo” od Vojne policije HVO-a, pod čijom nadležnošću je bio zatočenički centar Heliodrom, redovito, a u određenim razdobljima i svakodnevno, tražio da se osiguraju zatočenici za obavljanje poslova u toj jedinici, te da je te zahtjeve zapovjednik 1. lakojurišne bojne Vojne policije najčešće odobravao.⁷⁰⁷ Vijeće na temelju toga prihvaća da su ratni zarobljenici slani na zahtjev pojedinih jedinica i za potrebe koje su one po vlastitom nahođenju izražavale.⁷⁰⁸

265. Takođe je očigledno da, suprotno argumentima Martinovićeve odbrane, Vojna policija nije snosila svu odgovornost za postupanje prema zatočenicima tokom vremena koje su oni provodili radeći u ATG-u “Vinko Škrobo”. U gorespomenutim zapovijedima izričito se navodi da je odgovornost za postupanje sa zatočenicima u skladu sa Ženevskim konvencijama na pripadniku jedinice koji je došao po te zatočenike, što je potvrdio i

uključujući i ATG “Vinko Škrobo”. Što se konkretno Heliodroma tiče, iz dokaznih predmeta PP 567.1 i PP 601.1, evidencija iz centra Heliodrom, jasno slijedi da su zatočenici svakodnevno odvođeni na rad u cijeli niz jedinica HVO-a, uključujući i ATG “Vinko Škrobo”.

⁷⁰⁴ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 73-74. *Vidi* svjedok odbrane MT, T. 15338.

⁷⁰⁵ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 73.

⁷⁰⁶ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 73-74, u vezi s dokaznim predmetima PP 505, PP 512, PP 515 i PP 554, i svjedočenjem svjedoka odbrane NO, T. 12967.

⁷⁰⁷ Dokazni predmeti PP 505; PP 512; PP 514; PP 515; PP 562.1; PP 562.2; PP 563.1; PP 597.1; PP 597.2; PP 601.1; PP 600.2; PP 603.2 i PP 607.1: zapovijedi koje je potpisao Zlatan Jelić, a kojima se u razdoblju između 8. jula 1993. i 20. septembra 1993. odobrava odvođenje zatočenika s Heliodroma u ATG “Vinko Škrobo”. Zlatana Jelića je kasnije na mjestu zapovjednika 1. lakojurišne bojne vojne policije zamijenio Vladimir Primorac. *Vidi* dokazni predmet PP 551.1 koji obuhvaća 31 naređenje za odvođenje zatočenika s Heliodroma u ATG “Vinko Škrobo”, koja je Vladimir Primorac gotovo svakodnevno potpisivao u razdoblju od 30. jula 1993. do 9. septembra 1993.

⁷⁰⁸ S tim u vezi Vijeće ima u vidu svjedoka odbrane NO koji je potvrdio da se prilikom uzimanja zatočenika slijedila određena “procedura”. On je u svom iskazu rekao: “P: Gospodine NO, da li Vam je poznato na koji način su zatvorenici preuzimani i dovođeni u postrojbe? O: Osoba koja bi bila - prvo ja bih dobio zahtjev od postrojbe. Sa zahtjevom bi došla osoba koja bi bila odgovorna za sigurnost zatvorenika. Ona bi dalje išla u vojno-istražni zatvor na Heliodrom i preuzimala bi te zatvorenike i nakon toga bi ta ista osoba bi ih vraćala na Heliodrom.”; svjedok odbrane NO, T. 12967.

svjedok odbrane NO.⁷⁰⁹ Katkada je po zatočenike dolazio Vinko Martinović osobno,⁷¹⁰ no najčešće bi, što je u svojim svjedočenjima pred Vijećem potvrdilo mnogo bivših zatočenika s Heliodroma, ujutro dolazio čovjek po imenu Dinko Knezović, vozač u jedinici Vinka Martinovića, i izabrao skupinu zarobljenika koji bi potom bili prevezeni u zapovjedništvo ATG-a “Vinko Škrobo” u Kalemovoj ulici.⁷¹¹ Katkada bi, međutim, po zarobljenike dolazili drugi vojnici.⁷¹² U svjetlu tih dokaza Vijeće zaključuje da zatočenike nije “izdvajala” ili birala Vojna policija, nego su to činili pripadnici ATG-a “Vinko Škrobo”.⁷¹³ U svakom slučaju, za primjenu relevantnih odredbi Ženevskih konvencija za vrijeme rada odgovoran je zapovjednik postrojbe koja koristi ratne zarobljenike za rad.⁷¹⁴

266. Po dolasku u zapovjedništvo, Vinko Martinović bi izdao zapovijedi i rasporedio ljude na rad.⁷¹⁵ Martinovićeva odbrana tvrdi da su zarobljenici morali obavljati samo lake i neopasne poslove.⁷¹⁶ Odbrana nadalje navodi da su zarobljenici svoje obroke dobivali u restoranu “Hladovina” zajedno s vojnicima, da su se mogli slobodno kretati oko baze, a da su za neke poslove bili plaćani tako što su dobivali cigarete i hranu.⁷¹⁷ Isto je posvjedočila i nekolicina svjedoka odbrane.⁷¹⁸

⁷⁰⁹ Svjedok odbrane NO, T. 12967.

⁷¹⁰ Dokazni predmet PP 597.1: u zapovijedi koju je potpisao Zlatan Jelić, a kojom se dopušta odvođenje 30 zatočenika 12. septembra 1993., stoji da je “za preuzimanje pritvorenika, osiguranje i brigu o njima pri izvršenju komunalnih radova (čišćenje ulica, parkova, naselja, prostorija) osobno odgovoran gosp. Vinko Martinović Štela do izvršenja zadaće.” I svjedok HH takođe je posvjedočio da je Vinko Martinović osobno odlazio na Heliodrom po zarobljenike, svjedok HH, T. 4822-4823. *Vidi* takođe dokazni predmet PP 434, str. 11-13.

⁷¹¹ Svjedok I, T. 1391-92; svjedok J, T. 1503; svjedok PP, T. 6078-79. *Vidi* takođe svjedok odbrane MI, T. 14342; svjedok odbrane MT, T. 15295.

⁷¹² Svjedok Allan Knudsen, T. 5632. Iz dokaznog predmeta PP 434 (povjerljivo) takođe proizlazi da su, iako je po zarobljenike uglavnom dolazio Dinko Knezović, taj zadatak katkada obavljali i drugi vojnici.

⁷¹³ Svjedok J, T. 1502; svjedok I, T. 1391-1392; svjedok PP, T. 6077-78. Vijeće je osim toga saslušalo i svjedoke odbrane koji su kazali da bi Štela za rad u svojoj jedinici “birao” zatočenike koje je mislio zaštititi. *Vidi*, npr., svjedok odbrane ME koji je posvjedočio da je Štela uvijek uzimao iste ljude, zato što su ih njegovi vojnici poznavali i htjeli zaštititi, svjedok odbrane ME, T. 14100-01.

⁷¹⁴ *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Kordić*, par. 801. Vijeće ne isključuje mogućnost da se i zapovjedniku vojne policije može utvrditi odgovornost za to što je dopuštao otpuštanje zarobljenika ako je znao ili imao razloga da zna da će ti zarobljenici biti prisiljeni obavljati protivpravni rad.

⁷¹⁵ Svjedok YY, T. 7266. Svjedok odbrane ML je posvjedočio da je “to bilo izričito naređenje, naređenje od gospodina Martinovića, da bez njegovoga znanja ne smije niko da zapovjedi zatvoreniku da ide nešto raditi za osobne potrebe,” svjedok odbrane ML, T. 14438.

⁷¹⁶ Odbrana je izjavila da su “ratni zarobljenici koji su dovođeni u jedinicu Vinka Martinovića ostajali u blizini zapovjedništva, daleko od linija sukoba, u okolnostima u kojima njihovi životi nisu bili u opasnosti, a gdje su obavljali lake manualne ili zanatske poslove za jedinicu, najčešće dobrovoljno, budući da su se sami javljali da dođu raditi u ovu jedinicu zato što su uvjeti za zatvorenike bili mnogo bolji no u drugim jedinicama.” Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 76.

⁷¹⁷ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 74-75.

⁷¹⁸ Svjedok odbrane ME sjeća se da je u razdoblju od kraja augusta 1993. pa sve dok nije pušten početkom decembra 1993. svakodnevno odvođen na rad u Štelinu jedinicu. Vinko Martinović je najčešće odabirao

267. Međutim, Vijeće ovu verziju događaja ne nalazi uvjerljivom. Iako ne sumnja da su neki od zarobljenika uživali privilegirani status i određenu zaštitu Vinka Martinovića, bilo zato što su bili prijatelji ili poznanici porodice prije rata⁷¹⁹ ili stoga što su imali posebna strukovna znanja,⁷²⁰ Vijeće se uvjerilo da za vrlo veliku većinu zatočenika na Heliodromu koji su odvođeni na rad u ATG “Vinko Škrobo” takvi uvjeti nisu vrijedili.⁷²¹

268. Vijeće je saslušalo brojna svjedočenja zarobljenika koji su bili prisiljeni obavljati pomoćne vojne zadatke u ekstremno opasnim uvjetima, kao npr. kopanje rovova u blizini

iste ljude, zato što ih je poznao i želio zaštititi. Zarobljenici su odlazili dobrovoljno, budući da su se najsigurnije osjećali u jedinici. Jeli su istu hranu kao i vojnici, u restoranu “Hladovina” u blizini Rondona, a za poslove koje su obavljali, kao npr. popravljanje automobila, dobivali su novac ili cigarete. Štaviše, Vinko Martinović bi svjedoka odvezao njegovoj porodici kada god je to ovaj poželio, svjedok odbrane ME, T. 14100-14102, T. 14133-14134 i T. 14104-14105. Svjedok odbrane MH posvjedočio je da je za jedinicu Vinka Martinovića obavljao električarske radove i da ga je Štela uvijek za to plaćao, svjedok odbrane MH, T. 14274, 14295. Svjedok odbrane MI kazao je u svom svjedočenju da su ga često odvodili na rad u jedinicu Vinka Martinovića. Popravljao je vozila pripadnika jedinice, što je radio dobrovoljno. Vojnici bi mu vrlo često donosili cigarete ili davali novac za obavljani posao. Osim toga, gotovo bi ga svakog dana odveli kući. S većinom zarobljenika postupalo se na isti način. Nikada nije bilo zlostavljanja i zarobljenici se nikada nisu slali na liniju fronta. Svjedok je jednom prilikom ranjen šrapnelom u Kalemovoj ulici, u blizini zapovjedništva. Vinko Martinović ga je odmah odvezao u bolnicu, gdje je dobio liječničku pomoć, nakon čega je odveden natrag u bazu, svjedok odbrane MI, T. 14318-14327. Svjedok odbrane MJ izjavio je da je u razdoblju od kraja jula 1993. do kraja augusta 1993. svakodnevno radio u jedinici Vinka Martinovića. Svjedok i drugi obično su radili na održavanju vozila i obavljali manje popravke. Dobivao je svakog dana cigarete i hranu i dva puta sedmično je mogao otići kući kako bi obišao svoju porodicu. Prema riječima svjedoka, zarobljenici se nikada nisu odvodili na liniju fronta i svjedok nikada nije vidio da bi bilo koji zarobljenik u jedinici bio ranjen, ubijen ili zlostavljan, svjedok odbrane MJ, T. 14369-14370. Svjedok odbrane MK posvjedočio je u sudnici da bi otprilike dva puta sedmično odlazio Šteli u zapovjedništvo i da su ratni zarobljenici koji su tamo radili uglavnom čistili bazu ili popravljali automobile. Uvjeti za rad su bili sigurni, jer se rad odvijao daleko od linije fronta. Nekima od zarobljenika bilo je čak dopušteno da odlaze kući kako bi se okupali i posjetili svoju porodicu, svjedok odbrane MK, T. 14407-14408. *Vidi* takođe svjedok odbrane MM, T. 14512; svjedok odbrane MO, T. 15027-15030; svjedok odbrane ML, T. 14435-14438; svjedok odbrane MN, T. 14598-14600; svjedok odbrane MQ, T. 15171-15173; svjedok odbrane MP, T. 15081-15088; svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13788-13789; svjedok odbrane MC, T. 14010.

⁷¹⁹ Vijeće ima u vidu da je znatan broj gore spomenutih svjedoka odbrane prije rata osobno poznao Vinka Martinovića, svjedok odbrane ME, T. 14096; svjedok odbrane MH, T. 14267-14268; svjedok odbrane MI, T. 14310; svjedok odbrane MJ, T. 14375; svjedok odbrane MK, T. 14403. Vrijedno je primijetiti da 17. septembra 1993. ti zarobljenici nisu odvedeni na rad u ATG “Vinko Škrobo”, dokazni predmet PP 601.1, evidencija iz zatočeničkog centra Heliodrom. To je potkrijepljeno svjedočenjem svjedoka I koji je izjavio da je ujutro 17. septembra 1993. Dinko Knezović zarobljenicima koji su obično radili za Štelu rekao da toga dana neće ići u jedinicu, svjedok I, T. 1391.

⁷²⁰ Svjedok odbrane MG prisjetio se da je skupina zarobljenika nekih struka u Štelinoj jedinici uživala vrlo privilegirani status, svjedok odbrane MG, T. 14239-14240. Svjedok odbrane ML takođe je izjavio da su samo ljudi koji su raspolagali automehaničarskim znanjem dolazili raditi u bazu, svjedok odbrane ML, T. 14436. Svjedok J potvrdio je da je za Štelu cijelo vrijeme radila skupina od 5 ili 6 zarobljenika u svojstvu automehaničara, svjedok J, T. 1515.

⁷²¹ Vijeće ima na umu svjedočenje svjedoka YY koji je izjavio da je od 21. septembra 1993. do početka decembra 1993. bio zatočen u zapovjedništvu ATG-a “Vinko Škrobo”, a uvjete svog zatočeništva opisao je potpuno drugačijim bojama. Posvjedočio je da su zatočenici bili zaključani u garaži, da se nisu mogli slobodno kretati i da nikada nije bilo dovoljno hrane za sve, svjedok YY, T. 7287-7289.

linije sukoba,⁷²² zaštitu izloženih prozora ili prostora vrećama s pijeskom,⁷²³ ili druge oblike rada na fortifikacijama.⁷²⁴ Predočeni su i drugi dokazi da su zatočnici bili primorani nositi eksplozivna sredstva preko linije sukoba⁷²⁵ ili kupiti tijela ranjenih i ubijenih vojnika HVO-a.⁷²⁶ Bivši zatočnici, no isto tako i bivši pripadnici ATG-a “Vinko Škrobo”, posvjedočili su da su zarobljenici na liniji fronta često bili izloženi izravnoj vatri druge strane,⁷²⁷ uslijed čega su neki od njih ranjeni.⁷²⁸ Međutim, nema dovoljno dokaza da se van razumne sumnje zaključi da su pogibije zatočenika u zoni odgovornosti Vinka Martinovića bile direktna posljedica toga što su obavljali prisilni rad.⁷²⁹

⁷²² Svjedok AF, T. 15940, 16086. Prema riječima svjedoka J, posao se sastojao od punjenja vreća pijeskom i kopanja rovova. Da bi napunili vreće i gradili bunkere, morali su prelaziti liniju, svjedok J, T. 1504. Svjedok PP morao je rušiti bunkere i uništavati rovove, katkada na liniji vatre, svjedok PP, T. 6077. *Vidi* takođe svjedok YY, T. 7269.

⁷²³ Svjedok F rekao je u svom iskazu da je bio prisiljen nositi vreće s pijeskom na liniju fronta, svjedok F, T. 1105. Svjedok H je posvjedočio da je pijeskom morao puniti vreće koje su se koristile kao prepreka između dvije strane, svjedok H, T. 1313. Svjedok PP morao je vreće puniti pijeskom u blizini linije sukoba na Bulevaru, svjedok PP, T. 6134.

⁷²⁴ Svjedok SS, T. 6557-59; svjedok NN, T. 5896; svjedok A, T. 592; svjedok Salko Osmić, T. 3145; svjedok KK, T. 5191; svjedok OO, T. 5939; svjedok YY, T. 7269; svjedok odbrane MG, T. 14228.

⁷²⁵ Svjedok EE posvjedočio je da su četvorica zarobljenika izdvojeni dok su bili kod Doma zdravlja i primorani da kroz kanalizaciju u blizini škole prenesu eksplozivna sredstva na drugu stranu, svjedok EE, T. 4520-23.

⁷²⁶ Svjedok I, T. 1423-1424; svjedok NN, T. 5906.

⁷²⁷ Svjedok Allan Knudsen izjavio je da su zarobljenici cijelo vrijeme radili na liniji fronta, obavljajući pritom poslove koji su bili preopasni za BH Hrvate, svjedok Allan Knudsen, T. 5608; svjedok Q, T. 2438; svjedok II, T. 4970.

⁷²⁸ *Vidi* dokazne predmete PP 774, str. 24, PP 562.2. Svjedok A je posvjedočio da je Asif Radoš ranjen u nogu dok je radio na liniji fronta u Štelinoj zoni odgovornosti, svjedok A, T. 518. Svjedok I je izjavio da je ranjen u nogu dok je pokušavao doći do tijela za koja mu je naređeno da ih pokupi, svjedok I, T. 1427-29. Svjedok NN je kazao da je 17. septembra 1993. izvukao dvojicu ranjenih zarobljenika, odnosno Džemala Spahića i čovjeka po imenu Hajdarević, koji su bili prisiljeni kretati se ispred vojnika, svjedok NN, T. 5907.

⁷²⁹ Svjedok PP je posvjedočio da su zarobljenici ginuli dok su radili izloženi vatri suprotne strane, svjedok PP, T. 6077. Svjedok M je izjavio da nije *vidio* da je iko poginuo, no da je prikupio tijela mnogih poginulih zarobljenika, uključujući Enesa Paju, svjedok M, T. 1678-79. Svjedok S je uz to posvjedočio da je bio očevidac pogibije dvojice zarobljenika, svjedok S, T. 2554. Međutim, budući da nema nikakvih daljih konkretnih pojedinosti u vezi s tačnim okolnostima tih pogibija, Vijeće se ne može isključivo osloniti na ovakve općenite tvrdnje kako bi zaključilo da su se pogibije dogodile tokom i kao izravna posljedica obavljanja prisilnog rada. Što se tiče navoda iz paragrafa 42 Optužnice, oni su već odbačeni zbog toga što nije bilo dovoljno dokaza da je pogibija Enesa Paje, Aziza Čolakovića i Hamdije Čolakovića bila direktna posljedica toga što se zatočenike koristilo kao živi štit. Slično tome, Vijeće nije uvjereni van razumne sumnje da su tri spomenuta zarobljenika poginula zato što su obavljali prisilni rad, budući da relevantni svjedoci nisu raspolagali saznanjima o stvarnim okolnostima pogibije tih zarobljenika: svjedok OO je izjavio da su ubijeni članovi njegove porodice, no nije naveo nikakve konkretne detalje u vezi s okolnostima pod kojima su oni poginuli, svjedok OO, T. 5955; svjedok I je takođe izjavio da je 17. septembra 1993. vidio Aziza Čolakovića kako leži mrtav, no nije bio očevidac njegove pogibije, svjedok I, T. 1430; slično tome, svjedok NN je posvjedočio da je vidio Enesa Paju kako leži u lokvi krvi, te da je kasnije doznao da je nestao, “što znači da je bio mrtav”, no ni u ovom slučaju Vijeće nije čulo iskaz o tačnim okolnostima njegove smrti, svjedok NN, T. 5921-5922. U svjetlu svega gore navedenoga, Vijeće prihvaća argument odbrane da postoji razumna mogućnost da su zarobljenici poginuli dok su pokušavali pobjeći. *Vidi* Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 80.

269. Vijeće konstatira da poslovi koji su se obavljali u zapovjedništvu ATG-a “Vinko Škrobo”, kao što je čišćenje prostorija i popravljavanje privatnih vozila,⁷³⁰ ne ulaze u kategorije koje se iznose u Ženevskim konvencijama, te da se ratne zarobljenike može podvrgnuti obavljanju takvog rada.⁷³¹ Međutim, to ne vrijedi za poslove koji su se obavljali na liniji fronta, i to pod okolnostima kakve su opisali mnogi svjedoci.⁷³² Kao što se navodi gore u tekstu, podvrgavati ratne zarobljenike obavljanju takvih poslova nedvosmisleno je zabranjeno Ženevskom konvencijom III, a osobito članovima 50 i 52 iste Konvencije, kojima se zabranjuju poslovi “vojne prirode ili s vojnom namjenom”, odnosno “opasni poslovi i poslovi štetni za zdravlje”. Takav rad nije dakle protivpravan samo onda kada zarobljenici na njega dobrovoljno pristanu.

270. Vijeće prihvaća da zarobljenicima koji su obavljali gore opisane poslove nikada nije pružena mogućnost da se dobrovoljno javljaju za rad, te da su te poslove bili prisiljeni obavljati. Kao prvo, očito je da se, uz izuzetak onih zarobljenika koji su uživali privilegirani status, zatočenici s Heliograma nisu dobrovoljno javljali, nego ih je izabirao pripadnik jedinice koji bi došao po njih na Heliogram.⁷³³ U nedostatku izravnih dokaza da su zarobljenici bili prisiljeni raditi,⁷³⁴ Vijeće prihvaća da su okolnosti u koje su zatočenici dovedeni, kao i priroda tog rada, onemogućavale stvarnu slobodu izbora. Dok su radili za ATG “Vinko Škrobo”, zarobljenici su bili pod stalnom stražom i redovito ih se zlostavljalo.⁷³⁵ Na liniji sukoba i oko nje prevladavala je atmosfera straha i prijetnji.⁷³⁶ I sama priroda poslova upućuje na činjenicu da zarobljenici nisu imali pravog izbora.⁷³⁷

⁷³⁰ *Vidi supra*, par. 266 i *supra*, fusnota 720.

⁷³¹ Vijeće osim toga konstatira da ovi oblici rada ne predstavljaju nehumana djela, nečovječno postupanje ili okrutno postupanje.

⁷³² *Vidi supra*, par. 268.

⁷³³ Svjedok J, T. 1501-1502; svjedok odbrane ME, T. 14096. S tim u vezi vrijedi napomenuti da su oni “privilegirani” zarobljenici, koji su svjedočili da su se uvijek dobrovoljno javljali za rad u Štelinoj jedinici zato što su se tamo najsigurnije osjećali, takođe izjavili da ih nikada nisu slali na liniju fronta. Na primjer, svjedok odbrane ME svjedočio je da je samo jednom otišao na liniju fronta, i to dobrovoljno, kako bi se tamo *vidio* s jednim svojim prijateljem, svjedok odbrane ME, T. 14105-14106; svjedok odbrane MH je izjavio da tokom ljeta i jeseni 1993. nikada nije odveden na liniju fronta, svjedok odbrane MH, T. 14275. Svjedok odbrane MK takođe je posvjedočio da nikada nije išao na liniju sukoba, svjedok odbrane MK, T. 14409.

⁷³⁴ S tim u vezi Vijeće uzima na znanje svjedočenje svjedoka K da se on nikada nije javio dobrovoljno i da je čovjek po imenu Dinko dolazio po zarobljenike, svjedok K, T. 1576, 1605. I svjedok M je kazao da se nikada nije dobrovoljno javio za rad, svjedok M, T. 1675.

⁷³⁵ *Vidi infra*, par. 385-389.

⁷³⁶ Svjedok S je posvjedočio da su se zarobljenici osobito bojali raditi tamo gdje je zapovijedao Štela, pri čemu su strahovali da će im to biti posljednji dan života, svjedok S, T. 2556. Svjedok PP je spomenuo prijetnje da će ih Štela ubiti ako ne budu izvršavali naređenja, svjedok PP, T. 6168. Svjedok K je izjavio da je u jednoj situaciji, nakon što je pretukao zarobljenika, Štela naredio da krenu na rad, jer da će inače svi

271. Vijeće konstatira da je u vezi s poslovima koji su se obavljali u zoni odgovornosti ATG-a "Vinko Škrobo" utvrđeno krivično djelo protivpravnog rada prema članu 3 Statuta (tačka 5 Optužnice). Vijeće prihvaća da su ozljede koje su zadobili neki od zarobljenika obavljajući dodijeljene im poslove uzrok teške duševne ili tjelesne patnje odnosno povrede, te da su stoga dokazane optužbe za nehumana djela, nečovječno postupanje i okrutno postupanje prema članovima 5(i), 2(b) i 3 Statuta (tačke 2-4). Budući da nije dokazano da je do pogibije zatočenika došlo izravno uslijed boravka na radu, Vijeće konstatira da optužbe za ubistvo i hotimično lišavanje života (tačke 6-8) nisu dokazane.

272. Vijeće prihvaća da je dokazana odgovornost Vinka Martinovića i prema članu 7(1) i 7(3) Statuta. Vinko Martinović je katkada osobno naređivao zarobljenicima da idu na rad i tako ih izravno izlagao velikom riziku zadobivanja ozljeda i mogućoj pogibiji.⁷³⁸ Vijeće nadalje konstatira da je Vinko Martinović kao zapovjednik ATG-a "Vinko Škrobo" znao da se u njegovoj zoni odgovornosti zarobljenici koriste za obavljanje protivpravnog rada, a nije preduzeo nikakve mjere da takvu praksu spriječi ili da kazni one koji su za nju bili odgovorni. Vijeće smatra da je odgovornost Vinka Martinovića najprikladnije opisana članom 7(1) Statuta.

273. Vijeće nije uvjerenjeno da je Mladen Naletilić odgovoran bilo prema članu 7(1) ili 7(3) Statuta. Nema dokaza da je on planirao, poticao, naredio, počinio ili na neki drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje gore opisanih krivičnih djela. Tužilac nije izveo dovoljno dokaza na osnovu kojih bi pokazao da je Mladen Naletilić znao ili da je bilo razloga da zna da su zatočenici korišteni za obavljanje protivpravnog rada u zoni odgovornosti ATG-a "Vinko Škrobo". Tužilac se oslanja na svjedočenje svjedoka HH koji je izjavio da je negdje sredinom jula 1993., dok je zajedno s vojnicima HVO-a i ratnim zarobljenicima hodao u koloni kroz park Liska prema liniji sukoba, bio svjedok dijaloga

biti ubijeni, svjedok K, T. 1582. Svjedok NN je takođe izjavio da je Štela zarobljenicima rekao: "Na pos'o! Koji ne bude radio samo ga mi u čas kaži!", T. 5903.

⁷³⁷ S tim u vezi, Vijeće uzima na znanje konstataciju jednog drugog Pretresnog vijeća u vezi sa zatočenicima koji su radili na raščišćavanju mina: "Rad vrste kakvu su obavljali [...] je zabranjen i članom 3 i članom 5 Statuta, tako da je ma kakav hipotetični pristanak ovdje bespredmetan," Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 411. U ovom predmetu Vijeće je svjesno toga da je teorijski moguće da ratni zarobljenici pristanu na poslove kakve su obavljali u zoni odgovornosti Vinka Martinovića. Prilikom utvrđivanja jesu li oni doista pristali obavljati takav rad, Vijeće u obzir uzima činjenicu da su uslijed tih poslova zarobljenici izravno izlagali svoje živote opasnosti, te da je izrazito malo vjerovatno da će osoba koja ima mogućnost pravog izbora odabrati da obavlja takve poslove.

⁷³⁸ Svjedok K, T. 1582. Prema riječima svjedoka odbrane ML, Štela je izdao izričitu zapovijed da niko ne smije zarobljeniku narediti da nekamo ide ili nešto uradi bez njegovog odobrenja, svjedok odbrane ML, T. 14438.

između Tute i jednog od zarobljenika po imenu Zikret Karso.⁷³⁹ Vijeće ne smatra da su ti dokazi dovoljni da bi se zaključilo da je Mladen Naletilić znao ili da je bilo razloga da zna da su zarobljenici nakon toga odvedeni da obavljaju opasne poslove na liniji fronta.

(i) Incidenti od 17. septembra 1993.

a. Incident s drvenim puškama⁷⁴⁰

274. U paragrafu 41 Optužnice tužilac navodi da je u sklopu ofenzive koju su HV i HVO pokrenuli 17. septembra 1993. Vinko Martinović naredio i rukovodio upotrebom zatočenih BH Muslimana za potrebe vojnog napada u dijelu Bulevara pod njegovim zapovjedništvom. Uz to se navodi da su nekolicini zatočenika date lažne drvene puške i vojne odore, te da su ti ljudi bili prinuđeni da hodaju uz tenk koji se kretao prema neprijateljskim položajima.

275. Iz dokaza proizlazi da je 17. septembra 1993. u 12:00 sati HVO pokrenuo ofenzivnu operaciju protiv ABiH na desnoj obali rijeke Neretve, kojom nije uspio zauzeti nikakav teren, no čija su posljedica bile mnogobrojne žrtve među vojnicima HVO-a.⁷⁴¹

276. Ujutro 17. septembra 1993. Dinko Knezović je došao na Heliodrom kako bi preuzeo oko 30 zarobljenika i odveo ih u zapovjedništvo ATG-a "Vinko Škrobo".⁷⁴² Nakon što su stigli, Vinko Martinović je zapovjedio Ernestu Takaču da izabere četiri zarobljenika koji su potom odvedeni u podrum zapovjedništva.⁷⁴³ Tamo im je Štela naredio da odjenu maskirne uniforme.⁷⁴⁴ Zarobljenicima su date i drvene puške.⁷⁴⁵ Trojica tih zarobljenika svjedočila su o incidentu koji se odigrao toga dana.

⁷³⁹ Svjedok HH, T. 4839-4856.

⁷⁴⁰ Vijeće je u sudnici čulo svjedočenje o jednom drugom incidentu u vezi s korištenjem drvene puške, za koji se navodi da se odigrao u julu 1993. Međutim, u Optužnici se tereti samo za incident od 17. septembra 1993. Vijeće je stoga zanemarilo svjedočenje u vezi s prvim incidentom.

⁷⁴¹ Dokazni predmet PP 608. *Vidi* takođe dokazni predmet PP 603. Svjedok odbrane MP posvjedočio je da je cilj operacije bio prelazak Bulevara i zauzimanje položaja na istočnoj strani, svjedok odbrane MP, T. 15110.

⁷⁴² Svjedok J, T. 1513; svjedok I, T. 1391-93; svjedok OO, T. 5944-45; svjedok PP, T. 6084. Svjedok PP je kao datum napada naveo 19. septembar 1993., međutim nije mogao s potpunom sigurnošću potvrditi da je to tačan datum, svjedok PP, T. 6143-6145. Vijeće ne smatra da ta nedosljednost ima ikakvog uticaja na ostatak njegovog svjedočenja. Svjedok OO, T. 5943-5945.

⁷⁴³ Svjedok J, T. 1514-1516; svjedok OO, T. 5944-45. Svjedoci su imena četvorice izabranih zarobljenika naveli na poluzatvorenoj sjednici. Budući da je jedan od zarobljenika izgubio svijest dok je oblačio uniformu u podrumu, na njegovo je mjesto izabran svjedok J, T. 1515; svjedok I, T. 1394; svjedok PP, T. 6085; svjedok OO, T. 5946. *Vidi* takođe dokazne predmete PP 601.1 i PP 603.2.

⁷⁴⁴ Svjedok OO, T. 5947.

277. Svjedok J je u svom svjedočenju kazao da je četvorici izabranih zarobljenika, nakon što su im date maskirne uniforme i drvene puške, naređeno da čiste oružje vojnika.⁷⁴⁶ Nakon nekog vremena Ernest Takač ih je odveo do zgrade koju je nazvao “zgrada hitne”.⁷⁴⁷ Tamo ih je dočekao Vinko Martinović i informirao ih o borbenoj operaciji koja treba da započne u podne, a tokom koje nakon kratkog granatiranja s Rondona treba stići tenk i stati ispred zgrade. Nakon što se iz tenka ispali nekoliko rafala, zarobljenici su trebali stati oko tenka okrenuti prema ABiH, vjerojatno zato da bi se utvrdilo gdje su njeni položaji.⁷⁴⁸ Vinko Martinović je zarobljenicima obećao da će, ako sve uspješno prođe, biti pušteni na slobodu u roku od 48 sati.⁷⁴⁹ Nešto kasnije, s Rondona je prema planu došao tenk i zarobljenici su počeli hodati prema položajima ABiH. Legli su na zemlju čim su čuli pucnje,⁷⁵⁰ a svjedok J je ranjen dok je ležao na tlu.⁷⁵¹ Zarobljenici su se ipak uspjeli skloniti u podrumu zgrade u kojoj su bili vojnici ABiH.⁷⁵²

278. Svjedok OO je potvrdio da je Ernest Takač četvoricu zarobljenika odveo u podrum zapovjedništva, gdje im je Vinko Martinović rekao da obuku maskirne uniforme i dao im uputstva u vezi s predstojećom operacijom.⁷⁵³ Zarobljenici su trebali uskočiti u neprijateljske rovove i svakoga koga tamo zateknu razoružati.⁷⁵⁴ Kada su izašli iz podruma, čovjek po imenu Marinko dao je zarobljenicima drvene puške, kao i boce mašinskog ulja koje su trebale izgledati poput motorola.⁷⁵⁵ Nešto kasnije stigao je Ernest Takač i odveo ih do Doma zdravlja,⁷⁵⁶ gdje su ostali do dolaska tenka T55 koji je stigao malo prije podneva.⁷⁵⁷ Ernest Takač je potom gurnuo zarobljenike tako da su hodali uz tenk koji je

⁷⁴⁵ Svjedok J, T. 1516; svjedok OO, T. 5948. Nije potpuno jasno ko je zarobljenicima dao drvene puške. Svjedok OO je kazao da je to učinio čovjek po imenu Marinko, dok se svjedok PP nije mogao sjetiti imena osobe koja im je dala drvene puške, T. 6107.

⁷⁴⁶ Svjedok J, T. 1516.

⁷⁴⁷ Svjedok J, T. 1516. Vijeće smatra da je ovdje riječ o Domu zdravlja.

⁷⁴⁸ Svjedok J, T. 1517-1519.

⁷⁴⁹ Svjedok J, T. 1519.

⁷⁵⁰ Svjedok J, T. 1520-21.

⁷⁵¹ Svjedok J, T. 1558.

⁷⁵² Svjedok J, T. 1521-22.

⁷⁵³ Svjedok OO, T. 5947. Kada su ih izveli napolje, četvorici zarobljenika date su i drvene puške, naprtnjače i boca mašinskog ulja koja je trebala izgledati poput motorole.

⁷⁵⁴ Svjedok OO je izjavio da ih je Štela uvjeravao kako će biti oslobođeni u roku od 48 sati ako uspiju obaviti svoj zadatak, svjedok OO, T. 5947-5948.

⁷⁵⁵ Svjedok OO, T. 5948.

⁷⁵⁶ Svjedok OO je zgradu gdje su zarobljenici čekali na liniji fronta označio brojkom 2 na dokaznom predmetu PP 14.5/9.

⁷⁵⁷ Svjedok OO, T. 5948.

otvorio vatru.⁷⁵⁸ Dvojica zarobljenika pogođeni su nadomak druge strane,⁷⁵⁹ gdje su im pomogli da uđu u zgradu ABiH. Prema riječima svjedoka OO, Štela je ostao u zapovjedništvu.⁷⁶⁰

279. Svjedok PP bio je treći zarobljenik koji je sudjelovao u tom incidentu i koji je svjedočio u sudnici. Međutim, njegovo se svjedočenje u nekoliko aspekata razlikuje od svjedočenja njegovih drugova, bivših zatočenika. On je izjavio da je po svom dolasku u Dom zdravlja⁷⁶¹ vidio kako četvoro ljudi odvede u podrum. Budući da se jedan od zarobljenika izgleda onesvijestio, svjedoku PP je naređeno da siđe,⁷⁶² a to mu je naredio čovjek po imenu Dado, za čiji opis Vijeće vjeruje da odgovara Ernestu Takaču.⁷⁶³ Svjedok se u podrumu našao sam sa Štelom, koji je sjedio za stolom, i s čovjekom po imenu Dolma, koji mu je naložio da obuče uniformu i da pređe ulicu i natrag dovede eventualne ranjenike.⁷⁶⁴ Svjedok je potom odveden k drugoj trojici zarobljenika, dobio je naprtnjaču punu kamenja i Štela mu je u džep stavio bocu, što je trebalo izgledati poput motorole. Druga su trojica već dobili uniforme,⁷⁶⁵ a neki čovjek je donio četiri drvene puške.⁷⁶⁶ Ernest Takač je potom odveo zarobljenike do boka zgrade Doma zdravlja i naložio im da uklone tijela ranjenih i mrtvih vojnika.⁷⁶⁷ Počeli su prelaziti ulicu kada je tenk otvorio vatru.⁷⁶⁸ Svjedok PP uspio je stići do zgrade na drugoj strani i u tom je trenutku ranjen.⁷⁶⁹ Izgubio je svijest, a kasnije su mu rekli da su ga uvukli u zgradu.⁷⁷⁰

⁷⁵⁸ Svjedok OO je kazao da je tenk pogodio zgradu čiji se zid srušio na zarobljenike. Jednog je zarobljenika ozlijedilo kamenje, dok je drugi ranjen šrapnelom, svjedok OO, T. 5949.

⁷⁵⁹ Svjedok OO, T. 5949.

⁷⁶⁰ Svjedok OO, T. 5977.

⁷⁶¹ Svjedok OO i svjedok J ovaj su događaj smjestili u situaciju dok su zarobljenici još uvijek bili u zapovjedništvu, odnosno prije no što su odvedeni u Dom zdravlja. *Vidi supra*, par. 277-278.

⁷⁶² Ovo svjedočenje je u suprotnosti s iskazima i svjedoka J i svjedoka OO, prema čijim riječima je jedan drugi zarobljenik zamijenio zarobljenika koji je izgubio svijest. Svjedok J, T. 1516; svjedok OO, T. 5851.

⁷⁶³ Svjedok PP je Dadu opisao kao vrlo visokog i izrazito tamnoputog čovjeka s bradom, T. 6085. S tim u vezi Vijeće u obzir uzima i iskaz svjedoka J, T. 1516.

⁷⁶⁴ Svjedok PP, T. 6086-6087. Tokom svog svjedočenja svjedok PP je potvrdio da je u podrum ušao u trenutku dok su drugi zarobljenici izlazili, te da je u podrumu bio sam, svjedok PP, T. 6087-6088, 6106. Ovo svjedočenje je u suprotnosti s onim što su kazali svjedok J i svjedok OO koji su izjavili da su četvorica zarobljenika bili zajedno u podrumu, a da je prisutan bio i Ernest Takač. Svjedok J, T. 1514-1515; svjedok OO, T. 5846.

⁷⁶⁵ Svjedok PP, T. 6087.

⁷⁶⁶ Svjedok PP, T. 6114-6115, 6168.

⁷⁶⁷ Svjedok PP, T. 6088.

⁷⁶⁸ Svjedok PP je na dokaznom predmetu PP 888 (povjerljivo) brojkom 1 označio mjesto na kojem se nalazio tenk u trenutku kada je otvorio vatru.

⁷⁶⁹ Svjedok PP, T. 6088, 6110.

⁷⁷⁰ Svjedok PP, T. 6113.

280. U međuvremenu, na liniju sukoba dovedena su još trinaestorica zarobljenika i Ernest Takač im je naredio da na dva mjesta uklone vreće s pijeskom kako bi se oslobodila ulica da tenk može proći.⁷⁷¹ Dok su obavljali taj posao, zarobljenici su bili direktno izloženi vatri. Kasnije je zarobljenicima naloženo da izvuku jednog vojnika HVO-a koji je ranjen ležao na izloženom mjestu. Kada je stigao na to mjesto, svjedok I je ranjen.⁷⁷²

281. Vijeće napominje da u iskazima ove trojice svjedoka postoje neke nedosljednosti, osobito u vezi s redosljedom događaja prije no što je svjedocima bilo naloženo da prijeđu na drugu stranu. Usprkos tome, Vijeće te nedosljednosti ne smatra ključnim. Konkretno, Vijeće primjećuje da su iskazi svjedoka OO i svjedoka J uglavnom dosljedni, dok se svjedok PP pojedinosti događaja sjeća tek nejasno.⁷⁷³ Međutim, što se tiče tvrdnje Martinovićeve odbrane da su u vezi s drvenim puškama izneseni potpuno različiti opisi, Vijeće primjećuje da su i svjedok OO i svjedok PP kazali da su puške bile obojene crnom bojom i da je na njima bio zeleni remen.⁷⁷⁴

282. U smislu potkrepljujućih dokaza tužilac je ponudio svjedočenja dvojice bivših pripadnika ATG-a “Vinko Škrobo”, svjedoka Q i svjedoka Allana Knudsena, za koje se čini da su bili umiješani u jedan slični događaj tog istog dana, a u kojem su također sudjelovali zarobljenici s drvenim puškama.⁷⁷⁵

283. Allan Knudsen je u svom iskazu rekao da je dan prije napada obaviješten o tome da se priprema jedna operacija. Prema njegovim riječima, Štela je 17. septembra 1993. vojnicima objasnio da je cilj zauzeti dvije zgrade s druge strane linije fronta,⁷⁷⁶ a da će u toj

⁷⁷¹ Svjedok I je bio jedan od tih zarobljenika, T. 1414 i T. 1420. *Vidi* takođe svjedok OO, koji je posvjedočio da su zarobljenici morali ukloniti vreće s pijeskom kako bi tenku omogućili prolaz, svjedok OO, T. 5954.

⁷⁷² Svjedok I, T. 1427-1429.

⁷⁷³ Vijeće primjećuje da je svjedok PP imao velikih poteškoća da na nekoliko dokaznih predmeta prepozna mjesto događaja, svjedok PP, T. 6114. Vijeće uz to ima na umu da je svjedok na tom mjestu bio ranjen i da je tokom incidenta izgubio svijest.

⁷⁷⁴ Svjedok OO, T. 5970, 6048; svjedok PP, T. 6128. Svjedok OO se uz to sjeća da je *vidio* zatočenika po imenu Hušković kako bojom premazuje posljednju pušku. Dodao je da se na pušci nalazio i jedan čavao, svjedok OO, T. 5975, 6048. Svjedok J je osim toga posvjedočio da je dan ranije čovjek po imenu Semir Edić drvene puške obojio tamno smeđom bojom, svjedok J, T. 1543.

⁷⁷⁵ S tim u vezi, svjedok Q je napad premjestio u vrijeme “krajem augusta 93.,” T. 2363. Vijeće prihvaća da je napad o kojem on govori zapravo napad od 17. septembra 1993. Svjedok Allan Knudsen je potvrdio da je u rečenom napadu sudjelovao zajedno sa svjedokom Q, T. 5644.

⁷⁷⁶ Svjedok je te zgrade označio brojkama 5 i 6 na dokaznom predmetu PP 14.4/3. Martinovićeva odbrana je pozvala MQ, svog svjedoka, kako bi pobila svjedočenje da je čovjek po imenu Alan stranim vojnicima prevodio Štelina uputstva. Međutim, svjedok Allan Knudsen nije mogao potvrditi puno ime tog čovjeka, a nije mogao niti sa sigurnošću reći da je to doista bio svjedok kojeg je pozvala Martinovićeva odbrana; svjedok Allan Knudsen, T. 5682-5683. Vijeće uz to primjećuje da ni Allan Knudsen niti svjedok Q nisu

operaciji sudjelovati teška artiljerija i da će se koristiti zarobljenici s drvenim puškama kao živi štit.⁷⁷⁷ Svjedok i zarobljenici čekali su u Domu zdravlja na početak operacije,⁷⁷⁸ koja je krenula oko 11:00 sati kada je stigao tenk T55 i otvorio vatru.⁷⁷⁹ U tom je trenutku zarobljenicima, koji su bili odjeveni u maskirne uniforme i nosili drvene puške, naređeno da potrče ispred vojnika.⁷⁸⁰ Vojnici su trebali stići do zida, a zarobljenici su dobili uputstva da se nastave kretati prema linijama ABiH.⁷⁸¹ Operacija, međutim, nije uspjela i vojnici su bili primorani povući se natrag u zgradu Doma zdravlja.⁷⁸² Allan Knudsen je izjavio da je usred akcije vidio zarobljenike kako padaju, no da nije mogao utvrditi jesu li bili pogođeni ili ubijeni.⁷⁸³

284. Svjedok Q je u velikoj mjeri potkrijepio svjedočenje Allana Knudsena, iako se manje precizno sjećao događaja. Svjedok Q je kazao da su vojnici i zarobljenici zajedno čekali da stigne zapovijed za napad.⁷⁸⁴ Vojnici su se potom iz Doma zdravlja premjestili do jednog niskog zida dok su zarobljenici trčali nekoliko metara ispred njih.⁷⁸⁵ Svjedok se sjeća da je vidio trojicu zarobljenika odjevenih u gornji dio maskirne uniforme s drvenim puškama.⁷⁸⁶ Tokom napada tenk je prošao kroz mjesto na kojem su uklonjene vreće s pijeskom i otvorio vatru.⁷⁸⁷ Sa svih strana je dopirala snažna paljba i svjedok je zarobljenike izgubio iz vidokruga.⁷⁸⁸

kazali da je taj Alan bio prevodilac u jedinici, nego da je govorio malo engleski, kao i drugi vojnici; svjedok Q, T. 2409-10.

⁷⁷⁷ Svjedok Allan Knudsen, T. 5637-5638.

⁷⁷⁸ Svjedok je brojkom 1 na dokaznom predmetu PP 14.5/8 označio zgradu u kojoj su čekali vojnici i zarobljenici.

⁷⁷⁹ Svjedok Allan Knudsen, T. 5638. Svjedok je brojkama 2 i 3 na dokaznom predmetu PP 14.5/8 označio pozicije na kojima se tenk nalazio dok je vatreno djelovao. Kasnije se tenk povukao kada mu je pogođen periskop, svjedok Allan Knudsen, T. 5643.

⁷⁸⁰ Svjedok Allan Knudsen, T. 5641-5642. Svjedok je na dokaznom predmetu PP 14.5/8 strelicom označio smjer kretanja. Posvjedočio je da je svrha bila formirati štit za vojnike koji su se kretali straga, kako bi imali dovoljno vremena da stignu do zaklona, dok su zarobljenici na sebe trebali privući prvi val vatre, svjedok Allan Knudsen, T. 5677-5678.

⁷⁸¹ Svjedok Allan Knudsen, T.5645.

⁷⁸² Svjedok Allan Knudsen, T.5645.

⁷⁸³ Svjedok Allan Knudsen, T.5645-5646.

⁷⁸⁴ Svjedok Q, T. 2365.

⁷⁸⁵ Svjedok Q, T. 2370.

⁷⁸⁶ Svjedok Q, T. 2367.

⁷⁸⁷ Svjedok Q, T. 2365.

⁷⁸⁸ Svjedok Q, T. 2370.

285. Nekoliko svjedoka odbrane posvjedočilo je da toga dana nije bilo zarobljenika u blizini tenka ili oko Doma zdravlja.⁷⁸⁹ Međutim, kako pretežu vjerodostojni dokaza koji pokazuju suprotno, Vijeće ta svjedočenja ne prihvaća kao tačne prikaze događaja.

286. Vijeće primjećuje da se opis drvenih pušaka koji su dali tadašnji vojnici razlikuje od opisa zarobljenika koji su sudjelovali u toj akciji.⁷⁹⁰ Dok su po sjećanju svjedoka OO i svjedoka PP puške bile obojene crnom bojom,⁷⁹¹ i svjedok Allan Knudsen i svjedok Q izjavili su da su puške bile prirodne boje drveta.⁷⁹² Osim toga, svjedok Allan Knudsen je ustvrdio da je one iste zarobljenike koji su 17. septembra 1993. iskorišteni kao živi štit vidio kako dan prije napada izrađuju drvene puške.⁷⁹³ To nije u skladu s iskazima trojice zarobljenika koji su svjedočili. U svjetlu tih nedosljednosti Vijeće nije uvjeren o van razumne sumnje da su zarobljenici i dvojica bivših pripadnika jedinice govorili o istom incidentu. Vijeće smatra da se svjedočenje trojice zarobljenika odnosi na incident koji se navodi u Optužnici.

287. Osim toga, forenzičko ispitivanje drvene puške predložene u sudnici (dokazni predmet P962) ne omogućuje Vijeću da zaključi da se upravo ta puška koristila 17. septembra 1993.⁷⁹⁴ Međutim, Vijeće smatra da pitanje je li se upravo ta konkretna puška koristila 17. septembra 1993. ne utiče na nalaz Vijeća, utemeljen na svjedočenjima saslušanim u sudnici, da se rečeni događaj doista dogodio. Vijeće ne sumnja da su tokom sukoba drvene puške korištene u nekoliko prilika i ne misli da je potrebno ustanoviti

⁷⁸⁹ Svjedok odbrane MM, T. 14518-14519; svjedok odbrane MN, T. 14602; svjedok odbrane MP, T. 15081-15088; svjedok odbrane MQ, T. 15165-15167; svjedok odbrane MT, T. 15310-15311. Vijeće ima u vidu da je i u tim svjedočenjima bilo nedosljednosti, osobito u vezi s kretanjem tenka. Nekoliko svjedoka je reklo da je tenk bio pogođen i oštećen i da se nije premjestio na položaj ispred vreća s pijeskom, *vidi* svjedok odbrane MQ, T. 15165. S druge strane, svjedok odbrane MM posvjedočio je da su vreće s pijeskom premještene u obliku slova V kako bi tenk mogao otvoriti vatru, svjedok odbrane MM, T. 14517.

⁷⁹⁰ Martinovićeve odbrane je inzistirala na činjenici da su svjedoci i sami davali različite opise drvenih pušaka, te da drvena puška koja je uvrštena kao dokaz nije autentična. *Vidi* Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 84.

⁷⁹¹ *Vidi supra*, par. 281. Svjedok OO je uz to izjavio da je vidio zarobljenika po imenu Hušković kako bojom premazuje posljednju pušku, svjedok OO, T. 5965.

⁷⁹² Svjedok Allan Knudsen, T. 5675; svjedok Q, T. 2411. Svjedok Allan Knudsen posebno je naveo da se činilo da jedna od pušaka ima remen, svjedok Allan Knudsen, T. 5675.

⁷⁹³ Svjedok Allan Knudsen, T. 5638, 5673-5674.

⁷⁹⁴ Mišljenje vještaka, Nizozemski institut za sudsko vještačenje, 19. decembar 2002. Vještaci su zaključili da se starost puške ne može utvrditi. Ustanovili su, osim toga, da se u kundaku puške nalazi rupa u kojoj je možda bio čavao ili vijak, no da se ne nalazi na uobičajenom mjestu na kojem se pričvršćuje remen puške. I konačno, prema mišljenju vještaka, puška je bila premazana slojem materijala tamne boje. Postoji vrlo velika vjerojatnost da je upravo tu pušku nosio svjedok PP. Vojnik koji je sačuvao pušku rekao je da ju je dobio od osobe čiji opis odgovara opisu svjedoka PP.

autentičnost neke konkretne puške kako bi se utvrdilo da se događaj opisan u paragrafu 41 Optužnice uistinu odigrao.

288. Nakon što je ustanovilo da su navodi izneseni u paragrafu 41 Optužnice potvrđeni, Vijeće sada želi ustanoviti postoje li dovoljni dokazi da su zarobljenici bili prisiljeni obavljati takve radne zadatke. Kao što je već gore navedeno, takav rad je protivpravan samo ako se zarobljenike primora da ga obavljaju. Čini se da Martinovićeve odbrana želi sugerirati da su zarobljenici prihvaćali obavljanje poslova u opasnim okolnostima na liniji fronta kako bi pobjegli na drugu stranu.⁷⁹⁵ Međutim, u ovom slučaju Vijeće je uvjeren da tome nije bilo tako i da su zarobljenici u tom incidentu bili prisiljeni da usred vojne akcije u kojoj se koristila teška artiljerija i uz stalnu vatru s obje strane pređu preko linije sukoba, odjeveni u maskirne uniforme i noseći drvene puške. Iz dokaza jasno slijedi da su zarobljenici bili pod stalnom stražom i da nisu imali pravog izbora. Svjedok PP je kazao da nikada nije čuo ni za jednog zarobljenika koji bi se bio dobrovoljno javio da sakuplja tijela na liniji fronta.⁷⁹⁶ Prema riječima svjedoka J, “u glavi smo imali smrt, a prethodno zadatak”.⁷⁹⁷ Isto tako, svjedok OO je kazao da je “išao u smrt”.⁷⁹⁸ Očigledno je da su zarobljenici uspjeli pobjeći samo sretnom slučajnošću ili uslijed sticaja okolnosti, a ne zato što su imali neki plan.⁷⁹⁹ Isto tako, Vijeće ne smatra da se na osnovu obećanja o puštanju na slobodu u roku od 48 sati može zaključiti da su u toj akciji zarobljenici sudjelovali dobrovoljno.⁸⁰⁰

289. Vijeće konstatira da je krivično djelo protivpravnog rada prema članu 3 Statuta (tačka 5 Optužnice) utvrđeno u odnosu na incident s drvenim puškama, kako se za to djelo tereti u paragrafu 41 Optužnice. Vijeće nadalje prihvaća da je zarobljenicima nanesena teška duševna povreda i, što se odnosi na najmanje dvojicu njih, teška tjelesna patnja odnosno povreda.⁸⁰¹ Stoga su u vezi s ovim incidentom dokazane i optužbe za nehumana djela,

⁷⁹⁵ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 80; *vidi* i unakrsno ispitivanje svjedoka Q, T. 2415-2416.

⁷⁹⁶ Svjedok PP, T. 6146-6147.

⁷⁹⁷ Svjedok J, T. 1547.

⁷⁹⁸ Svjedok OO, T. 5963.

⁷⁹⁹ Svjedok PP, T. 6146; svjedok OO je osim toga kazao da ga je, kada nije htio samo krenuti, Ernest Takač gurnuo van, svjedok OO, T. 5977.

⁸⁰⁰ Svjedok PP je kazao da nije čuo za ljude koji su dobrovoljno sakupljali tijela na liniji fronta kako bi bili pušteni na slobodu, svjedok PP, T. 6147.

⁸⁰¹ Svjedok PP je u svom iskazu rekao da je bio ranjen, i to najvjerojatnije kada je granata pogodila zgradu do koje je stigao, nakon čega je izgubio svijest, svjedok PP, T. 6110. Svjedok OO je potvrdio da je svjedok PP bio teško ranjen u nogu kada se srušio zid, svjedok OO, T. 5950-5951. Svjedok J je u sudnici izjavio da je bio ranjen dok je ležao na zemlji, T. 1561. Osim toga, svjedok OO je izjavio da je četvrti zarobljenik bio šrapnelom ranjen u leđa, T. 5950-5951.

nečovječno postupanje i okrutno postupanje prema članovima 5(i), 2(b) i 3 Statuta (tačke 2-4 Optužnice).

290. Što se tiče ovog događaja, Vijeće je uvjereni da je dokazana odgovornost optuženog Vinka Martinovića i prema članu 7(1) i prema članu 7(3) Statuta. Martinovićeva odbrana tvrdi da se “događaj s drvenim puškama nije dogodio u jedinici Vinka Martinovića”.⁸⁰² Pritom se odbrana poziva na dokazni predmet PP 608, prema kojem je Štela odbio preuzeti zapovjedništvo nad ovom operacijom, tako da je komandu preuzeo Mario Miličević zvani Baja. Međutim, iako ne može zaključiti da je Vinko Martinović bio sveukupni zapovjednik te operacije, Vijeće nimalo ne sumnja da je on tog konkretnog dana bio nadležan za svoju zonu odgovornosti. Još dokaza takođe potvrđuje da je 17. septembra 1993. Vinko Martinović bio zapovjednik na liniji fronta na području oko Doma zdravlja,⁸⁰³ iako postoje kontradiktorna svjedočenja u vezi s njegovim prisustvom na samoj liniji fronta.⁸⁰⁴ Vijeće uz to primjećuje da su četvorica zarobljenika o kojima je ovdje riječ bili dodijeljeni ATG-u “Vinko Škrobo”.⁸⁰⁵ Što se tiče direktne odgovornosti Vinka Martinovića, svi zarobljenici koji su sudjelovali u incidentu s drvenim puškama izjavili su da im je uputstva dao osobno Vinko Martinović.⁸⁰⁶ Na temelju toga Vijeće se osvjedočilo da je 17. septembra 1993. on izravno naredio da se pod gore opisanim okolnostima četvorica odabranih zarobljenika koriste kao živi štit. Vijeće smatra da je odgovornost Vinka Martinovića najprikladnije opisana članom 7(1) Statuta.

291. Vijeće konstatira da nije dokazana direktna odgovornost Mladena Naletilića prema članu 7(1) Statuta. Vijeće nisu predloženi nikakvi dokazi o tome da je on počinio gore opisana krivična djela ili da je planirao, naređivao, poticao ili pomagao i podržavao njihovo počinjenje. Što se tiče njegove zapovjedne odgovornosti prema članu 7(3) Statuta, očigledno je da je Mladen Naletilić znao za operaciju koja se odigrala 17. septembra 1993., te je čak i sudjelovao u njezinom planiranju i vođenju.⁸⁰⁷ Međutim, Vijeće ne vidi da postoje dokazi o tome da je on znao ili da je bilo razloga da zna da se tokom te operacije

⁸⁰² Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 78.

⁸⁰³ Svjedok Allan Knudsen, T. 5637; svjedok odbrane MM, T. 14544. Svjedok Q je kazao da je Štela naređenja davao iz zapovjedništva, svjedok Q, T. 2364.

⁸⁰⁴ Svjedok J je izjavio da je Vinko Martinović dočekao zarobljenike na liniji fronta i informirao ih o predstojećoj operaciji, svjedok J, T. 1517-1518. Međutim, prema riječima svjedoka OO, Štela je ostao u zapovjedništvu nakon što su zarobljenici odvedeni na liniju fronta, svjedok OO, T. 5977. Svjedok PP je takođe izjavio da Štelu nije *vidio* na liniji fronta, nego da je bio u podrumu, svjedok PP, T. 6147.

⁸⁰⁵ Dokazni predmet PP 601.1.

⁸⁰⁶ Svjedok PP, T. 6086, 6088; svjedok OO, T. 5976-5978; svjedok J, T. 1547-1548.

ratne zarobljenike prisiljavalo da nose drvene puške i da prelaze liniju sukoba. Odgovornost Mladena Naletilića prema članu 7(3) Statuta nije dakle potvrđena.

b. Korištenje živog štita i pogibija 15 zatočenika

292. U paragrafu 42 Optužnice tužilac nadalje tvrdi da je 17. septembra 1993. “petnaestak zarobljenika i zatočenika raspoređeno kao živi štit na dio linije fronta na Bulevaru koji je graničio s dijelom pod zapovjedništvom Vinka Martinovića, a radi zaštite vojnika HVO-a u napadu” te da su njih desetorica poginula.⁸⁰⁸

293. U svojoj Odluci po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, Vijeće je konstatiralo da “nema dovoljno dokaza da je smrt Aziza Čolakovića, Hamdije Čolakovića i Enesa Paje uslijedila kao direktan rezultat njihove upotrebe kao živog štita”,⁸⁰⁹ te je zaključilo da u odnosu na paragraf 42 Optužnice ne postoji osnova za pokretanje krivične odgovornosti.⁸¹⁰ Međutim, u skladu sa zaključkom Vijeća da “dokazi koji su izvedeni u vezi s incidentom koji je opisan u paragrafu 42 mogu poslužiti kao osnova za zaključke Vijeća o navodima iz paragrafa 35-41 Optužnice”,⁸¹¹ optužbe su razmatrane u kontekstu radnih zadataka koji su se obavljali u zoni odgovornosti ATG-a “Vinko Škrobo”.⁸¹²

(b) Zatočenici koji su radili u Šantićevoj ulici

294. U paragrafu 35 Optužnice tužilac navodi da su u razdoblju od aprila 1993. do januara 1994. “Mladen Naletilić, Vinko Martinović i njihovi podređeni zatočene bosanske Muslimane iz raznih zatočeničkih centara pod zapovjedništvom HVO-a prisiljavali na rad u vojnim operacijama i koristili ih kao živi štit na Bulevaru i u Šantićevoj ulici”, što je bilo “poprište žestokih razmjena vatre iz pješadijskog i artiljerijskog oružja između suprotstavljenih strana”.⁸¹³ U Pretpretresnom podnesku optužbe tvrdi se da su optuženi sudjelovali u praksi “prisiljavanja zarobljenika bosanskih Muslimana da rade na opasnim

⁸⁰⁷ Dokazni predmet PP 608. *Vidi supra*, par. 150.

⁸⁰⁸ U svom Pretpretresnom podnesku tužilac je naveo tek sljedeće: “Drugi zarobljenici raspoređeni su kao živi štit na susjednom dijelu linije fronta. Kako se navodi u paragrafu 42, njih otprilike desetorica su poginula”, str. 14.

⁸⁰⁹ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, IT-98-34-T, 28. februar 2002., par. 17.

⁸¹⁰ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, IT-98-34-T, 28. februar 2002., par. 18.

⁸¹¹ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, IT-98-34-T, 28. februar 2002., Dispozitiv, str. 9.

⁸¹² *Vidi supra*, par. 263-273.

⁸¹³ Optužnica, par. 35-36.

položajima na liniji fronta u Mostaru, osobito na pogibeljnom dijelu linije fronta na Bulevaru i u Šantićevoj ulici u zoni odgovornosti ATG-a ‘Vinko Škrobo’”.⁸¹⁴

295. Vijeću su predočeni obimni dokazi o tome da su zarobljenici odvođeni s Heliodroma na rad u Šantićevoj ulici.⁸¹⁵ Vijeće prihvaća da je taj rad obuhvaćao zadatke vojne prirode, kao što je izgradnja bunkera,⁸¹⁶ popravljjanje rovova,⁸¹⁷ punjenje vreća pijeskom i njihovo odnošenje na liniju sukoba,⁸¹⁸ te da su se poslovi obavljali u izuzetno opasnim uvjetima, pri čemu su zarobljenici stalno bili izloženi unakrsnoj vatri. Postoje jasni izvještaji o tome da se zarobljenike koristilo kao živi štit⁸¹⁹ i da su mnogi ozlijeđeni dok su radili u Šantićevoj ulici.⁸²⁰

296. Međutim, Vijeće odbacuje tvrdnju koju tužilac iznosi u svom Pretpretresnom podnesku, odnosno da se taj dio linije fronta nalazio u zoni odgovornosti Vinka Martinovića. Dokazi koji su izvedeni u vezi sa zonom odgovornosti Vinka Martinovića pokazuju da ta zona nije obuhvaćala Šantićevu ulicu.⁸²¹

297. Vijeće konstatira da nije dokazana odgovornost Mladena Naletilića u svojstvu zapovjednika. Iz dokaza slijedi da je Šantićeva ulica bila u zoni odgovornosti 2. bojne HVO-a.⁸²² Međutim, ne postoje dokazi o formalnoj zapovjednoj vezi između optuženog i te bojne. Osim toga, jedini dokaz izveden da bi se pokazalo da je Mladen Naletilić znao za gore opisana djela jest svjedočenje svjedoka AB koji je izjavio da je vidio kako Braco Merdžo u hotelu ‘Ero’ razgovara s Tutom.⁸²³ To svjedočenje samo po sebi nije dovoljno za utvrđivanje krivice Mladena Naletilića.

⁸¹⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 14.

⁸¹⁵ Svjedok AA, T. 3697-3698; svjedok AB, T. 7865-7869; svjedok II, T. 5123-5125; svjedok FF, T. 4691-4692; svjedok NN, T. 5896; svjedok XX, T. 7122-7123.

⁸¹⁶ Svjedok AA, T. 3697; svjedok FF, T. 4691-4692.

⁸¹⁷ Svjedok FF, T. 4691-4692; svjedok NN, T. 5908-5910.

⁸¹⁸ Svjedok AB, T. 7865-7869; svjedok FF, T. 4691-4692; svjedok RR, T. 6467.

⁸¹⁹ Svjedok ZZ, T. 7814.

⁸²⁰ Svjedok II je izjavio da je radeći pretrpio ozljedu šake, svjedok II, T. 5123-5125; svjedok FF je isto tako posvjedočio da je ranjen metkom dok je 30. augusta 1993. vrećama s pijeskom popunjavao jedno mjesto u Šantićevoj ulici te da je uslijed toga izgubio 90 % funkcije te ruke, svjedok FF, T. 4693-4695. Osim toga, svjedok AB je izjavio da je u Šantićevoj ulici u jednom jedinom danu ranjeno 20 zarobljenika, a jedan zarobljenik je poginuo, svjedok AB, T. 7876-7877. Svjedok F je posvjedočio da je zajedno s mnogo drugih zarobljenika ranjen granatom dok je uveče 13. augusta 1993. radio u Šantićevoj ulici, svjedok F, T. 1111-1112.

⁸²¹ *Vidi supra*, par. 138.

⁸²² Svjedok FF, T. 4691-4692.

⁸²³ Svjedok AB, T. 7871-7874.

(c) Zatočenici koji su obavljali vojne zadatke u Raštanima

298. U paragrafu 43 Optužnice tužilac navodi da su 22. i 23. septembra 1993. tokom napada na Raštane pod zapovjedništvom Mladena Naletilića zarobljenici prisiljavani da hodaju uz vojnike tokom napada, tako da ih se koristilo kao živi štit. Tvrdi se da ih se prisiljavalo da ulaze i pretražuju one kuće za koje se sumnjalo da u njima neprijateljske snage imaju svoje položaje.

299. Naletilićeva odbrana tvrdi da iz dokaza ne proizlazi da je Mladen Naletilić uopće bio u Raštanima, kao ni to da je on uzeo zatočenike s Heliodroma i prisilio ih da budu živi štit. Čak ako se i pretpostavi da su neki zatočenici bili primorani obavljati prisilni rad, ne postoje dokazi da ih je odveo Mladen Naletilić ili da je za to znao.⁸²⁴

300. Svjedoci koji su bili zatočeni na Heliodromu dali su svoje iskaze o događajima u Raštanima od 22. i 23. septembra 1993. Njih su primoravali da obavljaju zadatke poput sakupljanja tijela poginulih vojnika i da zajedno s vojnicima HVO-a sudjeluju u akcijama pretraživanja sela.⁸²⁵ Prilikom akcija pretraživanja morali su hodati pet ili šest metara ispred vojnika, otvarati vrata i pretraživati kuće ako su vojnici HVO-a pretpostavljali da se u njima

⁸²⁴ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 79.

⁸²⁵ Svjedok M bio je očevidac žestokih borbi u Raštanima. Vojnici HVO-a naložili su mu da sakupi mrtve i ranjene. Svjedok je u Dumporovim kućama vidio tijela dvojice vojnika Armije BiH i još jedno tijelo u civilnoj odjeći. Svjedok M je uz to bio prisiljen i da hoda pet do šest metara ispred vojnika i da otvara vrata kada bi vojnici HVO-a mislili da se u kući neko nalazi. Zarobljenici su morali temeljito pretražiti mjesto i korišteni su kao živi štit, svjedok M, T. 1685-1686. Svjedok SS je posvjedočio da je 22. septembra 1993. odveden u jedan bunker na rubu Raštana. U tom bunkeru se nalazilo desetak vojnika. Od svjedoka SS je zatraženo da sakupi redenike koji su se koristili za mitraljeze. U njihovu neposrednu blizinu padale su granate s obje strane. Vojnici su se sklonili u bunker, a zarobljenicima je rečeno da sjednu pokraj bunkera. Jedna granata pala je na udaljenosti od desetak metara, svjedok SS, T. 6594-6595. Nakon što je svjedok SS vojnicima pomogao da prikupe projekte, zarobljenicima je rečeno da moraju otići do sela gdje se odvijala borba, svjedok SS, T. 6597. Svjedoku SS je naredeno da uzme dvije torbe pune hrane, pića i cigareta i da ih odnese vojnicima koji su se borili na lokaciji broj "2", označenoj na dokaznom predmetu 34.2. Svjedok SS se počeo spuštati prema kući i nakon dvjestotinjak metara vidio je jednog mrtvog vojnika; stotinu metara dalje pronašao je još jedno tijelo. Svjedok SS je stigao do kuće i tamo naišao na još jednog zarobljenika. Na lokaciji broj "2" nalazila su se četvorica zarobljenika. Zarobljenik je rekao da u kući nije bilo mrtvih zarobljenika, da ih niko nije zlostavljao i da su morali pretraživati kuće kako bi ustanovili da li se tamo nalaze vojnici Armije BiH. Svjedok SS je stigao do prve kuće i tamo vidio vojnike iz Kažnjeničke bojne. Zapovjednik je bio Kolobara, čije je ime Mario ili Marin, svjedok SS, T. 6597-6600. Kada su svjedok SS i drugi zarobljenik stigli do kuće u kojoj su sreli Kolobaru, predali su hranu, piće i cigarete. Isprva se vojnicima HVO-a nisu usudili reći da su na putu vidjeli dva mrtva vojnika. Međutim, ubrzo je postalo jasno da vojnici to znaju. Naime, Kolobara je od svjedoka SS i drugog zarobljenika zatražio da pakuje ta tijela i da ih polože pred kuću. Zarobljenici su to učinili i stavili tijelo u podrum. Nakon toga su zarobljenici morali nositi opremu poput municije, granata ili projektila. Neki od zarobljenika družili su se s vojnicima, svjedok SS, T. 6600-6601. Skupina koja se sastojala od svjedoka SS, drugih zarobljenika i vojnika nalazila se kod zaseoka zvanog Dumporove kuće. Svjedok SS je kazao da se ta skupina sastojala od desetak vojnika i šest zarobljenika, svjedok SS, T. 6756.

kriju neprijateljski vojnici.⁸²⁶ Na brdu iznad Raštana jedan je zatočenik morao pomagati prilikom prikupljanja projektila, pri čemu se nalazio veoma blizu područja koje se granatiralo. On i jedan drugi zarobljenik odvedeni su u bunker na sjevernoj strani brda pokraj Raštana. Kada su na taj položaj vojnici Armije BiH otvorili vatru, zarobljenici su bili prisiljeni da ostanu vani, izloženi artiljerijskoj vatri.⁸²⁷ Zarobljeniku je potom naređeno da odnese hranu i piće vojnicima u Raštanima, gdje su trajale borbe.⁸²⁸ Zatočenici su u selu vidjeli tijela poginulih vojnika i naređeno im je da ih sakupe.⁸²⁹ Morali su nositi municiju i drugu opremu. Družili su se s vojnicima.⁸³⁰

301. Postoji i svjedočenje svjedoka koje su kao vojnike 23. septembra 1993. u Raštanima zarobili vojnici HVO-a. Ti su zarobljenici vidjeli skupine vojnika i civila.⁸³¹ Ulazeći u Raštane, jedan je svjedok sreo civila kojeg su doveli s Heliograma kako bi poslužio kao izviđač za HVO, no koji je uspio pobjeći.⁸³² Jedan drugi svjedok vidio je trojicu ili četvoricu civila kako hodaju ispred vojnika i vidio je da sakupljaju tijela poginulih i ranjenih vojnika.⁸³³

302. Poslovi koje su obavljali ratni zarobljenici na liniji fronta u Raštanima bili su opasni sami po sebi. Zatočenici su bili izloženi granatiranju i puščnoj vatri u sukobu i sudjelovali su u zadacima prenošenja hrane i municije, sakupljanja leševa i u operacijama pretresa. Osim toga, te poslove nisu obavljali dobrovoljno. Jedan je svjedok kazao da se nikada nije dobrovoljno prijavio za rad.⁸³⁴ Drugi svjedok, koji je obavljao te opasne zadatke u Raštanima, posvjedočio je da su na Heliogram svakoga dana stizali kamioni koji su zatočenike odvozili na mjesta gdje su obavljali takve vrste poslova, pri čemu su bili pod stražom.⁸³⁵ Stoga Pretresno vijeće konstatira da je krivično djelo protivpravnog rada prema članu 3 Statuta (tačka 5 Optužnice) dokazano.

303. Vijeće osim toga konstatira da su okolnosti pod kojima su zatočenici korišteni i priroda poslova koje su morali obavljati bili uzrok teške duševne patnje. Dakle, dokazana su

⁸²⁶ Svjedok M, T. 1685-1686; svjedok SS, T. 6729-6735.

⁸²⁷ Završni podnesak optužbe, str. 170, u vezi sa svjedokom SS, T. 6594-6595.

⁸²⁸ Svjedok SS, T. 6594-6597, 6739.

⁸²⁹ Svjedok M, T. 1685; svjedok SS, T. 6600-6601, 6741.

⁸³⁰ Svjedok SS, T. 6600-6601.

⁸³¹ Svjedok L, T. 1627; svjedok VV, T. 6920.

⁸³² Svjedok L, T. 1622-1623.

⁸³³ Svjedok VV, T. 6920.

⁸³⁴ Svjedok M, T. 1674.

⁸³⁵ Svjedok SS, T. 6793, 6568-6570, 6717-6718.

i krivična djela nehumanih djela, nečovječnog postupanja i okrutnog postupanja prema članovima 5(i), 2(b) i 3 Statuta (tačke 2-4 Optužnice).

304. Vijeće je već konstatiralo da, iako je utvrđeno da je Mladen Naletilić 22. i 23. septembra 1993. zapovijedao operacijom iz jednog sela iznad Raštana, ne postoji dovoljno dokaza da bi se pokazalo da je on bio prisutan i u samom selu.⁸³⁶ Osim toga, nisu izvedeni nikakvi dokazi na osnovi kojih bi se pokazalo da je Mladen Naletilić znao ili da je bilo razloga da zna da se tokom te operacije zarobljenike prisiljavalo da obavljaju protivpravni rad. Stoga Vijeće konstatira da odgovornost Mladena Naletilića nije potvrđena.

(d) Zatočenici koji su obavljali vojne zadatke u Stotini

305. Tužilac u Optužnici tvrdi da se zatočenike prisiljavalo “na rad u vojnim operacijama i koristilo ih kao živi štit u [...] Stotini”.⁸³⁷ Vijeće je čulo da se to spominje samo jednom tokom cijelog suđenja, kada je svjedok J kazao da je obavljao prisilni rad na mnogim mjestima, uključujući Stotinu.⁸³⁸ Međutim, ne postoje dokazi u vezi s vrstom poslova koji su se tu obavljali niti u vezi s odgovornošću bilo kojeg od optuženih u odnosu na taj navod. Zbog toga Vijeće smatra da taj navod, onako kako je formuliran u Optužnici, nije potvrđen.

(e) Pomaganje pripadnicima KB-a prilikom pljačkanja muslimanskih kuća i imovine

306. I Mladen Naletilić i Vinko Martinović se terete da su bosansko-muslimanske zatočenike prisiljavali da pripadnicima KB-a pomažu prilikom pljačkanja kuća i imovine BH Muslimana.⁸³⁹ Tužilac je u svom Pretpretresnom podnesku konkretno naveo da je “Martinović prisiljavao zatočenike da pljačkaju kuće BH Muslimana koji su preko linije fronta bili protjerani u istočni Mostar”.⁸⁴⁰

307. Nekoliko svjedoka je izjavilo da su ih prisilili da sudjeluju u pljačkanju napuštenih kuća u različitim dijelovima zapadnog Mostara.⁸⁴¹ U tim se svjedočenjima na vrlo dosljedan način iznosi kako su zarobljenici bili primorani da iz stanova iznose sve moguće vrste stvari

⁸³⁶ *Vidi supra*, par. 175.

⁸³⁷ Optužnica, par.35.

⁸³⁸ Svjedok J, T. 1501-1502.

⁸³⁹ Optužnica, par. 44.

⁸⁴⁰ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 14-15.

⁸⁴¹ Svjedok PP je posvjedočio da je morao pljačkati kuće ljudi koji su prethodno protjerani iz Centra I, Centra II i Bakine Luke, svjedok PP, T. 6154. Svjedok YY je izjavio da je pomagao prilikom utovarivanja na kamione stvari iz kuća na području DUM-a, Centra II i u ulici Liska, svjedok YY, T. 7276.

i da ih utovaruju u kamione.⁸⁴² Među tim stvarima su bili namještaj, kućanski aparati i televizori.⁸⁴³

308. Ženevskom konvencijom III ne zabranjuje se izričito upotreba zarobljenika za pljačkanje. Međutim, Vijeće konstatira da to predstavlja protivpravni rad prema članu 3 (tačka 5 Optužnice). Budući da je i sâmo počinjenje pljačke krivično djelo, pristanak zarobljenika ne može takvu vrstu rada učiniti zakonitom i stoga je irelevantan.⁸⁴⁴ Međutim, nisu izvedeni nikakvi dokazi na osnovi kojih bi se utvrdilo da su zarobljenici uslijed takvog rada pretrpjeli stepen duševne ili tjelesne patnje odnosno povrede koji se traži da bi se krivično djelo okvalificiralo kao nehumano djelo, nečovječno postupanje ili okrutno postupanje (tačke 2-4).

309. Vijeće se nije osvjedočilo da je dokazana odgovornost Vinka Martinovića prema članu 7(1) Statuta. Ne postoje dokazi da je on planirao, počinio, poticao ili naredio upotrebu zarobljenika za pljačkanje privatne imovine. To što je jedan od svjedoka rekao da je Vinko Martinović u jednoj prilici bio prisutan na licu mjesta nije dovoljan dokaz da je optuženi sudjelovao u počinjenju krivičnog djela.⁸⁴⁵

310. Što se tiče odgovornosti Vinka Martinovića prema članu 7(3) Statuta, Vijeće prihvaća iskaze svjedoka koji su izjavili da su ih upravo Štelini vojnici prisiljavali da pomažu u pljačkanju kuća BH Muslimana. Svjedok F je kazao da je radio za Šteline ljude i to osobito za jednog od njegovih podređenih, odnosno čovjeka kojeg su zvali Zubac.⁸⁴⁶ Svjedok YY je izjavio da je njega izabrao Ernest Takač da pomaže prilikom pljačkanja prethodno odabranih stanova.⁸⁴⁷ Vijeće je uvjeren da je Vinko Martinović znao ili da je bilo razloga da zna da njegovi vojnici prisiljavaju zarobljenike na obavljanje protivpravnog rada. Svjedok AB je ispričao da je jednom vidio kako Vinko Martinović zajedno s vojnicima stoji ispred stana dok je on nosio i utovarivao stvari, no nije čuo da je Martinović

⁸⁴² Svjedok AB, T. 7879-7880; svjedok II, T. 4962-4963; svjedok PP, T. 6080; svjedok YY, T. 7275; svjedok F, T. 1105-1106; svjedok Sulejman Hadžisalihović, T. 1246; svjedok OO, T. 5943.

⁸⁴³ Svjedok PP, T. 6077-6080; svjedok CC, T. 4423-4426.

⁸⁴⁴ Pristanak zarobljenika relevantan je samo ako se može odnositi na krivičnu odgovornost samog tog zarobljenika zbog njegovog sudjelovanja u krivičnom djelu. Međutim, u ovom predmetu valja utvrditi samo odgovornost optuženog za njegova djela, odnosno za djela njegovih podređenih.

⁸⁴⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 65; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 284.

⁸⁴⁶ Svjedok F, T. 1105-1107. Osim toga, svjedok SS je posvjedočio da su, dok je radio za ATG "Vinko Škrobo", vojnici došli po tri ili četiri zarobljenika koji su po svom povratku svjedoku ispričali da su iz jednog stana namještaj nosili u drugi stan koji je za sebe namještao jedan od vojnika, svjedok SS, T. 6558-6559.

⁸⁴⁷ Svjedok YY, T 7275.

tom prilikom razgovarao s vojnicima.⁸⁴⁸ Vijeće je uvjerenom da je odgovornost Vinka Martinovića prema članu 7(3) Statuta potvrđena.

311. Tužilac je izveo dokaze u vezi s jednim drugim incidentom do kojeg je došlo oko 7. jula 1993. Svjedok SS je posvjedočio da je bio među zarobljenicima koji su jednu napuštenu kuću⁸⁴⁹ morali preurediti u zapovjedništvo ATG-a "Vinko Škrobo".⁸⁵⁰ Vijeće prihvaća da primoravanje ratnih zarobljenika na to da privatni posjed pretvore u vojno zapovjedništvo predstavlja protivpravni rad, budući da to ulazi u onu kategoriju poslova koji su dozvoljeni samo u slučaju da nisu vojne prirode, odnosno da nemaju vojnu svrhu.⁸⁵¹ U ovom slučaju, uređivanje vojnog zapovjedništva očito ima vojnu svrhu i bilo bi u pravnom smislu dopušteno samo da su zarobljenici dali svoj pristanak. Svjedok SS je s tim u vezi kazao da je radio ono što mu je bilo naređeno i da su zarobljenici bili pod stražom dok su radili. Izjavio je uz to da je ranije tog istog dana jedan zarobljenik teško pretučen.⁸⁵² Vijeće prihvaća da u takvim okolnostima svjedok nije bio u položaju da odbije obaviti naređeni mu posao.

312. Vijeće konstatira da je u vezi s ovim incidentom dokazano krivično djelo protivpravnog rada prema članu 3 Statuta (tačka 5). Međutim, nisu izvedeni nikakvi dokazi iz kojih bi proizlazilo da su zarobljenici uslijed tog rada bili izloženi teškoj duševnoj ili tjelesnoj patnji odnosno povredama. Vijeće stoga konstatira da krivično djelo nehumanih djela, nečovječnog postupanja i okrutnog postupanja prema članovima 5(i), 2(b) i 3 Statuta (tačke 2-4 Optužnice) nije dokazano.

313. Vijeće je osvjedočeno da je Vinko Martinović naredio zarobljenicima da isprazne stan. Svjedok SS je u svom iskazu rekao da je Štela prethodno zarobljenike podijelio u dvije grupe, od kojih je jedna poslana na liniju fronta, a da je on ostao u kući dok se odnosio

⁸⁴⁸ Svjedok AB, T. 7880-7881.

⁸⁴⁹ Svjedok M je potvrdio da se Štelino zapovjedništvo nalazilo u kući porodice Kajtaž, T. 1680. *Vidi* takođe svjedoka odbrane ML, T. 14433.

⁸⁵⁰ Svjedok SS je kazao sljedeće: "Oni su vjerovatno u tom stanu namjeravali da naprave njegov ured, njegov štab, i nama su naredili da izbacimo sve stvari iz tog luksuzno opremljenog stana, koji je zaista bio takav. Rekli su samo da ne diramo jednu prostoriju u kojoj je bio kožni namještaj. Ja sam u toku tog dana ulazio u nju 2 ili 3 puta. Tu je u njoj boravio Štela. Pili su alkohol on i njegovih nekoliko vojnika. Sve ostale stvari iz tog stana smo morali iznijeti ispred te zgrade na taj plavi kamion koji nas je dovezao i odvesti putem prema Širokom Brijegu i otprilike jedno 5 ili 6 km od Mostara te stvari smo bacali niz jednu padinu sa tog kamiona." svjedok SS, T. 6556.

⁸⁵¹ O pitanju predstavlja li i ovo djelo pljačku raspravlja se u odgovarajućem odjeljku. *Vidi infra*, par. 623.

⁸⁵² *Vidi infra*, par. 385.

namještaj.⁸⁵³ Zbog navedenih razloga, Vijeće konstatira da je u vezi s tim incidentom dokazana odgovornost Vinka Martinovića prema članu 7(1) Statuta. Vijeće nadalje prihvaća da je Vinko Martinović bio zapovjednik počinitelaca i da je znao ili da je bilo razloga da zna za njihovo ponašanje, ali da nije preduzeo nikakve mjere da ih u tome spriječi ili za to kazni. Njegova odgovornost prema članu 7(3) Statuta stoga je utvrđena. Vijeće smatra da je odgovornost Vinka Martinovića najprikladnije opisana članom 7(1) Statuta.

314. U vezi s ovim incidentima Vijeću nisu predloženi nikakvi dokazi koji bi ukazivali na odgovornost Mladena Naletilića, bilo po članu 7(1) bilo po članu 7(3) Statuta.

(f) Zatočenici koji su radili na privatnim imanjima pripadnika i zapovjednika KB-a

315. Tereti se da su od aprila 1993. do januara 1994. i Mladen Naletilić i Vinko Martinović, kao i njihovi podređeni, prisiljavali zatočene Muslimane da obavljaju “izgradnju, održavanje i popravke na privatnim imanjima pripadnika i zapovjednika KB-a”.⁸⁵⁴

(i) “Tutin bazen” u Širokom Brijegu

316. U svom završnom podnesku tužilac tvrdi da je nekoliko zarobljenika koje su pripadnici KB-a držali u zatočeništvu u stanici MUP-a bilo primorano da radi na starom bazenu u Širokom Brijegu, u neposrednoj blizini zapovjedništva KB-a u Duhanskoj stanici.⁸⁵⁵ Tokom suđenja nekoliko je svjedoka reklo da su, nakon što su u maju 1993. kao zarobljenici prebačeni u stanicu MUP-a u Širokom Brijegu, bili prisiljeni da rade na bivšem općinskom bazenu,⁸⁵⁶ i identificirali su lokaciju tog bazena.⁸⁵⁷ Vijeće primjećuje da se u Optužnici govori o “izgradnji, održavanju i popravcima na privatnim imanjima pripadnika i zapovjednika KB-a”.⁸⁵⁸ U prilog tim tvrdnjama tužilac je u svom Pretpretresnom podnesku

⁸⁵³ Svjedok SS je precizirao da je zarobljenicima bilo naređeno da ne diraju jednu prostoriju u kojoj se nalazio kožni namještaj. Dodao je da je tog dana tri ili četiri puta ušao u tu prostoriju i da je tamo bio Štela s nekima od svojih vojnika, svjedok SS, T. 6556.

⁸⁵⁴ Optužnica, par. 44.

⁸⁵⁵ Završni podnesak optužbe, str. 97. Iako se ovaj incident ne navodi konkretno u Optužnici, Vijeće smatra da ga se može podvesti pod paragraf 44, u kojem se navode različiti tipovi rada koji su se obavljali na drugim lokacijama, a ne na liniji fronta.

⁸⁵⁶ Svjedok AA, T. 3682; svjedok BB, T. 4255, 4260-4263; svjedok CC, T. 4393; svjedok ZZ, T. 7804; svjedok DD, T. 4474; svjedok EE, T. 4518. Osim toga, dok je bio zatočen u zatvoru u Ljubuškom, svjedok FF je od zatočenika koji su prethodno bili držani u stanici MUP-a čuo da su njih odvodili na rad na “neki bazen”, svjedok FF, T. 4683.

⁸⁵⁷ Dokazni predmeti PP 26.9, PP 26.10.

⁸⁵⁸ Optužnica, par. 44.

izjavio da je rad na koji su bili primorani zarobljenici BH Muslimani obuhvaćao i “izgradnju vile i bazena za Naletilića”.⁸⁵⁹ U svjetlu tih nedosljednih navoda Vijeće smatra da je, prije no što se pozabavi meritumom, obavezno utvrditi je li optuženi Mladen Naletilić bio u dovoljnoj mjeri obaviješten o prirodi navoda protiv njega.⁸⁶⁰

317. U ovom slučaju Vijeće smatra da Naletilićeva odbrana ničim nije bila obaviještena o tome⁸⁶¹ na kojoj materijalnoj činjenici tužilac zasniva optužbe protiv optuženog, to jest, da su zatočenici bili prisiljeni raditi na općinskom bazenu u Širokom Brijegu. Naletilićeva odbrana je za tu tvrdnju čula tek kada su je svjedoci optužbe iznijeli u sudnici,⁸⁶² i Vijeće smatra da nije na odbrani da na osnovu predočenih dokaza pogađa za što tužilac tereti.

318. Vijeće konstatira da tužilac nije na adekvatan način naveo u Optužnici materijalne činjenice u vezi s radom koji se navodno obavljao na općinskom bazenu u Širokom Brijegu ni optuženog u vezi s tim obavijestio o prirodi optužbi koje se protiv njega iznose. Prema tome, ovi dokazi ne mogu poslužiti kao materijalni temelj za dokazivanje navoda iznesenih u paragrafu 44 Optužnice.

(ii) Izgradnja privatne vile Mladena Naletilića

319. Svjedok optužbe NN izjavio je da je od jednog zarobljenika na Heliodromu čuo da je on negdje u oktobru ili novembru 1993. odveden zajedno s grupom zarobljenika da gradi “Tutinu kuću” u Širokom Brijegu, na kojem poslu je proveo dvadesetak dana.⁸⁶³ Vijeće nije

⁸⁵⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 14-15.

⁸⁶⁰ U skladu s članom 18(4) Statuta, u optužnici se moraju “ukratko navesti činjenice i zločin ili zločini za koje se optuženi tereti.” Isto tako, pravilom 47(C) Pravilnika predviđa se da optužnica sadrži “sažet prikaz činjenica iz predmeta”. S tim u vezi Vijeće se oslanja na sudsku praksu Žalbenog vijeća, koje je bilo mišljenja da pravo optuženog na to da bude obaviješten o prirodi i razlozima optužbi protiv njega, te na odgovarajuće vrijeme i sredstva za pripremu odbrane u praksi “znači obavezu Tužilaštva da navede pravno relevantne činjenice na kojima se temelje optužbe u optužnici, ali ne i dokaze kojima će se te pravno relevantne činjenice dokazati”, Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 88, gdje se, *inter alia*, spominje Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 147. Žalbeno vijeće je još dodalo da “u skladu s elementarnim principima iznošenja navoda u krivičnim predmetima, nije dovoljno da se djelo u optužnici tereti samo općenito. Optužnica se mora pozabaviti detaljima”, Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 98.

⁸⁶¹ S tim u vezi Vijeće primjećuje da je Naletilićeva odbrana svoju argumentaciju očigledno temeljila na razumnoj pretpostavci da je ovdje riječ o bazenu koji se gradio na privatnom posjedu optuženog. Stoga je odbrana tvrdila (1) da bazen koji su svjedoci optužbe identificirali kao “Tutin bazen” ne pripada Mladenu Naletiliću i (2) da niti jedan zatočenik nikada nije radio na izgradnji privatnog posjeda Mladena Naletilića. *Vidi* Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 39.

⁸⁶² S tim u vezi Vijeće primjećuje da je svjedok AA svjedočio 10. oktobra 2001., svjedok BB 22. oktobra 2001., svjedok CC 23. oktobra 2001., svjedok DD 25. oktobra 2001., svjedok EE 25. oktobra 2001. i svjedok ZZ 11. januara 2001.

⁸⁶³ Svjedok NN, T. 5898, 5911-5913.

uvjereno da su ti navodi dokazani. Dokazi nisu dovoljno detaljni, indirektni su i za njih ne postoji potkrepa. Štaviše, nekoliko svjedočenja u vezi s izgradnjom vile Mladena Naletilića pobija te navode.⁸⁶⁴

(iii) Iskapanje kanala u blizini vile Mladena Naletilića

320. Nekoliko svjedoka je izjavilo da su negdje u julu 1993., a u razdoblju od dva ili tri mjeseca, odvođeni na kopanje kanala za dovod vode kod vile Mladena Naletilića.⁸⁶⁵ Svjedok BB je kazao da je početak kanala bio oko 500 metara od Tutine kuće, no nije mogao sa sigurnošću reći kakva mu je bila namjena.⁸⁶⁶ Svjedok CC je izjavio da je od stražara čuo kako je Tuti za kuću potreban dovod vode.⁸⁶⁷

321. Svjedoci odbrane posvjedočili su da je poslove na posjedu Mladena Naletilića obavljala lokalna tvrtka iz Pologa po imenu “MTV Garant”.⁸⁶⁸ Svjedok odbrane NF je dodao da na toj lokaciji nije bilo moguće izvesti priključak na glavni vodovod⁸⁶⁹ te da takav priključak tamo ne postoji ni dan danas.⁸⁷⁰ Naletilićeva odbrana tvrdi da je taj kanal kopan “radi polaganja vodova za radijski primopredajnik na vrhu brijega”.⁸⁷¹

322. S obzirom na te kontradiktorne dokaze, Vijeće se nije uvjerilo da se kanal kopao za privatnu namjenu, odnosno za izgradnju priključka kojim bi se vila opskrbljivala vodom. Iskapanje kanala predstavlja rad koji se prema članu 50 Ženevske konvencije III može zahtijevati od ratnih zarobljenika, ako takav rov nije vojne prirode, odnosno nema vojnu namjenu.⁸⁷² Vijeće konstatira da iskapanje rova, bilo radi opskrbe električnom energijom, bilo radi dovoda vode, nije predstavljalo posao vojnog karaktera, odnosno nije imalo vojnu namjenu.

⁸⁶⁴ Svjedoci odbrane NF i NH izjavili su da zatočenici nisu nikad radili na izgradnji privatnog posjeda Mladena Naletilića, budući da su ti radovi, uključujući i izgradnju potpornih zidova za bazen, uglavnom bili povjereni lokalnoj tvrtki iz Pologa po imenu “MTV Garant”, svjedok odbrane NF, T. 11884-11888, 11896; svjedok odbrane NH, T. 11995-11996. I svjedok BB je izjavio da nikada nije radio na kući Mladena Naletilića, svjedok BB, T. 4268-4269.

⁸⁶⁵ Svjedok BB, T. 4266; svjedok CC, T. 4413; svjedok DD, T. 4476-4478; svjedok EE, T. 4518. Svjedok CC je na dokaznom predmetu PP 25.2 označio lokaciju tog kanala, svjedok CC, T. 4453.

⁸⁶⁶ Svjedok BB, T. 4266. *Vidi* takođe svjedoka CC, T. 4413.

⁸⁶⁷ Svjedok CC, T. 4413.

⁸⁶⁸ *Vidi* svjedok odbrane NF, T. 11884-11888, 11896; svjedok odbrane NH, T. 11995-11996.

⁸⁶⁹ Svjedok odbrane NF, T. 11886, 11911.

⁸⁷⁰ Svjedok odbrane NF, T. 11887.

⁸⁷¹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 37; *vidi* takođe svjedok odbrane NI, T. 12072.

⁸⁷² Čak i da je Vijeće ustanovilo da se kanal kopao kako bi se privatna vila Mladena Naletilića opskrblila vodom, taj posao bi potpadao pod kategoriju “kućanskih poslova”, za koje se od ratnih zarobljenika može zahtijevati da ih obavljaju. *Vidi supra*, par. 256.

323. Međutim, uvjeti pod kojima se posao obavljao ne ispunjavaju tražene mjerodavne standarde, tako da uslijed toga rad može postati protivpravan. Svjedok BB opisao je uvjete pod kojima su zatočnici radili kao izuzetno teške, pri čemu su dobivali vrlo malo hrane i vode.⁸⁷³ Svjedok DD je potvrdio da je rad bio vrlo naporan, da su temperature bile izuzetno visoke, a da su zatočnici morali kopati ručno i da su radili od jutra do sumraka. Kazao je i da nikada nisu bili plaćeni.⁸⁷⁴

324. Iako su svjedoci odbrane NH i NI kazali da su zatočnici koji su se dobrovoljno javili da rade na vodu za radio primopredajnik dobivali nadoknadu za svoj posao,⁸⁷⁵ ne postoje nikakvi dokazi da su zatočnici doista bili plaćeni. Svjedok odbrane NI potvrdio je da, iako je od Vojne policije čuo da će općina platiti zatočnike, on ne zna jesu li oni doista dobili novac ili ne.⁸⁷⁶ Vijeće prihvaća iskaz svjedoka BB kojim se opovrgava ta tvrdnja, što je dodatno potkrijepio i svjedok DD.⁸⁷⁷

325. Vijeće konstatira da zbog uvjeta pod kojim se posao obavljao, iskapanje spomenutog kanala predstavlja protivpravni rad prema članu 3 Statuta (tačka 5 Optužnice) u smislu Ženevske konvencije III. U svjetlu činjenice da su zatočnici u takvim uvjetima radili najmanje dva mjeseca, Vijeće konstatira da uvjeti pod kojima se posao obavljao predstavljaju dovoljno teško kršenje pravila humanitarnog prava da bi se mogli podvesti pod član 3 Statuta. Nisu izvedeni dokazi da je zarobljenicima nanesena teška duševna ili tjelesna patnja odnosno povreda. Optužbe za nehumana djela, nečovječno postupanje i okrutno postupanje prema članovima 5(i), 2(b) i 3 Statuta (tačke 2-4 Optužnice) u vezi s tim incidentom nisu dakle dokazane.

326. Vijeću nije predočeno dovoljno dokaza na osnovu kojih bi se mogla utvrditi izravna umiješanost Mladena Naletilića prema članu 7(1) Statuta. Neki od zatočenika koji su radili na kanalu držani su u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu, gdje je Mladen Naletilić imao

⁸⁷³ Svjedok BB je kazao sljedeće: “P: Koliko sati dnevno ste radili? O: Išli smo ujutro od 8 do 5 posle podne. P: Da li vam je iko plaćao za taj posao? O: Ne, niko nam nije plaćao. Hranu koju smo dobijali dole, u baraci gdje smo spavali, što je bila dvije šnite hljeba i džema, koje smo nosili. Prvih pet dana je donošena hrana za ručak. Dobijali smo malo vode, po 3 flaše od 2 litra na nas 20 do 25-oro. U toku dana bio je august mjesec, velike vrućine. Eto, tako je bilo.” svjedok BB, T. 4269.

⁸⁷⁴ Svjedok DD, T. 4478-4480.

⁸⁷⁵ Svjedok odbrane NH, T. 11996: “O:...da su dobivali pojačanu hranu, imali su cigarete i bili su, to odgovorno tvrdim, plaćeni 5 maraka po osobi dnevno. To je tada bio veliki novac za Široki Brijeg. P: Isto iz općinskog proračuna? O: Isto iz općinskog proračuna.”; svjedok odbrane NI, T. 12083.

⁸⁷⁶ Svjedok odbrane NI, T. 12092, 12100.

⁸⁷⁷ Svjedok DD, T. 4480.

svoje zapovjedništvo i kancelariju.⁸⁷⁸ Iako nije osobno nadgledao zatočenike, iz dokaza slijedi da je u nekoliko navrata posjetio to radilište, a viđen je i kako razgovara sa stražarima dok su zarobljenici radili.⁸⁷⁹ Vijeće stoga prihvaća da je Mladen Naletilić znao ili da je bilo razloga da zna da su zatočenici izvrgnuti uvjetima zbog kojih se taj rad može smatrati protivpravnim. Vijeće nadalje iz činjenice da je rad trajao najmanje dva mjeseca zaključuje kako on usprkos svojim saznanjima nije preduzeo nikakve mjere da bi poboljšao te uvjete. Vijeće je uvjereno da je potvrđena odgovornost Mladena Naletilića prema članu 7(3) Statuta.

(iv) Ostali poslovi za pripadnike KB-a na privatnoj osnovi

a. Pripadnici ATG-a "Vinko Škrobo"

327. Tužilac je u spis uveo izvještaj SIS-a od 18. novembra 1993.⁸⁸⁰ U tom izvještaju se navodi da su dva pripadnika ATG-a "Vinko Škrobo", Miroslav i Dragan Čule, s Heliograma odvodili zidare i keramičare, BH Muslimane, kako bi radili na njihovom privatnom posjedu. Nisu predloženi nikakvi dodatni dokazi koji bi potkrijepili taj izvještaj. Vijeće konstatira da ovaj navod nije potvrđen.

b. Ostali pripadnici KB-a

328. Vijeće je čulo iskaze prema kojima su zarobljenici držani u Duhanskoj stanici odvođeni na rad u kuće Ivana Čikote⁸⁸¹ i Željka Bošnjaka.⁸⁸² Takav oblik rada sam po sebi nije zabranjen Ženevskom konvencijom III, budući da ulazi u kategoriju kućanskih poslova kojima se zarobljenici mogu podvrgnuti. Tužilac nije pokazao da zatočenici za svoj posao nisu dobili novčanu naknadu. Vijeće konstatira da ovaj navod nije potvrđen.

⁸⁷⁸ Svjedok CC, T. 4409; svjedok DD, T. 4478.

⁸⁷⁹ Svjedok CC je posvjedočio da je Tuta došao u nekoliko navrata dok je on radio na kanalu, svjedok CC, T. 4414; svjedok DD je takođe kazao da je jednom vidio Tutu na licu mjesta kako razgovara sa stražarom, svjedok DD, T. 4476.

⁸⁸⁰ Dokazni predmet PP 675.

⁸⁸¹ Svjedok BB, T. 4265; svjedok CC, T. 4403-4405; svjedok EE, T. 4519.

⁸⁸² Svjedok BB, T. 4265-4266; svjedok CC, T. 4403.

(g) Zatočenici koji su gradili obrambena utvrđenja na položajima snaga KB-a, HV-a ili HVO-a na lokacijama koje nisu bile na liniji fronta

329. Tokom suđenja Vijeću su predloženi dokazi u vezi s poslovima koji su se obavljali u Sovićima. Svjedok PP je posvjedočio da je, dok je bio zatočen na Heliodromu, redovito odvođen na rad na lokacije poput Bune, Šantićeve ulice, Sovića, Doljana, Risovca i Raštana. Konkretno, svjedok PP se sjeća da je sredinom augusta 1993. kamionom odveden u Soviće.⁸⁸³ Pokupljen je usred noći, a u Soviće je stigao rano izjutra. On i drugi zatočenici morali su čistiti kuće, kopati rovove, sjeći drva i zakapati mrtvu stoku.⁸⁸⁴ Svjedok je izjavio da je u istom vremenskom razdoblju izveden kako bi radio na iskapanju devet grobova u Risovcu, nedaleko Sovića.⁸⁸⁵

330. Svjedok YY posvjedočio je, slično tome, da je oko 18. ili 20. jula 1993. privremeno premješten na područje Doljana i Sovića, gdje je morao pomagati u izgradnji utvrđenja, te skupljanju i sahranjivanju tijela vojnika HVO-a.⁸⁸⁶

331. Vijeće primjećuje da se u Optužnici ne navode precizne materijalne činjenice koje bi predstavljale osnovu za optužbu u vezi s prisilnim radom u Sovićima. Navodi o tome da su zatočenici bili prisiljeni raditi na liniji fronta odnose se samo na lokacije u općini Mostar.⁸⁸⁷ Zbog toga Vijeće smatra da dokazi o prisilnom radu u Sovićima potpadaju pod paragraf 44 Optužnice, u kojem se govori o radu “na drugim mjestima, ne samo na linijama fronta, uključujući [...] kopanje rovova, podizanje odbrambenih utvrđenja na položajima KB-a ili drugih snaga HV-a i HVO-a.”⁸⁸⁸

332. Vijeće konstatira da bi se određeni oblici rada koje su svjedoci opisivali,⁸⁸⁹ budući da je riječ o radovima vojne prirode, odnosno s vojnom namjenom, mogli smatrati dopuštenima samo u slučaju da su zarobljenici na njih dobrovoljno pristali. Tužilac nije dokazao da su zarobljenici bili podvrgnuti tim oblicima rada. Vijeće nije dobilo nikakve dokaze u vezi s kontekstom u kojem su se ti poslovi obavljali; konkretno, ništa nije rečeno o

⁸⁸³ Svjedok PP, T. 6082.

⁸⁸⁴ Svjedok PP, T. 6077, 6082.

⁸⁸⁵ Svjedok PP, T. 6083.

⁸⁸⁶ Svjedok YY, T. 7260.

⁸⁸⁷ Optužnica, par. 35.

⁸⁸⁸ Spominju se i navodi sadržani u paragrafu 44 Optužnice, no ne spominju se događaji koji su se odigrali u Sovićima, Pretpretresni podnesak optužbe, str. 14-15.

⁸⁸⁹ Poput iskapanja rovova, izgradnje utvrđenja i sakupljanja mrtvih tijela.

tome koje su jedinice imale nadležnost nad tim zarobljenicima. Odgovornost Mladena Naletilića u odnosu na te incidente nije potvrđena.

3. Sažetak zaključaka

(a) Mladen Naletilić

333. Vijeće konstatira da je Mladen Naletilić kriv za protivpravni rad prema članovima 3 i 7(3) Statuta, u vezi s korištenjem zatočenika za iskapanje kanala u blizini njegove privatne vile pod vrlo teškim uvjetima (tačka 5 Optužnice).

(b) Vinko Martinović

334. Vijeće konstatira da je Vinko Martinović kriv za protivpravni rad, nehumana djela, nečovječno postupanje i okrutno postupanje prema članovima 2(b), 3, 5(i) i 7(1) Statuta, zbog izdavanja naređenja ratnim zarobljenicima da obavljaju poslove u opasnim uvjetima u zoni odgovornosti ATG-a "Vinko Škrobo" (tačke 2, 3, 4 i 5). Vijeće osim toga konstatira da je Vinko Martinović kriv za protivpravni rad, nehumana djela, nečovječno postupanje i okrutno postupanje prema članovima 2(b), 3, 5(i) i 7(1) Statuta, zbog toga što je 17. septembra 1993. u svojoj zoni odgovornosti četvorici ratnih zarobljenika naredio da pređu preko linije fronta s drvenim puškama (tačke 2, 3, 4 i 5). Vijeće konstatira da je Vinko Martinović kriv za protivpravni rad prema članovima 3 i 7(3) Statuta, za korištenje zatočenika prilikom pljačkanja privatne imovine (tačka 5). I konačno, Vijeće konstatira da je Vinko Martinović kriv za protivpravni rad prema članovima 3 i 7(1) Statuta, za izdavanje naređenja zarobljenicima da jedan privatni objekt preurede u zapovjedništvo ATG-a "Vinko Škrobo" (tačka 5).

B. Tačke 9-12: Mučenje i zlostavljanje

335. Mladen Naletilić se u tačkama 9 i 10 Optužnice tereti za mučenje kao zločin protiv čovječnosti iz člana 5(f) Statuta i za mučenje kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. po članovima 2(b), 7(1) i 7(3) Statuta. U tačkama 11 i 12 Optužnice Mladen Naletilić se tereti za okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja iz člana 3 Statuta i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članovima 2(c), 7(1) i 7(3) Statuta. Vinko Martinović se u tačkama 11 i 12 Optužnice tereti za okrutno postupanje kao povredu zakona

i običaja ratovanja iz člana 3 Statuta i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. po članovima 2(c), 7(1) i 7(3) Statuta.

1. Mjerodavno pravo

(a) Mučenje

336. U raznim presudama Međunarodnog suda mučenje je kvalificirano kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine, kao kršenje zakona i običaja ratovanja, te kao zločin protiv čovječnosti.⁸⁹⁰ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* stoji da je zabrana mučenja norma međunarodnog običajnog prava i *jus cogens*.⁸⁹¹

337. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Furundžija* definicija zabrane mučenja modificirana je s obzirom na postojanje oružanog sukoba, što je potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Furundžija*.⁸⁹² U toj definiciji stoji:

Glavni elementi krivičnog djela mučenja u situaciji oružanog sukoba su: (i) nanošenje, djelom ili propustom, teškog bola ili patnje, tjelesne ili duševne; a pored toga (ii) djelo ili propust mora biti namjerno; (iii) mora biti usmjereno na to da se dobiju informacije ili priznanje, da se kazni, zastraši, ponizi ili prisili žrtva ili treće lice, ili da se vrši diskriminacija protiv žrtve ili trećeg lica na bilo kojoj osnovi; (iv) mora biti u vezi s oružanim sukobom; (v) barem jedno od lica koja učestvuju u procesu mučenja mora biti javni funkcioner odnosno mora u svakom slučaju djelovati u ne-privatnom svojstvu, npr. kao *de facto* organ države ili bilo kojeg drugog entiteta koji vrši vlast.⁸⁹³

338. Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac* smatralo je da definicija krivičnog djela mučenja prema međunarodnom humanitarnom pravu ne sadrži iste elemente kao definicija mučenja koja se generalno primjenjuje u korpusu odredbi koje se odnose na ljudska prava.⁸⁹⁴ To Pretresno vijeće je odbacilo element da počinitelj krivičnog djela mučenja mora biti službena osoba. Vijeće je, osim toga, smatralo da međunarodno običajno pravo ne

⁸⁹⁰ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, mučenje je kvalificirano i kao teška povreda Ženevskih konvencija i kao kršenje zakona i običaja ratovanja. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Furundžija* kvalificirano je kao kršenje zakona i običaja ratovanja. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* mučenje je razmatrano kao zločin protiv čovječnosti i kao kršenje zakona i običaja ratovanja, a u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kvočka*, kvalificirano je kao zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja.

⁸⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 454.

⁸⁹² Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 111.

⁸⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 162.

⁸⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 496. U njoj stoji da “[k]onkretno, Pretresno vijeće smatra da nije nužno da u procesu mučenja bude prisutan državni službenik ili bilo koja druga osoba koja raspolaže ovlastima kako bi se u skladu sa međunarodnim humanitarnim pravom dotično krivično djelo smatralo mučenjem”.

priznaje ponižavanje kao cilj mučenja.⁸⁹⁵ U Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* potvrđen je stav Pretresnog vijeća u istom predmetu da kod razmatranja krivične odgovornosti pojedinca za mučenje, izvan okvira Konvencije protiv mučenja, treba isključiti uvjet da počinitelj mora biti službena osoba.⁸⁹⁶ Vijeće se nije izjasnilo u pogledu činjenice da se u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* isključuje “ponižavanje” kao cilj mučenja. Ovo Vijeće smatra da osnovne činjenice u ovom predmetu od Vijeća ne zahtijevaju zauzimanje stava o ovom pitanju, budući da se u optužbama za mučenje sadržanim u Optužnici ne navodi ponižavanje kao cilj mučenja.⁸⁹⁷

(b) Hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja

339. Krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja iz člana 2(c) Statuta definirano je kao:

- a. namjerna radnja ili propust koji se sastoje u nanošenju teških patnji, teških tjelesnih ozljeda ili narušavanja zdravlja, uključujući i duševno zdravlje,
- b. počinjena protiv zaštićene osobe.⁸⁹⁸

340. U Komentaru člana 147 Ženevske konvencije IV krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji opisano je kao patnja koja se nanosi a da ne postoji cilj kakav postoji kod mučenja ili bioloških eksperimenata. Ona se, dakle, nanosi iz drugih motiva kao što su kažnjavanje, osveta ili sadizam, a može se odnositi i na moralnu patnju. U opisu teške povrede tijela ili zdravlja stoji da se kao kriterij za težinu uzima vremenski period tokom kojeg je žrtva onesposobljena za rad.⁸⁹⁹

341. Ovo krivično djelo uključuje radnje koje ne ispunjavaju uvjete predviđene za krivično djelo mučenja, iako se radnje mučenja mogu takođe podvesti pod datu definiciju.⁹⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić* suglasna je s Prvostepenom presudom u predmetu *Čelebići* u tome da izrazi “velika” i “teška” u definiciji “ne traže više od nalaza

⁸⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 497.

⁸⁹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 148.

⁸⁹⁷ Paragrafi 33 i 45 Optužnice sadrže navode da su se teške fizičke i psihičke patnje nanosile radi dobivanja informacija, kažnjavanja, odmazde i zastrašivanja. Tužilac tokom suđenja nije naveo niti argumentirao da je ponižavanje bilo cilj bilo koje nanijete teške fizičke ili psihičke patnje.

⁸⁹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 424.

⁸⁹⁹ Komentar Ženevske konvencije IV, str. 599, koji se spominje u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, 243.

⁹⁰⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 511, kasnije preuzeto u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 156.

da određeno djelo zlostavljanja, da bi se svrstalo u sferu ovog zločina, mora prouzrokovati patnju ili povredu tražene razine ozbiljnosti.”⁹⁰¹ U toj presudi stoji da se mora dokazati tražena razina patnje ili povrede:

Ovaj zločin se od krivičnog djela nečovječnog postupanja (iz člana 2) razlikuje po tome što traži pokazivanje teške psihičke ili tjelesne povrede. Stoga se djela u kojima se šteta koju uzrokuju odnosi samo na dostojanstvo neke osobe ne svrstavaju pod ovo krivično djelo. Pod uvjetom da djela koja uzrokuju povrede navedene u optužnici odgovaraju uvjetima koje je izložilo Pretresno vijeće, ona se mogu okarakterisati kao krivična djela hotimičnog nanošenja velikih patnji.⁹⁰²

342. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić*, Vijeće je razmatralo tumačenje izraza “težak” i konstatiralo:

[t]eška povreda ne mora biti uzrokom trajne i neizlječive povrede, no mora uključivati povredu koja je teža od privremene ojađenosti, nelagode ili poniženja. Mora se raditi o povredi čija je posljedica dugotrajno i teško oštećenje sposobnosti osobe da vodi normalan i konstruktivan život.⁹⁰³

343. Težina patnje mora se procjenjivati od slučaja do slučaja i to na osnovu konkretnih okolnosti predmeta.⁹⁰⁴

(c) Nečovječno postupanje, okrutno postupanje i nehumana djela

344. Mjerodavno pravo u vezi s ovim krivičnim djelima razmatrano je u prethodnom tekstu.⁹⁰⁵

2. Zaključci

(a) Mučenje i zlostavljanje u Sovićima i Doljanima za koje se tereti Mladen Naletilić

345. U paragrafu 46 Optužnice navodi se da je Mladen Naletilić počinio i poticao na mučenje ili nanošenje teške patnje zatočenim bosanskim Muslimanima 20. aprila 1993. godine, nakon napada na bosansko-muslimansko stanovništvo Sovića i Doljana koji su izvele snage HV-a i HVO-a pod njegovim sveukupnim zapovjedništvom.

⁹⁰¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 244, u kojoj se citira Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 510.

⁹⁰² Presuda u predmetu *Kordić*, par. 245.

⁹⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 513 u kojoj se poziva na Prvostepenu presudu u predmetu *Akayesu*. Vijeće je to konstatiralo u dijelu gdje definira tešku tjelesnu ili duševnu povredu kao krivično djelo genocida iz člana 4 Statuta.

⁹⁰⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 513.

⁹⁰⁵ *Vidi supra*, par. 246-247.

(i) Mučenje ili nanošenje velikih patnji zatočenim bosanskim Muslimanima u Sovićima za koje se tereti Mladen Naletilić

346. Vijeće smatra da nisu izvedeni dokazi koji bi pokazali da je Mladen Naletilić osobno počinio djelo mučenja ili nanio veliku patnju muslimanskim civilima u selu Sovići 20. aprila 1993. godine. Izvedeni su dokazi o nekoliko incidenata koji su uključivali ispitivanje i zlostavljanje civila 17., 18. i 20. aprila 1993. godine. Međutim, ni u jednom od tih konkretnih incidenata Mladen Naletilić nije impliciran kao izvršilac.

347. Svjedok AF je jedini svjedok optužbe koji je o Mladenu Naletiliću govorio kao o počiniocu djela mučenja i zlostavljanja u školi u Sovićima. Svjedočio je da je Mladen Naletilić ujutro 18. aprila 1993. godine stigao u školu u Sovićima i nekoliko sati vršio ispitivanja i zlostavljao zatočene vojnike.⁹⁰⁶ Ovo svjedočenje nije potkrijepljeno iskazima ostalih svjedoka.

348. Pravno gledano, za svjedočenje samo jednog svjedoka o nekoj pravno relevantnoj činjenici ne zahtijeva se potkrepljivanje.⁹⁰⁷ Međutim, takvo svjedočenje mora se posebno pažljivo ispitati prije nego što se prihvati kao dovoljan dokaz za utvrđivanje krivice optuženog.⁹⁰⁸ Postupajući u skladu s tim, Vijeće je uzelo u obzir da je svjedok AF iznosio tvrdnje koje nisu bile konkretne. Nisu iznijeti nikakvi dokazi o nekom konkretnom incidentu koji bi Mladena Naletilića implicirali kao izvršioca. Vijeće se, stoga, nije uvjerilo da se opća tvrdnja samo jednog svjedoka da je Mladen Naletilić vršio ispitivanja i premlaćivao zatvorenike može prihvatiti kao dovoljna osnova za utvrđivanje krivice Mladena Naletilića. Dakle, Vijeće zaključuje da nije potvrđeno da je Mladen Naletilić počinio krivično djelo mučenja i nanio veliku patnju terećenu u paragrafu 46 Optužnice.

⁹⁰⁶ Međutim, svjedoka AF nije ispitivao osobno Mladen Naletilić. Svjedok je priznao da je tog dana u školi proveo samo vrlo ograničeno vrijeme. Prema tome, nije mogao svjedočiti o daljnjim pojedinostima u vezi sa svojom tvrdnjom.

⁹⁰⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 65; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 62.

⁹⁰⁸ *Vidi supra*, par. XX, Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 566; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 71; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 22.

(ii) Poticanje na mučenje ili nanošenje velike patnje muslimanskim zatočenicima u Sovićima za koje se tereti Mladen Naletilić

349. Svjedoci X,⁹⁰⁹ W,⁹¹⁰ A,⁹¹¹ B,⁹¹² AF⁹¹³ i Y⁹¹⁴ svjedočili su o incidentima zlostavljanja zatočenih BH Muslimana u periodu od 17. do 20. aprila 1993. u Sovićima i okolici. Vijeće se uvjerilo da se zlostavljanje zatočenika dogodilo⁹¹⁵ te da je zlostavljanje koje su opisali svjedoci A, B, X, Y i W imalo potrebnu težinu na osnovu koje se može kvalificirati kao okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji iz članova 2(c) i 3 Statuta.

350. Vijeće konstatira da je najteže zlostavljanje zatvorenika počinjeno 18. aprila 1993. godine prilikom njihovog prebacivanja iz Sovića u Ljubuški. Zarobljeni vojnici zatočeni u školi u Sovićima izvedeni su u prisustvu Čikote i ukrcani u autobuse.⁹¹⁶ Dok su ulazili u autobus, nekoliko ih je zlostavljano. Roba je nožem uboo Muharema Helbeta u nogu.

⁹⁰⁹ Dana 20. aprila 1993., dok su bile zatočene u školi u Sovićima, Velimir Dojčinović zvan Veljo je pozvao dvije žene da izađu iz prostorije u kojoj svi bili zatvoreni. Odvedene su u biblioteku u kojoj je bilo 7 ili 8 vojnika HVO-a. Na dužnosti je bio muškarac imenom "Robert", svjedok X, T. 3318 (povjerljivo). "Robert" nije pobliže opisan, ali nije bio iz Sovića. Žene su ispitivali o oružju koje su posjedovali neki njihovi rođaci. Robert je jednu od tih žena vukao za kosu i udario je između lopatica tako da je ostala bez daha. Te dvije žene su zatim natjerali da 10-15 minuta jedna drugu udaraju palicom. Robert ih je udarao palicom. Nakon toga su odvedene u školsku gimnastičku dvoranu gdje su ih ponovo tukli, svjedok X, T. 3317-3323 (povjerljivo). Robert, Robo, Roba ili Robi je jedna te ista osoba.

⁹¹⁰ Dana 17. aprila 1993. godine, svjedok W je gledao kako ispred škole vojnik HVO-a imenom "Robo" i drugi vojnici lopatama i kundacima pušaka tuku njegovu braću sve dok ovi nisu pali na zemlju. Vezali su ih za šljivino stablo i ponovo ih tukli, svjedok W, T. 3190-3191.

⁹¹¹ Svjedoka A su policijskim kolima HVO-a odvezli u kuću Stipe Pole koja se nalazila pored škole, pretresli ga i tokom pretresanja ga tukli; svjedok A, T. 495. Zatim su ga odveli u školu, gdje su ga ponovo pretresli, pretukli i ispitivali vojnici HVO-a za koje misli da su bili Tutini ljudi, svjedok A, T. 496-497.

⁹¹² Nije utvrđeno kojeg je dana u aprilu 1993. godine svjedok B, koji je u to vrijeme bio maloljetnik u dobi od 16 godina, vraćen iz Doljana u školu u Sovićima, svjedok B, T. 782. Tu su mu vojnici, koji su ga dovezli, nožem počeli sjeći kosu što je boljelo, tukli su ga, bacili na tlo i vezali mu ruke. Jedan od njih je svjedoku B nožem zarezao podbradak. Svjedok B je vidio i jednog starijeg čovjeka imenom Hasan Radoš kojeg su pretukli i prisilili ga da pjeva razne pjesme. Morao je govoriti "Živio Tuta", svjedok B, T. 797.

⁹¹³ Dana 18. aprila 1993. godine, vojnici iz jedinice Mladena Naletilića izveli su svjedoka AF iz škole u Sovićima i odveli ga u sušionu u vlasništvu Ivana Pole gdje su mu prijetili. Vraćen je u školu tek nakon što je jedan komšija intervenirao i uvjerio vojnike da svjedok AF ne posjeduje snajpersku pušku, svjedok AF, T. 15926-15928

⁹¹⁴ Svjedok Y je ranije bio pripadnik HVO-a, svjedok W, T. 3194. Svjedok Y odveden je na ispitivanje koje je vodio Ivan Andabak. Prije nego što je ispitivanje počelo, Ivan Andabak se predstavio navodeći svoje ime, čin i jedinicu kojoj pripada. Rekao je da je pripadnik KB-a, svjedok Y, T. 3386. Svjedok Y je osobu na dokaznom predmetu broj PP 39 identificirao kao Ivana Andabaka, koji je bio prisutan u školi, svjedok Y, T. 3384 (povjerljivo). Svjedok Y je izveden iz sobe za ispitivanje i jedan vojnik u crnoj uniformi ga je udario, svjedok Y, T. 3381 (povjerljivo). Ivan Andabak je zatim započeo s ispitivanjem i naredio je da se u tu prostoriju dovedu žena i dijete svjedoka Y, koji su bili zatočeni u školi u Sovićima; svjedok Y T. 3382-3386 (povjerljivo). Svjedoku Y prijetili su da će njegova žena i dijete biti ubijeni ako ne pomogne pronaći Muslimane koji su se borili za ABiH i koji su pobjegli u šume i brda oko Sovića. Muškarac u crnoj uniformi je rekao svjedoku Y da mu je dijete lijepo i da će mu biti pravo zadovoljstvo da ga zakolje. Po naređenju Ivana Andabaka, vojnika u crnoj uniformi i Čikote, svjedok se pridružio potrazi za vojnicima ABiH, svjedok Y, T. 3382-3386 (povjerljivo).

⁹¹⁵ *Vidi fusnote 909-914 supra.*

Svjedoka Y, Mustafu Kukića i mlađeg muškarca, Hamdiju Lulića, su udarali.⁹¹⁷ U autobusu su ih prisilili da pjevaju hrvatske nacionalističke pjesme i to sve glasnije i glasnije.⁹¹⁸ Svjedok AF je posvjedočio da su Roba i Čikota ostali u autobusu sve do Ljubuškog.⁹¹⁹ Vojnici su nosili maskirne uniforme s oznakama KB-a na ramenima.⁹²⁰

351. Na putu prema Ljubuškom, autobus je zaglibio u blatu. Zatvorenici su izvedeni iz autobusa i postrojeni. Pucali su im iznad glava.⁹²¹ Zatvorenika Salima Kladušaka prisilili su da žvače i proguta metak i teško ga pretukli.⁹²² Svjedoku Y su naredili da se skine do pasa i da radi sklekove za ABiH i HVO, te da svojom odjećom nekima od časnika čisti čizme. Potom su ga tukli dok se nije onesvijestio.⁹²³ Polijevali su ga vodom, a kada se osvijestio, nastavili su ga udarati. Morali su ga unijeti u autobus.⁹²⁴ Mladen Naletilić je naišao dok je autobus stajao u blatu, u trenutku kad su tukli svjedoka Y. Zaustavio je premlaćivanje i rekao vojnicima da moraju krenuti.⁹²⁵ Autobus se na putu do Ljubuškog još jednom zaustavio kod Sovićkih vrata, gdje su svjedoka Y ponovo izveli i gdje su ga svi vojnici teško tukli. Jedan od njih je bio Robo.⁹²⁶ Glavom su mu udarali o autobus dok se nije onesvijestio.⁹²⁷ Onesviještenog su ga ponovo unijeli u autobus.⁹²⁸

352. Vijeće konstatira da su vojnici KB-a, Robo (Roba), Ivan Andabak i Čikota (Mario Hrkač), koji su se nalazili pod zapovjedništvom Mladena Naletilića, sudjelovali u zlostavljanju zatočenih Muslimana u školi u Sovićima, a pogotovo tokom vožnje autobusom od Sovića do Ljubuškog. Vijeće se nije uvjerilo da je Mladen Naletilić svoje vojnike poticao da počine djela za koja se tereti u paragrafu 46 Optužnice. Nema dokaza koji bi ukazivali na to da je Mladen Naletilić nekim djelom ili propustom naveo Robu, Ivana

⁹¹⁶ Svjedok W, T. 3192.

⁹¹⁷ Svjedok W, T. 3193. Svjedočio je i o tome da im se vojnik imenom Robo predstavio i rekao da su oni Tutini vojnici, svjedok W, T. 3178. Opisao je Robu kao prilično niskog odebljeg muškarca sa zelenom beretkom koju je negdje pronašao, svjedok W, T. 3179.

⁹¹⁸ Svjedok W, T. 3193-3194.

⁹¹⁹ Svjedok AF, T. 15929. Svjedok W je takođe svjedočio da su se zlostavljanja u autobusu na putu za Ljubuški dogodila dok su Roba i njegovi pratioci bili zaduženi za čuvanje autobusa. Do smjene straže došlo je tek kasnije. U autobusu su bila četvorica ili petorica vojnika HVO-a iz Tutine jedinice, svjedok, W, T. 3193, 3199; svjedok Y, T. 3388-3389.

⁹²⁰ Svjedok Y, T. 3388.

⁹²¹ Svjedok W, T. 3194.

⁹²² Svjedok W, T. 3198.

⁹²³ Svjedok Y, T. 3390.

⁹²⁴ Svjedok W, T. 3198.

⁹²⁵ Svjedok Y, T. 3390.

⁹²⁶ Svjedok Y, T. 3391.

⁹²⁷ Svjedok Y, T. 3391.

Andabaka i Čikotu da svoje žrtve zlostavljaju. Što se tiče zlostavljanja zatočenika u školi u Sovićima, nisu izvedeni nikakvi dokazi koji bi ukazivali na to da je Mladen Naletilić bio svjestan zlostavljanja koja tako čine njegovi podređeni. Što se tiče teškog zlostavljanja zatočenika u autobusu tokom vožnje prema Ljubuškom, svjedok Y, jedna od pretučenih žrtava, posvjedočio je da je Mladen Naletilić stigao na lice mjesta kad je njegovo zlostavljanje već započelo i da je tada rekao vojnicima da ga prestanu tući. Vijeće stoga smatra da nije potvrđeno da je Mladen Naletilić poticao na mučenje i zlostavljanje zatočenih BH Muslimana u Sovićima, navodeći svoje vojnike da počine te zločine.

(iii) Mučenje i nanošenje velikih patnji zatočenim Muslimanima u Doljanima za koje se tereti Mladen Naletilić

353. Vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da se teško zlostavljanje zatočenih Muslimana dogodilo 20. aprila 1993. godine na ribnjaku u Doljanima i da je Mladen Naletilić u tom zlostavljanju sudjelovao kao izvršilac. Vijeće se uvjerilo da svjedočenja svjedoka Falka Simanga, svjedoka TT, B, RR i Salka Osmića potvrđuje sljedeće činjenice:⁹²⁹

354. Svjedoci TT i RR, obojica pripadnici Teritorijalne odbrane u Sovićima, svjedok B, šesnaestogodišnjak, i svjedok Salko Osmić, uhapšeni su 20. aprila 1993. ujutro i dovedeni na ribnjak s grupom od desetak muškaraca.⁹³⁰ Salka Osmića i dvojicu koji su posljednji uhapšeni pretukao je Čikota.⁹³¹ Dok su se približavali ribnjaku, jedan od vojnika udario je svjedoka B tako snažno da je pao.⁹³² Svjedoka TT je po licu udario čovjek za kojeg je kasnije saznao da je Mladen Naletilić. Nosio je crnu košulju i hlače od maskirne uniforme.⁹³³ Svjedok TT je pao, a Mladen Naletilić je naredio da svi legnu, poljube

⁹²⁸ Svjedok W, T. 3199; svjedok Y, T. 3391. Svjedok AF je takođe posvjedočio da je tokom vožnje autobusom svjedok Y najviše pretrpio, svjedok AF, T. 15929.

⁹²⁹ Vijeće je takođe primilo na znanje bilješku iz Radoševog dnevnika od 21. aprila 1993. godine, u kojoj se govori o zlostavljanju i premlaćivanju osam zarobljenih pripadnika ABiH u Doljanima koje su vršili Tuta i njegovi ljudi, dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 78.

⁹³⁰ Svjedok TT, T. 6627, T. 6634-6663; svjedok RR, T. 6441, T. 6448; svjedok B, T. 782-783; svjedok Salko Osmić, T. 3134-3135. Svjedok Salko Osmić je Vijeću dostavio imena drugih zatočenika iz te grupe, svjedok Salko Osmić, T. 3134-3135 (povjerljivo). Dokazni predmet PP 8.3 je zračni snimak Doljana. Dokazni predmeti PP 8.8, PP 8.9, PP 8.10 i PP 8.11 su različite zračne snimke ribnjaka.

⁹³¹ Prije incidenta premlaćivanja, svjedok Salko Osmić nije poznao Čikotu. Međutim, nakon što su stigli u Ljubuški, pronašli su novine u kojima je objavljena njegova fotografija i tom prilikom je prepoznao čovjeka koji ga je udario, svjedok Salko Osmić, T. 3136-3137.

⁹³² Svjedok B je posvjedočio da je u to vrijeme bio prilično sitne građe budući da je imao samo 16 godina, svjedok B, T. 782-783.

⁹³³ Svjedok TT, T. 6637.

hrvatsku zemlju i puzajući odu do drvene šupe. Dok su puzali, nastavili su ih tući i nogama udarati u stomak i rebra.⁹³⁴ Ako je neko pokušao ustati, smjesta bi ga udarili i pretukli.⁹³⁵ Kod zapovjedništva im je naređeno da u koloni po jedan pužu po blatu, pri čemu su ih čizmama udarali u glavu.⁹³⁶ Zatim su ih postrojili ispred zapovjedništva. Bilo je prisutno oko 100-200 vojnika, u raznim uniformama,⁹³⁷ a među njima je bilo i nekoliko Nijemaca i vojnika koji su nosili oznake brigade "Bruno Bušić" i KB-a.⁹³⁸ Mladen Naletilić je stajao ispred vojnika i prisustvovao premlaćivanju.⁹³⁹

355. Svjedoka B su odvojili od starijih muškaraca i odveli u malu drvenu šupu. Tamo se nastavilo premlaćivanje. Zatvorenici su bili prisiljeni držati ruke u zraku. Naredili su im da rade pokrete kao da beru grožđe. Nakon nekog vremena pojavio se Mladen Naletilić.⁹⁴⁰ Svjedok B je vidio kako prilazi Fikretu Begiću, zatočeniku koji je klečao, i gura mu pištolj u usta.⁹⁴¹ Ovaj iskaz je potkrijepio svjedok RR, svjedočeći kako se, dok su ga tukli, zanosio ulijevo i udesno i pritom vidio kako Fikret Begić leži na lijevom boku i kako ga Mladen Naletilić udara pištoljem po glavi i traži lozinku za Jablanicu.⁹⁴² Zatvorenika su potom strpali u drvenu šupu odakle je svjedok B čuo udarce.⁹⁴³ Nakon toga je Mladen Naletilić ispred šupe prišao svjedoku TT i Fikretu Begiću i rekao im da će narediti da ih strijeljaju jer su odgovorni za smrt nekih njegovih ljudi.⁹⁴⁴ Pogledao je svjedoka TT u oči, pitao ga da li

⁹³⁴ Svjedok TT, T. 6634.

⁹³⁵ Svjedok B, T. 783.

⁹³⁶ Svjedok RR je na dokaznom predmetu PP 8.8/1 označio gdje je puzao, gdje se nalazila stražarnica i gdje je počelo premlaćivanje.

⁹³⁷ Svjedok RR, T. 6451.

⁹³⁸ Svjedok TT, T. 6649, 6676.

⁹³⁹ Svjedok RR, T. 6450-6452.

⁹⁴⁰ Svjedok B je posvjedočio da je Tuta na sebi imao maskirnu uniformu i crni džemper, da je nosio naočale i bradu. U sudnici je identificirao Mladena Naletilića kao osobu zvanu Tuta, izjavivši da mu je sada brada nešto jače sijeda i da izgleda stariji, ali da se radi o istom čovjeku, svjedok B, T. 787.

⁹⁴¹ Svjedok B, T. 787-788.

⁹⁴² Svjedok RR je posvjedočio da je bio udaljen pet-šest metara od mjesta na kojem je Tuta udarao Fikreta Begića zahtijevajući lozinku. Objasnio je da je svaki puta kada bi ga udarac zanio ulijevo vidio kako Fikret Begić dobiva udarce po glavi, svjedok RR, T. 6456-6457. Svjedok RR nije prije tog incidenta znao ko je Tuta. Na ribnjaku ga je vidio prvi put. No, kada je svjedok RR uhapšen, vojnici su mu rekli da će biti predani Tuti. Svjedok RR je iz ponašanja Mladena Naletilića u bazi zaključio da se radi o osobi zvanoj Tuta. Pretpostavio je da je upravo on glavni jer je, kada su stigli, stajao ispred ostalih vojnika, jer je imao ovlasti da naredi da Fikret Begić i svjedok TT budu strijeljani, a osim toga, on je bio taj koji je na kraju naredio da šestoricu iz te grupe odvedu u Ljubuški, a da maloljetnu osobu vrate u školu u Sovićima, svjedok RR, T. 6456-6458.

⁹⁴³ Svjedok B, T. 787-788. Svjedok TT je potvrdio da su Fikret Begić, pa zatim svjedok B, odvedeni u šupu; svjedok TT, T. 6637.

⁹⁴⁴ Svjedok TT, T. 6637. Ovaj iskaz je potkrijepljen svjedočenjem svjedoka RR koji je dodatno posvjedočio da samo zahvaljujući intervenciji g. Blaža iz Jablanice te dvije osobe nisu bile pogubljene; svjedok RR, T. 6458. Svjedok RR je svjedočio da je muškarac zvani Tuta nosio debele naočale, imao prosijedu bradu i

se plaši i motorolom ga udario po licu.⁹⁴⁵ Jedan pripadnik KB-a, kojeg je svjedok TT poznavao od prije rata, rekao je svjedoku da je čovjek koji mu je upravo prijetio Tuta.⁹⁴⁶ Svjedok TT je zatim takođe odveden u šupu gdje su ga ispitivali Mladen Naletilić i Ivan Andabak. Odgovorio je na neka pitanja i rečeno mu je da je time sačuvao glavu.⁹⁴⁷

356. Svjedok B je nakon nekog vremena takođe odveden u šupu. Mladen Naletilić je izvukao pištolj i prijetio mu da mora progovoriti ili će biti ubijen.⁹⁴⁸ Svjedok B je Mladenu Naletiliću rekao sve što zna. Izveden je ispred šupe gdje je nastavljeno prelaćivanje zatvorenika. S tog mjesta je mogao čuti ispitivanja i prelaćivanja koja su vršena u šupi.⁹⁴⁹

357. Dok je Mladen Naletilić u šupi vršio ispitivanje, vojnici su nastavili zlostavljati ostale zatvorenike okupljene ispred šupe. Naređeno im je da rade kao u “berbi grožđa”. Svjedok RR je svjedočio da u početku nije shvatio što ta naredba znači. Vojnici su mu objasnili da treba da klekne i ispruži ruke iznad glave tako da ga vojnici mogu lakše tući i udarati nogama u stomak i druge dijelove tijela.⁹⁵⁰ Vojnici su ih udarali u predjelu rebara i stomaka. Sve zatočenike su tukli.⁹⁵¹ Dok je nakon ispitivanja “brao grožđe”, svjedok TT je gledao kako tuku njegovog prijatelja kojem je iz usta tekla krv. Jedan pripadnik KB-a, Nijemac, pitao je smije li udariti osobu koja pljuje na hrvatsko tlo.⁹⁵² Samog svjedoka TT su snažno udarali po ustima tako da su mu ispala dva zuba.⁹⁵³ Zatvorenike su takođe prisiljavali da pjevaju hrvatske pjesme.⁹⁵⁴

358. Svjedočenja žrtava brutalnog zlostavljanja i ispitivanja koje je Mladen Naletilić vodio u zapovjedništvu HVO-a na ribnjaku 20. aprila 1993. godine potkrijepljena su svjedočenjem svjedoka Falka Simanga, jednog od njemačkih plaćenika u KB-u. On je potvrdio da su vršena prelaćivanja, da su grupu uhapšenih zatočenika prisilili da po

nosio vojničku uniformu, svjedok RR, T. 6457. Boka Barbarić, pripadnik KB-a, ubijen je 19. aprila 1993. godine.

⁹⁴⁵ Svjedok TT, T. 6641.

⁹⁴⁶ Svjedok TT, T. 6643. Svjedočio je da je Tuta 1993. godine imao dugu, prosijedu kosu, sa stazom po sredini glave, bradu i okrugle naočale, svjedok TT, T. 6645.

⁹⁴⁷ Svjedok TT, T. 6643.

⁹⁴⁸ Svjedok B, T. 788.

⁹⁴⁹ Svjedok B, T. 789.

⁹⁵⁰ Svjedok RR, T. 6452-6455. Ovaj iskaz je potkrijepljen svjedočenjem svjedoka B, T. 785.

⁹⁵¹ Svjedok TT, T. 6639. Svjedok je na djelimično zatvorenoj sjednici dao imena nekih osoba koje su s njim bile zatočene, svjedok TT, T. 6640.

⁹⁵² Svjedok TT je posvjedočio da je taj vojnik govorio njemački i da ga je mogao razumjeti jer je šest mjeseci živio u Njemačkoj, svjedok TT, T. 6644.

⁹⁵³ Svjedok TT, T. 6644.

⁹⁵⁴ Svjedok B, T. 785.

rukama i koljenima pužu po blatu do šupe i da su ih udarali i tukli kundacima po leđima. Svjedok Falk Simang je čak priznao da je i sam sudjelovao u premlaćivanjima.⁹⁵⁵ Potvrdio je da su zatvorenike jednog po jednog odvodili u drvenu šupu gdje su ih ispitivali Mladen Naletilić i Ivan Andabak. Svjedok Falk Simang nije bio prisutan u šupi, ali je potvrdio da je iz šupe čuo viku i jauke.⁹⁵⁶

359. Svjedok RR je posvjedočio da je Tuta bio taj koji je na kraju izdao naređenje da se šest zatočenika iz njegove grupe odvedu u Ljubuški, a da se maloljetna osoba, svjedok B, vrati u školu u Sovićima.⁹⁵⁷

360. Naletilićeva odbrana tvrdi da Mladen Naletilić nije bio prisutan na ribnjaku u Doljanima 20. aprila 1993. godine, već da se nalazio u Širokom Brijegu. Ona tvrdi da su svjedoci odbrane NM, NR, NL, NN i NK posvjedočili da je Mladen Naletilić došao u Doljane tek 19. aprila 1993. godine i da je tamo ostao samo pola sata. Tvrdi se da se nakon toga više nije vraćao u Doljane.⁹⁵⁸ Naletilićeva odbrana nadalje tvrdi da Čikota (Mario Hrkač) nije bio prisutan u Doljanima 20. aprila 1993. godine i da nije mogao sudjelovati u premlaćivanjima u Doljanima jer je istog dana poginuo na brdu Ilijina gruda, na koti 902.⁹⁵⁹

361. Svjedok odbrane NN posvjedočio je da je 19. aprila 1993. poslije podne vidio Mladena Naletilića ispred zapovjedništva u Doljanima, ali da se on tamo zadržao vrlo kratko, budući da se morao vratiti radi priprema za sahranu trojice poginulih pripadnika KB-a.⁹⁶⁰ Svjedok odbrane NN je nadalje posvjedočio da Čikota (Mario Hrkač) nije otišao s njim, već je ostao u Tovarnici jer je morao učvrstiti položaje prema Jablanici. Svjedok NN nije izjavio da Mladen Naletilić nakon 19. aprila 1993. godine nije više dolazio u Doljane, već je samo izjavio da nakon tog datuma nije vidio pripadnike ATG-a u Sovićima ni Doljanima.⁹⁶¹

362. Za razliku od onog što je tvrdila odbrana, svjedok odbrane NM je posvjedočio da je Mladena Naletilića vidio u Doljanima 20. aprila 1993. godine između 17:00 i 18:00 sati.⁹⁶²

⁹⁵⁵ Svjedok Falk Simang, T. 3801.

⁹⁵⁶ Svjedok Falk Simang, T. 3805.

⁹⁵⁷ Svjedok RR, T. 6456-6458.

⁹⁵⁸ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str 31.

⁹⁵⁹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 30-31.

⁹⁶⁰ Svjedok odbrane NN, T. 12902.

⁹⁶¹ Svjedok odbrane NN, T. 12904.

⁹⁶² Svjedok odbrane NM je svjedočio da je Boka Barbarić, pripadnik KB-a, poginuo nakon 19. aprila 1993. godine, jednog dana u poslijepodnevnim satima. Nakon toga su im poginula tri vojnika, a nekoliko ih je

Posvjedočio je da je Mladen Naletilić već bio tamo kad je on stigao.⁹⁶³ Svjedok odbrane NM nije mogao znati koliko dugo se Mladen Naletilić već nalazio u Doljanima i da li je zaista sudjelovao u ispitivanjima na ribnjaku. Svjedok odbrane NM je posvjedočio da je Mladen Naletilić istog popodneva s njim i s ostalima otišao u Široki Brijeg.⁹⁶⁴ Svjedok odbrane NM je takođe potvrdio da je Čikota ostao ispod Kosne luke, prema koti 902, da bi zauzeo položaj na liniji.⁹⁶⁵ Objasnio je da je Ilijina gruda stijena koja se nalazi ispod Doljana.⁹⁶⁶

363. Svjedok odbrane NL je posvjedočio da je Mladen Naletilić 19. aprila 1993. godine dan proveo u kući njegovog oca odakle je otišao tek poslije podne da bi pokupio tijelo poginulog Bore Barbarića i otišao u Doljane.⁹⁶⁷ Posvjedočio je da se Mladen Naletilić vratio nakon otprilike dva sata i da su onda otišli u Široki Brijeg.⁹⁶⁸ Svjedok odbrane NL je posvjedočio da je Mladena Naletilića sljedeći put vidio 21. aprila 1993. godine na Čikotinoj (Mario Hrkač) sahrani.⁹⁶⁹ Svjedok NL stoga nije mogao posvjedočiti o tome gdje se Mladen Naletilić nalazio 20. aprila 1993. godine.

364. Svjedok odbrane NR je takođe posvjedočio da je Mladena Naletilića sreo 19. aprila 1993. poslije podne na cesti u Doljanima, te da je s njim krenuo u smjeru Širokog Brijega, nakon što je čuo da je poginuo Boro Barbarić.⁹⁷⁰ Međutim, ovaj svjedok nije svjedočio o tome gdje se Mladen Naletilić nalazio 20. aprila 1993. godine.

365. Vijeće konstatira da su svjedočenjem svjedoka optužbe dokazani navodi iz Optužnice, usprkos svjedočenjima svjedoka odbrane. Iz nijednog iskaza svjedoka odbrane nije proizašla nikakva razumna sumnja u vezi s činjenicom da se Mladen Naletilić 20. aprila 1993. godine nalazio u Doljanima. Činjenica da je Čikota (Mario Hrkač) poginuo nešto kasnije istog dana na stijeni ispod Doljana takođe ne isključuje razumno mogući zaključak da je on bio prisutan na ribnjaku u Doljanima u vrijeme kada su se dogodila premlaćivanja.

ranjeno; no, budući da je njihov zadatak u toj operaciji bio završen, došla je ekipa i izvukla tijelo Boke Barbarića. Svjedok NM je u Doljane stigao istog popodneva, svjedok odbrane NM, T. 12766.

⁹⁶³ Svjedok odbrane NM, T. 12766.

⁹⁶⁴ Svjedok odbrane NM, T.12767.

⁹⁶⁵ Svjedok odbrane NM, T.12767.

⁹⁶⁶ Svjedok odbrane NM, T. 12766.

⁹⁶⁷ Svjedok odbrane NL, T.12692-12693.

⁹⁶⁸ Svjedok odbrane NL, T. 12693.

⁹⁶⁹ Svjedok odbrane NL, T. 12709.

⁹⁷⁰ Svjedok odbrane NR, T. 13255-13256.

366. Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić počinio krivično djelo mučenja time što je udarao Fikreta Begića pištoljem po glavi i gurnuo mu pištolj u usta, zahtijevajući lozinku za Jablanicu. On je time žrtvi hotimično nanio tešku fizičku bol i patnju s ciljem dobivanja informacija (tačke 9 i 10 Optužnice).

367. Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić počinio djelo mučenja nad žrtvama TT i Fikretom Begićem time što im je rekao da će biti strijeljani. Vijeće je uzelo u obzir da je Mladen Naletilić tu “smrtnu kaznu” izrekao u brutalnom kontekstu sveukupne situacije na ribnjaku 20. aprila 1993. godine i da u tim konkretnim okolnostima svjedoci TT i Fikret Begić nisu mogli tu smrtnu kaznu ne shvatiti ozbiljno. Vijeće, nadalje, uzima u obzir iskaz svjedoka RR koji je svjedočio da je jedino intervencija druge osobe spriječila da svjedok TT i Fikret Begić budu pogubljeni na zahtjev Mladena Naletilića. Vijeće se uvjerilo da je djelo počinjeno s konkretnim ciljem kažnjavanja svjedoka TT i Fikreta Begića zbog toga što su izazvali smrt vojnika pod zapovjedništvom Mladena Naletilića. Dakle, Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić nanio tešku duševnu patnju svjedocima TT i Fikretu Begiću time što im je rekao da će biti strijeljani i da ta duševna patnja ima težinu koja se traži da bi djelo bilo kvalificirano kao mučenje u smislu člana 2(c) i 5(f) Statuta (tačke 9 i 10 Optužnice).

368. Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić izvršio djelo mučenja nad svjedokom B tako što je svoj pištolj demonstrativno stavio na stol zahtijevajući od svjedoka B informacije pod prijetnjom smrću. Vijeće je primilo na znanje da je ova prijetnja izrečena u kontekstu okrutnih premlaćivanja koja su se dogodila izvan šupe i sistematskih ispitivanja praćenih nasiljem koja je Mladen Naletilić vršio u šupi. Vijeće, nadalje, uzima u obzir da je svjedok B u to vrijeme imao samo 16 godina i da je morao biti iznimno ranjiv i preplašen zbog premlaćivanja koja je pretrpio prije nego što je odveden na ispitivanje gdje su mu prijetili smrću. Vijeće se, stoga, uvjerilo da je Mladen Naletilić svjedoku B nanio duševnu patnju koja je bila dovoljno teška da se može kvalificirati kao zločin mučenja. Vijeće, nadalje, konstatira da je ta duševna bol nanijeta s ciljem dobivanja informacija od svjedoka B. Vijeće zbog toga konstatira da su ispunjeni uvjeti da djelo bude okvalificirano kao mučenje na osnovu članova 2(c) i 5(f) Statuta (tačke 9 i 10 Optužnice).

369. Pretresno vijeće konstatira da je Mladen Naletilić tokom ispitivanja u drvenoj šupi počinio djelo okrutnog postupanja iz člana 3 Statuta i da je time svjedoku Salku Osmiću hotimično nanio veliku patnju iz člana 2(c) Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice). Vijeće se nije

uvjerilo da je zlostavljanje Salka Osmića tokom ispitivanja prešlo potreban prag da bi se moglo kvalificirati kao krivično djelo mučenja. U vezi s tim Vijeće primjećuje da je Salko Osmić, nakon što je pružio otpor utoliko što je izmakao glavu, bez daljnjih komplikacija pušten iz šupe. Međutim, Vijeće se uvjerilo da je zlostavljanje primicanjem njegove glave užarenoj peći dovoljno ozbiljno da izazove tešku psihičku patnju.

(iv) Poticanje na mučenje i nanošenje velike patnje zatočenim Muslimanima u Doljanima za koje se tereti Mladen Naletilić

370. Pretresno vijeće konstatira da Mladen Naletilić nije odgovoran za djelo poticanja na mučenje i nanošenje velike patnje zatočenim BH Muslimanima na ribnjaku u Doljanima 20. aprila 1993. godine. Tužilac nije dokazao da je Mladen Naletilić vojnike koji su sudjelovali u premlaćivanjima navodio na to da počine te zločine. Predočeni su dokazi da su se premlaćivanja događala prije nego što je Mladen Naletilić započeo s ispitivanjem zatočenika. Vijeće napominje da je Mladen Naletilić doista imao zapovjednu nadležnost za premlaćivanja koja su počinili pripadnici KB-a, kao npr. svjedok Falk Simang. Pretresno vijeće će, stoga, razmotriti odgovornost Mladena Naletilića na osnovu člana 7(3) Statuta za premlaćivanja koja su počinili njegovi podređeni prema paragrafu 50 Optužnice.⁹⁷¹

(b) Mučenje i zlostavljanje svjedoka "B" koje je počinio Mladen Naletilić

371. U paragrafu 47 Optužnice Mladen Naletilić se tereti za mučenje svjedoka "B", istaknutog člana zajednice BH Muslimana, u bazi KB-a u Lištici-Širokom Brijegu, nakon što su ga 7. maja 1993. godine uhapsili neidentificirani pripadnici KB-a.

372. Dana 14. januara 2002. godine tužilac je podnio povjerljivi zahtjev da se prihvati izjava koju je svjedok "B", koji je u međuvremenu umro, dao istražitelju Tužilaštva.⁹⁷² Odlukom od 22. januara 2002. godine, Pretresno vijeće je zahtjev odbilo, budući da se ocjenjivanjem vjerovatnoće nije uvjerilo da postoje zadovoljavajuće indicije pouzdanosti te izjave.⁹⁷³ Dana 7. februara 2002. godine, tužilac je podnio podnesak u vezi sa, između

⁹⁷¹ *Vidi infra* par. 390-438.

⁹⁷² Zahtjev tužioca da se prihvate izjave preminulih svjedoka [...] i [...], predmet br. IT-98-34-T, 14. januar 2002. Naziv Zahtjeva je redigovan za potrebe ove Presude zbog potrebe za zaštitom žrtava.

⁹⁷³ Vijeće je odlučilo da se primjenjuje pravilo 92bis(C) Pravidnika kao *lex specialis* na opću odredbu pravila 89(C) u vezi s izjavama preminulih svjedoka i da zbog toga moraju biti ispunjeni uvjeti pravila 92bis(C)(i) i (ii) Pravidnika da bi se te izjave mogle prihvatiti. Na zahtjev optužbe od 22. januara 2002. godine, povjerljiva odluka Vijeća je ponovo zavedena u revidiranoj javnoj verziji: *vidi* "Odluku po zahtjevu

ostaloga, paragrafom 47 Optužnice. Tužilaštvo je priznalo da "dokazi konkretno ne potvrđuju navode protiv Mladena Naletilića sadržane u paragrafu 47, uslijed smrti svjedoka 'B' i odluke Vijeća da se izjava tog svjedoka ne prihvati u dokazni materijal, te nedostupnosti drugih dokaza."⁹⁷⁴ U svojoj odluci od 28. februara 2002. godine, Vijeće je u skladu s pravilom 98bis Pravilnika odlučilo "da nema, ili da nema dovoljno dokaza po optužbama iz tačaka 9, 10, 11 i 12 Optužnice u vezi s incidentom koji se tiče svjedoka 'B' iz paragrafa 47 Optužnice" i da u odnosu na taj incident odobrava prijedlog odbrane Mladena Naletilića da se donese oslobađajuća presuda.⁹⁷⁵

373. Navodi iz paragrafa 47 Optužnice nisu dokazani. Na osnovu pravila 98bis, Mladen Naletilić je već oslobođen optužbi iz tačaka 9 i 12 Optužnice, u mjeri u kojoj se one zasnivaju na paragrafu 47 Optužnice.

(c) Mučenje i zlostavljanje svjedoka "M" za koje se tereti Mladen Naletilić

374. U paragrafu 48 Optužnice Mladen Naletilić se tereti da je dana 10. maja 1993. godine na ulici u Mostaru fizički napao i u prisustvu svojih podređenih i drugih zapovjednika HVO-a u više navrata udario ratnog zarobljenika, svjedoka "M". To djelo se kvalificira kao krivično djelo mučenja prema članovima 2(b) i 5(f), te kao okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja prema članovima 3 i 2 (c) Statuta. Svjedok AA je svjedok "M" iz Optužnice.⁹⁷⁶

375. Naletilićeva odbrana tvrdi da svjedočenje svjedoka AA nije vjerodostojno i da se incident za koji se tereti nije dogodio, jer nijedan od svjedoka odbrane - NA, NP, NT niti Božo Rajić - nisu vidjeli takav incident. Odbrana nadalje tvrdi da, u svakom slučaju, zlostavljanje nije doseglo težinu koja je potrebna da bi se djelo kvalificiralo kao mučenje ili bilo koji drugi zločin utvrđen Statutom.⁹⁷⁷

376. Vijeće je odlučilo da iz dokaza koje su iznijeli svjedoci odbrane ne proizlazi nikakva razumna sumnja u to da li se incident dogodio kao što se navodi u Optužnici. Kao prvo,

tužioca za javnu verziju Odluke Pretresnog vijeća po zahtjevu za prihvatanje izjava preminulih svjedoka od 22. januara 2002", Dodatak A, predmet br. IT-98-34-T, 27. februar 2002.

⁹⁷⁴ Podnesak tužioca u vezi s paragrafima 42 i 47 Druge izmijenjene optužnice, 7. februar 2002., str. 4.

⁹⁷⁵ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, 28. februar 2002., str. 5 i 9.

⁹⁷⁶ Za potrebe postupka dodijeljen mu je pseudonim "AA" kada je svjedočio kao svjedok optužbe, T. 3651 (povjerljivo).

⁹⁷⁷ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 77; takođe pozivanje na svjedočenja svjedoka NA, NP, NT i svjedoka Bože Rajića.

Vijeće primjećuje da dva svjedoka odbrane, za razliku od onog što odbrana tvrdi u svom Završnom podnesku, nisu čak ni bila prisutna na mjestu na kojem se taj incident dogodio, dok treći nije ni svjedočio o incidentu u zgradi "Vranice".⁹⁷⁸ Svjedok odbrane NP je tek kasnije stigao u zgradu Ministarstva odbrane, nakon što je izvršio pretres prostorija 4. korpusa u zgradi "Vranice" i tu sakupio i zaplijenio određenu količinu dokumenata.⁹⁷⁹ Kad je on stigao, tamo su već bili jedna grupa zatvorenika, Juka Prazina i Mladen Naletilić.⁹⁸⁰ Svjedočenje svjedoka odbrane NP da nije vidio kako je Mladen Naletilić udario jednog od zatvorenika⁹⁸¹ ne isključuje mogućnost da je to ovaj učinio prije nego što je svjedok odbrane NP stigao, ili nakon što je već otišao.⁹⁸²

377. Vijeće je konstatalo da su iskazi svjedoka AA i ostalih svjedoka optužbe vjerodostojni i pouzdani, te je stoga uvjereno da je incident za koji se tereti u paragrafu 48 Optužnice dokazan. Incident se dogodio nakon što je 9. maja 1993. godine HVO izvršio napad na štab 4. korpusa ABiH u podrumu zgrade "Vranice" u sklopu općeg napada na Mostar.⁹⁸³ Na jedanaest spratova zgrade "Vranice", iznad prostorija štaba ABiH, nalaze se stanovi.⁹⁸⁴ Nekoliko vojnika ABiH i stanara zgrade "Vranice" svjedočili su kao očevici blokirani tokom napada u tom stambenom kompleksu,⁹⁸⁵ uključujući svjedoka AA, pripadnika Drugog mostarskog bataljona ABiH.⁹⁸⁶ Dana 10. aprila 1993. godine poslije

⁹⁷⁸ Svjedok odbrane NA je vidio jedino kako grupa napušta zgradu "Vranice". Posvjedočio je da ih nakon što su krenuli u smjeru zgrade kantonalne policije više nije vidio, svjedok odbrane NA, T. 9105 (povjerljivo). On stoga nije u mogućnosti da svjedoči o događajima ispred zgrade Ministarstva odbrane. Isto važi i za svjedoka odbrane NT koji sigurno nije mogao vidjeti šta se dogodilo, budući da je, kako je i sam posvjedočio, 9. i 10. maja 1993. godine bio na Heliodromu; svjedok odbrane NT, T. 13424 (povjerljivo). Što se tiče događaja koji leže u osnovi ove optužbe, svjedok odbrane NT je samo posvjedočio da mu je Juka Prazina rekao da su oslobodili zgradu "Vranice" i da je prijatelj svjedoka odbrane NT izručen vojnoj policiji, svjedok odbrane NT, T. 13426 (povjerljivo). Svjedok odbrane Božo Rajić nije svjedočio o tom konkretnom događaju.

⁹⁷⁹ Svjedok odbrane NP, T. 13073-13074, 13109.

⁹⁸⁰ Svjedok odbrane NP, T. 13073-13074.

⁹⁸¹ Svjedok odbrane NP, T. 13074.

⁹⁸² Što se ovog drugog tiče, Vijeće konstatira da je svjedok odbrane NP posvjedočio da je, kad se svjedok NP uputio u Čapljinu, Mladen Naletilić kretao prema svom automobilu. On, međutim, nije posvjedočio da je Mladen Naletilić zaista napustio mjesto događanja istovremeno kad i on; svjedok odbrane NP, T. 13075. Očito je da je svjedok odbrane NP u zgradi "Vranice" mogao ostati samo vrlo kratko, budući da je posvjedočio da je u roku od pola sata nakon što je pokupio dokumentaciju u zgradi "Vranice" poveo svoju jedinicu prema Čapljini; svjedok odbrane NP, T. 13109.

⁹⁸³ Iskazi i zaključci do kojih je Vijeće došlo u vezi s napadom na Mostar nalaze se u gornjem tekstu, par. 37-51. Zgrada "Vranice" vidi se na dokaznom predmetu PP 11.13, PP 16.4.

⁹⁸⁴ Svjedok AA, T. 3657; svjedok BB, T. 4241.

⁹⁸⁵ Svjedok BB, T. 4239; svjedok CC, T. 4372; svjedok DD, T. 4464, 4466; svjedok ZZ, T. 7794. Iskazi i zaključci Vijeća u vezi s napadom na zgradu "Vranice" nalaze se u gornjem tekstu, par. 40.

⁹⁸⁶ Svjedok AA svjedočio je da se zgrada "Vranice" sastojala od stambenog kompleksa i dva kioska, kao što je prikazano na dokaznom predmetu PP 16.4, T. 3656. Na dokaznom predmetu PP 17, svjedok je prepoznao sjedište komande brigade 4. korpusa u zgradi "Vranice", svjedok AA, T. 3674. Ovo svjedočenje je

podne, zgradu je zahvatio požar i vojnici ABiH odlučili su napustiti zgradu zajedno sa stanarima – civilima. U grupi koja je napustila zgradu bilo je između 20 i 30 vojnika.⁹⁸⁷ Napolju su grupu dočekali Juka Prazina, Željko Bošnjak i drugi pripadnici KB-a.⁹⁸⁸ Vojno sposobni Muslimani izdvojeni su od ostalih iz te grupe i odvedeni pješice u zgradu Ministarstva odbrane.⁹⁸⁹

378. Tamo je svjedoka prepoznao njegov bivši nadređeni.⁹⁹⁰ Mladen Naletilić je takođe bio tamo.⁹⁹¹ Njegov bivši nadređeni prišao je svjedoku AA i pitao ga zašto je napustio dužnost bez prethodnog odobrenja. Nakon što je svjedok AA objasnio da nije želio da puca u svoj narod, njegov bivši nadređeni pozvao je Mladena Naletilića i rekao mu da je svjedok AA prethodno bio u njegovoj jedinici, a sada se okrenuo protiv Hrvata.⁹⁹² Mladen Naletilić je prišao svjedoku AA i počeo ga udarati motorolom po lijevoj strani čela, psujući mu majku “balijsku”. Nakon što mu je svjedok AA rekao da je njegova majka katolkinja, Mladen Naletilić ga je još nekoliko puta udario motorolom.⁹⁹³ Mladen Naletilić je zatim

potkrijepio iskaz svjedoka BB, stanara zgrade "Vranice", svjedok BB, T. 4239. Svjedok CC je svjedočio da je u sklopu kompleksa "Vranice" bila i zgrada logistike koja je jednim prolazom bila povezana sa stražnjim ulazom u zgradu "Vranice", svjedok CC, T. 4372.

⁹⁸⁷ Svjedok AA, T. 3658-3659; svjedok E, T. 997.

⁹⁸⁸ Svjedok AA, T. 3660. Iako svjedok AA nije osobno poznao Juku, znao je ko je on jer se radilo o “heroju grada Mostara” iz 1992. godine. Svjedok AA je u novinama vidio njegove fotografije i u prošlosti ga je vidao kako šeta Mostarom, svjedok AA, T. 3660-3661. Svjedok BB je posvjedočio da je upravo Juka Prazina, zapovjednik ATG-a, tražio da se pripadnici ABiH u zgradi "Vranice" predaju, svjedok BB, T. 4241. On nije osobno poznao Juku Prazinu, već samo iz viđenja, jer je njegovo ime bilo dobro poznato, svjedok BB, T. 4245. Svjedok E je posvjedočio da je Juka Prazina sudjelovao u pregovorima i prijetio stanarima zgrade "Vranice" ako se ne predaju, svjedok E, T. 999. Svjedočenje koje se tiče aktivnog učešća Juke Prazine i njegovog ATG-a u napadu na zgradu "Vranice" i naknadnim događajima potkrijepljeno je svjedočenjima ostalih svjedoka, svjedok T, T. 2817; svjedok Z, T. 3532; svjedok CC, T. 4377-4378, 4380, svjedok H, T. 1294; svjedok DD, T. 4467; svjedok EE, T. 4511 4527. Svjedok odbrane NP je takođe potvrdio sudjelovanje Juke Prazine i njegove jedinice u napadu na zgradu "Vranice", svjedok odbrane NP, T. 13073. Svjedoci CC i BB svjedočili su o prisustvu Željka Bošnjaka, svjedok CC, T. 4374; svjedok BB, T. 4246. Svjedok CC nije u to vrijeme znao ko je on, ali je kasnije, kada je bio zatočen u logoru u Širokom Brijegu, saznao da je pripadnik KB-a, svjedok CC, T. 4380-4381. Svjedok BB je od prije rata površno poznao Željka Bošnjaka, jer je instalirao poker-aparate u kaficima. Dok je radio na kanalu u Širokom Brijegu, saznao je da je Željko Bošnjak pripadnik KB-a, svjedok BB, T. 4246. Dokazni predmet PP 17 sadrži video snimak od 9. maja 1993. na kojem se vidi zgrada "Vranice" i zarobljeni vojnici.

⁹⁸⁹ Svjedok AA, T. 3663; svjedok BB, T. 4245; svjedok CC, T. 4384. Svjedok ZZ je bez dodatnih detalja posvjedočio samo to da su odvedeni u Ministarstvo, svjedok ZZ, T. 7796. Svjedok DD nije na dokaznom predmetu DD1/22 prepoznao zgradu, DD, T. 4467, 4494. Međutim, odbrana nije osporila da je grupa zatvorenika odvedena u Ministarstvo odbrane, svjedok odbrane NP, T. 13070, 13072.

⁹⁹⁰ Svjedok AA, T. 3663-3664. Ime nadređenog dostavljeno je Vijeću na zatvorenoj sjednici.

⁹⁹¹ Svjedok AA, T. 3664; svjedok BB, T. 4245; svjedok DD, T. 4468. Odbrana nije osporila da je Mladen Naletilić 10. maja 1993. u relevantno vrijeme bio prisutan u zgradi Ministarstva, svjedok odbrane NP, T. 13074.

⁹⁹² Svjedok AA, T. 3664.

⁹⁹³ Sve u svemu, Mladen Naletilić je svjedoka AA šest ili osam puta udario motorolom po čelu. Nije prokrvario, ali mu je koža bila neznatno ozlijeđena, svjedok AA, T. 3364. Iskaz svjedoka odbrane NP-a o

svjedoku AA antenom motorole na čelu ucrtao križ i rekao da ga osuđuje na smrt da posluži kao primjer drugima.⁹⁹⁴

379. Iako povrede koje su posljedica tjelesnog i duševnog zlostavljanja svjedoka AA od strane Mladena Naletilića možda ne dosežu prag težine potreban da ih se okvalificira kao zločin mučenja iz članova 2(b) i 5(f) Statuta, prijetnja smrću je već dovoljno teška da bi se mogla okvalificirati kao krivično djelo okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja teške patnje iz članova 2(c) i 3 Statuta. Ovo djelo je otežano time što je počinjeno u prisustvu mnogih osoba podređenih Mladenu Naletiliću. Vijeće konstatira da Mladen Naletilić snosi individualnu krivičnu odgovornost u svojstvu počinioca ovih krivičnih djela po članu 7(1) Statuta (točke 11 i 12 Optužnice).

(d) Premlaćivanja muslimanskih civila za koja se tereti Vinko Martinović

(i) Premlaćivanja muslimanskih civila tokom deložacija

380. U paragrafu 49 Optužnice se navodi da je Vinko Martinović u više navrata, u prisustvu svojih podređenih, tukao civile BH Muslimane tokom njihove deložacije i deportacije. Vijeće konstatira da je dokazano da je Vinko Martinović sudjelovao u deložaciji civila, BH Muslimana, u gradu Mostaru.⁹⁹⁵ Tužilac je, nadalje, dokazao da je tokom deložacija Vinko Martinović neke pojedince zlostavljao. Premda smatra da je zlostavljanje u kontekstu zastrašujućih deložacija koje su vršili naoružani vojnici ozbiljna stvar, Vijeće se nije osvjedočilo da je tužilac uspio dokazati da su ti konkretni incidenti sami po sebi dovoljno teški da bi se mogli okvalificirati kao okrutno postupanje i hotimično nanošenje teške patnje iz članova 2 (c) i 3 Statuta.⁹⁹⁶

tome da nije vidio da je Mladen Naletilić ikog udario ispred Ministarstva nije u suprotnosti s iskazom žrtve tih udaraca. Svjedok odbrane NP je posvjedočio da je on izvršio pretres prostorija štaba ABiH u zgradi "Vranice" dok je Juka Prazina zarobljenike odveo u Ministarstvo, svjedok odbrane NP, T. 13073. Nije posvjedočio da je Mladen Naletilić stigao u Ministarstvo tek nakon njega, već da mu je Mladen Naletilić u nekom trenutku prišao, svjedok odbrane NP, T. 13074. Mladen Naletilić je, dakle, svjedoka AA mogao udariti prije nego što je svjedok odbrane NP stigao na lice mjesta. Alternativno, događaj se mogao dogoditi i nakon što je svjedok odbrane NP napustio lice mjesta i ušao u zgradu Ministarstva. Svjedok odbrane NP nije posvjedočio da je Mladen Naletilić otišao prije njega, već je u svojem iskazu jedino rekao da je "otišao prema svom automobilu", svjedok odbrane NP, T.13075. Ovaj iskaz, stoga, ne isključuje i mogućnost da se to dogodilo nakon što je svjedok odbrane već otišao. Pouzdanost i kredibilitet iskaza svjedoka AA, o kojem je Vijeće osvjedočeno, ne mogu dakle biti dovedeni u pitanje svjedočenjem svjedoka odbrane NP.

⁹⁹⁴ Svjedok AA, T. 3666.

⁹⁹⁵ *Vidi infra* par. 536, 559-566, 676.

⁹⁹⁶ Vijeće konstatira da je dokazano da je Vinko Martinović zlostavljao susjeda svjedokinje WW i da je nogom udario svjedokinju WW u leđa tokom njihove prisilne deložacije 13. juna 1993., svjedokinja WW,

381. Vijeće, stoga, konstatira da navodi iz paragrafa 49 Optužnice koji se tiču premlaćivanja civila BH Muslimana tokom deložacija nisu dokazani.

(ii) Premlaćivanja zatočenih Muslimana na području pod zapovjedništvom Vinka Martinovića

382. U paragrafu 49 Optužnice se nadalje navodi da je Vinko Martinović, na području pod svojim zapovjedništvom, u više navrata i u prisustvu svojih podređenih tukao zatočenike, BH Muslimane.⁹⁹⁷ Vijeće se uvjerilo da je taj navod dokazan. Brojni svjedoci, koje Vijeće smatra pouzdanima i vjerodostojnima, posvjedočili su da je Vinko Martinović premlaćivao muslimanske zatočenike i u svom zapovjedništvu i na liniji fronte na Bulevaru.

383. Martinovićeva odbrana se uzdržala od iznošenja detaljnih argumenata u vezi sa svakim konkretnim incidentom. Umjesto toga, odbrana tvrdi da tužilac općenito nije dokazao najosnovnije činjenice u vezi s navedenim incidentima, te da su izvedeni dokazi uglavnom dokazi "iz druge ruke".⁹⁹⁸ Martinovićeva odbrana nadalje tvrdi da su svjedoci odbrane posvjedočili da su zatvorenici tražili da ih se preda ATG-u "Vinko Škrobo" jer su se tamo osjećali sigurnima, te da je Vinko Martinović sve zatvorenike tretirao korektno i na način na koji je tretirao svoje vlastite vojnike.⁹⁹⁹

T. 7034-7039 (povjerljivo), T. 7092. Međutim, njezin iskaz je, što se težine zlostavljanja tiče, kontradiktoran. Iako je svjedokinja tokom glavnog ispitivanja najprije posvjedočila da je Vinko Martinović naguravao i odgurnuo njenog susjeda, ali ga nije udario, T. 7036, ona je naknadno posvjedočila da je njenog susjeda udario šakom u grudi i u nogu. Tokom unakrsnog ispitivanja svjedokinja WW je posvjedočila da je Vinko Martinović veoma grubo postupao prema njenom susjedu, da ga je naguravao, gurnuo i udario, svjedokinja WW, T. 7060. Posvjedočila je takođe da njen susjed nije bio teže povrijeđen, da na njemu nije primijetila ni modrice ni krv, svjedokinja WW, T. 7061. Na osnovu iskaza svjedokinje WW, Vijeće se nije uvjerilo da je zlostavljanje susjeda svjedokinje WW doseglo težinu traženu za tjelesno ili duševno zlostavljanje iz člana 2(c) i 3 Statuta. Što se tiče iskaza svjedokinje WW da ju je Vinko Martinović udario nogom u leđa, Vijeće konstatira da ove dokaze tužilac nije izveo tokom glavnog ispitivanja. Oni su proizašli iz pitanja koje su postavili sudije na samom kraju svjedočenja svjedokinje WW, svjedokinja WW, T. 7092. Vijeće se nije uvjerilo da je to postupanje doseglo prag velike tjelesne patnje odnosno povrede koji je potreban da bi se djelo moglo okvalificirati kao okrutno postupanje ili hotimično nanošenje velike patnje ili teške povrede tijela ili zdravlja po članovima 2(c) i 3 Statuta. Svjedok GG je vidio kako je Štela, kojeg je identificirao kao Vinka Martinovića, tokom deložacije nekoliko puta ošamario jednog njegovog susjeda, svjedok GG, T. 4746. Dok je bio zatočen u policijskoj stanici u Širokom Brijegu, svjedok AA je upoznao Ibrahima Badžaka koji mu je ispričao da su ga prilikom izbacivanja iz njegove kuće Štelini ljudi udarali šakama, svjedok AA, T. 3686. Vijeće se nije uvjerilo da se ijedan od ta dva incidenta može okvalificirati kao okrutno postupanje ili hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela i zdravlja, budući da nije utvrđen neophodan prag težine.

⁹⁹⁷ U vezi s detaljima koji se tiču zone pod zapovjedništvom Vinka Martinovića, *vidi gore* par. 138.

⁹⁹⁸ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 87-88.

⁹⁹⁹ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 89.

384. Vijeće prihvaća da je Vinko Martinović možda pomagao i pružao zaštitu nekim muslimanskim zatvorenicima s kojima je njegova porodica imala privatne kontakte ili pak onima koji su tu zaštitu eventualno platili.¹⁰⁰⁰ Međutim, pouzdani i potkrijepljeni iskazi niza svjedoka optužbe pokazuju da je takvu zaštitu uživalo samo nekoliko Muslimana. Taj odnos prema nekim privilegiranim zatvorenicima nije bio prepreka da se prema ostalim zatvorenicima postupa okrutno i ne mareći za njihovu sudbinu. Vijeće, stoga, konstatira da su dokazani sljedeći incidenti:

385. Svjedoci SS, K i NN su svjedočili o incidentu koji se dogodio u julu ili augustu 1993. godine u bazi Vinka Martinovića koji je pretukao nekoliko zatvorenika.¹⁰⁰¹ Tom prilikom su svjedoci SS, K i NN odvedeni u grupi od 24 zatočenika s Heliodroma u bazi Vinka Martinovića.¹⁰⁰² Kada su zatvorenici sišli s autobusa, rečeno im je da čekaju “šefa”. Ubrzo potom automobilom je stigao Vinko Martinović.¹⁰⁰³ Predstavio se kao Štela, počeo urlati i zatvorenicima naredio da stanu uza zid i sagnu glave. Stao je udarati jednog zatvorenika.¹⁰⁰⁴ Udarci su bili tako snažni da je u jednom trenutku od njihove siline puknuo lanac od ručnog sata Vinka Martinovića. Premlaćivanje je bilo tako brutalno da je zatvoreniku koji je stajao pored žrtve Vinka Martinovića pozlilo i on se srušio.¹⁰⁰⁵ Jedan drugi zatvorenik ga je pridržavao da ne padne. Vinko Martinović je nakon toga pretukao i

¹⁰⁰⁰ Svjedoci odbrane koji su svjedočili o tome kako je Vinko Martinović štitio i pomagao susjedima Muslimanima, te kako se uglavnom jednako odnosio prema BH Hrvatima i Muslimanima bili su svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13784-13786; svjedok odbrane MD, T. 14055-14057; svjedok odbrane MI, T. 14329, 14334; svjedok odbrane MO, T. 15033-15034; svjedok odbrane MG, T. 14229-14231; ML, T. 14435-14438; svjedok odbrane MB, T. 13968; svjedok odbrane MC, T. 14010; svjedok odbrane MH, T. 14259.

¹⁰⁰¹ Svjedok SS je svjedočio da se incident dogodio 6. jula 1993., svjedok SS, T. 6550. Svjedok NN je zapamtio da se radilo o sredini augusta, svjedok NN, T. 5899.

¹⁰⁰² Svjedok SS, T. 6550. Grupa zatvorenika, od kojih su svi bili pripadnici ABiH, zvala se “Plavi orkestar” jer su dobili plavu odjeću i stalno su morali pjevati pjesme; svjedok SS, T. 6550; svjedok K, T. 1574; svjedok NN, T. 5898. Naziv se povezuje s muzičkim sastavom iz Sarajeva, svjedok SS, T. 6550. Svjedok SS je na dokaznom predmetu PP 12 pokazao mjesto na kojem se nalazio Štelino zapovjedništvo.

¹⁰⁰³ Svjedok SS je na osnovu reakcija vojnika zaključio da je Vinko Martinović šef, svjedok SS, T. 6551. Svjedok SS i K opisali su ga kao čovjeka srednje visine, krupne građe, kratko očišane kose i proćelavog, svjedok SS, T. 6552; svjedok K, T. 1583.

¹⁰⁰⁴ Premda svjedok SS nije vidio premlaćivanje jer je glavu morao držati pognutu, čuo je kako šakama i nogama udaraju ostale zatvorenike. Svjedoci K i NN su takođe svjedočili da su morali stajati pognutih glava; svjedok K, T. 1608; svjedok NN, T. 5900. Svjedoci su naveli ime zatvorenika kojeg je Martinović premlatio; svjedok NN, T. 6553; svjedok K, T. 1583 (povjerljivo). Svjedok OO je posvjedočio da se Vinko Martinović zatvorenicima uvijek predstavljao kao Štela, svjedok OO, T. 5940.

¹⁰⁰⁵ Svjedok K je takođe posvjedočio da je stajao pored žrtve i da premlaćivanje nije dugo trajalo, premda se njemu tako činilo, svjedok K, T. 1582. Svjedok K nije jedan od zatvorenika za koje je svjedok SS posvjedočio da ih je takođe pretukao Vinko Martinović, svjedok K, T. 1582. NN je potvrdio ime jednog od zatvorenika koji je bio premlaćen i o kojem je govorio svjedok SS, svjedok NN, T. 6553 (povjerljivo).

dva zatvorenika koji su stajali pored njegove prve žrtve.¹⁰⁰⁶ Tom incidentu su prisustvovali vojnici koji su sproveli zatvorenike u zapovjedništvo Vinka Martinovića; jedan od njih, Semir (Sema) Bošnjik, ne samo da je promatrao, već je i sudjelovao u premlaćivanju prvog zatvorenika.¹⁰⁰⁷ Vinko Martinović je tom prilikom prijetio svjedoku NN i teško ga pretukao, udarajući ga šakama i nogama po glavi, grudima i stomaku.¹⁰⁰⁸

386. Svjedok OO je prisustvovao jednom drugom incidentu, kada je zatvorenik, koji je svjedoku OO i ostalim zatvorenicima ispričao da je u dobrim odnosima s ocem Vinka Martinovića i kojeg je svjedok OO nazivao “profesorom”, pozdravio Vinka Martinovića i pitao ga za oca.¹⁰⁰⁹ Vinko Martinović je počeo udarati tog čovjeka, a potom dopustio da ga prisutni vojnici odvedu iza zgrade i strpaju u kontejner za smeće.¹⁰¹⁰

387. Svjedok A, koji je dva puta bio odveden na Bulevar,¹⁰¹¹ vidio je kako je Vinko Martinović tamo pretukao dva zatvorenika, bosanska Muslimana, Mirsada Kukića i Enesa Kladašaka.¹⁰¹² Tužilac u vezi s tim incidentom premlaćivanja nije izvodio daljnje dokaze. Svjedok W je svjedočio o incidentu u zapovjedništvu Vinka Martinovića gdje je Vinko Martinović pretukao jednog Muslimana koga su našli kako se skriva.¹⁰¹³

¹⁰⁰⁶ Svjedok SS je identificirao i ta dva svjedoka, svjedok SS, T. 6552-6553 (povjerljivo).

¹⁰⁰⁷ Svjedok SS, T 6554; svjedok K, T. 1582.

¹⁰⁰⁸ Svjedok NN, T. 5901-5902.

¹⁰⁰⁹ Tužilaštvo nije utvrdilo datum ili mjesec kada se taj incident dogodio, nego samo da je to moralo biti nakon 24. ili 25. jula 1993. kada je svjedok OO prvi puta odveden na rad u jedinicu Vinka Martinovića.

¹⁰¹⁰ Svjedok OO, T. 5956. Svjedok II je takođe govorio o incidentu premlaćivanja osobe zvane “profesor”, koji se dogodio u zapovjedništvu Vinka Martinovića. Prema tom iskazu, Vinko Martinović je premlatio “profesora” koji prilikom ukrcavanja na kamion kojim su se vraćali na Heliodrom nije htio predati svoju torbu. “Profesora” su ugurali u garažu iz koje se vratio potpuno mokar, svjedok II, T. 4973-4974. Vijeće je osvjedočeno da su svjedoci OO i II govorili o istom incidentu. Svjedok BB je posvjedočio da je u zatvoru u Ljubuškom upoznao profesora iz Mostara koji mu je rekao da je premlaćen i da su ga doveli Štela i njegovi ljudi. Kada ga je vidio, profesor je imao natečenu vilicu, svjedok BB, T. 4258. Međutim, prema svjedočenju svjedoka BB, on je tog profesora upoznao u zatvoru u Ljubuškom oko 18. maja 1993., dakle prije nego što je svjedok OO uopće doveden u zapovjedništvo Vinka Martinovića i prije nego što je mogao biti očevidac incidenta premlaćivanja profesora. Prema iskazu svjedoka BB, on je uhapšen 10. maja 1993. i doveden u stanicu MUP-a. Tu su ga držali oko deset dana da bi ga zatim prebacili u zatvor u Ljubuškom. Prema tome, on mora da je profesora upoznao u Ljubuškom oko 18. maja 1993., svjedok BB, T 4251, 4255, 4258. Vijeće stoga smatra da se svjedočenje svjedoka o profesoru s natečenom vilicom ne može uzeti u obzir u smislu težine premlaćivanja, budući da je nemoguće da je svjedok BB svjedočio o istoj osobi koju je opisao svjedok OO i o kojoj je svjedočio svjedok II. Vijeće je u korist optuženog odlučilo da je dokazan samo jedan incident premlaćivanja žrtve zvane “profesor”.

¹⁰¹¹ Svjedok A, T. 518.

¹⁰¹² Svjedok A, T. 521.

¹⁰¹³ Vinko Martinović je toj osobi prišao “kao kad bokser prilazi čovjeku” i udario ga je tako da se ovaj srušio, svjedok W, T. 3215, 3217.

388. Svjedok Y je svjedočio o incidentu koji se dogodio između juna i augusta 1993. godine.¹⁰¹⁴ Tom prilikom je svjedok, zajedno s drugim zatvorenicima, odveden u Dom zdravlja na Bulevaru.¹⁰¹⁵ Odveli su ih na Rondo i naredili im da sjednu uz zid zgrade dok ne stigne nekoliko vojnika u uniformi. Zatvorenicima je rečeno da je to Štelino zapovjedno mjesto.¹⁰¹⁶ Vojnici su otvorili rafalnu paljbu po zatvorenicima i bacili ručne granate.¹⁰¹⁷ Jednog zatvorenika, muškarca imenom Coca, Vinko Martinović i drugi vojnici premlatili su ispred zgrade, a potom ga odveli u podrum zgrade odakle je svjedok Y čuo krikove i jauke.¹⁰¹⁸

389. Vijeće je osvjedočeno da česta premlaćivanja zatvorenika od strane Vinka Martinovića, poput incidenta u julu ili augustu 1993. godine u kojem je premlaćeno nekoliko zatvorenika, zatim incidenta s “profesorom” i onog u kojem je premlaćen zatvorenik imenom Coca, predstavljaju okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja iz članova 2(c) i 3 Statuta, te da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost u svojstvu počinioca tih djela prema članu 7(1) Statuta. Premlaćivanja koja je vršio Vinko Martinović prilikom tih incidenata nanijela su teške tjelesne patnje žrtvama koje su zaštićene osobe u smislu člana 2 Statuta i osobe koje nisu aktivno sudjelovale u neprijateljstvima u smislu člana 3 Statuta. Vinko Martinović je stoga kriv za hotimično nanošenje velikih patnji iz člana 2(c) Statuta i okrutno postupanje iz člana 3 Statuta u vezi s tim incidentima (tačke 11 i 12 Optužnice). Što se tiče premlaćivanja Mirsada Kukića i Enesa Kladušaka i incidenta koji je opisao svjedok W, Vijeće se nije uvjerilo da je tužilac dokazao da to zlostavljanje doseže prag težine potreban za osudu na osnovu člana 2(c) ili člana 3 Statuta.

¹⁰¹⁴ Svjedok Y je posvjedočio da je 19. aprila 1993. prebačen u Ljubuški gdje su ga držali 47 dana. Nakon toga je prebačen na Heliodrom gdje je bio zatočen do 1. marta 1994. Incident premlaćivanja se dogodio dok su ga prvih mjesec i po dana držali na prvom spratu zgrade na Heliodromu, svjedok Y, T. 3392, 3395, 3398, 3400.

¹⁰¹⁵ Svjedok Y je na dokaznom predmetu PP 14.5 označio mjesto gdje se nalazio Dom zdravlja; dokazni predmet PP 14.5/7; svjedok Y, T. 3400.

¹⁰¹⁶ Svjedok Y, T. 3402.

¹⁰¹⁷ Svjedok Y, T. 3400.

¹⁰¹⁸ Svjedok Y, T. 3400, 3402. Svjedok Y je saznao da je vojnik koji je drugima izdavao naređenja i sudjelovao u premlaćivanjima bio Štela jer je zatvorenika Hasiba Lulića ta osoba pitala zbog čega je tamo, a Hasib Lulić je Šteli odgovorio, oslovivši ga imenom. Kasnije je Hasib Lulić svjedoku Y objasnio da se on i Štela znaju od prije rata kada su zajedno boravili u popravnom domu u Zenici. U sudnici je identificirao Vinka Martinovića kao Štelu, posvjedočivši da je ovaj u vrijeme incidenta imao obrijanu glavu, svjedok Y, T. 3401, 3404. Ovo svjedočenje se poklapa s opisom ostalih svjedoka koji su Vinka Martinovića opisali kao ćelavog ili proćelavog.

(e) Mučenje i zlostavljanje koje su u raznim bazama KB-a vršili podređeni Mladena Naletilića i Vinka Martinovića

390. U paragrafu 50 Optužnice Mladen Naletilić i Vinko Martinović se na osnovu zapovjedne odgovornosti terete za premlaćivanje i mučenje civila i ratnih zarobljenika, bosanskih Muslimana, što je, kako se tvrdi, bila uobičajena praksa pripadnika i zapovjednika KB-a, a ta djela su počinjena u raznim bazama KB-a u Mostaru, Lištici-Širokom Brijegu, Ljubuškom, na Heliodromu i na drugim lokacijama. Tvrdi se da su Mladen Naletilić i Vinko Martinović znali ili da je bilo razloga da znaju da se njihovi podređeni spremaju da počine takva djela ili da su to već učinili, a oni nisu preduzeli nužne i razumne mjere da spriječe daljnja takva djela ili da kazne njihove počinioce.

391. Martinovićeva odbrana općenito tvrdi da tužilac nije uspio dokazati da je Vinko Martinović znao za zlostavljanje zatvorenika koje su navodno počinili njegovi podređeni.¹⁰¹⁹ Naletilićeva odbrana općenito tvrdi da Mladen Naletilić nije imao nikakve veze sa zatočeničkim centrima i da nije znao da su zatvorenici na tim lokacijama zlostavljani.¹⁰²⁰ Odbrana je nadalje iznijela argumente u vezi s nekim pojedinačnim incidentima o kojima će biti riječi u nastavku, u kontekstu konkretnih optužbi.¹⁰²¹

392. Niz svjedoka je svjedočio o premlaćivanjima i zlostavljanjima na mjestima koja se navode u paragrafu 50 Optužnice. Vijeće se na osnovu izvedenih dokaza uvjerilo da su mnogi Muslimani, civili i ratni zarobljenici, premlaćivani i na druge načine teško zlostavljani u raznim zatočeničkim objektima i da su vojnici koji su u tome sudjelovali pripadali raznim vojnim jedinicama. Vijeće je pažljivo analiziralo dokaze u vezi sa svakim pojedinim incidentom i u skladu s tim iznosi svoje zaključke.

(i) Mostar

393. Zlostavljanje “svjedoka M” koji je svjedočio kao svjedok AA, koje je Mladen Naletilić počinio 10. maja 1993. godine u Mostaru, predmet je navoda u paragrafu 48 Optužnice i Vijeće je u vezi s tim već iznijelo svoje zaključke.¹⁰²² Nakon što ga je Mladen Naletilić prestao udarati, dva ili tri puta su ga tukli i Juka, Dujmović, Slezak i drugi dok se

¹⁰¹⁹ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 90.

¹⁰²⁰ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 43.

¹⁰²¹ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 38-39, 42-42, 76-78.

¹⁰²² Zaključci Vijeća u vezi s paragrafom 48 Optužnice nalaze se *supra*, par. 374-379.

nije srušio.¹⁰²³ Ta su prelaćivanja izvršena u prisustvu Mladena Naletilića.¹⁰²⁴ Svjedok BB je svjedočio i o još nekim zlostavljanjima zatvorenika u Duhanskom institutu tokom incidenta za koji se tereti u paragrafu 48 Optužnice. Vojnik imenom Mišić psovao je zatvorenike i počeo pucati. Jedan vojnik ABiH pogođen je u nogu.¹⁰²⁵ U kaosu koji je uslijedio, ljudi koji su stajali sa strane počeli su udarati druge zatvorenike.¹⁰²⁶ Svjedoka DD su udarili dok se ukrcavao na autobus kojim su trebali biti prebačeni u Široki Brijeg.¹⁰²⁷ Zlostavljanje od strane vojnika započelo je tek nakon što je Mladen Naletilić jednu drugu osobu¹⁰²⁸ udario motorolom po licu.¹⁰²⁹ Svjedok E je posvjedočio da bi se okomili na onog pripadnika ABiH kojeg bi Mladen Naletilić udario ili ga na neki drugi način obilježio.¹⁰³⁰ Naprimjer, svjedok E je opisao kako je Mladen Naletilić jednom mladiću najprije prijetio, nakon čega su ga ljudi iz njegove pratnje izudarali šakama i kundacima.¹⁰³¹

394. Vijeće je osvjedočeno da je Mladen Naletilić bio prisutan kada su vojnici KB-a pod njegovim zapovjedništvom, među njima i Juka Prazina, zlostavljali grupu zatvorenika odvedenih iz zgrade "Vranice" u Duhanski institut u Mostaru tako što su ih psovali, u njih pucali i nekolicinu premlatili. Nasumično prelaćivanje i pucanje na zatvorenike stvaralo je atmosferu straha koja je za posljedicu imala teške tjelesne i duševne patnje zatvorenika. Prema tome, zlostavljanje koje su počinili vojnici pod zapovjedništvom Mladena Naletilića bilo je dovoljno teškog oblika da se može okvalificirati kao krivično djelo iz Statuta. Vijeće je uvjerenjeno da je Mladen Naletilić imao stvarnu mogućnost da ta krivična djela spriječi, ali je hotimično izabrao da to ne učini, dapače, on je primjerom pokazao kako zatvorenike treba zlostavljati. Vijeće, stoga, smatra da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji iz članova 2(c) i 3, a po članu 7(3) Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice).

¹⁰²³ Svjedok AA, T. 3667.

¹⁰²⁴ Svjedok AA, T. 3669.

¹⁰²⁵ Svjedok BB je dostavio imena vojnika, svjedok BB, T. 4300-4301 (povjerljivo). Zatvorenik se nije usudio pokazati da je pogođen, no svi ostali su znali, a svjedok BB je to saznao u zatvoru u Širokom Brijegu; T. 4300-4301 (povjerljivo).

¹⁰²⁶ Svjedok BB, T. 4246.

¹⁰²⁷ Svjedok DD, T. 4471.

¹⁰²⁸ Ime te osobe je dostavljeno Vijeću; svjedok BB, T. 4246 (povjerljivo).

¹⁰²⁹ Svjedok BB, T. 4246-4248 (povjerljivo).

¹⁰³⁰ Svjedok E, T. 1011-1012. Svjedok E je takođe bio u grupi koja je 10. maja 1993. odvedena u Duhanski institut i koju je Juka predao Mladenu Naletiliću, svjedok E, T. 1009.

¹⁰³¹ Svjedok E, T. 1009, 1011-1012.

(ii) Baze KB-a u Lištici-Širokom Brijegua. Policajska stanica

395. Naletilićeva odbrana tvrdi da su samo pripadnici Vojne policije imali pristup u policijsku stanicu i da je svjedočenje svjedoka odbrane NG pokazalo da bi on znao da su zatvorenici bili zlostavljani. Svjedok odbrane NG je posvjedočio da je laž da su ljudi prelaćivani u policijskoj stanici u Širokom Brijegu, te da nikom osim vojnoj policiji nije bilo dopušteno da vidi zatočenike.¹⁰³² Svjedok je ustvrdio da niti Romeo Blažević, niti Ivan ni Mario Hrkač nisu zlostavljali zatočenike u policijskoj stanici u Širokom Brijegu. Isti svjedok je posvjedočio da su u arhiviranoj evidenciji vodili detaljne podatke o tome ko je koga ispitivao.¹⁰³³ Izjavio je nadalje, da je većinu dana i noći provodio u policijskoj stanici i da se prelaćivanja nisu mogla događati, a da on za njih ne bi znao.¹⁰³⁴ Svjedok odbrane NQ je potvrdio da je u vojnoj policiji bilo zatočenika i posvjedočio da je kao stražare mobilizirao ozbiljne ljude, poput nastavnika, kako bi se izbjegla zlostavljanja od strane civila ili vojnika.¹⁰³⁵

396. Vijeće odbacuje iskaz svjedoka odbrane NG da bi on znao da je bilo takvog zlostavljanja. Konstatira da nikada nije dostavljena nikakva evidencija vođena u policijskoj stanici i da su iskazi svjedoka odbrane NG i NQ kontradiktorni. Irelevantno je da li je svjedok odbrane NG znao za zlostavljanja zatvorenika ili za njih nije želio znati. U svakom slučaju, snažno potkrijepljena, vjerodostojna i pouzdana svjedočenja svjedoka AA, BB, CC, DD, EE, ZZ i VV u nastavku dokazuju da je u policijskoj stanici u raznim prilikama došlo do brutalnog zlostavljanja zatvorenika.

397. Svjedoke AA, BB, CC, EE i ZZ, vojnike ABiH odvedene iz zgrade "Vranice", i svjedoka DD, vojnici Juke Prazine su 10. maja 1993. autobusom odvezli iz Duhanskog instituta u Mostaru u policijsku stanicu u Širokom Brijegu.¹⁰³⁶ Dok su čekali napolju, jedan

¹⁰³² Svjedok NG, T. 11936.

¹⁰³³ Svjedok NG, T. 11967-11969.

¹⁰³⁴ Svjedok NG, T. 11939, 11948-11949.

¹⁰³⁵ Svjedok NQ, T. 13193-13194.

¹⁰³⁶ Svjedok AA, T. 3678; svjedok BB, T. 4251; svjedok CC, T. 4391-4392; svjedok DD, T. 4473; svjedok EE, T. 4514; svjedok ZZ, T. 7799-8000. Dokazni predmet PP 26.1 je karta na kojoj se vidi Široki Brijeg-Lištica, a dokazni predmet PP 26.2 je snimka Širokog Brijega iz zraka. Dokazni predmet PP 26.3 je snimka iz zraka trga na kojem se nalazi policijska stanica. Zgrada policijske stanice je zgrada desno od dugačke zgrade sa crveno-bijelom šahovnicom, svjedok Jan van Hecke, T. 1901.

je policajac nekoliko puta udario jednog čovjeka.¹⁰³⁷ Mehu Zilića je udario čovjek za kojeg svjedok AA misli da je Tutin čovjek. Udario je i svjedoka AA.¹⁰³⁸ Zatvorenici su odvedeni u ćelije u podrumu.¹⁰³⁹

398. Romeo Blažević, Ernest Takač i Ivan Čikota su u policijskoj stanici pretukli i zlostavljali nekoliko svjedoka.¹⁰⁴⁰ Romeo Blažević i Ernest Takač su palicama i pištoljima teško pretukli svjedoka AA.¹⁰⁴¹ Svjedok AA je pretučen još jednom prilikom tokom vikenda. Četvorica ili petorica vojnika izveli su jednog drugog zatvorenika i pretukli ga, nakon čega su iz ćelije izvukli svjedoka AA. Udarali su ga u predjelu bubrega i natjerali ga da radi sklekove.¹⁰⁴² Stigao je vojnik koji je već ranije pretukao i njega i Mehu Zilića, uperio pištolj u njega i opalio, no sve što je čuo bila je udarna igla pištolja. Ivan Čikota i ostali ugasili su cigaretu u ustima svjedoka AA i prisili ga da proguta opušak. Potom je morao 10 puta udariti glavom o zid uz brojanje, nakon čega su ga vratili u ćeliju.¹⁰⁴³ Vijeće prihvaća ovo svjedočenje, a odbacuje svjedočenje svjedoka odbrane NG da Ivan Čikota nije bio prisutan jer je u to vrijeme radio kao policajac u Hrvatskoj. Vijeće je čulo vjerodostojna i pouzdana svjedočenja zatvorenika, građevinskih radnika, o tome kako su u to vrijeme radili za Ivana Hrkača (Čikotu).

399. Svjedoka BB su pretukli Romeo Blažević, Darko Dodig i konobar po imenu Vinko.¹⁰⁴⁴ Tukli su i druge u njegovoj i u susjednoj ćeliji.¹⁰⁴⁵ Oko 17. maja 1993. godine, devet ljudi je izvedeno iz ćelija i Ivan Čikota ih je teško pretukao.¹⁰⁴⁶ Ivan Čikota je teško pretukao i svjedoka BB, udarao ga po glavi i lisicama vezao za stepenice. Dvije cigarete je ugasio na jeziku svjedoka BB i prisilio ga da ih proguta, istovremeno ga udarajući nogama i šakama. Ovo premlaćivanje je trajalo oko 15 minuta.¹⁰⁴⁷

¹⁰³⁷ Svjedok EE, T. 4514.

¹⁰³⁸ Svjedok AA, T. 3679.

¹⁰³⁹ Svjedok AA, T. 3680-3681; svjedok DD, T. 4473.

¹⁰⁴⁰ Svjedoci su bili zatočeni u ćelijama u podrumu policijske stanice, kao što se vidi na dokaznom predmetu PP 26.6 (stepenice koje vode u podrum) i dokaznim predmetima PP 26.7 i PP 26.8 (zatvorske ćelije u podrumu) koje su identificirali svjedoci Jan van Hecke, AA, CC, ZZ, VV i NG.

¹⁰⁴¹ Svjedok AA, T. 3680-3681.

¹⁰⁴² Svjedok AA, T. 3687-3688.

¹⁰⁴³ Svjedok AA, T. 36890.

¹⁰⁴⁴ Svjedok BB, T. 4254.

¹⁰⁴⁵ Svjedok BB, T. 4254.

¹⁰⁴⁶ Svjedok BB, T. 4255.

¹⁰⁴⁷ Čikotino ime i činjenicu da pripada KB-u saznao je od policajaca u policijskoj stanici koji su zatočenicima pomogli da se nakon premlaćivanja operu, svjedok BB, T. 4256-4258.

400. Svjedoci CC, DD, EE i ostali zatvorenici iz njihove sobe premlaćeni su tokom incidenta u kojem je Romeo Blažević ulazio u ćelije i zatvorenike udarao palicom presvučenom kožom na čijem se vrhu nalazila metalna kugla.¹⁰⁴⁸ Svjedoke CC, DD i EE je udarao po tijelu, leđima i glavi.¹⁰⁴⁹ Nakon što je premlatio zatvorenike, izvukao je pištolj i stavljao im ga u usta, na što je krv šiknula na sve strane.¹⁰⁵⁰ U jednom drugom incidentu, Ivan Čikota je ulazio u ćelije i izabrao neke zatvorenike koje su tukli u kuhinji.¹⁰⁵¹ Svjedoka ZZ su takođe pretukli vojnici koji su ušli u njegovu ćeliju. Udarali su ga po glavi drškom pištolja.¹⁰⁵² Nekoliko dana kasnije, izvedeni su iz prostorije i premlaćeni. Svjedok ZZ je čuo kako jednog muškarca nazivaju Čikota, a drugog Romeo Blažević.¹⁰⁵³

401. Svjedok VV, jedan od dvojice vojnika ABiH zarobljenih 23. septembra 1993. u Raštanima, prebačen je iz Duhanskog instituta u policijsku stanicu.¹⁰⁵⁴ Nakon nekog vremena, petorica ili šestorica vojnika ušla su u njegovu ćeliju i udarala ga sve dok ih jedan policajac nije zaustavio. Vojnici koji su ga tukli pripadali su KB-u, budući da su na lijevom rukavu imali oznaku KB-a.¹⁰⁵⁵ Kada su napustili njegovu ćeliju, ušli su u ćeliju njegovog kolege i zlostavljali ga.¹⁰⁵⁶

402. Načelnik policijske stanice bio je Cane koji je, prema saznanju svjedoka BB, bio je pripadnik KB-a.¹⁰⁵⁷ Svjedoci odbrane NG i NH su posvjedočili da je Canetovo pravo ime bilo Danko Bilinovac.¹⁰⁵⁸ Stražari su pripadali civilnoj policiji.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁴⁸ Svjedok DD, T. 4473. Svjedok DD i Romeo Blažević su se poznavali jer su stanovali u istoj ulici, svjedok DD, T. 4495-4496. I svjedok EE je poznao Romea Blaževića jer su stanovali u susjedstvu, svjedok EE, T. 4516 (povjerljivo).

¹⁰⁴⁹ Svjedok DD je nadalje posvjedočio da je Romeo Blažević u tom incidentu Goranu Zekiću razbio glavu, a jednoj drugoj osobi je slomio ruku, svjedok DD, T.4393-4394. Svjedok EE je posvjedočio da je Arminu Omeriki razbio nos, svjedok EE, T. 4516-4517 (povjerljivo).

¹⁰⁵⁰ Svjedok CC, T. 4393-4394. Svjedok DD je posvjedočio da je Blažević, dok ga je udarao, na sebi imao vojnu uniformu, a da u ćeliji nije bilo civilnih policajaca, svjedok DD, T. 4498.

¹⁰⁵¹ Svjedok CC, T. 4394-4395. Svjedok je Vijeću dostavio imena osoba koje su pretučene u tom incidentu, svjedok CC, T. 4396 (povjerljivo). Svjedoci DD i EE su takođe posvjedočili da je Ivan, zvani Čikota, na strašan način premlaćivao zatvorenike, svjedok DD, T. 4474; svjedok EE, T. 4517 (povjerljivo).

¹⁰⁵² Svjedok ZZ, T. 7803.

¹⁰⁵³ Svjedok ZZ, T. 7803.

¹⁰⁵⁴ Za pojedinosti oko premlaćivanja u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu, *vidi infra* par. 406-413.

¹⁰⁵⁵ Svjedok VV, T. 6921-6923. Posvjedočio je da je na njemu bio grb i malim slovima je pisalo "Kažnjenička bojna", svjedok VV, T. 6955.

¹⁰⁵⁶ Svjedok VV, T. 6921-6923.

¹⁰⁵⁷ Svjedok BB, T. 4254; svjedok CC, T. 4391-4392.

¹⁰⁵⁸ Svjedok odbrane NG, T. 11953. Svjedok odbrane NH je takođe posvjedočio da je Danko Bilinovac bio zadužen za policijsku stanicu u Širokom Brijegu, svjedok odbrane NH, T. 12040-12041.

¹⁰⁵⁹ Svjedok BB, T. 4254.

403. Vijeće je uvjeren van razumne sumnje da su zatočeni u policijskoj stanici u raznim prilikama premlaćivani na brutalan način kojim su im nanesene teške tjelesne i duševne patnje. Vijeće konstatira da su glavni počinioci tih premlaćivanja bili Romeo Blažević, Ivan Hrkač zvan Čikota i Ernest Takač, dakle redom pripadnici KB-a koji su bili podređeni Mladenu Naletiliću.¹⁰⁶⁰ Vijeće napominje da se na platnom spisku KB-a iz novembra 1993. godine pojavljuje i ime Danka Bilinovca.¹⁰⁶¹ Vijeće konstatira da je Mladen Naletilić znao ili je bilo razloga da zna da će ti vojnici KB-a zlostavljati ili da su zlostavljali zatočeni u policijskoj stanici. Tužilac nije izveo izravne dokaze o stvarnom znanju Mladena Naletilića. U nedostatku takvih dokaza, stvarno saznanje Mladena Naletilića se ne može prezumirati.¹⁰⁶² Međutim, tužilac je izveo dokaze da je i sam Mladen Naletilić sudjelovao u zlostavljanju iste grupe zatočenika u Duhanskom institutu u Mostaru prije nego što su prebačeni u policijsku stanicu i da nije intervenirao kada su njegovi vojnici nastavili s premlaćivanjem koje je on započeo.¹⁰⁶³ U Duhanskom institutu u Mostaru, Mladen Naletilić je osobno naredio da se ta grupa zatvorenika dovede u Široki Brijeg i da se desetorica, koje je on izdvojio, tamo pogube.¹⁰⁶⁴ Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić imao razloga da zna da njegovi podređeni zlostavljaju zatvorenike koje je on izdvojio i koji su zlostavljani u Duhanskom institutu nakon njihovog prebacivanja u policijsku stanicu. Vijeće konstatira da je Mladen Naletilić imao stvarnu mogućnost da spriječi te daljnje zločine, ali se opredijelio da to ne učini. Vijeće konstatira da ustanovljeni obrazac ponašanja, koji je započeo operacijama u Sovićima i Doljanima, ukazuje na krajnju indiferentnost Mladena Naletilića prema stanju i sudbini muslimanskih zatvorenika.

404. Vijeće zaključuje da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost na osnovu člana 7(3) Statuta, za okrutno postupanje i hotimično nanošenje teških patnji zatočenicima u policijskoj stanici u Širokom Brijegu iz članova 2(c) i 3 Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice).

405. Tužilac nije izveo dokaze koji bi pokazali da je Vinko Martinović znao ili da je bilo razloga da zna da njegovi podređeni sudjeluju u premlaćivanjima u policijskoj stanici. Vijeće zaključuje da Vinko Martinović za ta djela ne snosi zapovjednu odgovornost iz člana 7(3) Statuta.

¹⁰⁶⁰ *Vidi supra* par. 86-116.

¹⁰⁶¹ Pojavljuje se u kategoriji “SPSN Kažnjenička bojna” pod brojem 21; dokazni predmet PP 704.

¹⁰⁶² *Vidi supra* par. 64-77.

¹⁰⁶³ *Vidi supra* par. 393-394.

¹⁰⁶⁴ Svjedok DD, T. 4469.

b. Duhanska stanica

406. Duhanska stanica u centru Širokog Brijega bila je pod zapovjedništvom KB-a jer se u njoj nalazio stožer te jedinice.¹⁰⁶⁵ Tamo su imali pristup samo pripadnici KB-a i bojne "Poskok".¹⁰⁶⁶

407. U završnom podnesku Naletilićeve odbrane ne spominju se optužbe za premlaćivanje u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu. Iskazi svjedoka odbrane o tom pitanju su kontradiktorni, pa stoga nisu vjerodostojni. Svjedoci odbrane NK i NM poriču da su tokom ljeta 1993. godine ikada vidjeli da bi zatvorenike držali u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu i tvrde da tamo nije bilo zatvorenika.¹⁰⁶⁷ S druge strane, svjedoci odbrane NS i NH su posvjedočili da je od juna do augusta 1993. godine u Širokom Brijegu bilo muslimanskih zatočenika koje je tamo dovela Vojna policija radi ispitivanja.¹⁰⁶⁸ Svi svjedoci odbrane su tvrdili da nikada nisu vidjeli da bi zatočenici bili zlostavljani,¹⁰⁶⁹ a najmanje jedan svjedok odbrane je posvjedočio da su zatvorenici bili iscrpljeni i jako mršavi.¹⁰⁷⁰ Pretresno vijeće odbacuje dokaze odbrane kao nevjerodostojne.

408. Svjedok CC je iz policijske stanice prebačen u Duhansku stanicu u Širokom Brijegu.¹⁰⁷¹ Svjedok BB je u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu bio zatočen oko mjesec dana.¹⁰⁷² Svjedok DD je iz Ljubuškog prebačen u Duhansku stanicu u Širokom Brijegu.¹⁰⁷³ Dok je tamo bio zatočen, svjedok CC je oko tri puta vidio Mladena Naletilića.¹⁰⁷⁴ Početkom augusta 1993. godine, Ivan Andabak je došao u Duhansku stanicu s dvojicom muškaraca koji su se zvali Bim i Mario.¹⁰⁷⁵ Svjedoke CC i BB su ispitivali o navodnom tunelu iz zgrade "Vranice" i sefu u štabu ABiH. Nakon svakog postavljenog pitanja, Bim i Mario bi ih udarali pesnicama i nogama te po njima gazili.¹⁰⁷⁶ Svjedoku BB su prijeli pištoljem koji

¹⁰⁶⁵ Dokazni predmet PP 26.9 je snimka Duhanske stanice u Širokom Brijegu iz zraka. Dokazni predmet PP 28 je video snimka Duhanske stanice iz helikoptera.

¹⁰⁶⁶ Svjedok BB, T. 4271.

¹⁰⁶⁷ Svjedok odbrane NM, T. 12749; svjedok odbrane NK, T. 12666.

¹⁰⁶⁸ Svjedok NH, T. 11993-11994.

¹⁰⁶⁹ Svjedok NI, T. 12084.

¹⁰⁷⁰ Svjedok NS, T. 13370.

¹⁰⁷¹ Svjedok CC, T. 4409.

¹⁰⁷² Svjedok BB, T. 4265.

¹⁰⁷³ Svjedok DD, T. 4475.

¹⁰⁷⁴ Svjedok CC, T. 4413.

¹⁰⁷⁵ Svjedok CC, T. 4417, 4420. Svjedok BB je posvjedočio da su jednog od vojnika zvali Robi, svjedok BB, T. 4273.

¹⁰⁷⁶ Svjedok CC, T. 4420-4422. Svjedok BB je svojim iskazom potvrdio da su svjedoka CC premlatili u Duhanskoj stanici, svjedok BB, T. 4276.

su mu stavili u usta.¹⁰⁷⁷ To je trajalo oko 10 minuta.¹⁰⁷⁸ Ivan Andabak nije fizički sudjelovao u premlaćivanju, već je izdavao naređenja i gledao.¹⁰⁷⁹ Svjedok DD je potvrdio da su svjedoke BB i CC izdvojili od ostalih zatvorenika, ispitivali ih i tukli.¹⁰⁸⁰ Iako nije vidio premlaćivanje, čuo je udarce i jauke, budući da je soba u kojoj su ih ispitivali bila odmah pored njegove.¹⁰⁸¹

409. Svjedoci L i VV, vojnici ABiH zarobljeni u Raštanima, odvedeni su u Široki Brijeg 23. ili 24. septembra 1993. godine.¹⁰⁸² Ispitivali su ih i tukli u Duhanskoj stanici,¹⁰⁸³ a zatim su ih izveli i nastavili tući dok se nisu onesvijestili.¹⁰⁸⁴ Svjedok VV je posvjedočio da su bili obliveni krvlju i da su im oči bile natečene i zatvorene od udaraca.¹⁰⁸⁵ Svjedoka VV su u tom stanju odveli u kancelariju u kojoj je sjedio Mladen Naletilić. Svjedok VV je poznavao Mladena Naletilića od 1992. godine kada je Tuta bio kod njegovog zapovjednika na području Šipovca. Mladen Naletilić je naručio čaj za svjedoka VV i pitao ga gdje se nalazi njegov zapovjednik.¹⁰⁸⁶ Pitao ga je i ko mu je nanio tako teške ozljede. Tuta ga je uvjeravao da ga više niko neće ozlijediti dok se nalazi u zatočeništvu.¹⁰⁸⁷ Predstavio se kao “zapovjednik Tuta”.¹⁰⁸⁸ Moguće je da se njihov stav promijenio nakon odgovora koje je svjedok VV dao tokom ispitivanja. U prostoriju su potom pozvali Bosanca koji je svjedoka VV ponovo odveo u podrum. Sljedećih dvanaest dana, svjedoka VV su u grupama od četiri-pet vojnika nekoliko puta dnevno tukli pesnicama, čizmama, kaiševima i štakom. Bosanac, koji je bio s vojnicima, takođe je tukao svjedoka VV. Premlaćivanje bi prestalo samo kada bi Bosanac rekao da je dosta.¹⁰⁸⁹ Jedan kolega svjedoka VV je prve noći bio tako teško pretučen da nije mogao hodati, pa su ga dvanaest dana ostavili samog u podrumu.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁷⁷ Svjedok BB, T. 4274.

¹⁰⁷⁸ Svjedok BB, T. 4273.

¹⁰⁷⁹ Svjedok CC, T. 4423. Svjedok BB nije prije tog incidenta poznavao Andabaka, ali ga je opisao kao čovjeka ne baš visokog, okruglog lica s naočalama, kratko ošišane kose i u maskirnoj uniformi, svjedok BB, T. 4274-4275.

¹⁰⁸⁰ Svjedok DD, T. 4476. Imena zatvorenika dostavljena su Vijeću, svjedok DD, T. 4477 (povjerljivo).

¹⁰⁸¹ Svjedok DD, T. 4477 (povjerljivo).

¹⁰⁸² Svjedok L, T. 1628; svjedok VV, T. 6921.

¹⁰⁸³ Svjedok L, T. 1628.

¹⁰⁸⁴ Svjedok L, T. 1631.

¹⁰⁸⁵ Svjedok VV, T. 6921-6923.

¹⁰⁸⁶ Svjedok VV, T. 6926.

¹⁰⁸⁷ Svjedok VV, T. 6923-6926.

¹⁰⁸⁸ Svjedok VV, T. 6999.

¹⁰⁸⁹ Svjedok VV, T. 6926, 6958.

¹⁰⁹⁰ Svjedok VV, T. 6927.

410. Svjedok L je bio u istoj ćeliji sa svjedokom VV tako da je vidio kada su ga jednom drugom prilikom odveli. Bosanac i jedan pripadnik KB-a, kojeg su zvali “general”, odveli su svjedoka VV u jednu kancelariju.¹⁰⁹¹ Bosanac je imao svijetlu kosu, bio je visok 175-180 centimetara, krupne građe i imao je najviše 25 godina.¹⁰⁹² Na prste su mu spojili žice indukcijskog telefona i priključili ga na struju. Iz njihovog razgovora je saznao njihova imena i nadimke i podatak da su pripadnici KB-a.¹⁰⁹³ U jednom su trenutku paničnim i preplašenim glasom rekli da dolazi “stari” i da moraju prestati i odvesti svjedoka. Isključili su struju i vratili ga u podrum.¹⁰⁹⁴ Svjedok L je posvjedočio da je čuo krike svjedoka VV i da mu je svjedok VV kasnije rekao da su ga vojnici podvrgli električnim šokovima tako što su mu na prste na ruci priključili induktor telefona.¹⁰⁹⁵ Jednom drugom prilikom, oko 10. novembra 1993. godine, svjedoci L i VV odvedeni su u jednu drugu zgradu u sklopu istog kompleksa.¹⁰⁹⁶ Vojna policija ih je u toj drugoj zgradi ispitivala i tukla.¹⁰⁹⁷ Nakon nekog vremena su ih izveli iz zgrade i naredili im da stanu ispod odvodne cijevi, poslije čega su morali sjediti ispred zgrade, gdje su drhtali od hladnoće, dok ih ponovo nisu uveli u zgradu i nastavili s ispitivanjem.¹⁰⁹⁸ U toj grupi je bilo 5-6 ljudi, a činilo se da je vođa grupe bio čovjek zvani Robo.¹⁰⁹⁹

411. Na osnovu dokaza koje je tužilac izveo, Vijeće je zaključilo da su svjedoke BB i CC brutalno pretukli i ispitivali vojnici KB-a pod direktnim zapovjedništvom i uz sudjelovanje Ivana Andabaka, podređenog Mladena Naletilića. Vijeće se uvjerilo da je zlostavljanje bilo teške prirode i da je izvršeno u cilju iznuđivanja informacija od svjedoka BB i CC. Ono se, stoga, kvalificira kao mučenje. Vijeće se, nadalje, uvjerilo da je Mladen Naletilić imao razloga da zna da se njegovi podređeni spremaju izvršiti zlostavljanje, budući da su se krivična djela događala u podrumu njegovog zapovjedništva kamo je redovno dolazio. Svjedok CC je posvjedočio da je Mladena Naletilića u Duhanskoj stanici vidio tri puta dok je tamo bio zatočen. Vijeće se uvjerilo da je svakako bilo razloga da Mladen Naletilić zna šta se događa u njegovom zapovjedništvu, pogotovo stoga što je osobno naredio da se

¹⁰⁹¹ “General” je imao crnu kosu, bio je mršav, visine oko 180-185 centimetara i imao je između 25 i 30 godina; svjedok VV, T. 6929.

¹⁰⁹² Svjedok VV, T. 6928.

¹⁰⁹³ Svjedok VV, T. 6929.

¹⁰⁹⁴ Svjedok VV, T. 6961.

¹⁰⁹⁵ Svjedok L, T. 1631.

¹⁰⁹⁶ Prisilili su ih da trče 100 metara do zgrade. Padala je kiša, a svjedok L je bio slab i iscrpljen, tako da nije mogao trčati, svjedok L, T. 1635-1636.

¹⁰⁹⁷ Svjedok L, T. 1636.

¹⁰⁹⁸ Svjedok L, T. 1636.

zatočnici tu zatvore. Vijeće stoga konstatira da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost za mučenje svjedoka BB i CC iz članova 5(f) i 2(b) Statuta (tačke 9 i 10 Optužnice).

412. Pretresno vijeće se uvjerilo da su svjedoci L i VV u više navrata zlostavljani dok su u periodu od septembra 1993. do novembra 1993. bili zatočeni u Duhanskoj stanici. Premlaćivanja i druge vrste zlostavljanja bili su dovoljno teški da bi se okvalificirali kao okrutno postupanje i nanošenje teških tjelesnih patnji, no budući da nije dokazan nikakav konkretan cilj zbog kojeg su vršeni, ne smatraju se mučenjem.¹¹⁰⁰ Vijeće se osvjedočilo da je Mladen Naletilić znao za premlaćivanja i zlostavljanja vojnika ABiH koji su bili zatočeni u ćelijama u sklopu njegovog zapovjedništva. Osobno je vidio svjedoka VV s jasno vidljivim ozljedama i pitao ga ko ga je premlatio. Štaviše, obećao mu je da više neće biti zlostavljan. Međutim, tokom narednih 12 dana, vojnici su nastavili svakodnevno tući svjedoka VV. Vijeće se, dakle, uvjerilo van razumne sumnje da je Mladen Naletilić, usprkos lažnom obećanju, propustio poduzeti potrebne mjere i kazniti počiniocima koji su pretukli svjedoke VV i L te tako ostale podređene, a pogotovo Robu spriječiti, da nastave zlostavljati zatvorenike u Duhanskoj stanici. Svjedok VV je nadalje posvjedočio da su ga jednom prilikom vojnici prekinuli podvrgavati električnim šokovima jer su upozoreni da dolazi "stari". Vijeće se uvjerilo da se time mislilo na Mladena Naletilića. Ono se, nadalje, uvjerilo da to svjedočenje pokazuje da su ga podređeni poštovali i da su ga se plašili, te je stoga Mladen Naletilić imao stvarnu mogućnost da spriječi zlostavljanje zatvorenika u svojoj bazi samo da je htio. Vijeće konstatira da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost za okrutno postupanje i nanošenje velikih patnji svjedocima VV i L u Duhanskoj stanici, a prema članovima 2(c), 3 i 7(3) Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice).

413. Pretresno vijeće zaključuje da tužilac nije izveo dokaze koji bi potvrdili da su podređeni Vinka Martinovića sudjelovali u premlaćivanjima i da je on, kao njihov nadređeni, znao ili je bilo razloga da zna za ta krivična djela. On, stoga, ne snosi odgovornost po članu 7(3) Statuta.

¹⁰⁹⁹ Svjedok L, T. 1636-1637.

¹¹⁰⁰ Vijeće napominje da su svjedoci posvjedočili da su bili podvrgnuti ispitivanju. Međutim, iz iskaza nije jasno kakve su informacije počinioci pokušavali dobiti. Osim toga, na osnovu izvedenih dokaza Vijeće nije moglo jasno razlikovati premlaćivanja koja su vršena s konkretnim ciljem i ona koja su vršena iz puke okrutnosti. *In dubio pro reo*, Vijeće smatra da konkretni cilj koji treba dokazati da bi se djelo moglo okvalificirati kao mučenje nije utvrđen van razumne sumnje.

(iii) Osnovna škola u Dobrkovićima

414. Tužilac tvrdi da dokazi o krivičnim djelima u osnovnoj školi u Dobrkovićima proizlaze iz razgovora koje su zatvorenici u Duhanskoj stanici vodili sa zatočenicima u toj osnovnoj školi.¹¹⁰¹ Vijeće primjećuje da tužilac nije izveo svjedoke koji su osobno bili zatočeni u osnovnoj školi u Dobrkovićima i koji bi o tim navodima bili u stanju svjedočiti iz prve ruke.

415. U jurisprudenciji Međunarodnog suda je uvriježeno da su iskazi iz druge ruke prihvatljivi i da pretresna vijeća imaju široke ovlasti, temeljem pravila 89(C) Pravilnika, da prihvaćaju relevantne iskaze iz druge ruke.¹¹⁰² No, kao što je potvrdilo Žalbena vijeće, nemogućnost da se unakrsno ispita osoba koja je dala izvorne iskaze, kao i to da li je iskaz iz druge ili neke "dalje" ruke, relevantno je za dokaznu vrijednost iskaza. Prihvaćeno je da će težina ili dokazna vrijednost koja se pripisuje iskazu iz druge ruke obično biti manja nego kad je u pitanju svjedočenje svjedoka pod zakletvom i uz unakrsno ispitivanje.¹¹⁰³

416. Pretresno vijeće konstatira da iskaz samo jednog svjedoka o tome da je čuo za zlostavljanje zatvorenika u osnovnoj školi u Dobrkovićima nema dovoljnu dokaznu vrijednost koja bi Vijeću omogućila da donese zaključak. Vijeće, stoga, zaključuje da nema dovoljno dokaza na osnovu kojih bi zaključilo da su podređeni Mladena Naletilića ili Vinka Martinovića zlostavljali zatvorenike u osnovnoj školi u Dobrkovićima.

¹¹⁰¹ Završni podnesak optužbe, str. 131-132. Dokazni predmet PP 33.1 sadrži kartu koja prikazuje Dobrkoviće. Dokazni predmet PP 33.4 je snimka škole u Dobrkovićima iz zraka. Svjedoci koji su čuli za navodna zvjerstva u školi u Dobrkovićima jesu svjedok BB, T. 4270; svjedok CC, T. 4414-4416. Svjedok BB je izjavio da je razgovarao sa zatvorenicima iz škole u Dobrkovićima jer su zajedno kopali neki kanal. Rekli su mu da su ih gađali punim konzervama hrane. Kada su zbog vrućine skinuli košulje, svjedok BB je na njima uočio modrice, svjedok BB, T. 4270. Svjedok CC nije posvjedočio da su mu pričali o premlaćivanju, ali je naveo da je kad su ga vozili na rad vidio kako iz škole u Dobrkovićima iznose nečije tijelo, a Ivan Čikota im je rekao da su tamo ubili čovjeka. Dok su s ostalim zatočenicima iz škole kopali kanal, saznao je da se ubijeni prezivao Krilić, svjedok CC, T. 4414-16. Vijeće nije dalje razmatralo svjedočenje o navodnom ubistvu zatvorenika Krilića budući da se u tačkama 9 do 12 optuženi ne tereti za ubistvo ili hotimično lišavanje života.

¹¹⁰² *Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog*, Odluka po žalbi tužioca u vezi s prihvatljivošću dokaza, predmet br. IT-95-14/1-AR, 16. februar 1999., par 15. *Vidi* takođe *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po prijedlogu odbrane da se izvode dokazi iz druge ruke, predmet br. IT-94-1-T, 5. august 1996. i *Tužilac protiv Duška Tadića zvanog Dule*, Mišljenje i presuda, predmet br.: IT-94-1-T, 7. maj 1997., para 555; *Tužilac protiv Tihomira Blaškića*, Odluka po trajnom prigovoru odbrane na prihvaćanje dokaza iz druge ruke bez provjere njihove pouzdanosti, predmet br. IT-95-14-T, 26. januar 1998.

¹¹⁰³ *Vidi supra par. XX, Tužilac protiv Aleksovskog*, Odluka Žalbenog vijeća po žalbi tužitelja u vezi s prihvatljivošću dokaza, predmet br. IT-95-14/1-AR, 16. februar 1999., par 1.

(iv) Ljubuški i zatvor u Ljubuškom

417. Zatočenici su iz raznih zatočeničkih centara i mjesta zatočenja prebacivani u zatvor u Ljubuškom.¹¹⁰⁴ Naletilićeva odbrana se samo površno osvrnula na navode koji se tiču Ljubuškog. Čini se da ona ne osporava da su zatvorenici u Ljubuškom zlostavljani, ali tvrdi da su te patnje nanosili stražari i “ostali” u Ljubuškom, a ne pripadnici KB-a.¹¹⁰⁵

418. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da su vojnici KB-a zlostavljali zatvorenike u zatvoru u Ljubuškom, a među njima Rudija Jozelića, te svjedoke AA, BB, Z, W i VV.

419. Svjedok FF je oko 13. maja 1993. godine prebačen u zatvor u Ljubuškom gdje je bio zatočen oko mjesec dana.¹¹⁰⁶ Dva dana po njegovom dolasku, u zatvor u Ljubuškom došli su Romeo Blažević i Ernest Takač. Rekli su da su iz KB-a, a svjedok FF ih je od prije rata poznao iz viđenja.¹¹⁰⁷ Tražili su jednog Hrvata koji je bio pripadnik ABiH, zvao se Rudolf (Rudi) Jozelić i dijelio je ćeliju sa svjedokom FF. Izveli su ga, a kad je svjedok FF s ostalim zatočenicima izveden u dvorište, vidjeli su ga oblivenog krvlju.¹¹⁰⁸ Kasnije je Jozelić ispričao svjedoku FF da su ga lopatom tukli po cijelom tijelu i slomili mu nekoliko rebara i nos.¹¹⁰⁹ Na dvorištu je svjedok FF nekoliko puta vidio kako Takač i Blažević nogama i pesnicama udaraju zatočene novinare Aliju Lizdu i Džemala Hamdžića.¹¹¹⁰ Ernest

¹¹⁰⁴ Svjedoci AA i BB prebačeni su koncem maja 1993. s grupom od oko 36 zatvorenika iz policijske stanice u Širokom Brijegu u zatvor u Ljubuškom, svjedok AA, T. 3690-3691; svjedok BB, T. 4258. Svjedoci AA i BB su posvjedočili da se, kada su stigli u Ljubuški, tamo već nalazila grupa ljudi iz Sovića i neki ljudi iz Stoca i Mostara, svjedok AA, T. 3691; svjedok BB, T. 4258. Svjedok Salko Osmić je tamo doveden s ribnjaka u Doljanima i ostao zatočen dva i po mjeseca prije nego što je prebačen na Heliodrom; svjedok Salko Osmić, T. 3141. Posvjedočio je da je, kad je stigao, vidio neke ljude iz Sovića, svjedok Salko Osmić, T. 3142. Svjedoci RR, Y i W su dovedeni iz Sovića 19. aprila 1993., svjedok Y, T. 3392, 3199-3200. Svjedok HH je u zatvor u Ljubuškom stigao oko 14. maja 1993. Doveden je iz policijske stanice u Mostaru, svjedok HH, T. 4784. Svjedok VV i jedan njegov kolega prebačeni su iz Širokog Brijega u Ljubuški, svjedok VV, T. 6929. Svjedok FF je s grupom zatvorenika premješten iz policijske stanice, svjedok FF, T. 4678. Svjedoci Jan van Hecke i AA su na dokaznom predmetu PP 9.9. identificirali zgradu zatvora u Ljubuškom; svjedok AA, T. 3692. Dokazni predmet PP 10 je video snimka zatvora u Ljubuškom iz helikoptera.

¹¹⁰⁵ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 31.

¹¹⁰⁶ Svjedok FF, T. 4677-4678.

¹¹⁰⁷ Svjedok FF, T. 4678.

¹¹⁰⁸ Ovo svjedočenje je potkrijepljeno iskazom svjedoka AA. Dok je bio zatočen u zatvoru u Ljubuškom, svjedok AA je upoznao zatvorenika koji se zvao Rudi Jozelić i koji mu je ispričao mu da su dvojica vojnika 10. maja 1993. godine naveče stigli u zatvor u Ljubuškom. Ta dvojica su mu lisicama vezali ruke na leđima, a muškarac imenom Romeo lopatom ga je udarao po cijelom tijelu, svjedok AA, T. 3692.

¹¹⁰⁹ Svjedok FF, T. 4679. Svjedok AA je potvrdio da mu je Rudi Jozelić rekao da su mu slomljena rebra i razbijen nos, da je bio tako jako ozlijeđen da mu je nakon incidenta morala biti pružena ozbiljna liječnička pomoć, svjedok AA, T. 3693.

¹¹¹⁰ Svjedok FF, T. 4679, 4681.

Takač, koji je poznavao oca svjedoka FF, rekao mu je da su i drugi vojnici, kao npr. braća Jukić, takođe došli u zatvor u Ljubuškom da “biju balije”.¹¹¹¹

420. Svjedok AA je prisustvovao jednom drugom incidentu kada je vojni policajac, koji se zvao Petković, zlostavljao Rudija Jozelića. Prisilio je Jozelića da pjeva hrvatsku himnu, i tek što je ovaj krenuo da pjeva, Petković ga je počeo udarati i govoriti mu da je izdajicama zabranjeno da pjevaju hrvatsku himnu. Potom su Jozelića, koji je bio oženjen Muslimankom, prisilili da moli na muslimanski način. Kad su vidjeli da ne zna, ponovo su ga tukli. Petković je zatim Jozelića bacio na stol za kojim su zatvorenici obično jeli i počeo je da ga gazi.¹¹¹² Jednom drugom prilikom, tokom vikenda, svjedok AA je vidio kako Čikota ulazi u njihovu ćeliju. Svjedok AA je čuo kako Čikota kaže Jozeliću, koji je bio pilot instruktor za helikoptere, da oni koji visoko lete, nisko padaju. Jozelića su izveli s još dvojicom koji su se zvali Kajtaž i Džemo. Svjedok AA nije mogao vidjeti što se s njima događa, no Jozelić im je kasnije rekao da su Džemu udarili palicom i da je odmah pao, a njega i Kajtaža su prisilili da jedan drugog šamaraju.¹¹¹³

421. Svjedok BB je svjedočio da su ga koncem maja 1993. godine, dan nakon dolaska u zatvor u Ljubuškom, izveli s grupom zatvorenika.¹¹¹⁴ Stigli su Ernest Takač i dvojica muškaraca po imenu Perić i Pehar zvani Dolma, i stali ih udarati. Tukli su ih različitim predmetima, uključujući električne kablove koje su povezali zajedno tako da su bili debljine oko sedam centimetara.¹¹¹⁵

422. Svjedoka Z, koji je bio zatočen u zatvoru u Ljubuškom od septembra 1993. do konca marta 1994.,¹¹¹⁶ jednom prilikom su odveli u kancelariju upravnika zatvora Ivice Kraljevića. Nakon što je Kraljević izašao iz kancelarije, zlostavljali su ga električnim šokovima pomoću elektroda koje su mu stavili na uši. Prvo su mu elektrode stavili na oba uha, zatim su obje stavili na jedno uho, a na kraju su mu uho napunili vodom koja kao da je ključala kad su

¹¹¹¹ Svjedok FF, T. 4681.

¹¹¹² Svjedok AA, T. 3693.

¹¹¹³ Svjedok, T. 3694. Svjedok FF je potkrijepio svjedočenje o tome da je Rudi Jozelić pretučen jednom drugom prilikom kada je Ivan Čikota došao u Ljubuški. Došao je da traži pripadnike vojske, a posebno, kao i drugi prije njega, Rudija Jozelića. Kad ga je pronašao, pretukao ga je. Svjedok FF nije video to premlaćivanje, no čuo je da je Jozelić kasnije odvezen u bolnicu kako bi mu povili rebra koja su ponovo bila polomljena, svjedok FF, T. 4682.

¹¹¹⁴ Svjedok BB je u unakrsnom ispitivanju posvjedočio da se incident po svoj prilici dogodio 18. ili 19. maja 1993., svjedok BB, T. 4326.

¹¹¹⁵ Svjedok BB, T. 4260.

¹¹¹⁶ Svjedok Z, T. 3553. Tužilac nije izveo dokaze u vezi s mogućim datumom, mjesecom i danom kada se incident dogodio.

uključili struju. Kad se Kraljević vratio u prostoriju, pravio se da se tokom njegova odsustva ništa nije desilo i svjedok Z je vraćen u ćeliju.¹¹¹⁷

423. Svjedoka Y su teško zlostavljali već i prije no što je stigao u zatvor 19. aprila 1993. godine, na putu prema Ljubuškom.¹¹¹⁸ U zatvoru je ostao 47 dana, sve dok nije prebačen na Heliodrom.¹¹¹⁹ U Ljubuškom su ga svakodnevno tukli. Toliko je oslabio, da više nije mogao da hoda. Među onima koji su ga tukli uvijek je bio Robo. U jednom se trenutku osjećao tako slomljenim da je zapovjednika policije, Prlića, molio da ga ubije. Prlić mu je rekao da ne može zaustaviti premlaćivanja jer su svi koji ih vrše Tutini vojnici.¹¹²⁰ Dana 21. aprila 1993., u zatvor su došla dvojica vojnika i zatražila pristup svim zatočenicima iz Sovića jer je poginuo njihov zapovjednik Čikota. Neko ih je spriječio da pucaju na zatvorenike. Međutim, svjedoka Y su opet tukli dok nije izgubio svijest. Na glavi još uvijek ima ulegnuće koje je posljedica tog premlaćivanja.¹¹²¹

424. Svjedok HH je u Ljubuški stigao oko 14. maja 1993. godine u premlaćenom stanju. Kada su mu naredili da raširi noge i stane uza zid, a on to nije mogao učiniti, zadobio je bolan udarac u nogu.¹¹²² Okrenuo se i prepoznao Zdenka Prlića kojeg je poznavao iz vremena kad je radio na benzinskoj stanici u Tasovčićima. Među stražarima je bio i čovjek kog su zvali Struja i policajac koji se prezivao Petrović.¹¹²³ Još jedan incident u Ljubuškom dogodio se kada su u zatvor došli Ernest Takač i Romeo Blažević da se, kako su rekli, “napiju balijske krvi”. Udarili su zatvorenika koji je stajao pored svjedoka HH jer ih je ovaj dobro poznavao. Svjedok HH ih je prepoznao kao osobe koje su ga zlostavljale u Mostaru. Njihova imena je saznao od jednog zatvorenika koji je s njim bio zatočen i koji ih je poznavao.¹¹²⁴

425. U jednom drugom krilu zatvora u Ljubuškom bili su zatočeni vojnici HVO-a, u otvorenim ćelijama. Jedan od njih, Mile Kordić, kog su zvali Tuta i Pop, imao je ključeve

¹¹¹⁷ Svjedok Z, T. 3553-3554. Tužilac nije izveo dokaze koji bi pokazali konkretan cilj takvog postupanja prema svjedoku Z; konkretno, nije postavljeno pitanje o tome da li su svjedoka Z ispitivali dok je bio podvrgnut električnim šokovima.

¹¹¹⁸ *Vidi supra* par. 349-351, svjedok Y, T. 3392-3393.

¹¹¹⁹ Svjedok Y, T. 3395.

¹¹²⁰ Svjedok Y, T. 3393.

¹¹²¹ Svjedok Y, T. 3393-3395.

¹¹²² Svjedok HH, T. 4807.

¹¹²³ Svjedok HH, T. 4808.

¹¹²⁴ Svjedok HH, T. 4805.

čelija muslimanskih zatvorenika. Mile Kordić je u više navrata zlostavljao i tukao svjedoka VV. Zatvorenici su govorili da je pripadnik KB-a.¹¹²⁵

426. Osoba koja je zatvorenike dovodila u Ljubuški, i koja ih je kasnije puštala, zvala se Prlić.¹¹²⁶ Upravnik zatvora je bio Ivica Kraljević iz Stoca.¹¹²⁷ Zatvorenike je čuvala Vojna policija.¹¹²⁸ Zapovjednik Vojne policije i zapovjednik zatvora u Ljubuškom, Prlić, rekao je da može spriječiti pojedince iz HVO-a da ne tuku zatvorenike, ali ne i sve ostale koji su ulazili u zatvor.¹¹²⁹ Zatvorenicima je rečeno da ih stražari ne mogu zaštititi jer su oni obični civili, a vojnici koji ulaze u zatvor i tuku ih pripadnici su vojske.¹¹³⁰ Svjedok W je promatrao kako Roba ulazi u zatvor. Jednom prilikom je htio izvesti 17 zatočenika i ukrcati ih u autobus, uključujući i svjedoka Y. Roba je svjedoku Y rekao da nikada više neće vidjeti svoju porodicu. Tek nakon što je Prlić informirao Robu da je Crveni križ registrirao zatočenike, dopušteno im je da izađu iz autobusa. Svjedok W je čuo kako Roba kaže svjedoku Y da će ipak ostati živ.¹¹³¹

427. Pretresno vijeće se uvjerilo da su premlaćivanja Rudija Jozelića tokom njegovog zatočenja u zatvoru u Ljubuškom, u najmanje tri navrata, bila toliko teška da se mogu okvalificirati kao krivična djela okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja velikih patnji. Isti zaključak se odnosi i na premlaćivanje svjedoka BB raznim predmetima uključujući debele električne kablove, zatim na električne šokove kojima su podvrgavali svjedoka Z i premlaćivanje svjedoka Y koji je već bio u očajnom fizičkom stanju kad je stigao u zatvor u Ljubuškom. Vijeće se nije uvjerilo da zlostavljanje svjedoka HH i VV doseže težinu koja je potrebna da bi se okvalificiralo kao okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji u smislu članova 2(c) i 3 Statuta.

428. Pretresno vijeće konstatira da je dokazano van razumne sumnje da su pripadnici KB-a i ATG-a “Vinko Škrobo” pod zapovjedništvom Mladena Naletilića i Vinka Martinovića, i to Romeo Blažević, Ernest Takač, Robo i Ivan Hrkač, Čikotin brat, sudjelovali u tim teškim premlaćivanjima bespomoćnih zatvorenika. Vijeće napominje da se ime Ivica Kraljevića

¹¹²⁵ Svjedok VV, T. 6933.

¹¹²⁶ Svjedok W, T. 3200.

¹¹²⁷ Svjedok VV, T. 6932.

¹¹²⁸ Svjedok BB je posvjedočio da su zatvorenike u Ljubuškom čuvali civilni policajci HVO-a, svjedok BB, T. 4337.

¹¹²⁹ Svjedok FF, T. 4733.

¹¹³⁰ Svjedok BB, T. 4337.

¹¹³¹ Svjedok W, T. 3202.

pojavljuje na dokaznom predmetu PP 704, dakle na platnom spisku KB-a iz novembra 1993. godine.¹¹³² Vijeće se uvjerilo da je bilo razloga da Mladen Naletilić zna da njegovi podređeni počinjaju krivična djela, nakon što je i sam vidio kako su vojnici KB-a, a pogotovo Robo, teško zlostavljali neke zatvorenike, kao npr. svjedoka Y, i to već u autobusu na putu prema zatvoru u Ljubuškom. Svjedočenja pokazuju da je Mladen Naletilić tom prilikom svojim vojnicima samo rekao da prekinu i da se vrate u autobus. Vijeće zaključuje da je propust Mladena Naletilića da svoje vojnike kazni za zlostavljanje svjedoka Y kod Sovića zapravo sugerirao da je njihovo ponašanje prihvatljivo. Nakon tog incidenta Mladen Naletilić je znao da njegovi vojnici brutalno zlostavljaju zatvorenike. Bilo je razloga da zna da postoji veliki rizik da će njegovi vojnici odlaziti u zatvor u Ljubuškom kako bi se nastavili osvećivati neprijateljskim vojnicima zlostavljajući zatvorenike. Iskazi nekoliko svjedoka o tome kako se upravnik zatvora žalio da ne može spriječiti vojnike KB-a da ulaze u zatvor i zlostavljaju zatvorenike mnogo govore. Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost u smislu člana 7(3) Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice). Izvedeni dokazi ne potvrđuju da je Vinko Martinović znao ili da je bilo razloga da zna da vojnici pod njegovim zapovjedništvom zlostavljaju zatvorenike u Ljubuškom. On, dakle, ne snosi odgovornost po članu 7(3) Statuta.

(v) Heliodrom

429. Zatvorenike su na Heliodromu držali ne samo u zgradi u kojoj je bio zatvor, već i u školi i u dvije gimnastičke dvorane.¹¹³³ Vijeće se uvjerilo da je zlostavljanje i premlaćivanje zatvorenika, BH Muslimana, na Heliodromu bila uobičajena praksa.¹¹³⁴

430. Pretresno vijeće odbacuje iskaze svjedoka odbrane koji su uglavnom poricali da je na Heliodromu bilo ikakvog zlostavljanja zatvorenika.¹¹³⁵ Vijeće odbacuje i iskaze svjedoka odbrane koji su u relevantno vrijeme dolazili na Heliodrom i koji su svjedočili da na

¹¹³² Ime se pojavljuje u kategoriji “Topništvo” pod br. 2, dokazni predmet PP 704.

¹¹³³ Svjedok SS, T. 6543. Dokazni predmet PP 20.8 prikazuje školu..

¹¹³⁴ Područje Heliodroma vidi se na dokaznom predmetu PP 11.17. Dokazni predmet PP 18 je snimka Heliodroma iz zraka, a dokazni predmet PP 19 je video snimka kompleksa Heliodrom iz helikoptera. U sklopu tog kompleksa su razne zgrade, svjedok Jan van Hecke, T. 1897-1898. Od Mostara do Heliodroma automobilom treba pet minuta, svjedok Jan van Hecke, T. 1896-1897.

¹¹³⁵ Svjedok odbrane ND, T. 11020; svjedok odbrane NU, T. 14653; svjedok odbrane Ivan Bagarić, T. 12545, 12547; svjedok odbrane ME, T. 14154; svjedok odbrane MF, T. 14166; svjedok odbrane NO, T. 12982. Međutim, svjedok odbrane NO je priznao da je dva-tri puta primio pritužbe o tome da su zatočnici zlostavljani, T. 12969. Svjedok odbrane Željko Glasnović je svjedočio da je prvi puta čuo za logore iz sredstava javnog informiranja i da su sredstva javnog informiranja izvještavala o kršenjima ljudskih prava, svjedok odbrane Željko Glasnović, T. 11434.

zatočenicima nisu primijetili nikakve povrede, modrice ili ožiljke. Konačno, Vijeće odbacuje i argument Naletilićeve odbrane da se Mladen Naletilić ne može smatrati odgovornim za zlostavljanja koja su se eventualno događala na Heliodromu budući da nije bio nadležan za Heliodrom.¹¹³⁶ Vijeće se slaže s Naletilićevom odbranom da znanje o postojanju Heliodroma, pa čak ni osobne posjete Heliodromu, same po sebi ne povlače zapovjednu odgovornost Mladena Naletilića za sva krivična djela koja su tamo eventualno počinjena. Međutim, znanje Mladena Naletilića o premlaćivanjima zatvorenika na Heliodromu koja su izvršili njegovi podređeni, povlači tu odgovornost. Zapovjedna odgovornost iz člana 7(3) Statuta ne pretpostavlja postojanje nadležnosti Mladena Naletilića za Heliodrom; dovoljna je sama činjenica njegove nadređenosti počiniocima, te činjenica da je on znao ili je bilo razloga da zna, te da je imao stvarnu mogućnost da ta djela spriječi ili da kazni podređene koji su ta djela počinili.

431. Mnogi svjedoci su vjerodostojno i pouzdano posvjedočili da su bili žrtve premlaćivanja ili da su gledali kako zlostavljaju druge zatvorenike na Heliodromu.¹¹³⁷ Za neke incidente, svjedoci nisu bili u stanju konkretno navesti ko su bili pojedinačni počinioci niti kojoj su jedinici pripadali.¹¹³⁸ Za neke druge incidente, dokazano je da su premlaćivanja

¹¹³⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 42-43.

¹¹³⁷ Svjedok F, T. 1103; svjedok QQ, T. 6213-6214, 6223; svjedok Salko Osmić, T. 3144; svjedok Y, T. 3398, 3404; svjedok Z, T. 3534, 3537, 3541, 3544; svjedok W, T. 3210; svjedok HH, T. 4816-4818; svjedok OO, T. 5936; svjedok G, T. 1189; svjedok H, T. 1290, 1300, 1312; svjedok K, T. 1574; svjedok SS, T. 6541; svjedok Halil Ajanić, T. 7566; svjedok UU, T. 6825-6826, 6831-6833, 6837, 6839; svjedok O, T. 2150-2151; svjedok RR, T. 6466; svjedok XX, T. 7114-7115; svjedok AD, T. 8179, 8185; svjedok AE, T. 8244-8245.

¹¹³⁸ Svjedok F je svjedočio da su vojnici na Heliodromu bili iz raznih jedinica, svjedok F, T. 1103. Svjedok Salko Osmić je posvjedočio da su mnogi vojnici prolazili kroz Heliodrom, ali da se ne sjeća konkretnih jedinica, svjedok Salko Osmić, T. 3143. Svjedoka Z su brutalno pretukla trojica policajaca HVO-a, od kojih se jedan prezivao Nazdrajić i pesnicom ga je udarao po glavi i bubrežima, a kako bi ga lakše mogao udarati, držao ga je za kosu i uši. Ispitivali su ga o novcu u sefu štaba 4. korpusa ABiH u zgradi "Vranice" i zlostavljali ga dok se nije onesvijestio. To zlostavljanje je nastavljeno sljedeća dva dana, svjedok Z, T. 3534, 3537. Svjedok OO je svjedočio da su vojni policajci tukli zatvorenike odmah po dolasku na Heliodrom, svjedok OO, T. 5936. Svjedok G je svjedočio o brutalnom premlaćivanju policajca zvanog Nedo, a na osnovu potkrepljujućih iskaza svjedoka AD i AE može se zaključiti da se radi o Nenadu Harmandžiću. Dok je svjedok G svjedočio da su vojnici koji su ga izvodili na premlaćivanje bili Tutići, svjedok AE je svjedočio da se radi o vojnicima brigade "Bruno Bušić", svjedok G, T. 1188-1189; svjedok AE, T. 8244-8245, svjedok AD, T. 8211. Vijeće se, stoga, nije osvjedočilo da je dokazano kojoj jedinici su pripadali počinioci tih premlaćivanja. Svjedok XX je svjedočio da su dvojica mladića jednom prilikom s napetim pištoljem ušla u njihovu ćeliju na Heliodromu i kružili njime po prostoriji dok nekog nisu izabrali, izveli i pretukli ga, svjedok XX, T. 7114. Stražari na Heliodromu su takođe noću budili zatočeničke i prisiljavali ih da istrče iz prostorije niz hodnik, pri čemu bi ih udarali i prisiljavali da pjevaju hrvatsku himnu i hrvatske pjesme iz Drugog svjetskog rata, svjedok XX, T. 7115. Svjedok H je svjedočio da bi, nakon što su naveče pogašena svjetla, stražari ulazili u gimnastičku dvoranu na Heliodromu i pesnicama i nogama udarali zatvorenike i neke od njih nasumično izvodili. Bilo je teško vidjeti ko su bili vojnici koji su noću dolazili, a zatvorenici bi se plašili svaki put kad bi čuli da se približava automobil jer je to značilo da bi ponovo moglo biti premlaćivanja. Vojnici koji su dolazili tokom dana bili su u uniformama HVO-a,

vršili zatvorenici-Hrvati koji su imali pristup ćelijama.¹¹³⁹ Postoji, međutim, ogromna količina dokaza koji potvrđuju da su među najozloglašnijim počiniocima bili Miro Marjanović,¹¹⁴⁰ Ante Smiljanić,¹¹⁴¹ Ante Buhovac,¹¹⁴² Jozo Pole,¹¹⁴³ Slavko Skender¹¹⁴⁴ i Juka Prazina.¹¹⁴⁵ Utvrđeno je da je Juka Prazina bio pripadnik KB-a i da je, prema tome, bio podređen Mladenu Naletiliću. Vijeće, nadalje, konstatira da se ime Marinka Marjanovića

svjedok H, T. 1290, 1300, 1312. Svjedok Salko Osmić je vidio kako osmoricu ili devetoricu muškaraca izvode iz njegove ćelije. Kad su se vraćali, neke su vukli, a neki su teturali. Nisu više mogli prepoznati ko je ko, iako su se međusobno dobro poznavali. Imali su masnice po cijelom tijelu i gotovo da nije bilo mjesta na tijelu bez modrica, svjedok Salko Osmić, T. 3144. Svjedok UU je posvjedočio da je na Heliodromu bilo mnogo vojnika i vojnih policajaca HVO-a, svjedok UU, T. 6825. Prema iskazu svjedoka SS, osim jedinica koje nije uspio prepoznati, na Heliodromu su bile smještene jedinica HVO-a iz Konjica, jedinice HV-a i jedinica "Bruno Bušić", svjedok UU, T. 6619-6620.

¹¹³⁹ Svjedok K je svjedočio da su ih zlostavljali zatvorenici pripadnici HVO-a koji su odbili da idu na liniju fronte ili koji su počinili krivična djela, svjedok K, T. 1574. Svjedok SS je svjedočio da je na prvom spratu zgrade bilo 15 do 20 zatvorenika, Hrvata, kojima su stražari dozvolili da zlostavljaju svjedoka SS i 24 zatvorenika koji su bili s njim. Provocirali su ih i tukli oko tri dana. Jednog od njih su zvali Splićo. Kasnije ga je svjedok SS vidio u jedinici Kažnjenička bojna. Drugog su zvali Pop, svjedok SS, T. 6541. Svjedok Halil Ajanić je svjedočio da je na Heliodromu bilo slučajeva da su zatvorenici tukli jedan drugog, što se događa u svim zatvorima, svjedok Halil Ajanić, T. 7566.

¹¹⁴⁰ Svjedok QQ je svjedočio da je Miro Marjanović bio posebno opasan za zatvorenike, svjedok QQ, T. 6217. Marjanović je svjedoka W ošamario i udario nogom u leđa dok je drugim zatvorenicima dijelio hranu, svjedok W, T. 3210. Svjedok HH je napisao pismo upravniku zatvora na Heliodromu i zatražio dozvolu da zatočenici Muslimani obave molitvu na svoj vjerski praznik Bajram. Zbog toga su ga Marjanović, Slavko Skender, Smiljanić i Buhovac brutalno tukli oko sat vremena i naredili mu da zauzme položaj kao da klanja, svjedok HH, T. 4817-4818. Svjedok O je posvjedočio da su se među onima koji su zatvorenike tukli po okrutnosti isticali Marjanović i Ante Buhovac, svjedok O, T. 2150-2151. Kada je svjedok O doveden na Heliodrom, prepoznao je šestoricu kojima su glave bile povijene. Rekli su mu da su noć prije njegovog dolaska Marjanović i Buhovac, uz ostale, te ljude premlatili u hodniku ispred njihove ćelije i glavama im udarali o zid. Ozlijeđeni zatvorenici su bili iz sela Sovići u kojem su u to vrijeme još trajale borbe, svjedok O, T. 2150. Svjedok RR je svjedočio da je, što se premlaćivanja tiče, "izvjesni Miro" bio među najgorima na Heliodromu, svjedok RR, T. 6511.

¹¹⁴¹ Svjedok QQ, T. 6217. Prema iskazu svjedoka SS, Smiljanić je bio zapovjednik zatvorske straže, svjedok SS, T. 6615. Ante Smiljanić je takođe sudjelovao u okrutnom premlaćivanju svjedoka HH (*vidi supra* bilješku 1140), svjedok HH, T. 4817-4818.

¹¹⁴² Svjedok QQ je svjedočio da je Buhovac zlostavljao zatvorenike, svjedok QQ, T. 6217. Dok je bio zatočen u mračnoj samici u podrumu na Heliodromu, svjedok Z je čuo kako u susjedne ćelije dovode ljude i tuku ih.

¹¹⁴³ Svjedok W je svjedočio da je Jozo Pole bio policajac iz Sovića koji je proveo nekoliko dana na Heliodromu i pretukao svjedoka Y i još jednog zatvorenika, svjedok W, T. 3211.

¹¹⁴⁴ Svjedok HH je posvjedočio da je Slavko Skender bio policajac koji je takođe sudjelovao u njegovom brutalnom premlaćivanju koje je uslijedilo kao reakcija na njegovu molbu da im se dopusti da na svoj praznik Bajram obave molitvu (*vidi fusnotu supra*); svjedok HH, T. 4817-4818.

¹¹⁴⁵ Svjedok QQ je svjedočio da je Juka Prazina u nekoliko navrata došao na Heliodrom da tuče ljude, svjedok QQ, T. 6213-6214. Svjedok G je svjedočio da je zapovjedništvo Juke Prazine bilo u gimnastičkoj dvorani na Heliodromu i da je on obilazio zatočenike koji su se nalazili u toj gimnastičkoj dvorani, svjedok G, T. 1188. Svjedok H je potkrijepio ovo svjedočenje izjavivši da je njegov stožer bio u blizini škole na Heliodromu. Svjedok NN je na Heliodromu često vidio Juku Prazinu s grupom vojnika, svjedok NN, T. 5879. Svjedok H je, međutim, takođe posvjedočio da je Juka Prazina, koji je često dolazio naveče, zatvorenicima dijelio hranu; svjedok H, T. 1306. Svjedok UU je svjedočio kako ga je Juka Prazina, po dolasku na Heliodrom, pitao što mu se dogodilo, budući da je bio premlaćen. Juka Prazina je uređio da ga odvedu u podrum u kojem je bilo nekoliko mrtvačkih sanduka i u kojem je jako zaudaralo. Svjedok UU je čuo kakao je Juka Prazina jasno i glasno rekao da i za njega imaju mrtvački sanduk; svjedok UU, T. 6825-6826. Jednom drugom prilikom, Juka Prazina je s uzice pustio svog njemačkog ovčara koji je napao jednog zatvorenika u ćeliji, svjedok UU, T. 6835, 6837.

pojavljuje na platnom spisku KB-a za novembar 1993. godine.¹¹⁴⁶ Što se tiče Ante Buhovca, Slavka Skendera, Joze Pole i Ante Smiljanića, tužilac nije izveo dokaze koji bi potvrđivali da su oni kao pripadnici KB-a bili pod zapovjedništvom Mladena Naletilića ili da su bili podređeni Vinku Martinoviću.¹¹⁴⁷

432. Pretresno vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić znao da njegovi podređeni prelaćuju i zlostavljaju zatvorenike na Heliodromu. Svjedok Salko Osmić je jednom na Heliodromu vidio Mladena Naletilića kada je zabunom ušao u zatvoreničke prostorije na prvom spratu.¹¹⁴⁸ Svjedok Y je već u teškom fizičkom stanju doveden na Heliodrom, nakon što je svakodnevno, u periodu od 47 dana, prelaćivan u zatočeništvu u Ljubuškom.¹¹⁴⁹ Mladen Naletilić ga je posjetio u njegovoj ćeliji, što van razumne sumnje potvrđuje da je Mladen Naletilić znao za zlostavljanje zatvorenika i odobravao ga. Svjedok Y je posvjedočio da je, nakon oko mjesec dana zatočenja na Heliodromu, iz zajedničkih prostorija premješten u samicu u podrumu gdje je proveo oko 40 dana.¹¹⁵⁰ Iz te potpuno mračne prostorije smio je da izađe jedino u hodnik, kako bi ga tukli.¹¹⁵¹ Postojala je jedna posebna smjena, čiji su ga pripadnici uvijek tukli kad bi bili na dužnosti. Rekli su mu da su oni Tutini ljudi, a da su zatočenici “Tutini zatvorenici”.¹¹⁵² Svjedok Y je bio tako teško prelaćivan da se ne bi mogao ni micati. Poslije bi ga dan-dva ostavili na miru da se oporavi za sljedeće prelaćivanje. Kada bi se tokom prelaćivanja onesvijestio, donijeli bi gumeno crijevo, polili ga i ostavili da leži u lokvi vode.¹¹⁵³ Za vrijeme tog okrutnog režima u samici, policajci su otvorili vrata i naredili mu da se predstavi Tuti.¹¹⁵⁴ On je to učinio, na što mu je Tuta rekao da mu je stanje, s obzirom na to što je zaslužio, još sasvim dobro. Pet minuta nakon što je Tuta otišao, došli su vojni policajci, naredili mu da izađe pred vrata ćelije i stali ga udarati raznim predmetima.¹¹⁵⁵ Svjedok Y je pao, a krv mu je kapala po

¹¹⁴⁶ Dokazni predmet PP 704.

¹¹⁴⁷ Prema iskazima nekih svjedoka, oni su bili pripadnici ili starješine vojne policije HVO-a koji nisu bili podređeni KB-u ni Mladenu Naletiliću, svjedok QQ, T. 6216; svjedok W, T. 3211; svjedok HH, T. 4898; svjedok SS, T. 6615; *vidi* takođe *supra* par. 82-115.

¹¹⁴⁸ Svjedok Salko Osmić, T. 3144.

¹¹⁴⁹ Svjedok Y, T. 3393, 3395. O zlostavljanju u Ljubuškom *vidi supra* par. 423.

¹¹⁵⁰ Svjedok Y, T. 3398.

¹¹⁵¹ Svjedok Y, T. 3398.

¹¹⁵² Svjedok Y, T. 3399.

¹¹⁵³ Svjedok Y, T. 3399.

¹¹⁵⁴ Svjedok Y, T. 3403.

¹¹⁵⁵ Svjedok Y, T. 3403.

podu. Jedan od policajaca mu je naredio da tu krv poliže jer krv nijednog balije ne smije ostati na hrvatskom tlu.¹¹⁵⁶

433. I svjedok UU je na Heliodromu vidao Mladena Naletilića. Prvi susret se dogodio 15-20 dana po njegovom dolasku. Zbog lošeg fizičkog stanja u kom se nalazio, svjedok UU bi tokom dana ostajao sam u prostoriji, dok su ostale zatvorenike odvodili na rad. Jednom prilikom je Mladen Naletilić došao s grupom ljudi u kojoj su bili Armin Pohara, Rusmir Agačević i drugi vojnici i osobe u uniformama, i stao na ulaz u prostoriju. Jedan od vojnika prišao je svjedoku UU, koji je čučao u suprotnom uglu prostorije, i pitao ga zar nije vidio ko je ušao u prostoriju, naredivši mu da ustane. Svjedok UU se ispričao i rekao da nije u stanju da se pomakne, a kamoli ustane. Pošto je vojnik počeo da urla, pokušao je da se pridigne rukama, poput psa. Kako je pokušavao da se uspravi, vojnik ga je pesnicom udario u stomak. Svjedoku UU je potekla krv na usta i ponovo je pao. Dok se to događalo, grupa u kojoj je bio Mladen Naletilić stajala je u drugom uglu prostorije. Svjedok UU je posvjedočio da je Mladen Naletilić morao vidjeti kako ga zlostavljaju. Međutim, niko nije intervenirao. Ta grupa je nakon 10-15 minuta napustila prostoriju.¹¹⁵⁷

434. Svjedok UU je posvjedočio da je Mladena Naletilića drugom prilikom vidio u pratnji Vinka Martinovića, Juke Prazine i grupe od oko 15 HVO vojnika i vojnih policajaca. Bila je večer, stajali su na vratima prostorije u kojoj se nalazio i razgovarali. Jedan HVO vojnik je iznenada udario jednog civila koji se našao u njihovoj blizini. Prišao je i drugi vojnik, pa su stali vikati i psovati tog zatvorenika, spominjući Prozor. Svjedok UU je zaključio da je taj zatvorenik iz Prozora ili okolice.¹¹⁵⁸ Došlo je do velike gužve i svjedok UU je primijetio da mladić krvari i stenje. Juka Prazina, koji je na Heliodromu sa sobom vodio svog njemačkog ovčara, pustio je psa s uzice, a ovaj je napao zatvorenika. Potom su tog zatvorenika izvukli iz prostorije i svjedoku UU nije poznato šta se s njim poslije dogodilo.¹¹⁵⁹ Mladen Naletilić i Vinko Martinović bili su u grupi koja je stajala do vrata, no nisu učinili ništa da spriječe incident.¹¹⁶⁰ Svjedok UU nije primijetio da je itko išta poduzeo da bi odbrano mladog zatvorenika na kog su nasrnuli.¹¹⁶¹

¹¹⁵⁶ Svjedok Y, T. 3404.

¹¹⁵⁷ Svjedok UU, T. 6831-6833.

¹¹⁵⁸ Svjedok UU, T. 6834.

¹¹⁵⁹ Svjedok UU, T. 6835.

¹¹⁶⁰ Bili su udaljeni 12 do 15 metara od ugla u kojem je ležao svjedok UU, svjedok UU, T. 6835.

¹¹⁶¹ Svjedok UU, T. 6837.

435. Mladen Naletilić je bio fizički prisutan kad su vojnici iz njegove pratnje zlostavljali zatvorenike i osobno je sudjelovao u zlostavljanju zatvorenika na Heliodromu.¹¹⁶² Vijeće se na osnovu dokaza uvjerilo da je Mladen Naletilić zlostavljao svjedoka FF, pripadnika ABiH iz Mostara i svjedoka Z, istaknutog člana stranke SDA, dok su bili zatočeni u zatvoru na Heliodromu. Mladen Naletilić je na Heliodromu ispitivao oba svjedoka i tokom ispitivanja ih fizički i psihički zlostavljao.¹¹⁶³

436. Iako je Heliodrom bio u nadležnosti Vojne policije,¹¹⁶⁴ vojnici KB-a i drugih jedinica imali su nesmetani pristup Heliodromu i zatvoreničkim ćelijama u kojima su nasumično zlostavljali zatvorenike.¹¹⁶⁵ Vijeće se uvjerilo da dokazi potvrđuju da je Mladen Naletilić znao da su vojnici, uključujući i pripadnike KB-a, fizički i psihički zlostavljali zatvorenike na Heliodromu i da nije poduzeo mjere kako bi svoje podređene spriječio da čine ta krivična djela. Vijeće se uvjerilo da je indiferentan stav Mladena Naletilića prema sudbini zatvorenika na Heliodromu, BH Muslimana, koja je bila u rukama njegovih vojnika, još jedan primjer obrasca uspostavljenog u Sovićima i Doljanima koji se primjenjivao tokom čitavog sukoba. Vijeće konstatira da premlaćivanja zatvorenika na Heliodromu¹¹⁶⁶ od strane Juke Prazine i Mire Marjanovića predstavljaju okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji prema članovima 2(c) i 3 Statuta i da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost po članu 7(3) Statuta za ta djela koja su počinili njegovi podređeni (tačke 11 i 12 Optužnice).

437. Pretresno vijeće se nije uvjerilo da je dokazano da su podređeni Vinka Martinovića sudjelovali u zlostavljanju zatvorenika na Heliodromu. Svjedok UU je Vinka Martinovića na Heliodromu vidio pet-šest puta, kad bi ovaj u pratnji vojnika HVO-a došao u prostoriju u

¹¹⁶² U paragrafu 50 Optužnice Mladen Naletilić i Vinko Martinović se terete samo po osnovu zapovjedne odgovornosti iz člana 7(3) Statuta. Prema tome, individualna krivična odgovornost Mladena Naletilića na osnovu člana 7(1) Statuta za zlostavljanje koje je on osobno izvršio nad zatočenicima na Heliodromu predmet je zaključka samo u vezi s paragrafom 45 Optužnice i razmatra se u nastavku, vidi *infra* par. 441-451.

¹¹⁶³ Pojednostosti o tim incidentima sadržane su u zaključku Vijeća u vezi s paragrafom 45 Optužnice, vidi *infra* par. 441-451.

¹¹⁶⁴ Vojnici su nosili oznake na kojima je pisalo "HVO-Vojna policija" i maskirne uniforme s bijelim kaiševima, svjedok K, T. 1572; svjedok M, T.1672; svjedok NN, T. 5878; svjedok SS, T. 6619-6620; svjedok UU, T. 6825-6826; svjedok RR, T. 6511.

¹¹⁶⁵ Svjedok GG je svjedočio da su jedne noći čuli strašnu buku i galamu pred vratima ćelije na Heliodromu. Sljedećeg jutra su im umjereniji vojnici rekli da su tamo bili Tutini vojnici i tražili ključeve ćelija, svjedok GG, T. 4753.

¹¹⁶⁶ *Vidi supra* bilješke 1137-1145.

kojoj se on nalazio.¹¹⁶⁷ Vinko Martinović je prisustvovao još jednom premlaćivanju svjedoka UU koje se dogodilo u ambulanti na Heliodromu gdje je svjedok UU potražio ljekarsku pomoć. Tamo ga je jedan vojnik udarao pesnicama i nogama u stomak i po glavi. Pridružio se i drugi vojnik u maskirnoj uniformi i udarcem oborio svjedoka UU. Dok je trajalo to premlaćivanje, svjedok UU je primijetio Vinka Martinovića koji je s drugim vojnicima sjedio u istoj prostoriji.¹¹⁶⁸ Međutim, nije utvrđeno da li su vojnici koji su pretukli svjedoka UU bili pripadnici ATG-a “Vinko Škrobo” ili pripadnici Vojne policije koji nisu bili pod zapovjednom nadležnošću Vinka Martinovića. Vijeće, stoga, zaključuje da nije dokazano da su vojnici koji su tukli svjedoka UU bili podređeni Vinku Martinoviću.

(vi) Ostala mjesta

a. Zapovjedništvo HVO-a, ribnjak u Doljanima

438. Pretresno vijeće se uvjerilo da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost u smislu člana 7(3) Statuta za zlostavljanje zatvorenika na ribnjaku u Doljanima, po članovima 2(c) i 3 Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice). Utvrđeno je da su podređeni Mladena Naletilića, kao npr. Falk Simang, sudjelovali u tim premlaćivanjima.¹¹⁶⁹ Mladen Naletilić je bio prisutan na ribnjaku kad su vršena premlaćivanja. On je, dakle, znao da njegovi podređeni čine krivična djela. Opedijelio se da ih ne sprečava, iako je imao stvarnu mogućnost da to učini.

b. Zapovjedništvo ATG-a “Vinko Škrobo” i Bulevar

439. Pretresno vijeće se uvjerilo da Vinko Martinović snosi zapovjednu odgovornost na osnovu člana 7(3) Statuta za zlostavljanje zatočenika, BH Muslimana, na području njegove zone odgovornosti, tj. u njegovom zapovjedništvu i na Bulevaru. (tačke 11 i 12 Optužnice). Vijeće konstatira da je dokazano da je u incidentu koji se dogodio u julu ili augustu 1993. godine u zapovjedništvu Vinka Martinovića, vojnik Semir (Sema) Bošnjčić, koji je bio pod

¹¹⁶⁷ Svjedok UU, T. 6838.

¹¹⁶⁸ Svjedok UU, T. 6839. Znao je da je ta osoba Vinko Martinović jer su mu zatvorenici u nekoliko navrata, prilikom njegovog ranijeg ulazanja u prostoriju, rekli da se radi o Vinku Martinoviću zvanom Štela, svjedok UU, T 6840.

¹¹⁶⁹ Zaključak Vijeća o činjenicama nalazi se gore u tekstu; *vidi supra* par. 353-369.

zapovjedništvom Vinka Martinovića, sudjelovao u prelaćivanju jednog zatvorenika.¹¹⁷⁰ Vijeće se, nadalje, uvjerilo da su vojnici pod zapovjedništvom Vinka Martinovića sudjelovali u prelaćivanju profesora koje se dogodilo poslije 25. jula 1993. godine¹¹⁷¹ te u prelaćivanju zatvorenika zvanog Coca koje je izvršeno u periodu između juna i augusta 1993. godine.¹¹⁷² Vijeće je već konstatalo da su ti incidenti dovoljno teški da bi se okvalificirali kao okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji u smislu članova 2(c) i 3 Statuta. Vijeće se uvjerilo da je Vinko Martinović bio prisutan kada su njegovi vojnici zlostavljali ljude i da je imao stvarnu mogućnost da ta krivična djela spriječi. Međutim, on je svojom voljom odlučio da to ne učini. Vijeće stoga konstatira da su ispunjeni uvjeti iz člana 7(3) Statuta. Međutim, Vijeće je već konstatalo da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost za ta prelaćivanja u svojstvu počinioca u smislu člana 7(1) Statuta. Vijeće konstatira da je u okolnostima ovog predmeta najprimjereniji osnova krivične odgovornosti onaj iz člana 7(1) Statuta, koji Vinka Martinovića kvalificira kao počinioca krivičnog djela.

c. Dretelj i Gabela

440. Tužilac je izveo i dokaze o zlostavljanju zatočenika u logorima Dretelj i Gabela.¹¹⁷³ Međutim, u svom završnom podnesku tužilac priznaje da sudjelovanje KB-a u tim djelima nije dokazano.¹¹⁷⁴ Vijeće stoga konstatira da niti Mladen Naletilić niti Vinko Martinović ne snose zapovjednu odgovornost za zlostavljanje zatvorenika koje su izvršili vojnici u logorima Dretelj i Gabela.

¹¹⁷⁰ Vijeće je donijelo zaključak u vezi s odgovornošću Vinka Martinovića kao počinioca za taj incident terećen u paragrafu 49 Optužnice, *vidi supra* par. 385. Zatvorenika su identificirali svjedoci SS i K, svjedok SS, T. 6552 (povjerljivo); svjedok K, T. 1583 (povjerljivo).

¹¹⁷¹ Vijeće je donijelo zaključak u vezi s odgovornošću Vinka Martinovića kao počinioca za taj incident, terećen u paragrafu 49 Optužnice, *vidi supra* par. 386 i 389.

¹¹⁷² Vijeće je donijelo zaključak u vezi s odgovornošću Vinka Martinovića kao počinioca za taj incident terećen u paragrafu 49 Optužnice, *vidi supra* par. 388-389.

¹¹⁷³ Svjedok AA, T. 3695; svjedok II, T. 4941; svjedok I, T. 1384; svjedok J, T. 1499; svjedok P, T. 2289; svjedok O, T. 2138; svjedok FF, T. 4690; svjedok PP, T. 6074; svjedok OO, T. 5936; svjedok YY, T. 7260; Svjedok odbrane NU, T. 14691; svjedok odbrane ME, T. 14119; svjedok odbrane NV je svjedočio o lošim životnim uvjetima u logorima Dretelj i Gabela, svjedok odbrane NV T.14834. Svjedoci PP, YY, ME, P, FF, I, i II su svjedočili da su zlostavljanje, mučenje i prelaćivanje zatvorenika bili uobičajena praksa u Dretelju, svjedok PP, T. 6074; svjedok YY, T. 7260; svjedok ME, T. 14119; svjedok P, T. 2293; svjedok FF, T. 4690; svjedok I, T. 1385, svjedok II, T. 4948, dokazni predmet PP 593.1. Dokazni predmet PP 21.1 je karta na kojoj se vidi Dretelj. Dokazni predmet PP 21.2 je snimka logora Dretelj iz zraka. Dokazni predmet PP 24.1 je karta na kojoj se vidi Gabela. Dokazni predmet PP 24.10 je snimka logora Gabela iz zraka.

¹¹⁷⁴ Završni podnesak optužbe, str. 126.

(f) Opetovano počinjenje krivičnog djela mučenja i zlostavljanja u periodu od maja 1993. do januara 1994. godine

441. U paragrafu 45 Optužnice, obojica optuženih se terete za opetovano počinjenje i pomaganje i podržavanje krivičnih djela mučenja i hotimičnog nanošenja teških patnji muslimanskim civilima i ratnim zarobljenicima koje je zarobio KB ili koji su bili zatočeni po ovlaštenju HVO-a, te za poticanje svojih podređenih da nad zatočenicima, BH Muslimanima, čine ta djela u periodu od maja 1993. do januara 1994. godine.

(i) Mladen Naletilić

442. U paragrafu 45 Optužnice Mladen Naletilić se, između ostalog, tereti da je u više navrata počinio krivična djela mučenja i okrutnog postupanja, te hotimičnog nanošenja velikih patnji muslimanskim civilima i ratnim zarobljenicima, koje je zarobio KB ili koji su bili zatočeni po ovlaštenju HVO-a.

443. Pretresno vijeće napominje da se za incidente mučenja i zlostavljanja koji se odnose na Soviće i Doljane odvojeno tereti u paragrafu 46 Optužnice. Zaključci Vijeća navedeni su u gornjem tekstu. Ti će se zaključci uzeti u obzir kod utvrđivanja da li je dokazano opetovano počinjenje tih krivičnih djela.¹¹⁷⁵

444. Naletilićeva odbrana tvrdi, ne prihvaćajući nijedan navod optužbe, da su svi incidenti u kojima je, navodno, sudjelovao Mladen Naletilić, “u najgorem slučaju izolirani primjeri”. Odbrana tvrdi da svjedoci FF i Z nisu govorili istinu kad su izjavili da ih je ispitivao Mladen Naletilić, a da iskaz svjedoka E o tome da je Mladen Naletilić zlostavljao jednog drugog vojnika, nije potkrijepljen.¹¹⁷⁶

445. Pretresno vijeće odbacuje tvrdnje odbrane.¹¹⁷⁷ Ono je uvjereno da je van razumne sumnje potvrđeno da je Mladen Naletilić mučio svjedoka FF, pripadnika ABiH iz Mostara, i

¹¹⁷⁵ Vidi *supra* par. 345-370.

¹¹⁷⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 77-78.

¹¹⁷⁷ Vijeće odbacuje tvrdnje Naletilićeve odbrane da je otac svjedoka FF bio “muslimanski ekstremist koji je kriv za sve tenzije i na kraju i za sukob u Mostaru između BH Hrvata i BH Muslimana” kao neprimjerene. Vijeće ne prihvaća ni argument da to “pokazuje da svjedok FF ima poseban interes da se prikaže žrtvom, a da Naletilića predstavi kao osobu koja je duboko upletena u nečovječno postupanje, kako bi potkrijepio iskaz svog oca o tome da su BH Hrvati progonili BH Muslimane”. Vijeće nadalje odbacuje argument Naletilićeve odbrane da “ne postoji uvjerljivi razlog da ga Naletilić ispituje”, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 78. Vijeće konstatira da tvrdnja Naletilićeve odbrane o ulozi oca svjedoka FF u

svjedoka Z, uglednog pripadnika stranke SDA, dok su bili zatočeni u zatvoru na Heliodromu.¹¹⁷⁸

446. Svjedok FF je doveden na Heliodrom početkom juna 1993. godine¹¹⁷⁹ Nekoliko dana kasnije odveden je u prostoriju u kojoj su ga čekala trojica muškaraca, među kojima je bio Mladen Naletilić.¹¹⁸⁰ S Tutom je u toj prostoriji bio Josip Marčinko kojeg je svjedok poznao i koji je prije rata bio penzionirani policajac.¹¹⁸¹ Nije mu bilo poznato ime treće osobe, no nakon što je tu osobu kasnije opisao zatočenicima, rečeno mu je da se radi o Samiru Bošnjicu.¹¹⁸² Mladen Naletilić je počeo ispitivati svjedoka FF, tražeći informacije o tome gdje mu se nalaze otac i ostali članovi porodice.¹¹⁸³ Kad je svjedok FF odgovorio da ništa ne zna, počeo ga je udarati muškarac za kojeg je kasnije saznao da je Samir Bošnjic. Zadao mu je tri udarca u stomak, nakon čega je Mladen Naletilić naredio Bošnjicu da prestane.¹¹⁸⁴ Nakon otprilike 20 minuta ispitivanja, Mladen Naletilić je odjednom svjedoku FF izrazio saučešće, rekavši mu da su mu tog jutra strijeljali oca. Svjedok FF je bio toliko potresen da se skoro onesvijestio. Prije nego što su svjedoka FF odveli u samicu, Mladen Naletilić se nagnuo preko stola i pitao ga da li mu gori u stomaku.¹¹⁸⁵ Svjedoka FF su stavili u samicu na oko sat vremena te se veoma plašio jer nije znao što će dalje biti s njim, a i zato što su prošli neki stražari i zaprijetili mu da će se naveče vratiti da ga premlate.¹¹⁸⁶

447. Pretresno vijeće konstatira da je Mladen Naletilić nanio velike patnje i duševnu bol svjedoku FF, a to je učinio u cilju dobivanja informacija o njegovom ocu i da bi ga kaznio zato što je sin tog uglednog političara. Mladen Naletilić je dopustio da Samir Bošnjic fizički zlostavlja svjedoka FF nakon što ovaj nije odgovorio na njegova pitanja, a svjedoku je nanio tešku duševnu patnju time što ga je lažno obavijestio da su mu tog jutra ubili oca. Vijeće se osvjedočilo da djela Mladena Naletilića dosežu prag težine koji je potreban da bi

sukobu, ako ništa drugo, barem potkrepljuje svjedočenje samog svjedoka FF jer još očitije pokazuje razloge zbog kojih bi ga Mladen Naletilić želio ispitivati i kazniti ga zbog toga što je sin svog oca.

¹¹⁷⁸ *Vidi* i par. 441-451.

¹¹⁷⁹ Svjedok FF, T. 4683

¹¹⁸⁰ Svjedok FF, T. 4684. Prepoznao je Mladena Naletilića jer je vidio njegovu sliku s jednim hrvatskim generalom u kafiću i pitao jednog svog kolegu ko je osoba na slici koja se rukuje s hrvatskim generalom. Kolega mu je odgovorio da se radi o Tuti. Svjedok FF je svjedočio da je Tuta u to vrijeme nosio naočale, da je imao prilično dugu, sijedu kosu i bradu i da je nosio maskirnu uniformu. U sudnici je identificirao Mladena Naletilića, svjedok FF, T. 4685, 4689.

¹¹⁸¹ Svjedok FF, T. 4685.

¹¹⁸² Svjedok FF, T. 4686.

¹¹⁸³ Otac svjedoka FF, svjedok O, bio je ugledni političar, svjedok FF, T. 4729 (povjerljivo).

¹¹⁸⁴ Svjedok FF, T. 4686, 4688.

¹¹⁸⁵ Svjedok FF, T. 4688.

ih se okvalificiralo kao krivično djelo mučenja po članovima 2(b) i 5(f) Statuta. Mladen Naletilić snosi individualnu krivičnu odgovornost u svojstvu saizvršoca na osnovu člana 7(1) Statuta (tačke 9 i 10 Optužnice) zato što je, zajedno sa Samirom Bošnjicom, mučio svjedoka FF.

448. Svjedok Z je doveden na Heliodrom u maju 1993. godine¹¹⁸⁷ Dana 31. augusta 1993. godine izveden je iz samice, a Ante Smiljanić mu je rekao da je stigao Tuta i da ga želi ispitivati. Kad je ušao u malu zgradu, Tuta je sjedio za stolom za sastanke. Svjedok Z je sjedio između dvojice muškaraca za koje je mislio da su Tutina pratnja.¹¹⁸⁸ Tuta je jedini govorio. Saopćio je svjedoku Z da je jedna osoba ponudila novac kako bi svjedoka Z pustili iz zatvora na Heliodromu, ali da nije ponudila dovoljno. Tuta je pitao svjedoka Z da li mu je jasno da je on mrtav čovjek. Kad je svjedok Z rekao da ne zna zbog čega, vojnik koji je sjedio s njegove desne strane snažno ga je udario i naredio mu da odgovara sa “da, generale”. Potom mu je Tuta rekao da će za svakog njegovog izgubljenog čovjeka biti ubijeno 10-15 “balija”. Kad je svjedok Z htio da odgovori, vojnik ga je ponovo počeo udarati, sve dok mu Tuta nije rekao da prestane, davši mu znak prstom. Nakon toga ga više nisu tukli, ali su ga optužili da je ukrao novac iz sefa u štabu 4. korpusa ABiH.¹¹⁸⁹ Svjedok Z je vraćen u ćeliju tek nakon intervencije osobe zvane Splećo, koji je Tutu obavijestio da je vidio kako su dva civilna policajca ukrala novac.¹¹⁹⁰ Prije no što su ga izveli iz prostorije, Tuta mu je rekao neka se pomoli kako bi se pripremio za smrt.¹¹⁹¹

449. Pretresno vijeće se uvjerilo da psihičko zlostavljanje svjedoka Z predstavlja mučenje. Time što je svjedoku Z rekao da je mrtav čovjek i naredio mu da se vrati u ćeliju i pomoli kako bi se pripremio za smrt, Mladen Naletilić je svjedoku Z hotimično nanio tešku duševnu patnju s ciljem da ga kazni za navodnu krađu novca iz sefa u štabu 4. korpusa ABiH. Naletilić je dakle odgovoran u svojstvu počinioca na osnovu članova 5(f), 2(b) i 7(1) Statuta (tačke 9 i 10 Optužnice).

450. Pretresno vijeće nadalje konstatira da je Mladen Naletilić počinio krivično djelo okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja velikih patnji kada je 10. maja 1993. u

¹¹⁸⁶ Svjedok FF, T. 4689.

¹¹⁸⁷ Svjedok Z, T. 3534.

¹¹⁸⁸ Svjedok Z, T. 3544.

¹¹⁸⁹ Svjedok Z, T. 3545-3546, 3548.

¹¹⁹⁰ Svjedok Z, T. 3548.

¹¹⁹¹ Svjedok Z, T. 3549.

Duhanskom institutu u Mostaru jednog drugog zatvorenika udario motorolom po licu (tačke 11 i 12 Optužnice).¹¹⁹² Udarci su bili toliko snažni da se motorola raspala, a žrtva je bila oblivena krvlju.¹¹⁹³ Nadalje, Mladen Naletilić je počinio krivično djelo okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja velikih patnji drugim zatvorenicama koje su okupili u Duhanskom institutu time što im je rekao da će biti odvedeni u Široki Brijeg i tamo pogubljeni (tačke 11 i 12 Optužnice).¹¹⁹⁴ Tom je prilikom Mladen Naletilić prijetio mladiću koji se prezivao Zilić. Nakon što je svojim pratiocima dopustio da ga pesnicama i kundacima pretuku,¹¹⁹⁵ Mladen Naletilić je i sam žrtvu pesnicom udario u genitalije i po licu, nakon čega su njegovi ljudi nastavili tući Zilića.¹¹⁹⁶ Vijeće se osvjedočilo da zlostavljanje tog zatvorenika predstavlja okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji i da Mladen Naletilić snosi individualnu krivičnu odgovornost u svojstvu počinioca prema članovima 2(c), 3 i 7(1) Statuta (tačke 11 i 12 Optužnice).

451. Dokazi koji su predočeni Vijeću otklanjaju svaku sumnju da je Mladen Naletilić zlostavljao i mučio zatvorenike u Doljanima, u Duhanskom institutu u Mostaru i na Heliodromu. Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić u više navrata počinio krivično djelo mučenja, okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja velikih patnji prema članovima 2(b), 2 (c), 3 i 5(f) Statuta (tačke 9, 10, 11 i 12 Optužnice).

(ii) Vinko Martinović

452. Pretresno vijeće napominje da se Vinko Martinović, usprkos nejasnoj formulaciji u paragrafu 45 Optužnice,¹¹⁹⁷ ne tereti za mučenje na osnovu incidenata zlostavljanja iz paragrafa 45, 49 i 50, već samo za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji odnosno teških povreda tijela ili zdravlja. Vijeće nadalje napominje da se Vinko Martinović

¹¹⁹² Vijeću je dostavljeno ime svjedoka, svjedok BB, T 4246; svjedok DD, T. 4469; svjedok CC, T. 4387 (povjerljivo). Argumenti odbrane u vezi s tim incidentom razmatrani su u gornjem tekstu, *vidi supra*, par. 374-379.

¹¹⁹³ Svjedok BB, T. 4246-4248 (povjerljivo).

¹¹⁹⁴ Svjedok BB, T. 4246.

¹¹⁹⁵ Svjedok E, T. 1009, 1011-1012.

¹¹⁹⁶ Svjedok E, T. 1012.

¹¹⁹⁷ U paragrafu 45 Optužnice navodi se da su "Mladen Naletilić i Vinko Martinović u više navrata počinili, pomagali i podržavali mučenje, hotimično nanosili teške patnje, te svoje podređene vlastitim primjerom poticali na mučenje ili nanošenje teških patnji bosansko-muslimanskim zatočenicima". Bez obzira na tu formulaciju, tačke 9 i 10 (mučenje) odnose se samo na Mladena Naletilića, a tačke 11 i 12 (okrutno

u paragrafu 49 Optužnice takođe tereti da je u više navrata počinio krivično djelo zlostavljanja muslimanskih civila i ratnih zarobljenika koje je zarobio KB ili su bili zatočeni po ovlaštenju HVO-a. Vijeće je zaključak u vezi s paragrafom 49 Optužnice iznijelo u gornjem tekstu. Isti navodi optužbe ne mogu, stoga, biti predmetom zaključka na osnovu paragrafa 45 Optužnice.

3. Sažetak zaključaka

(a) Mladen Naletilić

453. Pretresno vijeće proglašava Mladena Naletilića krivim u svojstvu počinioca opetovanih krivičnih djela mučenja kao zločina protiv čovječnosti i teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949., na osnovu članova 2(b), 5(f) i 7(1) Statuta.¹¹⁹⁸ Vijeće proglašava Mladena Naletilića krivim i u svojstvu počinioca opetovanih krivičnih djela okrutnog postupanja kao kršenja zakona i običaja ratovanja, te hotimičnog nanošenja teških patnji kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949., na osnovu članova 2(c), 3 i 7(1) Statuta.¹¹⁹⁹ Vijeće, nadalje, konstatira da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost iz člana 7(3) Statuta za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji koje su počinili pripadnici KB-a nad zatvorenicima na ribnjaku u Doljanima, u Duhanskom institutu u Mostaru, u policijskoj stanici, u Ljubuškom i na Heliodromu.¹²⁰⁰

454. Mladen Naletilić je kriv po tačkama 9, 10, 11 i 12 Optužnice.

(b) Vinko Martinović

455. Pretresno vijeće proglašava Vinka Martinovića krivim u svojstvu počinioca krivičnog djela okrutnog postupanja kao kršenja zakona i običaja ratovanja, te hotimičnog nanošenja velikih patnji kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949., na osnovu članova 2(c), 3 i 7(1) Statuta.¹²⁰¹ Iako je utvrđeno da su podređeni Vinka Martinovića, a posebno Ernest Takač, opetovano sudjelovali u zlostavljanju zatvorenika u raznim

postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja) odnose se na obojicu optuženih.

¹¹⁹⁸ Počinjeni nad Fikretom Begićem, svjedokom TT i svjedokom B na ribnjaku u Doljanima, te nad svjedocima FF i Z na Heliodromu.

¹¹⁹⁹ Počinjeni nad Salkom Begićem na ribnjaku i svjedokom AA, vojnikom (povjerljivo), te nad osobom koja se preziva Zilić u Duhanskom institutu u Mostaru.

¹²⁰⁰ *Vidi supra* par. 390-438.

zatočeničkim objektima, Vijeće konstatira da tužilac nije potvrdio da je Vinko Martinović znao ili da je bilo razloga da zna za zločine koji su počinjeni na drugim mjestima, osim u njegovoj bazi i na Bulevaru. Dakle, nije dokazano da Vinko Martinović snosi zapovjednu odgovornost za zlostavljanje i premlaćivanje zatvorenika koje se dogodilo u Duhanskom institutu u Mostaru, u policijskoj stanici, u zatvoru u Ljubuškom i na Heliodromu.

456. Vinko Martinović je kriv po tačkama 11 i 12 Optužnice.

C. Tačke 13-17: Nenad Harmandžić

457. Vinko Martinović se u tačkama 13 do 15 Optužnice tereti za ubistvo Nenada Harmandžića kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(a) Statuta, kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta, te za hotimično lišavanje života kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. sankcioniranu članom 2(a) Statuta. Alternativno, Vinko Martinović se tereti za okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta, te za hotimično nanošenje velikih patnji odnosno teških povreda tijela ili zdravlja kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. po članu 2(c) Statuta. Vinko Martinović se u svim tačkama Optužnice tereti za individualnu krivičnu odgovornost svim tačkama Optužnice i po članu 7(1) i po članu 7(3) Statuta.

1. Mjerodavno pravo

(a) Okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji odnosno teških povreda tijela ili zdravlja

458. Mjerodavno pravo u pogledu okrutnog postupanja kao kršenja zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta, te hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda tijela i zdravlja kao teške povrede Ženevskih konvencija po članu 2 Statuta razmatrano je u gornjem tekstu.¹²⁰²

¹²⁰¹ Počinjeni u julu ili augustu 1993. godine u bazi ATG-a “Vinko Škrobo” nad neidentifikovanim zatvorenikom, nad “profesorom” i Cocom.

¹²⁰² *Vidi supra*, par. 246, 339-343.

(b) Ubistvo i hotimično lišavanje života

459. Mjerodavno pravo u pogledu ubistva i hotimičnog lišavanja života razmatrano je u gornjem tekstu.¹²⁰³

2. Činjenice

460. Prije rata, sve dok nije razriješen s dužnosti, Nenad Harmandžić je bio policajac pri Ministarstvu unutrašnjih poslova u Mostaru.¹²⁰⁴ Oko mjesec dana prije izbijanja sukoba u Mostaru, Vinko Martinović i njegovi vojnici su u raznim prilikama vrijeđali Nenada Harmandžića i prijetili mu.¹²⁰⁵ Dana 10. maja 1993. godine, Nenada Harmandžića i svjedoka AE prisilno su odveli na Heliodrom gdje su deset dana bili zatočeni.¹²⁰⁶ Tokom njegovog prvog boravka na Heliodromu, četvorica vojnika s oznakama brigade “Bruno Bušić” izveli su Nenada Harmandžića i teško ga pretukli.¹²⁰⁷ Nakon što je pušten, nastavio je do otprilike 30. juna 1993. godine živjeti u svom stanu sa svojom porodicom. Tokom tog razdoblja susreo je jednom Vinka Martinovića u blizini njegovog zapovjedništva u Kalemovoj ulici. Nakon tog slučajnog susreta, ispričao je svjedokinji AD da se plaši da Vinko Martinović namjerava da ga ubije.¹²⁰⁸ Dana 30. juna 1993. godine, Nenada Harmandžića su ponovo uhapsili i prebacili na Heliodrom.¹²⁰⁹ U julu 1993. godine, na Heliodromu ga je vidio ili sreo niz svjedoka koji su takođe bili tamo zatočeni.¹²¹⁰ Posvjedočili su da je Nenad Harmandžić bio veoma napet i uplašen i da je izražavao strah

¹²⁰³ *Vidi supra*, par. 248-249.

¹²⁰⁴ Svjedok AD, T. 8174 (povjerljivo); svjedok XX, T. 7117; svjedok H, T. 1300; svjedok U, T. 2962; svjedok Halil Ajanić, T. 7608; svjedok odbrane MO, T. 15030. Dokazni predmet PP 48 je fotografija Nenada Harmandžića bez datuma; svjedok AD, T. 8195; svjedok AE, T. 8276.

¹²⁰⁵ Svjedok AD, T. 8186 (povjerljivo); svjedok AE, T. 8233.

¹²⁰⁶ Svjedok AD, T. 8177.

¹²⁰⁷ Svjedok AE, T. 8247. Nadalje je posvjedočio da se Nenad Harmandžić žalio na bol u grudnom košu i donjem dijelu nogu, te da je pred jutro počeo da mokri krv. I Nenad Harmandžić i svjedok AE vratili su se iz pritvora u jadnom fizičkom i psihičkom stanju; Nenadu Harmandžiću su bila slomljena rebra, imao je rane na koljenima i podljeve krvi oko očiju, svjedok AD, T. 8185. Svjedok AE je posvjedočio da su Nenada Harmandžića tukli u dva navrata, svjedok AE, T. 8245. Svjedok H, koji je bio zatočen s Nenadom Harmandžićem tokom tog razdoblja i koji ga je identificirao na dokaznom predmetu PP 48, posvjedočio je da je Nenad Harmandžić između 12. i 14. maja 1993. godine bio nekoliko puta izveden i premlaćen. Kad je odbio da ide, izvukli su ga za noge. Zvao je upomoć, no zatočenici su se isuviše plašili da bi mu pomogli. Nakon što su ga vratili u prostoriju, svjedok H je na leđima i grudima Nenada Harmandžića primijetio rane i ozljede, svjedok H, T. 1376-1377.

¹²⁰⁸ Svjedok AD, T. 8186.

¹²⁰⁹ Svjedok AD, T. 8186.

¹²¹⁰ Svjedok H, T. 1300; svjedok N, T. 1739; svjedok U, T. 2962.

da će postati žrtvom osвете kriminalaca koje je kao policajac prije rata podvrgavao istrazi.¹²¹¹

461. Dana 12. ili 13. jula 1993. godine, braća "Štrumpfovi" došli su na Heliodrom tražeći upravo Nenada Harmandžića koji je pokušao da se sakrije u drugoj prostoriji. Jedan je zatočenik braći "Štrumpfovima" odao gdje se skriva i pomogao im da ga pronađu.¹²¹² Potom su Nenada Harmandžića, u grupi od 25 zatvorenika, plavim kamionetom odvezli s Heliodroma u zapovjedništvo Vinka Martinovića.¹²¹³ Među zatvorenicima koji su odvezeni s Nenadom Harmandžićem bili su Halil Ajanić i Mujo Tuta.¹²¹⁴ Halil Ajanić je poznao Nenada Harmandžića kao policajca koji ga je u prošlosti hapsio zbog manjih prijevара.¹²¹⁵ Istog jutra, svjedokinja AD, prolazeći tuda oko 09:00 sati, vidjela je kako su zatvorenici stigli kamionom i kako su ih postrojili pred bazom Vinka Martinovića. Među njima je prepoznala Nenada Harmandžića.¹²¹⁶ Posvjedočila je da je na sebi imao tamnoplavu majicu, traperice i bordo mokasine. Bio je okružen naoružanim vojnicima, pa se plašila da mu bilo što kaže. Sjeća se, takođe, da mu je jedno oko bilo zatvoreno.¹²¹⁷

462. Halil Ajanić je uhvatio priliku da razgovara s Nenadom Harmandžićem dok su u bazi istovarivali konzerve s hranom. Nenad Harmandžić mu je rekao da je veoma zabrinut da se neće živ vratiti iz baze Vinka Martinovića. Dok su istovarivali konzerve, pored njih su prošli Ernest Takač i muškarac kog su zvali Dolma. Obojica su više puta brutalno udarili

¹²¹¹ Svjedok XX je posvjedočio da je početkom jula Nenad Harmandžić bio napet, uzrujan i zabrinut. Rekao je svjedoku XX da su ga već prije hapsili i zlostavljali. Svjedok XX mu je savjetovao da se smiri i pokuša se sakriti među zatočenicima tako da ga ne primijete kriminalci s kojima je imao posla dok je prije rata radio kao policajac i koji bi mu se zbog toga htjeli osvetiti sada kad je bespomoćni zatočenik, svjedok XX, T. 7142-7144. Svjedok U je takođe posvjedočio da mu je Nenad Harmandžić na Heliodromu rekao da se plaši ljudi koji mu se žele osvetiti, svjedok U, T. 2963 (povjerljivo). Svjedok Halil Ajanić je posvjedočio da se Nenad Harmandžić pokušavao sakriti u raznim prostorijama na Heliodromu jer se plašio, svjedok Halil Ajanić, T. 7608-7610.

¹²¹² Svjedok Halil Ajanić, T. 7418, 7609-7610.

¹²¹³ Svjedok Halil Ajanić, T. 7413. Svjedok odbrane MN je posvjedočio da nije nikada vidio Nenada Harmandžića u jedinici Vinka Martinovića, svjedok odbrane MN, T. 14600. Svjedok odbrane MT je, međutim, posvjedočio da je Nenada Harmandžića vidio u bazi Vinka Martinovića u Kalemovoj ulici, svjedok odbrane MT, T. 15297. Stožer ATG-a "Vinko Škrobo" prikazan je na dokaznom predmetu PP 11.10. Njegova lokacija u odnosu na Mostar vidi se na dokaznom predmetu PP 15.1. Dokazni predmet PP 15.2 prikazuje prednju stranu zgrade.

¹²¹⁴ Svjedok Halil Ajanić, T. 7414.

¹²¹⁵ Svjedok Halil Ajanić, T. 7572.

¹²¹⁶ Svjedok AD, T. 8193. Na dokaznom predmetu PP 15.2, svjedok AD prepoznao je zgradu ispred koje je vidio zatvorenike, uključujući Nenada Harmandžića.

¹²¹⁷ Svjedok AD, T. 8193-8194.

Nenada Harmandžića u prepone tako da se srušio. Nenad Harmandžić nakon toga više nije mogao pomagati Halilu Ajaniću pri istovarivanju konzervi jer ga je jako boljelo.¹²¹⁸

463. Kasnije, kada je Halil Ajanić čistio kancelariju Vinka Martinovića, u kancelariju je ušao Ernest Takač i obavijestio Vinka Martinovića da je doveo Nenada Harmandžića koji je pokušao pobjeći.¹²¹⁹ Nenad Harmandžić je poricao tu optužbu, a Vinko Martinović je naredio da ga odvedu u podrum, ali da ga ne tuku.¹²²⁰ Ernest Takač je odveo Nenada Harmandžića niz stepenice, a nakon nekoliko minuta, Halil Ajanić je čuo glasan krik.¹²²¹ Halil Ajanić je na stepenicama za podrum vidio pet do šest vojnika. Oko pola sata ili sat kasnije, pozvali su ga da siđe. Tamo je bio Vinko Martinović s nekoliko vojnika. Naredio je Halilu Ajaniću da udari Nenada Harmandžića ili će i njega zadesiti isto.¹²²² Nenad Harmandžić je bio sav krvav.¹²²³

464. Halil Ajanić je u prvi mah htio poslušati i udariti Nenada Harmandžića jer mu je nešto od prije zamjerao.¹²²⁴ Međutim, kada je vidio u kakvom je jadnom stanju, nije mogao da ga udari.¹²²⁵ Nenad Harmandžić mu je rekao da ne oklijeva i da ga udari jer Halil Ajanić ima mnogo djece, a on ionako nema nikakve šanse da taj incident preživi.¹²²⁶ Vojnici su ismijavali Halila Ajanića i pustili ga da se ponovo popne na sprat odakle je ponovo čuo krikove Nenada Harmandžića. Nakon nekog vremena krikovi su prestali, nakon čega je vidio kako neki vojnici izvode Nenada Harmandžića iz zgrade da opere jedan automobil. Ti su se vojnici pomokrili u prazne limenke od pive i prisilili Nenada Harmandžića da to pije.¹²²⁷ Jedan od njih je izvadio svoj penis, gurnuo ga Nenadu Harmandžiću u usta i pitao ga da li to voli.¹²²⁸ Nenad Harmandžić je tom drugom prilikom bio sav u modricama.¹²²⁹

¹²¹⁸ Svjedok Halil Ajanić, T. 7550.

¹²¹⁹ Svjedok Halil Ajanić je identificirao kancelariju na dokaznom predmetu PP 15.7.

¹²²⁰ Svjedok Halil Ajanić, T. 7414-7416. Dokazni predmet PP 15.9 prikazuje stepenice koje vode u podrum baze ATG-a "Vinko Škrobo". Dokazni predmet PP 15.27 sadrži tlocrt podruma.

¹²²¹ Svjedok Halil Ajanić, T. 7416, 7610.

¹²²² Svjedok Halil Ajanić, T. 7416.

¹²²³ Svjedok Halil Ajanić, T. 7419.

¹²²⁴ Svjedok Halil Ajanić, T. 7572, 7577. Nenad Harmandžić ga je jednom, dok je bio policajac, uhapsio i udario šakom u srce.

¹²²⁵ Svjedok Halil Ajanić, T. 7572.

¹²²⁶ Svjedok Halil Ajanić, T. 7612.

¹²²⁷ Svjedok Halil Ajanić, T. 7417.

¹²²⁸ Svjedok Halil Ajanić, T. 7417, 7419.

¹²²⁹ Svjedok Halil Ajanić, T. 7419. Svjedokinja AD je posvjedočila da se, nakon što je ujutro u bazi Vinka Martinovića vidjela Nenada Harmandžića, poslijepodne vratila u bazu kako bi saznala što je s njim. Sakrila se iza stabla i promatrala kako Nenad Harmandžić pere auto. Bio je slab i nemoćan, kao da su ga premlatili, svjedokinja AD, T. 8194. Svjedok AE je posvjedočio da mu je Halil Ajanić rekao da je vidio

465. Svjedok odbrane MT, pripadnik ATG-a “Vinko Škrobo”, posvjedočio je da je vidio jednog zatočenika, svog u modricama, kako u bazi Vinka Martinovića radi na jednom automobilu.¹²³⁰ Imao je modrice po čitavoj glavi i na oku, ali mogao je normalno hodati.¹²³¹ Kada je svoje kolege pitao ko je on, rekli su mu da je to Nenad Harmandžić kog su doveli s Heliograma. Na pitanje ko ga je premlatio, nasmijali su se i rekli mu da je već bio u takvom stanju kad je stigao u bazu.¹²³² Svjedok odbrane MT otišao je iz baze zbog neke dostave, a kad se vratio, Nenada Harmandžića više nije bilo. Rekli su mu da je vraćen na Heliogram.¹²³³

466. Halil Ajanić je posljednji put vidio Nenada Harmandžića neposredno prije nego što su Ajanića s grupom od dvadeset i tri zatočenika vratili na Heliogram. Prije nego što je ta grupa vraćena, Vinko Martinović im je naredio da se postroje. Rekao im je: “Što ste vidjeli, niste vidjeli. Što ste čuli, niste čuli.”¹²³⁴ Upozorio ih je da im mora biti jasno da bi se “takve stvari” mogle i njima dogoditi. Naredio je vozaču Vlasi da zatočenike vrati na Heliogram i da nadležnima na Heliogramu kaže da je Nenad Harmandžić pokušao bježati, pa je zbog toga zadržan.¹²³⁵ Kada je kamionom odlazio s Heliograma, Halil Ajanić je posljednji put vidio Nenada Harmandžića. Bio je živ, ali u veoma teškom fizičkom stanju; izgledao je kao da se udebljao 15 do 20 kilograma.¹²³⁶ Halil Ajanić je vidio kako ga vojnici živog stavljaju u kanal garaže koja služi za popravak automobila i prekrivaju ga daskama. Vojnici su kroz te daske po njemu polijevali kante vode i pritom ga psovali.¹²³⁷

467. Nenad Harmandžić se nikada nije vratio ni na Heliogram ni svojoj porodici.¹²³⁸ Tužilaštvo nije uspjelo utvrditi što se tačno dalje dogodilo s Nenadom Harmandžićem, nakon što ga je svjedok Halil Ajanić posljednji puta vidio u bazi Vinka Martinovića. Međutim, Tužilaštvo je izvelo razne svjedoke iz čijih iskaza proizlazi sljedeće:

kako Nenada Harmandžića zlostavljaju i da ga je lično Vinko Martinović prisiljavao da sudjeluje u premlaćivanju, svjedok AE, T. 8292.

¹²³⁰ Svjedok odbrane MT, T. 15298, 15346.

¹²³¹ Svjedok odbrane MT, T. 15346.

¹²³² Svjedok odbrane MT, T. 15298, 15346.

¹²³³ Svjedok odbrane MT, T. 15298.

¹²³⁴ Svjedok Halil Ajanić, T. 7418.

¹²³⁵ Svjedok Halil Ajanić, T. 7418.

¹²³⁶ Svjedok Halil Ajanić, T. 7419.

¹²³⁷ Svjedok Halil Ajanić, T. 7418, 7601.

¹²³⁸ Svjedok Halil Ajanić, T. 7418. Svjedok odbrane MQ je posvjedočio da je poslije rata čuo da je Nenad Harmandžić ubijen, svjedok odbrane MQ, T. 15030. Svjedokinja AD je posvjedočila da je Nenada Harmandžića posljednji put vidjela živog kad je u julu 1993. godine promatrala kako pere automobil u bazi

468. Svjedok U, zatvorenik na Heliodromu, posvjedočio je da je vidio kako Nenada Harmandžića odvođe zajedno s Halilom Ajanićem koji se kasnije sav u šoku vratio bez njega.¹²³⁹ Svjedok AE se od 30. juna 1993. godine sakrivao u potkrovlju kuće svoje djevojke da bi izbjegao da po drugi put bude uhapšen.¹²⁴⁰ Kuća se nalazila u blizini zapovjedništva Vinka Martinovića.¹²⁴¹ Dok se tu krio, slučajno je čuo razgovor o smrti Nenada Harmandžića. Vidio je Vinka Martinovića, Ninu Pehara zvanog Dolma, Dubravka Pehara zvanog Dubi i Ernesta Takača kako razgovaraju s vlasnicom kuće.¹²⁴² Budući da je kuća bila jako stara i malena, čuo je o čemu govore. Pitali su vlasnicu gdje se skriva svjedok AE i zašto mu njena porodica pomaže. Svjedok AE je čuo kako jedan od njih kaže da su Nenada Harmandžića već ubili i da će ubiti i svjedoka AE.¹²⁴³

469. Neposredno prije nego što su svjedoci AE i AD počekom augusta 1993. godine izbačeni iz svog stana u zapadnom Mostaru, razgovarali su s Novicom Kneževićem koji je radio kao kuhar na Heliodromu. Kuhar im je rekao da je Nenad Harmandžić ubijen u zapovjedništvu Vinka Martinovića, ali da su ljudima nadležnima na Heliodromu rekli da je pokušao pobjeći.¹²⁴⁴ Otprilike u isto vrijeme, svjedocima AE i AD prišao je vojnik imenom Dinko koji im je rekao da je iz jedinice Vinka Martinovića.¹²⁴⁵ Rekao im je da je Nenad Harmandžić ubijen.¹²⁴⁶ Kada se svjedok AE raspitivao o okolnostima, Dinko mu je ispričao da je Nenad Harmandžić, bivši policajac, po svoj prilici naletio na nekog kome se ranije zamjerio, a vremena su takva da su uloge izmijenjene. Kada je svjedok AE Dinka zamolio da bude konkretniji, Dinko se okrenuo i otišao.¹²⁴⁷

470. Svjedok AE je posvjedočio i da je razgovarao sa svjedokom AF koji mu je u septembru ili oktobru 1993. godine rekao gdje se u Jablanici nalazi grob Nenada

Vinka Martinovića, svjedokinja AD, T. 8196. Dokazni predmet PP 816 je potvrda o smrti Nenada Harmandžića, izdana 1996. godine, svjedok AE, T. 8276.

¹²³⁹ Svjedok U, T. 2962-2965 (povjerljivo).

¹²⁴⁰ Svjedok AE, T. 8248.

¹²⁴¹ Svjedok AD, T. 8192.

¹²⁴² Svjedok AE, T. 8248-8349.

¹²⁴³ Svjedok AE, T. 8248-8249.

¹²⁴⁴ Svjedok AE, T. 8251 i T. 8292. Vijeće konstatira da se osoba imenom Novica Knežević nalazi na platnom spisku KB-a za novembar 1993. u kategoriji "SPSN Kažnjenička bojna" pod br. 93, dokazni predmet PP 704, str. 12.

¹²⁴⁵ Svjedok AE, T. 8252, svjedok AD, T. 8198. Vijeće napominje da je Dinko Knežević bio član ATG-a "Vinko Škrobo" i podređeni Vinka Martinovića, dokazni predmet PP 704, str. 30 pod br. 28.

¹²⁴⁶ Svjedok AD, T. 8198.

¹²⁴⁷ Svjedok AE, T. 8253.

Harmandžića.¹²⁴⁸ Prema riječima svjedoka AE, svjedok AF mu je rekao da je po nalogu Vinka Martinovića pomagao pri pokapanju nečijeg leša.¹²⁴⁹ Svjedok AE je posvjedočio da mu je svjedok AF rekao da je leš iz prostora pored Doma zdravlja, gdje je jedno vrijeme ležao, bio prebačen u jedan vrt, a nakon što se vojnik zvan Cigo tome suprotstavio, leš je prevezen u park Liska gdje je i pokopan.¹²⁵⁰ Svjedok AE je takođe posvjedočio da mu je svjedok AF naveo tačnu lokaciju leša, u drugom redu od trotoara, gledajući iz parka.¹²⁵¹ Rekao je da je čvrsto uvjeren da se zaista radilo o tijelu Nenada Harmandžića budući da je svjedok AF naveo njegovu visinu, prosijedu kosu, težinu i opći izgled. Rekao je da je tijelo bilo zamotano u plavo ćebe.¹²⁵² Prema iskazu svjedoka AE, svjedok AF je spomenuo i nadimak Nenada Harmandžića, Neno.¹²⁵³ Svjedok AE je dobivenu informaciju prenio Ministarstvu unutrašnjih poslova.¹²⁵⁴

471. Svjedok AF, pozvan kao svjedok u sklopu postupka pobijanja, posvjedočio je da se ne sjeća razgovora sa svjedokom AE u Jablanici u septembru ili oktobru 1993. godine, ustvrdivši da ga je sreo samo jednom i to kasnije.¹²⁵⁵ Potvrdio je da je svjedoku AE rekao gdje se nalazi grob Nenada Harmandžića, ali se nije mogao sjetiti kada je vođen taj razgovor.¹²⁵⁶ Izjavio je da nikada nije spomenuo čovjeka zvanog Cigo već je svjedoku AE samo opisao osobu koju je svjedok AE, koji je bio mještanin, prepoznao kao osobu s nadimkom Cigo.¹²⁵⁷ Svjedok AF je, takođe, izjavio da nije spomenuo nadimak Nenada Harmandžića, Neno, nego da je svojim suzatočenicima na Heliodromu opisao leš koji je pokopao, a oni su mu rekli da to mora da je bio Neno.¹²⁵⁸

472. Što se njegovog sudjelovanja u pokapanju leša tiče, svjedok AF je posvjedočio da ga je tog konkretnog jutra, u grupi od 30 do 40 zatočenika s Heliodroma, u bazu Vinka

¹²⁴⁸ Svjedok AE, T. 8259.

¹²⁴⁹ Svjedok AE, T. 8259.

¹²⁵⁰ Svjedok AE, T. 8259.

¹²⁵¹ Svjedok AE, T. 8260.

¹²⁵² Svjedok AE, T. 8260.

¹²⁵³ Svjedok AE, T. 8261.

¹²⁵⁴ Svjedok AE, T. 8262.

¹²⁵⁵ Svjedok AF, T. 16081.

¹²⁵⁶ Svjedok AF, T. 16082.

¹²⁵⁷ Svjedok AF, T. 16082. Svjedokinja AD je u svom iskazu spomenula izvjesnog Cigu. Kad je otišla u bazu Vinka Martinovića da odnese cigarete i čistu odjeću, Cigo joj je rekao da se navečer vrati, svjedokinja AD, T. 8194, 8205. Svjedok AE je posvjedočio da je Cigo osoba imenom Danko Tadić i da mu je Nenad Harmandžić rekao da je Cigo bio s Vinkom Martinovićem kad ga je sreo i kad su mu upućene prve prijetnje prije nego što je izbio rat, svjedok AE, T. 8234. Vijeće napominje da se Danko Tadić spominje u dokaznom predmetu PP 704 kao pripadnik ATG-a "Vinko Škrobo", str. 30 pod br. 26.

¹²⁵⁸ Svjedok AF, T. 16083.

Martinovića odveo vozač imenom Luka Stojanovski.¹²⁵⁹ Ernest Takač, koji je bio zadužen za zatočenike, postrojio ih je i upitao da li je neki od zatočenika dovoljno snažan da ponese oko 50 kilograma težine. Ernest Takač je izdvojio dva zatočenika i odveo ih iza Doma zdravlja.¹²⁶⁰ Svjedok AF i drugi zatočenici su u tom trenutku bili zaključani u garaži. Kada se Ernest Takač vratio, izdvojio je tri zatočenika, uključujući svjedoka AF. Dali su im ašove i odveli ih u vrt iza garaže. Ernest Takač im je naredio da za petnaest minuta iskopaju jamu.¹²⁶¹ Nakon nekog vremena, dvojica zatočenika koji su bili izdvojeni i odvedeni u Dom zdravlja, vratili su se noseći leš zamotan u crno-plavo ćebe. Radilo se o visokom i teškom muškarcu.¹²⁶² Prije nego što su leš položili u zemlju, pojavio se jedan vojnik i rekao im da leš ne smije biti tamo zakopan, jer će smetati ljudima koji tuda prolaze.¹²⁶³ Tada je stigao Vinko Martinović i rekao Ernestu Takaču da taj prostor potpuno očisti.¹²⁶⁴ Zatočenici su potom tijelo morali odnijeti u park Liska gdje su ga pokopali.¹²⁶⁵ Nisu morali kopati jamu, jer su tamo neke jame već ranije bile iskopane. Svjedok AF je posvjedočio da je leš položen u jamu u redu broj jedan.¹²⁶⁶ Tačnu lokaciju je zapisao na komadić papira koji je kasnije predao ekipi koja je radila na ekshumaciji.¹²⁶⁷ Svjedok AF se sjeća da su na tijelu bile vidljive teške ozljede i to na glavi, na grudnom košu i u predjelu stomaka. S obzirom na zadah, činilo se da je žrtva već neko vrijeme bila mrtva.¹²⁶⁸ Radilo se o lešu krupnog i snažnog muškarca od preko stotinu kilograma. Svjedok AF je na lešu razaznao ljetnu majicu umrljanu krvlju i sportsku cipelu na jednoj nozi, dok je na drugoj nije imao.¹²⁶⁹ Te večeri, kad se vratio s pokapanja, razgovarao je s ostalim zatočenicima na Heliodromu o tom događaju. Opisao im je leš, a zatočenici koji su bili iz Mostara rekli su mu da se radi o bivšem službeniku policije iz Mostara.¹²⁷⁰

473. Svjedok N, drugi zatočenik na Heliodromu, posvjedočio je da je negdje u julu 1993. godine, s još dva zatočenika, odveden iz garaže u kojoj je bio zaključan s ostalim

¹²⁵⁹ Svjedok AF, T. 15938.

¹²⁶⁰ Dom zdravlja se vidi na dokaznom predmetu PP 11.1.

¹²⁶¹ Svjedok AF, T. 15942.

¹²⁶² Svjedok AF, T. 15943-15944.

¹²⁶³ Svjedok AF, T. 15946.

¹²⁶⁴ Svjedok AF, T. 15947.

¹²⁶⁵ Dokazni predmet PP 11.8 prikazuje groblje u parku Liska.

¹²⁶⁶ Svjedok AF, T. 15948-15950.

¹²⁶⁷ Svjedok AF, T. 15950.

¹²⁶⁸ Svjedok AF, T. 15947.

¹²⁶⁹ Svjedok AF, T. 15948, 16074. Tokom unakrsnog ispitivanja, svjedok AF je objasnio da pod "sportskom obucom" nije mislio na tenisicu, već na obuću koja se koristi za sport, svjedok AF, T. 16075.

¹²⁷⁰ Svjedok AF, T. 15949.

zatočenicima.¹²⁷¹ Prepoznao je vozača koji je njega i druge zatočenike obično odvezio u bazu Vinka Martinovića gdje su morali raditi na liniji fronte.¹²⁷² Garaža se nalazila iza linije fronte.¹²⁷³ Samo jednog od zatočenika koji su zajedno s njim izvedeni poznao je po imenu: zvao se Šukalić.¹²⁷⁴ Vozač je njih trojicu odvezao u bazu Vinka Martinovića, do kanala koji su koristili za popravak donjih dijelova automobila, i predao ih jednoj grupi vojnika.¹²⁷⁵ Vojnici su ručnim svjetiljkama osvijetlili kanal i svjedok N je primijetio dva tijela u civilnoj odjeći i krvavim košuljama. Naredili su im da leševe izvade iz kanala, da ih umotaju u ćebad, odnesu u park Liska i tamo ih zakopaju.¹²⁷⁶ To su teškom mukom učinili jer su leševi već bili ukočeni. Svjedok N se sjeća da je jedan leš bio posebno krupan muškarac i da je bio vrlo težak, tako da su ga oko 200 metara morali vući do parka Liska preko ulica i vrtova.¹²⁷⁷ Svjedok je posvjedočio da se pokapanje leševa dogodilo oko 02:00 ili 03:00 sata ujutro.¹²⁷⁸

474. Svjedok N, koji nije bio iz Mostara, posvjedočio je da je Nenada Harmandžića u više navrata vidio na Heliodromu, ali ga lično nije poznao. Opisao ga je kao muškarca visine 190 do 195 centimetara, širokih ramena i krupne građe, oko 50 godina starosti. Svjedok N je znao da je Nenad Harmandžić ranije bio policajac i da mu je nadimak bio Neno ili Nano.¹²⁷⁹ Leš, koji je svjedok N pokopao, bio je građe i visine koja je odgovarala Nenadu Harmandžiću kada ga je posljednji put vidio na Heliodromu.¹²⁸⁰ Prilikom unakrsnog ispitivanja, svjedok N je na fotografiji identificirao Nenada Harmandžića.¹²⁸¹ Nije mogao sa sigurnošću reći da li je leš, koji je te noći u mjesecu julu morao pokopati u parku Liska, bio Nenad Harmandžić. Svjedok N je posvjedočio da je samo površno vidio lice u trenutku kada je bilo osvijetljeno ručnom svjetiljkom, te stoga nije bio siguran da li se radi o lešu Nenada Harmandžića ili neke druge osobe.¹²⁸²

¹²⁷¹ Svjedok N, T. 1743.

¹²⁷² Svjedok N, T. 1743, 1739.

¹²⁷³ Svjedok N, T. 1743-1744.

¹²⁷⁴ Svjedok N, T. 1745.

¹²⁷⁵ Svjedok N, T. 1745.

¹²⁷⁶ Svjedok N, T. 1746, 1748.

¹²⁷⁷ Svjedok N, T. 1747.

¹²⁷⁸ Svjedok N, T. 1747.

¹²⁷⁹ Svjedok N, T. 1738.

¹²⁸⁰ Svjedok N, T. 1748.

¹²⁸¹ Dokazni predmet PP 48.

¹²⁸² Svjedok N, T. 1766.

475. Svjedok Y je posvjedočio da je jednog dana s Heliograma odveden na rad u blizini Doma zdravlja.¹²⁸³ Po dolasku, zatvorenike su postrojili ispred Šteline baze i pitali su ih ko je od njih najsnažniji. Izdvojena su dva zatočenika kojima je rečeno da moraju obaviti jedan posao. Osoba, koju svjedok Y tada nije poznao, ali koja se kasnije predstavila kao Štela, rekla im je da je jedan od zatočenika pokušao pobjeći i da je pritom ubijen, pa njegovo tijelo treba donijeti s raskrsnice.¹²⁸⁴ Štela je zatočenicima naredio da odu i pokupe to tijelo.¹²⁸⁵ Dvojica zatočenika su otišla i donijela tijelo.¹²⁸⁶ Kasnije su ta dvojica rekla preostaloj grupi da su odnijeli leš u ulicu Liska da ga tamo pokopaju.¹²⁸⁷ Svjedok Y nije znao o kome se radi, niti je znao na koji način je taj čovjek ubijen. Leš nije lično vidio.¹²⁸⁸

476. Dana 30. marta 1998. godine, tim za ekshumaciju Instituta za sudsku medicinu Univerziteta u Sarajevu ekshumirao je u parku Liska u Mostaru potpuno skeletonizirano tijelo muškarca od oko 45 godina.¹²⁸⁹ Forenzičari Instituta su radili na osnovu naloga suda u Mostaru. Obdukcijski izvještaj je zatim dostavljen istražnom sudiji Kantonalnog suda u Mostaru.¹²⁹⁰ Prema tom obdukcijском izvještaju, uvedenom kao dokazni predmet Tužilaštva broj PP 877.1, leš je identificiran kao tijelo Nenada Harmandžića, rođenog 1947. godine.¹²⁹¹ Svjedok AE, koji je prisustvovao ekshumaciji, posvjedočio je da se lokacija na kojoj je leš pronađen poklapa s opisom lokacije koji je dao svjedok AF u septembru ili oktobru 1993. godine.¹²⁹² Svjedok AF nije prisustvovao ekshumaciji. Nakon što je timu za ekshumaciju predao bilješku o lokaciji na kojoj se nalazi tijelo, čekao je u kancelariji.¹²⁹³ Kad se tim za ekshumaciju nakon sat vremena vratio, rekli su da se radi o lešu koji su tražili i da ga je identificirao jedan pokojnikov rođak.¹²⁹⁴

477. Identifikacija tijela obavljena je po uobičajenoj medicinskoj proceduri, na osnovu procjene visine i starosti, stanja zubi, ranije zadobivenih ozljeda i ožiljnog tkiva, odjeće i

¹²⁸³ Svjedok Y, T. 3399.

¹²⁸⁴ Svjedok Y, T. 3399, 3460, 3476.

¹²⁸⁵ Svjedok Y, T. 3999, 3476.

¹²⁸⁶ Svjedok Y, T. 3401. I svjedok Y je posvjedočio da mu je jedan njegov suzatočenik pokazao Štelu i rekao mu da je prije rata sa Štelom bio u popravnom domu, svjedok Y, T. 3401.

¹²⁸⁷ Svjedok Y, T. 3461.

¹²⁸⁸ Svjedok Y, T. 3461.

¹²⁸⁹ Vještak, dr. Hamza Žujo, T. 7624, 7629-7630, 7631.

¹²⁹⁰ Vještak, dr. Hamza Žujo, T. 7629.

¹²⁹¹ Dokazni predmet optužbe PP 877.1. Na suđenju je vještak dr. Hamza Žujo izjavio da potvrđuje identifikaciju leša kao tijela Nenada Harmandžića, vještak, dr. Hamza Žujo, T. 7629, 7775-7776.

¹²⁹² Svjedok AE, T. 8269.

¹²⁹³ Svjedok AF, T. 15957, 16137.

¹²⁹⁴ Svjedok AF, T. 16138.

osobnih stvari pronađenih na tijelu, te svih ostalih podataka dobivenih od porodice žrtve.¹²⁹⁵ Sudski vještak, dr. Hamza Žujo, posvjedočio je da pozitivna identifikacija Nenada Harmandžića nije ostavljala prostora za sumnju i da zbog toga nije izvršena analiza DNA.¹²⁹⁶

478. Svjedok AE, koji je sudjelovao u identifikaciji tijela, posvjedočio je da je rasparenu cipelu tipa mokasine pronađenu na tijelu prepoznao kao cipelu koja pripada Nenadu Harmandžiću. Tu je cipelu prepoznao jer je te cipele jednom kupio sebi i potom ih dao Nenadu Harmandžiću.¹²⁹⁷ Prepoznao je karakterističnu kopču na remenu i upaljač kao predmete koji su pripadali Nenadu Harmandžiću.¹²⁹⁸ Posvjedočio je da se Nenad Harmandžić slučajno pogodio u nogu iz svog 6,35-milimetarskog pištolja, te da je na tu činjenicu posebno skrenuo pažnju patologu, budući da metak nikada nije bio izvađen.¹²⁹⁹ Sudski vještak, dr. Hamza Žujo, posvjedočio je da je metak kalibra 6,35 milimetara pronađen u mekom tkivu desnog bedra koje se u procesu raspadanja odvojilo od kosti.¹³⁰⁰

479. Prema ekshumacijskom izvještaju, na tijelu su otkrivene višestruke povrede, uključujući prijelom desne goljenice, karličnih kostiju, desne lakatne kosti, lijeve lopatice, ključne kosti, te lijeve i desne čeljusti, izazvane tupim udarcima ili udarcima tupim mehaničkim predmetima i nanesene žrtvi dok je još bila živa.¹³⁰¹ Prijelom desnog lakta odgovara povredi zadobivenoj obrambenim refleksnim pokretom, tj. u situaciji nanošenja tupog udarca, kada se ruka refleksno izbacuje ispred tijela, s laktom isturenim prema napadaču.¹³⁰² Svi prijelomi kostiju odlomljenog su tipa, ali sami po sebi nisu konkretan uzrok smrti. Konkretna povreda koja je prouzročila smrt nanesena je metkom.¹³⁰³ Međutim, prijelomi kostiju utvrđeni na tijelu bili su takvog obima i težine da bi, da nije bilo fatalne rane od metka na glavi, doveli do traumatskog šoka, stanja koje bi s vremenom moglo

¹²⁹⁵ Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7641-7642.

¹²⁹⁶ Vještak, dr. Hamza Žujo, T. 7723. Vještak odbrane prof. Josip Skavić je takođe izjavio da se analiza DNA radi samo ako druge konvencionalne metode identifikacije nisu potpuno pouzdane, vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14897.

¹²⁹⁷ Svjedok AE, T. 8306.

¹²⁹⁸ Svjedok AE, T. 8274.

¹²⁹⁹ Svjedok AE, T. 8274. Svjedok AD je takođe svjedočio u vezi s ranom od metka Nenada Harmandžića, svjedok AD, T. 8200.

¹³⁰⁰ Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7732-7733.

¹³⁰¹ Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7634.

¹³⁰² Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7632-7234.

¹³⁰³ Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7640.

dovesti do smrti.¹³⁰⁴ U obdukcijском nalazu navodi se da je Nenad Harmandžić najprije teško premlaćen, a zatim ubijen iz vatrenog oružja.¹³⁰⁵

480. Martinovićeва odbrana je osporavala valjanost obdukcijског nalaza koji je Tužilaštvo predočilo i pozvala je vještaka odbrane, profesora Josipa Skavića, da svjedoči o pouzdanosti identifikacije tijela Nenada Harmandžića.¹³⁰⁶ Vještak odbrane, profesor Josip Skavić, posvjedočio je da je metoda identifikacije koju je koristio vještak optužbe, dr. Hamza Žujo, identična metodama koje koriste on i njegov tim.¹³⁰⁷ On se općenito slaže s mišljenjem dr. Hamze Zuje da su životna dob leša, identifikacija kopče na remenu i cipele, zatim činjenica da veličina cipele odgovara veličini cipele Nenada Harmandžića, te činjenica da se jednom vatrenim oružjem ranio u nogu i da je metak pronađen u tijelu, sve valjani pokazatelji koji zajedno daju pozitivnu identifikaciju.¹³⁰⁸ Profesor Skavić je zaključio da, osim pitanja visine tijela kojem pridaje veliku važnost, svi ostali elementi sugeriraju da se radi o lešu Nenada Harmandžića.¹³⁰⁹

481. Mišljenje je vještaka odbrane da je identifikacija nepouzdana zbog nepomirljive razlike između visine tijela koju su procijenili patolozi i visine tijela koju su naveli rođaci Nenada Harmandžića.¹³¹⁰ Oba vještaka su zaživotnu visinu tijela procijenila na od otprilike 182 do 185 centimetara.¹³¹¹ Prema podacima dobivenim od porodice i ostalih koji su poznavali pokojnog Nenada Harmandžića, može se zaključiti da je bio visok oko 196 centimetara.¹³¹² Vještak optužbe, dr. Žujo, posvjedočio je da margina pogreške kod izračunavanja visine tijela može biti čak 10 centimetara.¹³¹³ Vještak odbrane, profesor Skavić, bio je mišljenja da se takva razlika u visini ne može objasniti dozvoljenim

¹³⁰⁴ Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7771-7772.

¹³⁰⁵ Vještak dr. Hamza Žujo, T. 7640.

¹³⁰⁶ Vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14870.

¹³⁰⁷ Vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14871, 14883.

¹³⁰⁸ Vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14874-14876, 14886-14889.

¹³⁰⁹ Vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14891.

¹³¹⁰ Vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14872-14873, 14897.

¹³¹¹ Dokazni predmet PP 877.1; vještak dr. Hamza Žujo, T. 7631; vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14873.

¹³¹² Svjedok AE, T. 8304. Svjedok AD je posvjedočio da je on bio vrlo krupan čovjek, visine skoro dva metra, svjedok AD, T 8201. Svjedok odbrane MO je posvjedočio da je bio visok oko dva metra i krupne građe, svjedok MO, T. 15030. Svjedok N je posvjedočio da je bio visok oko 180 do 190 centimetara i jake građe, svjedok N, T. 1739.

¹³¹³ Vještak, dr. Hamza Žujo, T. 7680.

odstupanjem, što identifikaciju, usprkos ostalim prihvaćenim pozitivnim faktorima, čini nepouzdanom.¹³¹⁴

482. Martinovićeva odbrana ozbiljno je osporila pouzdanost svjedočenja svjedoka Halila Ajanića. Svjedoci odbrane ML, MM, MN i Jadranko Martinović, brat optuženog, posvjedočili su da je Halil Ajanić alkoholičar, skitnica i kriminalac.¹³¹⁵ Svjedoci odbrane su, takođe, posvjedočili da je Halil Ajanić izgubio sina u tragičnom incidentu u kojem je sudjelovao njemački plaćenik iz jedinice Vinka Martinovića.¹³¹⁶ Tvrdilo se da Halil Ajanić možda Vinka Martinovića smatra odgovornim za sinovljevu smrt.¹³¹⁷ Svjedok odbrane, Jadranko Martinović, posvjedočio je da se Halil Ajanić nekoliko puta liječio zbog psihičkih problema.¹³¹⁸

483. Martinovićeva odbrana je, stoga, pozvala vještaka, psihijatra dr. Dražena Begića, da svjedoči o pouzdanosti iskaza Halila Ajanića.¹³¹⁹ Mišljenje koje je vještak dao zasniva se na medicinskoj dokumentaciji, a posebno na nalazu dr. Omanovića.¹³²⁰ Dr. Begić nije vidio niti osobno pregledao Halila Ajanića.¹³²¹ Nije dobio niti iskaz Halila Ajanića niti transkript njegovog svjedočenja.¹³²² Nije stupio u kontakt s dr. Omanovićem da bi ga informirao da ispituje njegov nalaz.¹³²³ Dr. Begić je potvrdio da je osnova na temelju koje daje mišljenje vrlo oskudna.¹³²⁴ Na takvoj je osnovi dr. Begić potvrdio Vijeću da Halil Ajanić pati od

¹³¹⁴ Vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14872-14873, 14897. Složio se da se kod određivanja zaživotne visine mjeri bedrena kost. Složio se da razlika između dužine bedrene kosti mjerene kod obdukcije i očekivane dužine te kosti osobe visine 196 cm iznosi 2,12 centimetara. Složio se, takođe, da formula koja se koristi kod procjenjivanja zaživotne visine kostura nije apsolutna. Bio je spreman prihvatiti da ako se dužina bedrene kosti ne poklapa s općeprihvaćenom formulom za izračunavanje visine, a DNA je pozitivna, prednost ima DNA, vještak odbrane, prof. Josip Skavić, T. 14931-14936.

¹³¹⁵ Svjedok odbrane ML, T. 14443-14444, 14475; svjedok odbrane MM, T. 14520; svjedok odbrane MN, T. 14600-14601; svjedok odbrane MQ, T. 15171; svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13804.

¹³¹⁶ Svjedok odbrane MN, T. 14600-14601; svjedok odbrane MQ, T. 15170-15173; svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13805.

¹³¹⁷ Svjedok odbrane MN, T. 14600-14601; svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13806.

¹³¹⁸ Svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13804.

¹³¹⁹ Dokazni predmet DD2/57; dokazni predmet PP 877.23; iskaz vještaka, dr. Begića, o medicinskoj dokumentaciji g. Halila Ajanića, od 6. marta 2002. godine; vještak, dr. Dražen Begić, T. 15450.

¹³²⁰ Dokazni predmet DD2/58, dokazni predmet PP 877.22, pismo dr. Omanovića upućeno g. Šeriću i podaci o bolesti g. Ajanić, Halila iz Mostara, Mostar, 26. februar 2002.

¹³²¹ Vještak odbrane, Dražen Begić, T. 15458. Na pitanja sudija, dr. Begić je priznao da bi mu direktan kontakt pomogao da formira stručno mišljenje koje bi tada bilo utemeljeno na više činjenica. Međutim, od njega nije zatraženo da to učini, njegov zadatak je bio isključivo da pregleda liječničke nalaze; vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15485.

¹³²² Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15460.

¹³²³ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15486.

¹³²⁴ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15463.

inducirane alkoholne psihoze, sindroma amnezije i debiliteta koji dovode do ograničene sposobnosti percepcije i reprodukcije materijala, te je stoga nepouzdan svjedok.¹³²⁵

484. Tužilaštvo je tokom unakrsnog ispitivanja dr. Begića izjavilo da su podaci koje je dr. Begić dobio nedovoljni da bi mu omogućili da dâ stručno mišljenje i da bi neki drugi stručnjak u takvim okolnostima vjerovatno odbio dati svoje mišljenje. To je dr. Begić odbacio.¹³²⁶ Dr. Begić je priznao da nije u poziciji da daje stručno mišljenje o mentalnom zdravlju Halila Ajanića niti u vrijeme događaja 1993. godine niti u vrijeme kada je ovaj svjedočio.¹³²⁷ Složio se, nadalje, da ne može znati koliko je terapija propisana 1996. godine bila uspješna.¹³²⁸ Dr. Begić se složio da u bilješkama dr. Omanovića nema indikacija da Halil Ajanić pati od kronične psihoze.¹³²⁹ Dr. Begić je, nadalje, potvrdio da osoba može proći kroz psihotičnu epizodu uzrokovanu kombinacijom užasnih događaja koje je pretrpjela, poput gubitka djeteta, i zloupotrebe opojnih sredstava. Složio se da takva psihotična epizoda ne znači automatski da je osoba nesposobna da pouzdano svjedoči.¹³³⁰

485. Martinovićeva odbrana je osporila iskaze svjedoka AE i AF u vezi s njihovim razgovorom o učešću svjedoka AF u pokapanju leša u parku Liska. Svjedok odbrane MU je posvjedočio da on ima nadimak “Cigo”, ali da on nije intervenirao u pokopu Nenada Harmandžića.¹³³¹ Posvjedočio je da nikada nije sudjelovao u incidentu pokapanja kakav je opisao svjedok AF.¹³³² Prilikom unakrsnog ispitivanja, svjedok MU se složio da u Mostaru postoje i drugi ljudi s nadimkom “Cigo”.¹³³³

486. Sve u svemu, Martinovićeva odbrana tvrdi da je Nenad Harmandžić odveden u bazu ATG-a “Vinko Škrobo” 12. jula 1993. godine i da je istog dana nepovrijeđen vraćen na Heliodrom.¹³³⁴ Martinovićeva odbrana tvrdi da dokazni predmeti PP 434, PP 520 i PP 747 potvrđuju da je Nenad Harmandžić sljedećeg dana, dakle 13. jula 1993. godine, odveden u 1. lakojurišnu bojnu gdje je dogovoren njegov bijeg za novčanu naknadu.

¹³²⁵ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15452, 15456-15457.

¹³²⁶ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15465.

¹³²⁷ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15467-15468, 15477.

¹³²⁸ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15473.

¹³²⁹ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15487.

¹³³⁰ Vještak odbrane, dr. Dražen Begić, T. 15488.

¹³³¹ Svjedok odbrane MU, T. 15405 (povjerljivo).

¹³³² Svjedok odbrane MU, T. 15404-15405 (povjerljivo).

¹³³³ Svjedok odbrane MU, T. 15407. Vijeće napominje da svjedok odbrane MU nije ista osoba koju je svjedok AE identificirao kao vojnika “Cigu”, *vidi supra*, bilješku 1257.

¹³³⁴ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 94, 95.

3. Zaključci(a) Premlaćivanje i zlostavljanje Nenada Harmandžića

487. Vijeće je uvjeren da je 12. ili 13. jula 1993. godine, Nenad Harmandžić odveden s Heliodroma u bazu Vinka Martinovića gdje je bio teško premlaćen i zlostavljan barem nekoliko sati.

488. Prva opaska Vijeća jeste da ne postoji jasna potvrda datuma kada je odveden s Heliodroma u ATG "Vinko Škrobo".¹³³⁵ Martinovićeve odbrana tvrdi da dokazni predmet PP 434 pokazuje da je Milenko Čule, po nalogu Zlatana Mije Jelića, zapovjednika sektora Obrana grada Mostara, 13. jula 1993. godine pustio Nenada Harmandžića s Heliodroma u bazu 1. lakojurišne bojne da bi tu radio. Taj dokument pokazuje da su zatvorenici puštani da bi radili, kako tvrdi Martinovićeve odbrana, ali ne sadrži imena zatvorenika koji su pušteni.¹³³⁶

489. Martinovićeve odbrana se, nadalje, poziva na dokazni predmet PP 520, za koji se tvrdi da je dokument koji "predstavlja popis nekih zatvorenika s Heliodroma – uz napomenu kamo su odvedeni i ko ih je odveo. Pod rednim brojem 1 tog dokumenta nalazi se ime Nenada Haramandžića [*sic*] s napomenom da je 13.7.1993. godine odveden u 1. lakojurišnu bojnu, a navedeno je i ime vojnika koji ga je odveo - Milenko Čule".¹³³⁷

490. Martinovićeve odbrana se, nadalje, oslanja na izvještaj SIS-a (dokazni predmet 774) iz kojeg je vidljivo da je Nenad Harmandžić 13. jula 1993. godine odveden na rad i da je tog dana pobjegao. Tvrdi se da ti dokumenti dokazuju da se Nenad Harmandžić 12. jula 1993.

¹³³⁵ Vijeće je pažljivo razmotrilo dokaze koje su izvele optužba i odbrana u vezi s navodnim ubistvom Nenada Harmandžića. Datum događaja se ne može preciznije odrediti, osim da se dogodio 12. ili 13. jula 1993. Svjedokinju AD je optužba navela na datum 12. juli 1993., no ona ga sama nije izričito spomenula. Niti svjedok AF, niti svjedok N odnosno svjedok Y nisu mogli konkretno odrediti datum događaja u bazi ATG-a "Vinko Škrobo". Svjedok odbrane MT nije spomenuo datum kada je Nenada Harmandžića vidio svog u modricama. Halil Ajanić se nije sjećao datuma.

¹³³⁶ Tužilaštvo je Vijeću dostavilo dokumente s imenima zatvorenika koji su slani na rad i datumima kada su otpušteni, no evidencija počinje koncem augusta 1993. godine i nastavlja se do oktobra 1993. godine.

¹³³⁷ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 93. Ovaj dokument nosi pečat arhive HVO-a u Zagrebu i izgleda kao izvadak iz potpunije dokumentacije, no na prvi pogled nije jasno na što bi izvaci trebali upućivati. Uveo ga je svjedok Marko Prelec, vještak za arhive koji radi u Tužilaštvu, koji je izjavio da je dokument izvadak iz bilježnice "Bjekstvo", "action humanitaire France" /"humanitarna akcija Francuske"/ i da sadrži 30 imena zatvorenika, uključujući Nenada Harmandžića. Ne čini se da se ova dokumentacija odnosi na zatvorenike koji su tog dana odvedeni s Heliodroma. Nenad Harmandžić je jedini zatvorenik čije se ime navodi uz datum 13. jula 1993. godine. Stavke 2 i 3 se odnose na 16. juli 1993., stavka 4 na 28. juli 1993. itd. Vijeće vjeruje da se ova dokumentacija odnosi na zatvorenike koji su evidentirani kao nestali, ranjeni ili ubijeni. U prilog tome govori i dokazni predmet PP 774.

godine iz zapovjedništva Vinka Martinovića vratio na Heliodrom i da ga je Milenko Čule sljedećeg dana ponovo odveo na rad u 1. lakojurišnu bojnu.

491. Vijeće drži da se iz ovih dokumenata ne vidi da je Nenad Harmandžić odveden u 1. lakojurišnu bojnu, a ne u ATG “Vinko Škrobo”. Iz njih se jedino vidi da je Milenko Čule, pripadnik 1. lakojurišne bojne,¹³³⁸ na osnovu naređenja Zlatana Mije Jelića, zapovjednika sektora Obrana grada Mostara, izveo Nenada Harmandžića iz Heliodroma. Kao što je Vijeće već utvrdilo, to je bila uobičajena praksa i stoga nije bilo neobično da su vojnici iz raznih jedinica bili uključeni u prebacivanje zatvorenika s Heliodroma na lokacije prisilnog rada.¹³³⁹

492. Vijeće odbacuje tvrdnju da izvještaj SIS-a (dokazni predmet PP 774) potvrđuje argument Martinovićeve odbrane da je bijeg Nenada Harmandžića iz baze 1. lakojurišne bojne 13. jula 1993. godine organizirao Milenko Čule. Taj dokument samo potvrđuje informaciju dostavljenu nadležnima o tome da je Nenad Harmandžić pobjegao i da je “na slobodi”¹³⁴⁰ te ne pobija svjedočenje svjedoka optužbe. Nekoliko svjedoka je posvjedočilo da je Vinko Martinović dao upute da se nadležne na Heliodromu obavijesti da je Nenad Harmandžić bježao iz njegove baze i da je zato zadržan. Činjenica da je ta (dez)informacija kasnije tako unesena u službeni “izvještaj u vezi sa zlostavljanjem, smrću, ranjavanjem i bijegom ratnih zarobljenika dok su bili na radu”, sastavljen u augustu 1994. godine (dokazni predmet PP 774), ne samo da ne diskreditira iskaze svjedoka optužbe nego ih dapače

¹³³⁸ Dokazni predmet PP 434, str. 3 pod br. 37.

¹³³⁹ *Vidi supra*, par. 265. Vijeće je utvrdilo da su vojnici koji nisu bili pripadnici KB-a ni ATG-a “Vinko Škrobo” redovno bili uključeni u transport zatvorenika na radilišta u nadležnosti KB-a ili ATG-a “Vinko Škrobo”. Vijeće drži da dokumente na koje se oslanja treba promatrati u svjetlu zaključaka donesenih na osnovu nepobitnih dokaza. U vezi s dokumentima treba napomenuti da je u velikom broju slučajeva, kao osoba zadužena za predavanje zatvorenika 1. lakojurišnoj bojni, naveden Dinko Knežević, pripadnik ATG-a “Vinko Škrobo.”

¹³⁴⁰ Vijeće prihvata da se osoba imenom “Neno Harmandžić” pojavljuje na spisku sadržanom u dokaznom predmetu PP 774, str. 16. Ime se ne nalazi, kao što tvrdi Martinovićeva odbrana, pod brojem 56, već pod brojem 66. Datum evidencije je 6. septembar 1993. godine i iz spiska se ne vidi koja jedinica ga je odvela na lokaciju na kojoj je trebalo da radi i s koje je navodno nestao. Vijeće napominje da popis sadrži razne rubrike koje se posebno odnose na “bjekstvo” zatvorenika (*vidi* pod tačkama 6, 7, 14, 18, 19, 22, 31, 34, 35, 39, 101 (pokušaj bjekstva), 121, 131, 135 i 137), no da se ime “Neno Harmandžić” pojavljuje pod kategorijom “ratnih zarobljenika *na slobodi*.” Vodeći računa o datumu evidencije u septembru 1993. godine i uzevši u obzir da Nenad Harmandžić nije naveden u rubrici “pobjegli”, već u rubrici “na slobodi”, Vijeće zaključuje da dokument ne pokazuje, kao što tvrdi Martinovićeva odbrana, da je 13. jula 1993. godine pobjegao iz 1. lakojurišne bojne. Po mišljenju Vijeća, jedino što se iz toga može razumno zaključiti jeste da u septembru 1993. godine vojna policija nije imala informacije o tome gdje se Nenad Harmandžić nalazi. To je tako mada se izraz iz dokumenta (“na slobodi”) tumači kao da se njime kaže da je Nenad Harmandžić jedan od zatvorenika koji su pobjegli.

potvrđuje. Ona potkrepljuje tezu da je Vinko Martinović zataškavao sudbinu Nenada Harmandžića.

493. Vijeće je uvjeren da je Nenad Harmandžić 13. jula 1993. godine odveden u ATG “Vinko Škrobo”, kao što je ispričao Halil Ajanić,¹³⁴¹ a vidjeli su ga i svjedok odbrane MT i svjedokinja AD.

494. Vijeće je svjedoka Halila Ajanića doživjelo kao povremeno emotivnog i uzbuđenog, ali pouzdanog i iskrenog svjedoka, koji je, kao i mnogi drugi svjedoci, pretrpio tragične gubitke u svojoj porodici koje su posljedica destruktivnog djelovanja rata. Vijeće posebno napominje da svjedok Halil Ajanić nije pokušavao prikriti svoje psihijatrijske tegobe. Vijeće na njemu nije primijetilo nikakve znakove dezorijentacije u misaonim procesima ili pamćenju. Nije pokazivao ponašanje koje bi opravdavalo zaključak da možda pati od mentalnog poremećaja koji bi njegov iskaz učinio nepouzdanim. Vijeće drži da je mišljenje vještaka, dr. Begića, prezentirano na naučno upitnoj osnovi budući da se temelji na liječničkom nalazu koji je 1996. godine sastavio drugi liječnik. Dr. Begić nije pokušao pregledati svjedoka Halila Ajanića niti je o njegovom stanju razgovarao s njegovim sadašnjim liječnikom. Stoga on niti je u poziciji da utvrđuje opće mentalno stanje svjedoka Halila Ajanića niti može iznositi mišljenje o tome da li pati od bilo kakvog *trenutačnog* mentalnog poremećaja koji bi njegov iskaz učinio nevažnim. Dr. Begić se složio da liječnički izvještaj dr. Omanovića ne sadrži nikakve indikacije da svjedok Halil Ajanić pati od *kronične* psihoze. Na pitanje Suda priznao je, takođe, da je prethodno psihotično ponašanje Halila Ajanića moglo biti posljedica jednokratne epizode izazvane traumatičnim doživljajem iz tog vremena zbog smrti njegovog sina, te da to ne isključuje automatski njegovu pouzdanost kao svjedoka. Ukratko, Vijeće smatra da mišljenje vještaka odbrane ne dovodi u pitanje pouzdanost svjedoka.

495. Vijeće je uvjeren da je premlaćivanje kojem je Nenad Harmandžić bio podvrgnut u bazi Vinka Martinovića imalo potrebnu težinu da bi ga se moglo okvalificirati kao okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji odnosno teških povreda tijela ili zdravlja. Svjedok Halil Ajanić je opisao kako je jednog konkretnog dana tri puta vidio Nenada Harmandžića i da je svaki puta njegovo fizičko stanje bilo dramatično lošije. Na početku je

¹³⁴¹ Svjedok Halil Ajanić, T. 7418, 7609-7613. Ovaj iskaz je potkrijepio svjedok U, T. 2963-2966 (povjerljivo).

bio krvav, kasnije pun modrica, a na kraju je bio tako premlaćen i otečen da je izgledao kao da je dobio 15 kilograma na težini. Obdukcijski nalaz dokazuje da su premlaćivanja uzrokovala teške povrede, uključujući višestruke prijelome s odlomcima, uzrokovane tupim udarcima dok je Nenad Harmandžić još bio živ. Dakle, izvedeni dokazi ne ostavljaju nikakvu razumnu sumnju u to da su premlaćivanja kojima je Nenad Harmandžić bio izložen u bazi Vinka Martinovića bila teška, brutalna i barbarska.

496. Vijeće se, nadalje, uvjerilo da se Vinko Martinović posebno okomio na Nenada Harmandžića. Svjedoci AE i AD su potvrdili da je Vinko Martinović u više navrata, prije i poslije izbijanja rata u Mostaru, prijetio Nenadu Harmandžiću. Nekoliko je svjedoka primijetilo da je Nenad Harmandžić izgledao jako napeto i uplašeno dok je bio zatočen na Heliodromu i izražavao je strah da će postati žrtvom osvete zbog svog ranijeg položaja policajca. Posvjedočili su, takođe, da se pokušao sakriti da ne bi bio odveden s Heliodroma, jer je predviđao svoju sudbinu. Vinko Martinović je naredio da Nenada Harmandžića odvedu u podrum i prisustvovao je i gledao premlaćivanja koja su se tu događala. On je svjedoka Halila Ajanića i poticao da sudjeluje u premlaćivanju Nenada Harmandžića. Vijeće konstatira da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji odnosno teških povreda tijela ili zdravlja Nenadu Harmandžiću prema članovima 2(c), 3 i 7(1) Statuta (tačke 16 i 17 Optužnice).

(b) Ubistvo Nenada Harmandžića

497. Vijeće je uvjeren da je Nenad Harmandžić ubijen hicem iz vatrenog oružja u obraz i da je njegov leš odnesen iz neposredne okoline Doma zdravlja i zakopan u parku Liska, gdje je 1998. godine ekshumiran.

498. Vijeće smatra da izvještaj o ekshumaciji, iskaz dr. Hamze Zuje i iskazi svjedoka AE, AF i Y ne ostavljaju nikakvu razumnu sumnju u to da se zaista radi o tijelu Nenada Harmandžića koje su te noći u parku Liska pokopali svjedok AF i Mustafa Šukalić. Vijeće se uvjerilo da potkrepljujući iskazi svjedoka AE, AF i Y isključuju svaku razumnu mogućnost da je leš ekshumiran u parku Liska pripadao bilo kom drugom osim Nenadu Harmandžiću.¹³⁴²

¹³⁴²Što se tiče iskaza svjedoka N, Vijeće smatra da ostaju sumnje u to da li je on sudjelovao u pokopu Nenada Harmandžića ili je njemu bilo naređeno da pokopa neki drugi leš. Svjedok N je posvjedočio da je leš koji

499. Tužilaštvo u svom završnom podnesku priznaje da nije u mogućnosti izvesti dokaze o tome ko je iz vatrenog oružja ubio Nenada Harmandžića i kada se to dogodilo.¹³⁴³ Tvrdi se da dokazivanje tačnih okolnosti ubistva Nenada Harmandžića nije nužno da bi se zaključilo da Vinko Martinović i njegovi podređeni snose krivičnu odgovornost za smrt Nenada Harmandžića. Tužilaštvo tvrdi da su, po mišljenju vještaka optužbe, povrede koje je Nenad Harmandžić zadobio bile takve prirode da bi, ako se ne liječe, na koncu dovele do njegove smrti i da su Vinko Martinović i njegovi podređeni, pod čijim nadzorom je bio, bili dužni da organiziraju njegovo liječenje.¹³⁴⁴

500. Vijeće konstatira da nije utvrđeno ko je ubio Nenada Harmandžića iz vatrenog oružja nakon što je bio tako teško premlaćen i u bespomoćnom stanju. Međutim, Vijeće drži da činjenično stanje koje je utvrdila optužba dopušta samo jedan razuman zaključak, naime da je Vinko Martinović u najmanju ruku sudjelovao u ubistvu Nenada Harmandžića.

501. Dokazano je da je, čak i prije nego što je rat počeo, Vinko Martinović u više navrata prijetio Nenadu Harmandžiću i vrijeđao ga. Nakon što je izbio sukob u Mostaru, Nenad Harmandžić je imao još jedan susret s Vinkom Martinovićem koji ga je toliko zabrinuo da je svjedokinji AD iskazao svoj strah da Vinko Martinović planira da ga ubije. Dok je bio zatočen na Heliodromu, Nenad Harmandžić je bio očigledno uplašen i bojao se osvete zbog svoje ranije dužnosti policajca. Nenad Harmandžić je znao što ga očekuje jer se pokušavao sakriti da ne bi bio prozvan i s Heliodroma odveden u bazu Vinka Martinovića. Vijeće je uvjerenjeno da se Vinko Martinović posebno okomio na Nenada Harmandžića i da je on naredio da ovoga dovedu u njegovu bazu kako bi mu se osvetio.

502. Vinko Martinović i njegovi vojnici zlostavljali su Nenada Harmandžića u bazi ATG-a "Vinko Škrobo" na najnehumaniji način. Tukli su ga tako divljački da je pretrpio nekoliko

je on pokopao bilo teško micati jer je bio ukočen. Taj iskaz je u suprotnosti s iskazom svjedoka AF koji je posvjedočio da je leš već zaudarao i da mora da je prethodno neko vrijeme ležao negdje na ulici. Vijeće, međutim, smatra da iskaz svjedoka N ne daje povoda nikakvoj razumnoj sumnji u pogledu pouzdanosti i vjerodostojnosti iskaza svjedoka AF jer samo ukazuje na to da su ta dva svjedoka sudjelovala u različitim pokopima. Vijeće posebno napominje da je iskaz svjedoka AF potkrijepio svjedok Y. Vijeće nadalje napominje da je tijelo Nenada Harmandžića pronađeno i ekshumirano samo zahvaljujući činjenici da je svjedok AF bio u stanju dati tačnu lokaciju na kojoj se tijelo nalazi. Vijeće smatra da je svjedok AF mogao znati za lokaciju jedino ako je sudjelovao u pokopu, kao što je u svom iskazu i izjavio. Što se identifikacije tijela tiče, Vijeće napominje da se jedina značajna razlika u mišljenjima vještaka optužbe i odbrane odnosi na dozvoljenu pogrešku kod izračunavanja visine tijela. Vijeće prihvata mišljenje vještaka optužbe da se ta margina kreće u rasponu od 7 do 10 centimetara.

¹³⁴³ Završni podnesak optužbe, str. 160.

¹³⁴⁴ Završni podnesak optužbe, str. 161, 162.

prijeloma i drugih povreda koje su mu fizički onemogućile svaki pokušaj bjekstva, pogotovo zbog toga što mu je jedna noga bila slomljena. Posljednji put je viđen živ kada su ga strpali u kanal uz bazu Vinka Martinovića gdje su ga vojnici ATG-a “Vinko Škrobo” nastavili zlostavljati.

503. Dok je Nenad Harmandžić još bio živ i bespomoćno ležao u tom kanalu, Vinko Martinović je prijetio ostalim zatočenicima i naredio im da zaborave što su vidjeli ako ne žele doživjeti istu sudbinu. Naredio je vozaču, koji je zatočenike vraćao na Heliiodrom, da ostavi Nenada Harmandžića i da nadležnima na Heliiodromu kaže da je Nenad Harmandžić pokušao pobjeći. Lako je moguće da su teške povrede od stalnog premlaćivanja pokrenule pitanja o tome što se s njim dogodilo u bazi Vinka Martinovića. Nenad Harmandžić je posljednji put viđen živ u ATG-u “Vinko Škrobo”. Razuman zaključak koji iz toga slijedi jeste da ga je smrt zadesila dok je bio zatočen kod zapovjednika te baze. Svjedočenje o prijetnji Vinka Martinovića, naredbi suzatočenicima Nenada Harmandžića da šute o onom što su vidjeli u bazi, a posebno njegova izravna naredba vozaču da krivo informira upravu Heliiodroma o sudbini Nenada Harmandžića, ne dopušta nikakav drugačiji razuman zaključak.

504. Ostali činjenični dokazi koji su izvedeni potkrepljuju jedini razuman zaključak da je Nenad Harmandžić ubijen u bazi Vinka Martinovića ili u njenoj blizini. Njegovo fizičko stanje isključuje svaku razumnu mogućnost da je pokušavao pobjeći. Razumno je pretpostaviti da u tom slučaju prilikom obdukcije pronađenog tijela ne bi bili ustanovljeni nikakvi prijelomi. Da je Nenad Harmandžić umro pri pokušaju bijega, razgovori između Vinka Martinovića i njegovih podređenih Dolme, Dubija i Takača o tome da su ubili Nenada Harmandžića, koje je prenio svjedok AE, ne bi se smisljeno uklapali u tok događaja. Iskaz svjedokinje AD o tome da joj je kuhar na Heliiodromu rekao da je Nenad Harmandžić ubijen u zapovjedništvu Vinka Martinovića takođe bi izgubio smisao. Dolazak Dinka, koji je takođe bio podređeni Vinka Martinovića, ne bi imao smisla. Premda je većina tih dokaza iz druge ruke, oni predstavljaju čvrste karike u lancu indirektnih dokaza.

505. Nema dokaza o tome da je Vinko Martinović osobno iz vatrenog oružja pucao u Nenada Harmandžića. Međutim, on je sudjelovao u pokapanju leša.¹³⁴⁵ Pokapanje leša

¹³⁴⁵ Vijeće je uzelo u obzir iskaze očevidaca, svjedoka AF i Y, koji su posvjedočili da je Vinko Martinović osobno prisustvovao i sudjelovao u pokapanju tijela, *vidi supra*, par. 472, 475.

Nenada Harmandžića nadgledao je Ernest Takač. Vinko Martinović je osobno naredio zatvorenicima da pokupe tijelo, a Ernestu Takaču da raščisti mjesto koje je u prvi mah odabrano kao mjesto pokopa. Tom prilikom je Vinko Martinović ponovo ispričao priču o tome da je Nenad Harmandžić ubijen dok je pokušavao pobjeći.

506. U kontekstu sveukupnih dokaza navedenih u gornjem tekstu, stalni pokušaji Vinka Martinovića da objasni smrt Nenada Harmandžića i njegova direktna umiješanost u tajno pokapanje Nenada Harmandžića dopuštaju samo jedan razuman zaključak: da je Vinko Martinović sudjelovao u ubistvu Nenada Harmandžića i da je, kao učesnik u tom zločinu, imao velik interes da sakrije dokaze.

507. Vijeće, stoga, drži da skup svih izvedenih dokaza isključuje svaku razumnu mogućnost da Vinko Martinović *nije* sudjelovao u ubistvu. Vijeće konstatira da je on na različite načine i u raznim fazama pomagao i podržavao ubistvo: prvo, poticao je svoje vojnike u bazi da na najbrutalniji način zlostavljaju Nenada Harmandžića. Označio ga je kao "lovinu" koju njegovi vojnici mogu kako im se prohtije zlostavljati i ponižavati. Potom je, spriječivši da se Nenad Harmandžić s grupom zatvorenika vrati na Heliodrom faktički bio pomagač u ubistvu. Faktičku pomoć u počinjenju ubistva predstavlja i njegova naredba suzatočenicima Nenada Harmandžića da nikom ne pričaju o onom što su vidjeli u bazi, a posebno njegovo uputstvo vozaču da nadležnima na Heliodromu dâ lažne informacije o tome gdje se Nenad Harmandžić nalazi. Na taj način se Vinko Martinović pobrinuo da niko ne osujeti njegove lične planove u vezi s Nenadom Harmandžićem i, što je najvažnije, da se uprava Heliodroma ne počne raspitivati o nestalom zatvoreniku. Vinko Martinović je značajno doprinio ubistvu u trenutku kada se trebalo riješiti leša. Dao je direktne naredbe u vezi s pokapanjem leša, a time je potakao i značajno doprinio prikriivanju ubistva Nenada Harmandžića.

508. Vijeće je uvjeren da učešće Vinka Martinovića prije i nakon što je Nenad Harmandžić ubijen iz vatrenog oružja predstavlja značajno učešće u ubistvu u obliku ohrabrenja i faktičke pomoći. Vijeće, stoga, konstatira da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost za pomaganje i podržavanje ubistva i hotimičnog lišavanja života Nenada Harmandžića prema članovima 2(a), 3(1)(a), 5(a) i 7(1) Statuta (tačke 13, 14 i 15 Optužnice).

(c) Osuda

509. U tačkama 13 do 17, tužilac Vinka Martinović tereti za ubistvo po članu 5(a) Statuta i članu 3 Statuta, za hotimično lišavanje života po članu 2(a) Statuta, za okrutno postupanje po članu 3 Statuta, te za hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja po članu 2(c) Statuta. Optužbe za zlostavljanje (tačke 16 i 17 Optužnice) i optužbe za ubistvo (tačke 13, 14 i 15 Optužnice) terete se, međutim, *alternativno*. Tužilaštvo je u svom pretpretresnom podnesku pojasnilo ovakvo iznošenje navoda u Optužnici tražeći od Vijeća da “tačke 16 i 17 Optužnice razmatra samo ako zaključi da tužilac nije uspio dokazati van razumne sumnje da su optuženi [*sic*] odgovorni za protivpravno lišavanje života Harmandžića za koje se tereti u tačkama 13-15 Optužnice”.¹³⁴⁶ Martinovićeva odbrana u svom pretpretresnom i završnom podnesku tvrdi da teorija i praksa krivičnog prava u Bosni i Hercegovini ne poznaju institut alternativnog terećenja tako da alternativne i kumulativne optužbe predstavljaju kršenje prava optuženog.¹³⁴⁷

510. Žalbena vijeće je zaključilo da kumulativno terećenje u praksi Međunarodnog suda treba dopustiti “s obzirom na činjenicu da prije izvođenja svih dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi koje će od optužbi protiv optuženog biti i dokazane”.¹³⁴⁸ Ovo Vijeće drži da se dopustivost kumulativnih optužbi proteže i na alternativne optužbe *a maiore ad minus*. Vijeće se uvjerilo da je pravo Vinka Martinovića da bude u potpunosti obaviješten o optužbama koje su protiv njega podignute, tj. pravo na pravično suđenje, na primjeren način bilo zaštićeno time što je Tužilaštvo u pretpretresnom podnesku navelo i objasnilo alternativne optužbe.

511. Vijeće je zaključilo da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost za ubistvo i hotimično lišavanje života. Stoga je odlučilo da izrekne osudu po tačkama 13 do 15 Optužnice. Zbog činjenice da se radi o alternativnim optužbama, neće se razmatrati zaključci o alternativnim tačkama 16 i 17 Optužnice.

¹³⁴⁶ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 18. O ovom pitanju se ne govori u Završnom podnesku optužbe, str. 155-165.

¹³⁴⁷ Pretpretresni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 7; Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 91.

¹³⁴⁸ Drugostepeni postupak u predmetu *Čelebići*, par. 400.

D. Tačka 18: Protivpravno premještanje

512. Optužnica tereti optužene Mladena Naletilića i Vinka Martinovića za protivpravno premještanje civila iz člana 2(g) Statuta kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949 (tačka 18).¹³⁴⁹ Ista djela stavljaju im se na teret i kao progon na osnovu člana 5(h) Statuta, što ćemo obraditi u dijelu koji se odnosi na tačku 1 optužnice.

1. Mjerodavno pravo

513. Još ne postoji sudska odluka u kojoj se premještanje civila razmatra na osnovu člana 2(g) Statuta kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949 godine. Prvostepene presude u predmetima *Blaškić*, *Krnojelac* i *Krstić* bavile su se prisilnim premještanjem i/ili deportacijom kao zločinom protiv čovječnosti na osnovu člana 5 Statuta.

514. Tužilac se u svojoj argumentaciji poziva na član 49 Ženevske konvencije IV i tvrdi da su ključni elementi protivpravnog premještanja civila iz člana 2(g) Statuta sljedeći:

- i) da je došlo do djela ili propusta čija je svrha prisilno udaljavanje civila iz njihovih prebivališta, ili iz područja u kojima su boravili, na mjesto izvan tog područja;
- ii) da udaljavanje nije bilo opravdano razlozima bezbjednosti stanovništva ili imperativne vojne potrebe;
- iii) da su žrtve bile zaštićene osobe u skladu sa Ženevskom konvencijom IV.¹³⁵⁰

515. Ni Naletilićeva niti Martinovićeva odbrana nisu se izjašnjavale u pogledu te definicije.

516. Član 147 Ženevske konvencije IV utvrđuje da se protivpravna deportacija i premještanje smatraju "teškom povredom".¹³⁵¹ Komentar uz Ženevsku konvenciju IV u pogledu člana 147 Ženevske konvencije IV bavi se povredama odredbi članova 45 i 49

¹³⁴⁹ Oba optužena terete se po članu 7(1) i 7(3) Statuta. Optužnica, par. 25, 26, 32, 53, 54.

¹³⁵⁰ Završni podnesak optužbe, str. 208. Tužilac je u pretpretresnom podnesku ponudio nešto drugačiju definiciju budući da optužba nije uvrstila uvjet da su "žrtve bile osobe zaštićene Ženevskom konvencijom IV"

¹³⁵¹ Član 147 Ženevske konvencije IV propisuje: "Teške povrede na koje se odnosi prethodni član jesu one koje obuhvaćaju bilo koje od ovih djela, ako su počinjena protiv osoba ili imovine zaštićenih Konvencijom: hotimično lišavanje života, mučenje ili nečovječno postupanje, uključujući biološke pokuse, hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda fizičkog integriteta ili zdravlja, protivpravno deportiranje ili premještanje, protivpravno zatočenje zaštićene osobe, prisiljavanje zaštićene osobe da služi u oružanim snagama neprijateljske sile ili njeno hotimično lišavanje prava da joj se pravično i po

Ženevske konvencije IV. U ovom slučaju relevantan je član 49 Ženevske konvencije IV koji u jednom dijelu propisuje da su "[m]asovni ili pojedinačni prisilni premještaji, kao i deportacije zaštićenih osoba s okupirane teritorije na teritoriju okupacione sile ili na okupirano ili neokupirano područje bilo koje druge države, zabranjeni, bez obzira na razloge."¹³⁵²

517. Član 49 Ženevske konvencije IV jedan je od članova iz poglavlja koje se odnosi na okupirane teritorije. Kao što je gore navedeno, ti se članovi počinju primjenjivati na pojedince od trenutka kada osoba padne u ruke okupacione sile.¹³⁵³

518. Član 49 Ženevske konvencije IV zabranjuje premještanje s okupirane teritorije i unutar okupirane teritorije.¹³⁵⁴ Ženevska konvencija IV ne zabranjuje evakuacije kada se radi o premještanju stanovništva radi bezbjednosti ili zbog imperativnih vojnih razloga.¹³⁵⁵

519. Premještanje koje je potaknuto stvarnom željom samog pojedinca za odlaskom je zakonito. Pri utvrđivanju da li se premještanje zasniva na "vlastitoj želji" pojedinca Vijeću je od pomoći član 31 Ženevske konvencije IV.¹³⁵⁶ Taj član postavlja opću zabranu primjene fizičke i moralne prisile odnosno pritiska, bilo da je taj pritisak direktan ili indirektan,

redovnom postupku sudi, kako predviđa ova Konvencija, uzimanje talaca te uništenje i prisvajanje imovine koje nije opravdano vojnim potrebama i koje je izvršeno u velikim razmjerima, protupravno i samovoljno."

¹³⁵² Član 49 Ženevske konvencije IV propisuje: "[m]asovna ili pojedinačna prisilna premještanja, kao i deportacije zaštićenih osoba s okupiranog područja na područje okupacijske sile ili na okupiranu ili neokupiranu teritoriju bilo koje druge države, zabranjeno je, bez obzira na razloge. Okupaciona sila može, međutim, pristupiti potpunoj ili djelomičnoj evakuaciji određene okupirane regije ako to zahtijevaju bezbjednost stanovništva ili imperativni vojni razlozi. Evakuacije ne mogu imati za posljedicu raseljavanje zaštićenih osoba izvan okupirane teritorije, osim ako je to neizbježno zbog stvarnih razloga. Tako evakuirane osobe vratit će se u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom prostoru. Poduzimajući takva premještanja ili evakuiranja, okupaciona će se sila, u najvećoj mogućoj mjeri, pobrinuti da se zaštićenim osobama osigura odgovarajući smještaj, da se preseljenje vrši u zadovoljavajućim uvjetima što se tiče zdravlja, higijene, bezbjednosti i ishrane te da članovi iste obitelji ne budu odvojeni jedni od drugih."

¹³⁵³ Detaljniju raspravu o okupiranoj teritoriji *vidi supra*, par. 210-223.

¹³⁵⁴ Komentar uz Dopunske protokole, fusnota 28 u par. 3502, str. 1000. Premještanje dijelova vlastitog civilnog stanovništva na okupiranu teritoriju se ipak ne smatra teškom povredom u smislu člana 49 Ženevske konvencije IV budući da je to novi element koji je uveden putem člana 85(4) Dopunskog protokola I, Komentar uz Dopunske protokole, par. 3504, str. 1000.

¹³⁵⁵ Član 49 Ženevske konvencije IV. Ženevska konvencija IV, osim toga, predviđa mehanizme za zaštitu interesa stanovništva, uključujući upozorenje da evakuacija ne smije podrazumijevati premještanje zaštićenih osoba na mjesta izvan okupirane teritorije, osim ako je drugačije postupanje fizički neizvedivo, te ističe da je "[z]a razliku od deportacije i prisilnog premještanja, evakuacija privremena mjera", Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 280.

¹³⁵⁶ Član 31 Ženevske konvencije IV glasi: "Nad zaštićenim osobama ne smije se vršiti nikakva fizička ili moralna prisila, osobito da bi se od njih ili od trećih dobile informacije".

otvoren ili prikriven,¹³⁵⁷ te predviđa da se ta zabrana "primjenjuje u onoj mjeri u kojoj druge odredbe Konvencije ni implicitno niti eksplicitno ne dozvoljavaju posezanje za prisilom".¹³⁵⁸ Jurisprudencija Međunarodnog suda takođe govori u prilog tome da se "termin 'prisilan' ne smije ograničiti na fizičku prisilu."¹³⁵⁹ U Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* iznijet je zaključak da su okolnosti prisile dovele do toga da "stvarni pristanak [...] nije bio moguć".¹³⁶⁰ Vijeće uvažava da je to mišljenje dato u kontekstu rasprave o definiciji silovanja, ali smatra da je aspekt pristanka zajednički mnogim krivičnim djelima.¹³⁶¹ Da li je premještena osoba imala "stvaran izbor" mora se utvrditi od slučaja do slučaja u kontekstu svih relevantnih okolnosti. Prisilno premještanje je prinudno preseljenje pojedinaca s mjesta na kojem prebivaju na mjesto koje nisu svojevrijedno odabrali.

¹³⁵⁷ Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 219-220. U konačnoj verziji zapisnika s Diplomatske konferencije koju sazvalo Savezno vijeće Švicarske za donošenje međunarodnih konvencija za zaštitu žrtava rata, održane u Ženevi od 21. aprila do 12. augusta 1949., stoji da su ispuštene riječi "protiv njihove slobodne volje", koje se javljaju u prethodnom nacrtu (takožvanom štokholmskom tekstu) jer su sastavljači smatrali da su bezvrijedne s obzirom na pritisak koji se može primijeniti na internirane osobe, str. 759. Vijeće smatra da je time uvažena činjenica da u situacijama, kada se na primjer pojedinci odvođe u zatočeništvo, čak i davanje pristanka ne čini automatski premještanje zakonitim, jer je situacija mogla taj pristanak učiniti "bezvrijednim". U komentaru uz Ženevsku konvenciju IV se iznosi mišljenje da "Diplomatska konferencija radije nije stavila apsolutnu zabranu na sve vrste premještanja, jer bi za neke od njih mogao postojati djelomičan pristanak onih koji se premještaju. Konferencija je naročito imala na umu slučaj zaštićene osobe koja je pripadnik etničke ili političke manjine i koja je zbog toga bila izložena diskriminaciji ili progonu te postoji mogućnost da zbog toga želi napustiti zemlju. Da bi se uvažila ta legitimna želja, Konferencija je odlučila da implicitno dozvoli dobrovoljno premještanje, a da zabrani isključivo "prisilna premještanja", Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 279. *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Krstić*, par. 528.

¹³⁵⁸ Evakuacije se mogu izvršiti uz primjenu sile, *vidi* Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 220, strana u sukobu ima pravo korištenja prisile u pogledu zaštićenih osoba kako bi provela nužne mjere evakuacije u skladu sa članom 49, stav 2 Ženevske konvencije IV.

¹³⁵⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 475, Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 529., Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 542 koji se takođe citira i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnjelac*, par. 359. U vezi s diskusijom o "stvarnom izboru" za koju Vijeće drži da je relevantna i u ovom predmetu, *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Kunarac*, par. 453 i Prvostepenu presudu u predmetu *Krnjelac*, par. 475. Vijeće napominje da se u par. 129 Drugostepene presude u predmetu *Kunarac*, gdje se citira par. 458 Prvostepene presude u predmetu *Kunarac*, kaže da "primjena sile ili prijetnja primjenom sile svakako predstavlja neoboriv dokaz odsustva pristanka, ali primjena sile nije po sebi element bića silovanja". Vijeće smatra da isto važi i za premještanja u ovom predmetu. U Ženevskoj konvenciji IV govori se o protivpravnom premještanju, ali se umjesto tog termina često koristi i izraz prisilno premještanje. Međutim, Vijeće smatra da je premještanje protivpravno ili prisilno onda kada je utvrđeno odsustvo pristanka, pod uvjetom da premještanje ne ispunjava kriterije tražene za evakuaciju. Iz tog razloga Vijeće u ovom kontekstu radije koristi izraz "protivpravno premještanje" nego izraz "prisilno premještanje".

¹³⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 129.

¹³⁶¹ U komentaru uz Ženevsku konvenciju IV u vezi s protivpravnim premještanjem kaže se da prisilu vrše vlasti, i da stoga prisilu nije lako razmatrati na osnovu analogije s običnim krivičnim djelima, str. 599. Vijeće to uvažava, ali smatra da se kriteriji za utvrđivanje postojanja "stvarnog izbora" i odsustva pristanka mogu izvesti na temelju Drugostepene presude u predmetu *Kunarac*.

520. Optužba mora dokazati postojanje namjere da se osobu (ili osobe) udalji s ciljem da se ne vrati.¹³⁶²

521. Da bi se Vijeće osvjedočilo da su ispunjeni uvjeti za primjenu člana 2(g) Statuta potrebno je dokazati sljedeće:

- i) da su ispunjeni opći uvjeti iz člana 2 Statuta;
- ii) da je došlo do djela ili propusta koji nisu motivirani bezbjednošću stanovništva ili imperativnim vojnim razlozima, a koji su doveli do premještanja osobe s okupirane teritorije ili unutar okupirane teritorije
- iii) namjera počinioca da premjesti osobu.

2. Zaključci

(a) Sovići i Doljani

522. Optužba tvrdi da je optuženi Mladen Naletilić zapovijedao snagama koje su u danima nakon 19. aprila 1993. "odvele i zatočile cjelokupno muslimansko civilno stanovništvo sela Sovići, oko 450 žena, djece i staraca, u zaseoku Junuzovići, odakle su ih kasnije prisilno premještali na područje Gornjeg Vakufa pod kontrolom ABiH".¹³⁶³ Naletilićeva odbrana ne spori da je premještanje izvršeno, ali tvrdi da je premještanje sprovedeno na osnovu sporazuma između načelnika Glavnog stožera HVO-a, Milivoja Petkovića, i komandanta Armije BiH, Sefera Halilovića.¹³⁶⁴ Nadalje, nije sporno da su civili bili u školi u Sovićima, ali se tvrdi da su se tamo spontano okupili zbog vlastite bezbjednosti.¹³⁶⁵

523. Vijeće se nije osvjedočilo da je postignut takav sporazum o razmjeni.¹³⁶⁶ Vijeće međutim smatra, da sporazum između vojnih zapovjednika ili drugih predstavnika strana u

¹³⁶² Komentar uz Ženevsku konvenciju IV smatra da je "[za razliku od] deportacije i prisilnog premještanja, evakuacija privremena mjera", str. 280. Vijeće to uzima kao pokazatelj da deportacija i prisilno premještanje nisu privremenog karaktera, što podrazumijeva namjeru da se premještene osobe ne vrate.

¹³⁶³ Optužnica, par. 53.

¹³⁶⁴ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 27.

¹³⁶⁵ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26.

¹³⁶⁶ Naletilićeva odbrana je izjavila da će takav sporazum biti ponuđen na usvajanje kao dokazni predmet pod brojem D1/360. Međutim, taj dokument nije nikada predodan. Svjedočenje svjedoka NW nije bilo vjerodostojno u tom pogledu. Nadalje, u izvještajima prisutnih međunarodnih posmatrača nema spomena o dogovorenom premještanju.

sukobu nimalo ne utječe na okolnosti u kojima bi premještanje bilo zakonito. Vojni zapovjednici ili politički vođe ne mogu dati pristanak u ime pojedinca.

524. Vijeće odbacuje argument Naletilićeve odbrane da su se civili spontano okupili u Junuzovića kućama i u školi u Sovićima zbog sigurnosnih razloga.¹³⁶⁷ Vojnici HVO-a prisilili su odnosno zaprijetili silom muslimanskim civilima iz sela Sovići da napuste svoje domove. Svjedokinja X je opisala kako su se ona i njena porodica plašile HVO-a, i potražile sklonište i bezbjednost u domu svog komšije, ali su došli vojnici HVO-a i prisilili nju i njenu porodicu da napuste kuću, a komšiji dozvolili da ostane.¹³⁶⁸ Sam je HVO civile smatrao zatočenicima od 23. aprila 1993.¹³⁶⁹

525. Svjedok odbrane NW je, svjedočeći o premještanju 4. maja 1993., rekao: "Pregovarali smo s civilima. Oni nisu imali ništa protiv".¹³⁷⁰ Vijeće odbacuje velik dio svjedočenja svjedoka odbrane NW. Ako se dokazi sagledaju u svojoj ukupnosti, jasno je da civili nisu imali "stvarnog izbora" te da nisu dali pristanak za premještanje. Vijeće smatra da je opća situacija u Sovićima nakon napada bila takva da su žene, djeca i stariji muškarci bili zatočeni najmanje deset dana prije premještanja; HVO je obezbijedio autobuse za premještanje, i postojala je opća prijetnja HVO-a na diskriminatornoj osnovi usmjerena protiv BH Muslimana u Sovićima.

526. Ostaje pitanje da li je premještanje predstavljalo pravno dopuštenu evakuaciju. Civili su iz Sovića premješteni u noći između 4. i 5. maja 1993. Dana 18. aprila 1993. naoružani vojnici prisilili su ih da napuste svoje kuće. Zatim su ih držali pod naoružanom stražom u prenatrpanim prostorijama, tako da je u svakoj kući bilo oko sedamdesetak ljudi. Nije bilo imperativnih vojnih razloga za to. Kada se radi o stvarnoj evakuaciji, postoji obaveza vraćanja stanovništva po okončanju neprijateljstava. Nisu učinjeni pokušaji da ih se vrati. U stvari, većina njihovih kuća je nakon 18. aprila 1993 zapaljena. Evakuacija ne smije uključivati prebacivanje zaštićenih osoba na mjesta izvan okupirane teritorije, osim ako je fizički neizvedivo učiniti drugačije.¹³⁷¹ Civili su smišljeno premješteni u područje izvan

¹³⁶⁷ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26. Osim toga, odbrana izjavljuje da optuženi nije imao nikakve veze sa situacijom u školi.

¹³⁶⁸ Svjedok X, T. 3312.

¹³⁶⁹ Dokazni predmet PP 333, izvještaj upućen Slobodanu Božiću u Odjel odbrane HVO-a u kojem se traže uputstva o postupanju sa 422 zatvorenika.

¹³⁷⁰ Svjedok odbrane NW, T. 14966-14968.

¹³⁷¹ Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 280.

okupirane teritorije. Vijeće je osvjedočeno da muslimansko civilno stanovništvo Sovića, nije bilo evakuirano.

527. Vijeće konstatira da su ta premještanja bespravna.

528. Optužba tvrdi da su premještanje izvršile snage pod sveukupnim zapovjedništvom Mladena Naletilića slijedeći njegove planove.¹³⁷²

529. Vijeće se uvjerilo da je u ranoj fazi operacije postojao plan premještanja civila, BH Muslimana iz Sovića, s namjerom da ih se razmijeni za BH Hrvate koje je ABiH zarobila na drugim mjestima.¹³⁷³ Izvedeni su dokazi u prilog činjenici da je plan sproveden. U izvještaju¹³⁷⁴ od 7. maja 1993.¹³⁷⁵ koji je potpisao Blaž Azinović, bojna "Herceg Stjepan", brigada "Mijat Tomić", stoji da je premještaj naredio Vlado Čurić koji se navodi kao "Tutin povjerenik". Svjedok odbrane NW potvrđuje da je premještanje koje se spominje u izvještaju doista premještanje civila iz Junuzovića kuća u Gornji Vakuf na koje se odnosi optužnica.¹³⁷⁶

530. Postoje dokazi da je KB sudjelovao u premještanju. Jedan svjedok je izjavio da je grupa vojnika u maskirnim uniformama s oznakama HVO-a stigla u zaselak Junuzovići u bijeloplavom kombiju izjavljujući da su "Tutina vojska".¹³⁷⁷ Drugi je pak svjedok posvjedočio da su nakon smjene straže pred zaseokom Junuzovići, stražu nad njima preuzeli "Tutini vojnici", te da su se vojnici u autobusu kojim su prebačeni u Gornji Vakuf predstavili kao "Tutina vojska".¹³⁷⁸ Na osnovu tog svjedočenja, sagledanog u kontekstu

¹³⁷² Optužnica, par. 53. Organizirani način na koji su muslimanski civili prvo držani u školi u Sovićima, a kasnije u Junuzovića kućama ukazuje na to da je plan protjerivanja muslimanskog stanovništva postojao od početka te da je kao jedan od zapovjednika HVO-a "najvišeg ranga", Mladen Naletilić sudjelovao u planiranju. Kao dokaz činjenice da je plan postojao optužba se poziva na svjedoka C, koji je posvjedočio da Junuzovića kuće, gdje su prije premještanja držani civili iz Sovića, smišljeno nisu bile razorene kako bi BH Muslimani "mogli u njima biti držani do konačnog protjerivanja", Završni podnesak optužbe, str. 185. Naletilićeva odbrana tvrdi da Mladen Naletilić nije bio prisutan u Sovićima i Doljanima i da nije bio zapovjednik KB-a. Ta su pitanja razmatrana u par. 89-94 i 117-132 gore.

¹³⁷³ Dokazni predmet PP 333.

¹³⁷⁴ Dokazni predmet PP 368. U pogledu njegove vjerodostojnosti *vidi supra*, fusnota 1373.

¹³⁷⁵ Pitanje datuma izvještaja postavio je svjedok odbrane NW, s obzirom da je datum 7. maj 1993. napisan s brojkom 5 koja je zamijenila originalni broj 4 (koji je označavao april). Međutim, svjedok NW kasnije u svom svjedočenju priznaje da se radi o premještanju civila iz Sovića u Gornji Vakuf, svjedok odbrane NW, T. 14991-14993. Budući da je to premještanje izvršeno u maju 1993., Vijeće je osvjedočeno da je 7. maja 1993. tačan datum izvještaja.

¹³⁷⁶ Svjedok odbrane NW, T. 14991-14993.

¹³⁷⁷ Svjedok X, T. 3330.

¹³⁷⁸ Svjedok C, T. 867, 873. Svjedok C je izjavio da je zaselak Junuzovići pripadao jednom od vojnika Mladena Naletilića. U dokaznom predmetu PP 314.2 stoji da je vojnik Emir Junuzović bio pripadnik KB-a. Čak i da je Vijeće utvrdilo da je kuća pripadala vojniku KB-a, takav zaključak ne bi predstavljao potvrdu

dokumentarnih dokaza, Vijeće se uvjerilo da je KB sudjelovao u premještanju tih muslimanskih civila.

531. Vijeće je već utvrdilo da je Mladen Naletilić bio zapovjednik KB-a i da je zapovijedao operacijom u Sovićima, što je uključivalo planiranje operacije i strateških poteza.¹³⁷⁹ Vijeće je uvjeren da je premještanje civilnog stanovništva iz Sovića bilo dio plana u čijoj izradi je među ostalima sudjelovao Mladen Naletilić. Prema tome on je odgovoran na osnovu člana 7(1) Statuta.

532. Premještanje su izvršili vojnici kojima je zapovijedao Mladen Naletilić. Osim toga, Mladen Naletilić je znao za premještanje budući da je sudjelovao u njegovom planiranju i nije učinio ništa da ga spriječi ili da kazni počinioce. Vijeće se uvjerilo da je Mladen Naletilić snosi odgovornost na osnovu člana 7(3) Statuta. Vijeće smatra da se odgovornost Mladena Naletilića Statuta može najtačnije opisati na osnovu člana 7(1) kao odgovornost zapovjednika koji je isplanirao operaciju u Sovićima i Doljanima.

(b) Mostar

533. Optužba tvrdi da su “Mladen Naletilić i Vinko Martinović naredili i bili odgovorni za prisilno premještanje civila bosanskih Muslimana koje je započelo 9. maja 1993. i nastavilo se najmanje do januara 1994. /.../, a naročito za vrijeme dvaju velikih valova prisilnog premještanja u maju i julu 1993.”¹³⁸⁰ Nadalje, tvrdi se da "kada bi KB i druge jedinice HVO-a pronašle lica muslimanske nacionalne pripadnosti, one bi ih uhapsile, deložirale, opljačkale njihove domove i silom ih, preko linija sukoba, premjestile na područja pod kontrolom Armije BiH”¹³⁸¹.

534. Vijeće je uočilo dvije različite situacije za koje optužba, čini se, tvrdi da predstavljaju protivpravno premještanje:¹³⁸² i) situacije u kojima su civili bili silom odvedeni iz svojih domova u neki od zatočeničkih centara pod kontrolom HVO-a; i iii)

činjenice da je KB sudjelovao u prisilnom premještanju. Osim toga, Junuzovića kuće su spaljene nakon premještanja.

¹³⁷⁹ *Vidi supra*, par. 89-94, 117-132.

¹³⁸⁰ Optužnica, par. 54.

¹³⁸¹ Optužnica, par. 54.

¹³⁸² U paragrafima 26 i 54 optužnice stoji: “one bi ih uhapsile, deložirale, opljačkale njihove domove i silom ih, preko linija sukoba, premjestile na područja pod kontrolom ABiH”.

situacije u kojima su civili bili istjerani iz svojih domova i potjerani s teritorije pod kontrolom HVO-a na teritoriju pod kontrolom ABiH.¹³⁸³

(i) Civili koji su silom odvedeni iz svojih domova u neki od zatočeničkih centara pod kontrolom HVO-a

535. Predočeni dokazi jasno govore da su civili, BH Muslimani, bili istjerivani iz svojih domova i zatočavani uglavnom u zatočeničkom centru Heliodrom, te da je to od 9. maja 1993. do novembra 1994. to preraslo u dosljedni obrazac.¹³⁸⁴ Ogroman broj svjedoka, optužbe i odbrane, svjedočio je da su se hapšenja odvijala u okolnostima velikog stresa i straha, te bez upozorenja.

536. Većina civila BH Muslimana prebačena je na “Veležov“ stadion u Mostaru, otkuda su mnogi odvedeni na Heliodrom. Žene i djeca koji su bili zatočeni na Heliodromu pušteni su nakon nekoliko dana u skladu sa sporazumom o prekidu vatre između Armije BiH i HVO-a. Mnogi ljudi koji su bili zatočeni na Heliodromu, a zatim pušteni, poslije su ponovo zatočeni.

537. Vijeće se nije osvjedočilo da ta djela predstavljaju protivpravno premještanje prema članu 2(g) Statuta, iako su te osobe, formalno gledano, protivno svojoj volji premještene s jednog mjesta na drugo. One su uhapšene i lišene slobode s namjerom da ih se zatoči, a ne da ih se premjesti. Stoga nije utvrđeno postojanje potrebne namjere. Ta hapšenja i prebacivanja na Heliodrom 9. maja 1993. dodatno se razmatraju u dijelu koji se odnosi na protivpravno zatvaranje i zatočavanje kao progon.

(ii) Civili koji su silom natjerani da napuste teritoriju pod kontrolom HVO-a i pređu na teritoriju pod kontrolom ABiH

538. Optužba tvrdi da su se prisilna premještanja odvijala u dva velika vala u maju i julu 1993. Optužba tereti Mladena Naletilića i Vinka Martinovića da su “zapovijedali akcijama s

¹³⁸³ Optužnica, par. 26 i 54, u kojima optužba tvrdi da ih je HVO “uhapsio, deložirao, opljačkao njihove domove i silom ih premjestio u zatočeničke centre pod vlašću HVO-a ili preko linija sukoba na područja pod kontrolom Armije BiH.”

¹³⁸⁴ *Vidi supra*, par. 42-48.

tim ciljem i svojim podređenima izdavali naređenja da nastave sa prisilnim premještanjem”.¹³⁸⁵

539. Vijeće je osvjedočeno da su civili, BH Muslimani, u velikom broju prelazili u istočni dio Mostara.¹³⁸⁶ Teško je pouzdano procijeniti ukupan broj zahvaćenih osoba budući da je zbog same brojnosti ljudi u pokretu i situacije u Mostaru, te ograničenja pristupa međunarodnim posmatračima, bilo veoma teško utvrditi da li su Muslimani napuštali zapadni dio Mostara zbog zatočavanja, zbog prisilnog ili dobrovoljnog prelaska u istočni dio Mostara, ili radi odlaska u druge dijelove Bosne i Hercegovine i u treće zemlje.¹³⁸⁷

540. Ta su premještanja počela 9. maja 1993. godine. Jedan međunarodni posmatrač izjavio je da su u početku premještani uglavnom Muslimani koji su živjeli u napuštenim srpskim stanovima, ali oko sredine juna 1993. deložacije su poprimile nasilniji oblik i primarno su bile uperene protiv BH Muslimana koji su bili starosjedoci u Mostaru. Premještanja su bila dobro koordinirana i organizirana. Vojnici HVO-a stigli bi do neke stambene zgrade izvikujući da svi Muslimani moraju napustiti zgradu, a zatim bi obilazili stanove.¹³⁸⁸

¹³⁸⁵ Optužnica, par. 54.

¹³⁸⁶ Svjedok odbrane MF je izjavio da je iz njegovog susjedstva deložiran “priličan broj” Muslimana, svjedok odbrane MF, T. 14178; svjedok Van der Grinten iz PMEZ-a posvjedočio je da su vojnici istjerali mnogo ljudi iz njihovih domova i prisilili ih da odu u istočni dio Mostara. Situacija se pogoršala u junu. Potvrdio je opis iz dokaznog predmeta PP 435.1, protestnog pisma Arifa Pašalića, komandanta 4. korpusa ABiH, od 7. juna 1993. u kojem je opisano kako HVO forsira i protjeruje Muslimane. Uz to je potvrdio i sadržaj dokaznog predmeta PP 456.3, izvještaja PMEZ-a od 14. juna 1993., u kojem stoji da je u posljednja dva dana iz zapadnog dijela Mostara protjerano više od 100 ljudi, i dokaznog predmeta PP 462, izvještaja PMEZ-a od 16. juna 1993. u kojem stoji da “HVO na desnoj obali još uvijek provodi etničko čišćenje muslimanskih porodica”, svjedok Van der Grinten, T. 7338-7339, 7361. Svjedok sir Martin Garrod je posvjedočio da mu je Arif Pašalić rekao da svake noći iz zapadnog u istočni Mostar bude protjerano između 20 i 90 BH Muslimana, svjedok sir Martin Garrod, T. 8410-8412. Supruga svjedoka G zamolila je policajca da nju i njenu porodicu prebaci u istočni dio Mostara. I sam svjedok G je, nakon što je pušten iz logora Dretelj, otišao u istočni dio Mostara kamo je stigao preko planina iz Jablanice, svjedok GG, T. 1184. Film svjedoka Jeremyja Bowena “Nedovršeni posao” /“Unfinished Business”/, dokazni predmet PP 586, prikazuje Muslimane kako u noći između 29. i 30. septembra 1993. prelaze u istočni dio Mostara, svjedok Jeremy Bowen, T. 5807-5808; svjedok Q je posvjedočio da je, dok je bio na straži, vidio kako sa zapadne na istočnu stranu u pratnji vojnika HVO-a uglavnom šalju stare ljude s njihovim stvarima, svjedok Q, T 2362.

¹³⁸⁷ Svjedok Van der Grinten, posvjedočio je da je teško ustanoviti pouzdan broj, dokazni predmet PP 456.3; u izvještaju PMEZ-a od 14. juna 1993. stoji da je u posljednja dva dana više od 100 ljudi protjerano iz zapadnog u istočni dio Mostara, svjedok Van der Grinten T. 7338-7339, 7396. Svjedok Van der Grinten je takođe svjedočio o dokaznim predmetima PP 498, PP 670; svjedok Van der Grinten, T. 7361.

¹³⁸⁸ Svjedok P, T. 2280-2281; dokazni predmet PP 456.

541. Izvedeni dokazi¹³⁸⁹ ukazuju na to da je nakon jula 1993. došlo do zaoštavanja situacije u Mostaru. Procjene ukazuju na to da je nakon 29. juna 1993., kad je ABiH napala Sjeverni logor HVO-a, broj stanovnika u istočnom Mostaru porastao s približno 30.000 na 55.000.¹³⁹⁰ To dramatično povećanje se pripisuje preseljenjima iz zapadnog Mostara, te s područja Čapljine i Stoca.¹³⁹¹

542. Da zaključimo: u razdoblju od 9. maja 1993. do novembra 1993. protivpravna premještanja BH Muslimana iz istočnog u zapadni Mostar bila su redovita i uobičajena pojava.

a. 9. maj 1993.

543. Izveden je znatan broj dokaza u vezi s događajima u Mostaru 9. maja 1993., međutim, ti se dokazi uglavnom odnose na deložiranja i premještanja muslimanskih civila na Heliodrom. Ograničeni broj izvedenih dokaza odnosi se na premještanja u istočni dio Mostara koja su se dogodila tog dana. Jedan od svjedoka koji je svjedočio o premještanjima u istočni Mostar je Sead Smajkić koji je svjedočio sljedeće:

9 maja 1993., u ranim jutarnjim satima, čula se ogromna paljba iz teškog vatrenog oružja i iz lakšeg, iz svih vrsta, pucnjava se čula i grmilo je na sve strane. U isto vrijeme, obzirom da se ja nalazim, moja kuća se nalazi, ja stanujem blizu linije razgraničenja sadašnjeg i pored moje kuće prošla je rijeka ljudi, civila, žena, djece u pidžamama, u spavaćicama, koji su jednostavno išli prema istočnom dijelu grada. Paljba je bila žestoka da se ledilo srce, kod ljudi, da se jednostavno nije moglo pretpostaviti šta se dešava. To je bio pakao u pravom smislu riječi.¹³⁹²

544. Jedini svjedok koji je svjedočio o svom premještanju u istočni Mostar je svjedok MF, svjedok odbrane. Svjedočio je da su nepoznati vojnici upali u njegov stan u zapadnom dijelu Mostara i njega i njegovu porodicu prisilili da odu u istočni dio Mostara.¹³⁹³ Vratio se

¹³⁸⁹ Svjedok P je posvjedočio da je 29. juna 1993. ABiH izvršila napad na vojarnu HVO-a sjeverno od Mostara, nakon čega je sukob u Mostaru znatno eskalirao, a takođe i protjerivanje Muslimana sa zapadne obale. Nakon 29. juna 1993. eskaliralo je i odvođenje i protjerivanje Muslimana s drugih teritorija pod kontrolom BH Hrvata, u blizini Čapljine i Stoca; Ti ljudi protjerivani su u istočni Mostar. U periodu između 29. juna i kraja augusta 1993. humanitarnim organizacijama uskraćen je pristup u istočni dio Mostara., svjedok P, T. 2286-2287.

¹³⁹⁰ Dokazni predmet PP 670 (povjerljivo), procjena obuhvata istočni dio Mostara, uključujući centralno gradsko područje i prigradska područja pod kontrolom ABiH.

¹³⁹¹ Svjedok P, T. 2286-2287; dokazni predmet PP 670. Optužnica se odnosi samo na općinu Mostar, stoga premještanja iz Čapljine i Stoca. U svom završnom podnesku, na str. 98., optužba tvrdi da je nakon napada Armije BiH na Sjeverni logor HVO-a 30. juna 1993. HVO "nastavio istjerivati Muslimane iz zapadnog Mostara, ali takođe i iz općina južno od Mostara, poput Stoca i Čapljine."

¹³⁹² Svjedok Said Smajkić, T 4046.

¹³⁹³ Svjedok MF, T. 14165.

u svoj stan nakon 22 dana. To ne ublažava činjenicu da su on i njegova porodica protiv svoje volje premješteni u istočni Mostar. Vojnici su ih pokupili u njihovom stanu, sproveli ih do linije fronte i uputili ih da pređu na istočnu stranu.¹³⁹⁴ Vijeće se uvjerilo da se radi o protivpravnim premještanjima.

545. Na osnovu izvedenih dokaza nije se moglo utvrditi da je Vinko Martinović sudjelovao u protivpravnim premještanjima 9. maja 1993.

546. Vijeće nije osvjedočeno da se Mladena Naletilića može smatrati odgovornim na osnovu člana 7(1) Statuta. Za Mladena Naletilića je utvrđeno da je tog dana bio jedan od zapovjednika operacije u Mostaru. Svjedok odbrane MF je svjedočio da su za protivpravno premještanje odgovorni nepoznati vojnici. Za Mladena Naletilića nije utvrđeno da je imao zapovjednu funkciju s obzirom na bilo koju drugu jedinicu HVO-a osim KB-a. Među izvedenim dokazima nema dokaza koji se odnose na sudjelovanje KB-a u protivpravnim premještanjima.¹³⁹⁵ Stoga nije utvrđena odgovornost Mladena Naletilića na osnovu člana 7(3) Statuta.

b. 25. maj 1993.

547. Dana 25. maja 1993. izvršeno je premještanje oko 300 muslimanskih civila u istočni dio grada.¹³⁹⁶ Civile je u istočni Mostar odveo HVO. Istovremeno je na osnovu sporazuma o razmjeni koji je sklopljen na sastanku zajedničke komisije HVO-a i ABiH 250 civila prebačeno iz istočnog u zapadni Mostar.¹³⁹⁷

¹³⁹⁴ Svjedok MF, T. 14177.

¹³⁹⁵ Dokazi koji su izvedeni u vezi s navodnim protivpravnim premještanjima koja je provodio svjedok AC ne odnose se na 9. maja 1993. budući da se svjedok AC u to vrijeme skrivao u stanu Marija Miličevića Baje, zapovjednika ATG-a "Benko Penavić", svjedok AC, T. 7903-7905.

¹³⁹⁶ Većina od tih 300 BH Muslimana su bile osobe koje su pobjegle iz drugih dijelova Mostara i boravile u stanovima koji su pripadali Srbima koji su otišli ili bili prisiljeni da odu. Ti BH Muslimani bili su pogođeni "Odlukom o statusnim pravima izbjeglica, prognanika i raseljenih osoba na području općine Mostar", broj 01-272/93 od 29. aprila 1993., dokazni predmet PP370 (povjerljivo), kojom je odlučeno da moraju napustiti stanove u kojima su boravili i oduzet im je izbjeglički status koji im je omogućavao pristup humanitarnoj pomoći. U grupi koja je protjerana je bilo i Muslimana koji su imali zakonsko pravo da borave u stanu, dokazni predmet PP 416 (povjerljivo).

¹³⁹⁷ Dokazni predmet PP 416 (povjerljivo), izvještaj međunarodnog posmatrača od 26. maja 1993., u kojem stoji da je premještanje izvršeno na osnovu sporazuma postignutog na sastanku zajedničke komisije HVO-a i ABiH, te da su SPABAT i UNPROFOR dali pristanak, nadgledali i osigurali pratnju za to premještanje. U isto vrijeme s istočne na zapadnu obalu premješteno je 250 civila.

548. Analogno zaključku u pogledu protivpravnog premještanja iz Sovića, navedenom gore u tekstu, taj sporazum, sam po sebi, ne mijenja okolnosti u smislu da bi se ovo premještanje moglo smatrati zakonitim.¹³⁹⁸ Civili koji su prebačeni u istočni dio grada dovedeni su iz središnjeg sabirnog centra u Mostaru. Sabirni centar je čuvala Vojna policija HVO-a. Civili koji su slijedom odluke Ureda HVO-a za prognanike i izbjeglice¹³⁹⁹ deložirani, a uskraćena im je i humanitarna pomoć,¹⁴⁰⁰ bili su uglavnom iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine. Nijedan svjedok nije svjedočio o tom incidentu. Jedini dokaz koji je u vezi s tim incidentom predložen Vijeću je dokazni predmet PP 416. U nedostatku drugih dokaza, Vijeće nije osvjedočeno da je optužba dokazala da se radi o protivpravnom premještanju.

c. 13. i 14. juni 1993.

549. Protjerivanje civila, BH Muslimana, u istočni dio Mostara eskaliralo je u toku juna 1993.¹⁴⁰¹ Dana 13. i 14. juna 1993., HVO je istjerao svjedokinju WW, zajedno s još 88¹⁴⁰² do 100¹⁴⁰³ BH Muslimana, iz naselja DUM u zapadnom dijelu Mostara.¹⁴⁰⁴

550. Svjedokinja WW je oko 16:00 sati vidjela kako stižu automobili i opkoljuju zgrade u predjelu u kojem je živjela sa svojim mužem.¹⁴⁰⁵ Vojnik HVO-a je ušao u njen stan. Izvršio je provjeru njihovih dokumenata i zamolio ih da odu.¹⁴⁰⁶ Pred zgradom su bili okupljeni Muslimani dovedeni iz susjednih zgrada.¹⁴⁰⁷ U operaciji su sudjelovali Ernest Takač i Pehar

¹³⁹⁸ Dokazni predmet PP 416 (povjerljivo), dokazni predmet PP 370.

¹³⁹⁹ Dokazni predmet PP 370.

¹⁴⁰⁰ Dokazni predmet PP 370.

¹⁴⁰¹ Svjedok Van der Grinten, T. 7339-7342, pozivajući se na PP 417.1 potvrđuje da su se protjerivanja dogodila krajem maja 1993.

¹⁴⁰² Dokazni predmet PP 456.4, protestno pismo od 14. juna 1993. koje je potpisao komandant Arif Pašalić, sadrži spisak od 88 osoba koje su istjerane iz svojih stanova u ulici Petra Drapšina u zapadnom Mostaru i odvedene u istočni dio.

¹⁴⁰³ Dokazni predmet PP 456.3, izvještaj PMEZ-a (Evropska posmatračka misija) od 14. juna, u kojem se kaže: "u nedjelju uveče i danas iz naselja DUM protjerano je otprilike više od 100 Muslimana".

¹⁴⁰⁴ Dokazni predmet PP 456, izvještaj jednog međunarodnog posmatrača od 14. juna 1993., koji potvrđuje da su BH Muslimani protjerani 13. juna 1993. Svjedočenje svjedokinje WW potvrdio je svjedok GG.

¹⁴⁰⁵ Svjedokinja WW, T. 7034.

¹⁴⁰⁶ Vojnik HVO-a je zatražio njihove dokumente. Pročitao ih je, a zatim je rekao: "Žao mi je. Nažalost, moram vas izbaciti. Ako to ne učinim, mene će ubiti." Suprug svjedokinje WW tada je rekao vojniku da ne brine: "da ćemo otići, i to smo i učinili", svjedokinja WW, T. 7035.

¹⁴⁰⁷ Svjedokinja WW, T. 7036.

zvani Dolma.¹⁴⁰⁸ Civili su postrojani i u pratnji vojnika sprovedeni kroz grad do crkve; odatle su pod paljbom morali pretrčati u istočni dio Mostara.¹⁴⁰⁹

551. Vijeće konstatira da premještanje civila iz naselja DUM 13. i 14. juna 1993. godine predstavlja protivpravno premještanje civila prema članu 2(g) Statuta.

552. Svjedoci su naveli Vinka Martinovića kao osobu koja je bila nadležna za operaciju.¹⁴¹⁰ To potvrđuju tri interna izvještaja Vojne policije,¹⁴¹¹ u kojima je navedeno da je za operaciju nadležan Vinko Martinović, zapovijedajući sa četrdesetak naoružanih ljudi.¹⁴¹² U dokaznom predmetu PP 456.1 stoji sljedeće:

Negdje oko 16:30 sati dobili smo dojavu da u bloku DUM uniformisane osobe kupe civile muslimanske nacionalnosti. Patrola je otišla na lice mjesta i zatekla Štelu [Vinka Martinovića] sa oko 40 vojaka dobro naoružanih koji izbacuju Muslimane iz stanova. Pitani su od strane patrole zašto izbacuju Muslimane iz stanova odgovorili su da rade po naredbi Tute [Mladena Naletilića].¹⁴¹³

¹⁴⁰⁸ Svjedokinja WW, T. 7038; svjedok GG, T. 4757-4758.

¹⁴⁰⁹ Svjedokinja WW, T. 7039-7042, svjedokinja je označila put kojim su išli u istočni dio, dokazni predmet PP 11.18/7 (povjerljivo).

¹⁴¹⁰ Svjedokinja WW je posvjedočila da je Štela bio nadležan za operaciju, svjedokinja WW, T. 7036. Svjedokinja WW je uz to opisala kako je saznala ko je Štela. Izjavila da je, nakon što je izbačena iz stana, na putu za Heliodrom saznala da se g. Martinović zove Vinko Martinović, Štela; a znala ga je otprije jer je bio glavni čovjek HOS-a, kad je JNA bila tamo i napala Mostar, T. 7018: ona je osim toga opisala Vinka Martinovića kao "ćelavog", s naušnicom i crnim rukavicama s odrezanim prstima, naoružanog, starosti između 35 i 40 godina, T. 7016, T. 7048, te da je nosio crne uniforme, T. 7062. Osim toga, identificirala je i Pehara zvanog Dolma, kao jednog od učesnika, T. 7016-7020 i T. 7049. Svjedočenje svjedokinje WW potvrdio je svjedok GG, T. 4757-4758. Svjedočenja svjedoka WW i GG potvrdio je svjedok Van der Grinten, T. 7360, posmatrač PМЕZ-a koji je izjavio da je primio cedulju na kojoj su imena Vinka Martinovića i Ernesta Takača navedena kao imena učesnika u protjerivanjima, dokazni predmet PP 452.1. *Vidi* takođe dokazne predmete PP 455.1, PP 456.1, PP 456.2.

¹⁴¹¹ Dokazni predmeti PP 455.1, PP 456.1, PP 456.2.

¹⁴¹² Svjedok odbrane MM posvjedočio je da Vinko Martinović nije 13. i 14. juna 1993. mogao protjerivati Muslimane jer su on i njegovi ljudi morali biti na liniji fronte, svjedok odbrane MM, T. 14560. Vijeće ne smatra da je taj argument uvjerljiv budući da, kao prvo, nisu izvedeni dokazi da je Vinko Martinović tog dana doista bio na drugoj lokaciji, a osim toga, u dokaznom predmetu PP 456.1 stoji da su vojni policajci povučeni s redovitih dužnosti i raspoređeni na liniju fronte. Nadalje, svjedočenjem svjedoka odbrane NO osporava se pouzdanost izvještaja, dokaznih predmeta PP 456.1 i PP 456.2. On ne dovodi u pitanje autentičnost dokumenta. On je potvrdio da je dokument propisno potpisao dežurni. On nadalje kaže da je otišao na lice mjesta i saznao da se nije radilo o Vinku Martinoviću već o nekom drugom ko se predstavljao kao on. Zbog toga je odložio izvještaj, kojeg je, kaže, vjerojatno kasnije, 17. juna 1993., dežurni poslao. Međutim, na unakrsnom ispitivanju svjedok odbrane NO izjavio je da nije bio na licu mjesta s dežurnim policajcem koji je napisao izvještaj već je tamo stigao tek kasnije, svjedok NO, T. 13037-13040, 13055-13059. Iako je vjerodostojnost tih dokumenata pobijana, Vijeće se uvjerilo u njihovu vjerodostojnost budući da su svjedočenja svjedoka WW i GG potvrdila činjenice.

¹⁴¹³ Dokazni predmet PP 455.1 potvrđuje sudjelovanje Vinka Martinovića i detalje incidenta. "U 17:00 h dobili smo dojavu policajaca u Zoni 3, kako postrojbe HVO-a, pod zapovjedništvom Vinka Martinovića, Štele i IV Bojne bespravno vrše etničko čišćenje desne obale grada od muslimanskog pučanstva. Iste prebacuju na lijevu obalu rijeke." Osim toga, dokazni predmet PP 456.2 potvrđuje sudjelovanje Vinka Martinovića budući da je operacija sprovedena po Tutinoj naredbi. U izvještaju se kaže da se "u zoni III, točnije u kvartu zgrada DUM kreću uniformisane osobe, kupe Muslimane po zgradama, pucaju, remete javni red i

553. Vijeće konstatira da je Vinko Martinović, sudjelujući u operaciji koja je dovela do protivpravnog premještanja 88 - 100 civila iz bloka DUM, počinio protivpravno premještanje. Vinko Martinović dakle snosi odgovornost prema članu 7(1) Statuta.

554. Vijeće je osvjedočeno da je Vinko Martinović imao zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta. U protivpravnom premještanju sudjelovali su pripadnici njegove jedinice, uključujući Ernesta Takača i Dolmu, a Vinko Martinović je znao za njihovo ponašanje i nije učinio ništa da ga spriječi, već je štoviše i sam u njemu sudjelovao. Vinko Martinović je odgovoran prema članu 7(3) Statuta. Odgovornost Vinka Martinovića najprimjerenije je opisana u članu 7(1) Statuta.

555. Vijeće ne smatra Mladena Naletilića odgovornim prema članu 7(1) Statuta. U gorespomenutim izvještajima Vojne policije stoji da je na uviđaju Vojnoj policiji rečeno da je premještanje izvršeno po Tutinoj naredbi. Ta dva izvještaja, dokazni predmeti PP 455.1 i PP 456.1, su općenito uzevši pouzdana. Konkretna činjenica u pogledu naređivanja nije potvrđena, Vojnoj policiji je *rečeno* da je premještanje naredio Mladen Naletilić. Vijeće nije osvjedočeno da postoje dovoljni dokazi za zaključak da je Mladen Naletilić naredio protivpravno premještanje 13. i 14. juna 1993.

556. Vijeće konstatira da je ATG "Vinko Škrobo" sudjelovao u protivpravnom premještanju 13. i 14. juna 1993., te da je Mladen Naletilić imao zapovjednu odgovornost nad tom jedinicom.¹⁴¹⁴ Vijeće na osnovu činjenice da su ta premještanja bila redovita pojava konstatira da je Mladen Naletilić znao ili je bilo razloga da zna, a nije učinio ništa da spriječi ili kazni počinitelje.

557. Mladen Naletilić je bio zapovjednik ATG "Vinko Škrobo" i ATG "Benko Penavić". Već 9. maja 1993. Mladen Naletilić je izdao uputstva Baji, zapovjedniku ATG "Benko Penavić", da izvrše specijalne zadatke, koji su uključivali deložacije i premještanja.¹⁴¹⁵ Svjedok AC nekadašnji pripadnik ATG "Benko Penavić" svjedočio je kako je od maja 1993., pa do kraja 1993.,¹⁴¹⁶ redovito sudjelovao u akcijama protjerivanja muslimanskih

mir. Odmah sam otišao na mjesto događaja i tu sam zatekao Štelu sa 40 vojaka. Pitao sam jednog od njih šta rade, on je rekao da su oni kod Tute i da im je Tuta rekao da sve kupe i šalju na drugu stranu."

¹⁴¹⁴Vidi *supra*, par. 91-94 i 100.

¹⁴¹⁵Svjedok AC, T. 7900-7910.

¹⁴¹⁶Svjedok AC, T. 7955.

civila u istočni dio Mostara¹⁴¹⁷ iz sljedećih dijelova grada: Zahum, Panjevina, Kralja Tvrtka, DUM i Avenija.¹⁴¹⁸ Izjavio je i da su operacije izvršavali “samostalno”, a ne u suradnji s Vojnom policijom.¹⁴¹⁹ U skladu s gore razmotrenim, postojala je paralelna zapovjedna struktura, djelomično i zbog toga što je KB imao "poseban status".¹⁴²⁰

558. Na osnovu izvještaja Vojne policije¹⁴²¹ razmatranih u kontekstu svjedočenja svjedoka AC o redovitosti takvih operacija, Vijeće smatra da je Mladen Naletilić znao ili je bilo razloga da zna za tu aktivnost. Redovitost tih premještanja bila je dovoljan razlog da Mladen Naletilić za njih zna. Mladen Naletilić se opredijelio da ne poduzme ništa kako bi takve pojave spriječio ili kaznio, naprotiv, svojim je podređenima dao do znanja da odobrava takvo ponašanje. Stoga je Vijeće osvjedočeno da Mladen Naletilić snosi odgovornost u svojstvu zapovjednika prema članu 7(3) Statuta.

d. 29. septembar 1993.

559. Međunarodni posmatrači su izvijestili da je u toku jedne sedmice (29. septembra – 5. oktobra 1993.) iz Centra II u zapadnom Mostaru oko 600 Muslimana protjerano u istočni Mostar, te da je 30. septembra 1993. izvršeno najviše deložacija.¹⁴²²

560. Svjedokinja MM (koja je stanovala u naselju Centar II u Mostaru) prisjetila se kako su devetorica vojnika koji su sebe zvali “Štelićima” uveče 29. septembra 1993. ušli u njen

¹⁴¹⁷“Ljudi koji su trebali obavljati takve akcije etničkog čišćenja muslimanskog stanovništva su se poznavali. Jedan od tih ljudi sam bio i ja. Dolazilo se u određene kvartove za koje je Baja [zapovjednik ATG-a “Benko Penavić”] već odredio, da treba da se etnički očiste. Dolazilo se i sa kamionima, a i sa privatnim vozilima. Kada bi došli u kvart koji je trebalo očistiti, ljudi bi bili raspoređeni na sve strane svijeta tako da bi zaštitili i obezbijedili tu tzv. akciju čišćenja. Ja sam bio jedan od onih koji čuva i obezbjeđuje tu četvrtinu, odnosno taj kvart čišćenja dok bi drugi ulazili u stanove, odnosno sve one stanove sa muslimanskim natpisom, odnosno imenom i prezimenom. Ukoliko bi osoba bila nesigurna da li je to Musliman ili ne, trebala bi da pokuca na vrata i da traži dokumentaciju. Od tih ljudi bi se oduzimali ključevi i predavali Baji. Ljudi koji bi bili zarobljeni, odnosno istjerani iz stanova bi se krcali masovno na kamione. U samom početku muškarci bi bili prebačeni na Heliodrom, dok bi žene i djeca bili prebačeni na drugu obalu,” svjedok AC, T. 7956-7957

¹⁴¹⁸ Svjedok AC, T. 7910-7911, koji je označio dokazni predmet PP 11.18/11.

¹⁴¹⁹ Svjedok AC, T. 7957.

¹⁴²⁰ *Vidi supra*, par. 151-159.

¹⁴²¹ Dokazni predmeti PP 455.1, PP 456.1, PP 456.2.

¹⁴²² Dokazni predmet PP 623, dopis jednog međunarodnog posmatrača o kretanju stanovništva od 5. oktobra 1993.; Dokazni predmet PP 620.1, Izvještaj SIS-a, Sigurnosno informativne službe ("tajne policije") Republike Hrvatske, potvrđuje da su u noći 29. septembra 1993. Muslimani prešli u istočni dio. Osim toga, film Jeremyja Bowena “Nedovršeni posao”, dokazni predmet PP 586, prikazuje BH Muslimane kako u noći između 29. i 30. septembra 1993. prelaze u istočni Mostar, svjedok Jeremy Bowen, T. 5807-5808.

stan tražeći novac i zlato.¹⁴²³ Vojnici su ih deložirali zajedno s drugim porodicama iz te zgrade i odvojili muškarce od žena, djece i staraca.¹⁴²⁴ Žene, djecu i starce ukrkali su na kamione i odvezli u dvorište Doma zdravlja.¹⁴²⁵ Sve su ih postrojili i oduzeli im torbe. Svjedokinja MM je izjavila “[r]ekli su da se okrenu prema svojim. Ljudi su se okrenuli. Počeli su pucati za ljudima, tad sam i ja pobjegla.¹⁴²⁶ Ona je prešla u istočni dio Mostara.

561. Svjedokinja MM je posvjedočila da je grupa protjeranih Muslimana odvedena u Dom zdravlja koji se nalazio u zoni odgovornosti Vinka Martinovića. To govori u prilog njenom svjedočenju da su u njen stan ušli “Štelići”, tj. vojnici ATG-a “Vinko Škrobo”. Osim toga, dva izvještaja SIS-a, “tajne policije” Republike Hrvatske, potvrđuju da je 29. septembra 1993. došlo do premještanja civila i da su u njemu sudjelovali Vinko Martinović i ATG “Vinko Škrobo”. Relevantni dio teksta glasi:

Razrađen je plan o prebacivanju žena i djece na lijevu obalu, a muškarce na Heliodrom (da ostanu za rad). Takođe je predviđeno da se od svih izuzmu ključevi od stanova i na vrata nalijepe naljepnice.¹⁴²⁷

562. Prema tom izvještaju SIS-a, dvije jedinice koje su izvršile operaciju predvodili su Vinko Martinović i Ivica Čavar, koji su se sastali oko 16:00 sati, 29. septembra 1993. da izrade detaljan plan operacije.¹⁴²⁸ Prema istom izvještaju, o operaciji je, nakon što je izvedena, obaviješten i Ivan Andabak, zamjenik zapovjednika KB-a.¹⁴²⁹ Postoje drugi dokumentarni dokazi da su pripadnici ili jedinice KB-a u nekoliko navrata sudjelovali u premještanjima u toku mjeseca koji je neposredno prethodio tom incidentu.¹⁴³⁰

563. Vinko Martinović je počinio protivpravno premještanje sudjelujući u operaciji koja je 29. septembra 1993. imala za posljedicu protivpravno premještanje civila iz naselja Centar II u zapadnom Mostaru. Vijeće ga smatra odgovornim prema članu 7(1) Statuta.

¹⁴²³ Svjedokinja MM, T. 5754-5755 (povjerljivo).

¹⁴²⁴ Svjedokinja MM, T. 5758 (povjerljivo).

¹⁴²⁵ Svjedokinja MM, T. 5758 (povjerljivo). Svjedokinja MM je opisala kako su je odveli u pravcu Bulevara na mjesto koje je nekad bilo bolnica za plućne bolesti. Vijeće je uvjeren da se radi o Domu zdravlja, koji je koristio ATG “Vinko Škrobo”. Dokazni predmet PP 11.28/5. Ona uz to ovako opisuje svoj bijeg u istočni Mostar: “Prešli smo, znači preko ceste, odmah je to istočni Mostar. Došli smo u naselje koje se zove Cernica, ispod Bulevara na drugoj strani Neretve u istočni dio Mostara,” što isto govori u prilog tome da je bila u Domu zdravlja.

¹⁴²⁶ Svjedokinja MM, T. 5755 (povjerljivo).

¹⁴²⁷ Dokazni predmet PP 620.1. O istome govori i PP 707, str. 45-46.

¹⁴²⁸ Dokazni predmet PP 620.1.

¹⁴²⁹ Dokazni predmet PP 620.1.

¹⁴³⁰ Dokazni predmeti PP 588, PP 707, PP 556.

564. Vinko Martinović je imao zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta budući da su pripadnici njegove jedinice sudjelovali u protivpravnom premještanju, a Vinko Martinović je znao za njihovo ponašanje i nije učinio ništa da ga spriječi, već je povremeno i aktivno sudjelovao u njemu. Odgovornost Vinka Martinovića može se najprimjerenije opisati kao krivična odgovornost za počinjenje protivpravnog premještanja prema članu 7(1) Statuta.

565. Vijeće nije osvjedočeno da je Mladen Naletilić odgovoran za protivpravno premještanje prema članu 7(1) Statuta.

566. Vijeće je utvrdilo da su Vinko Martinović i ATG “Vinko Škrobo” sudjelovali u protivpravnom premještanju 29. septembra 1993. Mladen Naletilić je tu jedinicu imao pod svojim zapovjedništvom.¹⁴³¹ Vijeće je osim toga osvjedočeno da je Mladen Naletilić znao ili je bilo razloga da zna. Kao što je gore razmotreno, redovitost tih premještanja bila je razlog Mladenu Naletiliću da za njih zna, a njegov zamjenik Ivan Andabak bio je obaviješten o tom konkretnom događaju i nije ništa učinio da ga spriječi ili da kazni počinioce. Vijeće konstatira da je vodstvo KB-a odobravalo takvo ponašanje. Mladen Naletilić je krivično odgovoran prema članu 7(3) Statuta.

e. Drugi incidenti

567. Supruga svjedoka G zamolila je policajca da nju i njenu porodicu prebaci u istočni dio Mostara. Sam svjedok G je, kad je pušten iz logora Dretelj, iz Jablanice preko planina otišao u istočni dio grada.¹⁴³²

568. Izvedeni dokazi ne govore u prilog tome da su svjedok G i njegova supruga silom natjerani da odu. Vijeće nije osvjedočeno da je optužba dokazala protivpravno premještanje. Ti se dokazi razmatraju niže, u vezi s tačkom 1 Optužnice (progon).

(c) Sažetak zaključaka

569. Vijeće proglašava Vinka Martinovića krivim za protivpravno premještanje civila, kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. prema članovima 2(g) i 7(1) Statuta, počinjeno 13. i 14. juna 1993. u naselju DUM u Mostaru i 29. septembra 1993. u naselju

¹⁴³¹ Vidi *supra*, par. 91-94, 100.

Centar II u Mostaru. Takođe se konstatira da Vinko Martinović snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta. Vijeće je zaključilo da je krivična odgovornost Vinka Martinovića najprimjerenije opisana u članu 7(1) Statuta.

570. Vijeće proglašava Mladena Naletilića krivim za protivpravno premještanje civila, kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949., prema članu 2(g) i 7(1) Statuta, zbog premještanja oko 400 civila, BH Muslimana, 4. maja 1993. iz Sovića na mjesto u blizini Gornjeg Vakufa. Vijeće takođe konstatira da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta. Odgovornost Mladena Naletilića za ovaj incident najprimjerenije je opisana u članu 7(1) Statuta.

571. Vijeće proglašava Mladena Naletilića krivim za protivpravno premještanje civila, kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. prema članu 2(g) i 7(3) Statuta, počinjeno 13. i 14. juna 1993. u naselju DUM u Mostaru i 29. septembra 1993. u naselju Centar II.

E. Tačke 19, 20 i 22: Razaranje i uništavanje

572. Optužba tvrdi da je Mladen Naletilić, nakon osvajanja sela Sovići i Doljani u općini Jablanica 17. aprila 1993., naredio razaranje svih muslimanskih kuća u tom području i rušenje džamije u Sovićima.¹⁴³³ Ta se djela terete u tački 19 Optužnice kao uništavanje imovine širokih razmjera, teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. godine, zabranjeno članom 2(d) Statuta; u tački 20 kao bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom, kršenje zakona i običaja ratovanja, zabranjeno članom 3(b) Statuta, a u tački 22 kao zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, kršenje zakona i običaja ratovanja, zabranjeno članom 3(d) Statuta.

573. Nadalje se tvrdi da su nakon zauzimanja sela Raštani 23. septembra 1993. snage pod zapovjedništvom optuženog Mladena Naletilića razorile muslimanske kuće u selu.¹⁴³⁴

¹⁴³² Svjedok GG, T. 1184.

¹⁴³³ Optužnica, par. 55, 56.

¹⁴³⁴ Ta se krivična djela stavljaju na teret: u tački 19 kao uništavanje imovine širokih razmjera, odnosno teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949., zabranjeno članom 2(d) Statuta; u tački 20 kao bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom, odnosno kršenje zakona i običaja ratovanja, zabranjeno članom 3(b) Statuta.

1. Tačke 19 i 20: razaranje kuća(a) Mjerodavno pravo(i) Uništavanje imovine širokih razmjera

574. Član 2(d) Statuta sankcionira “uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno”, kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949. godine. Ovim članom obuhvaćena su dva različita krivična djela - uništavanje i oduzimanje imovine. Tužilac je podigao optužbu samo za krivično djelo uništavanja imovine.

575. Vijeće smatra da su režimom teških povreda zaštićena dva tipa imovine:¹⁴³⁵ i) imovina koja, bez obzira da li se nalazi na okupiranoj teritoriji, uživa opću zaštitu u skladu sa Ženevskim konvencijama iz 1949., poput civilnih bolnica, sanitetskih zrakoplova i vozila hitne pomoći;¹⁴³⁶ i ii) imovina zaštićena članom 53 Ženevske konvencije IV, tj. nepokretna ili pokretna imovina koja se nalazi na okupiranoj teritoriji, osim ako takvo razaranje nije bilo apsolutno nužno zbog vojnih operacija.¹⁴³⁷

576. Vijeće smatra da član 2(d) Statuta postavlja uvjet da razaranje bude širokih razmjera bez obzira da li imovina uživa opću zaštitu ili je zaštićena zato što se nalazi na okupiranoj teritoriji. U izuzetnim okolnostima može se i za samo jedan čin utvrditi da ispunjava uvjet "širokih razmjera", na primjer bombardiranje bolnice.¹⁴³⁸

¹⁴³⁵U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* stoji da ta zaštita obuhvaća imovinu na okupiranoj teritoriji i imovinu koja uživa opću zaštitu, Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 171. *Vidi* takođe Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 601. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* stoji da je “okupacijskoj sili zabranjeno razaranje pokretne i nepokretne imovine” i da “jedan jedini čin, kao što je na primjer razaranje bolnice, može biti dovoljan da bi predstavljao krivično djelo iz ove tačke”, par. 157. U mjeri u kojoj se u Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* time podrazumijeva da bolnica uživa opću zaštitu, Vijeće se s time slaže.

¹⁴³⁶Nekoliko vrsta imovine uživa opću zaštitu Konvencija bez obzira da li postoji bilo kakva vojna nužda za njihovo razaranje. *Vidi* Poglavlja III, V i VI Ženevske konvencije I (koja štite sanitetske jedinice, vozila, zrakoplove i sanitetski materijal), te članove 22-35 (koji štite bolničke brodove) i članove 38-40 (koji štite sanitetske transporte) Ženevske konvencije II. *Vidi* takođe član 18 Ženevske konvencije IV koji propisuje da civilne bolnice “ne mogu ni u kojoj prilici biti predmet napada, nego će ih strane u sukobu u svako doba poštovati i štiti”.

¹⁴³⁷Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 601.

¹⁴³⁸U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 157 stoji da “jedna činjenica, kao na primjer razaranje bolnice, može biti dovoljna da bi bila kvalificirana kao povreda iz ove tačke”, a Pretresno vijeće u predmetu *Kordić* presudilo je da imovina koja uživa opću zaštitu nije morala biti pogođena razaranjem velikih razmjera. U onoj mjeri u kojoj presude u predmetu *Kordić* i u predmetu *Blaškić* sugeriraju da razaranje ne mora biti širokih razmjera, Vijeće se ne slaže, no Vijeće se slaže da u izuzetnim okolnostima i

577. Vijeće smatra da krivično djelo iz člana 2(d) Statuta počinjeno:

- i) ako su ispunjeni opći uvjeti iz člana 2 Statuta;
- ii) ako je došlo do uništavanja imovine širokih razmjera;
- iii) ako je uništavanjem širokih razmjera pogođena imovina koja uživa opću zaštitu u skladu sa Ženevskim konvencijama iz 1949., ili je uništavanjem širokih razmjera pogođena imovina na okupiranoj teritoriji, a ono nije bilo apsolutno nužno radi vođenja vojnih operacija;
- iv) ako je počinitelj djelovao s namjerom da uništi tu imovinu ili u bezobzirnom nemaru za vjerojatnost njenog uništenja.

(ii) Bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom

578. Bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom predstavlja kršenje zakona i običaja ratovanja prema članu 3(b) Statuta. Međunarodni sud je već razmotrio definiciju tog krivičnog djela.¹⁴³⁹

579. Vijeće se slaže s definicijom danom u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*:

- (i) radi se o uništavanju velikih razmjera;
- (ii) uništavanje nije opravdano vojnom nuždom; i
- (iii) počinitelj je djelovao s namjerom da uništi imovinu o kojoj je riječ ili uz bezobzirno zanemarivanje mogućnosti da će ona biti uništena.¹⁴⁴⁰

jedan čin može biti dovoljan da bi ga se okvalificiralo kao krivično djelo prema članu 2(d) Statuta. U Komentaru uz Ženevsku konvenciju IV, str. 601 kaže se: "Da bi predstavljalo tešku povredu, takvo uništavanje i oduzimanje imovine mora biti širokih razmjera: izolirani incident ne bi bio dovoljan", no, osim navedenog, u fusnoti stoji: "Na osnovu striktnog tumačenja ove odredbe moglo bi se zaključiti da bombardiranje jedne civilne bolnice ne bi predstavljalo tešku povredu, ali bi to bio neprihvatljiv zaključak ako se radi o namjernom činu".

¹⁴³⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 183; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 342-347.

¹⁴⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 346. Dok je za uvjet *mens rea* u presudi u predmetu *Blaškić* potrebna namjera ili predvidljivost, par. 183, u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* taj je uvjet definiran kao namjera ili bezobzirni nemar, par. 346. Nije jasno da li je namjera bila da se uvjeti *mens rea* u predmetu *Kordić* usklade s onima iz predmeta *Blaškić*. Vijeće ne vidi bitnu razliku između dvije gore citirane presude, jer se u obje traži postojanje namjere (svijest i volja u pogledu zabranjene posljedice) ili bezobzirnog nemara (predvidljivost posljedica ponašanja i prihvaćanje posljedica za koje postoji velika vjerojatnost da će uslijediti).

580. Zaštita iz člana 3 Statuta proteže se i na imovinu na neprijateljskoj teritoriji koja nije faktički okupirana.¹⁴⁴¹

(b) Zaključci

(i) Razaranje kuća BH Muslimana u Sovićima i Doljanima

581. Optužba tvrdi da je nakon zauzimanja Sovića i Doljana u općini Jablanica 17. aprila 1993.; Mladen Naletilić naredio rušenje svih muslimanskih kuća na tom području.¹⁴⁴² Naletilićeva odbrana ne pobija da je većina kuća u Sovićima razorena u danima i sedmicama nakon sukoba, ali tvrdi da su "za to odgovorne lutajuće neregularne skupine, neutvrđenog identiteta, koje nisu bile pod ničijom kontrolom te da nema dokaza u prilog tome da su Mladen Naletilić ili KB nakon 20. aprila 1993. bili u Sovićima niti da je on izdao ikakvo naredbu za razaranje".¹⁴⁴³

582. Da su Sovići razoreni potvrdili su međunarodni posmatrači.¹⁴⁴⁴ Granatiranjem je razoren gornji dio Sovića,¹⁴⁴⁵ i neke druge kuće.¹⁴⁴⁶ Razaranje prouzročeno borbama i granatiranjem nije bilo usmjereno samo na kuće Muslimana ili dijelove sela u kojima su živjeli Muslimani.¹⁴⁴⁷

¹⁴⁴¹ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* izričito se kaže: "Pretresno vijeće primjećuje da je uništavanje imovine koja se nalazi na neprijateljskoj teritoriji, mada ona nije zaštićena prema Ženevskim konvencijama pa stoga nije uključena u zločin uništavanja imovine širokih razmjera koji je uvršten u teške povrede Ženevskih konvencija, kriminalizovano [je] članom 3 Statuta", Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 347, gdje se citira Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 615. Vijeće se slaže s tim zaključkom, te upućuje na članove 51 i 52 Dopunskog protokola I, gdje stoji da su napadi koji nisu usmjereni protiv konkretnih vojnih ciljeva zabranjeni i da civilni ciljevi ne smiju biti predmet napada ili represalija. Član 54 Dopunskog protokola I osim toga zabranjuje napade na objekte koji su prijeko potrebni za preživljavanje civilnog stanovništva. Osim toga, član 23(g) Haškog pravilnika zabranjuje nepotrebno razaranje sve neprijateljske imovine, štiteći svu imovinu na teritorijima u ratu (budući da se nalazi u poglavlju Pravilnika pod naslovom "O neprijateljstvima"), "osim ako je takvo razaranje [...] imperativno uvjetovano ratnom nuždom". Polje primjene stoga je šire od odredbe iz pravila 53 Ženevske konvencije IV, koja se odnosi samo na imovinu koja se nalazi na teritoriji koja je pod neprijateljskom okupacijom. Nepoštivanje tih standarda nedvojbeno predstavlja kršenje zakona ratovanja, Komentar uz Ženevsku konvenciju IV, str. 301. *Vidi* takođe član 6(b) Nürnberške povelje.

¹⁴⁴² Optužnica, par. 55.

¹⁴⁴³ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 24-25.

¹⁴⁴⁴ Svjedok JJ, T. 5008; dokazni predmet PP 357 (povjerljivo).

¹⁴⁴⁵ Svjedok Y je posvjedočio da su se 17. aprila 1993. kod Obruča nalazila dva tenka, koji su gadali gornji dio Sovića, od džamije pa sve kuće redom; svjedok Y, T. 3369-3370.

¹⁴⁴⁶ Svjedok A je posvjedočio da su jedine kuće koje su srušene u napadu bile kuće Rame i Omera Kovača, svjedok A, T. 500; svjedok W, T. 3181.

¹⁴⁴⁷ Svjedokinja C je posvjedočila da je 17. aprila 1993. bila u svojoj kući u Doljanima, da su u Sovićima granatirani Kovači i Rudina, a u Doljanima i zaselak Kraj, te da Donje Doljane nije bilo moguće toliko granatirati jer je tamo živjelo miješano muslimansko i hrvatsko stanovništvo. U svim gađanim zaseocima živjeli su isključivo BH Muslimani, svjedokinja C, T. 856-861. Međutim, to svjedočenje se ne poklapa sa

583. Smišljeno razaranje kuća u Sovićima počelo je 18. aprila 1993. i nastavilo se do 23. aprila.¹⁴⁴⁸ Za razliku od granatiranja, tada su na meti bile upravo kuće BH Muslimana.¹⁴⁴⁹

Svjedok odbrane NN potvrdio je da su kuće Muslimana zapaljene ali je porekao da su razorene sve kuće.¹⁴⁵⁰ U izvještaju PMEZ-a stoji da je "u toku borbi HVO sistematski palio muslimanske kuće".¹⁴⁵¹

584. Dana 20. aprila 1993., HVO je otvarao vatru na Doljane.¹⁴⁵² Selo je zapaljeno, a kuće su gorjele.¹⁴⁵³ Međunarodni posmatrači koji su obišli Doljane nakon sukoba izvijestili su da je pola Doljana uništeno.¹⁴⁵⁴ Zaselak Kraj je razoren granatiranjem.¹⁴⁵⁵

585. Kuće u Doljanima namjerno su uništavane 21. i 22. aprila 1993., a kao i u Sovićima, na meti su bile samo kuće BH Muslimana.¹⁴⁵⁶

586. Imovina koja je uništena u Sovićima i Doljanima ne uživa opću zaštitu Ženevskih konvencija. Dakle, zaštićena je jedino na osnovu člana 2(d) Statuta.

587. Stoga se postavlja pitanje da li su Sovići i Doljani u relevantne dane bili okupirani. Ivan Rogić¹⁴⁵⁷ je 18. aprila 1993. u prisustvu Mladena Naletilića postrojio zarobljene vojnike ABiH i optužio ih za pobunu protiv hrvatskih vlasti.¹⁴⁵⁸ Vijeće smatra da to nije dovoljno da bi se utvrdilo da je na toj teritoriji bila ustanovljena nova uprava, niti da je

svjedočenjem svjedoka Y, koji kaže da je gađan gornji dio Sovića, svjedok Y, T. 3369-3370. Svjedok A posvjedočio je da su jedine srušene kuće bile kuće Rame i Omera Kovača, svjedok A, T. 497, svjedok W, T. 3181.

¹⁴⁴⁸ Svjedok W, T. 3180-3181; svjedok C posvjedočio je da su kuće paljene negdje oko 21. i 22. aprila 1993., svjedok C, T. 862; svjedok X, T. 3327; svjedok JJ, T. 5004; dokazni predmet PP 357 (povjerljivo).

¹⁴⁴⁹ Svjedok W u svom je iskazu izjavio sljedeće: "Možete li, molim Vas, reći Vijeću u kojem su stanju bile kuće u Sovićima kad ste u to vrijeme prolazili selom? O. Ali, prolazio sam pored hrvatskih kuća svo vrijeme. P. Pa u kakvom su stanju bile kuće? O. Pa, prirodno kao danas. Nitko ih nikada nije dirao, ni metak niti bilo što drugo", svjedok W, T. 3179-3181.

¹⁴⁵⁰ Svjedok odbrane NN, T. 12900, 12994.

¹⁴⁵¹ Dokazni predmet PP 344.

¹⁴⁵² Dokazni predmet PP 928, str. 74, 75, 77.

¹⁴⁵³ Svjedok RR, T. 6441-6459, vidio je selo u plamenu dok su ga vodili iz Orlovca u Krčine.

¹⁴⁵⁴ Svjedok JJ, T. 5008; dokazni predmet PP 357 (povjerljivo).

¹⁴⁵⁵ Svjedok C, T. 857.

¹⁴⁵⁶ Svjedok Falk Simang posvjedočio je da je KB nakon pogibije Marija Hrkača (Čikote) zapalio sve kuće u selu Doljani, svjedok Falk Simang, T. 3809-3810. *Vidi* takođe Radošev dnevnik, dokazni predmet PP 928, str. 78-79, u kojem stoji da je nakon Čikotine pogibije 20. aprila 1993. Tuta (Mladen Naletilić) naredio da se spale sve muslimanske kuće u Doljanima i da se to nastavilo bar do 22. aprila 1993.

¹⁴⁵⁷ Svjedok Y, T. 3376 (povjerljivo), Svjedok odbrane NE, T. 11802 (povjerljivo).

¹⁴⁵⁸ Svjedok AF, T. 16132-16133. Vijeće smatra da je identifikacija Ivana Rogića od strane svjedoka AF pouzdana budući da je izjavio da je Ivana Rogića osobno poznao od prije 18. aprila 1993. i znao je da je Rogić sudija i lokalni vođa HDŽ-a. Vijeće smatra svjedočenje svjedoka AF pouzdanim u pogledu opisa događaja i prisustva Ivana Rogića. To svjedočenje je potvrdio svjedok W, koji je posvjedočio da je Ivan Rogić bio prisutan i nedvojbeno ga je prepoznao, dokazni predmet PP 56, svjedok W, T. 3184.

došlo do stvarne zamjene stare vlasti novom. U stvari, iako se toga dana komandant ABiH u Sovićima predao HVO-u,¹⁴⁵⁹ mnogi vojnici su odbili predati svoje oružje; zaključeno je da je u potrazi za tim vojnicima i oružjem nužno pretresti kuću po kuću.¹⁴⁶⁰ Borbe i čišćenje terena od vojnika ABiH nastavili su se 19., 20., 21., i 22. aprila 1993.¹⁴⁶¹ To je područje, dakle, bilo van razumne sumnje okupirano tek od 23. aprila 1993.¹⁴⁶²

588. Vijeće nalazi da nije dokazano da je imovina uništavana nakon 23. aprila 1993., tj. nakon uspostave okupacije. Razaranje u tom području stoga ne predstavlja kršenje člana 2(d) Statuta kao tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949.

589. Za primjenu člana 3(b) Statuta ne traži se dokaz da je postojalo stanje okupacije. Razaranje u Sovićima niti u Doljanima nije bilo opravdano vojnom nuždom budući da je počinjeno nakon prestanka samog granatiranja.¹⁴⁶³ Vijeće je osvjedočeno da razaranje kuća u Doljanima i Sovićima predstavlja kršenje zakona i običaja ratovanja iz člana 3(b) Statuta.

590. Vijeće se nije uvjerilo da Mladen Naletilić snosi odgovornost na osnovu člana 7(1) Statuta. Izvještaj koji je 23. aprila 1993. upućen Slobodanu Božiću, u Odjel obrane HVO-a¹⁴⁶⁴ glasi: “[N]akon prestanka sukoba, na ovim terenima zapaljene su sve muslimanske kuće te srušene dvije džamije po zapovijedi viših zapovjednika”. Ovaj izvještaj, čak i ako se sagleda u kontekstu prethodnog zaključka Vijeća da je Mladen Naletilić bio nadležan za operaciju u Sovićima i Doljanima, nije dovoljan za utvrđivanje njegove odgovornosti, a dodatni dokazi da je Mladen Naletilić naredio razaranje nisu izvedeni.

¹⁴⁵⁹Svjedok A, T. 547-548; svjedok Salko Osmić, T. 3125 (povjerljivo).

¹⁴⁶⁰Svjedok odbrane NW, T. 14982-14983; svjedok C, T. 856-864; dokazni predmet PP 928, str. 73; dokazni predmet PP 368.

¹⁴⁶¹Vidi dokazne predmete PP 314, PP 314.1, PP 314.2, o čišćenju terena i hapšenjima 19. aprila 1993.; svjedok odbrane NN, T. 12906; svjedok odbrane NK, T. 12624; dokazni predmet P 928, Radošev dnevnik, str. 77; svjedok Falk Simang, T. 3794-3796 (o pogibiji Marija Hrkača (Čikote) 20. aprila 1993., po svemu sudeći poginuo u borbama za bunker).

¹⁴⁶²Dokazni predmet PP 333. U ovom izvještaju, koji je 23. aprila 1993. potpisao Marko Rožić, predstojnik Ureda odbrane u Jablanici stoji: “Nakon oružanih sukoba u naseljima Doljani i Sovići, izvršeno je saslušanje i privođenje svih pripadnika [ABiH] te skupljanje civila na nekoliko mjesta” (kurziv dodan). Komentari iz Radoševog dnevnika o pripremama za napade 23. aprila 1993. nedvojbeno se odnose na daljnju ofenzivu prema Jablanici, dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 81 /str. 18 u originalu na B/H/S-u/.

¹⁴⁶³Uništavanje kuća u Sovićima i Doljanima poprimilo je široke razmjere nakon prestanka samog granatiranja. Granatiranje Sovića prestalo je 18., a Doljana 20. aprila 1993. Kuće u Sovićima paljene su nakon 18. aprila 1993. U Doljanima se to dogodilo 21. i 22. aprila 1993.

¹⁴⁶⁴Dokazni predmeti PP 333, PP 333.1.

591. Mladen Naletilić se tereti i zapovjednom odgovornošću iz člana 7(3) Statuta. Kao što je gore već utvrđeno, Mladen Naletilić je imao zapovjednu funkciju u odnosu na jedinice HVO-a koje su sudjelovale u operaciji u Sovićima i Doljanima.¹⁴⁶⁵

592. Svjedok D je posvjedočio da su svi znali da muslimanske kuće pale vojnici HVO-a i HV-a, te vojnici u crnim uniformama bez oznaka.¹⁴⁶⁶ Na osnovu tog svjedočenja, Vijeće se nije uvjerilo da su vojnici HVO-a sudjelovali u razaranju.

593. Svjedokinja X je izjavila da je vojnik po imenu Robert odveo nju i još jednu ženu do njezine kuće i polio garažu gorivom, te da su tu drugu ženu prisilili da zapali vlastitu kuću.¹⁴⁶⁷ Vijeće je već ranije utvrdilo da je Robert bio pripadnik KB-a.¹⁴⁶⁸ Vijeće drži da to svjedočenje nije dovoljno jasno i detaljno da bi činilo jedini temelj za osuđujuću presudu, bez dodatnih dokaza koji bi potkrijepili sudjelovanje HVO-a ili KB-a u razaranju kuća u Sovićima.

594. Svjedok odbrane NW posvjedočio je da su patrole Vojne policije u kojima je sudjelovao zatekle pripadnike bojne "Grđani" kako pale nekoliko kuća, te da je na mjesto događaja stigao zapovjednik te jedinice zajedno sa zapovjednikom bojne "Mijat Tomić". Svjedok odbrane NW nije bio obaviješten o tome što su zapovjednici poduzeli.¹⁴⁶⁹

595. Vijeće smatra da ni za HVO niti za KB nije utvrđeno da su sudjelovali u razaranju Sovića. Dakle, Mladen Naletilić se ne može smatrati odgovornim u svojstvu zapovjednika u smislu člana 7(3) Statuta.

596. Što se tiče razaranja u Doljanima, svjedok Falk Simang, bivši pripadnik KB-a, posvjedočio je da je KB nakon 20. aprila 1993. zapalio sve muslimanske kuće u Doljanima.¹⁴⁷⁰ Međutim, Falk Simang je izjavio da nikada nije čuo za Soviće i da je u

¹⁴⁶⁵ *Vidi supra*, par. 127-132.

¹⁴⁶⁶ Svjedok D u svom je iskazu rekao sljedeće: "P. Možete li nam pobliže objasniti što zapravo znači to 'počelo je paljenje muslimanskih kuća'? Ko je to učinio i kako? O. Ha, ko je učinio! Pa, to se zna ko je učinio. Pripadnici HVO-a i Hrvatske vojske i vojnici koji su nosili crne uniforme. P. Ti vojnici koji su nosili crne uniforme, to nisu bili pripadnici ni Hrvatskog vijeća obrane ni Hrvatske vojske? Vi te uniforme niste prepoznali? O. Oni nisu posjedovali nikakve oznake," svjedok D, T. 908.

¹⁴⁶⁷ Svjedok X, T. 3324-3327 (povjerljivo).

¹⁴⁶⁸ *Vidi supra*, par. 115.

¹⁴⁶⁹ Svjedok odbrane NW, T. 14964-14965.

¹⁴⁷⁰ Svjedok Falk Simang izjavio je da su kuće zapaljene nakon pogibije Marija Hrkača (Čikote), koja se, kao što je Vijeće utvrdilo, dogodila 20. aprila 1993., svjedok Falk Simang, T. 3809-3810.

čitavom svom svjedočenju govorio o Doljanima.¹⁴⁷¹ Simangovo svjedočenje potvrđuje Radošev dnevnik u kojem za 21. april 1993. piše da je “Tuta [Mladen Naletilić] naredio da se spale sve muslimanske kuće u Doljanima”.¹⁴⁷² Vijeće je osvjedočeno da je Mladen Naletilić naredio razaranje kuća u Doljanima, te je stoga odgovoran prema članu 7(1) Statuta. Vijeće je nadalje uvjereno da su razaranje izvršili vojnici KB-a pod zapovjedništvom Mladena Naletilića. Mladen Naletilić je znao za razaranje budući da ga je lično naredio; nije ga spriječio te stoga snosi odgovornost i prema članu 7(3) Statuta.

597. Vijeće proglašava Mladena Naletilića krivim za bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom iz člana 3(b) Statuta, počinjeno u Doljanima 21. i 22. aprila 1993. Odgovoran je i prema članu 7(1) i prema članu 7(3) Statuta. Vijeće smatra da je odgovornost Mladena Naletilića najprimjerenije opisana u članu 7(1) Statuta (tačka 20 Optužnice).

(ii) Razaranje kuća BH Muslimana u Raštanima

598. Optužba tvrdi da su Kolobara i Splici (vojnici KB-a kojima je zapovijedao Mladen Naletilić) nakon zauzimanja sela Raštani 23. septembra 1993. namjerno zapalili zaselak od sedam do deset muslimanskih kuća, zvan "Dumporove kuće".¹⁴⁷³

599. Dio sela Raštani desno od elektrane bio je zaselak od nekoliko muslimanskih kuća, zvan "Dumporove kuće".¹⁴⁷⁴ Utvrđeno je da su “Dumporove kuće” doista razorene,¹⁴⁷⁵ ali ostaje da se utvrdi da li je do tog razaranja došlo prije ili za vrijeme sukoba u selu Raštani 23. septembra 1993. Tog su dana gorjele kuće u Raštanima i to je bilo možda najteže granatiranje u tom području u toku 1993. godine.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷¹ Svjedok Falk Simang je u svom iskazu rekao: “[a] recite mi molim Vas, da li znate gdje su Sovići? Jest li ikad čuli za Soviće? O. Sovići? P. Niste nikad čuli, je li? O. Ništa mi to ne govori, Sovići” svjedok Falk Simang, T. 3893-3894.

¹⁴⁷² Dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 78-79. Razaranje se nastavilo najmanje do 22. aprila 1993., *vidi supra*, par. 585.

¹⁴⁷³ Završni podnesak optužbe, str. 165. Optužba se naročito oslanja na svjedoka SS, koji je posvjedočio da je vojnik Splici, koji je nosio kanistar od dvadeset litara, zapalio “Dumporove kuće”. Svjedok SS je izjavio da se ne sjeća da li su neke od kuća bile oštećene u granatiranju, te da su toga dana kuće gorjele po čitavim Raštanima. Rekao je da su “Dumporove kuće” kad ih je vidio bile netaknute. Izjavio je i da su “Dumporove kuće” bile u vlasništvu BH Muslimana. Samo je jedna kuća bila u vlasništvu BH Hrvata. Kuće BH Srba su spaljene 1992., svjedok SS, T. 6601-6603, 6761-6762.

¹⁴⁷⁴ Svjedoci SS, T. 6601.

¹⁴⁷⁵ Svjedoci VV, SS, M.

¹⁴⁷⁶ Svjedok VV, T. 6912-6914.

600. Optužba se oslanja na svjedočenje svjedoka koji su 23. septembra 1993 bili u Raštanima.¹⁴⁷⁷ Svjedoci optužbe su posvjedočili da su "Dumporove kuće" zapaljene.¹⁴⁷⁸ Međutim, jedan od svjedoka izjavio je i da kuće nisu bile "netaknute", misleći time da su već prije bile djelomično uništene.¹⁴⁷⁹ Slično tome, i svjedok VV je u svom iskazu rekao da su "Dumporove" kuće već bile spaljene prije 23. septembra 1993.¹⁴⁸⁰

601. Vijeće konstatira da optužba nije dokazala van razumne sumnje da su "Dumporove kuće" u Raštanima razorene 23. septembra 1993. godine. U stvari, postoje pouzdani dokazi da su takozvane "Dumporove kuće" razorene prije 23. septembra 1993.

602. Vijeće se nije uvjerilo da su navodi iz paragrafa 58 Optužnice koji se odnose na Raštane dokazani.¹⁴⁸¹

2. Tačka 22: Uništavanje ustanova namijenjenih religiji

(a) Mjerodavno pravo

603. Zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, dobrotvornim svrhama i obrazovanju, umjetnosti i nauci, historijskim spomenicima i umjetničkim i naučnim djelima predstavljaju kršenje zakona i običaja ratovanja prema članu 3(d) Statuta. U paragrafu 56 Optužnice, tužilac je podigao optužbu za uništavanje ustanove namijenjene religiji. Vijeće će razmotriti samo taj dio tog krivičnog djela. To je

¹⁴⁷⁷ Svjedok SS, svjedok VV, svjedok L, svjedok M.

¹⁴⁷⁸ Svjedok SS izjavio je da je vidio vojnika koji je identificiran kao Spliće kako nosi kanistar od 20 litara. Nije se mogao sjetiti da li su neke od kuća oštećene u granatiranju. Nadalje, kad je vidio "Dumporove" kuće, one su bile netaknute, svjedok SS T. 6601-6603, 6761, 6762. Svjedok M je izjavio da su "Dumporove kuće" zapaljene nakon što je u njima izvršen pretres, svjedok M, T. 1685.

¹⁴⁷⁹ Svjedok M, T. 1685.

¹⁴⁸⁰ Svjedok VV posvjedočio je da su se on i svjedok L, kad su popodne stigli do "Dumporovih kuća", sakrili u podrumu kuće koja je izgorjela davno prije. U Dumporovim kućama, nije bilo vojnika ABiH jer su se već povukli. "Dumporove kuće su već bile spaljene, možda u toku sukoba sa Srbima. Bilo je i drugih kuća u plamenu prema Raškoj Gori, to su bile nove vatre. Svjedok VV nije vidio nikoga da pali kuće, iako je vidio dim i vatru. Vidio je Kolobaru kako ide uokolo sa 10 do 15 litarskim kanistrom. Svjedok VV nije vidio Kolobaru da išta pali, ali je njega polio benzinom. Svjedok VV nije vidio Spliće. Mogli su vidjeti kako se od Dumporovih kuća prema Pinjuhovim kućama diže gusti dim. Kuće koje su gorjele morale su biti zapaljene nekoliko sati ranije. Svjedok VV nije dobro poznavao Raštane i nije znao koje su nacionalnosti vlasnici kuća koje su zapaljene, svjedok VV, T 6914-6915, 6965-6966, 6998.

¹⁴⁸¹ U svakom slučaju, čak da su ti navodi dokazani, Vijeće želi napomenuti da za član 2(d) Statuta mora biti ispunjen i uvjet okupacije. Dana 23. septembra 1993., ABiH se povlačila; HVO je ušao u Raštane i po kućama tražio skrivene vojnike ABiH; borbe su još uvijek trajale. Nisu izvedeni dodatni dokazi da su HVO ili HZ H-B imali stvarnu vlast u Raštanima. Stoga optužba nije dokazala uvjete koji se traže da bi imovina u Raštanima uživala zaštitu prema članu 2(d) Statuta. Sama ta konstatacija bila bi dovoljna za zaključak da optužba nije dokazala elemente na kojima se zasniva tačka 19 Optužnice.

krivično djelo već razmatrano u prvostepenim presudama u predmetu *Kordić* i u predmetu *Blaškić*.¹⁴⁸² U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* usvojena je sljedeća definicija:

Oštećivanje ili razaranje moralo je biti počinjeno na hotimičan način nad institucijama za koje se jasno može utvrditi da su namijenjene religiji ili obrazovanju i koje, u trenutku događaja, nisu bile korištene u vojne svrhe. Takve se institucije takođe ne smiju nalaziti u neposrednoj blizini vojnih objekata.¹⁴⁸³

604. Vijeće uz dužno poštovanje odbacuje da se zaštićene institucije “ne smiju nalaziti u blizini vojnih objekata”. Vijeće se ne slaže s mišljenjem da sama činjenica da se neka institucija nalazi u "neposrednoj blizini vojnog objekta" opravdava njezino uništenje.¹⁴⁸⁴

605. Vijeće smatra da je krivično djelo iz člana 3(d) Statuta počinjeno:

- i) ako su ispunjeni opći uvjeti iz člana 3 Statuta;
- ii) ako je uništavanjem pogođena institucija namijenjena religiji;
- iii) ako objekt nije korišten za vojne svrhe;
- iv) ako je počinitelj djelovao s namjerom da uništi imovinu.

(b) Zaključci

606. Optužba tvrdi da je 17. aprila 1993., nakon zauzimanja sela Sovići i Doljani u općini Jablanica, Mladen Naletilić naredio da se uništi džamija u Sovićima.¹⁴⁸⁵

607. Nije sporno da je džamija u Sovićima dignuta u zrak i srušena.¹⁴⁸⁶ Datum rušenja nije tačno utvrđen, ali je na osnovu dokaza koji su izvedeni na suđenju Vijeće osvjedočeno

¹⁴⁸² U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* zaključeno je sljedeće: “Prema argumentima strana, čini se da je ovo krivično djelo užeg opsega od onog opisanog u članu 3(d) Statuta, utoliko što se ne spominje zauzimanje, uništavanje ili oštećivanje ustanova namijenjenih dobrotvornim svrhama, umjetnosti i nauci, umjetničkih i naučnih djela te istorijskih spomenika”, par. 358. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* detaljno je razmotren samo jedan dio tog krivičnog djela.

¹⁴⁸³ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 185. Slična definicija data je u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 361: “Uništavanje ili oštećivanje počinjeno je hotimično i optuženi namjerava da svojim djelima prouzrokuje uništavanje ili oštećivanje ustanova namijenjenih religiji ili obrazovanju, a koje se ne koriste u vojne svrhe.” Osim toga, u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* data je dodatna analiza odredbi na osnovu kojih je krivično djelo sankcionirano, par. 359-360; član 27 Haškog pravilnika, kojim su zaštićena zdanja koja su, između ostalog, namijenjena religiji pod uvjetom da nisu istodobno upotrebljavana u vojne svrhe, i član 53 Dopunskog protokola I, kojim se zabranjuju neprijateljski čini usmjereni, između ostalog, protiv mjesta bogoslužja. Osim toga, navodi se i član I Konvencije o kulturnim dobrima u kojem su nabrojena kulturna dobra koja su tom Konvencijom zaštićena.

¹⁴⁸⁴ Ovaj zaključak proizlazi iz člana 27 Haškog pravilnika.

¹⁴⁸⁵ Optužnica, par. 55 i 56.

¹⁴⁸⁶ Na str. 33 Završnog podneska Naletilićeve odbrane kaže se: “Odbrana ne pobija da je džamija u Sovićima dignuta u zrak i srušena, već da ne postoje dokazi van razumne sumnje da je to izvršeno pod Naletilićevim

da je džamija srušena između 18. i 20. aprila.¹⁴⁸⁷ Srušene su i džamija u Sovićima i džamija u Doljanima.¹⁴⁸⁸

608. Vijeću nije predočeno dovoljno dokaza na osnovu kojih bi ono pouzdano moglo utvrditi ko su počinitelji. Kao što je već gore navedeno,¹⁴⁸⁹ u izvještaju koji je 23. aprila 1993. upućen Slobodanu Božiću u Ured obrane HVO-a, stoji: “Nakon prestanka sukoba na ovim prostorima zapaljene su sve muslimanske kuće te srušene dvije džamije po zapovjedi viših zapovjednika.”¹⁴⁹⁰ Svjedok NW je svjedočio da je Vojna policija bila pozvana da istraži rušenje džamije u Sovićima; međutim nije imao nikakvih informacija o rezultatima te istrage.¹⁴⁹¹ U nedostatku daljnjih dokaza o sudjelovanju Mladena Naletilića, KB-a ili HVO-a u rušenju džamije u Sovićima, Vijeće nije uvjereno da je tužilac dokazao odgovornost Mladena Naletilića za taj slučaj.

609. Tužilac se poziva na svjedočenje svjedoka Falka Simanga, pripadnika KB-a, koji je svjedočio da je vidio pripadnike KB-a da postavljaju eksploziv na džamiju.¹⁴⁹² Međutim, Falk Simang je svjedočio da nikada nije čuo za Soviće, i u toku čitavog svog svjedočenja

zapovjedništvom, po njegovoj naredbi ili pod njegovim rukovodstvom”. *Vidi* takođe svjedok NN, T. 12899-12900, i svjedok NW, T. 14965-14966, obojica svjedoci odbrane Mladena Naletilića. U početnoj fazi suđenja, odbrana je, čini se, tvrdila da džamija nije bila prepoznatljiva kao džamija, *vidi*, između ostalog, svjedok A, T. 550-552.

¹⁴⁸⁷ Svjedok W je za rušenje džamije saznao u zatvoru u Ljubuškom, tj. nakon 18. aprila 1993., svjedok W, T. 3180-3181. Dana 17. aprila 1993., džamija je još uvijek bila netaknuta, svjedok A, T. 500. Svjedok D je čuo detonaciju 20. aprila, a kasnije su saznali da je srušena džamija; svjedok D, T. 912 i T. 945. Svjedokinja X je iz škole u Sovićima mogla vidjeti džamiju kako gori, svjedokinja X, T. 3326, 3342 (povjerljivo); iz ostatka njenog svjedočenja može se zaključiti da je najvjerovatnije vidjela džamiju da gori 19. ili 20. aprila 1993. Svjedok odbrane NW je posvjedočio da je džamija dignuta u zrak 18. aprila 1993., svjedok odbrane NW, T. 14965-14966. Svjedok B je izjavio da je te noći čuo vrlo jaku detonaciju, a kasnije je saznao da je džamija dignuta u zrak, svjedok B, T. 790-791. Svjedok odbrane NN posvjedočio je da su džamije u Sovićima i Doljanima dignute u zrak 17., 18. ili 19. maja 1993., svjedok odbrane NN, T. 12899-12900, 12934. Svjedok Y je izjavio da je 18. aprila 1993. vidio da je džamija oštećena, T. 3389. Svjedok A je posvjedočio da 17. aprila 1993. džamija nije bila oštećena, svjedok A, T. 500-501; svjedok B, T. 790-791. U dokaznim predmetima PP 333 i PP 333.1 stoji da je džamija srušena nakon prestanka neprijateljstva.

¹⁴⁸⁸ Svjedok Said Smajkić, T. 4086-4087; dokazni predmeti PP 333, PP 333.1. *Vidi* takođe dokazni predmet PP 6.6, snimak iz zraka srušene džamije u Sovićima; dokazni predmet PP 8.6, PP 8.7, snimci iz zraka srušene džamije u Doljanima.

¹⁴⁸⁹ *Vidi supra*, par. 590.

¹⁴⁹⁰ Dokazni predmeti PP 333, PP 333.1.

¹⁴⁹¹ Svjedok odbrane NW, T. 14965-14966.

¹⁴⁹² Svjedok Falk Simang, T. 3808.

govorio je o Doljanima.¹⁴⁹³ Osim toga, u Radoševom dnevniku stoji da je KB minirao džamiju u Doljanima.¹⁴⁹⁴

610. Paragraf 56 Optužnice odnosi se jedino na džamiju u Sovićima.¹⁴⁹⁵ Vijeće stoga ne ocjenjuje pouzdanost svjedočenja svjedoka Falka Simanga ili Radoševog dnevnika u vezi s navodnim sudjelovanjem KB-a i optuženog Mladena Naletilića u rušenju džamije u Doljanima.

F. Tačka 21: Pljačkanje

611. Optužba tvrdi da su nakon napada na Mostar 9. maja 1993. jedinice pod zapovjedništvom Mladena Naletilića i Vinka Martinovića sistematski pljačkale kuće i imovinu BH Muslimana.¹⁴⁹⁶ Ta se krivična djela terete u tački 21 optužnice kao pljačkanje javne i privatne imovine, kršenje zakona i običaja ratovanja, sankcionirano članom 3(e) Statuta.

1. Mjerodavno pravo

612. Pljačkom se bavilo više predmeta pred Međunarodnim sudom.¹⁴⁹⁷ To je krivično djelo definirano kao “hotimično¹⁴⁹⁸ i protivpravno prisvajanje imovine”,¹⁴⁹⁹ koje prema

¹⁴⁹³ Svjedok Falk Simang izjavio je da nikada nije čuo za Soviće, “A recite mi, molim Vas, da li znate gdje su Sovići? Jeste li ikad čuli za Soviće? O. Sovići? P. Niste nikad čuli, je li? O. Ništa mi to ne govori, Sovići.” svjedok Falk Simang, T. 3893-3894.

¹⁴⁹⁴ U dokaznom predmetu PP 928, Radoševom dnevniku, na str. 78, piše “Radi pogibije 4 bojovnika 'Širokobriješke kažnjeničke bojne' Tuta je naredio da se zapale sve kuće Muslimana u Doljanima. To se mora izvršiti. Džamiju su minirali, nema je više nigdje.” Vijeće drži da se to svjedočenje odnosi na džamiju u Doljanima.

¹⁴⁹⁵ Paragraf 56 Optužnice glasi: “Nakon zauzimanja Sovića i Doljana 17. aprila 1993., Mladen Naletilić je naredio razaranje džamije u Sovićima”. Osim toga, par. 55 spominje “rušenje kuća BH Muslimana na tom području” i ne spominje nikakve druge zgrade osim kuća.

¹⁴⁹⁶ Optužnica, paragrafi 44 i 57.

¹⁴⁹⁷ Pljačkanjem prema članu 3(e) Statuta bave se sljedeće presude: Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 584-592; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 184; Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 46-49; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 349-353.

¹⁴⁹⁸ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 587-592, subjektivni element pljačke ne spominje se izričito; međutim, spominje se pljačkanje od strane vojnika s ciljem ostvarivanja lične koristi i sistematske privredne eksploatacije okupirane teritorije, pri čemu obje kategorije jasno podrazumijevaju namjeru, par. 590. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić*, par. 184, kaže se da je pljačka “samovoljno prisvajanje”, što se, čini se, više odnosi na ravnodušnost u pogledu posljedica za žrtve nego na specifičan uvjet *mens rea*. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 349, traži se da je imovina otuđena “hotimično”. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Jelisić*, par. 48, postavlja se uvjet da prisvajanje “ima karakteristike prevare” i da je motivirano pohlepom. Vijeće navedene presude tumači kao potvrde sadašnjeg stadija razvoja međunarodnog prava po tom pitanju, u smislu da *namjera* kod prisvajanja imovine predstavlja potreban subjektivni element pljačke.

¹⁴⁹⁹ Za protivpravno prisvajanje javne i privatne imovine u oružanim sukobima koriste se različiti termini, te se ono sankcionira kao: (i) “pljačkanje” /*plunder*/ (vidi član 6(b) Nürnberške povelje, u skladu s kojim je

članu 3(e) Statuta, može biti počinjeno protiv privatne ili javne imovine.¹⁵⁰⁰ Radi se o općem terminu koji ne uključuje samo oduzimanje imovine širokih razmjera u sklopu sistematske privredne eksploatacije okupirane teritorije¹⁵⁰¹ već i prisvajanja koja su vojnici počinili individualno u svrhu ostvarivanja lične imovinske koristi.¹⁵⁰² U stvari, u međunarodnom pravu za pljačku se ne traži da prisvajanje imovine bude izvršeno na velikom prostoru niti da uključuje veliku ekonomsku vrijednost. Otudivanje lične imovine, uobičajen način na koji vojnici kao pojedinci nezakonito stiču plijen, smatra se tradicionalnim tipom ratnog zločina.¹⁵⁰³ Izolirani slučajevi krađe lične imovine smatrani su ratnim zločinima u više suđenja pred francuskim vojnim sudovima¹⁵⁰⁴ i drugim sudovima¹⁵⁰⁵ nakon Drugog svjetskog rata, premda je u svim takvim slučajevima, ukupna

“pljačkanje javne ili privatne imovine” sankcionirano kao jedan od ratnih zločina koji spada u nadležnost tog suda; član 2(1)(b) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta, koji “pljačku javne i privatne imovine” sankcionira kao ratni zločin; član 3(e) Statuta, koji “pljačkanje javne i privatne imovine” svrstava u kršenja zakona i običaja ratovanja); (ii) “pljačka”/pillage/ (vidi član 47 Haškog pravilnika: “Pljačka je izričito zabranjena”; član 33(2) Ženevske konvencije IV: “Pljačka je zabranjena”; član 4(f) Statuta: MKSR-a “Pljačka [u dijelu u kojem se nabrajaju teške povrede zajedničkog člana 3 Ženevskih konvencija za zaštitu žrtava rata od 12. augusta 1949. i Dopunskog protokola II od 8. juna 1977].); (iii) “otimačina” /spoliation/ (sinonim za “plunder” u predmetu *Flick*, u 6 *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals /Suđenja ratnim zločincima pred vojnim sudom u Nürnbergu*, 6/, str. 1205-1206 i u predmetu *Krauch*, 10 *Law Reports of Trials of War Criminals, /Pravni izvještaji o suđenjima ratnim zločincima*, 10/ str. 42-47). Član 5(b) Tokijske povelje govori samo o “[k]ršenjima zakona i običaja ratovanja” U Statutu MKS-a među kažnjivim ratnim zločinima navodi se: “opsežno uništavanje i oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnim potrebama i koje je provedeno nezakonito i samovoljno” kao teška povreda Ženevskih konvencija (član 8(2)(a)(iv)). “Pljačkanje gradova i mjesta čak i kada su zauzeti napadom” (član 8(2)(b)(xvi); Vijeće će koristiti termin pljačkanje koji se nalazi u Statutu MKSJ-a.

¹⁵⁰⁰ Član 3(e) Statuta glasi: “Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe koje su prekršile zakone i običaje ratovanja. Ta kršenja uključuju, ali nisu ograničena na: [...] (e) pljačkanje javne ili privatne imovine”.

¹⁵⁰¹ Izgleda da je takva formulacija prvi put iznijeta u Presudi u predmetu *Krupp* (10 *Law Reports*, str. 162-163). Vidi takođe odluku Općeg suda u Rastadtu vojnih vlasti Francuske okupacione zone u Njemačkoj, u predmetu *In re Roechling et al.*, objavljenu u 15 *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases*, 1948., /Godišnji sažetak i izvještaji o predmetima u sferi međunarodnog javnog prava, 15/, str. 408.

¹⁵⁰² Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 590, zatim Prvostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 48, Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 184, i Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 352-353.

¹⁵⁰³ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 590, gdje se citira Komisija Ujedinjenih naroda za ratne zločine (15 *Digest of Laws and Cases, Law Reports /Sažetak javnih propisa i sudskih postupaka, Pravni izvještaji*, str. 130).

¹⁵⁰⁴ Vidi odluke Stalnog vojnog suda u Metz u predmetima *Alois i Anna Bommer i kćeri* (objavljene u 9 *Law Reports of Trials of War Criminals*, 1948-49., str. 62), *August Bauer* (id., str. 65), *Willi Buch* (id., str. 65), *Elizabeth Neber* (id., str. 65), *Christian Baus* (id., str. 68), citirane u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, str. 590.

¹⁵⁰⁵ Vidi, među ostalim: odluku Vrhovnog suda Austrije od 1. oktobra 1947. u predmetu *Austrian Treasury v. Auer*, /Ministarstvo financija Austrije protiv Auera/, objavljenu u 14 *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases*, 1947., str. 276 (ne pravi se razlika s obzirom na količinu otete imovine); odluku Žalbenog suda u Bolonji (Italija) od 4. maja 1947. u predmetu *Maltoni v. Companini*, objavljenu u 71 *Foro Italiano /Talijanski forumi*, 1948., I, str. 1090 (oduzimanje dviju krava predstavlja otimačinu, između ostalog, ako nije plaćena odšteta u gotovini); Odluka Žalbenog suda Norveške od 4. marta 1948. u predmetu *Johansen v. Gross*, objavljena u 16 *Annual Digest and Reports of Public International Law Cases*, 1949., str. 481 (oduzimanje jednog motora je nezakonito ukoliko se ne primjenjuju procedure koje su predviđene Haškim pravilnikom).

opljačkana vrijednost bila neznatna. Osim toga, u Komentaru uz Dopunske protokole pojašnjeno je da je “pljačka” zabranjena bilo da se radi o organiziranoj pljački ili o “izoliranim djelima kršenja discipline”.¹⁵⁰⁶ Drugo je pitanje da li pljačka malih razmjera ispunjava uvjete koje postavlja član 3(e) Statuta u kombinaciji sa članom 1 Statuta, u kojem stoji da je Međunarodni sud “ovlašten da krivično goni osobe odgovorne za *teška* kršenja međunarodnog humanitarnog prava”.¹⁵⁰⁷

613. Pretresno vijeće u predmetu *Kunarac* zaključilo je da riječ “pljačkanje” /plunder/ sadržana u Statutu podrazumijeva krađu koju je počinila najmanje jedna osoba; u prilog takvom tumačenju govori činjenica da se riječ pljačka /*pillage*/ često koristi kao sinonim za pljačkanje /*plunder*/.¹⁵⁰⁸ Vijeće se slaže s pravnim nalazima u Odluci po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude u predmetu *Kunarac* ako se oni protumače u smislu da, *kada se radi o utvrđivanju nadležnosti Međunarodnog suda*, pljačkanje mora podrazumijevati teške posljedice za žrtve, zbog čega predstavlja “teško kršenje”.¹⁵⁰⁹

614. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* utvrdilo je da imovina mora biti “dovoljne novčane vrijednosti” da bi njeno otuđivanje imalo teške posljedice po žrtve.¹⁵¹⁰ Vijeće smatra da se težina kršenja mora utvrditi za svaki slučaj posebno, uzimajući u obzir specifične okolnosti svake pojedine situacije. Na primjer, pljačkanje može predstavljati teško kršenje ne samo onda kada jedna žrtva zbog bespravnog oduzimanja imovine snosi ozbiljne ekonomske posljedice, već i onda kada je imovina bespravno oduzeta većem broju ljudi. U ovom drugom slučaju, težina zločina proizlazi iz opetovanja takvih radnji i iz njihovog sveukupnog učinka.

615. Vijeće drži da član 3(e) Statuta zabranjuje pljačkanje na cjelokupnoj teritoriji strana u sukobu. To je sadašnje gledište mjerodavnog prava kodificiranog Ženevskom

¹⁵⁰⁶ Međunarodni komitet Crvenog križa, Komentar uz Dopunske protokole Ženevskih konvencija od 12. augusta 1949 od 8. juna 1977., Ženeva, 1987., anotacija 4542.

¹⁵⁰⁷ Kurziv dodan.

¹⁵⁰⁸ *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, predmeti br.: IT-96-23-T i IT-96-23/1-T, Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude, 3. juli 2000., par. 15-16. U par. 16 Vijeće je zaključilo da bi bilo “neprikladno pod tim terminom [pljačka] podrazumijevati krađu koju je izvršila samo jedna osoba ili svega nekoliko osoba u [...] jednoj zgradi”.

¹⁵⁰⁹ Pozivajući se na Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić*, u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* kaže se da prisvajanje imovine, da bi se smatralo teškim kršenjem iz člana 1 Statuta, mora (i) predstavljati povredu pravila kojim se štite značajne vrijednosti i (ii) podrazumijevati teške posljedice za žrtvu, Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1154.

¹⁵¹⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići* poziva se u par. 1154. na Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 94; isti pristup usvojen je kasnije u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 352-353.

konvencijom IV, u kojoj stoji da se zabrana pljačke ne odnosi samo na djela počinjena na okupiranim teritorijama.¹⁵¹¹

616. Zaraćene okupacione sile¹⁵¹² mogu u određenim okolnostima privatnu imovinu na okupiranoj teritoriji podvrgnuti svojim vojnim potrebama. U skladu s Haškim pravilnikom prisilno uvođenje novčanih doprinosa,¹⁵¹³ rekvizicija za potrebe okupacione vojske¹⁵¹⁴ i zapljena materijala koji je očito korišten za vođenje vojnih operacija,¹⁵¹⁵ u principu su zakoniti iako ograničeni.

617. Krivično djelo pljačkanja prema članu 3 Statuta počinjeno je:

- i) ako su ispunjeni opći uvjeti iz člana 3 Statuta uključujući i težinu kršenja;¹⁵¹⁶
- ii) ako je privatna ili javna imovina prisvojena protivpravno i hotimično.

2. Zaključci

618. Počevši od 9. maja 1993. u Mostaru je, kao posljedica velike ofenzive HVO-a na grad, vladalo bezakonje i nasilje. Prema iskazima više svjedoka, taj dan je u stvari označio i

¹⁵¹¹ Pljačka je zabranjena članom 33, Odjeljak I, dio III Ženevske konvencije IV, koji sadrži “[z]ajedničke odredbe za teritorije strana u sukobu i okupirane teritorije”, na koji se u par. 588 poziva Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*.

¹⁵¹² Da bi se ove iznimke mogle primijeniti, potrebno je da su ispunjeni uvjeti za postojanje režima okupacije.

¹⁵¹³ Haški pravilnik, član 51: “Nikakve se kontribucije neće ubirati, osim na temelju pismenog naloga i na odgovornost vrhovnog zapovjednika. Takvo će se ubiranje obavljati, koliko je god to moguće, samo u skladu s važećim pravilima o razrezivanju i raspodjeli poreza. Za svaku kontribuciju uplatiocima će se izdati priznanica. Za primjenu tog principa, *vidi*, između ostalog, odluku Torinskog tribunala (Italija) od 11. jula 1947. u predmetu *Ostino v. Fantini*, objavljenu u *71 Foro Italiano*, 1948, I, str. 44.

¹⁵¹⁴ Haški pravilnik, član 52, koji glasi: “Od općina ili stanovnika ne mogu se zahtijevati rekvizicije u naravi ili u uslugama, osim za potrebe okupacijske vojske. One će biti razmjerne mogućnostima zemlje i takve prirode da za stanovništvo ne predstavljaju obavezu sudjelovanja u ratnim operacijama protiv svoje domovine. Takve rekvizicije i usluge zahtijevat će se samo po ovlaštenju zapovjednika okupiranog mjesta. Kontribucije u naravi platit će se, koliko je god to moguće, u gotovini, ako ne izdat će se priznanice i plaćanje dugovanih svota izvršiti što je prije moguće.” Za primjenu ovog principa, *vidi*, između ostalog, odluku francuskog Kasacionog suda od 6. jula 1948. u predmetu *Soubrouillard v. Kilbourg*, objavljenu u *Gazette du Palais /Službeni glasnik Ministarstva pravde/*, 1948, II sem., str. 163.

¹⁵¹⁵ Haški pravilnik, član 53(2), koji glasi: “Sva sredstva na kopnu, moru ili u zraku, namijenjena za prijenos vijesti kao i za prijevoz ljudi ili stvari, isključujući slučajeve uređene pomorskim pravom, spremišta oružja te uopće sve vrste ratnog streljiva mogu se zaplijeniti, čak i ako pripadaju privatnicima, ali kad nastupi mir, moraju se vratiti i mora se odrediti naknada.” Za primjenu ovog principa, *vidi*, između ostalog, odluku Federalnog suda Švicarske (Vijeće za povrat dobara zaplijenjenih na okupiranoj teritoriji) od 24. juna 1948. u predmetu *P. v. A.G.K. et P.*, objavljeno u *7 Annuaire Suisse de droit international /Švicarski godišnjak međunarodnog prava, 7/*, str. 160.

¹⁵¹⁶ Iako je za utvrđivanje nadležnosti Međunarodnog suda za pljačku taj element potrebno dokazati za svaki pojedini slučaj, što je, dakle, *in abstracto* preliminarno pitanje, njime se nije moguće smisljeno baviti sve dok se ne utvrde činjenice u vezi ostalim elementima.

početak pljačkanja velikog broja¹⁵¹⁷ stanova i kuća BH Muslimana,¹⁵¹⁸ koje je potrajalo najmanje do jula 1993.¹⁵¹⁹

619. Svjedok U (Musliman) izjavio je da su 9. maja 1993. jedinice HVO-a koje nisu korištene u borbama sudjelovale u deložacijama ljudi i oduzimanju imovine; deseterica vojnika HVO-a ušla su u njegov stan i, dok su navodno tražili oružje, uzeli su zlatni nakit, kompjuter i druge stvari od vrijednosti.¹⁵²⁰ Tog istog dana sedmorica naoružanih ljudi deložirala su svjedokinju WW, njenu porodicu i sve Muslimane iz njihovih stanova u istoj zgradi u naselju DUM;¹⁵²¹ tom prilikom, Vinko Martinović naredio je jednom vojniku da odveze automobil čiji je vlasnik bio jedan susjed svjedokinje WW.¹⁵²²

620. U dva izvještaja Vojne policije u Mostaru navedeno je da je 13. juna 1993. Vinko Martinović sa 40 naoružanih vojnika izbacivao BH Muslimane iz njihovih stanova u bloku DUM po naredbi Mladena Naletilića. Stanovi su tokom tih izbacivanja opljačkani; pljačka nije prekinuta ni kada se o tome počela raspitivati policija.¹⁵²³ Šest vojnika HVO-a otuđili su automobil i drugu imovinu svjedoka GG u naselju DUM između kraja maja i sredine juna 1993.¹⁵²⁴ Dokazni predmeti PP 456.4 i PP 458.1 su protesti komandanta 4. korpusa ABiH, Arifa Pašalića, zbog protjerivanja velikog broja civila iz naselja DUM 13. i 14. juna 1993.; prvi od ta dva dokumenta govori i o pljačkanju otjeranih ljudi.¹⁵²⁵ Svjedok P je posvjedočio je da su u danima prije 14. juna 1993. nasilna istjerivanja Muslimana, stanovnika Mostara, uključivala krađu privatne imovine.¹⁵²⁶ U dopisu jednog međunarodnog posmatrača stoji da su se istjerivanja BH Muslimana 12. i 13. juna 1993. dogodila u dijelovima grada gdje je živjela viša srednja klasa i nalazila se najatraktivnija

¹⁵¹⁷ Svjedok U, T. 2927, 2928; svjedok AB, T. 7859-7861; svjedok AC, T. 7904-7912.

¹⁵¹⁸ Svjedok U, T. 2927, 2928; svjedok CC, T. 4426. Prema svjedoku odbrane MG, stanovi nekih Muslimana u Mostaru pošteđeni su pljačke, svjedok odbrane MG, T. 14214-14216. Ta je činjenica nebitna za predmet.

¹⁵¹⁹ Svjedok GG, T. 4756; svjedok II, T. 4962.

¹⁵²⁰ Svjedok U, T. 2927-2928.

¹⁵²¹ Svjedokinja WW, T. 7083 (povjerljivo).

¹⁵²² Svjedokinja WW, T. 7014-7021. Kad se svjedokinja WW sredinom juna vratila u svoj stan, iz njega su bile oduzete stvari od vrijednosti, svjedokinja WW, T. 7032. Ta su svjedočenja potvrdili svjedoci koji su sudjelovali u napadu na Mostar. Svjedok Falk Simang, plaćenik koji se borio u KB-u, priznao je da su vojnici KB-a nakon napada na Mostar izbacili BH Muslimane iz njihovih domova i iz njih odnijeli sve vrijedno što se moglo ponijeti, svjedok Falk Simang, T. 3830. Svjedok Q, plaćenik iz Danske koji se borio u ATG-u "Vinko Škrobo", opisao je događaj kada su se vojnici iz njegove jedinice sastali u stožeru Mladena Naletilića i krenuli u pljačku stvari od vrijednosti iz muslimanskih kuća koristeći se civilnim vozilima, svjedok Q, T. 2375.

¹⁵²³ Dokazni predmeti PP 456.1, PP 456.2. U drugospomenutom dokumentu ponašanje Vinka Martinovića izričito je okarakterizirano kao "pljačka".

¹⁵²⁴ Svjedok GG, T. 4757 (povjerljivo).

¹⁵²⁵ Dokazni predmeti PP 456.4, PP 458.1.

imovina. Konkretno, 13. juna 1993. oko 17:00 sati, trideset vojnika je istjeralo Muslimane iz njihovih stanova, nakon čega su stali uklanjati pločice s imenima s ulaznih vrata.¹⁵²⁷ Te zaključke potvrđuje i izvještaj PMEZ-a od 14. juna 1993. opisom protjerivanja i oduzimanja stanova u naseljima DUM i Vatikan u Mostaru.¹⁵²⁸

621. U periodu od kraja jula do 17. septembra 1993., ATG “Vinko Škrobo”, pod sveukupnim zapovjedništvom Vinka Martinovića, opetovano je prisiljavao svjedoka OO da prenosi opljačkane kućanske aparate u područjima Mostara udaljenim od Bulevara gdje su se vodile borbe.¹⁵²⁹ Svjedok F je izjavio da su ga u razdoblju između jula 1993. i marta 1994. jednom prisilili da pljačka stanove u području nadležnosti Vinka Martinovića i plijen tovari na kamione koje su zatim odvozili vojnici. Tamo su bili vojnici Vinka Martinovića, a svjedok je prepoznao Zubca, Martinovićevog podređenog, koji je zapovijedao tom akcijom.¹⁵³⁰ Prema izjavama svjedoka II, Vinko Martinović nije nikada bio prisutan za vrijeme pljačke, a odabir zatvorenika su vršili njegovi podređeni.¹⁵³¹

622. Svjedoka Sulejmana Hadžisalihovića, nakon što su ga 25. juna 1993. zarobili, vojnici HVO-a prisilili su¹⁵³² da zajedno s drugim zatvorenicima pljačka stanove u Mostaru, najčešće noću.¹⁵³³ To svjedočenje se poklapa s izjavom svjedoka AC da su Baja i drugi ljudi noću otuđivali imovinu iz stanova BH Muslimana.¹⁵³⁴ Svjedoka F su nakon juna 1993. prisilili da u kamione utovaruje plijen koji su vojnici zatim odvozili.¹⁵³⁵ Svjedoku II su vojnici ATG-a “Vinko Škrobo” u vremenu od kraja jula do decembra 1993. često naređivali da pljačka napuštene stanove.¹⁵³⁶ Svjedok AB posvjedočio je da su ga od sredine augusta 1993. često prisiljavali da pljačka stanove;¹⁵³⁷ u jednoj takvoj situaciji bio je prisutan i Vinko Martinović koji, premda nije izričito naredio pljačku, nije učinio ništa da je spriječi ili zaustavi.¹⁵³⁸

¹⁵²⁶ Svjedok P, T. 2280-2281 (povjerljivo).

¹⁵²⁷ Dokazni predmet PP 456.

¹⁵²⁸ Dokazni predmet PP 456.3.

¹⁵²⁹ Svjedok OO, T. 5943.

¹⁵³⁰ Svjedok F, T. 1106-1108.

¹⁵³¹ Svjedok II, T. 4962.

¹⁵³² Svjedok Sulejman Hadžisalihović, T. 1222.

¹⁵³³ Svjedok Sulejman Hadžisalihović, T. 1247.

¹⁵³⁴ Svjedok AC, T. 7912.

¹⁵³⁵ Svjedok F, T. 1106.

¹⁵³⁶ Svjedok II, T. 4962.

¹⁵³⁷ Svjedok AB, T. 7867. U Završnom podnesku odbrane, na str. 121, umjesto njega spominje se svjedok ZZ.

¹⁵³⁸ Svjedok AB, T. 7880-7881.

623. Prema riječima svjedoka SS, zatvorenika koji je radio za ATG "Vinko Škrobo", dio privatne zgrade u Mostaru ispražnjen je približno 7. jula 1993. g. s namjerom da se u nju smjesti vojni štab.¹⁵³⁹ Moglo bi se tvrditi da ovaj slučaj predstavlja iznimku od opće zabrane pljačke i razaranja zbog toga što su razlog prisvajanja imovine tu bile vojne potrebe. Kao što je gore rečeno,¹⁵⁴⁰ prisvajanje imovine pod okupacionom vlašću u nekim je slučajevima zakonito. U ovom slučaju tužilac nije dokazao da predmetni dio Mostara u relevantnom razdoblju nije bio pod okupacijom HVO-a niti da imovina nije korištena u vojne svrhe. Stoga je Vijeće uvjereno da se pretvaranje stana u vojni stožer, sagledano u povoljnijem svjetlu za optuženog, može definirati kao "doprinos" stanovništva "u naturi" za potrebe okupacijskih snaga, dopušten članom 52(1) Haškog pravilnika. Dokazi o tome da li su vlasnici zgrade dobili nadoknadu nisu izvedeni. Vijeće se neće baviti individualnom odgovornošću optuženog za pljačku u ovom slučaju.

624. Količina dokaza koji se odnose na pljačku koju su direktno ili indirektno počinile jedinice HVO-a dopušta Vijeću da zaključi da je u vezi s vojnim napadom na Mostar počevši od 9. maja 1993. poduzet opći i sistematski napad na imovinu civila, BH Muslimana. Iako izdvojeni slučajevi pljačke, uzeti kao izolirani incidenti, možda i ne bi dosegli goreutvrđen prag težine potreban za stvarnu nadležnost Međunarodnog suda,¹⁵⁴¹ zajedno uzeti, oni ukazuju na nedvojbeno težak oblik pljačke velikog dijela BH muslimanskog stanovništva Mostara.

625. Nijedan optuženi nije tvrdio da je oduzimanje imovine privatnim licima, Muslimanima, bilo zakonito. Imovina nije pljačkana za potrebe vojnih operacija ili potrebe okupacione sile. Neki od dokaza izvedenih na suđenju izričito se odnose na planiranje velikih operacija koje uključuju pljačku BH Muslimana.¹⁵⁴² Drugi dokazi ukazuju na to da se radi o sistematskoj pljački s obzirom na to da su među mogućim metama odabrani stanovi BH Muslimana, te s obzirom na sredstva koja su primijenjena u toku pljačke.¹⁵⁴³ Vijeće je osvjedočeno da je u Mostaru nakon napada 9. maja 1993. privatna imovina

¹⁵³⁹ Svjedok SS, T. 6554-6556. Svjedok M je potvrdio činjenicu da je Vinko Martinović zgradu koju je identificirao svjedok SS koristio kao svoju bazu, T. 1680.

¹⁵⁴⁰ *Vidi supra*, par. 616.

¹⁵⁴¹ *Vidi supra*, par. 613.

¹⁵⁴² Svjedok P, T. 2280; svjedok AC, T. 7904; dokazni predmet PP 456.

¹⁵⁴³ Svjedok CC, T. 4423; svjedok YY, T. 7275-7276; dokazni predmet PP 456.1.

bespravno oduzimana na sistematski način. Vijeće je osvjedočeno da je izbor imovine vršen na osnovu njene tržišne vrijednosti, a ne zbog njene vojne upotrebljivosti.¹⁵⁴⁴

626. Vijeće uzima na znanje činjenicu da ni Naletilićeva niti Martinovićeva odbrana, čini se, ne pobijaju da je nakon izbijanja sukoba 9. maja 1993. protivpravno oduzimana imovina Muslimana.¹⁵⁴⁵ Međutim, i jedna i druga tvrde da su pljačke izvršavali varalice, to jest civili ili vojnici iz drugih područja koji su se izdavali za vojnike KB-a ili ATG-a “Vinko Škrobo” kako bi izmakli odgovornosti za počinjena djela.¹⁵⁴⁶ Vijeće prihvata da je, u nekim slučajevima, moguće da su se događaji odvijali kao što je navedeno. Postoje dokazi da imovinu nisu oduzimali samo vojnici HVO-a već i civili koji su se vladali kao bande pokušavajući svaliti krivicu na druge osobe.¹⁵⁴⁷ Međutim, činjenica da su kriminalne bande imale ulogu u pljačkanju ne isključuje mogućnost da su i optuženi u njemu sudjelovali.

627. U pogledu incidenata koji su se dogodili u naselju DUM 13. juna 1993., utvrđeno je da su tu veliku operaciju pljačke povezanu s deložacijama sproveli vojnici pod nadzorom Vinka Martinovića. Vinko Martinović je naredio modalitete deložacija koji su uključivali pljačku imovine BH Muslimana u tom naselju.¹⁵⁴⁸ On je organizirao svoje ljude u toku te operacije i nije intervenirao čak ni nakon što se o događajima počela raspitivati policija. Vinko Martinović je stoga odgovoran prema članovima 3(e) i 7(1) Statuta.

628. U pogledu drugih incidenata pljačke, Vinko Martinović bio je prisutan u nekim prilikama kad su njegovi vojnici počinili djela pljačke,¹⁵⁴⁹ a ponekad je izričito organizirao način na koji pljačka treba biti izvedena.¹⁵⁵⁰ U drugim situacijama, iako Martinović nije bio prisutan na licu mjesta, stanove su pljačkali vojnici u područjima pod njegovom odgovornošću¹⁵⁵¹ i vojnici podređeni njemu lično.¹⁵⁵² Dokazi pokazuju da je on znao za

¹⁵⁴⁴ *Vidi* naročito svjedok U, T. 2927, svjedokinja WW, T. 7032, svjedok F, T. 1106; dokazni predmet PP 456. Iznimku predstavlja incident koji je opisan u paragrafu 623 *supra*.

¹⁵⁴⁵ To se može zaključiti na osnovu argumenata iznesenih u Završnom podnesku Naletilićeve odbrane, str. 59-61 i u Završnom podnesku Martinovićeve odbrane, str. 42-44, koji se pozivaju posebno na svjedočenje svjedoka odbrane NO, T. 13043; svjedok odbrane Jadranko Martinović, T. 13779-13780.

¹⁵⁴⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 59-61; Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 42-44.

¹⁵⁴⁷ Svjedok odbrane MN izjavio je, na primjer, da su u dijelu grada u kojem je živio stanove pljačkali vojnici i civili (i to uglavnom ljudi koji nisu bili iz Mostara), svjedok odbrane MN, T. 14560.

¹⁵⁴⁸ Dokazni predmet PP 456.1

¹⁵⁴⁹ Svjedok WW, T. 7020; svjedok AB, T. 7880. Vijeće nije, međutim, utvrdilo da je 9. maja 1993. ATG “Vinko Škrobo” već bio formalno osnovan; zato što to nije pouzdano utvrđeno, a u prilog optuženom, incident o kojem je govorio svjedok WW neće biti uzet kao osnova za pripisivanje odgovornosti prema članu 7(3) Statuta.

¹⁵⁵⁰ Svjedok OO, T. 5943.

¹⁵⁵¹ Svjedok F, T. 1106-1108.

nekoliko slučajeva pljački u tom razdoblju, a da nije poduzeo nužne i razumne mjere da ih spriječi ili da kazni počinioce.¹⁵⁵³ Vijeće zaključuje da je Vinko Martinović odgovoran i za pljačke na drugim lokacijama osim naselja DUM prema članovima 3(e) i 7(3) Statuta.

629. Svjedok Falk Simang posvjedočio je da je nakon napada na Mostar 9. maja 1993. Mladen Naletilić, zajedno s Ivanom Andabakom i Marijom Hrkačem (Čikotom), bio prisutan kada su vojnici utovarivali opljačkanu robu na svoje automobile nakon što su Muslimani deložirani iz svojih kuća.¹⁵⁵⁴ Svjedok AC je izjavio da su vojnici iz njegove jedinice, ATG-a "Benko Penavić" u nadležnosti Mladena Naletilića,¹⁵⁵⁵ sudjelovali u oduzimanju ključeva stanova i vrijednih predmeta od BH Muslimana u operacijama etničkog čišćenja zapadnog Mostara (DUM, Zahum, Panjevin, Avenija).¹⁵⁵⁶ Međutim, Vijeće smatra da, uzeti u cijelosti, dokazi koje je podastrla optužba ne dopuštaju zaključak da je Mladen Naletilić naredio počinjenje pljačkanja. On, stoga, ne snosi odgovornost prema članu 7(1) Statuta.

630. Vojnici HVO-a su pljačkanje vršili direktno¹⁵⁵⁷ ili su prisiljavali zatvorenike da to rade za njih.¹⁵⁵⁸ S tim u vezi, Mladen Naletilić izdavao je precizna naređenja o modalitetu izvođenja operacija.¹⁵⁵⁹

631. Mladen Naletilić je znao da vojnici pod njegovom nadležnošću vrše takve operacije budući da je bio prisutan u nekim prilikama pljačke.¹⁵⁶⁰ Dakle, znao je za njih, ali je zanemario svoju dužnost da poduzme razumne moguće mjere da se pljačkanje spriječi ili da kazni počinioce. Vijeće smatra da Mladen Naletilić snosi odgovornost prema članovima 3(e) i 7(3) Statuta za pljačku koju je KB, uključujući ATG "Vinko Škrobo", počinio u Mostaru.

¹⁵⁵² Svjedok F, T 1107; svjedok II, T. 4962; svjedok OO, T. 5943.

¹⁵⁵³ Svjedok AB, T. 7880; svjedok Falk Simang, T. 3830, svjedok Sulejman Hadžisalihović, T. 1249; dokazni predmet P 456.1.

¹⁵⁵⁴ Svjedok Falk Simang, T. 3830.

¹⁵⁵⁵ Svjedok AC, T. 7907.

¹⁵⁵⁶ Svjedok AC, T. 7911-7912.

¹⁵⁵⁷ Svjedok U, T. 2927-2928; svjedok GG, T. 4756.

¹⁵⁵⁸ Svjedok Sulejman Hadžisalihović, T. 1246; svjedoke II, T. 4962; svjedok CC, T. 4423-4426.

¹⁵⁵⁹ Dokazni predmet PP 456.1, i PP 456.2. Te su izvještaje sastavila dvije različite službene osobe u zapovjedništvu 1. bojne Vojne policije HVO-a u Mostaru, a u njima se navodi da su vojnici koji su sudjelovali u akciji bili "Tutini ljudi" koji su postupali po "Tutinih naredbama." *Vidi* takođe svjedok AC, T. 7907-7911, koji je izjavio da se njegova jedinica, ATG "Benko Penavić" pod nadležnošću Mladena Naletilića, često dijelila u grupe, od kojih je jedna imala zadatak da etnički očisti jedan dio Mostara. Izdana su izričita uputstva da je pljačka imovine Muslimana bitna komponenta tih operacija čišćenja.

¹⁵⁶⁰ Svjedok Falk Simang, T. 3830.

G. Tačka 1: progon

632. Prva tačka Optužnice odnosi se na progon kao zločin protiv čovječnosti prema članu 5(h) Statuta. Optužba je različita djela okvalificirala kao progon.¹⁵⁶¹ Za većinu tih djela teretilo se i u zasebnim tačkama Optužnice i te optužbe su već obrađene ranije u tekstu. Međutim, Vijeće će se sada pozabaviti dodatnim uvjetima koji su nužni da bi se utvrdilo predstavljaju li ta djela progon. Podrobnije će se razmotriti djela protivpravnog zatvaranja i zatočavanja, deportacije i hotimičnog lišavanja života u zatočeničkim centrima, budući da se tim djelima Vijeće još nije bavilo.

1. Mjerodavno pravo

633. Optuženi Vinko Martinović i Mladen Naletilić terete se u tački 1 za progon kao zločin protiv čovječnosti iz člana 5(h) Statuta.

634. Krivično djelo progona analizirano je u više prethodnih presuda Međunarodnog suda.¹⁵⁶² Da bi se utvrdilo da je počinjen progon kao zločin protiv čovječnosti, valja dokazati sljedeće elemente:

- (i) počinitelj je počinio diskriminatorno djelo ili propust;¹⁵⁶³
- (ii) tim djelom ili propustom uskraćeno je ili narušeno neko temeljno pravo definirano međunarodnim običajnim ili ugovornim pravom;¹⁵⁶⁴
- (iii) počinitelj je djelo ili propust počinio s namjerom diskriminacije na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi;¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶¹ Optužnica, par. 34.

¹⁵⁶² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 694-713; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 567-636; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 218-236; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 188-220; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 533-538; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 184-205; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431-436.

¹⁵⁶³ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 694; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 615; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 218; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 195; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 535; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 184; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431.

¹⁵⁶⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 697; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 621; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 220; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 195; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 535; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* (koja se poziva na prvostepene presude u predmetima *Tadić* i *Kupreškić*), par. 184; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431-432.

(iv) ispunjeni su opći uvjeti za zločin protiv čovječnosti prema članu 5 Statuta.¹⁵⁶⁶

635. U jurisprudenciji Međunarodnog suda uvriježilo se da se diskriminatorna djela ili propusti ne ograničavaju na one koji su pobrojani u stavovima člana 5 Statuta, nego mogu obuhvaćati i cijeli niz drugih diskriminatornih djela ili propusta navedenih u članovima 2 ili 3 Statuta, te djela koja uopće nisu navedena u Statutu.¹⁵⁶⁷ Djela ili propusti koji nisu obuhvaćeni članom 5 Statuta moraju dosežati isti stepen težine kao zločini protiv čovječnosti navedeni u članu 5 Statuta,¹⁵⁶⁸ to jest moraju predstavljati grubo ili flagrantno uskraćivanje temeljnih ljudskih prava.¹⁵⁶⁹ Krivična djela iz članova 2 ili 3 Statuta, kao i djela koja nisu navedena u Statutu, moraju biti istog stepena težine ili ozbiljnosti, bilo “zasebno ili zajedno s drugima”, kao djela nabrojana u članu 5 Statuta.¹⁵⁷⁰

636. Diskriminatorna osnova postoji kada neka osoba postane meta napada iz vjerskih, političkih ili rasnih razloga, tj. zbog pripadnosti određenoj grupi-žrtvi koju napada grupa-počinilac. Vijeće se slaže s mišljenjem iznesenim u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kvočka* da ciljana grupa ne uključuje samo one osobe koje *lično* posjeduju (vjerske, rasne ili političke) karakteristike grupe. Pojam ciljane grupe valja tumačiti široko,¹⁵⁷¹ i on može, konkretno, obuhvaćati osobe koje *počinilac definira kao pripadnike grupe-žrtve zbog njihove bliske povezanosti ili simpatija za grupu-žrtvu*. Vijeće smatra da je takvo tumačenje

¹⁵⁶⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 711 i 712; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 634 i 636; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 235; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 212; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 194; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431.

¹⁵⁶⁶ Opći uvjeti za zločin protiv čovječnosti navedeni su *supra*, par. 232-244.

¹⁵⁶⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 703, 704, 710; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 605, 614, 615; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 220, 227, 233; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 194; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 535; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 433.

¹⁵⁶⁸ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Tadić* se općenito prihvaća da “zbroj djela koja mogu predstavljati progon u okviru značenja zločina protiv čovječnosti nije neograničen”, par. 707. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kupreškić* konkretno stoji da djelo ili propust koji nisu navedeni u okviru člana 5 Statuta moraju doseći “isti stepen težine kao i druga djela zabranjena članom 5”; par. 627. Prvostepene presude i u predmetu *Kordić* i u predmetu *Krnojelac* pozivaju se s tim u vezi na Prvostepenu presudu u predmetu *Kupreškić*. Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*; par. 195; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić* stoji da ta djela moraju biti “jednako teška ili ozbiljna”, par. 535.

¹⁵⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 621, 627; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434.

¹⁵⁷⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 185.

¹⁵⁷¹ Vijeće u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kvočka* smatra da u moguće žrtve diskriminacije spadaju i osobe za koje se sumnja da su pripadnici ciljane grupe, tako da bi stoga neki BH Srbin, zbog sumnji da simpatizira BH Muslimane, mogao postati žrtva progona. Vijeće je nadalje bilo mišljenja da je diskriminatorni element zadovoljen kada se za žrtvu i sumnja da pripada ciljanoj grupi, čak i ako se kasnije pokaže da je ta sumnja bila netačna, Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 195.

u skladu s temeljnim smislom odredbe kojom se zabranjuje progon, budući da je počinitelj taj koji definira grupu-žrtvu, dok žrtve protiv kojih je napad usmjeren nemaju uticaja na definiciju svog statusa. Vijeće je mišljenja da u takvim slučajevima stvarna diskriminacija postoji onda kada su žrtve *de facto diskriminirane* zbog onoga ko ili što one jesu iz perspektive počinitelja.¹⁵⁷²

637. Kako bi se utvrdila težina diskriminatornih djela ili propusta koji nisu navedeni u članu 5 Statuta, njih bi trebalo razmatrati ne izolirano već u njihovom kontekstu i imajući u vidu njihov kumulativni efekt.¹⁵⁷³ Jurisprudencija Međunarodnog suda je neka djela odnosno propuste prihvatila kao diskriminatorna u smislu člana 5(h) Statuta,¹⁵⁷⁴ dok je druga odbacila.¹⁵⁷⁵ Iako ta praksa Suda može u određenoj mjeri dati smjernice prilikom razmatranja težine određenih djela ili propusta, zaključci Vijeća donosiće se za svako djelo pojedinačno na osnovu merituma svakog pojedinog navoda o progonu, pri čemu će se u obzir uzeti konkretni kontekst i detalji pojedinačnog djela ili propusta za koje se tereti u Optužnici.

638. Krivično djelo progona je djelo za koje je nužan uvjet postojanje specifične namjere počinioca. Počinitelj mora djelo ili propust učiniti voljno sa specifičnom namjerom da izvrši

¹⁵⁷² Vijeće se stoga, uz dužno poštovanje, ne slaže s tumačenjem koje je Vijeće u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac* iznijelo u vezi s Prvostepenom presudom u predmetu *Kvočka*, izrazivši mišljenje da je u predmetu *Kvočka* odbačen uvjet postojanja diskriminatornih posljedica. Vijeće je u predmetu *Krnojelac* konstatiralo da u Statutu nema izričitog uvjeta prema kojem mora postojati diskriminacija nad pripadnikom ciljane grupe, nego je smatralo da to nužno proizlazi iz činjenice da je do nekog djela ili propusta došlo na diskriminatornoj osnovi; par. 432. Vijeće se općenito slaže sa zaključkom da žrtva progona mora biti pripadnik ciljane grupe. Međutim, ne slaže se s preuskim tumačenjem termina "ciljana grupa", za koji se čini da ga sugerira Vijeće u predmetu *Krnojelac*, budući da ono po svemu sudeći zanemaruje specifični karakter krivičnog djela progona. Prema mišljenju Vijeća, teleološko tumačenje elementa "diskriminatorne osnove" zahtijeva da se u obzir uzme činjenica da moć definiranja "ciljane grupe" ima isključivo grupapočinitelj. Ako počinitelj određenu osobu definira kao nekoga ko pripada ciljanoj grupi, ta definicija postaje "de facto diskriminatorna" u odnosu na žrtvu jer ne postoji mogućnost da se ona pobije, čak i u slučaju kad je takva kategorizacija prema objektivnim kriterijima možda netačna.

¹⁵⁷³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 615, 622; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434.

¹⁵⁷⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka* sadrži popis djela za koja je utvrđeno da su u sudskoj praksi Međunarodnog suda okvalificirana kao djela progona. Ta djela obuhvaćaju, između ostalog, ubistvo, zatvaranje, protivpravno zatočenje civila, deportaciju ili prisilno premještanje, sveobuhvatno razaranje domova i imovine, razaranje gradova, sela i druge javne ili privatne imovine i pljačkanje imovine, kopanje rovova i korištenje talaca i živog štita, uništavanje i nanošenje štete vjerskim i obrazovnim institucijama; daljnje reference nalaze se u par. 186.

¹⁵⁷⁵ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić* nije prihvaćeno da "ohrabrivanje i promicanje mržnje na političkoj i drugim osnovama" i "otpuštanje i smjenjivanje Muslimana iz organa vlasti" predstavljaju djela progona u smislu člana 5(h) Statuta, budući da ta djela ne dosežu "isti stepen težine kao druga djela nabrojena u članu 5," Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 209, 210.

diskriminaciju na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi.¹⁵⁷⁶ U jurisprudenciji Međunarodnog suda uvriježilo se da svaka od tri osnove navedene u Statutu sama po sebi predstavlja dovoljno utemeljenje za progon, bez obzira na veznik “i” u tekstu odredbe.¹⁵⁷⁷

2. Zaključci

(a) Protivpravno zatvaranje i zatočavanje

639. Tužilac tvrdi da su progoni vršeni, između ostalog, putem protivpravnog zatvaranja i zatočavanja civila.¹⁵⁷⁸ Mladen Naletilić je nakon napada na Soviće 17. aprila 1993. svojim podređenima naredio da uhapsu sve odrasle muškarce, BH Muslimane,¹⁵⁷⁹ a više je stotina muslimanskih civila 18. i 19. aprila 1993. prisilno internirano u lokalnoj osnovnoj školi. Nakon toga je cjelokupno muslimansko civilno stanovništvo Sovića, oko 450 žena, djece i staraca, zatočeno u zaseoku Junuzovići.¹⁵⁸⁰ U vezi s napadom na Mostar, tvrdi se da je “zatvaranje civila bosanskih Muslimana počelo istovremeno s napadima HV-a i HVO-a, dakle 9. maja 1993., i nastavilo se najmanje do januara 1994. godine”.¹⁵⁸¹ Navodi se nadalje da su u razdoblju od aprila 1993. pa najmanje do januara 1994. hiljade civila BH Muslimana internirane pod nadležnošću HVO-a u zatočeničke centre HVO-a, na području Mostara i susjednih općina.¹⁵⁸²

640. Naletilićeva odbrana je iznijela tvrdnju da postojanje zatočeničkih centara samo po sebi ne predstavlja krivično djelo i da Mladen Naletilić nije bio odgovoran za njihovo osnivanje, niti je imao nad njima nadležnost ili bilo kakve ovlasti da poboljša uvjete koji su u tim zatočeničkim centrima vladali.¹⁵⁸³ Navodi se da nije bilo moguće utvrditi ko je bio pripadnik ABiH, tako da su 10. maja 1993. svi muslimanski vojno sposobni civili odvedeni na Heliodrom i u druge centre.¹⁵⁸⁴ Nadalje se tvrdi da su oni koji nisu bili vojnici ubrzo

¹⁵⁷⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 636; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 435.

¹⁵⁷⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 713. U nekoliko je prvostepenih presuda, time što se – kada se govori o tri diskriminatorne osnove iz člana 5(h) Statuta - umjesto veznika “i” koristi veznik “ili”, jasno pokazano da se tako slijedi pristup iz Prvostepene presude u predmetu *Tadić*; *vidi* Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 235; Prvostepenu presudu u predmetu *Kvočka*, par. 200; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 431.

¹⁵⁷⁸ Optužnica, par. 34.

¹⁵⁷⁹ Optužnica, par. 25.

¹⁵⁸⁰ Optužnica, par. 53.

¹⁵⁸¹ Optužnica, par. 26.

¹⁵⁸² Optužnica, par. 27.

¹⁵⁸³ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 43.

¹⁵⁸⁴ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 45.

nakon toga pušteni na slobodu, a zadržani su samo pripadnici ABiH.¹⁵⁸⁵ Naletilićeva odbrana tvrdi da zatočenike nije zarobio Mladen Naletilić, niti je to učinjeno po njegovom naređenju.¹⁵⁸⁶ U vezi sa Sovićima se, osim toga, tvrdi da su muslimanski civili otišli dobrovoljno i to zbog međusobnog ispomaganja i sigurnosti.¹⁵⁸⁷ Martinovićeva odbrana pak tvrdi da optuženi nije proganjao BH Muslimane, nego je dapače štitio svoje susjede Muslimane.¹⁵⁸⁸

(i) Mjerodavno pravo

641. U članu 2(g) Statuta protivpravno zatočenje civila navodi se kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine.¹⁵⁸⁹ Stoga to krivično djelo može predstavljati progon iz člana 5(h) Statuta kada je počinjeno na diskriminatornoj osnovi i s namjerom diskriminacije. Žalbeno vijeće je u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići* potvrdilo da je zatočenje civila protivpravno onda (i) kada je civilna osoba (ili osobe) zatočena na način kojim se krši član 42 Ženevske konvencije IV, odnosno, ako je zatočena bez osnovane sumnje da je to apsolutno neophodno radi bezbjednosti sile koja zatočava i (ii) kad se u pogledu zatočenih civila ne poštuju proceduralni zaštitni mehanizmi koje nalaže član 43 Ženevske konvencije IV, čak i ako je njihovo zatočenje u početku možda bilo opravdano.¹⁵⁹⁰

642. “Zatočenje” civila nije krivično djelo sadržano u članu 5(h) Statuta, a nije navedeno ni u bilo kojoj drugoj odredbi Statuta. U članu 5(e) Statuta se kao zločin protiv čovječnosti navodi “zatvaranje”, tako da Vijeće optužbu za “zatočenje civila” koju je iznio tužilac interpretira kao optužbu koja se odnosi na krivično djelo zatvaranja */imprisonment/*. U definiciji djela zatvaranja u Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac* stoji da “svi oblici proizvoljnog fizičkog lišavanja slobode nekog pojedinca mogu činiti zatvaranje po članu

¹⁵⁸⁵ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 45.

¹⁵⁸⁶ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 46.

¹⁵⁸⁷ Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 88.

¹⁵⁸⁸ Završni podnesak Martinovićeva odbrane, str. 59.

¹⁵⁸⁹ Definicija protivpravnog zatočenja opširno je obrađena u Prvostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, (par. 559-583) i u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kordić*, par. 274-292.

¹⁵⁹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 322. Žalbeno vijeće je izričito potvrdilo zaključak Vijeća, prema kojem se “ne može smatrati da sama činjenica da je neka osoba državljanin neke neprijateljske strane, ili se uz nju svrstala, ugrožava bezbjednost suprotstavljene strane tamo gdje ta osoba živi, i nije, stoga, valjan razlog za interniranje te osobe”; par. 327. Žalbeno vijeće je naglasilo da “u vezi sa svakim pojedinim zatočenim civilom mora kao preduvjet postojati procjena /od strane sile koja drži zatočenika/ da taj civil predstavlja *konkretnu opasnost* za bezbjednost države” i ne smije se zatočiti cjelokupno stanovništvo strane u sukobu; par. 327.

5(e) ukoliko su se stekli ostali elementi tog zločina”.¹⁵⁹¹ Vijeće je osim toga konstatiralo da “dugotrajno zatvaranje i zatočenje preraslo u redovnu praksu” predstavlja progon.¹⁵⁹² Iz sudske prakse Međunarodnog suda proizlazi da organizirano zatočenje civila¹⁵⁹³ i ograničavanje osobnih sloboda¹⁵⁹⁴ mogu predstavljati progon kada su ta djela počinjena s traženom namjerom diskriminacije.¹⁵⁹⁵

(ii) Zaključci

a. Sovići i Doljani

643. Tužilac tvrdi da je hapšenje svih odraslih muškaraca, BH Muslimana u Sovićima, bilo dio progona.¹⁵⁹⁶ Kako je već konstatirano, vojnici HVO-a su 17. aprila 1993. pretresali kuće u Sovićima, tražeći vojnike i oružje, da bi na koncu zarobili oko 75 vojnika.¹⁵⁹⁷ Zarobljeni muškarci su potom odvedeni u školu u Sovićima radi ispitivanja. Sveukupno je zatočeno otprilike 75 do 100 muškaraca koji su poslani u zatvor u Ljubuškom. Ti muškarci su bili vojnici koji su sudjelovali u sukobu u Sovićima i uhapšeni su kao ratni zarobljenici.¹⁵⁹⁸ Prema međunarodnom pravu to je legitiman čin, a sa zarobljenim borcima

¹⁵⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 112.

¹⁵⁹² Zaključeno je sljedeće: “Za to djelo posebno se teretilo kao za zatvaranje, zločin protiv čovječnosti po členu 5(e) Statuta, a ono samo po sebi ima dovoljnu težinu da bi se moglo podvesti pod progon. Pretresno vijeće se uvjerilo da je zatvaranje i zatočenje ne-Srba u KP domu bilo vršeno s namjerom diskriminacije na vjerskoj i političkoj osnovi. Pretresno vijeće je već konstatiralo da su ne-Srbi, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova Optužnica, bili bespravno zatvoreni u KP domu te da je tom zatvaranju prvenstveno ili isključivo bila svojstvena namjera da se oni diskriminiraju zbog svoje vjerske ili političke pripadnosti. Diskriminativnost tog zatvaranja jasno je vidljiva iz predočenih dokaza. Iako je u KP domu bilo i nešto Srba, oni su bili zatvoreni u skladu sa zakonom budući da su posrijedi bila lica osuđena na sudovima prije izbijanja sukoba i lica pritvorena zbog vojnih prekršaja iz vremena sukoba. Naprotiv, ne-Srbi su bili pritvoreni bez ikakve pravne osnove, a njihov ostanak u zatočeništvu nije bio predmetom nikakvog preispitivanja”, Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 438.

¹⁵⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 629.

¹⁵⁹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 220. “Nema nikakve sumnje da se [...] lišavanje slobode može okvalificirati kao progon, ako je [...] usmjereno protiv pripadnika neke grupe zbog njihove pripadnosti određenoj zajednici. Doista, Vijeće smatra da se povrede temeljnih i neotuđivih ljudskih prava, i to 'prava na život, slobodu i ličnu bezbjednost', [...] prava da ne bude 'samovoljno uhapšen, zatočen ili protjeran' [...] mogu samom svojom suštinom predstavljati progon kad su počinjene iz diskriminatorskih pobuda.”

¹⁵⁹⁵ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Blaškić* stoji da “protivpravno zatočavanje civilnih osoba, kao javni oblik krivičnog djela progona, označava protivpravno lišavanje slobode određene grupe diskriminiranih civila,” Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 234. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Kvočka* usvojen je stav da se “zatočavanje u logorima u nehumanim uslovima može uključiti po stavovima (e) i (i), kojima se zabranjuju 'zatvaranje' i 'druga nehumana djela', te i ono zadovoljava definiciju djela progona”, Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 189.

¹⁵⁹⁶ Optužnica, par. 25, 34 (a).

¹⁵⁹⁷ U vezi s detaljima napada na Soviće i događajima koji su uslijedili, *vidi supra*, par. 26-36.

¹⁵⁹⁸ U vezi s detaljima napada na Soviće, *vidi supra*, par. 26-36.

treba postupati kao s ratnim zarobljenicima koji se smiju zatočiti.¹⁵⁹⁹ Stoga se ta zatočenja ne mogu smatrati protivpravnim zatvaranjem civila niti djelom u osnovi krivičnog djela progona.

644. Optužba nadalje tvrdi da je 18. i 19. aprila 1993. nekoliko stotina muslimanskih civila prisilno internirano u lokalnoj osnovnoj školi, a cjelokupno civilno muslimansko stanovništvo, oko 400 ljudi, bilo je zatočeno u zaseoku Junuzovići.¹⁶⁰⁰

645. Vojnici HVO-a odveli su civilno muslimansko stanovništvo Sovića u zaselak koji se zvao Junuzovića kuće, koji nije bio razoren, i prisilili ih da se tamo smjeste.¹⁶⁰¹ Nakon toga su prebačeni u Gornji Vakuf, na područje koje je bilo pod kontrolom ABiH.¹⁶⁰² Tokom dvije sedmice bilo je zatočeno najmanje 400 civila.¹⁶⁰³ U vezi s navodom o zatočenju u školi u Sovićima postoje svjedočenja tri civila koje su tamo držali u razdoblju od 20. do 22. aprila 1993.¹⁶⁰⁴ Postoje i dokazi u vezi sa zatočenjem oko 60 starijih muškaraca u školi u Sovićima.¹⁶⁰⁵

646. Vijeće je već konstatiralo da je postojao rasprostranjeni ili sistematski napad na civile u Sovićima.¹⁶⁰⁶ Vijeće se uz to uvjerilo da su civili iz Sovića bili zatočeni kolektivno. Ta je mjera bila usmjerena samo protiv civila muslimanske nacionalnosti. Zatočenje je trajalo tokom izvjesnog vremenskog razdoblja. Ništa ne ukazuje na to da je to bilo neophodno potrebno radi sigurnosti sile koja je držala zatočenike niti da se moglo opravdati na bilo kojoj drugoj pravnoj osnovi.

647. Vijeće je već konstatiralo da je Mladen Naletilić bio u Sovićima i da je planirao i vodio operaciju u tom selu.¹⁶⁰⁷ Utvrđeno je i to da su u Sovićima bili prisutni vojnici KB-a. Jedan svjedok je kazao da je plavim kombijem stigla skupina vojnika u maskirnim

¹⁵⁹⁹ Članom 21 Ženevske konvencije III predviđeno je da sila koja drži ratne zarobljenike njih može internirati.

¹⁶⁰⁰ Optužnica, par. 53.

¹⁶⁰¹ Svjedok X, T. 3327-3329.

¹⁶⁰² U vezi s detaljima transfera civila, BH Muslimana, *vidi supra*, par. 521-531.

¹⁶⁰³ Svjedok C, T. 866; svjedok D, T. 917-918.

¹⁶⁰⁴ Svjedok D, T. 914; svjedok C, T. 862-864; svjedok X, T. 3327.

¹⁶⁰⁵ Dokazni predmet PP 363, izvještaj Taktičke grupe SPABAT-a *Canarias* od 3. maja 1993., u kojem se navodi da je izvršen obilazak Sovića i da je u tamošnjoj školskoj zgradi zatočeno oko 60 starijih muškaraca; dokazni predmet DD1/426 je zapovijed izdana početkom maja 1993. u kojoj se naređuje puštanje na slobodu civilnih zatvorenika u Doljanima i Sovićima.

¹⁶⁰⁶ *Vidi supra*, par. 238.

¹⁶⁰⁷ *Vidi supra*, par. 117-132.

uniformama s oznakama HVO-a i da su ti vojnici rekli da su “Tutina vojska”.¹⁶⁰⁸ Jedan drugi svjedok je izjavio da su im na početku stražari bili njihovi susjedi, pripadnici HVO-a, no kasnije je jedan vojnik rekao da će ih čuvati “Tutini” i da budu oprezni.¹⁶⁰⁹ Vojnici su se predstavili kao “Tutini”, a u svojim su automobilima imali Tutine fotografije.¹⁶¹⁰ Jedan je svjedok slučajno čuo razgovor između vojnika o tome da će ih postrijeljati.

648. Vijeće je već konstatiralo da je postojao plan primijenjen u vezi s premještanjem civila iz Sovića.¹⁶¹¹ Ključni dio plana bilo je zatočenje muslimanskih civila, kako bi ih se kasnije moglo premjestiti. Vijeće je osvjedočeno da je Mladen Naletilić znao za taj plan i da je djelovao u skladu s njim. Vijeće stoga konstatira da on snosi odgovornost po članu 7(1) Statuta za protivpravno zatvaranje civila. Nadalje, budući da su vojnici koji su u tome sudjelovali bili pod njegovim zapovjedništvom, utvrđena mu je i krivica prema članu 7(3) Statuta. Vijeće smatra da je njegovu odgovornost najprikladnije opisati članom 7(1) Statuta.

b. Mostar

649. Dana 9. maja 1993. HVO je započeo napad na Mostar.¹⁶¹² Muslimanski civili - žene, djeca i starije osobe - okupljeni su pred svojim kućama i deložirani.¹⁶¹³ Zastrahivani su i izbacivani iz svojih kuća pod prijetnjom oružjem, pri čemu su ih vojnici udarali, gdjekad i puškama. Napad je bio usmjeren upravo na te civile, BH Muslimane, što je očigledno po tome što njihovi susjedi Hrvati nisu bili prisiljeni napustiti svoje domove. Mnogi od onih koji su deložirani kasnije su bili zatočeni.

650. Vijeće je već konstatiralo da su civili BH Muslimani prebačeni na stadion “Veleža” u Mostaru i potom odvedeni na Heliiodrom.¹⁶¹⁴ Uhapšenim i zatočenim ljudima za njihovo zatočenje nije naveden nikakav razlog.

651. Vijeće konstatira da je hapšenje i zatočavanje civilnog stanovništva u Mostaru izvršeno na diskriminatornoj osnovi, budući da je akcija bila usmjerena upravo protiv

¹⁶⁰⁸ Svjedok X, T. 3330.

¹⁶⁰⁹ Svjedok C, T. 867-868.

¹⁶¹⁰ Svjedok C, T. 868, 898.

¹⁶¹¹ *Vidi* dio u vezi s protivpravnim premještanjem iz Sovića, *supra*, par. 521-531.

¹⁶¹² U vezi s pojedinostima napada i dokazima na kojima se temelji taj dio teksta, *vidi supra*, par. 39-51.

¹⁶¹³ Svjedok U, T. 2926; svjedok MM, T. 5737-5738; svjedok WW, T. 7019; svjedok GG, T. 4746. U vezi s pojedinostima, *vidi supra*, par. 42-48 koji se odnose na napad na Mostar.

¹⁶¹⁴ *Vidi supra*, par. 44-45.

muslimanskog stanovništva, dok njihovi hrvatski susjedi nisu dirani. Ta mjera je bila protivpravna budući da za nju nije postojala pravna osnova.

652. Vijeće konstatira da u vezi s događajima od 9. maja 1993. u Mostaru Vinko Martinović snosi odgovornost po članu 7(1) Statuta. Jedna je svjedokinja u svom iskazu kazala da su 9. maja 1993. na njena vrata pokucali neki ljudi i zatražili njeno ime i ime njenog supruga. Nazvali su ih “balijama” i odveli na Heliodrom. Među ljudima koji su ih odveli na Heliodrom bili su Vinko Martinović, Ernest Takač i Dolma.¹⁶¹⁵ Vinko Martinović je vodio operaciju i Takaču i drugima izdavao naređenja.¹⁶¹⁶ Jedan drugi svjedok je kazao da su njega i njegovu porodicu tog istog dana iz stana izbacili vojnici s automatskim oružjem. Među tim vojnicima su bili Pehar, Dolma i Vinko Martinović.¹⁶¹⁷ Vinko Martinović je osobno sudjelovao u okupljanju muslimanskog civilnog stanovništva Mostara tako što je naređivao, pomagao i podržavao njihovo zatočenje na Heliodromu i s tim u vezi izdavao naređenja. Vijeće je osvjedočeno da je on posjedovao namjeru diskriminacije muslimanskog dijela stanovništva Mostara. Vijeće stoga konstatira da je odgovoran prema članu 7(1) Statuta. Nije odgovoran u svojstvu zapovjednika po članu 7(3) Statuta, budući da ATG “Vinko Škrobo” 9. maja 1993. još nije bio osnovan.¹⁶¹⁸

653. Što se tiče Mladena Naletilića, izvedeni su dokazi o tome da je u brojnim situacijama viđen na Heliodromu¹⁶¹⁹ i da je tamo ispitivao zarobljenike.¹⁶²⁰ Vijeće na temelju tih dokaza nije osvjedočeno da je on takođe sudjelovao u hapšenju i zatočavanju civila, BH Muslimana, na Heliodromu. Činjenica da je on imao pristup zatočenicima na Heliodromu ne znači nužno da je on raspolagao bilo kakvim ovlastima u vezi s njihovim zatočenjem ili s uvjetima pod kojima su bili zatočeni. Nisu izvedeni nikakvi dokazi koji bi pokazali da je Mladen Naletilić znao ili da je bilo razloga da zna za sudjelovanje ATG-a “Vinko Škrobo” u akciji zatočavanja. Vijeće stoga konstatira da optužba nije pokazala da Mladen Naletilić snosi ikakvu odgovornost u vezi sa zatočenjem civila BH Muslimana na Heliodromu.

¹⁶¹⁵ Svjedokinja WW, T. 7016. Svjedokinja WW poznavala je Vinka Martinovića od ranije, budući da je on bio jedna od glavnih osoba u HOS-u u vrijeme kada je JNA napadala Mostar, svjedokinja WW, T. 7018.

¹⁶¹⁶ Svjedokinja WW, T. 7051.

¹⁶¹⁷ Svjedok GG, T. 4744-4746.

¹⁶¹⁸ *Vidi supra*, par. 102.

¹⁶¹⁹ Svjedok A, T. 513-515; svjedok H, T. 1314-1315.

¹⁶²⁰ Svjedok Z, T. 3544-3545 (povjerljivo); svjedok FF, T. 4684-4689 (povjerljivo).

c. Ljubuški

654. U Ljubuškom, gradu koji se nalazi 26 kilometara jugozapadno od Mostara, djelovao je od najmanje aprila 1993.¹⁶²¹ do marta 1994. zatvor za zarobljene muslimanske civile i bivše vojnike ABiH.¹⁶²² U zatvoru su bili i vojnici HVO-a, BH Hrvati, prema kojima se bolje postupalo, a uživali su i određeni stepen slobode, što su koristili za zlostavljanje muslimanskih civila i vojnika.¹⁶²³ Osoblje zatvora činili su policajci.¹⁶²⁴

655. Uslijed vojnog sukoba od 17. aprila 1993., u Ljubuškom se u zatočeništvu našlo mnogo ljudi iz prilično različitih sredina. Tamo su bili branioци iz Sovića, Doljana i s područja Jablanice,¹⁶²⁵ kao i ljudi iz zgrade "Vranice" u Mostaru¹⁶²⁶ koji su se predali ili su bili zarobljeni na neki drugi način.¹⁶²⁷ Vijeće je uvjerenό da su KB i ATG "Vinko Škrobo" aktivno sudjelovali u čuvanju nekih od tih vojnika, kako bi ih se moglo zatočiti u Ljubuškom.¹⁶²⁸ Kao što je već konstatirano, Vijeće je osvjedočeno da je u skladu s međunarodnim pravom dopušteno da neprijateljske snage zatoče borce.¹⁶²⁹ Nisu izvedeni nikakvi dokazi koji bi pokazali da je njihovo zatočenje bilo diskriminatornog karaktera.

656. Međutim, u zatočeništvu su držani i ljudi koji nisu bili borci, kao npr. svjedok O, svjedok QQ i svjedok FF.¹⁶³⁰ Ti muslimanski civili zatvoreni su bez objašnjenja¹⁶³¹ ili ozbiljnog ispitivanja,¹⁶³² katkada uz izliku lažnog suđenja.¹⁶³³ Iz dokaza je vidljivo da su mnogi od njih bili istaknuti članovi zajednice BH Muslimana i da su uhapšeni prvenstveno zbog svog tadašnjeg položaja u bosansko-hercegovačkom društvu. Takvi istaknuti

¹⁶²¹ Svjedok RR, T. 6459; svjedok W, T. 3192; svjedok Y, T. 3392; svjedok A, T. 510-511.

¹⁶²² Svjedok O, T. 2155; svjedok VV, T. 6949.

¹⁶²³ Svjedok VV, T. 6933, kazao je sljedeće: "[...] bilo je tu i zatvorenika HVO-a ali su bili u drugom krilu i imali su otvorene ćelije, tako da su po danu mogli šetati po krugu zatvora. I jedan od tih zatvorenika je imao ključeve od naših ćelija gdje nas je otvarao i zatvarao i više puta i maltretirao, mene udarao, i tako".

¹⁶²⁴ Svjedok HH, T. 4902; svjedok DD, T. 4474-4475.

¹⁶²⁵ Svjedok Salko Osmić, T. 3136-3137; svjedok W, T. 3175-3178; svjedok RR, T. 6441-6446; svjedok UU, T. 6822; svjedok BB, T. 4254-4257.

¹⁶²⁶ Svjedok AA, T. 3659-3660, 3691; svjedok CC, T. 4368; svjedok TT, T. 6645.

¹⁶²⁷ Svjedok odbrane NN potvrdio je da je vojnike ABiH koji su se predali 17. aprila 1993. vod vojne policije sproveo u vojni zatvor u Ljubuškom, svjedok odbrane NN, T. 12894, 12934; *vidi* takođe dokazni predmet PP 333, izvještaj Marka Rožića, predstojnika Ureda obrane općine Jablanica, od 23. aprila 1993., upućen Slobodanu Božiću, osobno, Odjel obrane, HVO, HZ H-B, broj 02-106/93, u kojem se kaže da je 94 vojnika obveznika otpremljeno u zatvor u Ljubuškom. *Vidi* takođe Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 26.

¹⁶²⁸ Svjedok Salko Osmić, T. 3132-3136; svjedok RR, T. 6458; svjedok TT, T. 6645.

¹⁶²⁹ *Vidi supra*, par. 642. *Vidi* takođe član 21 Ženevske konvencije III.

¹⁶³⁰ Od civila, svjedok FF je u zatočenički centar stigao sredinom maja 1993. Svjedok QQ je stigao u junu, a svjedok O u augustu.

¹⁶³¹ Svjedok QQ, T. 6185-6186, 6194; svjedok FF, T. 4677-4679; svjedok DD, T. 4469.

¹⁶³² Svjedok FF, T. 4684-4686.

¹⁶³³ Svjedok O, T. 2148-2150.

pripadnici bosanskomuslimanske zajednice bili su svjedoci O¹⁶³⁴ i FF,¹⁶³⁵ za koje se čini da su zatočeni iz istog razloga. Svjedok O je uz to ispričao da je među zatočenicima u Ljubuškom sreo liječnike, pravnike, ekonomiste i jednog pilota.¹⁶³⁶ Pilota je spomenuo i svjedok DD.¹⁶³⁷ U zatvor u Ljubuškom je zajedno sa svjedokom BB stigao jedan profesor,¹⁶³⁸ a svjedok FF je spomenuo da su među zatočenicima bila i dva novinara i jedan bivši sudija.¹⁶³⁹ Svjedok VV je u svom iskazu rekao da je među 80 zarobljenika bilo pripadnika vojske, policije i članova stranke SDA.¹⁶⁴⁰ Ova svjedočenja dodatno su potkrijepljena pismom koje je predsjednik Izetbegović 3. februara 1994. uputio Vladi Republike Hrvatske, a u kojem je “pouzđano” identificirana 51 javna ličnost muslimanske nacionalnosti, zatvorena u Ljubuškom.¹⁶⁴¹

657. Vijeće je uvjeren da je zatočenje muslimanskih civila u Ljubuškom bilo protivpravno i da se temeljilo na diskriminatornoj osnovi. Zatočavanje istaknutih pripadnika muslimanske zajednice provođeno je sistematski, čime je potkopana vitalnost i sposobnost tog dijela stanovništva za fizički i moralni otpor. Sve je to pogadalo samo muslimanski dio stanovništva.

658. Mladen Naletilić je u nekoliko navrata bio u zatvoru u Ljubuškom¹⁶⁴² i čak je neke od zarobljenika iz tog zatočeničkog centra koristio kao radnu snagu za građevinske radove.¹⁶⁴³ U rukom pisanom pismu, priloženom dokaznom predmetu PP 314.2, stoji zahtjev Mladena Naletilića da se iz Ljubuškog na slobodu puste izvjesni Feriz Junuzović i njegov otac. Na poledini tog dokumenta nalazi se bilješka iz koje slijedi da je prvi pušten na slobodu, dok je drugi hospitaliziran. Vinko Martinović je u Ljubuški osobno doveo najmanje jednog civila.¹⁶⁴⁴

¹⁶³⁴ Svjedok O, T. 2122, 2134.

¹⁶³⁵ Svjedok FF, T. 4669-4670.

¹⁶³⁶ Svjedok O, T. 2151.

¹⁶³⁷ Svjedok DD, T. 6195 (povjerljivo).

¹⁶³⁸ Svjedok BB, T. 4258-4261.

¹⁶³⁹ Svjedok FF, T. 4678-4679.

¹⁶⁴⁰ Svjedok VV, T. 6930.

¹⁶⁴¹ Dokazni predmet PP 745.1. Optužba tvrdi da se u tom dokumentu navodi “81 vjerska i javna ličnost muslimanske nacionalnosti”.

¹⁶⁴² Svjedok HH, T. 4809-4810, iz čijeg svjedočenja proizlazi da je Naletilić logor posjetio u maju 1993.

¹⁶⁴³ Svjedok FF je ispričao da je Mladen Naletilić došao zato što mu je bila potrebna radna snaga da bi se dovršila izgradnja bazena, svjedok FF, T. 4682-4683. *Vidi* takođe svjedok BB, T. 4260-4263.

¹⁶⁴⁴ Svjedok BB, T. 4258, koji je posvjedočio da mu je jedan profesor kazao kako su ga doveli Štela i njegovi ljudi.

659. Vijeće nije uvjeren da su Vinko Martinović i Mladen Naletilić imali ikakve ovlasti nad zatočeničkim centrom u Ljubuškom. Dokazano je da je KB u određenim prilikama mogao prisiliti neke zarobljenike da za njih rade, te da su vojnici KB-a imali pristup zatvoru u Ljubuškom, gdje su tukli zarobljenike.¹⁶⁴⁵ Vijeće takođe prihvaća da je Mladen Naletilić, na temelju svoje reputacije i karizmatičnosti, mogao – kada je to htio – ishoditi puštanje na slobodu zarobljenika zbog njihovih ličnih veza s njim ili njegovim vojnicima. Vijeće se, međutim, nije uvjerilo da ti konkretni primjeri ukazuju na opće ovlasti Mladena Naletilića, ili podređenih zapovjednika poput Vinka Martinovića, nad civilnim zarobljenicima u zatvoru u Ljubuškom. Vijeće stoga konstatira da optužba nije uspjela pokazati da Mladen Naletilić i Vinko Martinović snose krivičnu odgovornost za zatočenje bosansko-muslimanskih civila u zatvoru u Ljubuškom.

d. Drugi zatočenički centri

660. Optužba tvrdi da su civili, BH Muslimani, bili zatočeni i na drugim lokacijama. To su “zatočenički centri u općini Lištica-Široki Brijeg, na primjer u osnovnoj školi u Dobrkovićima, u MUP-u (stanici policije) te u bazama KB-a u Lištici-Širokom Brijegu, Ljubuškom i Mostaru gdje su takođe bili zatočavani bosanski Muslimani”.¹⁶⁴⁶

661. Vijeće je već utvrdilo da su dokazi izvedeni u vezi s Dreteljem i osnovnom školom u Dobrkovićima nedovoljni.¹⁶⁴⁷

662. U Širokom Brijegu su ljudi bili zatočeni u dva zatočenička centra: u stanici MUP-a i u Duhanskoj stanici.¹⁶⁴⁸

663. Muškarci, Muslimani, dovedeni su u stanicu MUP-a nakon napada od 9. maja 1993. na Mostar. Svi muškarci vojni obveznici odvedeni su iz zgrade “Vranice” u Duhanski institut i potom u stanicu MUP-a u Širokom Brijegu.¹⁶⁴⁹ Međutim, iz predloženih dokaza ne slijedi da je u tim centrima bilo civila. Većina zatočenika bili su bivši vojnici ABiH iz

¹⁶⁴⁵ Svjedok Y, T. 3393-3399.

¹⁶⁴⁶ Optužnica, par. 31.

¹⁶⁴⁷ Tužilac je ustvrdio da nema dokaza o izravnoj umiješanosti KB-a u zatočavanje u Dretelju, Završni podnesak optužbe, str. 125. Optužba u vezi s osnovnom školom u Dobrkovićima navodi samo dokaze iz druge ruke, Završni podnesak optužbe, str. 131-132.

¹⁶⁴⁸ *Vidi supra*, par. 56, 395-413.

¹⁶⁴⁹ Svjedok AA, T. 3661, 3678.

zgrade “Vranice” koji su bili ratni zarobljenici. Optužba je izvela nedovoljno dokaza da bi se moglo zaključiti kako je među zarobljenicima bilo i civila.

664. Iako su mnogi zatočeni, nakon zatočeništva u stanici MUP-a u Širokom Brijegu ili u Ljubuškom, prebačeni u Duhansku stanicu u Širokom Brijegu, ipak ni u ovom slučaju ne postoje dovoljno jasni dokazi u vezi sa zatočavanjem civila na tom mjestu.

665. Vijeće se nije uvjerilo da su civili BH Muslimani bili zatočeni u stanici MUP-a i u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu i stoga konstatira da ova optužba nije dokazana.

(b) Uvjeti na Heliodromu

666. U paragrafu 29 Optužnice tužilac nehumane uvjete na Heliodromu takođe tereti kao djelo progona.

667. Optužba je izvela dokaze u vezi s uvjetima zatočenja na Heliodromu. Zatočeni katkada po dva ili tri dana nisu dobivali hranu, što je na Heliodromu bio oblik kažnjavanja.¹⁶⁵⁰ Svjedok II je kazao da su se zatočeni mogli tuširati i da su dnevno dobivali dva obroka koji su se sastojali od jednog hljeba od 750 grama, graha tokom dana, a ujutro čaja ili kave s mlijekom.¹⁶⁵¹ Uvjeti života na Heliodromu bili su teški zbog pretrpanosti i loših higijenskih uvjeta.¹⁶⁵² U fiskulturnoj dvorani, gdje je bilo zatočeno oko 700 ljudi, nalazile su se samo dvije slavine, a toaleti su bili začepljeni.¹⁶⁵³ U središnjem zatvoru je u prostoriji od 70 kvadratnih metara bilo zatočeno 105 ljudi koji prvih nekoliko dana nisu dobivali hranu.¹⁶⁵⁴

668. Optužba nije izvela nikakve dokaze iz kojih bi slijedilo da je Mladen Naletilić bio odgovoran za uvjete koji su vladali na Heliodromu ili da je imao bilo kakve ovlasti da ih poboljša. Vijeće stoga konstatira da Mladen Naletilić ne snosi krivičnu odgovornost za uvjete zatočenja na Heliodromu ni po jednoj osnovi.

¹⁶⁵⁰ Svjedok F, T. 1100-1103; svjedok K, T. 1575-1578; svjedok SS, T. 6620-21; svjedok RR, T. 6509-6510.

¹⁶⁵¹ Svjedok II, T. 5122; svjedok H, T. 1298-1300; svjedok SS, T. 6620-6621; svjedok XX, T. 7119.

¹⁶⁵² Svjedok U, T. 2952-2953; svjedok H, T. 1298-1299.

¹⁶⁵³ Svjedok H, T. 1298-1299.

¹⁶⁵⁴ Svjedok GG, T. 4750-4751.

(c) Prisilno premještanje i deportacija

669. U paragrafima 25 i 26 Optužnice progon se tereti kao zločin protiv čovječnosti iz člana 5(h) počinjen putem “prisilnog premještanja i deportacije bosanskomuslimanskih civila”.¹⁶⁵⁵ Za ta se djela takođe zasebno tereti u tački 18 kao za protivpravno premještanje civila, povredu Ženevskih konvencija iz 1949., i Vijeće se sukladno tome na njih već osvrnulo.¹⁶⁵⁶

670. Za deportaciju se nije teretilo zasebno, tako da se Vijeće tim djelom još nije bavilo. U jurisprudenciji Međunarodnog suda konstatirano je da se za djelo deportacije traži premještanje van državnih granica, čime se to djelo razlikuje od prisilnog premještanja, koje se može odvijati unutar državnih granica.¹⁶⁵⁷ Za djela koja su opisana u Optužnici nigdje se ne navodi da je došlo do premještanja preko neke državne granice, a s tim u vezi nisu izvođeni nikakvi dokazi. Stoga Vijeće konstatira da ne postoji temelj za zaključak da je progon vršen putem deportacije.

671. Vijeće je konstatiralo da je Mladen Naletilić odgovoran za prisilno premještanje najmanje 400 civila iz Sovića i Doljana 4. maja 1993. Premještanja su izvršena na diskriminatornoj osnovi, budući da su bili pogođeni samo civili BH Muslimani. Vijeće je uvjereno da ta premještanja predstavljaju progon u smislu člana 5(h) Statuta i da za njih Mladen Naletilić snosi individualnu krivičnu odgovornost prema članu 7(1) Statuta. Vijeće je već konstatiralo da je Mladen Naletilić, kao što je to sam kazao svjedoku LL, za cilj imao protjerivanje muslimanskog dijela stanovništva s tog područja. Dakle, djelovao je s diskriminatornom namjerom.¹⁶⁵⁸

672. Što se tiče protivpravnih premještanja u Mostaru, Vijeće je konstatiralo da je Vinko Martinović odgovoran prema članu 7(1) Statuta za protivpravno premještanje muslimanskih civila na Heliodrom. Vijeće je takođe konstatiralo da je on prema članu 7(1) Statuta odgovoran za protivpravno premještanje muslimanskih civila 13. juna 1993. s područja DUM, te 29. septembra 1993. s područja Centra II (zapadni Mostar) u istočni Mostar. Vijeće je osim toga konstatiralo da Mladen Naletilić snosi i odgovornost prema članu 7(3)

¹⁶⁵⁵ Optužnica, par. 34.

¹⁶⁵⁶ *Vidi supra*, par. 512-571.

¹⁶⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 519, 521; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 474; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 234.

¹⁶⁵⁸ Svjedok LL, T. 5218-5219.

Statuta za protivpravno premještanje izvršeno 13. juna i 29. septembra 1993.¹⁶⁵⁹ Prisilna premještanja izvršena su na diskriminatornoj osnovi, budući da su BH Muslimani izdvojeni i istjerani iz svojih domova, dok je njihovim susjedima Hrvatima bilo dopušteno da ostanu. Prisilna premještanja bila su dio dobro organizirane kampanje, čiji je cilj bilo uklanjanje muslimanskog civilnog stanovništva Mostara sa zapadne obale. Obojica optuženih su znala za tu kampanju i u njoj sudjelovala. Činjenica da je Vinko Martinović možda štitio neke Muslimane ništa ne mijenja na činjenici da je on s diskriminatornom namjerom provodio prisilne deložacije drugih Muslimana. Vijeće se uvjerilo da ta djela predstavljaju progon u skladu s članom 5(h) Statuta. Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost prema članu 7(1) Statuta. Vijeće konstatira da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta.

(d) Mučenje, okrutno postupanje i hotimično nanošenje teške patnje

673. U paragrafima 33 i 34(b) Optužnice Mladen Naletilić i Vinko Martinović se terete za progon putem “izlaganja Muslimana mučenju i nehumanim djelima, nečovječnom i okrutnom postupanju [...], čime im se hotimično nanosila teška patnja”. Za ta djela se tereti i izdvojeno u tačkama 9 i 10 (mučenje kao zločin protiv čovječnosti i mučenje kao teško kršenje Ženevskih konvencija) i u tačkama 11 i 12 (okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja i hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda Ženevskih konvencija) i njima se Vijeće s tim u skladu već bavilo.¹⁶⁶⁰ Vijeće će sada razmotriti da li ijedan od tih incidenata za koje se tereti predstavlja djelo progona, kažnjivo prema članu 5(h) Statuta.

674. Vijeće je već konstatiralo da Mladen Naletilić snosi individualnu krivičnu odgovornost za mučenje svjedoka TT, B i Fikreta Begića, kao i za okrutno postupanje i hotimično nanošenje velikih patnji svjedoku Salku Osmiću kod ribnjaka u Doljanima 20.

¹⁶⁵⁹ *Vidi supra*, par. 557-558 i 566. Djelo prisilnog premještanja, počinjeno u osnovi djela progona kao zločina protiv čovječnosti, može se dokazati čak ako i nisu ispunjeni svi uvjeti za teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949. iz člana 2(g) Statuta, budući da premještanje nije ograničeno na premještanja na okupiranom teritoriju ili s tog teritorija, nego obuhvaća sva premještanja u kojima se ljude seli s mjesta na kojem oni borave na pravno dopušteni način. U Prvostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac*, par. 111, Vijeće je konstatiralo da “definicija zatvaranja kao zločina protiv čovječnosti nije ograničena odredbama Ženevskih konvencija o teškim povredama. Pretresno vijeće stoga nije uvjeren da se zatvaranje može dokazati kao zločin protiv čovječnosti jedino ako su zadovoljeni zahtjevi protivpravnog zatočenja po članu 2.” Vijeće smatra da se ovo isto načelo može primijeniti na prisilno premještanje.

¹⁶⁶⁰ *Vidi supra*, par. 345-456.

aprila 1993. (paragraf 46 Optužnice).¹⁶⁶¹ Takođe je utvrđeno da on snosi zapovjednu odgovornost za premlaćivanja zarobljenika koja su vojnici KB-a vršili kod ribnjaka. Vijeće konstatira da nije utvrđeno da je do bilo kojeg od tih incidenata došlo na diskriminatornoj osnovi. Nakon napada na Soviće Mladen Naletilić je vršio ispitivanja. Iz dokaza jasno slijedi da je, što se tiče ispitivanja Fikreta Begića i svjedoka B, Mladen Naletilić pokušavao dobiti informacije u vojne svrhe. Što se tiče mučenja Fikreta Begića i svjedoka TT, dokazi pokazuju da je namjera Mladena Naletilića bila da kazni dva pripadnika ABiH u Sovićima zbog njihovog navodnog sudjelovanja u ubijanju vojnika KB-a. Što se pak tiče premlaćivanja koja su kod ribnjaka izvršili vojnici KB-a, Vijeće isto tako konstatira da iz dokaza proizlazi kako je to učinjeno iz osвете za teške borbe koje su se u Sovićima vodile nekoliko dana ranije. Incidenti za koje se tereti u paragrafu 46 Optužnice ne predstavljaju stoga progon prema članu 5(h) Statuta.

675. Vijeće je već konstatiralo da je Mladen Naletilić počinio djelo okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja velikih patnji prema članovima 2(c) i 3 Statuta kada je svojom motorolom udario svjedoka "M" (poznatog i kao svjedok AA) i 10. maja 1993. ga na ulici u Mostaru osudio na smrt (paragraf 48 Optužnice).¹⁶⁶² Vijeće konstatira da do tog incidenta nije došlo na diskriminatornoj osnovi. Iz dokaza slijedi da je svjedok AA izdvojen i zlostavljan zato što se smatralo da je u trenutku izbijanja sukoba u Mostaru oružjem krenuo na BH Hrvate. Batinanje je uslijedilo kao kazna zato što je bio "izdajica" BH Hrvata, a ne s namjerom da ga se diskriminira na osnovi političke, rasne ili vjerske pripadnosti. Incident za koji se tereti u paragrafu 48 Optužnice stoga ne predstavlja progon prema članu 5(h) Statuta.

676. Što se tiče paragrafa 49 Optužnice, Vijeće je konstatiralo da su incidenti premlaćivanja muslimanskih civila tokom deložacija dokazani, no ta djela nemaju traženi stepen težine da bi predstavljala okrutno postupanje ili hotimično nanošenje velikih patnji iz članova 2(c) i 3 Statuta. Vijeće konstatira, međutim, da su ta djela dovoljno teška da bi, s obzirom na kontekst u kojem je do njih došlo, predstavljala činove progona kao zločina protiv čovječnosti prema članu 5(h) Statuta. Vijeće je u obzir uzelo činjenicu da je Vinko Martinović svjedokinju WW i njezinu susjedu zlostavljao u trenutku kada su žrtve bile nasilno izbačene iz svojih domova i to u atmosferi terora, straha i neizvjesnosti u vezi s

¹⁶⁶¹ *Vidi supra*, par. 366-369.

¹⁶⁶² *Vidi supra*, par. 379.

onim što ih još čeka. Žrtvama je nanijeta duševna povreda na diskriminatornoj osnovi, budući da je nasilno deložirano i zlostavljano bilo samo muslimansko stanovništvo Mostara. Vijeće konstatira da zlostavljanje muslimanskih civila tokom njihove deložacije predstavlja progon prema članu 5(h) Statuta.

677. Paragrafom 49 Optužnice Vinko Martinović se tereti za batinanja muslimanskih zatočenika u zoni pod njegovim zapovjedništvom. Vijeće je konstatiralo da je dokazano da je Vinko Martinović odgovoran prema članu 7(1) Statuta za prelaćivanja muslimanskih zatočenika u njegovoj bazi i na liniji fronta na Bulevaru.¹⁶⁶³ Vijeće konstatira da ni za jedan od utvrđenih incidenata nisu izvedeni dokazi koji bi pokazali da je do njih došlo na diskriminatornoj osnovi. Iz dokaza slijedi da je do batinanja dolazilo nasumice i bez konkretnih vjerskih, političkih ili rasnih razloga. Vijeće stoga zaključuje da ti incidenti ne predstavljaju djela progona prema članu 5(h) Statuta.

678. U paragrafu 50 Optužnice Mladen Naletilić i Vinko Martinović se terete zapovjednom odgovornošću za prelaćivanja koja su njihovi potčinjeni nanijeli zarobljenicima u raznim zatočeničkim centrima i bazama KB-a. Vijeće je u prethodnom tekstu već iznijelo svoje zaključke.¹⁶⁶⁴ Što se tiče prelaćivanja do kojih je došlo ispred zgrade “Vranice” u Mostaru,¹⁶⁶⁵ Vijeće konstatira da nisu izvedeni nikakvi dokazi iz kojih bi bilo vidljivo da su ta prelaćivanja predstavljala bilo što drugo osim nasumičnih djela osvete nakon napada na Mostar. Isti zaključak vrijedi i za prelaćivanja zarobljenika u stanici MUP-a u Širokom Brijegu.¹⁶⁶⁶ Neki od pretučenih bili su oni isti ljudi koji su kao sudionici sukoba već prije toga, na svom putu do stanice MUP-a ili u Mostaru, bili žrtve osvete. Svjedoka VV, vojnika ABiH zarobljenog u Raštanima, vojnici KB-a su pretukli nekoliko dana nakon zarobljavanja u njegovoj ćeliji. On je bio žrtva čina osvete zbog svog sudjelovanja u sukobu u Raštanima. Vijeće se, osim toga, nije uvjerilo niti da su prelaćivanja u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu vršena na diskriminatornoj osnovi. Dok su u nekim slučajevima žrtve bile ispitivane u vezi s vojnim pitanjima i novcem,¹⁶⁶⁷ druge osobe su bile žrtve djela osvete zbog svog sudjelovanja u sukobu.¹⁶⁶⁸ Nema dokaza iz

¹⁶⁶³ *Vidi supra*, par. 389.

¹⁶⁶⁴ *Vidi supra*, par. 390-440.

¹⁶⁶⁵ *Vidi supra*, par. 393-394.

¹⁶⁶⁶ *Vidi supra*, par. 395-405.

¹⁶⁶⁷ To je slučaj s batinanjem svjedoka CC i BB, *vidi supra*, par. 408.

¹⁶⁶⁸ To je slučaj sa svjedocima L i VV; *vidi supra*, par. 409-410.

kojih bi slijedilo da je ijedno od tih premlaćivanja počinjeno na rasnoj, političkoj ili vjerskoj osnovi.

679. Vijeće prihvaća da su premlaćivanja Rudolfa Jozelića u zatvoru u Ljubuškom¹⁶⁶⁹ izvršena na diskriminatornoj osnovi. Jozelić je po nacionalnosti bio Hrvat iz Bosne i Hercegovine, oženjen Muslimankom i bio je pripadnik ABiH. Ernest Takač, jedan od glavnih počinitelja, rekao je svjedoku FF da su on i drugi vojnici u zatvor u Ljubuškom došli “da biju balije i da balijama piju krv”. Riječ “balija” pogrdni je termin za Muslimane iz Bosne i Hercegovine i ima i vjersku konotaciju. Jozelić je bio prisiljen pjevati hrvatsku himnu, našto je izudaran i rečeno mu je da izdajicama to nije dozvoljeno. Natjerali su ga da obavi molitvu na muslimanski način, iako je kršćanin. Vijeće je, dakle, uvjereno da je Jozelić zlostavljan na vjerskim i političkim osnovama, te da ovaj incident predstavlja progon prema članu 5(h) Statuta. Vijeće konstatira da se iz dokaza ne vidi jasno na kojoj je osnovi došlo do batinanja svjedoka Z, Y i H¹⁶⁷⁰ te da zbog toga nije utvrđeno da ta premlaćivanja predstavljaju progon prema članu 5(h) Statuta.

680. Vijeće konstatira da većina premlaćivanja na Heliodromu nije izvršena na diskriminatornoj osnovi. Stalna premlaćivanja svjedoka Y u raznim zatočeničkim centrima, uključujući i Heliodrom, predstavljala su osvetu zbog uloge koju je on odigrao u sukobu u Sovićima.¹⁶⁷¹ I slučaj kad je pas Juke Prazine napao mladog zarobljenika u ćeliji svjedoka UU predstavljao je osvetu zbog njegovog sudjelovanja u borbama. Svjedok UU je u svom iskazu rekao da su, dok su na žrtvu vikali i psovali je, spominjali Prozor.¹⁶⁷² Jedini incident do kojeg je došlo na Heliodromu na osnovi vjerske diskriminacije jest premlaćivanje svjedoka H koji je, nakon što je upravniku zatvora na Heliodromu napisao pismo kojim je zamolio dozvolu da zatočenici Muslimani obave molitvu za muslimanski praznik Bajram, bio brutalno pretučen, nakon čega mu je naređeno da zauzme položaj kao da klanja.¹⁶⁷³ Vijeće se uvjerilo da je dokazana diskriminatorna osnova za ovaj incident, no počinioci nisu bili podređeni Vinka Martinovića ni Mladena Naletilića.¹⁶⁷⁴ Dakle, iako ovo djelo

¹⁶⁶⁹ *Vidi supra*, par. 419-420 i 427.

¹⁶⁷⁰ *Vidi supra*, par. 422-424.

¹⁶⁷¹ Vijeće s tim u vezi primjećuje da je Mladen Naletilić svjedoku Y rekao da mu je stanje, s obzirom na ono što je učinio, još sasvim dobro, misleći pritom na borbe u Sovićima, *vidi supra*, par. 423 i 432.

¹⁶⁷² *Vidi supra*, par. 434.

¹⁶⁷³ *Vidi supra*, fusnotu 1140.

¹⁶⁷⁴ *Vidi supra*, par. 431.

predstavlja djelo progona, niti jedan od optuženih ne snosi odgovornost prema članu 7(3) Statuta.

681. Paragrafom 45 Optužnice Mladen Naletilić i Vinko Martinović se terete za opetovano počinjenje djela mučenja i zlostavljanja. Vijeće je konstatiralo da je Mladen Naletilić mučio svjedoke FF i Z, te da je počinio djelo okrutnog postupanja i hotimičnog nanošenja velikih patnji nad jednim zarobljenim vojnikom i zarobljenikom Zilićem.¹⁶⁷⁵ Vijeće se osvjedočilo da su incidenti u vezi sa svjedocima FF i Z počinjeni na diskriminatornoj osnovi. Otac svjedoka FF bio je ugledna politička ličnost među BH Muslimanima, a svjedok Z je bio istaknuti član SDA. Vijeće je uvjereno da je Mladen Naletilić njih zlostavljao na temelju političke diskriminacije, te da time nanijeta duševna povreda doseže nivo progona iz člana 5(h) Statuta. Što se tiče zlostavljanja zarobljenog vojnika i Zilića, Vijeće zaključuje da nisu izvedeni dokazi iz kojih bi slijedilo da je to djelo počinjeno na diskriminatornoj osnovi. Što se pak tiče incidenta za koji se tereti u paragrafu 48, ta premlaćivanja odigrala su se nakon zauzimanja zgrade "Vranice" nakon izbijanja sukoba u Mostaru i Vijeće je mišljenja da je ovdje riječ o osveti nad neprijateljskim vojnicima.

682. Vijeće stoga konstatira da mučenje svjedoka FF i Z predstavlja progon iz člana 5(h) Statuta i da Mladen Naletilić snosi individualnu krivičnu odgovornost u svojstvu počinioca prema članu 7(1) Statuta. Vijeće nadalje konstatira da premlaćivanje Rudolfa Jozelića u zatvoru u Ljubuškom predstavlja djelo progona iz člana 5(h) Statuta, te da Mladen Naletilić za taj incident snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta.

683. Vijeće zaključuje da zlostavljanje svjedokinje WW i njene susjede dok su ih nasilno deložirali iz njihovih domova predstavlja progon prema članu 5(h) Statuta i da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost prema članu 7(1) Statuta u svojstvu počinioca.

¹⁶⁷⁵ *Vidi supra*, par. 447-450.

(e) Ubijanja u zatočeničkim centrima

684. Tužilac navodi da su “premlaćivanja, mučenja i ubistva bili uobičajena i stalna pojava u zatočeničkim objektima” pod kontrolom HVO-a na području Mostara i susjednih općina.¹⁶⁷⁶

685. Što se tiče navoda o lišavanjima života, predloženi su dokazi na osnovu kojih se moglo zaključiti da su u aprilu 1993. pred školom u Sovićima ubijena četvorica zatočenika.¹⁶⁷⁷ Optužba je osim toga predložila i dokaze iz druge ruke u vezi s jednim navodom o lišavanju života za koje se tvrdi da se dogodilo kod osnovne škole u Dobrkovićima.¹⁶⁷⁸

686. Vijeće napominje da u Optužnici nisu navedene nikakve pravno relevantne činjenice u vezi s konkretnim incidentima lišavanja života u zatočeničkim centrima koja se terete kao progon. Vijeće smatra da je optužba stoga propustila optužene u dovoljnoj mjeri obavijestiti o tim veoma teškim optužbama. Vijeće zbog toga konstatira da je neprimjereno razmatrati dokaze izvedene u vezi s tim ubijanjima.

(f) Ubistvo Nenada Harmandžića

687. U paragrafu 34 Optužnice tužilac Mladena Naletilića i Vinka Martinovića tereti za progon izvršen na razne načine “uključujući, gdje je primjenjivo, djela i postupke opisane u niže navedenim tačkama 2 do 22”. Za zlostavljanje, hotimično lišavanje života i ubistvo Nenada Harmandžića tereti se u tačkama 13 do 17, tako da su ta djela obuhvaćena navodima optužbe o progonu, koji se iznose u paragrafu 34 Optužnice.

688. Vijeće je već konstatiralo da Vinko Martinović snosi individualnu krivičnu odgovornost prema članu 7(1) Statuta i za zlostavljanje i za hotimično lišavanje života i ubistvo Nenada Harmandžića. Vijeće je bilo mišljenja da, s obzirom na alternativno terećenje koje je usvojio tužilac, Vinka Martinovića treba osuditi samo za pomaganje i

¹⁶⁷⁶ Optužnica, par. 27.

¹⁶⁷⁷ Svjedok A, T. 498-499; svjedok B, T. 795(povjerljivo); svjedok W, T. 3192.

¹⁶⁷⁸ Završni podnesak optužbe, str. 131-132; optužba je navela da se ti dokazi temelje na razgovorima zarobljenika iz Duhanske stanice s onima koji su bili zatočeni u školi, svjedok BB, T. 4270; svjedok CC, T. 4414-4416

podržavanje ubistva i hotimičnog lišavanja života prema članovima 2(a), 3, 5 i 7(1) Statuta.¹⁶⁷⁹

689. Vijeće se nije uvjerilo da je lišavanje života Nenada Harmandžića izvršeno na diskriminatornoj osnovi. Iz dokaza slijedi da Nenad Harmandžić nije bio izdvojen i ubijen zbog svoje rase, vjere ili iz političkih razloga. On se našao na meti zato što je prije izbijanja sukoba bio policajac u Mostaru i bavio se lokalnim kriminalcima. Izgubio je život stoga što su ti isti kriminalci izbijanje sukoba i stanje bezakonja koje je uslijedilo vidjeli kao jedinstvenu priliku da mu se osvete, a da pritom za to ne odgovaraju.¹⁶⁸⁰

690. Vijeće, dakle, konstatira da ubistvo Nenada Harmandžića ne predstavlja progon prema članu 5(h) Statuta.

(g) Protivpravni rad i živi štit

691. U paragrafima 28, 30, 31 i 34(b) Optužnice Vinko Martinović i Mladen Naletilić se terete za progon zbog toga što su BH Muslimane koristili “za protivpravni i prisilni rad, među ostalim mjestima i na linijama sukoba u Mostaru”,¹⁶⁸¹ i stoga što su ih koristili “kao živi štit”.¹⁶⁸² Za ta se djela tereti i zasebno u tačkama 2 do 8 Optužnice i Vijeće se njima s tim u skladu već bavilo.¹⁶⁸³ Vijeće će sada razmotriti da li bilo koji od tih incidenata predstavlja djelo progona, kažnjivo prema članu 5(h) Statuta.

692. Vijeće je već konstatiralo da Vinko Martinović snosi odgovornost prema članovima 7(1) i 7(3) Statuta za protivpravni rad, nečovječno postupanje i okrutno postupanje, zbog slanja na rad ratnih zarobljenika u zoni odgovornosti ATG-a “Vinko Škrobo”.¹⁶⁸⁴ Optužba, međutim, nije izvela dovoljno dokaza kako bi pokazala da su zarobljenici odvođeni na rad na temelju njihove specifične vjerske ili rasne pripadnosti,

¹⁶⁷⁹ *Vidi supra*, par. 509-511.

¹⁶⁸⁰ Ovo je jedini razumni zaključak koji se može donijeti na osnovu sažetih i međusobno potkrepljujućih iskaza svih svjedoka koji su svjedočili u vezi s tom optužbom; *vidi supra*, par. 460.

¹⁶⁸¹ Optužnica, par. 34(b).

¹⁶⁸² Optužnica, par. 34(b).

¹⁶⁸³ *Vidi supra*, par. 262-334.

¹⁶⁸⁴ *Vidi supra*, par. 271-272.

odnosno političkih uvjerenja.¹⁶⁸⁵ Vijeće stoga konstatira da, s obzirom na nepostojanje diskriminatorne osnove, ta djela ne predstavljaju progon u smislu člana 5(h) Statuta.

693. Vijeće je već konstatiralo da Vinko Martinović snosi odgovornost prema članovima 7(1) i 7(3) Statuta za protivpravni rad, nehumana djela, nečovječno postupanje i okrutno postupanje, kako je okvalificirano korištenje zarobljenika, prisiljenih da 17. septembra 1993. pređu liniju sukoba noseći drvene puške.¹⁶⁸⁶ Međutim, nisu izvedeni nikakvi dokazi o tome na kojim su osnovama odabrana upravo ta četvorica zarobljenika. Vijeće smatra da prema tome diskriminatorna osnova nije utvrđena, te da ovaj incident ne predstavlja djelo progona.

694. Vijeće je uz to utvrdilo i odgovornost Vinka Martinovića prema članu 7(3) Statuta za prisiljavanje zarobljenika da pomažu prilikom pljačkanja muslimanskih kuća i imovine.¹⁶⁸⁷ Nisu izvedeni nikakvi dokazi da su zarobljenici za obavljanje te vrste posla birani na temelju svoje vjerske ili rasne pripadnosti, odnosno političkih uvjerenja. Vijeće stoga konstatira da tražena diskriminatorna osnova nije utvrđena, te da, dakle, ta djela ne predstavljaju progon.

695. Što se tiče uređivanja zapovjedništva ATG-a “Vinko Škrobo” oko 7. jula 1993., za što je Vijeće konstatiralo odgovornost Vinka Martinovića prema članu 7(1) Statuta, nema dokaza da su svjedok SS i drugi zarobljenici koji su u tom incidentu sudjelovali odabrani na diskriminatornoj osnovi. Vijeće stoga zaključuje da u vezi s tim incidentom djelo progona nije dokazano.

696. Što se pak tiče kopanja kanala u blizini privatnog posjeda Mladena Naletilića u Širokom Brijegu, Vijeće je konstatiralo da je Mladen Naletilić odgovoran prema članu 7(3) Statuta za podvrgavanje zatočenika radu u uvjetima koji taj rad čine protivpravnim.¹⁶⁸⁸ Nisu izvedeni dokazi na osnovu kojih bi se utvrdilo da su zatočenici takvim uvjetima bili

¹⁶⁸⁵ Svjedok J je kazao da je Vinko Martinović zarobljenike često nazivao “balijama” ili ekstremistima, svjedok J, T. 1503-1504. Međutim, ne postoje dokazi iz kojih proizlazi da su zarobljenici odvođeni na rad upravo na toj osnovi. Vijeće se, u stvari, osvjedočilo da su zarobljenici korišteni zato što je Vinko Martinović za obavljanje opasnih zadataka radije koristio pripadnike neprijateljske strane nego svoje vlastite vojnike. S tim u vezi svjedok SS je posvjedočio da je, zajedno s drugim “zarobljenicima iz Plavog orkestra”, bio odabran zato što je služio u ABiH, svjedok SS, T. 6793.

¹⁶⁸⁶ *Vidi supra*, par. 289-291.

¹⁶⁸⁷ *Vidi supra*, par. 310.

¹⁶⁸⁸ *Vidi supra*, par. 326.

podvrgnuti zbog svoje vjerske ili rasne pripadnosti, odnosno političkih uvjerenja. Vijeće konstatira da bez tražene diskriminatorne namjere, ta djela ne predstavljaju progon.

(h) Pljačka

697. Tužilac je u tački 1 iznio optužbe za pljačkanje javne i privatne imovine BH Muslimana.¹⁶⁸⁹ Za pljačkanje imovine BH Muslimana tereti se samo u vezi s Mostarom.¹⁶⁹⁰

698. Prema jurisprudenciji Međunarodnog suda, pljačkanje koje se poduzima u okviru rasprostranjenog ili sistematskog napada na civile u kombinaciji s traženom diskriminatornom namjerom može predstavljati progon.¹⁶⁹¹

699. Pljačkanje osobne imovine može dostići nivo progona ako je posljedica takvog lišavanja dovoljno teška.¹⁶⁹² To vrijedi ako je ta imovina nužno potrebna i od životne važnosti za vlasnike.¹⁶⁹³

700. Što se tiče incidenta u vezi s uređivanjem baze ATG-a “Vinko Škrobo” oko 7. jula 1993., protivpravnost tog djela nije dokazana.

701. Vijeće je već konstatiralo da je nakon napada 9. maja 1993. u Mostaru počinjeno pljačkanje i da je to djelo bilo dio rasprostranjenog i sistematskog napada na muslimansko stanovništvo. Mladenu Naletiliću je utvrđena zapovjedna odgovornost za pljačkanje u Mostaru kao kršenje zakona i običaja ratovanja.¹⁶⁹⁴ Pljačkanje je vršeno na diskriminatornoj osnovi, budući da je bilo usmjereno isključivo na imovinu BH Muslimana. Mladen Naletilić

¹⁶⁸⁹ Optužnica, par. 34(d).

¹⁶⁹⁰ Optužnica, par. 25, gdje se govori o Sovićima i Doljanima, no ne spominje se pljačka, i par. 26, u kojem se govori o Mostaru i spominje se pljačka, a u vezi s tačkom 1; par. 57, gdje se govori o Mostaru i spominje pljačka iz tačke 21.

¹⁶⁹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 704, 707, 710; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 631; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 227-229; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 205. U nedavnoj Presudi o kazni u predmetu *Plavšić* za pljačkanje se, zajedno s bezobzirnim razaranjem, tereti kao djelo progona, i ukratko se analizira pod naslovom “Uništavanje imovine i vjerskih objekata”, Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 15, 43.

¹⁶⁹² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 707.

¹⁶⁹³ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 631. Vijeće uvažava da je ta formulacija u toj presudi upotrebljena u kontekstu razaranja kao djela u osnovi progona, no smatra da svaki napad na imovinu, uključujući i pljačku, mora doseći taj prag da bi takvo djelo moglo predstavljati progon. U međunarodnom pravu postoji opća suglasnost u vezi sa zaštitom prava na imovinu i zaštitom od protivpravnog ometanja tog prava. *Vidi* član 12 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima; član 8(1) Evropske konvencije o ljudskim pravima; član 1 Protokola uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima; član 11(2) Američke konvencije o ljudskim pravima; član 14 Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda; članovi 17 i 25 Arapske povelje o ljudskim pravima; član 17(1) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. *Vidi* takođe Prvostepenu presudu u predmetu *Blaškić*, par. 227-233.

je znao da njegovi podređeni vrše pljačkanje s namjerom diskriminacije. Vijeće je osvjedočeno da je Mladen Naletilić odgovoran za progon prema članu 7(3) Statuta.

702. Vijeće je konstatiralo da je Vinko Martinović odgovoran prema članu 7(1) Statuta za izdavanje naređenja u vezi s počinjenjem pljačke u okviru deložacija BH Muslimana 13. i 14. juna 1993. iz naselja DUM u Mostaru.¹⁶⁹⁵ Utvrđena mu je odgovornost i prema članu 7(3) Statuta za druge incidente pljačkanja u Mostaru.¹⁶⁹⁶ On je ta djela i propuste izvršio s namjerom diskriminacije muslimanskog stanovništva. Vijeće je osvjedočeno da Vinko Martinović snosi odgovornost za progon prema članu 7(1) Statuta.

(i) Razaranje imovine

703. Tužilac za razaranje i bezobzirno pustošenje stambenih i ostalih objekata BH Muslimana tereti kao za progon.¹⁶⁹⁷ U paragrafima 55, 56 i 58 Optužnice govori se o “rušenju svih kuća BH Muslimana na području” Sovića i Doljana, džamije u Sovićima, “kuća BH Muslimana” u Raštanima.

704. Međunarodni sud već se bavio razaranjem kao djelom u osnovi progona.¹⁶⁹⁸

705. Vijeće je već utvrdilo odgovornost Mladena Naletilića po članu 7(3) Statuta za razaranje kuća u Doljanima.

706. Iz dokaza je vidljivo da je do razaranja muslimanskih kuća u Doljanima došlo nakon smrti Marija Hrkača (Čikote).¹⁶⁹⁹ Iako je njegova pogibija možda u određenoj mjeri bila povod za pustošenje tih kuća,¹⁷⁰⁰ muslimanske kuće nisu uzete na metu nasumice, nego na diskriminatornoj osnovi. Razaranje kuća nije predstavljalo tek osvetu bez diskriminatorne namjere, kao što je bilo utvrđeno u vezi s mnogim incidentima premlaćivanja.¹⁷⁰¹ U tim situacijama vojnici su neprijateljske vojnike uzimali na metu da bi se na njima osvetili za

¹⁶⁹⁴ *Vidi supra*, par. 630-631 u vezi s Naletilićevom odgovornošću za pljačku.

¹⁶⁹⁵ *Vidi supra*, par. 628.

¹⁶⁹⁶ *Vidi supra*, par. 631.

¹⁶⁹⁷ Optužnica, par. 34(c).

¹⁶⁹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 631; Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 220-234; Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 205-206; Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 186; u nedavnoj Presudi o kazni u predmetu *Plavšić*, koja se temelji na Optužnici i potvrdnom izjašnjanju o krivici optužene, razaranje se takođe razmatra kao djelo u osnovi progona, Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 15, 43-44.

¹⁶⁹⁹ *Vidi supra*, par. 584-597.

¹⁷⁰⁰ Svjedok Falk Simang, T. 3809-3810; dokazni predmet PP 928, Radošev dnevnik, str. 78-79.

¹⁷⁰¹ *Vidi supra*, par. 674-675, 677-678, 680.

teške borbe. Razaranje muslimanskih kuća u Doljanima bilo je međutim usmjereno isključivo protiv muslimanskog stanovništva, što upućuje na diskriminatorni karakter te mjere. Vijeće konstatira da je Mladen Naletilić znao da njegovi podređeni razaraju kuće u Doljanima s diskriminatornom namjerom. Mladen Naletilić je kriv i za progon prema članovima 5(h) i 7(3) Statuta.

707. Optužba nije potvrdila da su muslimanske kuće (“Dumporove” kuće) u Raštanima uništene nakon zauzimanja tog sela 23. septembra 1993.¹⁷⁰² niti da je Mladen Naletilić sudjelovao u razaranju kuća i džamije u Sovićima.¹⁷⁰³

708. Izvedeni su dokazi u vezi s razaranjem džamija u Doljanima i Mostaru, za što se u Optužnici ne tereti kao za zasebno djelo.¹⁷⁰⁴ To bi se moglo tumačiti kao dio obrasca progona opisanog u Optužnici, ako se čita u širem kontekstu uništavanja “stambenih i ostalih zgrada bosanskih Muslimana”.¹⁷⁰⁵ Međutim, u Optužnici se izričito tereti za razaranje džamije u Sovićima u tom istom razdoblju.¹⁷⁰⁶ Vijeće stoga konstatira da je tužilac bio jednako tako obavezan odbranu obavijestiti o navodima o razaranju džamija u Doljanima i Mostaru. Budući da je optužba to propustila učiniti, Vijeće smatra da ne bi bilo ispravno razmatrati to pitanje.

(j) Sažetak zaključaka

709. Točkom 1 Optužnice tereti se za progon kao zločin protiv čovječnosti na temelju cijelog niza radnji i krivičnih djela.

710. U vezi s navodima o protivpravnom zatvaranju, Vijeće konstatira da je zatočenje civila, BH Muslimana, u Sovićima i Doljanima bilo protivpravno i diskriminatorno. Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta za krivično djelo progona. Vijeće konstatira da i protivpravno hapšenje i zatočenje civila u Mostaru predstavlja progon i Vinka Martinovića smatra odgovornim prema članu 7(1) Statuta.

711. Vijeće zaključuje da je Mladen Naletilić odgovoran prema članu 7(1) Statuta za progon civila BH Muslimana, zato što su ti civili prisilno premješteni iz Sovića i Doljana.

¹⁷⁰² *Vidi supra*, par. 598-602.

¹⁷⁰³ *Vidi supra*, par. 607, 610.

¹⁷⁰⁴ Optužnica, par. 55-56.

¹⁷⁰⁵ Optužnica, par. 34(c).

¹⁷⁰⁶ Optužnica, par. 56.

Prisilno premještanje iz Mostara predstavlja progon. Vinko Martinović je odgovoran prema članu 7(1) Statuta, a Mladen Naletilić prema članu 7(3) Statuta.

712. Premlaćivanja civila BH Muslimana tokom deložacija predstavljaju djelo progona, za što Vinko Martinović snosi odgovornost prema članu 7(1) Statuta. Premlaćivanje Rudija Jozelića počinjeno je na diskriminatornoj osnovi i čini progon, za što Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta. Mladen Naletilić je isto tako odgovoran prema članu 7(1) Statuta za mučenje svjedoka FF i Z, za koje je utvrđeno da ima karakter progona.

713. Vijeće konstatira da pljačkanje počinjeno u Mostaru nakon napada od 9. maja 1993. predstavlja progon. Vijeće konstatira da za ta djela Mladen Naletilić snosi odgovornost prema članu 7(3) Statuta, a Vinko Martinović prema članu 7(1) Statuta.

714. Vijeće konstatira da Mladen Naletilić snosi zapovjednu odgovornost prema članu 7(3) Statuta za razaranje muslimanskih kuća u Doljanima, što predstavlja progon.

715. Vijeće stoga Mladena Naletilića i Vinka Martinovića proglašava krivim za progon prema članu 5(h) Statuta (tačka 1 Optužnice).

IV. KUMULATIVNE OSUDE

716. Tužilaštvo se zalaže za kumulativno terećenje s obrazloženjem da je ono opravdano iz pravnih i praktičnih razloga.¹⁷⁰⁷

717. Martinovićeva odbrana se protivi alternativnom i kumulativnom terećenju s obrazloženjem da bi to predstavljalo kršenje prava optuženog i da bi na taj način optuženi bio u težem položaju nego da mu se sudi u vlastitoj zemlji.¹⁷⁰⁸ Naletilićeva odbrana tvrdi da je alternativno terećenje u suprotnosti s njegovim pravom da se sam brani te da su kumulativne optužbe i osude dozvoljene samo u izuzetnim slučajevima.¹⁷⁰⁹

A. Mjerodavno pravo

718. U praksi Međunarodnog suda kumulativno terećenje je dopušteno, budući da je Pretresno vijeće tek nakon izvođenja svih dokaza u mogućnosti da procijeni koje optužbe treba zadržati.¹⁷¹⁰ Višestruke osude za isto ponašanje dopuštene su ako svako od djela sadrži materijalno različit element koji zahtijeva dokazivanje neke činjenice koju nije potrebno dokazivati za drugo djelo.¹⁷¹¹ U slučaju da taj uvjet nije ispunjen, Vijeće se mora odlučiti za osudu na osnovu opisne dispozicije koja je uža.¹⁷¹² Kod utvrđivanja da li opisna dispozicija

¹⁷⁰⁷ Optužba se poziva na koncept "idealnog sticaja" iz kontinentalnog prava i analogno pristupa optužbama protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića. Optužba se poziva i na odluku Žalbenog vijeća koje je potvrdilo kumulativne osude u predmetu *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-Tbis-R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999., par. 32, premda se u njoj ne govori konkretno o tom pitanju, Pretpretresni podnesak optužbe, str. 71-74.

¹⁷⁰⁸ Pretpretresni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 6, 7.

¹⁷⁰⁹ Pretpretresni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 7, 11. Objedinjavanje različitih krivičnih djela pod jednom tačkom optužnice u suprotnosti je s pravom optuženog na osnovu načela *non bis in idem* i prikazuje ga u gorem svjetlu nego što je na osnovu dokaza opravdano. Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 157, 158. Višestruke optužbe su dopustive ako se djela objedine, što nije učinjeno, jer samo u tom slučaju bi Tužilaštvo moglo Mladena Naletilića teretiti za kršenje članova 2, 3 i 5 Statuta, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 160. Nadalje, član 3 je rezidualna klauzula, tako da za krivična djela treba teretiti na osnovu članova 2 ili 5, Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 160, 161.

¹⁷¹⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 400.

¹⁷¹¹ Žalbeno vijeće je konstatiralo: "Višestruke krivične osude po različitim odredbama za isto ponašanje dopustive su samo ako svaka od dotičnih odredbi sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva", Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 412.

¹⁷¹² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 413.

sadrži materijalno različit element, u obzir treba uzeti sve elemente krivičnog djela, uključujući i opće uvjete iz uvodnog dijela relevantne odredbe.¹⁷¹³

719. Osude i po članu 3 i po članu 5 Statuta smatrane su dopuštenima u Prvostepenoj presudi u predmetu *Kunarac* i potvrđene u Drugostepenoj presudi u predmetu *Jelisić*. U članu 3, materijalno različit element je neksus između djela optuženog i oružanog sukoba, a u članu 5 uvjet da se radi o rasprostranjenom i sistematskom napadu.¹⁷¹⁴ Test iz Drugostepene presude u predmetu *Čelebići* primijenjen je i u odnosu na osude po članovima 2, 3 i 5 Statuta.¹⁷¹⁵

B. Zaključci

1. Mladen Naletilić

720. Pretresno vijeće je Mladena Naletilića proglasilo krivim za višestruka krivična djela koja se temelje na istim osnovnim djelima. Radi se o tačkama 11 i 12 Optužnice u kojima se tereti za zlostavljanje zatvorenika; tačkama 9 i 10 Optužnice u kojima se tereti za postupanje prema nekim zatočenicima u Doljanima i u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu; tačkama 1, 9 i 10 Optužnice u kojima se tereti za zlostavljanje svjedoka FF i svjedoka Z; tačkama 1, 11 i 12 Optužnice u kojima se tereti za zlostavljanje Rudija Jozelića; tačkama 1 i 18 Optužnice u kojima se tereti za protivpravno premještanje civila iz Sovića i Mostara; tačkama 1 i 20 Optužnice u kojima se tereti za bezobzirno razaranje kuća u Doljanima; tačkama 1 i 21 Optužnice u kojima se tereti za pljačkanje imovine u Mostaru. U skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda, Vijeće će donijeti odluku o tome koje osude će zadržati.

721. Mladen Naletilić se proglašava krivim za okrutno postupanje prema članu 3 Statuta sankcionirano zajedničkim članom 3¹⁷¹⁶ i za hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja prema članu 2(c) Statuta,¹⁷¹⁷ za zlostavljanje svjedoka AA i

¹⁷¹³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 420-423.

¹⁷¹⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac*, par. 556 i 557; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 82.

¹⁷¹⁵ Zaključeno je da u slučaju krivičnih djela iz člana 2 (hotimično lišavanje života) i člana 5 (ubistvo) svako od tih krivičnih djela sadrži dodatni element, a da krivično djelo iz člana 3 (ubistvo) takav element ne sadrži. To je značilo da optuženi ne može biti osuđen za krivično djelo iz člana 3. Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 820.

¹⁷¹⁶ Tačka 11 Optužnice.

¹⁷¹⁷ Tačka 12 Optužnice.

zatvorenika u Doljanima, u bazi KB-a u Mostaru, policijskoj stanici u Širokom Brijegu, Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu, u zatvoru u Ljubuškom i na Heliodromu. Krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda prema članu 2(c) Statuta je uže definirano nego okrutno postupanje prema članu 3 Statuta, zbog uvjeta da se mora raditi o “zaštićenoj osobi”. Prema tome, zadržava se optužba za krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda prema članu 2(c) Statuta (tačka 12 Optužnice).

722. Utvrđena je krivica Mladena Naletilića za mučenje prema članu 5(f) Statuta¹⁷¹⁸ i mučenje prema članu 2(b) Statuta¹⁷¹⁹ u odnosu na Fikreta Begića, svjedoka TT i svjedoka BB u Doljanima, kao i svjedoka BB i svjedoka CC dok su bili zatočeni u Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu. Budući da članovi 2 i 5 Statuta u svom uvodnom dijelu sadrže materijalno različite elemente, osude za mučenje prema oba člana ostaju. Prema tome, zadržavaju se osude za mučenje za koje se tereti u tačkama 9 i 10.

723. Utvrđena je krivica Mladena Naletilića za progon prema članu 5(h) Statuta,¹⁷²⁰ za mučenje prema članu 5(f) Statuta¹⁷²¹ i za mučenje prema članu 2(b) Statuta¹⁷²² zbog njegovog postupanja prema svjedocima FF i Z.

724. Tamo gdje postoje pozitivni zaključci u odnosu na progon i neki drugi zločin protiv čovječnosti, potvrđuje se osuda za progon.¹⁷²³ Ako se usporede krivično djelo progona prema članu 5(h) Statuta i djelo mučenja prema članu 2(b) Statuta, ta dva krivična djela sadrže različite elemente. Stoga se zadržavaju osude za krivično djelo progona (tačka 1 Optužnice) i za djelo mučenja prema članu 2(b) (tačka 10 Optužnice).

725. Utvrđena je krivica Mladena Naletilića za progon prema članu 5(h) Statuta,¹⁷²⁴ okrutno postupanje prema članu 3 Statuta sankcionirano zajedničkim članom 3¹⁷²⁵ i za hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja prema članu 2(c)

¹⁷¹⁸ Tačka 9 Optužnice.

¹⁷¹⁹ Tačka 10 Optužnice.

¹⁷²⁰ Tačka 1 Optužnice.

¹⁷²¹ Tačka 9 Optužnice.

¹⁷²² Tačka 10 Optužnice.

¹⁷²³ U Prvostepenoj presudi u predmetu *Krstić*, taj test je primijenjen na djela za koja se tereti kao za ubistvo prema članu 5 i progon prema članu 5. U presudi je utvrđeno da krivično djelo progona sadrži dodatni element diskriminacije koji nije uvjet za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti. To znači da je izrečena osuda na osnovu optužbe za progon, ali ne za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti. Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 675.

¹⁷²⁴ Tačka 1 Optužnice.

¹⁷²⁵ Tačka 11 Optužnice.

Statuta,¹⁷²⁶ u odnosu na zlostavljanje Rudija Jozelića u zatvoru u Ljubuškom. Krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda prema članu 2(c) Statuta je mnogo uže definirano nego krivično djelo okrutnog postupanja prema članu 3 Statuta, zbog uvjeta da se mora raditi o “zaštićenoj osobi”. Ako se usporede s krivičnim djelom progona, krivična djela hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda prema članu 2(c) Statuta i progona prema članu 5(h) sadrže različite elemente. Prema tome, zadržavaju se osude za krivična djela hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda prema članu 2(c) Statuta (tačka 12 Optužnice) i progona (tačka 1 Optužnice).

726. Utvrđena je krivica Mladena Naletilića za protivpravno premještanje civila prema članu 2(g) Statuta,¹⁷²⁷ bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom prema članu 3(b) Statuta¹⁷²⁸ i pljačkanje javne ili privatne imovine prema članu 3(e) Statuta.¹⁷²⁹ Vijeće je takođe proglasilo Mladena Naletilića krivim za progon prema članu 5(h) Statuta na osnovu svakog od tih krivičnih djela.¹⁷³⁰

727. Pretresno vijeće usvaja osude za protivpravno premještanje civila prema članu 2(g) Statuta (tačka 18 Optužnice), bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom prema članu 3(b) Statuta (tačka 20 Optužnice) i pljačkanje javne ili privatne imovine prema članu 3(e) Statuta (tačka 21 Optužnice), kao i osude za progon (tačka 1 Optužnice) po svakoj od ovih tačaka Optužnice.

728. Da zaključimo, na osnovu uspoređivanja višestrukih osuda koje se temelje na istim djelima, u odnosu na Mladena Naletilića Vijeće usvaja osude po sljedećim tačkama Optužnice: tačka 12 Optužnice koja se odnosi na zlostavljanje zatvorenika; tačke 9 i 10 koje se odnose na zlostavljanje nekoliko zatočenika u Doljanima i Duhanskoj stanici u Širokom Brijegu; tačke 1 i 10 koje se odnose na zlostavljanje svjedoka FF i svjedoka Z; tačke 1 i 12 u odnosu na zlostavljanje Rudija Jozelića; tačke 1 i 18 u odnosu na protivpravno premještanje civila iz Sovića i Mostara; tačke 1 i 20 u odnosu na bezobzirno razaranje kuća u Doljanima; tačke 1 i 21 u odnosu na pljačkanje imovine u Mostaru.

¹⁷²⁶ Tačka 12 Optužnice.

¹⁷²⁷ Tačka 18 Optužnice.

¹⁷²⁸ Tačka 20 Optužnice.

¹⁷²⁹ Tačka 21 Optužnice.

¹⁷³⁰ Tačka 1 Optužnice.

2. Vinko Martinović

729. Pretresno vijeće je Vinka Martinovića proglasilo krivim za višestruka krivična djela koja se temelje na istim osnovnim djelima. To su tačke 2, 3, 4 i 5 u odnosu na korištenje zatočenika u operacijama u Mostaru; tačke 11 i 12 u odnosu na zlostavljanje zatočenika; tačke 13, 14 i 15 u odnosu na ubistvo Nenada Harmandžića; tačke 1 i 18 u odnosu na protivpravno premještanje civila u Mostaru; tačke 1 i 21 u odnosu na pljačkanje imovine u Mostaru. U skladu s praksom Međunarodnog suda, Vijeće će odlučiti koje osude će usvojiti.

730. Utvrđena je krivica Vinka Martinovića za nehumana djela prema članu 5(i) Statuta,¹⁷³¹ za nečovječno postupanje prema članu 2(b) Statuta,¹⁷³² za okrutno postupanje prema članu 3 Statuta (zajednički član 3)¹⁷³³ i za protivpravni rad prema članu 3 Statuta (članovi 49, 50 i 52 Ženevske konvencije III)¹⁷³⁴ u odnosu na korištenje zatočenika u operacijama u Mostaru.

731. Uspoređivanjem elemenata krivičnih djela nečovječnog postupanja prema članu 2(b) Statuta i okrutnog postupanja prema članu 3 Statuta, krivično djelo nečovječnog postupanja sadrži materijalno različit element, naime uvjet da se mora raditi o “zaštićenoj osobi”. Ako se primijeni test iz Drugostepene presude u predmetu *Čelebići*, radi se o uže definiranom krivičnom djelu i stoga treba zadržati osudu po toj tački Optužnice. Krivično djelo protivpravnog rada tereti se na osnovu člana 3 Statuta.¹⁷³⁵ Krivično djelo se odnosi na ratne zarobljenike zaštićene Ženevskom konvencijom III. U ovom slučaju, oba krivična djela - protivpravni rad prema članu 3 Statuta i nečovječno postupanje prema članu 2 Statuta - odnose se na zaštićene osobe. Elementi krivičnog djela protivpravnog rada uključuju zabranu nekih vrsta poslova, kao i poslova koji mogu biti opasni, štetni za zdravlje i ponižavajući. Krivično djelo nečovječnog postupanja prema članu 2 Statuta takođe sadrži različite elemente, kao što je uvjet da takvo postupanje uzrokuje teške duševne povrede ili patnje. Budući da i krivično djelo protivpravnog rada i krivično djelo nečovječnog postupanja sadrže različite elemente, usvajaju se obje osude.

¹⁷³¹ Tačka 2 Optužnice.

¹⁷³² Tačka 3 Optužnice.

¹⁷³³ Tačka 4 Optužnice.

¹⁷³⁴ Tačka 5 Optužnice.

¹⁷³⁵ Vijeće je utvrdilo krivicu za krivično djelo protivpravnog rada iz člana 3 Statuta, sankcionirano članovima 49, 50 i 52 Ženevske konvencije III.

732. Za krivično djelo okvalificirano kao nehumana djela iz člana 5(i) Statuta traži se dodatni element rasprostranjenog ili sistematskog napada, sadržan u uvodnom dijelu člana, koji se ne traži za krivično djelo protivpravnog rada. Isto tako, krivično djelo protivpravnog rada sadrži navedene dodatne elemente koji se ne traže za kvalifikaciju "nehumana djela".

733. Prema tome, uspoređivanjem tih krivičnih djela, Vinka Martinovića se može osuditi za nehumana djela prema članu 5(i) Statuta (tačka 2 Optužnice), nečovječno postupanje prema članu 2(b) Statuta (tačka 3 Optužnice) i protivpravni rad prema članu 3 Statuta (tačka 5 Optužnice).

734. Utvrđena je krivica Vinka Martinovića za okrutno postupanje prema članu 3 Statuta, sankcionirano zajedničkim članom 3,¹⁷³⁶ i za hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja prema članu 2(c) Statuta,¹⁷³⁷ u odnosu na zlostavljanje zatočenika u njegovoj zoni zapovijedanja. Uspoređivanjem elemenata krivičnih djela hotimičnog nanošenja velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja iz člana 2(c) Statuta i okrutnog postupanja iz člana 3 Statuta, krivično djelo iz člana 2(c) sadrži materijalno različit element, naime uvjet da se mora raditi o "zaštićenoj osobi". Budući da je ovo uže definirano krivično djelo, donosi se osuda po toj tački Optužnice. Prema tome, usvaja se osuda za hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja (tačka 12 Optužnice).

735. Utvrđena je krivica Vinka Martinovića za ubistvo prema članu 5(a) Statuta,¹⁷³⁸ za hotimično lišavanje života prema članu 2(a) Statuta¹⁷³⁹ i za ubistvo prema članu 3 Statuta sankcionirano zajedničkim članom 3,¹⁷⁴⁰ u odnosu na lišavanje života Nenada Harmandžića. Zadržavaju se osude za ubistvo prema članu 5(a) Statuta (tačka 13 Optužnice) i za hotimično lišavanje života (tačka 14 Optužnice).

736. Utvrđena je krivica Vinka Martinovića za protivpravno premještanje civila prema članu 2(g) Statuta¹⁷⁴¹ i pljačkanje javne i privatne imovine prema članu 3(e) Statuta.¹⁷⁴²

¹⁷³⁶Tačka 11 Optužnice.

¹⁷³⁷Tačka 12 Optužnice.

¹⁷³⁸Tačke 13 Optužnice.

¹⁷³⁹Tačka 14 Optužnice.

¹⁷⁴⁰Tačka 15 Optužnice.

¹⁷⁴¹Tačka 18 Optužnice.

¹⁷⁴²Tačka 21 Optužnice.

Krivica je utvrđena i u odnosu na optužbu za progon prema članu 5(h) Statuta,¹⁷⁴³ za svako od tih djela.

737. Pretresno vijeće usvaja osude za protivpravno premještanje civila prema članu 2(g) Statuta (tačka 18 Optužnice) i pljačkanje javne i privatne imovine prema članu 3(e) Statuta (tačka 21 Optužnice), kao i osudu za progon (tačka 1 Optužnice) po obje tačke Optužnice.

738. Zaključno, uspoređivanjem višestrukih osuda na temelju istih osnovnih djela, Vijeće u odnosu na Vinka Martinovića usvaja sljedeće osude po sljedećim tačkama Optužnice: tačke 2, 3 i 5 u odnosu na korištenje zatočenika u operacijama u Mostaru; tačku 12 u odnosu na zlostavljanje zatočenika; tačke 13 i 14 u odnosu na lišavanje života Nenada Harmandžića; tačke 1 i 18 u odnosu na protivpravno premještanje civila u Mostaru; tačke 1 i 21 u odnosu na pljačkanje imovine u Mostaru.

¹⁷⁴³ Tačka 1 Optužnice.

V. ODMJERAVANJE KAZNE

A. Mjerodavno pravo

739. Odvraćanje i retribucija su osnovna načela koja se imaju u vidu kod odmjeravanja kazne na Međunarodnom sudu.¹⁷⁴⁴ Dok retribucija zahtijeva proporcionalnu kaznu za počinjena krivična djela,¹⁷⁴⁵ odvrćanje treba osigurati da izrečena kazna druge odvrati od počinjenja takvih krivičnih djela.¹⁷⁴⁶ Član 24 Statuta i pravilo 101 Pravilnika utvrđuju faktore koje Vijeće kod odmjeravanja kazne mora uzeti u obzir.¹⁷⁴⁷

740. Prema članu 24(2) Statuta, prilikom izricanja kazni uzima se u obzir težina krivičnog djela. Žalbena vijeće je utvrdilo da je taj faktor od primarne važnosti.¹⁷⁴⁸ Utvrđivanje težine zločina "zahtijeva razmatranje posebnih okolnosti predmeta, kao i oblika i stepena sudjelovanja optuženih u zločinu".¹⁷⁴⁹

741. Član 24(1) Statuta i pravilo 101(B)(iii) Pravilnika predviđaju da pretresno vijeće ima u vidu opću praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.¹⁷⁵⁰ Pravilo

¹⁷⁴⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 806; Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185.

¹⁷⁴⁵ Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 29; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 23.

¹⁷⁴⁶ Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 30.

¹⁷⁴⁷ Član 24 Statuta predviđa: "1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije. 2. Prilikom izricanja kazni, pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika. 3. Uz kaznu zatvora, pretresna vijeća mogu naložiti povrat eventualne imovine i imovinske koristi stečene kriminalnim postupanjem, uključujući i sredstvima prisile, pravim vlasnicima." Pravilo 101 Pravilnika predviđa: "(A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora. (B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su: (i) sve otežavajuće okolnosti; (ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude; (iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije; (iv) koliko je osuđeni izdržao od bilo koje kazne koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo, kao što je spomenuto u članu 10(3) Statuta. (C) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak."

¹⁷⁴⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 182; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 731; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 101.

¹⁷⁴⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 852, citirana u Drugostepenoj presudi u predmetu *Aleksovski*, par. 182; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 731; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 101.

¹⁷⁵⁰ Bivša Jugoslavija je imala zakonske odredbe u vezi s krivičnim djelima počinjenim tokom oružanog sukoba. Glava 16. Krivičnog zakona SFRJ odnosi se na "Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava". Član 142 Krivičnog zakona SFRJ za kršenje pravila međunarodnog prava za vrijeme rata ili oružanog sukoba predviđa kaznu zatvora od najmanje pet godina ili smrtnu kaznu, Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, fusnota 669. Godine 1977. je u nekim republikama SFRJ, ali ne u Bosni i Hercegovini, ukinuta smrtna kazna, a maksimalna kazna koja se mogla izreći bila je 20 godina zatvora. Član 38 Krivičnog zakona SFRJ predviđa izricanje maksimalne kazne zatvora od 20 godina za krivična djela za koja je moguća smrtna kazna, Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1204. Krivični zakon

101(A) Pravilnika, koje daje mogućnost da se osoba proglašena krivom kazni doživotnom kaznom zatvora, ukazuje na činjenicu da Vijeće nije vezano maksimalnim kaznama koje važe u nacionalnim pravnim sistemima.¹⁷⁵¹ U sudskoj praksi Međunarodnog suda uvriježeno je da vijeća nisu obavezna slijediti ta načela, ali ih trebaju imati u vidu kao pomoć kod odmjeravanja odgovarajuće kazne.¹⁷⁵²

742. U skladu sa članom 24(2) Statuta i pravilom 101(B)(i) i (ii) Pravilnika, Vijeće uzima u obzir individualne prilike osuđenika kao i otežavajuće i olakšavajuće okolnosti. Žalbena vijeća je ocijenilo da, budući da otežavajući odnosno olakšavajući faktori koje treba uzeti u obzir prilikom izricanja kazne nisu iscrpno definirani u Statutu i Pravilniku, pretresna vijeća imaju široke diskrecione ovlasti prilikom odlučivanja o tim faktorima.¹⁷⁵³ Kod odmjeravanja kazne, Vijeće je dužno uzeti u obzir olakšavajuće okolnosti, ali težina koja će im se pridati stvar je njegovog slobodnog nahođenja.¹⁷⁵⁴

743. Pretresno vijeće ima na umu učinak kumulativnih osuda na odmjeravanje kazne optuženom. Žalbena vijeća je ocijenilo:

Činjenica da je legitimno ponašanje optuženoga pravno okarakterisati kao ponašanje iz kojeg proističu različiti zločini ne može prevagnuti nad temeljnim principom da optuženi za isto ponašanje može biti kažnjen samo jedan put. U slučaju kad postoje dva pravno zasebna krivična djela proistekla iz istog incidenta, valjalo bi se pobrinuti da se kaznom ne kažnjava dva puta u vezi s istom radnjom, a na osnovu toga što ona posjeduje elemente zajedničke za dva krivična djela, nego samo ono ponašanje za koje se smatra da posjeduje zasebne elemente predmetnih krivičnih djela..¹⁷⁵⁵

Federacije Bosne i Hercegovine, koji je stupio na snagu 28. novembra 1998., predviđa izricanje dugotrajne kazne zatvora od 20 do 40 godina. Član 38 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine predviđa dugotrajnu kaznu zatvora za “najteže oblike krivičnih djela [...] učinjenih s umišljajem”. (Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine objavljen u “Službenom glasniku Federacije Bosne i Hercegovine”, br. 43-98, 20. novembar 1998.). Citirano iz Prvostepene presude u predmetu *Vasiljević*, fusnota 669. Osim dužine kazne koja se može izreći, postoje i opća pravila za odmjeravanje kazne koja su sadržana u članu 41 Krivičnog zakona SFRJ koji predviđa: “Sud će učiniocu krivičnog dela odmeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to delo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća (olakšavajuće i otežavajuće okolnosti), a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca”.

¹⁷⁵¹ Žalba na presudu o kazni u predmetu *Tadić*, par. 21, citiran u Drugostepenoj presudi u predmetu *Kunarac*, par. 377.

¹⁷⁵² Žalba na presudu o kazni u predmetu *Tadić*, par. 20; Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 418; Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 117; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 813.

¹⁷⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 780.

¹⁷⁵⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 777.

¹⁷⁵⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 769.

744. Ocijenjeno je da izrečena kazna mora odražavati relativni značaj uloge optuženih u kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji.¹⁷⁵⁶ Međutim, to je protumačeno u smislu da, čak i ako je položaj optuženog u cjelokupnoj hijerarhiji u sukobu u bivšoj Jugoslaviji bio nizak, to ne znači da se automatski mora izreći niska kazna. I u ovom kontekstu je ponovljen uvjet da kazna mora odražavati težinu zločina.¹⁷⁵⁷

745. Pretresno vijeće će svakom od optuženih, Mladenu Naletiliću i Vinku Martinoviću, izreći jedinstvenu kaznu u skladu s pravilom 87(C) Pravilnika.¹⁷⁵⁸

B. Zaključci

1. Mladen Naletilić

746. Tužilac tvrdi da je bitan faktor koji prilikom odmjeravanja kazne treba razmotriti status Mladena Naletilića kao zapovjednika. Tvrdi se da su kao rezultat tog statusa krivična djela počinjena u prisutnosti podređenih imala na njih velik utjecaj.¹⁷⁵⁹ Osim toga, važan test koji treba uzeti u razmatranje jeste težina krivičnog djela *per se*, kao i posljedice krivičnog djela po žrtvu, njenu porodicu i čitave šire zajednice u kojima je izvršeno etničko čišćenje.¹⁷⁶⁰ Nadalje se tvrdi da su djela optuženog doprinijela kampanji protiv BH Muslimana na čitavom tom prostoru.¹⁷⁶¹

747. Tužilac za obojicu optuženih predlaže kazne od 20 do 40 godina, pozivajući se na odredbe o odmjeravanju kazne u Krivičnom zakonu SFRJ i Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine.¹⁷⁶² Tužilac tvrdi da je primjerena kazna za Mladena Naletilića 35 godina.¹⁷⁶³

748. Tužilac tvrdi da u slučaju Mladena Naletilića nema olakšavajućih faktora.¹⁷⁶⁴ Tužilac, nadalje, tvrdi da se, ako se slijedi praksa Međunarodnog suda, zdravstveno stanje

¹⁷⁵⁶ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, par. 55.

¹⁷⁵⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 847.

¹⁷⁵⁸ Pravilo 87(C) Pravilnika predviđa: "Ako pretresno vijeće proglasi optuženog krivim po jednoj ili više optužbi sadržanih u optužnici, izreći će kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog."

¹⁷⁵⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 60.

¹⁷⁶⁰ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 60, 61.

¹⁷⁶¹ Završni podnesak optužbe, str. 293, 294.

¹⁷⁶² Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 8, 9.

¹⁷⁶³ Završni podnesak optužbe, str. 295.

¹⁷⁶⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 64, 65; Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 2.

Mladena Naletilića ne smije uzeti u obzir kao olakšavajući faktor.¹⁷⁶⁵ Tvrdi se, također, da se Mladen Naletilić nije dobrovoljno predao Međunarodnom sudu i da nije surađivao s Tužilaštvom.¹⁷⁶⁶ Što se prethodnog kažnjavanja Mladena Naletilića tiče, tužilac navodi da, iako je protiv njega pokrenut krivični postupak u Republici Hrvatskoj, isti nije okončan zbog njegovog dovođenja na Međunarodni sud.¹⁷⁶⁷ Prema tvrdnji tužioca, optuženi nije pokazao nikakvo saosjećanje sa žrtvama krivičnih djela opisanih u Optužnici.¹⁷⁶⁸

749. Naletilićeva odbrana tvrdi da je Mladen Naletilić u Njemačkoj završio poslovnu školu i da je radio u hotelijerstvu.¹⁷⁶⁹ U Njemačkoj je dobio azil.¹⁷⁷⁰ Oduvijek je poštivao zakon i uživao je ugled u svojoj matičnoj društvenoj zajednici kojoj je bio odan čak i kad je živio u inozemstvu.¹⁷⁷¹ Tvrdi se da je Mladen Naletilić imao prijatelje koji nisu bili samo Hrvati ili Hrvati iz BiH, te da nije imao etničke predrasude niti osjećao netrpeljivost prema BH Muslimanima. Te je vrline usađivao i članovima svoje porodice.¹⁷⁷² Taj pozitivan stav se nastavlja i tokom njegovog pritvora.¹⁷⁷³ Tvrdi se da je Mladen Naletilić slabog zdravstvenog stanja.¹⁷⁷⁴ Nije kažnjavan.¹⁷⁷⁵ Iako nema vojno obrazovanje, Mladen Naletilić je tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji poduzeo sve što je bilo u njegovoj moći kako bi zaštitio civile.¹⁷⁷⁶ Mladen Naletilić suosjeća sa žrtvama svakog zločina.¹⁷⁷⁷ Odbrana tvrdi da je netačno ono što tvrdi tužilac, da prema Krivičnom zakonu SFRJ počinioci krivičnih djela mogu biti kažnjeni na do 40 godina zatvora. Odbrana Mladena Naletilića tvrdi da je za najgnusnija krivična djela najblaža kazna bila 5 godina, a najstroža je bila smrtna kazna. Nakon ukidanja smrtna kazna, maksimalna dopuštena kazna zatvora je 20, a ne 40 godina.¹⁷⁷⁸ Mladen Naletilić tvrdi da se nije mogao dobrovoljno predati Međunarodnom

¹⁷⁶⁵ Završni podnesak optužbe, str. 295; Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 3.

¹⁷⁶⁶ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 4, 5.

¹⁷⁶⁷ Optuženi se teretio za krivična djela otmice, napada na službenu osobu (policajca na dužnosti), sudjelovanja u grupi koja je počinila krivično djelo ubistva i poticanja na ubistvo, Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 5, 6.

¹⁷⁶⁸ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 6, 7.

¹⁷⁶⁹ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 1.

¹⁷⁷⁰ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 1.

¹⁷⁷¹ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 6.

¹⁷⁷² Završni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 178; Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 6.

¹⁷⁷³ Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 9.

¹⁷⁷⁴ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 1.

¹⁷⁷⁵ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2; Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 9.

¹⁷⁷⁶ Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 10.

¹⁷⁷⁷ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2.

¹⁷⁷⁸ Pretpretresni podnesak Naletilićeve odbrane, str. 12; Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 3; Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 4.

sudu jer se nalazio u pritvoru u Zagrebu.¹⁷⁷⁹ Konačno, Naletilićeva odbrana tvrdi da svaka eventualna nesuradnja s Tužilaštvom tokom suđenja samo znači ostvarivanje prava optuženog na osnovu Statuta i odredbi međunarodnog prava.¹⁷⁸⁰

750. Pretresno vijeće smatra da su uloga Mladena Naletilića i težina krivičnih djela za koja se proglašava krivim od primarnog značaja kod odmjeravanja kazne. Okolnosti krivičnih djela za koja je Mladen Naletilić proglašen krivim detaljno su raspravljene u gornjem tekstu. Vijeće je detaljno analiziralo tešku prirodu krivičnih djela i kriminalnog ponašanja optuženog. Vijeće je razmotrilo i praksu odmjeravanja kazni u bivšoj Jugoslaviji, kao pomoć pri odmjeravanju odgovarajuće kazne optuženom.

751. Iako je uloga Mladena Naletilića u kontekstu sukoba u bivšoj Jugoslaviji bila relativno mala i njegove su akcije bile ograničene na općinu Mostar i okolne općine, to nije automatski osnova da se optuženom izreče blaža kazna. Mladen Naletilić je bio čovjek sa znatnim utjecajem na području Mostara. Rođen je u Širokom Brijegu i, premda je kasnije živio u Njemačkoj, održao je tijesnu vezu s tom regijom i događajima u njoj. Mladen Naletilić je jedan od osnivača KB-a. Bio je zapovjednik te jedinice i njegovi su ga kolege i podređeni veoma poštovali i divili mu se. Uloga Mladena Naletilića u sukobu sa Srbima u Mostaru obezbijedila mu je sveopće priznanje i uzdigla ga u očima svijeta. Bio je legenda na tom području i imao je velik utjecaj. Zbog toga Vijeće nalazi da je zapovjedna uloga Mladena Naletilića otežavajuća okolnost.

752. U skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda, Vijeće ima pravo provjeriti zdravstveno stanje optuženog. Naletilićeva odbrana nije Vijeću dostavila dokaze o ozbiljnosti njegovog zdravstvenog stanja niti o učinku pritvora na njegovo zdravstveno stanje. Vijeće to ne smatra olakšavajućom okolnošću kod odmjeravanja kazne.

753. Što se dobrovoljne predaje tiče, Vijeće konstatira da je Mladen Naletilić učinio sve da bi izbjegao dovođenje iz Republike Hrvatske na Međunarodni sud. Žalio se svim instancama na rješenje Županijskog suda u Zagrebu kojim je odobreno njegovo dovođenje

¹⁷⁷⁹ Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2.

¹⁷⁸⁰ Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2, 3.

na Međunarodni sud.¹⁷⁸¹ Vijeće smatra da se, s obzirom na okolnosti njegovog dovođenja, ono ne može smatrati dobrovoljnim. Stoga se ova okolnost ne smatra olakšavajućom.

754. Vijeće nalazi da činjenica da Mladen Naletilić prethodno nije osuđivan za krivična djela nije značajna okolnost te je stoga neće uzeti u obzir u svrhu ublažavanja kazne. Nema dokaza o značajnijoj suradnji s Tužilaštvom i stoga se ni to ne smatra olakšavajućom okolnošću.

2. Vinko Martinović

755. Tužilac tvrdi da važne okolnosti koje treba razmatrati prilikom odmjeravanja kazne jesu uloga Vinka Martinovića kao zapovjednika, težina počinjenih krivičnih djela *per se*, učinak na žrtve i čitave društvene zajednice podvrgnute etničkom čišćenju.¹⁷⁸² Isto se tako tvrdi da su djela Vinka Martinovića doprinijela kampanji protiv BH Muslimana u široj regiji.¹⁷⁸³ Nadalje se tvrdi da u odnosu na Vinka Martinovića ne postoje olakšavajuće okolnosti.¹⁷⁸⁴ Tužilaštvo tvrdi da se nikakva težina ne može pripisati pomoći koju je Vinko Martinović pružao BH Muslimanima; ako je ikada i pružio pomoć bez protivusluge, ona je bila upućena isključivo prijateljima i susjedima.¹⁷⁸⁵ Tužilaštvo ne zna ni za kakav relevantan zdravstveni problem optuženog.¹⁷⁸⁶ Vinko Martinović se nije dobrovoljno predao Međunarodnom sudu, premda nije uložio žalbu na nalog o dovođenju koji je izdao Županijski sud u Zagrebu.¹⁷⁸⁷ Ni on nije surađivao s Tužilaštvom tokom suđenja.¹⁷⁸⁸ Što se njegovog prethodnog kažnjavanja tiče, u toku je žalbeni postupak po osuđujućoj presudi za ubistvo izrečenu Martinoviću 7. marta 1996. godine.¹⁷⁸⁹ Županijsko državno odvjetništvo u Zagrebu podnijelo je 1999. godine istražni prijedlog i podiglo optužnicu protiv optuženog, u kojoj se spominju dvije prethodne osuđujuće presude Vinku Martinoviću za tešku krađu i

¹⁷⁸¹ Županijski sud u Zagrebu je 1. septembra 1999. donio rješenje o transferu Mladena Naletilića na Međunarodni sud, žalba Vrhovnom sudu Hrvatske odbijena je 15. oktobra 1999., a žalba Ustavnom sudu Hrvatske odbijena je 21. oktobra 1999., podneseno Vijeću povjerljivo 23. marta 2000.

¹⁷⁸² Pretpretresni podnesak optužbe, str. 60, 61.

¹⁷⁸³ Završni podnesak optužbe, str. 293, 294.

¹⁷⁸⁴ Pretpretresni podnesak optužbe, str. 64, 65; Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 2.

¹⁷⁸⁵ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 3.

¹⁷⁸⁶ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 3.

¹⁷⁸⁷ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 3, 4.

¹⁷⁸⁸ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 5.

¹⁷⁸⁹ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 6.

pljačku 1985. odnosno 1896. godine.¹⁷⁹⁰ Prema tvrdnji tužioca, optuženi nije pokazao nikakvo saosjećanje prema žrtvama zločina opisanih u Optužnici.¹⁷⁹¹

756. Tužilac tvrdi da je, ako se uzmu u obzir odredbe o odmjeravanju kazne iz Krivičnog zakona SFRJ i Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, primjerena kazna za Vinka Martinovića zatvorska kazna od 25 godina.¹⁷⁹²

757. Martinovićeva odbrana tvrdi da je Vinko Martinović završio osnovnu školu i radio kao taksist. Njegova supruga i sin žive u Mostaru od prihoda koji ostvaruje njegova supruga.¹⁷⁹³ Martinovićeva odbrana tvrdi da se zbog pritvora njegovo zdravlje pogoršalo.¹⁷⁹⁴ Tvrdi se da je na Međunarodni sud došao dobrovoljno jer je od vlasti u Hrvatskoj zatražio da bude predan Međunarodnom sudu. Odrekao se svog prava na ulaganje žalbe na odluku Županijskog suda u Zagrebu kojom je odobreno njegovo dovođenje na Međunarodni sud.¹⁷⁹⁵ Njegovi susjedi, Muslimani, posvjedočili su da im je pomagao koliko je mogao; njegov opći stav prema Muslimanima i Hrvatima iz BiH je isti.¹⁷⁹⁶ Tvrdi se da je Vinko Martinović pomagao zatočenicima, Muslimanima i da su oni željeli ostati kod njega, a ne u drugim jedinicama.¹⁷⁹⁷ Što se prethodnog kažnjavanja tiče, optuženi naglašava da krivični postupak koji se protiv njega vodi na Županijskom sudu u Zagrebu nije okončan.¹⁷⁹⁸ I na kraju, odbrana Vinka Martinovića tvrdi da kod odmjeravanja kazne i drugih pravnih standarda treba primijeniti krivično zakonodavstvo bivše Jugoslavije.¹⁷⁹⁹

758. Pretresno vijeće je Vinka Martinovića proglasilo krivim za najgnusnija krivična djela, uključujući ubistvo. Težina tih krivičnih djela je od primarne važnosti kod utvrđivanja kazne koja odražava kriminalno ponašanje optuženog. Vinko Martinović nije imao značajnu ulogu u kontekstu šireg sukoba u bivšoj Jugoslaviji, no njegovo kriminalno ponašanje i priroda krivičnih djela u kojima je sudjelovao imaju golemu težinu. Vinko Martinović je bio zapovjednik ATG-a "Vinko Škrobo". Podređeni su ga poštivali i on je svojim ponašanjem

¹⁷⁹⁰ Dodatni argumenti odbrane o odmjeravanju kazne, str. 6, Dodaci D, E.

¹⁷⁹¹ Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 6, 7.

¹⁷⁹² Završni podnesak optužbe, str. 295.

¹⁷⁹³ Podnesak Martinovićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2.

¹⁷⁹⁴ Podnesak Martinovićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2.

¹⁷⁹⁵ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 125.

¹⁷⁹⁶ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 125; Podnesak Martinovićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 4.

¹⁷⁹⁷ Završni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 128.

¹⁷⁹⁸ Podnesak Martinovićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 4.

¹⁷⁹⁹ Pretpretresni podnesak Martinovićeve odbrane, str. 7 i 8; Podnesak Martinovićeve odbrane o odmjeravanju kazne, str. 2.

davao primjer. Vijeće smatra da je bio u poziciji da utječe na ponašanje svoje jedinice i da je mogao odigrati značajnu ulogu u sprečavanju krivičnih djela. Umjesto toga, Vinko Martinović je dopustio počinjenje zvjerstava i često je u njima izravno sudjelovao. Vijeće, stoga, drži da je njegova uloga zapovjednika otežavajuća okolnost.

759. Pretresno vijeće je kao pomoć kod utvrđivanja odgovarajuće kazne razmotrilo praksu odmjeravanja kazni u bivšoj Jugoslaviji.¹⁸⁰⁰

760. Pretresno vijeće nije obaviješteno ni o kakvom značajnijem zdravstvenom problemu Vinka Martinovića koji bi mogao biti od utjecaja kod odmjeravanja kazne.

761. Vinko Martinović je iz Republike Hrvatske doveden na Međunarodni sud na osnovu odluke Županijskog u Zagrebu od 8. juna 1999. godine. To rješenje je potvrdio Vrhovni sud Republike Hrvatske postupajući po žalbi državnog odvjetnika u Zagrebu.¹⁸⁰¹ Vinko Martinović se nalazio u pritvoru u Republici Hrvatskoj i nije se žalio na rješenje o dovođenju na Međunarodni sud. Međutim, iako se Vinko Martinović nije protivio dovođenju na Međunarodni sud, ne može se reći da se dobrovoljno predao. Vijeće drži da se okolnosti njegovog dovođenja na Međunarodni sud ne mogu uzeti u obzir kao olakšavajuća okolnost za odmjeravanje kazne.

762. Što se njegovog prethodnog kriminalnog ponašanja tiče, Županijski sud u Zagrebu proglasio je Vinka Martinovića krivim za ubistvo, a žalbeni postupak je bio u toku u trenutku dovođenja na Međunarodni sud. Budući da je žalbeni postupak u toku i da još nije izrečena pravomoćna presuda, Vijeće smatra da se ova osuda ne može razmatrati u sklopu njegovog prethodnog kažnjavanja. Vinko Martinović je u prošlosti osuđen za dva krivična djela, i to 1985. odnosno 1986. godine, za tešku krađu odnosno pljačku.¹⁸⁰² Vijeće smatra da bi te osuđujuće presude bilo neprimjereno uzimati u obzir prilikom odmjeravanja kazne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava za koja se on sada osuđuje. Budući da optuženi nije značajnije surađivao s Tužilaštvom, ta suradnja se ne može uzeti u obzir kao olakšavajuća okolnost.

¹⁸⁰⁰ *Vidi supra*, par. 744 i 756-757.

¹⁸⁰¹ Odluka Županijskog suda u Zagrebu, 8. juni 1999.; Odluka Vrhovnog suda Republike Hrvatske, 8. juli 1999., obje predočene Vijeću 11. augusta 1999.

¹⁸⁰² Te se osuđujuće presude spominju u prijedlogu za pokretanje istrage Županijskog suda u Zagrebu, Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne, str. 6, Dodatak D.

VI. DISPOZITIV

IZ GORE NAVEDENIH RAZLOGA, razmotrivši sve dokaze i argumente strana, Statut i Pravilnik, Pretresno vijeće utvrđuje i izriče sljedeću kaznu:

763. Mladen Naletilić se proglašava krivim po sljedećim tačkama Optužnice:

Tačka 1 (progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(h) Statuta)

Tačka 5 (protivpravni rad kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 9 (mučenje kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(f) Statuta)

Tačka 10 (mučenje kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(b) Statuta)

Tačka 12 (hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(c) Statuta)

Tačka 18 (protivpravno premještanje civila kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(g) Statuta)

Tačka 20 (bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3(b) Statuta)

Tačka 21 (pljačkanje javne i privatne imovine kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3(e) Statuta)

764. Mladen Naletilić se oslobađa optužbi po sljedećim tačkama Optužnice:

Tačka 2 (nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(i) Statuta)

Tačka 3 (nečovječno postupanje kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(b) Statuta)

Tačka 4 (okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 6 (ubistvo kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(a) Statuta)

Tačka 7 (hotimično lišavanje života kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(a) Statuta)

Tačka 8 (ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 11 (okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 19 (uništavanje imovine širokih razmjera kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(d) Statuta)

Tačka 22 (zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3(d) Statuta)

765. Ovim Pretresno vijeće Mladena Naletilića osuđuje na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od dvadeset godina.

766. U skladu s pravilom 101(C) Pravilnika, optuženi ima pravo da mu se u kaznu uračuna vrijeme provedeno u pritvoru. Mladen Naletilić je uhapšen 18. oktobra 1999. i otada se nalazi u pritvoru. Ima pravo da mu se to vrijeme uračuna u izdržavanje izrečene kazne, kao i vrijeme koje provede u pritvoru do odluke po eventualnoj žalbi. U skladu s pravilom 103(C) Pravilnika, Mladen Naletilić ostaje u pritvoru Međunarodnog suda do okončanja priprema za njegov transfer u državu u kojoj će izdržavati kaznu.

767. Vinko Martinović se proglašava krivim po sljedećim tačkama Optužnice:

Tačka 1 (progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(h) Statuta)

Tačka 2 (nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(i) Statuta)

Tačka 3 (nečovječno postupanje kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(b) Statuta)

Tačka 5 (protivpravni rad kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 12 (hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(c) Statuta)

Tačka 13 (ubistvo kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(a) Statuta)

Tačka 14 (hotimično lišavanje života kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(a) Statuta)

Tačka 18 (protivpravno premještanje civila kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(g) Statuta)

Tačka 21 (pljačkanje javne ili privatne imovine kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3(e) Statuta)

768. Vinko Martinović se oslobađa optužbi po sljedećim tačkama Optužnice:

Tačka 4 (okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 6 (ubistvo kao zločin protiv čovječnosti po članu 5(a) Statuta)

Tačka 7 (hotimično lišavanje života kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(a) Statuta)

Tačka 8 (ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 11 (hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 3 Statuta)

Tačka 15 (kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 16 (okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja po članu 3 Statuta)

Tačka 17 (hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja kao teška povreda Ženevskih konvencija iz 1949. godine po članu 2(c) Statuta)

769. Pretresno vijeće ovim Vinka Martinovića osuđuje na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od osamnaest godina.

770. U skladu s pravilom 101(C) Pravilnika, optuženi ima pravo da mu se u kaznu uračuna vrijeme provedeno u pritvoru. Vinko Martinović je uhapšen 9. augusta 1999. i otada se nalazi u pritvoru. Ima pravo da mu se to vrijeme uračuna u izdržavanje izrečene kazne, kao i vrijeme koje dodatno provede u pritvoru u očekivanju odluke po eventualnoj

žalbi. U skladu s pravilom 103(C) Pravilnika, Vinko Martinović ostaje u pritvoru Međunarodnog suda do okončanja priprema za njegov transfer u zemlju u kojoj će izdržavati kaznu.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je mjerodavan engleski tekst.

Dana 31. marta 2003.
U Hagu,
Nizozemska

/potpis na originalu/
sudija Liu Daqun,
predsjedavajući

/potpis na originalu/
sudija Maureen Clark

/potpis na originalu/
sudija Fatoumata Diarra

[pečat Međunarodnog suda]

DODATAK I – OPTUŽNICA
MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD
ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

PREDMET BR. IT-98-34-PT

TUŽILAC

protiv

Mladena NALETILIĆA zvanog “Tuta” i
Vinka MARTINOVIĆA zvanog “Štela”

DRUGA IZMIJENJENA OPTUŽNICA

Tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, u skladu sa svojim ovlašćenjem iz člana 18 Statuta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (dalje u tekstu: Statut Međunarodnog suda) optužuje:

Mladena NALETILIĆA zvanog “Tuta”
i
Vinka MARTINOVIĆA zvanog “Štela”

za ZLOČINE PROTIV ČOVJEČNOSTI, TEŠKE POVREDE ŽENEVSKIH KONVENCIJA I KRŠENJA ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA.

ČINJENIČNI KONTEKST

1. Dana 25. juna 1991. Hrvatska je proglasila nezavisnost, koja je suspendirana do 8. oktobra 1991. godine. Evropska zajednica je Republiku Hrvatsku priznala 15. januara 1992., a 22. maja 1992. ona je postala članicom Ujedinjenih naroda.
2. Dana 3. marta 1992. Bosna i Hercegovina proglasila je nezavisnost. Evropska zajednica je Republiku Bosnu i Hercegovinu priznala 6. aprila 1992., a Republika Hrvatska 7. aprila 1992. godine. Dana 22. maja 1992. Republika Bosna i Hercegovina postala je članicom Ujedinjenih naroda.
3. Hrvatska zajednica Herceg-Bosna (HZ HB) proglasila je svoje postojanje 18. novembra 1991., uz tvrdnju da je ona odvojena, odnosno zasebna “politička, kulturna, ekonomska i teritorijalna cjelina” na teritoriji Bosne i Hercegovine. Svrha je toga bila, među ostalim, uspostavljanje bliskijih veza sa Republikom Hrvatskom. Takve težnje, koje je Republika Hrvatska podržavala, očitovale su se u upotrebi hrvatskog novca i hrvatskog jezika u HZ HB-u, te u činjenici da je Republika Hrvatska bosanskim Hrvatima davala hrvatsko državljanstvo.
4. Dana 14. septembra 1992., Ustavni sud Republike Bosne i Hercegovine proglasio je HZ HB nelegalnim. Samoprogllašena HZ HB, kao ni kasnije samoproglášena Hrvatska Republika Herceg-Bosna (HR HB), nikad nisu priznate od međunarodne zajednice.
5. Član 3 dokumenta o proglašenju HZ HB-a od 18. novembra 1991. kao glavni grad te zajednice određuje Mostar. Izbor Mostara za glavni grad samoproglášene Hrvatske zajednice potvrđen je uredbom predsjednika HZ HB-a od 8. aprila 1992. kojom je osnovano Hrvatsko vijeće obrane (HVO) kao vrhovno izvršno, upravno i obrambeno tijelo Herceg-Bosne sa sjedištem u Mostaru, te uredbom istog predsjednika od 28. augusta 1993. kojom se HZ HB proglasio Hrvatskom Republikom Herceg-Bosnom.

6. Prije početka sukoba opština Mostar je (prema službenom popisu stanovništva iz 1991.) imala 126.628 stanovnika, od kojih je Muslimana bilo 43.856 (34,6%), Hrvata 43.037 (33,9%), Srba 23.846 (18,8%), Jugoslavena 12.768 (9,9%), te 3.121 (2,4%) ostalih. Grad Mostar je kroz povijest smatran glavnim gradom i najveći je grad Hercegovine. U sastavu opštine Mostar nalaze se, među ostalim, sljedeća sela i područja: Raštani, Bijelo Polje, Vojno, Potoći, Rudnik, Ilići, Đikovina, Panjevina, Rodoć, Podhum, Zahum i Blagaj.
7. Sve vrijeme tokom predmetnog perioda, Vojska Republike Hrvatske (HV) podržavala je i pomagala HVO i vlastite jedinice slala u Mostar i druge opštine Bosne i Hercegovine. Među jedinicama koje su djelovale u vezi s vlastima Republike Hrvatske i sudjelovale u zajedničkim akcijama s jedinicama HV-a bila je “Kažnjenička bojna” (takođe zvana “Tutićeva brigada”, “Tutići” i “Tutini ljudi”, dalje u tekstu: KB) pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA**.
8. Već u oktobru 1992., HVO je napao bosanske Muslimane u opštini Prozor. Uslijedio je oružani sukob HV-a i HVO-a s oružanim snagama Vlade Bosne i Hercegovine (ABiH) koji je trajao sve do februara 1994. godine.
9. U aprilu 1993. HVO je izveo niz napada na bosansko-muslimansko civilno stanovništvo, kao na primjer napad na Ahmiće 16. aprila, te na druga mjesta u centralnoj Bosni. Istovremeno, 17. aprila 1993. snage HV-a i HVO-a, uključujući i KB, napale su sela Saviće i Doljane (opština Jablanica) pod sveukupnim zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA** i proveli prisilno premještanje bosansko-muslimanskog stanovništva i uništavanje njihove imovine. Istovremeno, u aprilu 1993., u hercegovačkim opštinama Stolac, Čapljina i Mostar, HVO je započeo hapsiti viđenije bosanske Muslimane i uvoditi razne mjere progona bosansko-muslimanskog stanovništva, kao naprimjer otpuštanje s posla i javnih dužnosti, diskriminaciju pri isporuci humanitarne pomoći, napade na kuće i imovinu bosanskih Muslimana, te nametanje hrvatskog jezika i obrazovanja.
10. Dana 9. maja 1993. HV i HVO, uključujući i KB, započeli su veliku vojnu ofanzivu na bosansko-muslimansko stanovništvo Mostara i na položaje Armije BiH u gradu, izazvavši

time početak oružanog sukoba s Armijom BiH u opštini Mostar. Zatim je uslijedila široka kampanja nasilja protiv bosansko-muslimanskog stanovništva u dijelovima Mostara pod okupacijom HV-a i HVO-a, koja je trajala najmanje do prekida vatre i mirovnih sporazuma u februaru i martu 1994. godine. S druge strane linije sukoba, dio grada koji je držala Armija BiH bio je pod opsadom snaga HV-a i HVO-a koje su intenzivno granatirale to područje i sprečavale dopremu humanitarne pomoći i osnovnih namirnica. **MLADEN NALETILIĆ**, kao zapovjednik KB-a, i **VINKO MARTINOVIĆ**, kao zapovjednik niže jedinice u sastavu KB-a “Mrmak”, odnosno “Vinko Škrobo”, bili su vodeći izvršioци te kampanje protiv bosanskih Muslimana.

11. Cilj te kampanje HV-a i HVO-a, obično zvane “etničkim čišćenjem”, bilo je ostvarivanje kontrole nad opštinama Mostar, Jablanica i drugim opštinama u Bosni i Hercegovini, i prisiljavanje bosansko-muslimanskog stanovništva da napusti ta područja, odnosno znatno smanjivanje i podjarmljivanje tog dijela stanovništva. Sredstva korišćena za tu svrhu uključivala su ubijanje, premlaćivanje, mučenje, deložacije, razaranje kulturne i vjerske baštine, pljačku, uskraćivanje osnovnih građanskih i ljudskih prava, te masovna protjerivanja, zatvaranja i hapšenja, a sve se to provodilo prema sistematskom obrascu diskriminacije na nacionalnom osnovu. Kao rezultat te kampanje, deseci hiljada bosanskih Muslimana napustili su Mostar, Jablanicu i druge opštine u Bosni i Hercegovini. Tradicionalna etnička raznolikost tih opština gotovo je potpuno eliminisana, te su na tim područjima nametnute nacionalno homogene institucije i društvo.

OPTUŽENI

12. **MLADEN NALETILIĆ**, zvani "Tuta", sin Mate i Slavke, rođen je 1. decembra 1946. u Lištici-Širokom Brijegu, u opštini Široki Brijeg, u Bosni i Hercegovini. **MLADEN NALETILIĆ** je po rođenju bosanski Hrvat koji je kasnije dobio državljanstvo Republike Hrvatske, koje ima i danas. **MLADEN NALETILIĆ** je završio osnovnu školu. **MLADEN NALETILIĆ** je Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju napustio pred kraj 60-ih ili početkom 70-ih godina i do povratka u svoju rodnu zemlju 1990. godine boravio je u inostranstvu.
13. **VINKO MARTINOVIĆ**, zvani "Štela", sin Ivana, rođen je 21. septembra 1963. u Mostaru, Bosna i Hercegovina. **VINKO MARTINOVIĆ** je po rođenju bosanski Hrvat koji je kasnije dobio državljanstvo Republike Hrvatske, koje ima i danas.

NADREĐENOST

14. Sve vrijeme bitno za ovu optužnicu, **MLADEN NALETILIĆ** je bio zapovjednik KB-a, specijalne jedinice koju je i osnovao otprilike u junu 1991. godine. KB se sastojao od oko 200 do 300 vojnika raspoređenih u nekoliko nižih jedinica koje su se nazivale ATG ili ATJ (antiteroristička grupa ili jedinica) i koje su imale baze u opštinama Mostar, Lištica, Široki Brijeg i Ljubuški. Glavni zadatak KB-a bili su borbeni zadaci na liniji fronta, protjerivanja i napadi na civile, bosanske Muslimane, na područjima pod okupacijom HV-a i HVO-a. KB je djelovao kao dio HVO-a i HV-a ili u koordinaciji s njima.
15. Svoju kontrolu u vojnim pitanjima **MLADEN NALETILIĆ** je sprovodio na način konsistentan s vršenjem vlasti nadređenog uključujući razvoj organizacione strukture unutar KB-a. On je sudjelovao u upravljanju i kontroli nad finansijskim sredstvima KB-a. **MLADEN NALETILIĆ** je takođe bio nadležan za isplatu plata pripadnicima KB-a, za odlučivanje o logističkim i taktičkim pitanjima, za obezbjeđivanje borbene gotovosti

svojih vojnika, za planiranje pripreme i sprovođenja vojnih operacija koje je KB izvodio sâm ili u koordinaciji s drugim jedinicama HVO-a i HV-a pod glavnim zapovjedništvom obiju vojski, te za koordinaciju sa višim oficirima HZ HB-a, HR HB-a i Republike Hrvatske.

16. Svoju vlast nad pripadnicima KB-a **MLADEN NALETILIĆ** je sprovodio direktno, sastajući se gotovo svakodnevno s onima koji su mu bili neposredno podređeni i sa nižim zapovjednicima KB-a, komunicirajući često s običnim vojnicima, obilazeći razne baze KB-a i djelujući kao zapovjednik na bojištu za određene vojne akcije.
17. **VINKO MARTINOVIĆ** je bio zapovjednik u oružanoj grupaciji HOS (Hrvatskim obrambenim snagama) u Mostaru 1992., a kasnije je prešao u KB. Sve vrijeme bitno za ovu optužnicu, **VINKO MARTINOVIĆ** je bio zapovjednik niže jedinice KB-a ATG "Mrmak", kasnije nazvane "Vinko Škrobo", i bio je podređen **MLADENU NALETILIĆU**. Na način konsistentan s vršenjem vlasti nadređenog, **VINKO MARTINOVIĆ** je sudjelovao u vojnim operacijama pod zapovjedništvom KB-a i u saradnji sa drugim jedinicama HVO-a i HV-a pod glavnim zapovjedništvom obiju vojski. Sve vrijeme bitno za ovu optužnicu, u gradu Mostaru, **VINKO MARTINOVIĆ** je zapovijedao dijelom linije fronta na Bulevaru na koji je, pod njegovim zapovjedništvom, bila raspoređena niža jedinica ATG "Mrmak", kasnije preimenovana u "Vinko Škrobo", dok su se baza i objekti te jedinice nalazili u Kalemovoj ulici.

OPŠTE POSTAVKE OPTUŽNICE

18. Sve vrijeme na koje se ova optužnica odnosi, na području Republike Bosne i Hercegovine postojalo je stanje međunarodnog oružanog sukoba i djelimične okupacije.
19. Sva djela i propusti navedeni kao teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949. (dalje u tekstu: teške povrede), sankcionisani članom 2 Statuta Međunarodnog suda, dogodili su se za vrijeme tog međunarodnog oružanog sukoba i djelimične okupacije.

20. Sve žrtve navedene u optužnici, bilo civili ili ratni zarobljenici, sve vrijeme na koje se odnosi ova optužnica bile su lica zaštićena Ženevskim konvencijama iz 1949. godine.
21. U svakom paragrafu kojim se tereti za zločine protiv čovječnosti, navedena djela i propusti bili su dio rasprostranjenog napada, napada širokih razmjera ili sistematskog napada usmjerenog protiv bosansko-muslimanskog stanovništva.
22. Optuženi u ovoj optužnici bili su dužni da se pridržavaju normi zakona i običaja ratovanja, uključujući i Ženevske konvencije iz 1949. godine.
23. **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** individualno su odgovorni za zločine za koje ih ova optužnica tereti prema članu 7(1) Statuta Međunarodnog suda. Individualna krivična odgovornost obuhvata planiranje, poticanje, naređivanje, činjenje ili pomaganje i podržavanje, na neki drugi način, pri planiranju, pripremi ili izvršenju niže navedenih djela ili propusta.
24. **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** takođe su, ili alternativno, kao nadređeni odgovorni za djela svojih podređenih u skladu sa članom 7(3) Statuta Međunarodnog suda. Nadređeni je odgovoran za krivična djela podređenih ukoliko je nadređeni znao ili imao razloga da zna da će njegov podređeni takva djela počiniti ili da ih je već počinio, a nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere kako bi spriječio daljnja takva djela ili kaznio njihove počinioce.

OPTUŽBE

TAČKA 1

PROGONI

25. Dana 17. aprila 1993., u opštini Jablanica, KB je zajedno sa drugim jedinicama HV-a i HVO-a napao sela Sovići i Doljani, te nakon toga proveo prisilno premještanje bosansko-muslimanskog stanovništva, razaranje njihove imovine i rušenje džamije u Sovićima. **MLADEN NALETILIĆ** je bio sveukupni zapovjednik u tom napadu i svojim je podređenima naredio da razaraju imovinu bosanskih Muslimana i sruše džamiju u Sovićima, da uhapsu sve odrasle muškarce bosanske Muslimane, te da protjeraju i silom presele civile bosanske Muslimane na područje pod kontrolom ABiH.
26. U opštini Mostar, prisilno premještanje i zatvaranje civila bosanskih Muslimana počelo je istovremeno sa napadima HV-a i HVO-a, dakle 9. maja 1993., i nastavilo se najmanje do januara 1994. godine. Međutim, postojala su dva velika vala prisilnog premještanja i zatvaranja: jedan u danima nakon napada izvedenog 9. maja 1993., a drugi u prvim danima jula 1993. Kada bi KB i druge jedinice HVO-a pronašle lica muslimanske nacionalne pripadnosti, one bi ih uhapsile, deložirale, opljačkale njihove domove i silom ih premjestile u zatočeničke centre pod kontrolom HVO-a ili, preko linija sukoba, na područja pod kontrolom Armije BiH.
27. Od aprila 1993. pa najmanje do januara 1994., hiljade civila bosanskih Muslimana bile su internirane u zatočeničke centre pod kontrolom HVO-a, na području Mostara i susjednih opština. Premlaćivanja, mučenja i ubistva bili su uobičajena i stalna pojava u tim zatočeničkim objektima.
28. Krug HELIODROMA u Rodoću, u opštini Mostar, bio je glavni zatočenički centar na tom području. Bosanski Muslimani, civili i ratni zarobljenici, uhapšeni pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA** i **VINKA MARTINOVIĆA**, bili su

internirani na HELIODROMU. Članovi KB-a maltretirali su i mučili zatočenike bosanske Muslimane na HELIODROMU. Uz to, tokom predmetnog perioda, lica podređena **MLADENU NALETILIĆU** i **VINKU MARTINOVIĆU** redovno su zatočenike iz HELIODROMA odvodili na linije fronta, tamo ih prisiljavali da rade i koristili ih kao živi štit.

29. Tokom cijelog tog perioda, **MLADEN NALETILIĆ** je mnogo puta posjetio logor HELIODROM i znao je da se tamo nalaze civilni zatvorenici bosanski Muslimani, da su uvjeti nehumani, te da zatočenike zlostavljaju. **MLADEN NALETILIĆ** je bio u kontaktu sa zapovjednicima HELIODROMA, imao je pristup u glavne objekte u krugu logora i vršio je zapovjednu vlast nad vojnicima KB-a koji su bili stacionirani u krugu HELIODROMA.
30. U Kalemovoj ulici u gradu Mostaru KB je imao bazu niže jedinice ATG "Mrmak", kasnije preimenovane u "Vinko Škrobo", pod zapovjedništvom **VINKA MARTINOVIĆA**. Bosansko-muslimanski zatočenici bili su držani u toj bazi, koja je korišćena za napade na civile, bosanske Muslimane, naročito za deložacije, pljačku, protjerivanje preko linija fronta i korišćenje zatočenika za prisilni rad i kao živi štit. **MLADEN NALETILIĆ** je redovno obilazio te postorije kako bi se sastao sa **VINKOM MARTINOVIĆEM** i ostalim pripadnicima KB-a.
31. Osim za HELIODROM, **MLADEN NALETILIĆ** je znao za postojanje i drugih zatočeničkih centara u Mostaru i susjednim opštinama u kojima su bili internirani i maltertirani civili, bosanski Muslimani. Konkretno, **MLADEN NALETILIĆ** je znao za postojanje zatočeničkih centara u opštini Lištica - Široki Brijeg, na primjer u osnovnoj školi u Dobrkovićima, u MUP-u (stanici policije) te u bazama KB-a u Lištici - Širokom Brijegu, Ljubuškom i Mostaru gdje su takođe bili zatočavani bosanski Muslimani. Bosanski Muslimani zatočeni u osnovnoj školi u Dobrkovićima bili su prinuđeni da rade na privatnom posjedu **MLADENA NALETILIĆA**.

32. Pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA** i **VINKA MARTINOVIĆA**, KB je prisilno premještao civile, bosanske Muslimane, do linije sukoba u mostarskoj opštini, i prisiljavao ih da preko linije sukoba prijeđu na stranu Armije BiH. **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** izdavali su naređenja da se bosanski Muslimani protjeraju, a njihove kuće i imovina opljačkaju i razore.
33. Tokom čitavog tog perioda, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** u više su navrata mučili zatočene bosanske Muslimane, svojim podređenima naređivali da muče bosanske Muslimane, te svoje podređene vlastitim primjerom podsticali na činjenje i provođenje mučenja. Teška fizička i psihička patnja bosanskim se Muslimanima namjerno nanosila sa sljedećim ciljevima: radi dobivanja informacija, kažnjavanja, odmazde zbog nepovoljnog razvoja događaja na frontu, radi zastrašivanja, ili zbog njihove nacionalne pripadnosti ili vjere.
34. Otprilike od aprila 1993. pa najmanje do januara 1994., **MLADEN NALETILIĆ**, kao zapovjednik KB-a, i **VINKO MARTINOVIĆ**, kao zapovjednik niže jedinice KB-a "Mrmak", odnosno "Vinko Škrobo", zajedno su s ostalim vođama, agentima i pripadnicima HV-a i HVO-a, planirali, poticali, naređivali ili počinili, ili pomagali i podržavali planiranje, pripremanje ili izvršenje zločina protiv čovječnosti, putem rasprostranjenih ili sistematskih progona civila, bosanskih Muslimana, na političkoj, rasnoj, nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, na cijelom području za koje se tvrdilo da pripada HZ HB-u i HR HB-u, sljedećim sredstvima uključujući, gdje je primjenjivo, djela i postupke opisane u niže navedenim tačkama 2 do 22:
- (a) protivpravno zatvaranje, zatočavanje, prisilno premještanje i deportacija civila bosanskih Muslimana, uključujući ono opisano u stavovima 53 i 54;
 - (b) izlaganje bosanskih Muslimana mučenju i nehumanim djelima, nečovječnom i okrutnom postupanju, ubistva i hotimično lišavanje života, hotimično nanošenje teške patnje, korišćenje bosanskih Muslimana za protivpravni i prisilni rad, među ostalim mjestima i na linijama sukoba u Mostaru, njihovo korišćenje za živi štit,

što je u nekim slučajevima rezultiralo njihovom smrću, uključujući ono što je opisano u stavovima 35 do 52;

- (c) razaranje i bezobzirno pustošenje stambenih i ostalih zgrada bosanskih Muslimana, uključujući ono što je opisano u stavovima 55, 56 i 58; te
- (d) pljačkanje javne i privatne imovine bosanskih Muslimana, uključujući ono što je opisano u stavu 57.

Tim djelima i propustima, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** počinili su:

TAČKA 1: progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, sankcionisan članovima 5(h), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 2-8

PROTIVPRAVNI RAD I ŽIVI ŠTITIVI

KAO NEČOVJEČNO POSTUPANJE I HOTIMIČNO LIŠAVANJE ŽIVOTA

- 35. Otprilike od aprila 1993. pa najmanje do kraja januara 1994. godine, **MLADEN NALETILIĆ**, **VINKO MARTINOVIĆ** i njihovi podređeni zatočene su bosanske Muslimane iz raznih zatočeničkih centara pod zapovjedništvom HVO-a prisiljavali na rad u vojnim operacijama i koristili ih kao žive štitove na Bulevaru i u Šantićevoj ulici, u Raštanima, Stotini i na drugim mjestima na liniji fronta u opštini Mostar.
- 36. Nakon napada HV-a i HVO-a na grad Mostar 9. maja 1993. godine, linija sukoba s ABiH prolazila je Bulevarom i Šantićevom ulicom. Od maja 1993. do februara 1994. godine, KB je sudjelovao u borbama na Bulevaru i u Šantićevoj ulici te je kontrolisao određene dijelove te linije sukoba. Ta linija sukoba takođe je bila poprište žestokih razmjena vatre

- iz pješadijskog i artiljerijskog oružja između suprotstavljenih strana, te je bila glavno mjesto kamo su zatočeni bosanski Muslimani odvođeni na prisilni rad i korišćeni kao živi štitovi.
37. Od maja 1993. godine pa najmanje do kraja januara 1994. godine, zatočeni iz logora HELIODROM i drugih zatočeničkih centara redovno su odvođeni u baze KB-a u gradu Mostaru radi slanja na linije sukoba. Izlažući ih velikoj životnoj opasnosti, zatočenike se prisiljavalo da izvršavaju razne opasne pomoćne vojne zadatke za HV i HVO, uključujući kopanje rovova, izgradnju odbrambenih položaja vrećama pijeska, izvlačenje ranjenih i poginulih vojnika HV-a i HVO-a, prenošenje municije i eksploziva preko linije sukoba i postavljanje istih pred položaje ABiH. Te su zadatke često izvodili zatočeni, u uvjetima u kojima su bili izloženi direktnoj neprijateljskoj vatri, čime su služili kao zaštita vojnicima HVO-a. Iz toga slijedi da su zatočeni pretvoreni u žive štitove. U drugim prilikama, KB je zatočenike koristila isključivo za zaštitu vojnika KB-a i drugih vojnika HV-a i HVO-a od neprijateljske vatre, ili da bi privlačeći neprijateljsku vatra na zatočenike utvrdila gdje su položaji ABiH.
38. U okolnostima žestokih razmjena vatre i direktne izloženosti zatočenika i zarobljenika takvoj vatri, te male udaljenosti između dviju zaraćenih strana, postojala je velika vjerovatnoća pogibije, odnosno teškog ranjavanja zatočenika i zarobljenika. **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** bili su svjesni tih okolnosti. Svjesno izlaganje zatočenih bosanskih Muslimana takvim uvjetima imalo je za posljedicu nečovječno postupanje prema njima, a u nekim slučajevima povrede i smrt.
39. Od maja 1993. godine do januara 1994. godine, **MLADEN NALETILIĆ** je u više prilika posjetio logor HELIODROM i baze KB-a u gradu Mostaru gdje je sretao svoje podređene i zatočenike. **MLADEN NALETILIĆ** je znao da se zarobljenici i zatočenici koriste za prisilni rad i za živi štit, a isto je tako, na osnovu svog prisustva na dotičnim mjestima te izvještaja koje je dobivao od svojih podređenih, bio svjestan da to ima za posljedicu povrede i pogibije zarobljenika i zatočenika.

40. Tokom cijelog tog perioda, **VINKO MARTINOVIĆ**, kao zapovjednik niže jedinice “Mrmak”, odnosno “Vinko Škrobo”, redovno je koristio zatočenike za prisilni rad u vojnim operacijama, te kao žive štitove na linijama sukoba u gradu Mostaru.
41. Dana 17. septembra 1993. godine, HV i HVO krenuli su u ofenzivu na položaje ABiH na Bulevaru i u Šantićevoj ulici u gradu Mostaru. U okviru te ofenzive, **VINKO MARTINOVIĆ** je naredio i rukovodio upotrebom zatočenih bosanskih Muslimana za potrebe vojnih napada na dijelu linije fronta na Bulevaru pod svojim zapovjedništvom. Po naređenjima **VINKA MARTINOVIĆA**, nekolicini zatočenika date su lažne drvene puške i vojna odjeća i bili su prinuđeni da hodaju uz tenk koji se kretao prema neprijateljskim položajima. Svrha te akcije bila je izazivanje vatre sa položaja ABiH na prurušene zatočenike kako bi HVO-ov tenk mogao otkriti gdje se nalaze neprijateljski položaji.
42. Istog dana i otprilike u isto vrijeme, petnaestak zarobljenika i zatočenika raspoređeno je kao živi štit na dio linije fronta na Bulevaru koji je graničio sa dijelom pod zapovjedništvom **VINKA MARTINOVIĆA**, a radi zaštite vojnika HVO-a u napadu. Njihovo korišćenje kao živih štitova rezultiralo je pogibijom oko deset zatočenika, uključujući sljedeća lica:
1. **Aziz ČOLAKOVIĆ**
 2. **Hamdija ČOLAKOVIĆ**
 3. **Enis PAJO**
43. Dana 23. septembra 1993. godine, **MLADEN NALETILIĆ** je zapovijedao napadom KB-a na selo Raštani, opština Mostar. Tokom napada zatočeni bosanski Muslimani dovedeni iz HELIODROMA prisiljavani su da hodaju ispred snaga u napadu, te da zalaze na neprijateljske položaje i pretražuju ih. Zatočenici su te zadatke morali vršiti za vrijeme razmjene vatre, izlažući se time velikoj životnoj opasnosti.

44. Tokom cijelog tog perioda, **MLADEN NALETILIĆ, VINKO MARTINOVIĆ** i njihovi podređeni, zatočene su bosanske Muslimane takođe prisiljavali da rade i na drugim mjestima, ne samo na linijama fronta. Zatočeni bosanski Muslimani prisiljavani su, među ostalim, da obavljaju sljedeće radove i u njima sudjeluju: izgradnju, održavanje i popravke na privatnim imanjima pripadnika i zapovjednika KB-a, kopanje rovova, podizanje odbrambenih utvrđenja na položajima KB-a ili drugih snaga HV-a i HVO-a, te pomaganje pripadnicima KB-a u pljački domova i imovine bosanskih Muslimana.

Tim djelima i propustima, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** počinili su:

TAČKA 2: nečovječna djela, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, sankcionisan članovima 5(i), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 3: nečovječno postupanje, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, sankcionisanu članovima 2(b), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 4: okrutno postupanje, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, prema članu 3 Statuta, sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija i članom 7(1) i 7(3) Statuta.

TAČKA 5: protivpravni rad, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, prema članu 3 Statuta, sankcionisano članom 51 Četvrtе ženevske konvencije, članovima 49, 50 i 52 Treće ženevske konvencije, te članovima 7(1) i 7(3) Statuta.

TAČKA 6: ubistvo, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, sankcionisan članovima 5(a), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 7: hotimično lišavanje života, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, sankcionisanu članovima 2(a), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 8: ubistvo, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, prema članu 3 Statuta, sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija i članovima 7(1) i 7(3) Statuta.

TAČKE 9-12

MUČENJE

I

HOTIMIČNO NANOŠENJE TEŠKE PATNJE

45. Počevši od maja 1993. godine pa najmanje do kraja januara 1994. godine, **MLADEN NALETILIĆ, VINKO MARTINOVIĆ** i njihovi podređeni mučili su ili hotimično nanosili teške patnje bosansko-muslimanskim civilima i ratnim zarobljenicima koje je zarobio KB ili koji su bili zatočeni pod kontrolom HVO-a. Teške fizičke i psihičke patnje bosanskim su se Muslimanima namjerno nanosile sa sljedećim ciljevima: radi dobivanja informacija, kažnjavanja, odmazde zbog nepovoljnog razvoja događaja na frontu, ili radi zastrašivanja zbog njihove nacionalne pripadnosti ili vjere. Tokom čitavog tog perioda, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** u više su navrata počinili, pomagali i podržavali mučenje, hotimično nanosili teške patnje, te svoje podređene vlastitim primjerom poticali na mučenje ili nanošenje teških patnji bosansko-muslimanskim zatočenicima.
46. **MLADEN NALETILIĆ** je počinio i poticao na mučenje ili nanošenje teške patnje zatočenim bosanskim Muslimanima 20. aprila 1993. godine, nakon napada na bosansko-muslimansko stanovništvo Sovića i Doljana koji su izvele snage HV-a i HVO-a pod njegovom sveukupnim zapovjedništvom.

47. U okviru pripremanja napada HV-a i HVO-a na Mostar, dana 7. maja 1993. godine, neidentificirani pripadnici KB-a u Mostaru su uhapsili svjedoka B koji je u to vrijeme bio istaknuta ličnost unutar zajednice bosanskih Muslimana, i odveli ga u bazu KB-a u Lištici - Širokom Brijegu. U toj bazi **MLADEN NALETILIĆ** i njegovi podređeni mučili su svjedoka B i time mu nanijeli teške ozljede.
48. Nakon napada HV-a i HVO-a na Mostar, dana 10. maja 1993. godine, **MLADEN NALETILIĆ** fizički je napao svjedoka M, ratnog zarobljenika koga su podređeni **MLADENA NALETILIĆA** zarobili u Mostaru. U prisustvu svojih podređenih i drugih zapovjednika HVO-a, **MLADEN NALETILIĆ** je više puta udario svjedoka M na otvorenom, na ulici u Mostaru.
49. Tokom cijelog tog perioda, **VINKO MARTINOVIĆ** je u više navrata, u prisustvu svojih podređenih, tukao zatočenike, bosanske Muslimane, na području pod svojim zapovjedništvom, kao i civile, bosanske Muslimane, tokom njihove deložacije i deportacije.
50. Tokom čitavog tog perioda, premlaćivanje i mučenje muslimanskih civila i ratnih zarobljenika bilo je uobičajena praksa pripadnika KB-a. Premlaćivanja i mučenja muslimanskih civila i ratnih zarobljenika počinio je veći broj pripadnika KB-a, uključujući i zapovjednike. Ta su premlaćivanja i mučenja počinjena u raznim bazama KB-a u Mostaru, Lištici - Širokom Brijegu i Ljubuškom. Premlaćivanja i mučenja vršena su i u drugim zatvoreničkim centrima i logorima pod zapovjedništvom HVO-a, na primjer u zatvoru u Ljubuškom i u logoru HELIODROM. Premlaćivanja i mučenja vršena su i na još nekoliko drugih lokacija nakon zarobljavanja. **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** znali su ili su imali razloga da znaju da se njihovi podređeni spremaju da počine takva djela, ili da su to već učinili, a nisu preduzeli nužne i razumne mjere da spriječe daljnja takva djela ili da kazne njihove počinioce.

Djelima i propustima navedenim u paragrafima 45 - 48 i 50, **MLADEN NALETILIĆ** je počinio:

TAČKA 9: mučenje, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, prema članovima 5(f), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 10: mučenje, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, prema članu 2(b), te članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

Djelima i propustima navedenim u paragrafima 45 - 50, **MLADEN NALETILIĆ**, a djelima i propustima navedenim u paragrafima 45, 49 i 50, **VINKO MARTINOVIĆ**, počinili su:

TAČKA 11: okrutno postupanje, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, prema članu 3 Statuta, sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 12: hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, prema članu 2(c), te članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 13-17

UBISTVO, HOTIMIČNO LIŠAVANJE ŽIVOTA I **HOTIMIČNO NANOŠENJE TEŠKE PATNJE** **NENADU HARMANDŽIĆU**

51. Nenad HARMANDŽIĆ, sin Salka, rođen u Mostaru 19. februara 1947., odveden je u julu 1993. godine u grupi od pedesetak zatočenika iz logora HELIODROM u bazu niže jedinice KB-a pod zapovjedništvom **VINKA MARTINOVIĆA**, poznate pod imenom ATG (antiteroristička grupa) “Mrmak”, odnosno “Vinko Škrobo”, koja se nalazila u Kalemovoj ulici u gradu Mostaru. **VINKO MARTINOVIĆ** se nalazio u bazi i imao je direktno zapovjedništvo kad je stigla grupa zatvorenika među kojima se nalazio Nenad HARMANDŽIĆ.

52. Istoga dana, po dolasku u objekte u Kalemovoj ulici, Nenad HARMANDŽIĆ je sreo **VINKA MARTINOVIĆA**, nakon čega su ga podređeni pod zapovjedništvom **VINKA MARTINOVIĆA** podvrgnuli teškim premlaćivanjima. Kasnije istoga dana, podređeni **VINKA MARTINOVIĆA** ubili su Nenada HARMANDŽIĆA.

Tim djelima i propustima, **VINKO MARTINOVIĆ** je počinio:

TAČKA 13: ubistvo, **ZLOČIN PROTIV ČOVJEČNOSTI**, sankcionisan članovima 5(a), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 14: hotimično lišavanje života, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, sankcionisanu članovima 2(a), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 15: ubistvo, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, prema članu 3 Statuta, sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

Alternativno,

TAČKA 16: okrutno postupanje, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, prema članu 3 Statuta, sankcionisano članom 3(1)(a) Ženevskih konvencija i članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 17: hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, prema članovima 2(c), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 18

PRISILNO PREMJEŠTANJE

53. Oko 17. aprila 1993. godine, slijedeći planove i pod sveukupnim zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA**, KB je zajedno s drugim snagama HV-a i HVO-a napao sela Soviće i Doljane u opštini Jablanica. Nakon zauzimanja Sovića, snage koje su izvršile napad, 18. i 19. aprila 1993. silom su internirale nekoliko stotina civila, bosanskih Muslimana, u mjesnoj osnovnoj školi. Narednih dana, snage pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA** odvele su i zatočile cjelokupno muslimansko civilno stanovništvo Sovića, oko 450 žena, djece i staraca, u zaseoku Junuzovići, odakle su ih kasnije prisilno premještali na područje Gornjeg Vakufa pod kontrolom ABiH.
54. U opštini Mostar, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** naredili su i bili odgovorni za prisilno premještanje civila bosanskih Muslimana koje je započelo 9. maja 1993. i nastavilo se najmanje do januara 1994. godine. Pripadnici KB-a pod njihovim zapovjedništvom isticali su se u deložaciji, hapšenju i prisilnom premještanju civila bosanskih Muslimana tokom čitavog predmetnog perioda, a naročito za vrijeme dvaju velikih valova prisilnog premještanja u maju i julu 1993. godine. Kada bi KB i druge jedinice HVO-a pronašle lica muslimanske nacionalne pripadnosti, one bi ih uhapsile, deložirale, opljačkale njihove domove i silom ih, preko linija sukoba, premjestile na područja pod kontrolom Armije BiH. ABiH je držao dio grada koji se nalazio pod opsadom snaga HV-a i HVO-a koje su intenzivno granatirale to područje i sprečavale dopremu humanitarne pomoći i osnovnih namirnica. **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** zapovijedali su akcijama sa tim ciljem i svojim podređenima izdavali naređenja da nastave sa prisilnim premještanjem.

Tim djelima i propustima, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** počinili su:

TAČKA 18: protivpravno premještanje civila, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, sankcionisanu članovima 2(g), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKE 19-22

RAZARANJE I PLJAČKANJE IMOVINE

55. Nakon zauzimanja Sovića i Doljana 17. aprila 1993. godine, **MLADEN NALETILIĆ** je naredio rušenje svih kuća bosanskih Muslimana na tom području. Sistematsko rušenje kuća bosanskih Muslimana izvršile su snage pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA**, koji je u predmetno vrijeme zapovijedao područjem koje su okupirale snage HV-a i HVO-a.
56. Nakon zauzimanja Sovića i Doljana 17. aprila 1993. godine, **MLADEN NALETILIĆ** je naredio razaranje džamije u Sovićima. Džamiju su razorile snage pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA**, koji je u predmetno vrijeme zapovijedao područjem koje su okupirale snage HV-a i HVO-a.
57. Nakon napada HV-a i HVO-a na Mostar 9. maja 1993. godine, a u okviru kampanje progona bosanskih Muslimana koja je uslijedila, jedinice pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA** i **VINKA MARTINOVIĆA** sistematski su pljačkale kuće i imovinu bosanskih Muslimana.
58. Nakon zauzimanja sela Raštana u opštini Mostar 23. septembra 1993. godine, snage pod zapovjedništvom **MLADENA NALETILIĆA** razorile su kuće bosanskih Muslimana u tom selu.

Djelima i propustima navedenim u paragrafima 55, 56 i 58, **MLADEN NALETILIĆ** je počinio:

TAČKA 19: uništavanje imovine velikih razmjera, **TEŠKU POVREDU ŽENEVSKIH KONVENCIJA IZ 1949.**, sankcionisanu članovima 2(d), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

TAČKA 20: bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom nuždom, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, sankcionisano članovima 3(b), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

Djelima i propustima navedenim u paragrafu 57, **MLADEN NALETILIĆ** i **VINKO MARTINOVIĆ** počinili su:

TAČKA 21: pljačkanje javne i privatne imovine, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, sankcionisano članovima 3(e), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

Djelima i propustima navedenim u paragrafu 56, **MLADEN NALETILIĆ** je počinio:

TAČKA 22: zauzimanje, uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji, **KRŠENJE ZAKONA I OBIČAJA RATOVANJA**, sankcionisano članovima 3(d), 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda.

/potpis na originalu/
Carla Del Ponte,
tužilac

Dana ____ . septembra 2001.
Hag, Nizozemska

[pečat Tužilaštva]

DODATAK II – HISTORIJAT POSTUPKA

1. Sudac Richard May potvrdio je 21. decembra 1998. optužnicu protiv Vinka Martinovića i Mladena Naletilića.¹⁸⁰³ Optužnica sadrži dvadeset i dvije tačke. Optuženog Martinovića tereti se za četiri zločina protiv čovječnosti (tačke 1, 2, 6 i 13), šest teških povreda Ženevskih konvencija iz 1949. (tačke 3, 7, 12, 14, 17 i 18) i šest kršenja zakona i običaja ratovanja (tačke 4, 5, 8, 15, 16 i 21). Optuženog Naletilića tereti se za četiri zločina protiv čovječnosti (tačke 1, 2, 6 i 9), šest teških povreda Ženevskih konvencija iz 1949. (tačke 3, 7, 10, 12, 18 i 19) i sedam kršenja zakona i običaja ratovanja (tačke 4, 5, 8, 11, 20, 21 i 22).

2. Vinko Martinović je 9. augusta 1999. iz Republike Hrvatske prebačen u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih naroda u Den Haagu, a 12. augusta 1999., prilikom prvog stupanja pred Sud, izjavio je da “nije kriv” ni po jednoj od tačaka optužnice protiv njega.¹⁸⁰⁴ Mladen Naletilić je 21. marta 2000. iz Republike Hrvatske prebačen u sjedište Međunarodnog suda, a tri dana kasnije, prilikom prvog stupanja pred Sud, izjasnio se da “nije kriv” ni po jednoj od tačaka optužnice

¹⁸⁰³ Nalog kojim se potvrđuje optužnica, 21. decembar 1998. Dana 11. oktobra 2000. tužilac je dostavio podnesak kojim traži izmjenu tačke 5 Optužnice, odnosno da se u tački 5 spomene i član 52 Ženevske konvencije III kojim se zabranjuje svaki oblik opasnog i ponižavajućeg rada (Prosecutor’s Motion to amend count 5 of the indictment /Zahtjev tužioca kojim se traži izmjena tačke 5 Optužnice/, 11. oktobar 2000). Pretresno vijeće je tom podnesku udovoljilo. Dana 27. decembra 2000. odnosno 3. januara 2001. Vinko Martinović i Mladen Naletilić su svaki sa svoje strane uložili prigovor na Izmijenjenu optužnicu (Vinko Martinović’s objection to the Amended Indictment /Prigovor Vinka Martinovića na Izmijenjenu optužnicu/, 27. decembar 2000.; Defence’s Preliminary Motion /Preliminarni podnesak odbrane/, 3. januar 2001.). Odbrana je ustvrdila da se, ako to ne ide u prilog optuženom, optužnica ne može mijenjati bez novih činjeničnih navoda ili iznošenja novih dokaza tome u prilog. U svojoj odluci Pretresno vijeće je konstatiralo da se pravilo 50 Pravilnika Međunarodnog suda uopće ne bavi pitanjem novih optužbi (Odluka po zahtjevu Tužilaštva za izmjenu tačke 5 Optužnice, 28. novembar 2000.). Pretresno vijeće se dakle pozabavilo načelima na kojima se zasniva izmjena optužnica u sistemima anglosaksonskog i kontinentalnog prava i utvrdilo da se u većini država čiju je pravosudnu praksu Vijeće ispitalo dozvoljava izmjena optužnica, osim ako se ne pokaže da bi to išlo na štetu optuženom. Pretresno vijeće je primijenilo taj test i došlo do zaključka da optuženi nisu uspjeli pokazati da bi izmjena tačke 5 njima štetila prilikom pripreme odbrane. U skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda, Pretresno vijeće je osim toga ocijenilo da je, za razliku od kumulativnih osuda ili kazni, kumulativno terećenje dozvoljeno. Na zahtjev Vijeća, tužilac je uložio podnesak kojim se traži izmjena Izmijenjene optužnice (Prosecutor’s Motion to amend the amended indictment, /Podnesak tužioca kojim se traži izmjena Izmijenjene optužnice/, 28. septembar 2001.). Optužba je zatražila dozvolu da objasni da se Vinka Martinovića ne tereti u tačkama 9, 10, 19, 20 i 22. Pretresno vijeće je udovoljilo podnesku optužbe (Odluka po prijedlogu tužioca za izmjenu Izmijenjene optužnice, 16. oktobar 2001.). Ovo je presuda po Drugoj izmijenjenoj optužnici (dalje u tekstu: Optužnica) *Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića (“Tuta i Štela”)* i to u onom obliku kako je po drugi put izmijenjena 16. oktobra 2001. slijedom odluke Pretresnog vijeća.

¹⁸⁰⁴ Nalog za hapšenje i nalog za predaju Vinka Martinovića, upućeno Republici Hrvatskoj, 21. decembar 1998.

protiv njega.¹⁸⁰⁵ Dana 7. decembra 2000. obojica optuženih izjavili su da “nisu krivi” po novim optužbama za protivpravni rad i korištenje zarobljenika kao živog štita.

3. Tokom pretpretresne faze u ovom predmetu u Vijeću su zasjedali predsjedavajući sudac Almiro Rodrigues, sutkinja Patricia Wald i sudac Fouad Riad. Pretpretresni postupak trajao je 327 dana. Prije početka suđenja, u razdoblju od 23. jula do 3. augusta 2001., 16 svjedoka optužbe dalo je u Den Haagu vanraspravne iskaze pred ovlaštenim službenikom Olivierom Fourmyjem.¹⁸⁰⁶

4. Nakon što je završio postupak uzimanja vanraspravnih iskaza, Naletilićeva odbrana je dostavila podnesak kojim traži šestomjesečnu odgodu suđenja.¹⁸⁰⁷ I Martinovićeva odbrana je uložila deklaraciju s tim u vezi.¹⁸⁰⁸ Vijeće je ocijenilo da, iako optužba i odbrana nisu imale istu

¹⁸⁰⁵ Nalog za hapšenje i nalog za predaju Mladena Naletilića, upućeno Republici Hrvatskoj, 18. april 2000.

¹⁸⁰⁶ Optužba je 14. marta 2000. dostavila “Motion for approval of Rule 94ter procedure (formal statements)” /Zahtjev za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi)/, u kojem predlaže da se njenim istražiteljima omogući da putem formalne procedure od svjedoka uzimaju pismene iskaze pod zakletvom koji bi se potom uvrstili u spis. Pretresno vijeće je odbacilo taj zahtjev, držeći da predložena procedura ne odgovara pravilu 94ter, budući da nije u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine. Optužba je nakon toga 11. oktobra 2000. dostavila “Amended Motion for approval of Rule 94ter procedure (formal statements)” /Izmijenjeni zahtjev za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi)/, u kojem predlaže proceduru za uzimanje pismenih iskaza pod zakletvom koja je ispunjavala uvjete iz pravila 94ter. Pretresno vijeće je odobrilo zahtjev optužbe u svojoj “Odluci po izmijenjenom zahtjevu Tužilaštva za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi)” od 10. novembra 2000. Ubrzo nakon toga usvojene su izmjene i dopune Pravilnika i pravilo 94ter zamijenjeno pravilom 92bis(A), u kojem stoji da se pismena izjava može prihvatiti umjesto usmenog svjedočenja “kad se njom dokazuje nešto drugo, a ne djela i ponašanje optuženog za koje se on tereti u optužnici”. Optužba je shodno tome izmijenila svoj popis svjedoka prema pravilu 94ter. Optužba je 11. oktobra 2000. uložila “Prosecutor’s Motion to take depositions for use at trial (Rule 71)” /Zahtjev tužioca za uzimanje vanraspravnih iskaza koji će se koristiti na suđenju (pravilo 71)/, u kojem predlaže da se od 23 imenovana svjedoka uzmu vanraspravni iskazi. Vijeće je odobrilo zahtjev tužioca svojom “Odlukom po zahtjevu tužioca za uzimanje vanraspravnih iskaza koji će se koristiti na suđenju (pravilo 71)”, od 10. novembra 2000. Dana 17. novembra 2000. optuženi Naletilić je zatražio dozvolu da uloži žalbu na odluku Pretresnog vijeća. Istog dana je i Martinović dostavio obavijest da se pridružuje zahtjevu kojim se traži ulaganje žalbe. Žalbeno vijeće je odbilo molbu za ulaganje žalbe. Optužba je 11. aprila 2001. dostavila drugi podnesak, “Prosecutor’s Motion to take additional depositions for use at trial (Rule 71)” /Zahtjev tužioca za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza koji će se koristiti na suđenju (pravilo 71)/ kojim se predlaže uzimanje vanraspravnih iskaza od dodatnih 11 svjedoka. Pretresno vijeće je odobrilo uzimanje vanraspravnih iskaza od šest svjedoka u vezi s kojima optuženi nisu uložili nikakav prigovor.

¹⁸⁰⁷ Motion of Defendant Mladen Naletilić pursuant to Rule 73(A) of the Rules of Procedure and Evidence and Article 21(4)(B) to continue the trial date, /Zahtjev optuženog Mladena Naletilića na osnovu pravila 73(A) Pravilnika o postupku i dokazima i člana 21(4)(B) kojim se traži odgoda početka suđenja/, 8 august 2001.; Response to the Prosecutor’s objection to continual trial date on the motion of the Accused /Odgovor na prigovor tužioca na zahtjev optuženog u vezi s odgodom početka suđenja/, 27. august 2001.

¹⁸⁰⁸ Declaration with respect to the Motion of defendant Mladen Naletilić pursuant to Rule 73(A) of the Rules of Procedure and Evidence and Article 21(4)(B) to continue trial date /Deklaracija u vezi s podneskom optuženog Mladena Naletilića na osnovu pravila 73(A) Pravilnika o postupku i dokazima i člana 21(4)(B) kojim se traži odgoda početka suđenja, 24. august 2001./.

količinu vremena i sredstava za pripremu predmeta, prikladni test za odlučivanje po tom pitanju jeste da li je jedna od strana stavljena u manje povoljan položaj prilikom izvođenja svojih dokaza.¹⁸⁰⁹ Vijeće je uz to bilo mišljenja da “iako složen, ovaj predmet nije toliko komplikovan da bi zahtijevao više vremena i sredstava od onih koja su već stavljena na raspolaganje stranama”,¹⁸¹⁰ te je naložilo da suđenje započne 10. septembra 2001., kako je i bilo predviđeno. Usmenom odlukom prvog dana suđenja Vijeće je odbacilo novi zahtjev Naletilićevog zastupnika odbrane koji je zatražio dvomjesečnu odgodu početka suđenja.¹⁸¹¹ Naletilićeva odbrana je zatražila odobrenje da na tu odluku uloži žalbu, što je Žalbeno vijeće odbacilo.¹⁸¹²

5. Suđenje je započelo 10. septembra 2001. i završilo 31. oktobra 2002., a odvijalo se pred Vijećem kojem je predsjedavao sudac Liu i u kojem su uz njega zasjedale sutkinje Clark i Diarra.¹⁸¹³ Svjedoka optužbe je sveukupno bilo 84, od kojih je njih 56 Vijeće saslušalo *viva voce*. Naletilićeva odbrana je sa svojim izvođenjem dokaza započela 25. marta 2002.¹⁸¹⁴ i izvela sveukupno 35 svjedoka, uključujući i tri vještaka.¹⁸¹⁵ Martinovićeva odbrana započela je s izvođenjem dokaza 16. jula 2002. i pozvala 27 svjedoka, uključujući i dva vještaka. Tokom suđenja u spis je uvršten vrlo velik broj dokaznih predmeta, i to: otprilike 2305 dokaznih predmeta za optužbu, 370 za Naletilićevu odbranu i 76 za Martinovićevu odbranu. Transkript cijelog suđenja broji 16 876 stranica.

6. Tokom postupka obje su strane po raznim pitanjima dostavile mnogobrojne podneske. Svrha ovog dijela teksta presude jeste da se iznesu najvažnije odluke Vijeća.

¹⁸⁰⁹ Odluka po zahtjevu optuženog Naletilića da se odgodi datum suđenja, 31. august 2001.

¹⁸¹⁰ Odluka po zahtjevu optuženog Naletilića da se odgodi datum suđenja, 31. august 2001.

¹⁸¹¹ 10. septembar 2001., T 1803.

¹⁸¹² Odluka po molbi Mladena Naletilića kojom se traži dozvola za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća I od 10. septembra 2001., 12 novembar 2001.

¹⁸¹³ Nalogom predsjednika sastav Vijeća je izmijenjen 3. augusta 2001., a suci su imenovani 7. septembra 2001. Izvođenje dokaza tužioca trajalo je od 10. septembra 2001. do 4. februara 2002. Posljednji svjedoci tužioca saslušani su 24. januara 2002.; dana 30. januara održana je statusna konferencija u vezi s prihvaćanjem dokaza, a odluka u vezi s uvrštavanjem dokaza u spis donesena je 4. februara 2002.; Odluka o prihvatanju dva sveska dokumenata.

¹⁸¹⁴ Izvođenje dokaza Naletilićeve odbrane završilo je 4. jula 2002., osim što su dva svjedoka saslušana putem video-veze između 26. augusta i 21. septembra 2002.

¹⁸¹⁵ Svjedoke vještaka obje su odbrane smatrale zajedničkim svjedocima. Ova brojka obuhvata i svjedočenja tokom odgovora na pobijanje dokaza obrane od strane optužbe.

A. Preliminarni podnesak u vezi s formom Optužnice

7. U skladu s pravilom 72(A)(ii) Pravilnika obojica optuženih podnijela su preliminarne podneske u kojima tvrde da Optužnica sadrži formalne nedostatke.¹⁸¹⁶ Vijeće je odbacilo oba podneska i konstatiralo da Optužnica nije neprecizna, da je dokazivanje činjenica iznesenih u Optužnici pitanje o kojem valja raspravljati na suđenju, a da će se o pitanju kumulativnog terećenja odlučivati nakon što dokazi budu izvedeni tokom postupka.¹⁸¹⁷ U svojoj odluci po Martinovićevom podnesku Vijeće je uz to odbacilo i argument da su oni dijelovi Optužnice u kojima se Martinovića tereti na osnovu krivične odgovornosti po članovima 7(1) i 7(3) Statuta Međunarodnog suda manjkavi.¹⁸¹⁸

B. Sposobnost da prisustvuje suđenju

8. Po molbi Naletilićeve odbrane, Vijeće je naložilo da se Naletilić podvrgne zdravstvenom i psihološkom vještačenju.¹⁸¹⁹ Iako su ti pregledi zbog logističkih razloga odgođeni u nekoliko navrata, na koncu su obavljani do jula 2000., a vještaci su utvrdili da je Mladen Naletilić fizički i mentalno u stanju prisustvovati suđenju.

C. Ispitivanje uz pomoć poligrafa

9. Prije početka suđenja Naletilićeva odbrana je u više navrata zatražila da se optuženog ispita uz pomoć poligrafa.¹⁸²⁰ Vijeće je taj zahtjev odbilo i za to navelo četiri osnova.¹⁸²¹ Kao prvo, način na koji se ispituju svjedoci ulazi u diskrecione ovlasti tužioca.¹⁸²² Kao drugo, budući da je optuženi slabog imovnog stanja, Međunarodni sud se ne želi nepotrebno i nerazumno izlagati troškovima provođenja takvog ispitivanja, s obzirom na to da se takva ispitivanja

¹⁸¹⁶Defendant Vinko Martinović's objection to the indictment /Prigovor na optužnicu optuženog Vinka Martinovića/, 4. oktobar 1999.; Defence's preliminary Motion /Preliminarni podnesak odbrane/, 20. april 2000.

¹⁸¹⁷Odluka po prigovoru na optužnicu optuženog Vinka Martinovića, 15. februar 2000.; Odluka po preliminarnom podnesku Mladena Naletilića, 11. maj 2000.

¹⁸¹⁸Odluka po prigovoru na optužnicu optuženog Vinka Martinovića, 15. februar 2000.

¹⁸¹⁹Nalog po zahtjevu optuženog Naletilića za zdravstveni i psihijatrijski pregled, 18. april 2000.

¹⁸²⁰Request of the accused to be given the opportunity to be interrogated under application of a polygraph /Zahtjev optuženog da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa/, 12. oktobar 2000.; Prosecutor's response to the request of the accused Mladen Naletilić to be given the opportunity to be interrogated under application of a polygraph /Odgovor tužioca na zahtjev optuženog Mladena Naletilića da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa/, 1. novembar 2000.

¹⁸²¹Odluka po zahtjevu optuženog da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa, 27. novembar 2000.

¹⁸²²Odluka po zahtjevu optuženog da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa, 27. novembar 2000.

općenito smatraju nepouzdanima.¹⁸²³ Nadalje, takvo ispitivanje bi odgodilo, a ne ubrzalo postupak.¹⁸²⁴ I konačno, naglašava se da je na Vijeću da utvrdi kredibilitet optuženog.¹⁸²⁵

D. Dokazni materijal

10. Tokom cijelog suđenja pitanja vezana uz dokaze potaknula su brojne podneske u vezi s formom i prihvatljivošću dokaznog materijala.

1. Pismeni iskazi pod zakletvom i vanraspravni iskazi

11. Optužba je dostavila podnesak kojim je predložila da se njenim istražiteljima omogući da putem formalne procedure od svjedoka uzimaju izjave pod zakletvom koje bi se potom uvrstile u spis.¹⁸²⁶ Vijeće je odbacilo taj zahtjev držeći da predložena procedura ne odgovara pravilu 94ter Pravilnika, budući da nije u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine.¹⁸²⁷ Optužba je nakon toga dostavila podnesak kojim predlaže proceduru za uzimanje pismenih iskaza pod zakletvom koja ispunjava uvjete iz pravila 94ter Pravilnika,¹⁸²⁸ a koji je Vijeće odobrilo.¹⁸²⁹ Ubrzo nakon toga Pravilnik je izmijenjen i dopunjen i pravilo 94ter zamijenjeno pravilom 92bis. Na osnovu novog pravila pismena izjava može se prihvatiti umjesto usmenog svjedočenja “kad se njom dokazuje nešto drugo, a ne djela i ponašanje optuženog za koje se on tereti u optužnici”.¹⁸³⁰ Optužba je shodno tome izmijenila svoj popis svjedoka po pravilu 94ter i prerasporedila svoje svjedoke u svjedoke od kojih će se uzimati pismeni iskazi pod zakletvom shodno pravilu 92bis, svjedoke koji će dati vanraspravne iskaze, te u svjedoke koji će svjedočiti viva voce.

12. Optužba je dostavila podnesak u kojem predlaže da se vanraspravni iskazi uzmu od 23 imenovana svjedoka.¹⁸³¹ Na osnovu pravila 71 Pravilnika Vijeće je udovoljilo zahtjevu tužioca, budući da su se iskazi imenovanih svjedoka trebali odnositi ili na informacije o kontekstu ili su

¹⁸²³ Odluka po zahtjevu optuženog da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa, 27. novembar 2000.

¹⁸²⁴ Odluka po zahtjevu optuženog da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa, 27. novembar 2000.

¹⁸²⁵ Odluka po zahtjevu optuženog da mu se omogući da bude ispitan uz pomoć poligrafa, 27. novembar 2000.

¹⁸²⁶ Zahtjev za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi), 14. mart 2000.

¹⁸²⁷ Odluka po zahtjevu Tužilaštva za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi), 14. mart 2000.

¹⁸²⁸ Izmijenjeni zahtjev za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi), 11. oktobar 2000.

¹⁸²⁹ Odluka po izmijenjenom zahtjevu Tužilaštva za odobrenje procedure predviđene pravilom 94ter (formalni iskazi), 10. novembar 2000.

¹⁸³⁰ Pravilo 92bis(A) Pravilnika.

¹⁸³¹ Zahtjev tužioca za uzimanje vanraspravnih iskaza koji će se koristiti na suđenju (pravilo 71), 11. oktobar 2000.

bili repetitivni u odnosu na iskaze svjedoka viva voce.¹⁸³² Dana 17. novembra 2000. Naletilićeva odbrana je zatražila dozvolu da na tu odluku Vijeća uloži žalbu.¹⁸³³ Istog dana Martinović je dostavio obavijest da se pridružuje toj molbi.¹⁸³⁴ Žalbeno vijeće je odbilo molbu kojom se traži dopuštenje za ulaganje žalbe.¹⁸³⁵

13. Tužilac je podnio drugi podnesak u kojem predlaže uzimanje vanraspravnih iskaza od dodatnih jedanaest svjedoka.¹⁸³⁶ Naletilićeva odbrana je dostavila odgovor u kojem ostaje pri svom prigovoru u vezi s pet svjedoka.¹⁸³⁷ Vijeće je tužiocu naložilo da objasni zašto dodatne svjedoke predložene za uzimanje vanraspravnih iskaza ne bi trebalo ukloniti s popisa svjedoka.¹⁸³⁸ Nakon što je primilo odgovor tužioca,¹⁸³⁹ Vijeće je odobrilo uzimanje vanraspravnih iskaza od šest svjedoka na koje optuženi nisu uložili prigovor, te od jednog svjedoka čije se svjedočenje nije trebalo odnositi izravno na optužene.¹⁸⁴⁰ Uzimanje vanraspravnih iskaza započelo je 23. jula 2001. u Den Haagu i odvijalo se tokom četrnaest dana u prisustvu optuženih.

14. Tokom postupka uzimanja vanraspravnih iskaza i Naletilićeva i Martinovićeva odbrana ponudile su na usvajanje u spis cijeli niz izjava uzetih tokom razgovora sa svjedocima. Vijeće je donijelo odluku da se izjave uzete na temelju razgovora sa svjedocima koje nisu pokrivene pravilima 71 ili 92bis Pravilnika ne prihvaćaju u dokazni materijal, osim ako, u izuzetnim

¹⁸³² Odluka po zahtjevu tužioca za uzimanje vanraspravnih iskaza koji će se koristiti na suđenju (pravilo 71), 10. novembar 2000.

¹⁸³³ Defence's leave to appeal against Trial Chamber I order /Zahtjev odbrane kojim se traži odobrenje za ulaganje žalbe na nalog Pretresnog vijeća I/, 17. novembar 2002.

¹⁸³⁴ Vinko Martinović's Defence's notice of joining the request of the Defence for the accused Mladen Naletilić for a permission to lodge the appeal against the decision on the Prosecutor's Motion to take depositions for use at trial (Rule 71) /Obavijest odbrane Vinka Martinovića da se pridružuje zahtjevu odbrane optuženog Mladena Naletilića kojim se traži odobrenje za ulaganje žalbe na odluku po zahtjevu tužioca za uzimanje vanraspravnih iskaza koji će se koristiti na suđenju (pravilo 71)/, 17. novembar 2000.

¹⁸³⁵ Odluka po molbi optuženog Mladena Naletilića za dozvolu za ulaganje žalbe te po obavijesti o pridruživanju toj molbi optuženog Vinka Martinovića protiv odluke Pretresnog vijeća I od 10. novembra 2000.

¹⁸³⁶ Zahtjev tužioca za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju (pravilo 71), 11. april 2001.

¹⁸³⁷ The Defence's response to the Prosecutor's Motion to take additional depositions for use at trial (Rule 71) /Odgovor odbrane na zahtjev tužioca za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju (pravilo 71)/, 25. april 2001.; Declaration with respect to Prosecutor's Motion to take additional depositions for use at trial (Rule 71) /Deklaracija u vezi sa zahtjevom tužioca za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju (pravilo 71)/, 26. april 2001.

¹⁸³⁸ Nalog za pojašnjenje u vezi sa zahtjevom tužioca za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju (pravilo 71), 4. maj 2001.

¹⁸³⁹ Pojašnjenje tužioca u vezi sa zahtjevom za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju (pravilo 71), 18. maj 2001.

okolnostima, Vijeće ne naloži drugačije.¹⁸⁴¹ Vijeće je naglasilo da svjedoci, općenito uzevši, trebaju svjedočiti viva voce, pri čemu je kao alternativa dopušteno da se njihovi iskazi ili izjave ponude na usvajanje samo u skladu s konkretnim pravilima.¹⁸⁴² Vijeće je iznijelo stav da takvim izjavama uzetim na temelju razgovora sa svjedocima, a bez ikakvog sudskog nadzora, neće pridati istu dokaznu vrijednost kakvu bi pridalo iskazima viva voce u sudnici.¹⁸⁴³ Vijeće je nadalje bilo mišljenja da iskaz svjedoka viva voce, dat kao rezultat suočenja s takvim izjavama uzetim na temelju razgovora sa svjedocima, predstavlja “dokazni materijal”,¹⁸⁴⁴ dok izjave uzete na temelju razgovora sa svjedocima pritom mogu biti od pomoći, no ne mogu same po sebi predstavljati “dokaze”.¹⁸⁴⁵

15. Na osnovu pravila 71 Pravilnika Naletilićeva odbrana je takođe dostavila podnesak u kojem je predložila uzimanje vanraspravnih iskaza na zatvorenoj sjednici u Mostaru.¹⁸⁴⁶ Vijeće je odobrilo uzimanje vanraspravnih iskaza od dvanaest svjedoka na zatvorenoj sjednici u Mostaru, i to tokom osam dana, s početkom 7. jula 2002.¹⁸⁴⁷ Nakon što je dobilo dopis Sekretarijata o bezbjednosnim pitanjima u vezi s uzimanjem iskaza u Mostaru, Pretresno vijeće je donijelo nalog da se vanraspravni iskazi tokom istog vremenskog razdoblja uzmu u Den Haagu.¹⁸⁴⁸

16. Dana 25. juna 2002. Naletilićeva odbrana dostavila je podnesak u kojem predlaže da se odustane od uzimanja vanraspravnih iskaza u Mostaru,¹⁸⁴⁹ te da se umjesto uzimanja vanraspravnih iskaza organizira svjedočenje putem video-konferencijske veze, odnosno svjedočenje viva voce za one svjedoke koji mogu doputovati u Den Haag.¹⁸⁵⁰ U svojoj odluci

¹⁸⁴⁰ Prosecutor’s clarification of Motion to take additional depositions for use at trial (Rule 71) /Pojašnjenje tužioca u vezi sa zahtjevom za uzimanje dodatnih vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju (pravilo 71)/, 18. maj 2001.

¹⁸⁴¹ Odluka o prihvaćanju izjava svjedoka u dokazni materijal, 14. novembar 2001.

¹⁸⁴² Odluka o prihvaćanju izjava svjedoka u dokazni materijal, 14. novembar 2001.

¹⁸⁴³ Odluka o prihvaćanju izjava svjedoka u dokazni materijal, 14. novembar 2001.

¹⁸⁴⁴ Odluka o prihvaćanju izjava svjedoka u dokazni materijal, 14. novembar 2001.

¹⁸⁴⁵ Odluka o prihvaćanju izjava svjedoka u dokazni materijal, 14. novembar 2001.

¹⁸⁴⁶ Naletilić Motion to take depositions for use at the trial per Rule 71 of the Rules of Procedure and Evidence /Naletilićev zahtjev za uzimanje vanraspravnih iskaza za upotrebu na suđenju shodno pravilu 71 Pravilnika o postupku i dokazima/, 14. mart 2002.

¹⁸⁴⁷ Odluka po zahtjevu Naletilića za uzimanje vanpretresnih iskaza za upotrebu na suđenju shodno pravilu 71 Pravilnika o postupku i dokazima, 5. juni 2002.

¹⁸⁴⁸ Nalog o vanraspravnim iskazima, 21. juni 2002.

¹⁸⁴⁹ Accused Naletilić’s submission concerning the order cancelling the Mostar depositions /Podnesak optuženog Naletilića u vezi s nalogom kojim se poništava odluka o uzimanju vanraspravnih iskaza u Mostaru/, 25. juni 2002.

¹⁸⁵⁰ Podnesak optuženog Naletilića u vezi s nalogom kojim se poništava odluka o uzimanju vanraspravnih iskaza u Mostaru, 25. juni 2002.

Vijeće je naložilo da jedan svjedok svjedoči *viva voce* pred Vijećem, a da devet svjedoka krajem augusta i početkom septembra 2002. svoje iskaze daju putem video-konferencijske veze iz Zagreba.¹⁸⁵¹ Odbrana je nakon toga pozvala samo dva od devet svjedoka izabranih da svjedoče putem video-konferencijske veze iz Zagreba.

2. Prevođenje dokumenata

17. Dana 11. septembra 2001. Naletilićeva odbrana je usmeno iznijela zahtjev da se sav dokazni materijal koji je dobila od optužbe prevede na B/H/S, jezik optuženog.¹⁸⁵² Odlukom od 18. oktobra 2001. Vijeće je odredilo da svi dokazni predmeti koji se Vijeću ponude na usvajanje moraju biti dostavljeni na jeziku koji optuženi razumije, kao i na najmanje jednom službenom jeziku Međunarodnog suda.¹⁸⁵³ Vijeće je bilo mišljenja da, iako pravilo 3(A) Pravilnika propisuje da su radni jezici Međunarodnog suda engleski i francuski, to pravilo mora biti u skladu s članom 21 Statuta, kojim se svim optuženima jamči pravo na pravično suđenje.¹⁸⁵⁴

18. Usmenim nalogom od 13. novembra 2001. Vijeće je pojasnilo svoju odluku u vezi s prevođenjem dokumenata.¹⁸⁵⁵ Vijeće je smatralo da na B/H/S valja prevoditi tri kategorije dokumenata.¹⁸⁵⁶ To su dokumenti koji se izravno odnose na činjenice na kojima se temelje optužbe u Optužnici, dokumenti koji se izravno odnose na jednog od optuženih i dokumenti koji se tiču konkretnih područja i vremenskog perioda na koje se odnose navodi iz Optužnice.¹⁸⁵⁷ Dokumenti za koje ne postoji potreba prevođenja na B/H/S jesu službeni dokumenti Ujedinjenih naroda kao i izvještaji, izvaci iz knjiga ili drugih publikacija koje su dostupne javnosti, te dokumenti koji sadrže informacije samo o kontekstu.¹⁸⁵⁸

3. prihvaćanje dokaznog materijala

19. U skladu sa sudskom praksom i pravilom 89(C) Pravilnika Pretresno vijeće je u spis uvrštavalo dokaze koji su sadržavali “dovoljno pokazatelja pouzdanosti”, a za koje je Vijeće

¹⁸⁵¹ Odluka o svjedočenju putem video-konferencijske veze, 2. august 2002.

¹⁸⁵² T. 1922.

¹⁸⁵³ Odluka po zahtjevu odbrane koji se odnosi na prijevod svih dokumenata, 18. oktobar 2001.

¹⁸⁵⁴ Odluka po zahtjevu odbrane koji se odnosi na prijevod svih dokumenata, 18. oktobar 2001.

¹⁸⁵⁵ T. 5576-5577.

¹⁸⁵⁶ T. 5576-5577.

¹⁸⁵⁷ T. 5576-5577.

¹⁸⁵⁸ T. 5576-5577.

smatralo da su relevantni i da imaju dokaznu vrijednost.¹⁸⁵⁹ Vijeće je donijelo 38 pismenih i 50 usmenih odluka u vezi s prihvatljivošću dokaza.

(a) Transkripti iz predmeta *Blaškić i Kordić*

20. Tužilac je dostavio podnesak kojim je zatražio uvrštavanje u spis transkripata i dokaznih predmeta izvedenih u sklopu svjedočenja nekih svjedoka u predmetima *Blaškić i Kordić*.¹⁸⁶⁰ Odlukom od 27. novembra 2000. Vijeće je udovoljilo tom zahtjevu i u spis uvrstilo transkripte sedam prethodnih svjedoka i dokazne predmete koji su na usvajanje bili ponuđeni u sklopu njihovog svjedočenja.¹⁸⁶¹ Vijeće je konstatiralo da su transkripti i dokazni predmeti pouzdani, da imaju dokaznu vrijednost i da nije pokazano da bi se njihovim prihvaćanjem narušila prava optuženih.¹⁸⁶² Nakon što je Naletilićeva odbrana uložila molbu za dozvolu za ulaganje žalbe na tu odluku, Martinovićeva odbrana je dostavila obavijest o pridruživanju toj molbi.¹⁸⁶³ Žalbeno vijeće je odbilo molbu optuženih da ulože žalbu.¹⁸⁶⁴

21. Nakon te odluke Vijeća usvojene su izmjene i dopune Pravilnika, tako da se prema pravilu 92bis Pravilnika transkripti iz drugih predmeta pred Međunarodnim sudom mogu uvrštavati u spis kada se njima dokazuje “nešto drugo, a ne djela i ponašanje optuženog”.¹⁸⁶⁵

¹⁸⁵⁹ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, Odluka po molbi optuženog Zejnila Delalića da mu se dopusti ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća od 19. januara 1998. u vezi s prihvatljivošću dokaza, predmet br.: IT-96-21-AR73.2, 4. mart 1998., par. 17; vidi i *Tužilac protiv Aleksovskog*, Odluka po žalbi tužitelja u vezi s prihvatljivošću dokaza, predmet br.: IT-95-14/1-A, 16. februar 1999.; *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, Odluka po žalbi u vezi s izjavom preminulog svjedoka, predmet br.: IT-95-14/2-A, 21. juli 2000.; *Tužilac protiv Brđanina i Talića*, Nalog o standardima za prihvatanje dokaza, predmet br.: IT-99-36-T, 15. februar 2002., par. 18.

¹⁸⁶⁰ Motion for admission of transcripts and exhibits tendered during testimony of certain *Blaškić* and *Kordić* witnesses /Zahtjev za prihvatanje u spis transkripata i dokaznih predmeta izvedenih u sklopu svjedočenja nekih svjedoka u predmetima *Blaškić i Kordić*/, 11. oktobar 2000.

¹⁸⁶¹ Odluka po zahtjevu tužioca za prihvatanje u spis transkripata i dokaznih predmeta izvedenih u sklopu svjedočenja nekih svjedoka u predmetima *Blaškić i Kordić*, 27. novembar 2000.

¹⁸⁶² Odluka po zahtjevu tužioca za prihvatanje u spis transkripata i dokaznih predmeta izvedenih u sklopu svjedočenja nekih svjedoka u predmetima *Blaškić i Kordić*, 27. novembar 2000.

¹⁸⁶³ Defence's application for leave to appeal against Trial Chamber I decision dated 27 November 2000 /Molba odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe protiv odluke Pretresnog vijeća I od 27. novembra 2000./, 6. decembar 2000.; Notice of the Defence for the accused Vinko Martinović of joining the request by the Defence for the accused Mladen Naletilić for a permission to lodge the appeal against the decision on Prosecutor Motion for admission of transcripts and exhibits tendered during testimony of certain *Blaškić* and *Kordić* witnesses /Obavijest odbrane optuženog Vinka Martinovića o pridruživanju zahtjevu odbrane optuženog Mladena Naletilića za dozvolu za ulaganje žalbe protiv odluke po zahtjevu tužioca za prihvatanje u spis transkripata i dokaznih predmeta izvedenih u sklopu svjedočenja nekih svjedoka u predmetima *Blaškić i Kordić*/, 7. decembar 2000.

¹⁸⁶⁴ Odluka po molbi optuženog Mladena Naletilića za dozvolu za ulaganje žalbe, te po obavijesti o pridruživanju toj molbi optuženog Vinka Martinovića protiv odluke Pretresnog vijeća I od 27. novembra 2000., 2. februar 2001.

¹⁸⁶⁵ Pravilo 92bis(D) Pravilnika.

Tužilac je stoga na usvajanje ponudio iste transkripte na osnovu novog pravila, što je Vijeće prihvatilo.¹⁸⁶⁶ Na osnovu pravila 92bis Pravilnika Vijeće je udovoljilo naknadnom zahtjevu tužioca da se u spis uvrste transkripti i dokazni predmeti ponuđeni na usvajanje u sklopu svjedočenja još tri svjedoka iz predmeta Blaškić i Kordić.¹⁸⁶⁷ U skladu s odlukom u predmetu *Tužilac protiv Sikirice*¹⁸⁶⁸ Vijeće je bilo mišljenja da, umjesto da se odbrani dopusti unakrsno ispitivanje svjedoka, odbrana može navode tih svjedoka pobijati tokom izvođenja svojih dokaza.¹⁸⁶⁹

(b) Izjave preminulih svjedoka

22. Povjerljivim podneskom, a u skladu s pravilom 89(C), tužilac je zatražio uvrštavanje u spis dvije pismene izjave svjedoka koji su u međuvremenu preminuli. Nakon što je donijelo odluku u povjerljivom obliku, Vijeće je na molbu tužioca 27. februara 2002. donijelo i javnu verziju svoje odluke.¹⁸⁷⁰ Prema mišljenju Vijeća, pravilo 92bis(C) predstavlja, kada je riječ o prihvaćanju izjava preminulih svjedoka, *lex specialis* u odnosu na “opće odredbe” pravila 89(C) Pravilnika. Komentirajući opću pouzdanost izjava datih istražiteljima Tužilaštva, Vijeće je jasno izrazilo zabrinutost po više osnova. Kao što se navodi u Odluci po interlokutornoj žalbi u predmetu *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, takve izjave nisu date pod zakletvom, ne podliježu unakrsnom ispitivanju, svjedoci ih daju mnogo godina nakon što su se događaji odigrali i izjave se više puta prevode.¹⁸⁷¹ Vijeće je konstatiralo da su u skladu s pravilom 92bis(A) Pravilnika obje izjave svjedoka neprihvatljive, budući da “imaju za cilj direktno dokazivati djela i ponašanje optuženog prema optužbama sadržanim u optužnici”.¹⁸⁷²

¹⁸⁶⁶ Prosecutor’s notice of intent to offer transcripts under Rule 92bis(D) /Najava tužioca o namjeri da se ponude transkripti u skladu s pravilom 92bis(D)/, 29. maj 2001.; Odluka po najavi tužioca o namjeri da se ponude transkripti u skladu s pravilom 92bis(D)/, 9. juli 2001.

¹⁸⁶⁷ Odluka po prijedlogu optužbe za prihvatanje dodatnih transkripata i dokaznih predmeta iz drugih postupaka pred MKSJ-om, 27. novembar 2000.

¹⁸⁶⁸ *Tužilac protiv Sikirice i drugih*, predmet br.: IT-95-8-T, Odluka po molbi optužbe da se transkripti uvrste u dokaze u skladu s pravilom 92bis, 23. maj 2001.

¹⁸⁶⁹ Accused Naletilić’s submission concerning the order cancelling the Mostar depositions /Podnesak optuženog Naletilića u vezi s nalogom kojim se poništava odluka o uzimanju vanraspravnih iskaza u Mostaru/, 25. juni 2002.

¹⁸⁷⁰ Odluka po zahtjevu tužioca za javnu verziju odluke Pretresnog vijeća po zahtjevu za prihvatanje izjava preminulih svjedoka od 22. januara 2002., 27. februar 2002.

¹⁸⁷¹ *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, Odluka po žalbi u vezi s izjavom preminulog svjedoka, predmet br.: IT-95-14/2-AR73.5, 21. juli 2002.

¹⁸⁷² Odluka po zahtjevu tužioca za javnu verziju odluke Pretresnog vijeća po zahtjevu za prihvatanje izjava preminulih svjedoka od 22. januara 2002., 27. februar 2002.

(c) Dokumenti zaplijenjeni na osnovu naloga za pretres

23. Povjerljivim podneskom Naletilićeva odbrana se usprotivila uvrštavanju u spis dokumenata zaplijenjenih na osnovu naloga za pretres koji je izdao Međunarodni sud. Vijeće je iznijelo mišljenje da Međunarodni sud ima nadležnost da izdaje i izvršava naloge za pretres u skladu s članovima 18(2) i 29 Statuta i pravilima 39 i 54 Pravilnika.¹⁸⁷³ Vijeće je, osim toga, konstatiralo da je dotični nalog za pretres dovoljno precizan.¹⁸⁷⁴ U svojim odlukama od 31. januara 2002. i 5. februara 2002. Vijeće je ustanovilo da su zaplijenjeni dokumenti dovoljno pouzdani, te ih je u skladu s tim uvrstilo u spis.¹⁸⁷⁵

E. Nestala dokumentacija

24. U povjerljivom podnesku Naletilićeva odbrana je iznijela tvrdnje da je optužbi dostavljena određena dokumentacija iz Kantonalnog suda u Mostaru, te je zatražila izdavanje naloga za pokretanje istrage kako bi se utvrdilo gdje se dokumentacija nalazi. Odbrana je tvrdila da se ta dokumentacija odnosi na optužnicu u vezi sa zlostavljanjima koja su vojnici HVO-a vršili nad muslimanskim civilima. Prema riječima odbrane, u tom dokumentu ne spominje se ni Mladen Naletilić niti Kažnjenička bojna. Budući da se htjela osloniti na tu optužnicu i popratne materijale kako bi dokazala nevinost optuženog Naletilića u odnosu na određene optužbe protiv njega, odbrana je zatražila da se pokrene istraga. Vijeće je naložilo i tužiocu i odbrani da mu dostavi informacije u vezi s dokumentacijom iz Kantonalnog suda u Mostaru.¹⁸⁷⁶ Dana 29. maja 2002. tužilac je objema odbranama objelodanio primjerak jednog dosjea mostarskog Kantonalnog suda.

F. Prijedlog za donošenje oslobađajuće presude

25. Nakon što je tužilac završio s izvođenjem svojih dokaza, Naletilićeva odbrana je na osnovu pravila 98bis Pravilnika dostavila povjerljivi prijedlog za donošenje oslobađajuće

¹⁸⁷³ Odluka o razlozima neprihvatljivosti zapljene dokumenata na osnovu naloga za pretres koje navodi optuženi Naletilić, 14. novembar 2001.

¹⁸⁷⁴ Odluka o razlozima neprihvatljivosti zapljene dokumenata na osnovu naloga za pretres koje navodi optuženi Naletilić, 14. novembar 2001.

¹⁸⁷⁵ Odluka o uvrštavanju zaplijenjenih dokumenata u spis, 31. januar 2002.; *Corrigendum*, 5. februar 2002.

¹⁸⁷⁶ Nalog tužiocu da dostavi konačne informacije u vezi s dokumentacijom mostarskog suda koja je navodno u tužiočevom posjedu, 27. mart 2002.; Nalog kojim se traže dodatne informacije, 5. april 2002.

presude. Idućeg dana je i Martinovićeva odbrana dostavila isti takav prijedlog. U pravilu 98bis(B) Pravilnika stoji da će Vijeće donijeti oslobađajuću presudu optuženom po jednoj ili više tačaka optužnice ako “zaključi da nema dovoljno dokaza da bi ga osudilo”. Vijeće je smatralo da je optužba “podastrla dovoljno dokaza da bi ispunila standard iz pravila 98bis Pravilnika za sve tačke” kojima se optuženi terete.¹⁸⁷⁷ Međutim, Vijeće je nadalje utvrdilo da u vezi s incidentima opisanima u paragrafima 42 i 47 Optužnice nisu izvedeni nikakvi dokazi ili su predloženi nedovoljni dokazi.¹⁸⁷⁸ Prema mišljenju Vijeća, incident koji je opisan u paragrafu 42 mogao je poslužiti kao osnova za zaključke Vijeća o navodima iz paragrafa 35-41 Optužnice.¹⁸⁷⁹

G. Zahtjev da se odgodi vijećanje

26. Dana 12. marta 2003. Naletilićeva odbrana je dostavila povjerljivi zahtjev da se odgodi izricanje presude,¹⁸⁸⁰ što je argumentirala time da je tužilac neposredno prije toga objelodanio materijal koji bi mogao biti oslobađajućeg karaktera.¹⁸⁸¹ Nakon što je saslušalo strane i pregledalo rečeni materijal, Vijeće je konstatovalo da taj materijal ne ulazi u okvir pravila 68 Pravilnika i slijedom toga je odbilo zahtjev.¹⁸⁸² U skladu s tim izricanje presude je odgođeno do 31. marta 2003.¹⁸⁸³

¹⁸⁷⁷ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, 28. februar 2002.

¹⁸⁷⁸ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, 28. februar 2002.

¹⁸⁷⁹ Odluka po prijedlozima za donošenje oslobađajuće presude, 28. februar 2002.

¹⁸⁸⁰ Vijeće je kao datum izricanja presude odredilo 24. mart 2003. *Vidi* Nalog o rasporedu, 27. februar 2003.

¹⁸⁸¹ Motion for Stay of Further Deliberation of the Evidence and Expedited Request for the Taking of Further Evidence in Light of Newly Disclosure Material Provided by OTP /Zahtjev da se odgodi daljnje vijećanje o dokazima i hitni zahtjev za uvrštavanje novih dokaza u svjetlu novog materijala koji je objelodanilo Tužilaštvo/, 12. mart 2003.

¹⁸⁸² Odluka po zahtjevu odbrane da se zbog novog materijala koji je objelodanilo Tužilaštvo odgodi vijećanje, 24. mart 2003.

¹⁸⁸³ Nalog o rasporedu, 24. mart 2003.

PRILOG III – POJMOVNIK

ABiH	Oružane snage Vlade Bosne i Hercegovine
ATG	Antiteroristička grupa
B/H/S	Bosanski/hrvatski/srpski jezik
Bosna i Hercegovina	Republika Bosna i Hercegovina
TB	Transkripti sa pretresa u predmetu <i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-T, 3. mart 2000. (Prvostepena presuda u predmetu <i>Blaškić</i>)
Dodatni argument Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela"</i> , predmet br. IT-98-34-T, "Dodatni argument o odmjeravanju kazne za optuženog Mladena Naletilića zvanog "Tuta" /Additional Submission on Sentencing Considerations for the Accused Mladen Naletilić aka 'Tuta'/, podnesen 24. februara 2003.
Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela"</i> , predmet br. IT-98-34-T, "Dodatni argumenti optužbe o odmjeravanju kazne" /Prosecution's Additional Sentencing Submissions/, podneseni 21. februara 2003.
Dokazni predmet DD1/X	Dokazni predmeti koje je ponudila odbrana Mladena Naletilića i koje je Vijeće prihvatilo u dokazni materijal
Dokazni predmet DD2/X	Dokazni predmeti koje je ponudila odbrana Vinka Martinovića i koje je Vijeće prihvatilo u dokazni materijal
Dokazni predmet PP X	Dokazni predmeti Tužilaštva koje je Vijeće prihvatilo u dokazni materijal
Dokazni predmeti odbrane	Dokazni predmeti koje je ponudila odbrana i koje je Vijeće prihvatilo u dokazni material

Dokazni predmeti optužbe	Dokazni predmeti koje je ponudio tužilac i koje je Vijeće prihvatilo u dokazni materijal
Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), Ženeva, 8. juni 1977.
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), Ženeva, 8. juni 1977.
Druga presuda o kazni u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Akayesu</i>	<i>Tužilac protiv Jeana-Paula Akayesua</i> , predmet br. ICTR-96-4-A, Presuda, 1. juni 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Čelebići</i>	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih</i> , predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-A, Presuda, 7. oktobar 1997.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Jelisić</i>	<i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , predmet br. IT-95-10-A, Presuda, 5. juli 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Kunarac</i>	<i>Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca i drugih</i> , predmet br. IT-96-23/1-T, Presuda, 12. juni 2002.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Kupreškić</i>	<i>Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih</i> , predmet br. IT-95-16-A, Presuda, 23. oktobar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.

Duhanska stanica	Bivša tvornica duhana u Širokom Brijegu (Lištici) u kojoj se nalazilo zapovjedništvo HVO-a (i KB-a)
Duhanski institut	Institut za ispitivanje duhana u Mostaru
Evropska konvencija	Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, potpisana 4. novembra 1950. u Rimu.
Haška konvencija IV	Haška konvencija (IV) o zakonima i običajima rata na kopnu od 18. oktobra 1907.
Haški pravilnik	Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu, dodatak Haškoj konvenciji IV od 18. oktobra 1907. /citirano prema izd. <i>Zakonitost</i> br. 1-2, Zagreb, 1992./
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HOS	Hrvatske obrambene snage (vojni ogranak Hrvatske stranke prava)
Hrvatska	Republika Hrvatska
HV	Vojska Republike Hrvatske
HVO	Hrvatsko vijeće obrane (vojska Hrvata u Bosni)
HZ HB	Hrvatska zajednica Herceg-Bosna
Iskaz iz transkripta	Iskaz svjedoka iz nekog drugog predmeta pred ovim Međunarodnim sudom koji je odlukom Vijeća prihvaćen u ovaj predmet.
JNA	Jugoslovenska narodna armija
/KB/	Kažnjenička bojna
Komentar uz Dopunske protokole	Komentar uz Dopunske protokole od 8. juna 1977. Ženevskim konvencijama od 12. augusta 1949. / <i>Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949</i> /, Međunarodni

	komitet Crvenog križa, Ženeva 1987.
Komentar uz Ženevsku konvenciju III	Komentar, Ženevska konvencija III o postupanju s ratnim zarobljenicima (1949.), Međunarodni komitet Crvenog križa, Ženeva 1960.
Komentar uz Ženevsku konvenciju IV	Komentar, Ženevska konvencija IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (1949.), Međunarodni komitet Crvenog križa, Ženeva, 1958.
Martinovićeva odbrana	Zastupnici odbrane Vinka Martinovića
Međunarodni sud	Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991.
MKSR	Međunarodni krivični sud za gonjenje lica odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i građana Ruande odgovornih za genocid i druga teška kršenja počinjena na teritoriji susjednih država od 1. januara 1994. do 31. decembra 1994.
MUP	Ministarstvo unutarnjih poslova
Naletilićeva odbrana	Zastupnici odbrane Mladena Naletilića
Odluka o nadležnosti u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995.
Odluka po pregledu optužnice u predmetu <i>Rajić</i>	<i>Tužilac protiv Ivice Rajića zvanog Viktor Andrić</i> , predmet br. IT-95-12-R61, Pregled optužnice sukladno pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima, 13. septembar 1996.
Optužba	Tužilaštvo
Optužnica	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela"</i> , predmet IT-98-34-I, Druga izmijenjena optužnica, 16. oktobar 2001.

PMEZ	Posmatračka misija Evropske zajednice
Podnesak Martinovićeve odbrane o odmjeravanju kazne	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", predmet br. IT-98-34-T, "Podnesak o odmjeravanju kazne" /Submission on Sentencing Considerations/, podnesen 20. februara 2003.</i>
Podnesak Naletilićeve odbrane o odmjeravanju kazne	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", predmet br. IT-98-34-T, "Podnesak o odmjeravanju kazne za optuženog Mladena Naletilića zvanog 'Tuta'" /Submission on Sentencing Considerations for the Accused Mladen Naletilić 'Tuta'/, podnesen 21. februara 2003.</i>
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog suda
Presuda o kazni u predmetu <i>Plavšić</i>	<i>Tužilac protiv Biljane Plavšić, predmet br. IT-00-39&40/1-S, Presuda o kazni, 27. februar 2003.</i>
Presuda po žalbi na kaznu u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića, predmet br. IT-94-1-A i IT-94-1Abis, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.</i>
Pretpretresni podnesak Martinovićeve odbrane	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", predmet br. IT-98-34-T, "Pretpretresni podnesak odbrane" /The Defence's Pre-Trial Brief/, podnesen 23. novembra 2000.</i>
Pretpretresni podnesak Naletilićeve odbrane	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", predmet br. IT-98-34-PT, "Pretpretresni podnesak odbrane" /The Defence's Pre-Trial Brief/, podnesen 22. novembra 2000.</i>
Pretpretresni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", predmet br. IT-98-34-T, "Pretpretresni podnesak optužbe" /Prosecutor's Pre-Trial</i>

	Brief/, podnesen 11. oktobra 2000.
Prva presuda o kazni u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-T, Presuda o kazni, 29. novembar 1996.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kayishema/Ruzindana</i>	<i>Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane</i> , predmet br. ICTR-95-T, Presuda, 21. maj 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Akayesu</i>	<i>Tužilac protiv Jeana-Paula Akayesua</i> , predmet br. ICTR-96-4-T, Presuda, 2. septembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Blaškić</i>	<i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-T, 3. mart 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Čelebići</i>	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića i drugih</i> , predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.
Ženevska konvencija IV	Ženevska konvencija IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata od 12. augusta 1949.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Jelisić</i>	<i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , predmet br. IT-95-10-T, Presuda, 14. decembar 1999.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kordić</i>	<i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Krnojelac</i>	<i>Tužilac protiv Milorada Krnojelca</i> , predmet br. IT-97-25-T, Presuda, 15. mart 2002.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Krstić</i>	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-33-T, Presuda, 2. august 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kunarac</i>	<i>Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca i drugih</i> , predmet br. IT-96-23/1-T, Presuda, 22. februar 2001.

Prvostepena presuda u predmetu <i>Kupreškić</i>	<i>Tužilac protiv Zorana Kupreškića i drugih</i> , predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Kvočka</i>	<i>Tužilac protiv Miroslava Kvočke i drugih</i> , predmet br. IT-98-30-T, Presuda, 2. novembar 2001.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Musema</i>	<i>Tužilac protiv Alfreda Museme</i> , predmet br. ICTR-96-13-T, Presuda, 27. januar 2000.
Prvostepena presuda u predmetu <i>Vasiljević</i>	<i>Tužilac protiv Mitra Vasiljevića</i> , predmet br. IT-98-32-T, Presuda, 2. novembar 2002.
SDA	Stranka demokratske akcije
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SIS	Služba za izvještavanje i sigurnost HVO-a
SPABAT	Španski bataljon UNPROFOR-a
Statut	Statut Međunarodnog suda
T.	Transkript pretresa u ovom predmetu. Sve stranice transkripta koje se spominju u ovoj presudi uzete su iz neslužbene i neprečišćene verzije transkripta. Stoga su moguće manje nepodudarnosti u brojevima stranica između te verzije i konačne verzije transkripta objavljenog u javnosti.
TK	Transkript pretresa u predmetu <i>Tužilac protiv Darija Kordića</i> , predmet br. IT-95-14/2-T, (Prvostepena presuda u predmetu <i>Kordić</i>)
TO	Teritorijalna odbrana
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih naroda
Vijeće	Pretresno vijeće I, Sekcija A Međunarodnog suda
Washingtonski sporazum	Sporazum između Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske o stvaranju

Federacije Bosne i Hercegovine, potpisan 18. marta 1994.

Zajednički član 3

Član 3 Ženevskih konvencija I do IV

Završni podnesak Martinovićeve odbrane

Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", /Martinović Final Brief/ predmet br. IT-98-34-T, podnesen 19. novembra 2002. Povjerljiva verzija je podnesena 23. oktobra 2002.

Završni podnesak Naletilićeve odbrane

Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", /Naletilić Final Brief/ predmet br. IT-98-34-T, podnesen 4. novembra 2002. Povjerljiva verzija je podnesena 23. oktobra 2002.

Završni podnesak optužbe

Tužilac protiv Mladena Naletilića zvanog "Tuta" i Vinka Martinovića zvanog "Štela", /Prosecution Final Brief/ predmet br. IT-98-34-T, podnesen 4. novembra 2002. Povjerljiva verzija je podnesena 23. oktobra 2002.

Ženevska konvencija I

Ženevska konvencija I za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. augusta 1949. /pri citiranju korišten je prijevod Ženevskih konvencija, izd. Odjel za promidžbu i suradnju Međunarodnog odbora Crvenog križa, Zagreb, 1999./

Ženevska konvencija II

Ženevska konvencija II za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. augusta 1949.

Ženevska konvencija III

Ženevska konvencija III o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. augusta 1949.

Ženevske konvencije

Ženevske konvencije I do IV od 12. augusta 1949.

Područje na koje se odnosi Optužnica